

Міністерство освіти і науки України
Класичний приватний університет

На правах рукопису

БАБЕНКО АНДРІЙ МИКОЛАЙОВИЧ

УДК 343.85:353 (477)

**РЕГІОНАЛЬНА ЗЛОЧИННІСТЬ В УКРАЇНІ:
ЗАКОНОМІРНОСТІ, ДЕТЕРМІНАЦІЯ ТА ЗАПОБІГАННЯ**

12.00.08. – кримінальне право та кримінологія;
кримінально-виконавче право

Дисертація на здобуття наукового ступеня
доктора юридичних наук

Наукові консультанти:

Кальман Олександр Григорович

доктор юридичних наук, професор
доктор юридичних наук, професор,
Заслужений юрист України
Денисова Тетяна Андріївна,

Запоріжжя – 2015

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ.....	5
ВСТУП.....	6
 РОЗДІЛ 1 ГНОСЕОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ РЕГІОНАЛЬНОЇ ЗЛОЧИННОСТІ ЯК СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВОГО ЯВИЩА.....	19
1.1 Витоки та еволюція кримінологічних досліджень територіальних особливостей злочинності (XVIII-XIX сторіччя).....	19
1.2 Основні етапи розвитку досліджень регіональної злочинності у XX – початку XXI сторіччя (географії, територіальних відмінностей та регіональних особливостей)	32
1.3 Регіональна злочинність в Україні як об’єкт кримінологічного дослідження	54
Висновки до розділу 1	76
 РОЗДІЛ 2 МЕТОДОЛОГІЧНІ ТА ПРИКЛАДНІ ЗАСАДИ КРИМІНОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ РЕГІОНАЛЬНОЇ ЗЛОЧИННОСТІ В УКРАЇНІ.....	79
2.1 Методологія та система методів кримінологічного дослідження регіональної злочинності в Україні	79
2.2 Методика кримінологічного дослідження регіональної злочинності в Україні.....	93
2.3 Регіональні особливості злочинності в Україні як критерії кримінологічної класифікації регіонів та їх значення для запобіжної діяльності	112
Висновки до розділу 2	124
 РОЗДІЛ 3 КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЗАКОНОМІРНОСТЕЙ РЕГІОНАЛЬНОЇ ЗЛОЧИННОСТІ В УКРАЇНІ	127

3.1 Кримінологічна характеристика закономірностей загальної регіональної злочинності в Україні: системно-структурний вимір	127
3.2 Кримінологічна характеристика закономірностей загальнокримінальної насильницької регіональної злочинності в Україні	150
3.3 Кримінологічна характеристика закономірностей регіональної злочинності неповнолітніх в Україні	164
3.4 Кримінологічна характеристика закономірностей регіональної злочинності у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів в Україні	176
3.5 Кримінологічна характеристика закономірностей рецидивної регіональної злочинності в Україні	186
3.6 Кримінологічна характеристика закономірностей окремих видів регіональної злочинності в Україні	195
Висновки до розділу 3	219

РОЗДІЛ 4 КРИМІНОЛОГІЧНА ДЕТЕРМІНАЦІЯ РЕГІОНАЛЬНОЇ ЗЛОЧИННОСТІ В УКРАЇНІ

222

4.1 Теоретичні засади дослідження кримінологічної детермінації регіональної злочинності в Україні	222
4.2 Історичні та географічні фактори детермінації регіональної злочинності в Україні	233
4.3 Сучасні соціально-економічні фактори детермінації регіональної злочинності в Україні	251
4.4 Специфіка соціально-психологічних факторів детермінації регіональної злочинності в Україні	282
Висновки до розділу 4	298

РОЗДІЛ 5 ЗАПОБІГАННЯ РЕГІОНАЛЬНІЙ ЗЛОЧИННОСТІ В УКРАЇНІ.....

302

5.1 Вітчизняна система запобігання регіональній злочинності в Україні	302

5.2 Основні загальносоціальні заходи запобігання регіональній злочинності в Україні.....	316
5.3 Спеціально-кримінологічне запобігання регіональній злочинності в Україні.....	329
5.4 Перспективні напрямки вдосконалення запобігання регіональній злочинності в Україні	344
5.5 Роль національних традицій та звичаїв у профілактиці регіональної злочинності в Україні	362
Висновки до розділу 5	372
ВИСНОВКИ	379
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	394
ДОДАТКИ.....	441

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

ВТУ – Виправно-трудова установа

ГЕС – Гідроелектростанція

ГІС – Географічні інформаційні системи.

ЗМІ – Засоби масової інформації

ІЛР – Індекс людського розвитку

ІРЛП – Індекс розвитку людського потенціалу

ООН – Організація Об'єднаних Націй

РСЕС – Регіональна соціально-економічна система

СКО – Соціально-кримінологічна обстановка

КК України – Кримінальний кодекс України

МВС – Міністерство внутрішніх справ України

РЖН – Рівень життя населення

УМВСТ – Управління Міністерства внутрішніх справ

ЯЖН – Якість життя населення

ВСТУП

Актуальність теми. Сучасний стан злочинності в Україні є однією з найбільш актуальних суспільних проблем. Злочинність становить загрозу для безпеки всіх сфер життєдіяльності суспільства, завдає шкоди правопорядку, негативно впливає на соціальний, культурний та економічний розвиток, істотно підсилює рівень соціальної напруги в країні. В регіонах спостерігається не лише зростання злочинності, а й поява її нових форм та видів; збільшується рівень та ступінь тяжкості традиційних видів злочинів; зростає кількість випадків застосування зброї; набуває поширення використання під час вчинення злочинів високих технологій, найсучасніших досягнень науки і техніки; простежуються тенденції до виникнення такого явища, як регіональна спеціалізація злочинності; експортування певних видів злочинності з одних регіонів до інших.

За статистикою МВС України з 2001 по 2014 рр. спостерігається загострення криміногенної ситуації в країні. Тільки з 2008 по 2014 рр. відбулося зростання злочинності більш ніж на чверть. Протягом 2001–2014 рр. злочинність у регіонах характеризувалася стійкими закономірностями та відмінностями у кількісних та якісних показниках. Відмінності між регіонами в абсолютних показниках сягали 6–10-кратного, а у коефіцієнтах на 100 тис. населення – 2–3-кратного розміру. Зокрема, тільки у 2014 р. порівняно з 2013 р. із загальної кількості зареєстрованих злочинів в Україні за регіонами зафіксовано такий розподіл: у Дніпропетровській області вчинено 46835 (–3,8 %) злочинів, або 1427 (–4,9 %) на 100 тис. населення; у Запорізькій – 33621 (+17,3 %) злочинів, або 1900 (+29 %) на 100 тис. населення; у Харківській – 30937 (–8 %) злочинів, або 1140 (–9,9 %) на 100 тис. населення; у Чернівецькій області – 7836 (+16,1 %) злочинів, або 862 (+12 %) на 100 тис. населення; у Тернопільській – 5500 (+7,6 %) злочинів, або 513 (+3,8 %) на 100 тис. населення.

Загальнодержавні середні показники та тенденції злочинності, на яких ґрунтується сучасна кримінологічна теорія і практика, не повною мірою враховують регіональну специфіку злочинності. В свою чергу, врахування під час організації протидії злочинності лише загальнодержавних показників призводить до односторонності у сприйнятті інформації, ігнорування її негативних тенденцій на окремих територіях, що обумовлює викривлення реального стану. За таких умов державні та правоохоронні органи не працюють на випередження злочинності, втрачають ініціативу, своєчасно не локалізують осередків спалаху злочинності в окремих регіонах – «донорах злочинності». Внаслідок цього відбувається суттєве зниження ефективності заходів, спрямованих на запобігання злочинності у країні.

Ускладнення криміногенної ситуації в Україні обумовлює необхідність подальших пошуків більш ефективних заходів запобігання злочинності. Одним із перспективних напрямків кримінологічних досліджень є вдосконалення вітчизняної системи запобігання на основі отриманих комплексних знань про закономірності функціонування та детермінації регіональної злочинності.

Теоретично-методологічні підвалини для дослідження закономірностей функціонування регіональної злочинності, її детермінації та системи запобігання у рамках вивчення географії злочинності були закладені в працях правників середини XVIII – початку XX ст., зокрема Е. Берджеса, Р. Гарофало, А. Геррі, М. С. Грушевського, М. П. Драгоманова, А. Кетле, Ч. Ломброзо, Г. Маккея, Г. Тарда, Е. Феррі, К. Шоу.

Методологічним підґрунтям для підготовки зазначеної роботи та обґрунтування її результатів стали наукові праці таких вітчизняних вчених, як П. П. Андрушко, О. М. Бандурка, В. Ю. Баулін, А. Б. Блага, Є. М. Блажівський, В. І. Борисов, Р. С. Веприцький, В. О. Глушков, В. В. Голіна, Б. М. Головкін, В. К. Гришук, Н. О. Гуторова, І. М. Даньшин, С. Ф. Денисов, Т. А. Денисова, О. М. Джужа, В. М. Дрьомін, В. П. Ємельянов, В. І. Женунтій, О. О. Житний, А. П. Закалюк, А. Ф. Зелінський, О. М. Ігнатов, О. Г. Кальман, Д. Ю. Кондратов, О. Є. Користін, О. М. Костенко, О. Г. Кулик, В. М. Куц,

О. М. Литвак, О. М. Литвинов, В. Г. Лихолоб, О. А. Мартиненко, П. С. Матишевський, М. І. Мельник, В. О. Меркулова, П. П. Михайленко, А. А. Музика, В. О. Навроцький, А. В. Савченко, П. П. Сердюк, В. В. Сташис, В. Я. Тацій, В. М. Трубников, В. О. Туляков, Д. В. Федоренко, В. П. Філонов, П. Л. Фріс, М. І. Хавронюк, В. Б. Харченко, П. В. Хряпінський, В. І. Шакун, С. С. Яценко та інших фахівців.

За кордоном означеною проблематикою досить активно займалися А. А. Габіані, Дж. Говард, К. К. Горяінов, А. І. Долгова, Г. Й. Забрянський, В. В. Лунєєв, О. Ньюман, Е. Е. Раска, К. Т. Ростов, С. Сміт, С. Ю. Стачекас, П. Уілсон, Г. Ф. Хохряков, А. В. Чернов, Г. Й. Шнайдер, С. А. Шоткінов, Е. М. Шур, Е. Г. Юзіханова та інші.

Хоча роботи вказаних авторів мають важливе наукове і практичне значення, разом із тим, у них не міститься комплексного наукового аналізу закономірностей, детермінації та запобігання регіональній злочинності в Україні у сучасних умовах. Зважаючи на комплексність дослідження, особливості проблематики, що вивчається, та плин часу, який змінював ідеологічні й суто практичні парадигми щодо поняття регіональної злочинності, обрана тема дисертації видається актуальною.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Роботу виконано відповідно до плану наукових досліджень кафедри кримінального права Інституту права ім. Володимира Сташиса Класичного приватного університету «Кримінально-правове, кримінологічне та кримінально-виконавче забезпечення механізму реалізації прав і свобод людини і громадянина» (державний реєстраційний номер 0110U003958). Дисертація відповідає п. 9 («Регіональне запобігання злочинності в Україні: концептуальний та праксеологічний аспекти») додатку 2 до наказу МВС України від 29.07.2010 р. № 347 «Про затвердження Переліку пріоритетних напрямів наукового забезпечення діяльності органів внутрішніх справ України на період 2010–2014 років». Тема дисертації затверджена Вченою радою Донецького юридичного інституту Луганського державного університету внутрішніх справ

імені Е.О. Дідоренка (протокол № 11 від 25 червня 2010 р.) та уточнена Вченою радою Класичного приватного університету (протокол № 5 від 24 грудня 2014 року).

Мета і задачі дослідження. *Метою* дослідження є сучасне вирішення проблеми кримінологічного виміру регіональної злочинності в Україні, з'ясування закономірностей, змісту провідних детермінант та формування на цій основі цілісної концепції запобігання регіональній злочинності.

Для досягнення зазначеної мети поставлено такі *задачі*:

- дослідити історичну еволюцію наукових поглядів зарубіжних та вітчизняних вчених на проблеми регіональної злочинності та її запобігання;
- провести ретроспективний аналіз та з'ясувати сучасний стан наукової розробки теоретико-методологічних засад вивчення регіональної злочинності в Україні та за рубежом;
- теоретично обґрунтувати науково-практичні передумови виділення «регіональної злочинності» як самостійного об'єкта кримінологічного дослідження;
- впорядкувати теоретично-прикладні підходи до визначення основних засад методології кримінологічного дослідження проблем регіональної злочинності;
- розробити теоретичну модель сучасної практично орієнтованої методики вивчення регіональної злочинності в Україні;
- обґрунтувати необхідність використання регіонального підходу і його основних принципів під час кримінологічної класифікації регіонів;
- надати кримінологічну характеристику загальної регіональної злочинності в Україні та на основі вивчення кількісних і якісних показників з'ясувати системні закономірності її функціонування;
- надати кримінологічну характеристику регіональної загальнокримінальної насильницької злочинності в Україні та на основі вивчення кількісних і якісних показників виявити закономірності її функціонування;

- встановити закономірності функціонування регіональної злочинності неповнолітніх в Україні;
- виявити кримінологічні закономірності регіональної злочинності у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів в Україні;
- виокремити кримінологічну характеристику та закономірності рецидивної регіональної злочинності в Україні;
- здійснити кримінологічну характеристику інших видів регіональної злочинності в Україні, а саме: у сфері економіки, у сфері службової діяльності і т. д., та виявити їх закономірності;
- сформулювати теоретичні засади вивчення кримінологічної детермінації регіональної злочинності в Україні;
- провести аналіз географічного та історичного факторних комплексів детермінації регіональної злочинності в Україні;
- розкрити вплив на регіональну злочинність сучасних соціально-економічних факторних комплексів;
- визначити специфіку соціально-психологічних факторів детермінації регіональної злочинності в Україні;
- розробити теоретичну модель вітчизняної системи запобігання регіональній злочинності в Україні;
- вдосконалити систему основних загальносоціальних заходів запобігання регіональній злочинності в Україні;
- сформулювати пропозиції щодо оптимізації системи спеціально-кримінологічного запобігання регіональній злочинності в Україні;
- визначити перспективні напрями вдосконалення системи запобігання регіональній злочинності в Україні;
- визначити роль національних традицій та звичаїв у профілактиці регіональної злочинності.

Об'єкт дослідження – суспільні відносини, що виникають у зв'язку з функціонуванням системи запобігання регіональній злочинності.

Предмет дослідження – регіональна злочинність в Україні, закономірності, детермінація та запобігання.

Методи дослідження обрані з урахуванням поставленої мети та визначених задач дослідження. Методологічною основою дослідження системи регіональної злочинності визначено основні положення матеріалістичної діалектики та логіки в їх єдності.

Провідним інструментом обрано системний підхід до соціально-правових явищ, який передбачає їх комплексне дослідження і потребує насамперед з'ясування якостей системи регіональної злочинності та її структурно-функціональних залежностей. У роботі використано системно-структурний метод, який дав змогу з'ясувати внутрішні зв'язки й залежності між елементами системи, тим самим надаючи уявлення про внутрішню організацію (структуру) системи, а також сукупність якісних властивостей системи, які забезпечують її цілісність та особливість (підрозділи 3.1, 3.2, 3.3, 3.4, 3.5); системно-функціональний метод дав можливість виявити мету та функції, задля виконання яких створюється та діє відповідна система (підрозділи 2.1, 2.2, 2.3); історичний – дав змогу простежити стан наукової розробки питань щодо підходів у розумінні природи регіональної злочинності, закономірностей її кількісних та якісних змін на тому чи іншому етапі розвитку держави, суспільства та права й формування різних форм, видів і засобів запобігання залежно від розуміння його мети, а також розглянути систему запобігання злочинності у нерозривному зв'язку з особливостями розвитку кримінального законодавства, соціальними, економічними, демографічними, психологічними й іншими процесами, які відбувались протягом усієї історії розвитку держави та права України, виявити історичні передумови, закономірності й тенденції її становлення та розвитку (підрозділи 1.1, 1.2); порівняльно-правовий метод, що базувався на органічному поєднанні нормативного та функціонального способу порівняння, дав змогу виявити позитивний досвід у запобіганні регіональній злочинності в інших країнах, вартий наукового осмислення та подальшої розробки з урахуванням вітчизняних реалій суспільно-економічного розвитку

(підрозділи 1.1, 5.4). Формально-логічний (логіко-правовий) метод використано при аналізі змісту правових норм законодавства та програм, що регламентують соціально-економічний розвиток запобігання та протидію злочинності в регіонах України, при формулюванні визначень, розробці та обґрунтуванні напрямів вдосконалення запобігання регіональній злочинності та її видів (підрозділи 5.2, 5.4). Статистичний метод – при вивченні емпіричних даних та в процесі дослідження статистичного матеріалу з метою виявлення закономірностей у змінах кількісно-якісних показників злочинності у регіонах та отримання математичного підґрунтя опрацювання результатів опитування, анкетування та обґрунтування загальних висновків за підрозділами дисертації (підрозділи 3.1, 3.2, 3.3, 3.4, 4.2, 4.3). Застосування методу моделювання в комплексі із соціологічними методами (побудова кримінологічних моделей стану злочинності в регіонах, анкетування, вивчення матеріалів кримінальних справ тощо) дало можливість систематизувати статистичну інформацію про стан злочинності в регіонах, отримати комплексні кримінологічні моделі, що відображають закономірності у змінах регіональної злочинності, розробити на концептуальному, законодавчому й науковому рівні пропозиції та рекомендації запобігання регіональній злочинності (підрозділ 3.1, 3.2, 3.3, 3.4, 5.3, 5.4).

Нормативну базу дослідження становлять Конституція України, Кримінальний, Кримінальний процесуальний та Кримінально-виконавчий кодекси України, Кодекс України про адміністративні правопорушення, галузеве законодавство, підзаконні нормативно-правові акти, що регулюють стимулювання і розвиток регіонів, запобігання, протидію та профілактику злочинності.

Емпіричну базу дослідження становлять дані кримінально-правової статистики МВС про стан та структуру злочинності в Україні за 2001–2014 рр.; дані судової статистики щодо розгляду судами України кримінальних справ, кількості та структури засуджених за 2001–2013 рр.; дані звітів Державної пенітенціарної служби України за 2001–2013 рр.; офіційні статистичні дані щодо основних показників, які характеризують економічні, соціальні,

демографічні процеси, що відбувалися в Україні у 2001–2014 рр.; результати вивчення 1150 кримінальних справ, розглянутих судами Вінницької, Донецької, Дніпропетровської, Запорізької, Львівської, Миколаївської, Одеської, Полтавської, Сумської та Херсонської областей у 2002–2012 рр.; опитування й анкетування 550 керівників органів, які безпосередньо займаються протидією злочинності в різних регіонах.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що дисертація є першим в Україні комплексним, логічно цілісним, завершеним монографічним дослідженням, що висвітлює теоретичні, методологічні та практичні засади з вивчення регіональної злочинності, її закономірностей, детермінації та специфіки запобігання. За результатами дослідження обґрунтовано низку нових концептуальних положень, висновків і рекомендацій, що мають важливе теоретичне та практичне значення, зокрема:

вперше:

- розглянуто основні етапи еволюції аналітичних досліджень регіональної злочинності в кримінології (від зародження, становлення до трансформації у самостійний напрям кримінологічних досліджень), визначено їх найбільш значимі теоретичні, методичні та практичні висновки;

- здійснено дослідження регіональної злочинності в Україні як самостійного об'єкта кримінології, на основі якого сконструйовано його сучасну концептуально-методологічну модель у вигляді розгалуженої, різнорівневої та багатофункціональної системи з власною ієрархічною структурою елементів: теорія, методологія, методика, технологічна система (сукупність підходів), процедура, методи та прийоми дослідження;

- диференційовано систему підходів кримінологічних досліджень регіональної злочинності та розроблено теоретичну модель практично орієнтованої методики вивчення регіональної злочинності в Україні у сучасних умовах: загальні (антропологічний, аксіологічний та соціологічний); спеціальні: (територіальний, географічний, конкретно-кримінологічний та комплексний соціально-кримінологічний). Системоутворюючим і, водночас, інноваційним

підходом, що об'єднує всі спеціальні, є регіональний підхід, який функціонує у рамках загального системного підходу як провідного при комплексному дослідженні системи регіональної злочинності в Україні;

- здійснений комплексний кримінологічний аналіз злочинності в регіонах України та на основі вивчення кількісних та якісних показників виявлені закономірності її функціонування: нерівномірність територіального розподілу злочинності, її диференційованість, стійкість інтенсивності, взаємозалежність і сталість структурного територіального розподілу злочинності, синхронність змін динамічних рядів злочинності, взаємообумовленість кількісних і якісних змін регіональної злочинності та її видів, рейтингова стабільність регіонів за рівнем кримінальної враженості;

- встановлено схожі із загальною злочинністю закономірності функціонування загальнокримінальної насильницької регіональної злочинності в Україні;

- виявлені закономірності функціонування регіональної злочинності неповнолітніх, які схожі із загальною злочинністю в Україні;

- встановлено схожі із загальною злочинністю закономірності функціонування регіональної злочинності у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів в Україні;

- надано комплексну кримінологічну характеристику регіональної злочинності в Україні: корисливої, у сфері економіки, у сфері службової діяльності тощо, та виявлено їх закономірності, які схожі із загальною злочинністю;

- визначені й теоретично обґрунтовані методологічні засади вивчення кримінологічної детермінації регіональної злочинності в Україні;

- розроблено теоретичну модель вітчизняної системи запобігання регіональній злочинності відповідно до можливостей і потреб сучасної практики. Цілісна концепція організації та запобігання регіональній злочинності базується на ідеї зменшення її реальних обсягів шляхом підвищення якості життя населення, створення охоронюваного регіонального

простору за допомогою сучасних науково-технічних засобів, закріплення законослухняної поведінки у населення на рівні традицій, звичаїв, сімейно-побутових установок і застосування заходів превентивного впливу на детермінанти злочинності;

- проаналізовано превентивні можливості у запобіганні регіональній злочинності в Україні: віктимологічної, релігійної профілактики, засобів масової інформації та високих технологій;

вдосконалено:

- теоретичні положення щодо вдосконалення запобігання регіональній злочинності залежно від кримінологічного типу та виду регіону: промислові, сільськогосподарські, прикордонні; звичайної, підвищеної соціальної напруженості, екстремально-критичного типу;

- кримінологічну класифікацію регіонів за рівнем кримінальної враженості територіально-просторових систем;

- перелік та класифікацію системи емпіричних показників (індикаторів), що характеризують регіональну злочинність як систему та соціально-кримінологічну обстановку в регіоні як елементів системи «суспільство»;

- систему наукових поглядів на детермінацію регіональної злочинності географічного та історичного факторних комплексів, які у системі детермінації регіональної злочинності розглядаються як базові, оскільки вони продукують певний тип суспільних відносин, що, у свою чергу, обумовлює біологічні умови, фізичні та психологічні потреби індивідуумів, специфічне регіональне середовище існування і пов'язані з цим соціально-правові протиріччя;

- підходи щодо розуміння впливу на регіональну злочинність соціально-економічних факторних комплексів, які є визначальними, оскільки вони обумовлюють не лише загальну регіональну криміногенну ситуацію, а і злочинну поведінку окремої особи (або групи);

- розуміння характеру впливу соціально-психологічних факторних комплексів в системі детермінації регіональної злочинності. На регіональному рівні вони є похідними від інших, більш глибоких проблем соціально-

економічного організаційно-правового та інформаційного характеру, якими й корегуються;

дістали подальший розвиток:

- впорядкування теоретико-практичних підходів до визначення критеріїв регіонального кримінологічного аналізу регіональної злочинності;
- теоретичні підходи щодо структури елементів регіонального кримінологічного аналізу;
- теоретично-прикладні засади загальносоціального та спеціально-кримінологічного запобігання злочинності в регіонах;
- визначення ролі і можливостей місцевих традицій та звичаїв у профілактиці регіональної злочинності в Україні у сучасний період.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що викладені в дослідженні висновки й пропозиції можуть бути використані:

- у науково-дослідній сфері – для подальшої розробки фундаментальних і прикладних тем науки кримінального права та кримінології, пов'язаних із проблематикою запобігання регіональній злочинності в Україні (акт впровадження результатів дисертаційного дослідження у наукову діяльність Кримінологічної асоціації України від 26.01.2015 р., акт впровадження результатів дисертаційного дослідження у наукову діяльність Одеського державного університету внутрішніх справ від 02.02.2015 р.);
- у правотворчій діяльності – під час розробки змін і доповнень до законодавчих та інших нормативно-правових актів, які регулюють планування й програмування запобігання злочинності у регіонах України;
- у правозастосовній діяльності органів внутрішніх справ – як науково обґрунтовані заходи щодо підвищення ефективності діяльності з профілактики та запобігання регіональній злочинності (акт впровадження результатів дисертаційного дослідження у практичну діяльність підрозділів ГУ МВС України в Запорізькій області від 29.01.2015 р.);
- у навчальному процесі – під час підготовки відповідних наукових, навчально-методичних видань та при проведенні різноманітних форм занять із

навчальних дисциплін «Кримінологія», «Кримінологія та профілактика правопорушень», «Кримінальне право України (Загальна та Особлива частина)», «Актуальні проблеми кримінального права» (акт впровадження результатів дисертаційного дослідження у навчальний процес Одеського державного університету внутрішніх справ від 02.02.2015 р.).

Особистий внесок здобувача. Положення, які викладені в дисертації та виносяться на захист, розроблені автором особисто. В опублікованій у співавторстві з В. І. Женунтієм монографії здобувачеві належить 75 % – розробка питань, пов'язаних із кримінологічним аналізом злочинності, її причин та умов, розробка заходів загально спеціального, спеціально-кримінологічного та індивідуального запобігання злочинності. В опублікованих у співавторстві з В. М. Бесчастним науково-практичних рекомендаціях особистий внесок здобувача становить 65 % і полягає в розробці теоретичних і практичних проблем, пов'язаних із кримінологічною характеристикою, детермінацією та способами запобігання злочинності на рівні області. Наукові ідеї та розробки, що належать співавторам, у дисертації не використовувалися.

Апробація результатів дисертації. Основні положення та висновки дисертації оприлюднено автором у виступах на міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференціях і круглих столах: «Боротьба з правопорушеннями в молодіжному середовищі: вітчизняний та міжнародний досвід» (м. Донецьк, 2 червня 2010 р.); «Здоровье нации и национальная безопасность: криминологические и правовые проблемы» (м. Москва, 23 січня 2013 р.); «Правове виховання учнів: організаційні та методичні питання» (м. Донецьк, 1 лютого 2013 р.); «Роль права та закону в громадянському суспільстві» (м. Київ, 8–9 лютого 2013 року); «Політика у сфері боротьби зі злочинністю» (м. Івано-Франківськ, 1–2 березня 2013 р.); «Верховенство права та правова держава» (м. Ужгород, 18–19 травня 2013 р.); «Боротьба з Інтернет-злочинністю» (м. Донецьк, 12–13 червня 2013 р.); «Научные воззрения профессоров Пионтковских (отца и сына) и современная уголовно-правовая политика» (м. Казань, 17–18 жовтня 2013 р.); «Держава і право: проблеми

становлення і стратегія розвитку» (м. Ужгород, 15–16 листопада 2013 р.); «Безпека дорожнього руху: правові та організаційні аспекти» (м. Донецьк, 22 листопада 2013 р.); «Теоретичні та практичні проблеми реалізації норм права» (м. Кременчук, 6–7 грудня 2013 р.); «Криминологическая ситуация и реагирование на неё» (м. Москва, 28–29 січня 2014 р.); «Роль інституту громадянського суспільства і правоохоронної системи в протидії злочинності кримінологічними та іншими заходами» (м. Донецьк, 22 лютого 2014 р.); «Актуальні проблеми адміністративного та кримінального права і процесу» (Донецьк, 15 березня 2014 р.); «Актуальні проблеми протидії організованим злочинній діяльності» (м. Одеса, 26 вересня 2014 р.); «Теорія та практика протидії злочинності в сучасних умовах» (м. Львів, 31 жовтня 2014 р.).

Публікації. Основні результати дослідження викладені у 43 наукових публікаціях, з яких: 2 монографії (одна – у співавторстві); 1 пакет науково-практичних рекомендацій (у співавторстві); 18 статей у наукових виданнях України, визнаних фаховими з юридичних наук; 6 статей, опублікованих у наукових виданнях іноземних держав; 16 праць апробаційного характеру.

РОЗДІЛ 1

ГНОСЕОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ РЕГІОНАЛЬНОЇ ЗЛОЧИННОСТІ ЯК СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВОГО ЯВИЩА

1.1 Витоки та еволюція кримінологічних досліджень територіальних особливостей злочинності (XVIII-XIX сторіччя)

З набуттям незалежності в Україні відбулися докорінні перетворення практично в усіх сферах соціального, економічного, політичного та культурного життя країни. Одні з них можна визнати беззаперечно позитивними, інші ж, без сумніву, належать до розряду негативних. Серед останніх можна назвати такі, як зростання рівня загальної злочинності, тероризму, алкоголізації, наркотизації та люмпенізації населення.

Загалом криміногенна ситуація в регіонах і в країні склалася під жорстким впливом цілого ряду внутрішніх і зовнішніх соціально-економічних і політичних факторів, більшість з яких знаходиться за межами можливого впливу правоохоронних органів. Серед останніх значну роль відіграють: соціальна напруженість у суспільстві, викликана бойовими діями на Сході країни, негативні наслідки всесвітньої кризи, зовнішнє втручання у внутрішні справи держави інших країн, розбалансованість політичної системи країни, випередження темпів технічного прогресу над культурним та моральним розвитком суспільства тощо.

На сьогодні можна констатувати, що злочинність здійснює вагомий негативний тиск на всі сфери життєдіяльності держави й суспільства, серйозно гальмує соціально-економічні й політичні перетворення в країні, підриває її міжнародний імідж. Широкого розповсюдження набули такі негативні явища, як тероризм, сепаратизм, правовий нігілізм населення, нав'язування масовій свідомості стереотипів протиправної поведінки, насильницького способу вирішення конфліктів і суперечок, недовіри щодо здатності правоохоронної системи захистити інтереси держави, суспільства та окремої особи,

самоусунення громадян від процесу правоохоронної діяльності. В умовах розбалансування соціальної системи профілактики злочинності довгі роки залишається доволі складна криміногенна обстановка в окремих регіонах країни. Цьому сприяють високі рівні насильницької та рецидивної злочинності, злочинності неповнолітніх, корисної та корисно-насильницької злочинності, корупція та інші негативні соціальні фактори. Особливо гостро така ситуація простежується на регіональному рівні. У цих умовах виникає необхідність пошуку нових форм, методів і способів протидії злочинності. Одним із перспективних напрямків отримання нових знань про злочинність, її закономірності, регіональну специфіку, особливості детермінації і, взагалі, самостійного напрямку кримінологічних досліджень може розглядатися вивчення регіональних особливостей злочинності.

Історичний огляд наукових джерел про виникнення та розвиток досліджень регіональної злочинності в кримінології дозволяє виділити декілька основних етапів їх формування. Перший – це період зародження та становлення. Він охоплює XVIII – XIX століття. Другий – характеризувався підвищеним інтересом до «географії злочинності» і інтенсивним розвитком цього напрямку. Цей період охоплював початок 20-х – кінець 80-х років XX сторіччя. З початку 90-х років минулого сторіччя й до сьогодні набуває розвитку третій, сучасний період розвитку регіонального напрямку в кримінології. Зупинимося на характеристиці кожного з указаних періодів.

Заради справедливості зазначимо, що встановити точні часові межі ранніх досліджень регіональних (територіальних) особливостей злочинності, рівно як і виявити всіх учених, які так або інакше приділяли увагу цій проблематиці, доволі-таки важко. Це й не випадково, оскільки в сучасній науковій літературі містяться лише фрагментарні дані з цих питань. Перші згадування про території, що є «осередками злочинності», зустрічаються вже в середньовічних хроніках. Наприклад, там указується, що окремі місцевості Німеччини насичені жінками-крадійками; деякі території центральної Африки відомі як осередки грабежів і розбоїв; окремі провінції Італії (Лігурія,

Каппанорі, П'ємонт) відомі як батьківщина шахраїв або вбивць [243, с. 27-29]. У 1557 році Павло IV наказав знищити всіх мешканців і зруйнувати домівки селища Монтефортіно, оскільки його жителі з покоління в покоління зарекомендували себе як невинуваті злодії – розбійники та вбивці, що тероризували жителів прилеглих територій [243, с. 29].

Другий етап розвитку згаданого напрямку ми тісно пов'язуємо із загально визнаним періодом виникнення кримінології як самостійної науки та розвитком судової кримінальної статистики на початку XVIII – XIX століття [412, с. 67-68; 210, с. 16-20; 147, с. 43-47]. Вже з перших років появи нової науки простежується не лише збільшення інтересу до вивчення проблем злочинності, а і її територіальних особливостей.

Нагадаємо, що історичним і соціальним підґрунтям для виникнення кримінології стали буржуазні революції XVIII – XIX ст., які зруйнували старі уклади життя й феодальні порядки в країнах Європи, США, Латинської Америки, Японії й Російської Імперії та зумовили швидкий розвиток капіталістичних відносин [68, с. 153-162]. У цей період розпочалося формування та розвиток значних за розміром і кількістю населення держав сучасного типу. Зазнали значних зрушень економіка, наука і техніка, з'явилися нові форми та види злочинності, яких не було у феодальному, але які стали нормою для капіталістичного типу суспільства. Вказані обставини потребували узагальнених знань про закономірності економічних і соціальних процесів, зокрема й негативних, що продукували злочинність.

На початок XIX ст. була накопичена величезна сума знань у різних галузях науки і техніки, які стимулювали розвиток один одного. Услід за соціальними революціями почало формуватися індустріальне суспільство. Цей процес в історії отримав назву «промислової революції» [68, с. 153-162].

Промислова революція була тісно пов'язана не тільки зі змінами виробництва, а й з кардинальними змінами всієї світової структури суспільства. Вона супроводжувалася різким підвищенням продуктивності праці, початком швидкого економічного зростання, швидкою урбанізацією, збільшенням рівня

життя окремих груп населення на фоні збідніння інших верств. Загалом, промислова революція дозволила впродовж життя всього лише 3–5 поколінь населення: по-перше, перейти від аграрного суспільства (де більшість населення вело натуральне господарство) до індустріального; по-друге, закласти фундамент для значного розшарування в суспільстві; по-третє, створити умови для соціальної, економічної та культурологічної диспропорції не лише окремих регіонів у межах країни, а й між цілими країнами та їх групами [68, с. 163-165]. У цей період зросла кількість міст, іншим став характер забудови та заселення територій. Швидкими темпами розпочався процес урбанізації. Почалися істотні зміни в перерозподілі структури населення в бік зменшення питомої ваги сільського за рахунок збільшення міського населення. Так, за історичними даними, якщо в 1750 році в Англії було всього два міста з населенням більше 50 тис. осіб, то в 1831 – вже вісім. На кінець XIX ст. міське населення складало 75 % всього населення країни [68, с. 153-165].

У Франції, наприклад, станом на 1870 рік міське населення збільшилося в півтори рази порівняно з 1780 р. і складало одну третину населення. Після реформ 1860-х років значно збільшилося міське населення в Російській Імперії. З 1860 по 1890 роки воно збільшилося у два рази. Найбільшими містами стали Петербург з населенням у 1,2 млн. осіб та Москва – понад 1 млн. осіб. Швидко розвивалися міста в інших регіонах – Варшава, Київ, Баку тощо [68, с. 165]. Такі зміни, поряд з позитивними наслідками, призводили й до цілого ряду негативних, зокрема до змін у характері, структурі та кількісних показниках злочинності. Не викликає сумніву, що збільшення міського населення, капіталу, обсягів виробництва та розвиток торгівлі потребували статистичного обліку. Негативні процеси, які були пов'язані зі злочинністю, також потребували обліку та аналізу.

У цей період окремі німецькі князівства почали вести судову кримінальну статистику. Першою в Європі впорядкувала судову статистику злочинності в масштабах країни Франція (1827). У США перший збірник судової статистики

вийшов друком у 1829 р. (штат Нью-Йорк), а у Швеції – у 1832 р. Пізніше система державної судової статистики злочинності була запроваджена у всіх країнах Європи та світу [412, с. 112-113; 220, с. 8]. Із появою судової статистики злочинності з'явилися перші наукові праці, в яких здійснювався аналіз зазначених даних. Отже, за справедливим висновком О.Г. Кулика, кримінологи отримали можливість активно використовувати здобутки прикладного статистичного методу, який широко застосовувався представниками школи «політичної арифметики» в політекономії [220, с. 8].

Свого часу відомий італійський вчений Е. Феррі з цього приводу вдало зазначав, що грандіозний і плідний розвиток експериментального методу в другій половині XIX століття – головним чином в області біологічного та психологічного вивчення людини як однієї з незліченних ланок зоологічного ланцюга й у галузі позитивного вивчення людських суспільств як природних організмів – створив ту розумову атмосферу й той загальний напрямок, одним з проявів яких стали новітні дослідження злочинності [385, с. 22]. Результати дослідження робіт представників класичної та позитивістської шкіл кримінології дозволяють стверджувати, що на всіх етапах виникнення та розвитку кримінології вчені широко використовували елементи порівняльного (регіонального) кримінологічного аналізу злочинності.

Наприклад, робота представника класичної школи кримінології британця Дж. Говарда «Стан тюрем в Англії та Уельсі» (1777 р.) являє собою саме регіональне кримінологічне дослідження. Учений дослідив понад 300 місць ув'язнення Європи й на основі отриманої статистичної інформації запропонував проекти змін до законів «Про виконання покарань», які були прийняті в період з 1778 по 1782 роки [412, с. 68]. У «Кримінології» (1884 р.) італійського вченого Р. Гарофало ми бачимо виявлені регіональні особливості територіального поширення вбивств та інших злочинів на території Італії. За його даними, у Ламбардії коефіцієнт убивств складає 3 на 100 тисяч осіб; у Центральній Італії – 10; на півдні Італії – 16 на 100 тис. осіб [364, с. 312-313].

У 1886 р. французький кримінолог Г. Тард увів в обіг термін «порівняльна злочинність» у роботі з однойменною назвою «Порівняльна злочинність», учений уживав цей термін у значенні комплексного вивчення географії злочинності [364, с. 247]. У згаданій роботі представлені результати дослідження географії рецидивної злочинності, злочинності неповнолітніх, убивств та ін. у різних департаментах Франції [364, с. 260-322]. Узагальнюючи результати досліджень перелічених учених, зазначимо, що з самого початку науковці звернули увагу й намагалися пояснити наявність суттєвих територіальних відмінностей у кількісних та якісних показниках злочинності. Ці відмінності вони пов'язували з відмінностями в умовах життя населення, різницею в соціальних, економічних і демографічних показниках, особливостями клімату, географічним розташуванням і т.д. Згодом цей напрямок досліджень сформувався в «географію злочинності», а пізніше – «екологію злочинності», «топографію злочинності», «територіальні відмінності злочинності», «регіональні особливості злочинності» тощо. Далі вчені почали його іменувати «регіональний напрямок у кримінології», а на початку ХХІ століття – «регіональна кримінологія».

Вивчення географії злочинності мало не тільки пізнавальний характер, а й конкретне практичне застосування. Так, у правоохоронній діяльності Російської Імперії вже у ХVІІІ сторіччі міністр внутрішніх справ В. Кочубей наказав усім губернаторам виявляти «моральний» стан населення підвідомчих губерній і повідомляти про всі випадки порушень правопорядку та вжиті поліцією заходи. Починаючи з 1804 р., відповідні посадові особи зобов'язувалися надавати щорічні звіти, в яких фіксувалися цифрові дані про злочинність, її територіальну поширеність і коментарі до представлених даних [388, с. 46; 267, с. 114].

Перші комплексні дослідження «географії злочинності» представлені прізвищами француза Андре-Мішеля Геррі (1833, 1864) і бельгійця Адольфа Жака Кетле (1835). Наприклад, А. Геррі доводив, що у Франції найчастіше злочини проти особи вчиняються на півдні (4,9 на 100 тис. населення), ніж на

півночі (2,7) або в центрі (2,8). Між тим, злочини проти власності частіше вчиняються на півночі (4,9), ніж на півдні (2,3) [243, с. 20]. На підставі зібраних та проаналізованих кримінально-статистичних даних за період з 1825 по 1830 р. А. Кетле наніс на карту Франції дані про розподіл злочинності по країні. Відмінності в інтенсивності злочинності в різних районах він відніс на рахунок неоднакової щільності населення, різниці в рівні життя та освіти населення. Різницю в інтенсивності злочинності в окремих районах А. Кетле пов'язував з моральним рівнем населення та з різницею в поведінці потенційних жертв [412, с. 203-204; 182; 183]. А. Кетле, досліджуючи злочинність як частину соціальної системи, зазначав, що суспільство має закони проти крадіжок та вбивств, але коли це стосується цілих націй, то таких законів, на жаль, не існує [182, с. 225]. Далі він прямо вказує, якщо провести паралель між існуючими елементами двох країн, то ми будемо мати порівняльну статистику [182, с. 240]. Аналіз наукових праць А. Кетле дає підстави зробити висновок, що його по праву можна вважати одним із засновників регіонального напрямку в кримінології. Він вперше узагальнив і комплексно проаналізував кримінальну статистику на прикладі декількох країн світу, виявив певні відмінності в стані злочинності, зафіксував закономірності, що впливають на різні показники злочинності, зробив ряд важливих теоретичних і практичних висновків щодо особливостей злочинності на різних територіях.

Під час вивчення стійких числових кореляцій між видами злочинів і соціально-демографічними характеристиками (їх статтю, віком, походженням, місцем проживання) А. Кетле дійшов висновку, що злочинність на конкретних територіях в її кількісно-статистичному вираженні присутня в різних суспільствах з такою ж необхідністю, з якою діють закони природи [182, с. 215-222].

У 1863 р. відомий російський юрист П.Н. Ткачев, проаналізувавши дані про динаміку злочинності в губерніях країни за 1856-1861 рр., помітив суттєве зростання кількості засуджених з 383 тис. до 433,5 тис., тобто на 13,2 %. Учений визначив, що такі зміни корелюють не лише із загостренням

соціального та економічного становища, а й тісно пов'язані з географічним положенням територій і кліматичними змінами на них [131, с. 119-121].

У XIX сторіччі під час своїх досліджень російським ученим Є.М. Тарновським були помічені суттєві відмінності в стані злочинності на різних територіях губерній Російської Імперії. Вивчаючи динаміку майнових злочинів, дослідник довів їх залежність від коливань розмірів урожаїв та цін на хліб у різних губерніях. Це дало йому підстави помітити, що неоднаковий рівень злочинності тісно пов'язаний з економічними факторами: «Де вище коливаються ціни на пшеницю, там більше коливається злочинність», – констатував вчений [366, с. 102]. Пізніше Є.М. Тарновський почав систематично проводити порівняння рівня злочинності з економічними показниками в губерніях і встановив між ними стійкі залежності [365, с. 123-124; 366, с. 98], на що неодноразово звертав увагу у своїх подальших публікаціях.

Важко переоцінити внесок у розвиток регіонального напрямку в кримінології видатного італійського вченого Ч. Ломброзо. Нагадаємо, що в радянській, а згодом і в російській та українській кримінології, у зв'язку з неможливістю безпосереднього ознайомлення з роботами Ч. Ломброзо, тривалий період панувала думка про нього як вченого, який відстоював виключно вузько біологічні погляди на злочини, їх причини та злочинців [73, с. 44-45; 202, с. 40-52; 165, с. 45-46]. Довгі роки його розглядали лише як родоначальника «біологічного напрямку в кримінології» або антропологічного підходу в поясненні злочинності та її причин [162, с. 47-54]. Між тим, детальне вивчення досліджень цього талановитого вченого дає підстави стверджувати, що його з впевненістю можна віднести до одного із засновників регіонального напрямку дослідження злочинності в кримінології. Так, Ч. Ломброзо (у 1876 р.) на матеріалах кримінальної статистики багатьох країн світу – Європи, США, Росії та Африки за тривалий період часу дослідив закономірності злочинності, її кількісні та якісні особливості, вплив на злочинність ряду факторів, таких, як метеорологічних та кліматичних, пори

року, температури, раси (національності), щільності (концентрації) населення, цін на харчування, інших соціально-економічних та демографічних факторів [243, с. 47, 57]. Всього за результатами свого дослідження Ч. Ломброзо виявив близько 100 факторів, які обумовлюють злочинність на певних територіях і які одночасно є причинами відмінностей у рівнях злочинності.

У роботах Ч. Ломброзо ми вперше зустрічаємо класифікацію територій за способом виробництва; саме він помітив відмінності в рівнях злочинності між промисловими, промислово-аграрними та аграрними округами [243, с. 93-94]. Відмінності в показниках злочинності вчений наводив у зручній для сприйняття формі – у вигляді таблиць [243, с. 57-60], графіків [243, с. 91-94] та діаграм [243, с. 117-118]. На матеріалах кримінальної статистики окремих округів Франції за період з 1823 по 1878 рр. про вбивства та крадіжки Ч. Ломброзо продемонстрував стійкі відмінності між сільською та міською злочинністю.

Уперше в кримінології Ч. Ломброзо вдалося виявити територіальні центри злочинності, специфіку її географії, особливості територіальної розповсюдженості окремих видів злочинності – порушень громадського порядку, вбивств, завдання тілесних ушкоджень, крадіжок, шахрайств, зґвалтувань тощо [243, с. 58-59]. Пізніше подібну роботу провели Е. Берджес та К. Шоу, які на прикладі районів міст США вивели «теорію концентричних кругів» і концепцію «градаційних тенденцій» [417, с. 150]. Не принижуючи важливості отриманих результатів американськими вченими, зазначимо, що вперше подібні закономірності щодо нерівномірної концентрації злочинності та окремих її видів були помічені ще Ч. Ломброзо.

У своїх дослідженнях Ч. Ломброзо оперував не лише абсолютними кількісними показниками злочинності, а й вдало використовував для регіональних порівнянь відносні показники – коефіцієнти інтенсивності, структуру злочинності, динаміку, її географію [243, с. 39-61]. Проте заради справедливості зазначимо, що вчений у своїх роботах прямо не ставив

головною метою вивчення як головного об'єкта «географію злочинності», її «територіальні» чи «регіональні» особливості або відмінності. Поряд з цим, він вдало використовував методику та переваги порівняльних регіональних досліджень злочинності, закладав підґрунтя для формування та розвитку регіональної практичної кримінології.

Наступний етап розвитку регіонального напрямку в кримінології пов'язаний з ім'ям італійського вченого Енріко Феррі – «Кримінальна соціологія» (1883 р.). У результаті вивчення регіональних відмінностей злочинності за тривалий період часу в багатьох країнах Європи, Сполучених Штатах Америки, Бразилії та Росії вчений виявив ряд закономірностей і дійшов висновків, які є корисними та актуальними й у теперішній час. Методика досліджень Е. Феррі відрізнялася оригінальністю та зручністю застосування. Вчений продемонстрував уміння оперувати очевидними статистичними фактами, вдало застосовував переваги порівняльного регіонального кримінологічного аналізу злочинності [385]. Вказана методика може розглядатися як базова для організації й сучасних регіональних досліджень злочинності, є зразком широкого кола вирішених завдань, послідовності й наполегливості у творчому пошуку.

На прикладі статистичних даних за тривалий період великої кількості країн світу Е. Феррі виявив цілий ряд регіональних закономірностей злочинності. А саме: циклічність у динаміці злочинності, її зв'язок з економічними та соціальними процесами в регіоні, з культурними та національними особливостями населення території. Продemonстрував зв'язок політичних і законодавчих змін з динамікою злочинності. Вчений помітив відносну кількісну стійкість певних категорій тяжких злочинів, таких як убивства, тілесні ушкодження, крадіжки та шахрайства, вчинені за обтяжуючих обставин тощо. Він уперше звернув увагу на значні коливання в динаміці дрібних злочинів. За статистичними даними про злочини за тривалий період у Франції, Бельгії, Англії, Ірландії, Пруссії, Німеччині, Австрії, Росії та Іспанії Е. Феррі доводить, що в цих країнах найчастіше відбувається зростання

загальної злочинності за рахунок дрібних злочинів, тоді як тяжкі злочини демонструють або стаціонарний стан, або значно менше зростання [385, с. 232-237]. Що стосується регіональних особливостей злочинності в межах однієї країни, то на прикладі територій Америки, Мексики, Австралії та Нового Південного Уельсу Е. Феррі демонструє також суттєві відмінності – зростання злочинності на одній половині територій країн і зменшення на іншій. Учений підкреслює, що особливо це помітно в порівнянні з динамікою населення [385, с. 237]. Пояснення територіальних (регіональних) відмінностей злочинності Е. Феррі знаходить у зростанні населення, яке, на його думку, є природною й постійною причиною зростання злочинності, бо завдяки цьому збільшується кількість різного роду відносин, кількість предметів та осіб у просторі незмінної території, особливо в міських центрах. Але зростання населення, за висновками Е. Феррі, виступає причиною зростання злочинності лише в тих випадках, якщо його вплив не нейтралізується детермінантами соціального характеру, що пом'якшує або запобігає злочинам [385, с. 238].

До значних здобутків Е. Феррі можна віднести закон територіального «насичення злочинністю» та «перенасичення злочинністю», виявлений на підставі порівняння статистики злочинів і демографічних змін населення в 11 країнах світу. Згідно з цим законом, за аналогією із законами хімії, за висновками вченого, існує певна пропорційність між кількістю населення, що мешкає в конкретному середовищі, та кількістю злочинів, учинених на території. Крім цього, Е. Феррі помітив, що злочинність має характер значних щорічних коливань, які накопичуються й часом стають справжніми хвилями злочинності [385, с. 238-244]. Згодом на прикладі злочинності Росії та України ці закономірності вивчалися Г.Й. Забрянським [143, с. 42-52] та О.М. Литвиновим [239, с. 51-56]. Е.Г. Юзіханова[427], провівши ґрунтовне дослідження, перевірила й підтвердила справедливність висновків Е. Феррі на прикладі сучасної кримінальної статистики.

Суттєвим кримінологічним надбанням можна вважати виведений Е. Феррі під час аналізу регіональних особливостей злочинності

«біосоціологічний» закон. Згідно з цим законом найбільш важливі життєві елементи схильні до менших змін, але вони мають більш важливе значення. За Е. Феррі, з соціальної точки зору, зростання тяжких злочинів на 10 % (особливо, якщо це стосується вбивств і розбоїв) має більше значення, ніж зростання на 30 % економічних (крадіжки, шахрайства, обмани тощо) злочинів [385, с. 218]. Пізніше подібні висновки були підтверджені результатами наших досліджень за статистичними даними про регіональну злочинність в Україні [17, с.112-132].

Не можна оминати увагою результати регіональних досліджень французького соціолога Е. Дюркгейма. Вчений у 1897 р. опублікував фундаментальну працю «Самогубство. Соціологічний етюд». У цій роботі представлені результати вивчення самогубства як соціальної хвороби суспільства, розкрито природу, соціальну сутність, причини та різновиди цього явища. У контексті нашого дослідження цінність цієї роботи полягає в досвіді застосування Е. Дюркгеймом порівняльного регіонального кримінологічного аналізу. Отримані ним результати ґрунтувалися на знаннях історії регіонів, соціології, психології, географії, етнографії та статистики.

На прикладі статистичних даних багатьох країн світу (Австрії, Англії, Америки, Голландії, Данії, Німеччини, Росії, Іспанії, Італії, Франції, Шотландії та ін.) за період з 1866 по 1891 роки, вченим представлені результати не лише дослідження, що обумовлювали його основну мету, а й висвітлені регіональні особливості поширення самогубств. На основі вивчення кількісних та якісних показників самогубств у згаданих країнах Е. Дюркгеймом отримано ряд важливих даних щодо територіальних закономірностей розповсюдженості самогубств, схожості географії, їх концентрації з географією окремих видів злочинів [132, с. 236-262, с.420-436]. Учений наводить дані про перевищення кількості самогубств, учинених у містах, над вчиненими в сільській місцевості. Також він помітив кількісні відмінності між самогубствами північних, східних і західних регіонів країн; зв'язок між географією самогубств і географією таких

демографічних якостей суспільства, як сімейний стан, рівень доходів, рівень релігійності, споживання алкоголю тощо.

Підсумовуючи, зазначимо, що перший період зародження та становлення регіонального напрямку в кримінології охоплює XVIII – XIX століття й носить переважно стихійно описовий характер. Характеризується відсутністю єдиної методологічної бази. У ці часи дослідження територіальної розповсюдженості злочинності проводилися переважно в рамках вирішення суміжних з регіональною злочинністю наукових завдань. Територіальний аналіз злочинності найчастіше використовувався як інструмент для пізнання природи злочину та злочинності або як порівняльна емпірична база для виявлення закономірностей негативних соціальних процесів. Поступово він сформувався в самостійний напрямок і отримав назву «географія злочинності».

Всі вище описані дослідження проводилися в рамках вивчення географії злочинності, але здійснювались вони в межах вирішення більш глобальних проблем злочинності. Згодом під географією злочинності стали розуміти самостійний напрямок кримінологічних досліджень, який займається проблемами просторово-часового розподілу девіантності, делінквентності та злочинності у світі, окремо взятій державі, його частинах або адміністративно-територіальних одиницях [412, с. 201].

Вказане свідчить про великий інтерес і вміле використання кримінологами того часу на практиці знань про особливості територіальної поширеності злочинності та регіональних факторів, що її обумовлюють. Отже, із самого початку виникнення кримінології регіональний аналіз злочинності став обов'язковим атрибутом і невід'ємною складовою кримінологічних досліджень. Регіональний напрямок у кримінології довгі роки презентує себе, як такий, що відрізняється широкою сферою застосування й великим колом вирішуваних наукових і практичних завдань. У різні періоди вчені використовували методику та переваги порівняльних регіональних досліджень злочинності, закладали підґрунтя для формування й розвитку регіональної практичної кримінології.

1.2 Основні етапи розвитку досліджень регіональної злочинності у XX – початку XXI сторіччя (географії, територіальних відмінностей та регіональних особливостей)

Вивчення англomовних, російськомовних і небагатьох вітчизняних робіт дозволяє по крихах зібрати матеріал про стан і напрямки розвитку кримінологічної думки з питань територіального розподілу, географії та регіональних особливостей злочинності за кордоном і в нашій країні у 20-х – 80-х роках XX сторіччя.

На початку першої половини XX сторіччя вагомий внесок у вивчення регіональних особливостей злочинності зробили американські вчені Р. Парк, Е. Берджесс Кліфорд Шоу, Генрі Маккей, Х. Зорбо, О. Ньюман, англійці С. Сміт, С. Лотье, Р. Чільтон, німці К. Опп, Й. Хельмер, К. Шмід, Герольд та Ганс Швінд та ін. Ці автори на матеріалах окремих регіонів своїх країн вирішували практичні проблеми дослідження особливостей просторово-часового розподілу злочинності (девіантної та делінквентної поведінки) і вдосконалення на цій основі регіонального й міського планування, а також організації поліцейської діяльності з протидії злочинності [192, с. 15-16; 76, с. 3-7]. Окремі теоретичні та практичні надбання зазначених учених проаналізовані та широко висвітлені в роботах зарубіжних вчених, а їх висновки використані навіть у практичній діяльності. Між тим, цілий ряд важливих наукових положень і висновків цих та інших зарубіжних вчених невинуватно залишилися поза увагою сучасної кримінологічної науки.

Тематично й хронологічно дослідження географії, територіального розподілу та регіональних особливостей злочинності іноземних та вітчизняних соціологів і кримінологів можна поділити на декілька періодів.

Ранні дослідження початку XX сторіччя були частиною загальнішої проблеми, якою займалися соціологи Чикаго, – у рамках вивчення географії явищ соціальної дезорганізації у швидко зростаючих міських районах. Так, на початку 1920-х років в університеті Чикаго вченими було проведено ряд

кримінологічних досліджень, за результатами яких встановлено, що рівень злочинності в містах значно перевищує її рівень у сільській місцевості. У ті часи вчені займалися вивченням явищ соціальної дезорганізації у швидко зростаючих міських районах. Пізніше цей напрямок досліджень отримав назву «екологічна школа урбаністики» [417, с. 149]. У 1921 році Р. Парк і Е. Берджесс опублікували один із перших американських підручників «Введення в науку соціологію», у 1925 році вийшла їх книга «Місто». У 1925 році Р. Парк обґрунтував теорію міської екології, яка розглядала місто як об'єкт, аналогічний природним екологічним співтовариствам рослин і тварин [188, с. 41]. Соціологи Чикаго розглядали місто як живий соціальний організм. Згодом ці дослідження іменувалися суто як «екологія злочинності».

Під екологією злочинності розумівся напрямок досліджень, який вивчає взаємодію середовища, клімату, природного ландшафту, рослинного і тваринного світу, структури будівництва, з одного боку, і злочинність та віктимізацію – з іншого [412, с. 202]. Екологія як самостійна наука описує розподіл рослин і тварин на земній поверхні й у деякому, абсолютно реальному сенсі, на думку Р. Парка, є географічною наукою. Людська екологія не тотожна ні географії, ні навіть людській географії. Не окрема людина, а співтовариство; не зв'язок людини із землею, на якій вона мешкає, а зв'язок її з іншими людьми – ось що передусім, на думку Р. Парка, потрібно досліджувати в рамках **теорії міської екології** [433, с. 3-20; 439, с. 165-166; 287, с. 136-150]. Людська екологія, як пізніше дійшов висновку Р. Парк, прагне винести на передній план не стільки географію, скільки простір. Соціальна структура може бути визначеною через позиції та соціальні зміни, які можна описати в термінах руху. Суспільство проявляє такі властивості, які можна вимірювати й описувати в математичних формулах [433, с. 3-20; 439, с. 165-166; 287, с. 136-150]. Під час досліджень Р. Парком виявлялися райони, де спостерігався високий рівень суїцидів; райони, де статистика фіксувала підвищений рівень злочинності дорослих та юнацької делінквентності; і райони, де ці явища фіксувалися в значно меншій кількості [287, с. 136-150; 164, с. 44]. Різноманітні

форми соціальної дезорганізації вчений пояснював особливостями міського життя, високою міграцією населення та відмінностями в його мобільності. На його думку, вся людська географія глибоко перетворена людським втручанням. Телеграф, телефон, газета і радіо перетворюють світ на один широко розкинутий акустичний простір, який зменшує відстані й руйнує ізоляцію, що колись розділяла раси і народи. Нові засоби комунікації незмінно збільшують і водночас ускладнюють соціальні стосунки в межах населених пунктів [438, с. 345-356; 288, с. 167-176]. З точки зору міського планування, зонування й регіональних обстежень, експансія міста розглядається майже цілком у межах і термінах його фізичного розвитку. Іншими словами, Р. Парк переконливо доводить, що територіальні особливості соціального середовища потрібно вивчати на рівні узагальнених сукупностей, які варто об'єднувати за більш-менш схожими ознаками.

У 1925 році в рамках **теорії «екологічної школи урбаністики»** Е. Берджесс з'ясував, що великі скупчення людей мають величезну географічну й соціальну значущість, поряд з цим вони породжують нові проблеми в організації життя і добробуті їх жителів, а також у різних системах життєдіяльності [164, с. 62-63]. Тому не випадково, що під час аналізу географії злочинності й процесів дезорганізації в різних районах Чикаго, він сконцентрував увагу **на теорії «соціальної екології»**. Вчений помітив, що розвиток міста відбувався концентричними кругами, які розходилися від історичного центру за прикладом мішені. Е. Берджесс виділив п'ять «концентричних зон»: у центрі знаходився діловий район (сіті); за ним знаходилася «проміжна зона», або «перехідна зона», заселена бідняками, іммігрантами, етнічними меншинами; потім – житлові робочі квартали промислової зони; у четвертій зоні розташовувалися престижні будинки середнього класу; п'яту зону утворили передмістя, населені представниками вищого класу. Найвищі показники злочинності були зафіксовані в «перехідній зоні». Ця міська територія характеризувалася тотальним моральним падінням, поганими житловими умовами, неповними і роздробленими сім'ями, високими

показниками народження дітей поза браком. Окрім злочинності, у цій зоні були також широко розповсюдженими наркоманія, алкоголізм і проституція. Девіантність мешканців хрущоб розглядалася як нормальна реакція нормальних людей на ненормальні соціально-побутові умови, в яких злочинні традиції розвивалися й транслиювалися від одного покоління до іншого [432, с. 47-62; 43, с. 122-136]. Отримані Е. Берджессом результати мали велике теоретичне, методологічне й практичне значення для подальших регіональних обстежень, міського планування (розміщення будинків, парків, бульварів, вулиць і т.д.) і зонування. На їх основі в майбутньому поліцією та адміністрацією населених пунктів налагоджувався ефективний контроль над злочинністю та динамічний розвиток міст.

У 1929 році Х. Зорбо видав роботу під назвою «Золоте узбережжя і хрущоби: соціологічне вивчення північної сторони Чикаго». У своїй праці вчений веде мову про «**екологію шайки**». Він на прикладі молодіжних ватаг описує залежність концентрації молодіжної злочинності від міської інфраструктури. За його даними, саме нетрі – найбільш бідні та віддалені райони міста – є територіями банд (gangland). Території банд є результатом створення підлітками такого соціального світу, в якому вони можуть жити й задовольняти свої бажання. Молодіжні ватаги в сучасному світі подібні до середньовічної імперії. Їх влада, подібно щупальцям хрущоб, простягається до найкращих житлових ареалів уздовж залізничних доріг і ділових кварталів. За висновками вченого, злочинні ватаги зароджуються як конфліктні групи, що знаходяться в конфронтації із суспільством. Але, якщо енергії злочинної ватаги дати правильний стимул, вони можуть бути спрямовані в бажаному, соціально позитивному напрямку [442, с. 46-61, 63-86, 127-129, 151-158, 221-251; 158, с. 115-154].

Особливої уваги заслуговують роботи чиказьких кримінологів Кліфорда Шоу і Гарі Маккея. Основні результати їх досліджень були висвітлені в Чикаго в 1942 р. у монографії «Злочинність неповнолітніх у міських районах» [440]. У своїх дослідженнях учені ставлять життя індивідів у залежність від

екологічної структури середовища їх існування. Саме з особливостями місця проживання у взаємодії з особистісними характеристиками осіб вони пов'язують учинення злочинів. Цей напрямок був логічним продовженням досліджень у рамках «екологічної школи» урбаністики, що виникла в Чиказькому університеті наприкінці 20-х років XX сторіччя [162, с. 149-156].

Протягом 1930-1940 рр. К. Шоу та Г. Маккей, ґрунтуючись на досвіді Е. Берджеса та Р. Парка, дослідили рівні злочинності в американських містах. На основі великого фактичного матеріалу вони отримали результати щодо нерівномірності розподілу злочинності в районах міста. Найбільший рівень злочинності ними фіксувався в гетто та районах проживання найбідніших верств населення. Дослідники встановили кореляційну залежність між злочинністю й такими факторами, як розмір квартирної платні, кількість пропущених занять школярами (у районах, де багато бідних родин і велика кількість пропущених шкільних уроків, фіксувався найбільший рівень злочинності) [442; 417, с. 150-152; 162]. За даними кримінальної статистики вчені склали детальні карти злочинності. Вони пов'язували оцінку стану злочинності з «концентричними зонами». Результати досліджень К. Шоу та Г. Маккея [442] доводили: по-перше, що найбільш висока концентрація злочинності має місце в районах, що згруповані концентричними кругами навколо центральної частини міста, а по мірі віддалення від центру поступово знижується; по-друге, у регіоні правопорушення серед підлітків розподіляються нерівномірно, а характер цього розподілу залежить від щільності населення та поліцейських нарядів; по-третє, існують райони, середовище яких породжує та постачає злочинність до інших територій; по-четверте, райони (зони) з високим рівнем злочинності виникають у процесі інфраструктурного й соціального занепаду, а в разі усунення цих чинників, вони можуть перетворюватися на зони з низькою злочинністю.

Висновки та ідеї К. Шоу і Г. Маккея були перевірені, підтверджені та розвинені в дослідженнях американських кримінологів Б. Ландера, Е. Маккобі, Ф. Трешера, У. Уайта, Л. Яблонського та Д. Шорта, які з середини 50-х років

XX століття систематично досліджували географію злочинності за статистичними даними про злочинні угруповання, зростання яких відбувалося в міських кварталах американських мегаполісів [318, с. 19-140]. У 1952 р. у Нью-Йорку американські кримінологи Г. Барнс і Н. Титерс видали ґрунтовне монографічне дослідження «Нові горизонти у кримінології». На основі вивчення великого обсягу статистичних даних та географії злочинності деяких регіонів США автори запропонували власну концепцію факторів злочинності. Вони послідовно доводили, що на злочинність впливає така ієрархічна система факторів, як географічні, екологічні, біологічні, національні, соціальні тощо [431, с. 12-18].

Теоретичні здобутки вище згаданих учених стали основою для досліджень німецького кримінолога К. Оппа, який у 1968 році видав монографію «Екологічний аналіз делінквентності малолітніх і неповнолітніх у Кельні» [436; 437], а також для створення «атласів злочинності» Х. Герольдом і Х. Швіндтом [188, с. 149]. Отримані вченими результати мали практичне застосування не лише в організації протидії злочинності, а й широко використовувалися в будівельній політиці. Наприклад, з початку 1970-х років світ побачили роботи К. Рея Джеффери «Запобігання злочинності шляхом екологічного проектування» (Нью Йорк, 1971 р.), О. Ньюмана «Захищений простір. Запобігання злочинності на основі екологічного дизайну» (Лондон, 1972 р.), П. Уілсона «Запобігання злочинності за допомогою архітектури та дизайну» (Канберра, 1989) [434, с. 3-10] та інші. Після порівняння даних про злочинність у різних кварталах великих міст, учені дійшли висновку про вплив міського планування та проектування будівель на стан злочинності. Вони пропонували, а пізніше втілили в життя **теорію «запобігання злочинності на основі охоронюваного простору»**, суть якої полягала в тому, що за допомогою планування забудови міст, проектування будинків, розміщення інфраструктури кварталів створювався специфічний «захищений» простір (форма і розташування будинків, зупинок транспорту, наявність освітлення вулиць і

т.д.), який не тільки мінімізував, а й унеможлиблював учинення злочинів. Згодом цей напрямок досліджень отримав назву топографія злочинності.

Топографія злочинності як наука зосереджувалася на аналізі віктимності й криміногенності конкретних об'єктів та їх розташування – будівель, магазинів, готелів, вулиць, скверів і т.д. [412, с. 203]. Пізніше в США, Великобританії, Німеччині, Данії, Норвегії, Фінляндії, Швеції та інших країнах світу стали систематично проводити дослідження територіальної поширеності злочинності та віктимізації [412, с. 204-232; 64, с. 165-171]. Протягом останніх п'ятдесяти років доволі значну увагу кримінологів пригорнули проблеми впливу **урбанізації** на процеси віктимізації населення [441]. Так, американський вчений Едвін М. Шур у межах Сполучених Штатів Америки протягом багатьох років фіксував значні регіональні й навіть локальні відмінності. За його даними, у південних районах США в загальній кількості злочинів спостерігається домінування нападів і вбивств; у тихоокеанських штатах відмічається велика розповсюдженість тяжких злочинів проти особи та посягань на майно. Водночас Нова Англія характеризується найбільш низьким відсотком тяжких злочинів проти особи, а центральні штати Південного-Сходу традиційно відрізняються низьким рівнем тяжких майнових злочинів. Найбільша доля злочинів, порівняно зі сільськими, припадає на міські райони, а що стосується злочинності на приміських територіях, то її інтенсивність наближується до рівня невеликих міст [417, с. 55-56]. Уже в ті роки іноземні вчені дійшли висновку, що деякі регіони стабільно відрізняються підвищеною інтенсивністю одних злочинів і низьким відсотком інших.

За результатами досліджень британського вченого С. Сміта (Оксфорд, 1982 р.), у Великобританії більш віктимізованими виявилися мешканці центральних міських районів, ніж жителі передмість або сільських зон. При цьому особи з найвищою вірогідністю віктимізації мешкали в економічно депресивних нішах великої столичної агломерації. У районах, де представники нижчих соціальних груп і середнього класу мешкали близько один від одного, помітно високою була концентрація насильницької злочинності [441, с. 395].

Відмінності в абсолютних і відносних рівнях віктимізації населення С. Сміт пов'язував з об'єктивними (географічними параметрами, соціальною, статевую, віковою структурою населення того або іншого району міста) та суб'єктивними факторами, насамперед з індивідуальними особливостями поведінки потерпілої особи (необережність, легковажність, довірливість тощо) [441, с. 399-401].

Починаючи з 1980-х і до сьогодні в США, Німеччині, Великобританії та інших країнах світу такого роду дослідження проводяться систематично [435; 412; 64, с. 162-175]. Вони дозволяють кримінологам виявляти залежності між рівнями злочинності, віктимізацією населення та регіональними характеристиками територій. Загалом результати досліджень зарубіжних учених мали важливе теоретичне і прикладне значення для вдосконалення заходів контролю над злочинністю та профілактики правопорушень, закладали підґрунтя для подальших регіональних досліджень злочинності, надавали широку базу даних для порівняння. Вони отримали широке визнання наукової спільноти й були включені до державних програм боротьби зі злочинністю. На практиці довели свою необхідність та ефективність у протидії злочинності.

Упродовж сімдесятих років минулого століття важливий напрямок досліджень вітчизняної та зарубіжної кримінологічної науки склали дослідження територіальних відмінностей злочинності. Тривалий час вивчення проблем територіальних відмінностей злочинності проводилося цілими інститутами з вивчення причин і розробки заходів попередження злочинності.

Світ побачив низку ґрунтовних досліджень, присвячених цим проблемам. Серед найбільш відомих можна виділити роботу авторського колективу під керівництвом І.І. Карпеця «Вивчення злочинності в містах і сільській місцевості» (1971 р.), в якій висвітлені питання особливостей злочинності в містах і сільській місцевості, детермінація злочинності соціально-економічних процесів у містах і сільській місцевості, вплив на злочинність міграційних процесів, особливості злочинності в містах індустріальних забудов, особливості жіночої злочинності в містах і сільській місцевості. Значну увагу автори приділили дослідженню кримінологічного впливу на злочинність

індустріалізації, урбанізації й міграції населення на матеріалах США і Великобританії [161]. Пізніше з'явилися ряд досліджень Л.А. Волошиной, А.А. Габіані, Н.П. Косоплечева, В.М. Кудрявцева, Е.В. Кузнецової, С.С. Овчинського, Є.Н. Сидоренка, і т.д. [10; 16; 65; 66; 67; 277; 193], які відображали результати систематичного вивчення територіальних відмінностей злочинності і висвітлювали питання організації запобігання злочинності з урахуванням її тогочасної регіональної специфіки.

Дослідженню цієї проблематики із самого початку приділяли значну увагу й українські вчені. Так, праця П.П. Михайленка «Досвід боротьби зі злочинністю в районі» (1968) на багато років стала щоденним посібником для практичних працівників у справі запобігання злочинності [147, с. 63]. Проблема дослідження територіальної поширеності злочинності в надзвичайно великих промислових містах України, вивченню причин злочинності в містах та особливостей протидії їй приділяв увагу у своїх роботах В.П. Філонов «Злочинність великого промислового міста і керівництво боротьби з нею» (1978 р.) [391]. У монографії вченого «Актуальні проблеми сучасної кримінології» (1997 р.) запропоновано актуальну на той час власну методику вивчення злочинності в містах [389, с. 9-34]. На жаль, вказані вище роботи часто виходили малим тиражем, обмежувалися грифами «таємно» або «для службового користування», що суттєво знижувало можливість вивчення їх результатів і використання в науковій діяльності вченими інших країн та суміжних наукових галузей.

Між тим, результати вивчення територіальних відмінностей злочинності свого часу розкривали широкі можливості в протидії злочинності і у минулі роки були надзвичайно важливим напрямком кримінологічних досліджень. Пізніше, враховуючи складність і важливість виначеної проблематики, подібні дослідження стали проводитися цілими науково-дослідними інститутами. Наприклад, у Грузії такі дослідження проводилися під керівництвом А.А. Габіані; у Литві – С.Ю. Стачекаса та С.С. Куклянскиса; в Естонії – Е.Е. Раска; у Росії – під керівництвом В.М. Кудрявцева, а згодом А.Б. Сахарова

та К.К. Горяїнова [263, с. 6]. Наприкінці 80-х років цій проблематиці значну увагу приділяв колектив авторів під керівництвом А.І. Долгової [263, с. 1-140]. У 1989 році був виданий методичний посібник «Методика вивчення територіальних відмінностей злочинності і їх причин» [263, с. 1-140], в якому висвітлювалися теоретичні та практичні питання організації та проведення регіональних кримінологічних досліджень злочинності. Запропонована авторами методика вивчення та запобігання злочинності в регіонах відповідала вимогам того часу й довгі роки використовувалася як теоретичне підґрунтя для вирішення нагальних проблем практики.

Детальне вивчення й узагальнення результатів указаних робіт дозволяє констатувати, що в ці роки вчені активно займалися не тільки пошуком ефективних методик регіональних досліджень, а й систематично простежували зміни в структурі, інтенсивності та динаміці злочинності і її найбільш небезпечних видів на окремих територіях. Це давало можливість ученим своєчасно виявляти осередки злочинності, відстежувати її коливання та структурні зміни, простежувати залежності від економічних, соціальних, демографічних та інших процесів. Інформація щодо закономірностей концентрації, розподілу та мінливості злочинності на певних територіях широко використовувалася в реалізації короткострокових і дострокових тактичних і стратегічних завдань з протидії злочинності не лише на регіональному, а й на загальнодержавному рівнях. Своєю чергою, на основі науково-практичних висновків і рекомендацій вчених, правоохоронні органи отримували можливість оперативно посилювати контроль на територіях, де погіршувався стан злочинності або її видів; швидко приймати зважені, оптимальні рішення, здійснювати перерозподіл сил і засобів протидії злочинності і, як результат, – контролювати рівень злочинності в регіонах та державі на відносно невисокому – соціально прийнятному рівні.

Новий імпульс розгортання кримінологічних досліджень регіональних особливостей злочинності спостерігається після набуття Україною незалежності. Унаслідок цього відбулися корінні зміни в стані злочинності, які

були тісно пов'язані зі встановленням чітких кордонів, реформуванням правоохоронної системи, економічними та соціальними перетвореннями в умовах життя українського народу. Ці обставини потребували зміни стратегії кримінологічних досліджень, нових підходів до аналізу злочинності і її причин у регіональних територіально-просторових системах; у таких умовах виникла необхідність у реформуванні системи протидії злочинності з урахуванням регіональної специфіки країни. У зв'язку з переліченими завданнями, зупинимося на аналізі найбільш відомих наукових праць, які були видані за останні двадцять років на території нашої країни.

Вагомий внесок у вивчення регіональних особливостей злочинності зробив відомий український вчений В.І. Шакун, якого можна визнати одним з найяскравіших представників регіонального підходу в кримінології. Наприкінці ХХ століття світ побачив ряд фундаментальних праць цього відомого вченого. Серед найбільш вагомих і ґрунтовних його досліджень можна виділити дисертацію на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук та окремі роботи, присвячені вивченню злочинності в урбанізованому середовищі та урбанізованих структурах: «Модель і критерії ефективності профілактики злочинів у великих містах України та за кордоном» (Київ, 1995 р.) [407], «Інфраструктура міста і злочинність» (Київ, 1996 р.) [406], «Урбанізація і злочинність» (Київ, 1996 р.) [409]. В опублікованій у 2003 р. монографії «Суспільство і злочинність» (Київ, 2003 р.), на основі статистичних даних про стан злочинності в Україні, В.І. Шакуном наведені дані щодо стану та основних тенденцій злочинності в регіонах країни за 1992-2002 рр. [408, с. 727-735].

Заслуговують на увагу й результати досліджень інших українських учених. До речі, у 1994 р. на основі аналізу статистичних даних про злочинність у регіонах України за 1972-1993 рр. А.Г. Кулик та В.І. Бобирь виявили суттєві відмінності в коефіцієнтах злочинності між східними, західними та центральними регіонами країни. Вченими також були помічені суттєві відмінності в структурному розподілі злочинності між різними регіонами країни [223, с. 30-33, с. 134-185]. У ході подальших досліджень

тенденцій і закономірностей злочинності та окремих її видів, А.Г. Кулик у роботі «Злочинність в Україні: тенденції, закономірності, методи пізнання» (2011 р.) не обійшов увагою й проблеми особливостей територіальної розповсюдженості злочинності між регіонами країни [220, с. 41-48].

У сумісній монографії В.П. Філонова та Д.Ф. Федоренка «Злочинність в особливо великому промисловому місті: стан, причини і заходи з її попередження» (Донецьк, 2002 р.), на матеріалах про стан злочинності в Донецькій області, представлено кримінологічну характеристику злочинності в особливо великому місті, розкрито зміст впливу урбанізації на злочинність, проведено порівняння показників злочинності Донецької області з іншими регіонами країни, наведено механізм злочинної поведінки, виявлено фактори злочинності в області, надано рекомендації щодо протидії злочинності в особливо великому промисловому місті [390, с. 5-272]. Пізніше подібну роботу стосовно стану злочинності неповнолітніх і системи її попередження у великому місті проведено авторським колективом у складі В.В. Голіни, В.П.Ємельянова, А.Б. Благої, Б.В.Головкіна та ін.. Вченими запропоновано методику дослідження неповнолітніх у великому місті, надано кримінологічну характеристику злочинності у м. Харкові, виявлено фактори формування злочинної поведінки у великому місті, запропоновано систему заходів із профілактики та попередження злочинності неповнолітніх різними суб'єктами запобігання злочинності[86]. Згодом в Україні було проведено цілий ряд ґрунтовних досліджень, де важливе місце відводилося саме регіональній злочинності як самостійному об'єкту кримінологічних досліджень, виявленню факторів, що впливають на її регіональну специфіку, та побудові ефективної системи запобігання злочинності в країні та її регіонах.

У цьому сенсі, важлива роль відводиться результатам монографічного дослідження колективу авторів під керівництвом В.В. Голіни «Державне програмування і регіональне планування заходів запобігання злочинності в Україні» (2012 р.) [84]. У вказаній колективній праці В.В. Голіною, С.Ю. Лукашевичем і М.Г. Колодяжним досліджені теоретичні й прикладні

питання програмно-цільового підходу у сфері запобігання і протидії злочинності в регіонах. Ученими надані слушні пропозиції щодо втілення кримінологічної політики в Україні шляхом створення відокремлених одне від одного державної програми та державного плану й відповідних їм регіональних планів протидії злочинності. Запропоновано державну програму стратегій запобігання злочинності шляхом упровадження нерепресивної політики у сфері протидії злочинності. Важливим теоретичним і практичним надбанням стали пропозиції вчених щодо регіонального (міського) планування заходів запобігання злочинності та моделі державної програми, державного і типового регіонального плану [84].

Корисними виявилися результати роботи М.В. Голуба «Адміністративно-правове регулювання охорони громадського порядку у регіоні» (Харків, 2013 р.). У ній, крім загальнотеоретичних засад охорони громадського порядку в регіоні, досліджені організаційно-правові засади такої охорони та запропоновані шляхи вдосконалення адміністративно-правового регулювання охорони громадського порядку. Автор, використовуючи власний практичний досвід роботи в ОВС, звертає увагу на необхідність багатоаспектного вивчення проблем протидії злочинності в регіонах; розкриває сутність і правове значення охорони громадського порядку в регіоні; уточнює зміст основних понять і категорій, окреслює стратегічні пріоритети державної регіональної політики у сфері охорони громадського порядку; робить низку важливих практично спрямованих висновків і пропозицій [91, с.197-205].

Своєрідним теоретичним і практичним надбанням виявилась монографія Р.С. Веприцького «Феноменологія злочинності в регіоні» (2014 р.) [59]. У роботі представлені результати дослідження феноменології злочинності в регіоні як сукупності поглядів, концепцій, учень та уявлень про об'єкт соціальної дійсності на певній території. Автором представлений власний погляд на проблему регіону як об'єкта кримінологічного дослідження, надано загальну характеристику факторів, що впливають на злочинність у регіоні; проаналізовано латентну злочинність у регіоні та запропоновано шляхи її

подолання; приділено значну увагу впливу урбанізації на злочинність; визначено об'єкти й суб'єкти протидії злочинності регіонального рівня; на прикладі Харківської області запропоновано авторський підхід щодо вдосконалення розробки та реалізації заходів протидії злочинності в регіоні [59]. Загалом указані дослідження характеризуються новим підходом до проблем дослідження та протидії злочинності; вони були присвячені кримінологічному аналізу та регіональним відмінностям злочинності, виявленню факторів, що на неї впливають. Важливим є те, що суттєва увага присвячується наданню пропозицій із протидії злочинності та окремим її видам на регіональному рівні.

Яскравим прикладом актуальності, важливості й практичної значущості досліджень окремих проблем злочинності у регіонах стали результати кандидатських і докторських дисертацій, підготовлених і захищених протягом останніх років у нашій країні. Серед таких виявилися роботи, які присвячені дослідженню загальних питань аналізу та запобігання злочинності в регіонах та протидії окремим видам злочинності: жіночій, економічній, неповнолітніх, наркозлочинності, у сфері службової діяльності, рецидивній, екологічній і т.д.

Це, зокрема, дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук О.М. Литвака «Державний контроль за злочинністю (кримінологічний аспект)» (Харків, 2001 р.), в якій, серед інших даних, висвітлені результати порівняльного кримінологічного аналізу злочинності в регіонах на статистичних даних 25 країн світу: Бельгії, Фінляндії, Швеції, Данії, Канади, Німеччини, Франції, США, Швейцарії, Росії, Італії й т.д. [235, с. 62-64], а також географії злочинності в окремих регіонах нашої країни; на цій основі автором запропоновано систему спеціально-кримінологічного попередження злочинності та окремих її видів [235, с. 62-87].

Важливим теоретично-прикладним надбанням виявилися результати досліджень Б.В. Головкина [87,88,89,90]. Під час аналізу регіонального розподілу насильницької злочинності, зафіксовано, що найвищий рівень сімейно-побутових вбивств фіксувався у п'яти східних областях України –

Донецькій, Дніпропетровській, Луганській, Запорізькій та Харківській областях. Тоді, як найменша їх кількість вчинялася у Івано-Франківській, Чернівецькій і Закарпатській областях. Виявлені вченим відмінності носили стабільний характер, а пояснювалися вони відмінностями у кількості та щільності населення, особливостями регіональної структури населення, різницею у розмірі території, специфікою психологічного стану населення та відмінностями сімейно-побутового устрою в регіонах [90,с.32-34]. Особливістю багаторічних досліджень Б.М. Головкина є не лише їх наукова обґрунтованість, а і яскраво виражений практично орієнтований характер та наявність серйозної емпіричної бази. Так, під час проведення ґрунтовних досліджень корисливої насильницької злочинності, вченим узагальнено понад 1000 архівних кримінальних справ у 12 областях України, вивчено в них громадську думку щодо рівня латентності злочинності. Опитано близько 500 злочинців, які відбували покарання у виправних колоніях максимального та середнього рівня безпеки.

У докторській дисертації В.О. Меркулової «Жінка як суб'єкт кримінальної відповідальності» (Київ, 2003 р.) представлені результати кримінологічного аналізу інтенсивності, структури та тенденцій злочинності жінок в окремих регіонах світу та в Україні [262, с. 44, с. 49-50]. Самостійну роль відведено регіональним особливостям економічної злочинності в дослідженні О.Г. Кальмана «Злочинність у сфері економіки України: теоретичні та прикладні проблеми попередження» (Харків, 2004 р.) [175, с. 78]. О.А. Мартиненко в роботі «Злочини серед працівників ОВС України: їх детермінація та попередження» (Харків, 2007) провів ґрунтовний аналіз регіональних особливостей та «географії» злочинності співробітників ОВС [258, с. 90-92, 103-107]; виявив фактори, що детермінують цей вид злочинності, запропонував систему запобігання з урахуванням її регіональної специфіки [258, с. 172-276, 276-370].

У кандидатській дисертації Д.В. Федоренка «Геокриміногенна обстановка в особливо великому промисловому місті (на основі статистичних даних міста

Донецька)» (Донецьк, 2000 р.) представлений аналіз злочинності в особливо великому промисловому місті, виявлені її фактори та запропоновані заходи запобігання [384]; у дисертації О.М. Литвинова «Адміністративно-територіальна координація діяльності суб'єктів профілактики злочинів в Україні на місцевому рівні» висвітлені теоретичні засади координації діяльності щодо профілактики злочинів; система суб'єктів управління профілактикою злочинів у регіонах; управлінські рішення і їх місце в процесі координаційної діяльності з профілактики злочинів; правові засади, цілі, завдання й форми адміністративно-територіальної координації протидії злочинності; визначені критерії ефективності координації діяльності з профілактики злочинів у регіонах і т.д.; у цій роботі також закладені теоретичні основи для прогнозування, програмування й планування запобігання злочинності в регіонах [238]; у дослідженні Р.М. Скабари «Суспільно-географічні аспекти злочинності (на матеріалах Львівської області)» (Львів, 2003 р.) запропоновані до уваги результати структурних і територіальних особливостей злочинності у Львівській області [324]; у роботі І.О. Доброреца «Кримінологічна характеристика та попередження незаконного виробництва, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення чи пересилання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів без мети збуту (за матеріалами Автономної Республіки Крим)» (Харків, 2005 р.) надано кримінологічний аналіз злочинності у сфері обігу наркотичних засобів та представлені пропозиції з її попередження на прикладі АР Крим [123]; у О.В. Губанової «Кримінологічна характеристика та запобігання згвалтуванню (на підставі матеріалів практики Автономної Республіки Крим)» (Сімферополь, 2008 р.) надано кримінологічну характеристику та пропозиції щодо запобігання згвалтуванню на регіональному рівні [102]; у дослідженні Ю.А. Абросімової «Злочинність неповнолітніх та запобігання їй на регіональному рівні» (Львів, 2009 р.) приділена увага кримінологічній характеристиці та запобігання злочинності неповнолітніх у регіоні [1].

Протягом останніх років світ побачили ряд ґрунтовних монографічних досліджень. Тут окремо хотілося б виділити монографію Є.М. Блажівського «Моніторинг протидії злочинності в Україні» (Харків, 2013), яка, хоча прямо й не торкалася дослідження проблем регіональних особливостей злочинності, між тим містить ряд евристичних висновків і пропозицій практичного характеру. Зокрема, автором у рамках дослідження проблеми застосування кримінологічного моніторингу протидії злочинності запропоновано оригінальну методику – нейрокомп'ютенгу. Вченим описується високотехнологічна система збору й обробки інформації на основі відібраних кримінологічно значущих показників: соціально-економічних, психофізіологічних і кримінально-правових ознак, які здатні автономно генерувати в конкретному інформаційному середовищі, наявні цифрові показники, що характеризують об'єкт дослідження у вигляді адаптивної відповіді [49, с. 151-158,]. Проведені Є.М. Блажівським експерименти із застосуванням нейронних мереж продемонстрували широкі можливості у виявленні регіональних особливостей злочинності в Україні та одержанні сценаріїв розвитку тенденцій злочинності й кримінальної ситуації в середньостроковій перспективі [49, с. 160-165]. Ученим також виявлено ряд відмінностей у динаміці злочинності та кількості повідомлень з ознаками кримінальних правопорушень злочинності в окремих регіонах нашої країни [49, с. 222-224].

Указані роботи відрізняються оригінальною методикою, специфікою об'єкта та предмета дослідження, різноманітністю підходів до вирішення завдань з протидії злочинності в регіонах. Це, безумовно, має не лише теоретичне, а й істотне методологічне значення, і, як наслідок, розкриває широкі можливості для застосування їх результатів в практичній діяльності. Неважко помітити, що за своєю тематикою, напрямками, колом вирішуваних проблем дослідження українських учених можна умовно згрупувати за розділами, передбаченими Загальною та Особливою частинами кримінології. Детальніше про це йтиметься далі.

Серед зарубіжних кримінологічних досліджень із початку 90-х років можна також виділити окремі роботи. Так, вивченням основних наукових праць К.Т. Ростова: «Геокриміногенна обстановка в Санкт-Петербурзі і Ленінградській області» (1994 р.) [311], «Злочинність у регіонах Росії. Соціально-кримінологічний аналіз» (1998 р.) [312], «Методологія регіонального аналізу злочинності в Росії» (1998 р.) [310] встановлено, що головним напрямком наукових пошуків цього вченого було дослідження методології регіонального аналізу злочинності та її причин. Зокрема, ним було запропоновано та обґрунтовано переваги методу комплексного регіонального кримінологічного дослідження під час вивчення злочинності в регіонах. На основі врахування особливостей детермінаційного комплексу різноманітних регіонів, ученим виявлялися особливості причин та умов злочинності в різних територіально-просторових системах. Використовуючи можливості системного підходу, К.Т. Ростов запропонував методику проведення комплексного соціально-кримінологічного дослідження регіональної злочинності; розробив соціально-кримінологічну типологію регіонів; надав характеристику основних типів соціально-кримінологічної обстановки в регіонах країни. На основі загальнотеоретичних і методологічних підходів у профілактиці злочинності вченим розроблено комплекс заходів, що забезпечують ефективність профілактики злочинності в регіонах [311; 312; 310].

Певний внесок у вивчення регіональних особливостей злочинності зробив В.В. Лунєєв. Наприкінці ХХ століття світ побачив працю цього вченого «Злочинність ХХ століття. Світові, регіональні і російські тенденції», яка в подальшому витримала 2 видання (1997, 2005 роки). Основні положення дослідження вченим висвітлені в трьох частинах – загальні тенденції злочинності, тенденції окремих видів і груп злочинності та контроль над злочинністю. У своїх дослідженнях В.В. Лунєєв розкриває сутність таких тенденцій, як зростання абсолютних і відносних показників злочинності та пояснює причини відставання соціального контролю від злочинності [247, с. 14-51]. У роботі знайшов відображення широкомасштабний

світовий кримінологічний аналіз, де для порівняння як регіони фігурували не лише окремі країни світу, а й окремі їх частини. Значну увагу вчений приділив порівняльному аналізу особливостей злочинності в регіонах і тенденціям політичної, насильницької, корисної, організованої та деяким іншим видам злочинності [247]. У другому виданні дослідження автором істотно доповнені й оновлені результати попередньої роботи [248, с. 1-912]. Пізніше в роботі «Епоха глобалізації і злочинність» ученим зроблено ряд висновків і пропозицій стосовно того, що традиційні способи запобігання злочинності та діюче кримінальне законодавство є не адекватними сучасному стану й тенденціям злочинності. Вони потребують суттєвого перегляду та вдосконалення й повинні спрямовуватися не лише на зменшення злочинності в окремих регіонах, а й на глобальному рівні мінімізувати криміналізацію суспільства [249, с. 3-271].

Проблемам дослідження регіональних особливостей злочинності та її факторів присвячені роботи А.В. Чернова «Криміногенна обстановка в Сибірському федеральному окрузі: досвід комплексної наукової оцінки» (2006 р.) [400] і «Теоретичні і прикладні проблеми комплексного дослідження злочинності в Сибірському федеральному окрузі» (2007 р.) [401]. Ученим представлені результати дослідження теоретико-методологічних і прикладних аспектів злочинності та її факторів на прикладі Сибірського федерального округу. Автором надано порівняльний комплексний аналіз злочинності в окрузі: її стану та тенденцій, окреслені регіональні особливості її розвитку. Значну увагу А.В. Черновим приділено віктимологічним особливостям регіональної злочинності, висвітлено регіональні проблеми запобігання злочинності в Сибірському федеральному окрузі. Також ним окреслені основні напрямки діяльності органів внутрішніх справ з протидії злочинності в регіонах [400; 401].

Певним внеском у розвиток регіонального напрямку в кримінології можна вважати роботи професора Е.Г. Юзіханової. У наукових публікаціях [422; 423; 421; 425; 424; 428; 279; 420], а згодом у монографії «Тенденції і закономірності злочинності в суб'єктах Російської Федерації»

[427, с. 3-419] та докторській дисертації [426] нею представлені результати виявлених статистичних закономірностей розподілу, концентрації та диференціації злочинності та її видів на прикладі всіх регіонів країни. На основі аналізу великого за обсягом статистичного матеріалу дослідником наведений ряд теоретичних висновків щодо особливостей злочинності в регіонах країни. Результати роботи відрізняються широким колом вирішених завдань, умінням оперувати прийомами та методами сучасного кримінологічного аналізу, переконливістю доказової наукової бази. На основі встановлених закономірностей і тенденцій розвитку злочинності Е.Г. Юзіхановою запропоновано методику прогнозування злочинності в регіонах [427].

Згодом, у зарубіжних країнах було підготовлено та захищено цілий ряд дисертацій [2; 56; 69; 93; 178; 196; 192; 252; 259; 270; 272; 333; 415], спеціально присвячених аналізу та запобіганню регіональній злочинності та окремим її видам. З наведеного видно, що вітчизняними та зарубіжними кримінологами закладені основи для вивчення не лише загальних, а і спеціальних питань – дослідження окремих видів регіональної злочинності, зокрема: злочинності неповнолітніх, насильницької, жіночої, рецидивної, сільської та міської злочинності і т.д.

Слід також відмітити, що вже починаючи з 2000 років, аналіз злочинності в регіонах поступово становиться обов'язковою складовою підручників з кримінології. Зокрема, у підручнику за редакцією В.Г. Лихолоба та В.П. Філонова проаналізовано злочинність у містах, запропоновано тогочасну авторську методику регіональних досліджень [241]. У підручнику за загальною редакцією О.М. Джужи представлені особливості територіальної поширеності злочинності в Україні та її регіональні відмінності порівняно з іноземними державами [210, с. 51-55]. А.П. Закалюк висвітлює регіональні відмінності злочинності в Україні [147, с. 155-160] і присвячує увагу питанням методології та організації регіонального аналізу злочинності [148, с. 72-79]. Вчений справедливо підкреслює, що вивчення територіальних відмінностей злочинності – це досить складна, багатоаспектна й тривала робота. Її доцільно

виконувати великим колективом авторів. Науковець рекомендував організовувати проведення регіональних досліджень злочинності на рівні центральних органів державної влади, передусім правоохоронних, і за участю великого кола фахівців. Потреба його проведення, на думку А.П. Закалюка, зумовлена необхідністю розробки та підвищення підсумків виконання державної програми у сфері протидії злочинності, зростанням показників останньої, отриманням відомостей стосовно суттєвих розбіжностей у правоохоронній практиці в різних регіонах, істотних відмінностей щодо умов її здійснення тощо [148, с. 72-73].

У підручнику з кримінології під редакцією В.М. Бурлакова приділяється значна увага вивченню соціально-кримінологічної обстановки в регіонах [199, с. 85-115]; у підручнику під редакцією А.І. Долгової аналізуються соціально-територіальна та соціально-групова розповсюдженість злочинності [200, с. 212-214]; у підручнику, підготовленому С.А. Шоткіновим, висвітлюються особливості злочинності в регіонах [414, с. 32-58]; у підручнику Г.Ф. Хохрякова містяться самостійні глави з проблем «регіональної кримінології» та «кримінології міської і сільської злочинності» [398, с. 193-250]. У сучасній кримінологічній науці, за справедливим твердженням А.П. Закалюка, існує велика кількість систем кримінологічних знань про окремі види злочинів, які є підсистемами загальної системи кримінології. На початку 90-х років у структурі кримінологічних знань почали виокремлювати дещо більші їх сукупності, які спочатку почали іменувати окремими кримінологічними теоріями, а згодом – «кримінологіями». Так з'явилися «сімейна кримінологія», «економічна», «пенітенціарна», «політична» і т.д. Усього вченими виділяється близько п'ятдесяти кримінологій [147, с. 29-31], серед наведених важливе місце має відводитися й регіональній-практичній кримінології [398, с. 224-225; 50; 130], яка має бути невід'ємною складовою традиційної кримінології. Для необхідності розвитку такої, на наш погляд, в Україні існують всі підстави: наявність складної криміногенної ситуації, суттєві регіональні відмінності злочинності та її видів, істотні складнощі в діяльності

правоохоронних органів, потреби в наданні обґрунтованих науково-практичних рекомендацій тощо.

Слід зазначити, що сучасні регіональні кримінологічні дослідження злочинності представлені широким колом вирішуваних проблем. Спектр їх різновидів має схожість з досліджуваними традиційною кримінологією. Вони мають свою систему, яка перебуває в прямій залежності від предмета кримінологічної науки й відображає його структуру. Система досліджуваних регіональних проблем злочинності базується на двох підставах: предметних дослідженнях і рівнях узагальнення науково-практичної інформації.

За предметом дослідження й рівнем узагальнення науково-практичної інформації всі вище представлені дослідження можна згрупувати на такі, що охоплюються Загальною і Особливою частинами кримінології. Згадаємо, що загальна частина вивчає теоретичні проблеми регіональної злочинності, її поняття, предмет, завдання, функції, систему, методологію і методику досліджень, історію розвитку та аналіз різних теорій. Важливе місце тут посідають і проблеми регіональної злочинності, особи злочинця, фактори злочинності в регіонах, регіональна віктимологія, прогнозування та запобігання злочинності в регіонах. Особлива частина вивчає окремі види злочинності, в тому числі і у регіонах, її детермінанти та заходи протидії. Зокрема, це такі її види: організована, насильницька, корислива, неповнолітніх, наркотична, жіноча, корупційна, рецидивна, екологічна злочинність та ін.

Об'єднавши географію злочинності, територіальні відмінності злочинності у регіональні особливості злочинності ми, по суті, відокремлюємо цей напрямок кримінологічних досліджень, надавши йому самостійний предмет у рамках дослідження такого об'єкта, як регіональна злочинність.

Отже, з початку 90-х років минулого сторіччя й до сьогодні можна виділити третій – сучасний період вивчення регіональних особливостей злочинності. Важливими методологічними особливостями сучасного періоду розвитку регіонального напрямку в кримінології виявилися його міжгалузевий характер та яскраво виражена практична спрямованість. Це не випадково,

оскільки специфіка предмета регіональних досліджень злочинності тісно пов'язана не лише з такими феноменами, як злочинність, її причини та умови, особа злочинця, жертва злочину, а і з середовищем їх існування. На сучасному етапі розвитку науки і техніки існує безліч наукових галузей, що, використовуючи власний дослідницький інструментарій, накопили велику кількість знань про людину і процеси, що відбуваються в суспільстві. Ці знання дозволяють виявити об'єктивні закономірності перетворення звичайної людини в злочинця чи жертву злочину й навпаки. До речі, сучасна кримінологія вже не може обійтись без застосування надбань інших наук. А отже, і без знань про регіональну специфіку територій: про особливості географії, історії формування та розвитку, відмінності в способах виробництва, специфіку демографічних характеристик населення, соціально-економічних процесів, культурологічних особливостей населення, економічного становища територій і т.д. Таким чином, дослідження регіональної злочинності: по-перше, має давню історію свого виникнення та розвитку; по-друге, має яскраво виражену практичну спрямованість; по-третє, характеризується широким спектром вирішуваних теоретичних, методологічних і практичних завдань у запобіганні злочинності; по-четверте, має власно притаманний, специфічний об'єкт і предмет дослідження.

1.3 Регіональна злочинність в Україні як об'єкт кримінологічного дослідження

Забезпечення високого рівня правопорядку в країні і її складових у регіонах є обов'язковою умовою соціально-економічної та політичної стабільності держави. Належний стан правопорядку в країні та в її регіонах досягається шляхом розробки ефективної системи запобігання злочинності, яка, у свою чергу, є гарантією стабільного розвитку суспільства.

Запорукою існування ефективної системи запобігання злочинності є надання правоохоронним органам науково-обґрунтованої інформації про

регіональну злочинність, а саме, про закономірності змін: її стану, динаміки, тенденцій; про регіональні схожості та відмінності, особливості структурного та територіально-просторового розподілу злочинності серед регіонів.

У цьому контексті одним із найбільш складних завдань будь-якої науки є надання чіткого трактування вихідних положень і понять. Тому не випадково в сучасній кримінологічній науці важливе місце відводиться розвитку понятійного апарату. Понятійно-категоріальним апаратом визнається система погоджених і взаємозалежних понять і категорій, що найбільш точно відображає об'єкт, предмет та основні складові вивчення будь-якої науки [325, с. 34]. На жаль, понятійний апарат сучасної кримінологічної науки не повною мірою може задовольнити потреби порівняльних регіональних кримінологічних досліджень злочинності та практику її запобігання. Це пов'язано з тим, що велика кількість термінів, якими оперує цей кримінологічний напрямок, або знаходиться у сфері досліджень інших наукових галузей, або має різний формат тлумачення.

Оскільки «злочинність» є одним із найменш дискусійних понять сучасної кримінології, то вона розглядається як одна з центральних, найгостріших та найбільш досліджуваних суспільних проблем. Переважна більшість сучасних кримінологів визнає, що злочинність – це соціально зумовлене, історично-мінливе, негативне, самодетермінуюче, порівняно масове та кримінологічне явище, що проявляє себе в системі кримінально-караних діянь на певній території за певний період часу, а також осіб, які їх вчинили. Оскільки характеристика основних ознак злочинності не викликає дискусій, то ми будемо у своєму дослідженні додержуватися не лише загальновизнаного поняття злочинності, а й тлумачення її основних кримінологічних ознак [165, с. 60; 241, с. 12; 210, с. 42; 211, с. 36; 147]. У кримінології прийнято розглядати злочинність як складну соціальну систему. У зв'язку з цим, злочинність являє собою органічну сукупність злочинів, яка має кількісні та якісні характеристики, відмінні від окремих злочинів. Як і інші масові статистичні явища, вона підпорядковується певним статистичним

закономірностям, які можуть бути знайдені, виражені в кількісних показниках і використані для дослідження [63, с. 24].

З наведених визначень можна зробити декілька методологічно важливих кримінологічних висновків: по-перше, сучасний рівень розвитку кримінологічної науки дозволяє розглядати регіональну злочинність як складне, системне, соціально-детерміноване явище; по-друге, вивчення та аналіз стану злочинності завжди базується на узагальненні специфічних рис сукупності злочинів та злочинців у межах кордонів, обмежених певним територіально-часовим простором; по-третє, завжди в будь-якому кримінологічному дослідженні злочинність вивчається в конкретних умовах міста і часу, тобто в певних просторово-часових межах. Отже, є цілком зрозумілим, що регіональна злочинність останнім часом виявилася одним із перспективних і, разом з тим, мало вивчених напрямків сучасних кримінологічних досліджень.

Серед інших центральних понять та об'єктів сучасних кримінологічних досліджень, що відображають «регіональну злочинність», в якості синонімів часто використовують такі терміни, як: «географія злочинності», «територіальні відмінності злочинності», «регіональні закономірності», «територіальні особливості злочинності», «регіональні особливості злочинності» і т.д. Вчені пропонують різні за обсягом і змістом тлумачення вказаних категорій. Разом з цим, у сучасній кримінології відсутній єдиний підхід у використанні вказаних термінів, невирішеним також залишається визначення їх обсягу й тлумачення.

У нашому дослідженні виникає необхідність точного застосування понятійно-категоріального апарату дозволяє, з одного боку, більш точно визначити об'єкт і предмет дослідження, з іншого боку, дає змогу чітко окреслити його мету, завдання та межі. Важливість вирішення цієї проблеми полягає ще й у тому, що нами фактично ведеться мова про обрання самостійного напрямку кримінологічного дослідження, а отже, і його концептуальних засад. Таким чином, від точності й виваженості

кримінологічних понять залежить і відображення найбільш суттєвих якостей і особливостей процесів не лише самої регіональної злочинності, а й таких, що її обумовлюють, перешкоджають або пов'язані з нею й т.д.

Не секрет, що категоріально-понятійний апарат кримінології впродовж всієї історії формувався й продовжує формуватися переважно шляхом запозичення понять із інших суспільних наук і частіше лише наповнювався кримінологічним змістом. Подібним чином відбулося введення в понятійний обіг і терміну «регіональні особливості злочинності», який часто використовують в якості синоніма «регіональна злочинність». Як видно з його змісту, крім терміну «злочинність», важливою системоутворюючою, базовою категорією тут виступає термін «регіон». Отже, для точного розуміння сутності та змісту всього поняття варто, насамперед, точно визначитися з таким, запозиченим з інших наук, терміном, як «регіон». Не ставлячи за мету вступати в наукову дискусію з представниками інших наукових галузей з приводу тлумачення цього терміну, визначимо його сутність і значення для можливості використання в кримінології.

У сучасній науковій літературі відсутнє однозначне визначення поняття «регіон». Так само відсутній єдиний підхід до використання такого терміну, як «регіональна злочинність». У роботах, присвячених цій темі, зустрічаються різні за обсягом та тлумаченням визначення перелічених вище термінів. Між тим точне їх розуміння має важливе наукове й методичне значення, оскільки обумовлює об'єкт, предмет, мету, межі та обсяг нашого дослідження. Тому метою цієї частини нашого дослідження ми обрали термінологічне впорядкування понять «регіон», «регіональна злочинність» і «регіональні особливості злочинності» у порівнянні з іншими категоріями, використовуваними в регіональних кримінологічних дослідженнях.

Як одне з базових понять у регіональних дослідженнях використовують термін «регіон». При цьому в регіональних дослідженнях відсутнє його загальновизнане тлумачення. Наприклад, у довідковій літературі «методологічно» під «регіоном» (від лат. regio (regionis) – область, країна)

розуміється область, район; частина країни, що відрізняється від інших областей сукупністю природних та (або) історично сформованих, відносно стійких економіко-географічних та інших особливостей, нерідко поєднаних із особливостями національного складу населення [330, с. 422]. Таке визначення звужує об'єкт дослідження до частини країни, частково змішує з поняттям «район», вносить певну ієрархічну плутанину, оскільки загальновідомо, що часто термін «район» використовується, наприклад, як адміністративно-територіальна одиниця міста.

В *історії* «регіон» – це історично сформований ареал, більш-менш однорідний за економіко-географічними умовами, суспільно-політичними уподобаннями населення, національно-культурною аурою [60, с. 8]. У *географії* «регіон» – це певний територіальний комплекс, що складається із землі, повітря, флори, фауни та населення, що знаходяться в особливих відносинах (стосунках) одне з одним і складають разом особливу частину поверхні землі [305, с. 23-24]. У *регіональній економіці* та *регіонознавстві* – це територія, яка за сукупністю явищ або ознак відрізняється від інших територій і характеризується єдністю, взаємозв'язком елементів, що її складають, і цілісністю, що є закономірним результатом її розвитку [305, с.23-24; 81, с. 6]. В *економіці* «регіон» визначається, як відокремлена в процесі суспільного (територіального) розподілу праці частина території країни, що характеризується: спеціалізацією тих чи інших товарів і послуг, спільністю та специфічністю щодо інших територій, характером відтворювального процесу; комплексністю та цілісністю господарства; наявністю органів управління [15, с. 20]. У *культурології* «регіон» розуміють як специфічне культурне утворення, інтегроване в загальний «пейзаж», основу якого складає однорідне фізичне середовище й більш-менш однорідна економіка, яка складає каркас суспільного життя та загальний фон історико-культурного розвитку [305, с. 23]. У *політології* «регіоном» визнається частина території однієї або декількох сусідніх країн з більш-менш однорідними природними, економічними, соціально-політичними та культурними умовами [160, с. 20].

У кримінологічній літературі під «регіоном» часто розуміють певну частину території країни з однорідними соціально-економічними, соціально-психологічними й демографічними ознаками, що обумовлюють особливості злочинності в конкретному територіально-просторовому формуванні [42, с. 59].

Усі перелічені визначення мають ті або інші незручності для використання в кримінологічних дослідженнях. Звертає на себе увагу той факт, що вчені наводять різні за обсягом і змістом тлумачення цього терміну. Залежно від наукової галузі та специфіки об'єкта дослідження вони вкладають в його розуміння історичні, географічні, культурологічні, економічні або інші ознаки.

Як загальновідомо, злочинність (і її частина – злочинність у регіонах) – це негативне соціальне явище, що обумовлюється великою кількістю факторів соціального, економічного, історичного й т.п. характеру. Тобто процесів, що є об'єктами дослідження інших наук. Тому очевидно, що для використання терміна «регіон» у кримінологічних дослідженнях його зміст потребує і вище переліченого, і суто кримінологічного наповнення.

При будь-якому визначенні поняття «регіон», як вірно з цього приводу наголошує Р.С. Веприцький, необхідно виходити з того, що визначальним фактором регіону є люди, тобто той соціум, який живе та діє на його території за певними нормами суспільного життя, встановлених законами [59, с. 82]. Узагальнюючи наведені формулювання та характеристики, зазначимо, що в кримінологічному сенсі поняття «регіон» повинно мати: по-перше, міждисциплінарне тлумачення; по-друге, його зміст має охоплювати всі перелічені ознаки; по-третє, у ньому потрібно чітко виокремлювати специфічну ознаку – злочинність; по-четверте, варто пам'ятати, що кримінологія – це наука, яка пов'язана з правом (наприклад, злочинність діяння визначається або скасовується виключно законодавством), отже, крім перелічених, у кримінологічних дослідженнях у поняття терміна «регіон» варто вкладати і юридичну ознаку.

З цього приводу, зробимо спробу проаналізувати визначення поняття «регіон», що міститься в окремих законодавчих актах нашої країни, зокрема в деяких Законах України та в Конституції. Так, у ст. 1 Закону України «Про стимулювання розвитку регіонів» чітко визначене поняття «регіон», яке вживається в наступному значенні: «Регіон – територія Автономної Республіки Крим, області, міст Києва та Севастополя» [151]. У свою чергу, у ст. 132 Конституції України визначаються засади та ознаки територіального устрою України, який ґрунтується на засадах єдності та цілісності державної території, поєднання централізації та децентралізації в здійсненні державної влади, збалансованості й соціально-економічного розвитку регіонів, з урахуванням їх історичних, економічних, екологічних, географічних і демографічних особливостей, етнічних і культурних традицій [189]. Україна складається з 24 областей та Автономної Республіки Крим. В Україні 457 міст, столиця держави Київ і місто Севастополь мають спеціальний статус, існує 886 селищ і 28,5 тисяч сіл [59, с. 85]. Але виходячи зі змісту ст. 132 та ст. 133 Конституції України статусом самостійного регіону наділені: Автономна Республіка Крим, Вінницька, Волинська, Дніпропетровська, Донецька, Житомирська, Закарпатська, Запорізька, Івано-Франківська, Київська, Кіровоградська, Луганська, Львівська, Миколаївська, Одеська, Полтавська, Рівненська, Сумська, Тернопільська, Харківська, Херсонська, Хмельницька, Черкаська, Чернівецька, Чернігівська області, міста Київ та Севастополь [189]. На території всіх регіонів діє Українське законодавство. Воно є однаковим і загальнообов'язковим для всіх регіонів. Між тим, на території окремих регіонів, у розрізі областей, міст і районів, селищ і сіл можуть діяти специфічні, але похідні від Конституції України та загальнодержавних – локальні нормативні акти, які спрямовані на виконання загальнодержавних і на регулювання конкретних правовідносин, що виникають на конкретних територіях між окремими суб'єктами права.

Підсумовуючи наведені визначення та враховуючи завдання та об'єкт нашого дослідження, специфічність кримінологічної науки, дамо таке

кримінологічне поняття: регіон – це таке законодавчо визначене більш-менш однорідне територіально-просторове утворення, що відрізняється від інших сукупністю природних, географічних та історично сформованих, відносно стійких економічних, екологічних, соціальних, демографічних і національно-культурних складових, що обумовлюють особливості злочинності в конкретному територіально-просторовому формуванні. Відповідно до законодавства України в нашій країні регіонами вважаються вище перелічені області, Автономна Республіка Крим, міста Київ та Севастополь. Отже, саме в такому розумінні ми й будемо використовувати поняття досліджуваного терміну.

Зазначимо, що в юридичній літературі термін *«region»* справедливо вживають для характеристики групи близько розташованих країн, що становлять окремий економіко-географічний, близький за національним складом і культурою або однотипний за суспільно-політичним ладом район світу [197, с. 90]. Виходячи з наведеного, визначимося, що коли ми ведемо мову про злочинність усередині нашої країни, маємо на увазі регіон як складову частину України – її області, АР Крим, міста Київ та Севастополь. У разі, коли питання торкатиметься України як суб'єкта колективної безпеки в рамках запобігання злочинності в межах світових відносин, вживатимемо термін *«region»* для визначення групи близько розташованих країн.

Далі детальніше проаналізуємо термін *«регіональні особливості злочинності»*. У кримінологічній літературі, як зазначалося, часто поряд із цим терміном використовують як синоніми: *«територіальні відмінності злочинності»*, *«територіальні особливості злочинності»*, *«географія злочинності»* і т.д. Між тим вони не є рівнозначними. Обираючи останні як об'єкт дослідження, учені під час аналізу використовують різні сполуки кількісно-якісних показників як індикаторів для характеристики та порівняння регіональної злочинності, які часто обмежуються певними термінологічними кордонами – відмінностями, географією тощо. Це, на наш погляд, позбавляє можливості отримання цілісної комплексної інформації про регіональну

злочинність як багатофункціональну, різнорівневу систему, що об'єктивно існує в територіально-часовому просторі й обумовлюється певними суспільними процесами. Адже регіональна злочинність має не лише відмінності, а й схожості. А географія злочинності – це лише одна з її якісних ознак. Заперечують використання як базового поняття терміна «географія злочинності» і фахівці в галузі сучасної регіональної кримінології. Вони не визнають за ним статус самостійного напрямку кримінологічної науки, оскільки географія – це лише синонім, що означає територіальний аспект дослідження [196, с. 24; 312, с. 74-75]. Більше того, географія є лише одним із якісних показників злочинності, що відображає тільки одну з її характеристик. Тому виправданим вважається використання таких термінів, як «регіональна злочинність», або похідного від цього терміну «регіональні особливості злочинності». Саме вони, на думку фахівців, найбільш повно відображають територіальну специфіку злочинності та сукупності прояву соціальних відносин, що складаються в конкретних регіональних умовах і сприяють розвитку криміногенних процесів [196, с. 24; 312, с. 74-75].

У кримінологічній теорії та в практичній діяльності цілісну та всебічну інформацію про злочинність можливо отримати лише на основі вивчення всіх її кількісно-якісних ознак. І регіональна злочинність не є виключенням. Між тим у кримінологічних дослідженнях часто звужується об'єкт дослідження, обмежуючись характеристикою однієї або декількох ознак регіональної злочинності. Наприклад, у підручнику з кримінології Г.Й. Шнайдера наведені дані злочинності в німецьких регіонах на основі інтенсивності, структурного розподілу та динаміки загальної злочинності й окремих її видів у Німеччині й деяких сусідніх з нею країнах [412, с. 161-179]. А.А. Габіані, Р.Г. Гачечиладзе, М.І. Дідебулідзе вивчали питання *географії злочинності* та фактори, що обумовлюють її відмінності на прикладі міст і сільської місцевості [71, с. 12-141]. Більш об'ємними виявилися результати, отримані колективом авторів під керівництвом А.І. Долгової, які досліджували *територіальні відмінності злочинності* та їх причини на прикладі кількісних та якісних показників

злочинності й окремих соціально-економічних і демографічних характеристик регіонів [263, с. 6-139]. Є.Г. Юзіханова вивчала *тенденції і закономірності злочинності* на основі її коефіцієнтів та динаміки. Не обійшла увагою вчена й територіальний розподіл (географію) злочинності [427, с. 5-273]. В.І. Гладкіх вивчав *регіональні особливості злочинності* на основі аналізу коефіцієнтів, базисного темпу приросту та питомої ваги окремих видів злочинності в структурі злочинності на прикладі окремих великих міст Російської Федерації [76, с. 3-157]. К.Р. Абизов досліджував *регіональні особливості злочинності* на статистичних даних про абсолютну кількість злочинів в окремих регіонах, їх інтенсивність і відмінності в базисному темпі приросту [3, с. 57-62]. К.Т. Ростов провів дослідження *регіональних особливостей злочинності* на основі основних типів соціально-кримінологічної обстановки. У роботі представлені результати аналізу, не тільки узагальнених показників злочинності, а й соціально-економічного становища регіонів [310, с. 152-180]. Прагнучи до усунення прогалин у термінології та її тлумаченні, з метою вирішення окремих регіональних проблем, пов'язаних з дослідженням злочинності, її причин і запобігання в регіонах, зробимо спробу запропонувати власний погляд на вироблення єдиного, теоретичного й системно-методологічного підходу в зазначених питаннях.

У зв'язку з цим, звернемо увагу на очевидність того, що в регіональних кримінологічних дослідженнях, які є різновидом порівняльного кримінологічного дослідження, по суті, у різних сполуках, досліджуються кількісні або якісні ознаки регіональної злочинності. Інколи ступінь впливу економічних, соціальних, демографічних і т.п. факторів на територіальні схожості та відмінності злочинності. Оскільки етимологічно термін «особливості» узагальнює зміст таких категорій, як «схожості» та «відмінності», «загальне», «спеціальне» та «індивідуальне», вважаємо за доцільне використовувати в регіональних кримінологічних дослідженнях в якості узагальнюючого терміну більш високого порядку – «регіональні особливості злочинності». В свою чергу, *«регіональна злочинність»*

як специфічний об'єкт кримінологічних досліджень, нами розуміється в якості системного явища і одночасно, як термін вищого порядку, що включає в себе всі рівні, форми, види, якості та прояви злочинності в регіонах, тобто всі її особливості.

Термін «регіональні особливості злочинності» є підпорядкованим терміну «регіональна злочинність», і, одночасно, є узагальнюючим для вказаних вище (географії, територіальних відмінностей і т.д. злочинності) й може слугувати найбільш повним, оптимальним та об'єктивним відображенням системи показників регіональної злочинності і факторів, що її обумовлюють. Поряд з цим, «регіональна злочинність» – це кримінологічна категорія, яка знаходиться на більш високому, узагальнюючому ієрархічному рівні відносно всіх перелічених термінів. В свою чергу, виявлення регіональних особливостей охоплює вивчення схожостей та відмінностей кількісних і якісних показників злочинності (стан, структура, коефіцієнти, географія тощо) у регіонах. Дослідження «регіональних особливостей злочинності» розкриває можливості для вивчення існуючих не лише загальних і приватних закономірностей злочинності, а і їх функціонування на класифікаційному та типологічному рівнях. Через вивчення регіональної злочинності забезпечується комплексність у висвітленні впливу специфічних факторів на регіональні (територіальні) особливості злочинності.

Отже, коли ми ведемо мову про комплексне дослідження «регіональної злочинності», ми маємо на увазі: 1) вивчення «регіональних особливостей злочинності»; 2) територіальних схожостей і відмінностей у стані, регіональній структурі розподілу, динаміці, інтенсивності, географії розповсюдженості злочинності й т.д.; 3) класифікація регіонів за рівнем кримінальної враженості територій. Основною *метою* дослідження регіональної злочинності є виявлення закономірностей функціонування регіональної системи злочинності – ступінь нерівномірності територіального розподілу злочинності, її диференційованості, динамічності, збалансованості структурного територіального розподілу злочинності, стабільності груп регіонів за рівнем кримінальної враженості,

об'єктивно існуючих зв'язків між явищами і процесами. Інформація про такі закономірності має бути покладена в основу системи запобігання злочинності в регіонах.

З цього приводу В.Є. Емінов вірно зазначає, що регіональний розподіл злочинності являє собою співвідношення об'єму злочинності на адміністративно відособлених територіях, що входять до складу єдиного адміністративно-територіального утворення [203, с. 92]. Застосування територіальної характеристики під час дослідження злочинності дозволяє виділити стійку систему й зв'язок кількісних та якісних її регіональних характеристик з різними соціально-економічними параметрами [196, с. 22].

Ми погоджуємося з К.Т. Ростовим у тому, що об'єктом регіонального кримінологічного дослідження виступає цілісна територіально-кримінологічна система, яка містить взаємопов'язані елементи, які існують в усій визначеності форм зв'язків з матеріальним і духовним середовищем, включаючи саму регіональну злочинність, а також з елементами, що входять до її складу, і параметрами, породженими її соціальними, економічними й іншими причинами, які обумовлюються специфічними місцевими умовами в межах конкретної території [312, с. 4].

З урахуванням викладеного, зазначимо, що методологія регіонального кримінологічного дослідження злочинності потребує застосування не лише понятійного апарату, а ще й емпіричних індикаторів, які характеризують істотні риси системного об'єкта, що характеризується. Логіка викладеного дозволяє зробити висновок про те, що під час комплексного описання всієї різноманітності злочинності та її детермінантів не обійтись без такої категорії, яка в кримінології отримала назву «кримінологічна обстановка» [93].

Для характеристики *кримінологічної обстановки* як соціальної системи в регіональних кримінологічних дослідженнях використовують дві групи емпіричних показників (індикаторів). Перша група нам необхідна для опису оцінки та змін злочинності. Ці індикатори характеризують злочинність як систему, що розвивається, має функціонально-просторові параметри, певну

структуру, ієрархію елементів, що її об'єднують. Друга група індикаторів характеризує *соціально-кримінологічну обстановку* як підсистему системи «суспільство», що зберігає в ній усі форми фундаментальних зв'язків, що виникають у процесі життєдіяльності людей [310, с. 80-82].

Досліджуючи **першу групу індикаторів**, ми ведемо мову про **рівень, інтенсивність, динаміку, структуру, географію** злочинності в регіонах. Зупинимось більш детально на їх характеристиці.

Щодо **рівня злочинності**, то це виражена в абсолютних числах загальна кількість злочинів та осіб, які їх вчинили на певній території за певний проміжок часу. Цей показник являє собою абсолютну цифру, яка відображає кількісну характеристику регіональної злочинності. Але абсолютна цифра містить у собі занадто мало інформації для порівняння злочинності, наприклад, на різних територіях з відмінною кількістю населення. Унеможливорюється її порівняння й з аналогічними цифровими даними певних часових відрізків, як, наприклад, у межах однієї території в разі зміни кількості населення.

Отже, у регіональних кримінологічних дослідженнях абсолютні показники злочинності необхідно привести до єдиного показника, тобто перетворити їх у відносні, що відкриє можливість для об'єктивного їх порівняння. Статистично це досягається за допомогою розрахунку *коефіцієнту інтенсивності злочинності* або *злочинної активності*. Цей показник дає змогу: по-перше, виявити кримінальну враженість конкретної території; по-друге, провести порівняння показників злочинності на різних територіях; по-третє, простежити зміни злочинності в динаміці з урахуванням змін кількості населення; по-четверте, судити про ефективність роботи правоохоронних органів, як на конкретній території, так і в порівнянні з іншими.

Коефіцієнтом злочинності вважається кількісний показник злочинності, що відображає співвідношення кількості злочинів або осіб, які їх вчинили, на певну кількість населення (1000, 10 тис., 100 тис.). Ця кількість, так званий індекс розрахунку, залежить від кількості населення порівнюваних об'єктів. Наприклад, при порівнянні населених пунктів до 100 тис. населення, доцільно

розраховувати коефіцієнти на 1000 осіб, до 1 млн осіб – на 10 тисяч, понад 1 млн осіб – на 100 тисяч населення.

Коефіцієнт інтенсивності злочинності розраховується таким чином:

$$K_i = (P:H) \times IP,$$

де K_i – коефіцієнт інтенсивності злочинності, P – кількість злочинів, скоєних на даній території за визначений проміжок часу, H – кількість населення даної території, IP – індекс розрахунку.

Коефіцієнт злочинної активності розраховується наступним чином:

$$K_a = (L:H_1) \times IP,$$

де K_a – коефіцієнт злочинної активності, L – кількість осіб, які вчинили злочин на даній території за визначений проміжок часу і зареєстрованих в якості таких, H_1 – кількість населення даної території, яка досягла віку кримінальної відповідальності, IP – індекс розрахунку.

Цей показник розраховується на чисельність потенційно кримінально-активної частини населення. Він дозволяє виявити кримінальну ураженість населення, яке може нести кримінальну відповідальність. За величиною цього показника можна судити про криміногенність населення конкретної території, про частоту відтворення ним зі свого середовища злочинців, про вплив кримінальної субкультури на населення в регіонах, порівнювати кількісні та якісні зміни у впливі субкультури на її носіїв різних територій тощо.

Важливе місце у вивченні регіональних особливостей злочинності займають її структура, динаміка та географія.

На відміну від показників рівня та інтенсивності, які характеризують злочинність кількісно, **структура злочинності** – це внутрішня, притаманна їй ознака, що розкриває її склад і побудову. Вона дозволяє виявити поширеність і співвідношення між складовими видами злочинних проявів, учинених у конкретних умовах простору (території) та часу, дає уявлення про визначальні ознаки злочинних діянь та осіб, які їх вчиняють. У регіональних кримінологічних дослідженнях цей показник може відображати співвідношення між ступенями тиску конкретних територіально-просторових систем (регіонів)

на злочинність у межах держави; або ступені тиску злочинності населених пунктів: у межах області, міста, району й т.д. Залежно від структури визначаються й основні напрямки запобігання злочинності.

У регіональних кримінологічних дослідженнях структуру злочинності розглядають не лише як сукупність елементів, що її складають, а і як характер їх взаємозв'язків. За допомогою вивчення структури злочинності фіксують закономірні взаємозв'язки різних елементів злочинності, підтверджують її здатність пристосовуватися до змін зовнішнього середовища, а також пристосовувати середовище для свого існування та розвитку [56, с. 20]. Залежно від мети й завдань дослідження, структура злочинності дозволяє виявити співвідношення між різними видами злочинів: за видовою та родовою приналежністю об'єкта, за формою вини, статтю злочинців, їх віком, місцем учинення злочину, первинною та рецидивною злочинністю тощо. Графічно структуру злочинності прийнято відображати у вигляді кругової секторної діаграми. В окремі сектори заносяться дані абсолютних або відносних показників, проте зручніше використовувати перші, тому що при цьому весь об'єм скоєних злочинів умовно береться за 100 %, а частка кожного зі складових його видів обчислюється за допомогою так званої питомої ваги, що розраховується за формулою:

$$ПВ = (П_1:П) \times 100\%,$$

де ПВ – питома вага злочинів даного виду або питома вага регіону в структурі злочинності, P_1 – обсяг злочинів даного виду або регіону, П – обсяг злочинів загалом (на даній території, або в країні за даний проміжок часу тощо).

Динаміка злочинності – це показник, що відбиває зміни рівня, інтенсивності, структури, структурних елементів останньої та будь-яких інших її ознак протягом певного часу на певній території. Динаміка розраховується за допомогою двох основних методів – *ланцюгового* і *базисного*. При використанні першого методу обсяг (рівень) злочинності конкретного періоду порівнюється з попередніми; базисний метод передбачає порівняння декількох досліджуваних періодів з одним і тим самим періодом з початку розрахунку.

Динаміка відображається також за допомогою абсолютних і відносних показників, таких як абсолютне зростання (зниження) злочинності (А), темпи динаміки злочинності (Т) і темпи приросту (зниження) злочинності (Т₁).

Абсолютне зростання злочинності (А) розраховується за формулою:

$$A = \Pi - \Pi_{\text{пр}},$$

де Π – обсяг злочинності за досліджуваний період, $\Pi_{\text{пр}}$ – обсяг злочинності за попередній період.

У свою чергу, темпи динаміки злочинності (Т) розраховуються таким чином:

$$T = (\Pi : \Pi_{\text{пр}}) \times 100\%.$$

Темпи зростання (зниження) злочинності (Т₁) розраховуються за формулою:

$$T_1 = T - 100\%,$$

де Т – темп динаміки злочинності.

У регіональних кримінологічних дослідженнях використовуються й інші характеристики злочинності: індекси тяжкості, індекси рецидивної злочинності [250, с. 225-230], крайм-ризик за бета-коефіцієнтами [426, с. 124-125] і т.д., але вони є похідними від описаних вище й застосовуються в разі потреби для вирішення більш складних кримінологічних завдань.

Одним із важливих, але малодосліджених кримінологічних показників є **географія злочинності**.

Оскільки цей показник дуже тісно пов'язаний з об'єктом нашого дослідження, то на його характеристиці зупинимося більш детально. Аналіз юридичної літератури свідчить про неоднозначне тлумачення цього терміну. На думку А.П. Закалюка, **географія злочинності** – це розповсюдження злочинності на певній території [147, с. 156-170]. Більш широке тлумачення пропонують О.М. Джужа, Я.Ю. Кондратьєв, О.Г. Кулик, П.П. Михайленко. За їхніми висловами, географія злочинності – це її поширення в різних регіонах держави. Географія злочинності визначається за допомогою таких показників, як питома вага злочинності регіону в загальній кількості злочинів, учинених у

країні, а також за регіональними коефіцієнтами злочинності [210, с. 46]. За визначенням А.В. Чернова, географія злочинності – це просторово-часовий розподіл злочинності в різних країнах і різних регіонах країни [401, с. 72]. Інше визначення цього терміну свого часу запропонував Г.Й. Шнайдер, який під географією злочинності розуміє науку, що займається проблемами просторово-часового розподілу девіантності, деліквентності та злочинності (місця злочинів, місця мешкання злочинності) у світі, частинах світу, у державах, великих містах, портових містах, міських районах (наприклад, у хуторках) і в сільській місцевості [412, с. 201-202].

На думку В.В. Лунєєва, який у глобальному розумінні під географією злочинності розуміє просторово-часовий розподіл кримінально-караних діянь (за рівнем, структурою, динамікою), пов'язаний зі специфікою різних регіонів світу, різних країн або адміністративно-територіальних одиниць, з чисельністю, структурою й розселенням населення на територіях, що вивчаються, зі своєрідними формами організації життя людей, умовами їх праці, побуту, відпочинку, культури, національних традицій та інших особливостей [246, с. 23].

У контексті нашого дослідження зазначимо, що методика регіональних кримінологічних досліджень дозволяє вирішувати завдання протидії злочинності на різних рівнях – вулиці, району, міста, області та країни. На наш погляд, географія є узагальнюючим терміном до екології та топографії злочинності й має до них відношення – як загального до особливого. Головною метою вивчення географії злочинності є допомога правоохоронним органам правильно планувати організацію та раціональне використання своїх сил і засобів. А завданням екології та топографії злочинності є надання рекомендацій державним органам щодо освоєння та забудови міського або сільського простору таким чином, щоби природно створювати умови для неможливості вчинення злочинів і посилити неформальний громадський контроль за територіальним простором населеного пункту [412, с. 203].

Як би там не було, а загалом **географія злочинності** є найдавнішим, універсальним, узагальнюючим способом дослідження не лише кількісних та якісних змін злочинності в часово-просторовому вимірі, а й територіальних особливостей впливу на злочинність різноманітних факторів, результативності запобіжної діяльності тощо. Вона також дозволяє комплексно представити територіальний розподіл абсолютних і відносних показників злочинності й жертв злочинів, результати діяльності правоохоронних органів: їх кількість, інтенсивність діяльності, насиченість, особливості територіальної структури, динаміки, індексів і т.д.

Між тим у рамках дослідження регіональних особливостей злочинності термін географія злочинності не є універсальним і його важко використовувати як узагальнюючий термін. Не заперечуючи важливості вивчення «географії злочинності», зазначимо, що для комплексного регіонального дослідження можливостей «географії злочинності» явно недостатньо, оскільки обсяг дослідження зводиться лише до характеристики територіального простору, тобто без виявлення інших якостей об'єкта дослідження. У наявності необхідність використання терміну більш узагальнюючого порядку, яким, на наш погляд, і є термін «регіональні особливості злочинності». Цей термін, у філософському розумінні, об'єднує в собі не лише загальне, особливе і одиничне, а й розкриває можливості для дослідження об'єкта на класифікаційному та типологічному рівнях.

Характеризуючи **другу групу індикаторів**, ми ведемо мову про *кримінологічну обстановку*¹ як узагальнюючий показник об'єкта кримінологічного аналізу. Якщо вести мову про злочинність як кримінологічне явище, що характеризується певними територіальними ознаками (місто, час, умови вчинення), то саме це викликає необхідність вивчення кримінологічної обстановки в регіонах як обов'язкової умови для отримання комплексної, об'єктивної інформації про стан злочинності, фактори, що її обумовлюють на досліджуваних територіях.

¹ У кримінологічній літературі її часто називають соціально-кримінологічна або криміногенна обстановка.

Характеристика кримінологічної обстановки дозволяє комплексно та системно представити основні складові злочинності та фактори, що на неї впливають на рівні укрупнень регіонів за близькістю історичних, природних, соціально-економічних, демографічних, релігійних та інших особливостей. Це надає можливості оптимізувати й поглибити кримінологічний аналіз. Аналогічний підхід застосовується й у зарубіжних країнах (США, Росії, Німеччині, Франції й т.д.). Наприклад, територію США традиційно ділять на чотири укрупнені регіони: Захід, Середній Захід, Північний Схід і Південь, які використовують в єдиних звітах про злочинність. Офіційна статистика країни також групує штати (50 і округ Колумбія) на такі регіони: Нова Англія, Середньоатлантичні штати, Північно-східний центр, Північно-західний центр, Південноатлантичні штати, Південно-східний центр, Гірські штати, Тихоокеанські штати. Подібні укрупнення під час вивчення злочинності в регіонах використовуються в кримінологічних дослідженнях і в інших країнах [246, с. 24-25].

Під *кримінологічною обстановкою* в юридичній літературі розуміють стан реальної злочинності в сукупності з факторами певного соціального та фізичного середовища, які здійснюють різноманітні за характером і ступенем криміногенний і антикриміногенний вплив на злочинність у певному місті й у часі [93, с. 97; 95, с. 12-16]. З наведеного визначення до структури кримінологічної обстановки входять чотири обов'язкових елемента: 1) злочинність, яка знайшла своє відображення в офіційній статистиці; 2) злочинність (латентна), яка опинилася за межами реєстрації; 3) фактори криміногенного характеру; 4) фактори, що здійснюють антикриміногенний вплив.

Що стосується факторів криміногенного та антикриміногенного характеру, то в юридичній літературі поняттям «кримінологічна обстановка» у різних комбінаціях охоплюється широкий круг однорідних ознак загальної регіональної обстановки, яка являє собою сукупність таких характеристик – підсистем: територіальні особливості регіонів, їх природні умови, географічне

розташування, економічно-демографічна обстановка, територіально-виробничі комплекси, територіально-соціальні інфраструктури, особливості екологічної ситуації, економічні зв'язки, національні і етнічні зв'язки тощо [93, с. 101-102; 310, с. 194-195; 3 с. 42-43; 108, с.48-50]. В узагальненому вигляді соціально-кримінологічна обстановка нами розглядається як система обов'язкових, необхідних і постійних умов матеріального й духовного життя населення регіонів, яка є похідною того або іншого географічного середовища, способу виробництва, що є підґрунтям для духовного та культурного розвитку населення, фундаментом для його правосвідомості, що обумовлює той або інший стан суспільних відносин і злочинності в якості їх похідної. Певний стан злочинності як негативна частина кримінологічної обстановки, на нашу думку, є: по-перше, відображенням недоліків функціонування суспільної системи; по-друге, барометром якості життя населення конкретних територіально-просторових систем; по-третє, показником ефективності роботи правоохоронної системи.

У цьому зв'язку, дослідження регіональної злочинності на рівні специфічних укрупнень – соціально-кримінологічної обстановки в регіонах має не лише пізнавальне, але й важливе інформаційно-аналітичне значення для наукового та практичного пояснення криміногенних і антикриміногенних факторів, що обумовлюють певний стан злочинності, з метою ефективного запобігання останній на регіональному рівні. При цьому організація ефективної протидії злочинності можлива не лише шляхом посилення каральних заходів. Це можливо й за рахунок зниження впливу на соціальні процеси криміногенних та підвищення дії антикриміногенних факторів.

На думку фахівців, для отримання більш повної та якісної інформації про кримінологічну обстановку, необхідно в різних сполуках враховувати такі її відмінні кримінологічні ознаки: розмір території, її компактність або ізольованість, віддаленість від центральних органів влади, крупних промислових і культурних центрів країни; характеристика населення (кількість, щільність, темпи приросту та його тенденції, рівень міграції, співвідношення

міських і сільських мешканців); етнічна неоднорідність і культурологічні відмінності укладів життя; стан інфраструктури, наявність природних комплексів і продовольчих ресурсів; наявність певного потенціалу для розвитку зовнішньої торгівлі, соціально-культурного обміну з іншими регіонами та країнами, наявності можливостей для внутрішнього та зовнішнього туризму; стан розвитку сфери народного споживання; можливості для підготовки кваліфікованих кадрів для нужд регіону; трудові ресурси (їх розподіл, структура, чисельність робітників і службовців у всіх основних галузях народного господарства); стан економіки та медичного обслуговування населення (рівень розвитку установ охорони здоров'я, кількість пенсіонерів щодо активного населення, кількість одиноких матерів) [192, с. 18].

Отже, таке соціальне явище, як злочинність, має відображати якомога більше властивостей стану, функціонування й розвитку суспільного організму як цілого. У цьому розумінні вона є породженням усіх взаємодіючих компонентів суспільства. Враховуючи вказане, дослідник, під час дослідження причини та умови злочинності, не може обмежитися вивченням якихось особливих, власне криміногенних факторів, а має охопити значну сферу дійсності – комплексну систему факторів. Потрібно, щоб використані ним показники, які характеризують зв'язок злочинності з особливостями життєдіяльності суспільного організму, відображали вказану життєдіяльність насправді всебічно. Вивченням регіону як складного соціально-економічного та політичного утворення займаються суміжні науки — регіональна економіка, регіональна географія, регіональна етнографія, регіональна соціологія, регіональне природокористування тощо. Тому доцільно при вивченні територіальних особливостей злочинності використовувати сучасні знання та методологію інших галузей наук.

Вивчення *регіональних особливостей злочинності* важливо не лише з точки зору теоретичної кримінології, зокрема, для уточнення механізму детермінації злочинності та її змін, а й з практичного боку. Це пов'язано з можливістю обліку регіональних особливостей злочинності та їх причин у

процесі диференційованої боротьби з нею в конкретних умовах. Аналіз зазначених особливостей дає можливість встановити закономірності виникнення та існування злочинності в різних за соціально-економічними, соціально-культурними характеристиками регіонах, виділити в останніх загальне й специфічне.

Взагалі, аналіз злочинності в окремих регіонах України, оцінка отриманих даних і порівняння їх між собою має велике значення для визначення ефективної кримінологічної політики країни, розширяє можливості в управлінні процесом запобігання та протидії злочинності. Дослідження регіональних особливостей злочинності на основі комплексного вивчення зазначених вище показників дозволяє скласти комплексне науково-обґрунтоване й водночас диференційоване уявлення про стан, структуру та динаміку злочинності не лише на окремих територіях, а й у межах усієї країни. Таким чином, можна стверджувати, що вивчення регіональних особливостей злочинності є одним з актуальніших напрямків кримінологічних досліджень.

До речі, об'єктом регіонального кримінологічного дослідження повинна виступати не лише сукупність кількісних та якісних характеристик самої злочинності в регіонах, а й результати вивчення системи інших індикаторів, що обумовлюють той або інший стан кримінологічної обстановки.

Підсумовуючи результати власного дослідження, пропонуємо в регіональних кримінологічних дослідженнях злочинності, з урахуванням їх специфічного об'єкта, предмета та завдань, терміни «регіон» і «регіональні особливості злочинності» розуміти в такому сенсі: Регіон – це таке законодавчо визначене більш-менш однорідне територіально-просторове утворення, що відрізняється від інших сукупністю природних, географічних та історично сформованих, відносно стійких економічних, екологічних, соціальних, демографічних і національно-культурних складових, що обумовлюють особливості злочинності в конкретному територіально-просторовому формуванні. Терміном «регіональні особливості злочинності» охоплюється: 1) територіальні схожості та відмінності злочинності в стані, регіональній

структурі розподілу, динаміці, інтенсивності, географії розповсюдженості й т.д.; 2) класифікація регіонів за рівнем кримінальної враженості територій; 3) закономірності функціонування регіональної системи злочинності – ступінь нерівномірності територіального розподілу злочинності, її диференційованості, динамічності, збалансованості структурного територіального розподілу злочинності, стабільності або мінливості груп регіонів за рівнем кримінальної враженості. Для характеристики *кримінологічної обстановки* як соціальної системи в регіональних кримінологічних дослідженнях варто використовувати дві групи емпіричних показників (індикаторів). Перша група нам необхідна для описання оцінки та змін злочинності. Ці індикатори характеризують злочинність як систему, що розвивається, має функціонально-просторові параметри, певною структурою, ієрархією елементів, що її об'єднують. Друга група індикаторів має характеризувати *соціально-кримінологічну обстановку* як підсистему системи «суспільство», що зберігає в ній всі форми фундаментальних зв'язків, що виникають у процесі життєдіяльності людей.

До першої групи індикаторів належать рівень, інтенсивність, динаміка, структура, географія злочинності в регіонах. Другу групу складає *кримінологічна обстановка* як сукупний стан регіональної злочинності в поєднанні з факторами певного соціального та фізичного середовища, які здійснюють різноманітні за характером і ступенем криміногенний і антикриміногенний вплив на злочинність у певному місці та часі.

Висновки до розділу 1

На підставі викладеного можна зробити такі висновки.

1. Виникнення та розвиток регіонального напрямку в кримінології має давню історію. Цей напрямок виник одночасно з появою самої науки кримінології й довгі часи розвивався паралельно з нею, у рамках дослідження «географії злочинності». Можна виділити три етапи його розвитку: період зародження, становлення, трансформація у самостійний напрямок

кримінологічних досліджень. Історичний огляд наукових джерел дозволяє виділити основні етапи його формування. Перший – це період його зародження та становлення. Він охоплює XVIII – XIX століття і пов’язаний із загально визнаним періодом виникнення кримінології як самостійної науки та розвитком судової кримінальної статистики. Другий – характеризувався підвищенням інтересом до «географії злочинності» і інтенсивним його розвитком. Цей період охоплював початок 20-х – кінець 80-х років XX сторіччя. З початку 90-х років минулого сторіччя й до сьогодні набуває розвитку третій, сучасний період розвитку регіонального напрямку в кримінології.

2. Поступово відбулася трансформація досліджень регіональної злочинності від географії, територіальних відмінностей до регіональних особливостей злочинності. Ранні дослідження «географії злочинності» початку XX сторіччя були частиною загальнішої проблеми, якою займалися соціологи Чикаго, – у рамках вивчення явищ соціальної дезорганізації у швидко зростаючих міських районах. Згодом цей напрямок досліджень отримав назву «екологічна школа урбаністики». У 60-х роках минулого сторіччя напрямок досліджень «географія злочинності» набув подальшого розвитку в усьому світі, а паралельно з ним, на заході, сформувалися й такі напрямки, як «екологія» і «топографія» злочинності. Пізніше набула широкого розвитку теорія «запобігання злочинності на основі охоронюваного простору». У цей же період, у рамках вивчення «географії злочинності», набули широкого розвитку дослідження «територіальних відмінностей злочинності». Сучасний період характеризується тим, що поступово об’єкт дослідження розширювався, і вчені почали вивчати «регіональні особливості злочинності». Починаючи з кінця 1980-х і до сьогодні, у Великобританії, Німеччині, Росії, США, Україні та інших країнах світу такого роду дослідження проводяться систематично. На основі своєчасних науково-практичних висновків і рекомендацій учених, правоохоронні органи отримують можливість оперативно посилювати контроль на територіях погіршення стану злочинності або її видів, швидко приймати зважені, оптимальні рішення, здійснювати перерозподіл сил і засобів протидії

злочинності і, як результат – контролювати рівень злочинності в регіонах та державі на відносно невисокому – соціально прийнятному рівні.

3. Регіональна злочинність як специфічний об'єкт кримінологічних досліджень розуміється в якості системного явища і одночасно, як термін вищого порядку, що включає в себе всі рівні, форми, види, якості та прояви злочинності в регіонах, тобто всі її особливості. Термін «регіональні особливості злочинності» є підпорядкованим терміну «регіональна злочинність», і, одночасно, є узагальнюючим для вказаних вище (географії, територіальних відмінностей і т.д. злочинності) й може слугувати найбільш повним, оптимальним та об'єктивним відображенням системи показників регіональної злочинності і факторів, що її обумовлюють. Виявлення регіональних особливостей охоплює вивчення схожостей та відмінностей кількісних і якісних показників злочинності (стан, структура, коефіцієнти, географія тощо) у регіонах. Дослідження «регіональних особливостей злочинності» розкриває можливості для вивчення існуючих не лише загальних і приватних закономірностей злочинності, а і їх функціонування на класифікаційному та типологічному рівнях. Через вивчення регіональної злочинності забезпечується комплексність у висвітленні впливу специфічних факторів на регіональні (територіальні) особливості злочинності.

РОЗДІЛ 2

МЕТОДОЛОГІЧНІ ТА ПРИКЛАДНІ ЗАСАДИ КРИМІНОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ РЕГІОНАЛЬНОЇ ЗЛОЧИННОСТІ В УКРАЇНІ

2.1 Методологія та система методів кримінологічного дослідження регіональної злочинності в Україні

Як загальновідомо, наукова достовірність будь-яких кримінологічних досліджень та їх результатів значною мірою залежить від правильно обраної методологічної бази.

З цього приводу А.П. Закалюк вірно зазначає, що особливості та властивості наукового пізнання, основною формою якого є наукове дослідження, зумовлюється та визначається головною його відмінністю, якою є методичне забезпечення. Саме застосування наукових методів надає пізнанню якісної відмінності від інших форм і навіть від аналітичного знання. Якщо розглядати наукове пізнання як певну систему, то науковий метод у ній є системоутворючим елементом, у зв'язку з яким і залежно від якого існують усі інші елементи системи, зокрема й результати наукового пізнання [148, с. 97]. Між тим, у нашому дослідженні розвиток наукового пізнання не зводиться до відкриття нових предметних областей і більш досконалих теорій. Історія знає багато прикладів, коли наукова революція починалась з виникнення нового метода, або незвичайного погляду на звичайні речі. Для нас метод визначає шлях до пізнання предмета як інноваційної технології для отримання наукового знання про закономірності його функціонування. Отже, вірне обрання системи методів дослідження забезпечує цілеспрямованість, системність, контрольованість, надійність і, як наслідок, наукову обґрунтованість процедури послідовних операцій, спрямовану на отримання об'єктивного та достовірного знання щодо об'єкта та предмета дослідження.

Методам кримінологічної науки відводиться важливе місце в багатьох підручниках з кримінології не лише в Україні [210, с. 137-159; 147, с. 99-110], а

й за кордоном [412, с. 31-43, с.130-134; 200, с. 34-54]. Проте можливості в застосуванні оптимальної системи методів безпосередньо в регіональних кримінологічних дослідженнях поки ще не отримало достатнього розгляду. У контексті нашого дослідження одним із важливих теоретико-методологічних завдань є виявлення співвідношення між такими складовими поняттями методології дослідження, як «метод» і «підхід».

Справа в тому, що в регіональних кримінологічних дослідженнях терміни «метод» і «методологічний підхід» дуже часто вживають як синоніми. Наприклад, «соціально-кримінологічний підхід» [3, с. 48], «конкретно-кримінологічний підхід» [310, с. 102-107], «порівняльно-регіональний підхід» [333, с. 12-15], «територіальний та географічний підхід» [56, с. 14-15] і т.д. Таке вільне оперування термінами, на наш погляд, вважається неприпустимим, оскільки це дещо різні речі, які знаходяться на різних науково-методологічних рівнях. Між тлумаченням термінів «метод» і «методологічний підхід» існують принципові відмінності.

Так, у кримінології методом визначається елемент теорії, результат теоретичного обґрунтування способу пізнання, який зведений до потреб дослідження, проте не є елементом останнього в прямому розумінні [147, с. 98]. З точки зору теорії держави і права **метод** є системою розумових і практичних операцій (процедур), що спрямовані на вирішення конкретних пізнавальних завдань з урахуванням визначеної пізнавальної мети [326, с. 14].

У свою чергу, **методологічний підхід**² у теорії держави і права вважається формою залучення до юриспруденції методологічних засобів як філософії, так і інших наук (політології, соціології, психології і т.д.), що означає принципову методологічну орієнтацію наукового дослідження. Наприклад, антропологічний підхід, соціокультурний і т.д. [325, с. 29]. Методологічний підхід не може конкурувати з предметною змістовністю методів, оскільки він лише намічає ракурс дослідження об'єкта, визначаючи загальну особливість

² Далі скорочено – підхід.

певного методу, який використовується. У кожному дослідженні використовуються різні підходи, якщо вони не виключають один одного. Визначальними методологічними підходами дослідження державно-правових явищ є антропологічний, аксіологічний, соціологічний і т.д. підхід. У контексті нашого дослідження буде використовуватися регіональний підхід, а метод – як спосіб пізнання, де підхід є специфічною, особливою формою пізнання.

Що стосується підходу, то в регіональних кримінологічних дослідженнях, залежно від рівня, мети й завдань дослідження, виділяють декілька підходів регіонального напрямку дослідження злочинності: *територіальний та географічний*. Найчастіше такі підходи використовується на рівні кандидатських дисертаційних досліджень, під час порівняння злочинності на території одного або декількох регіонів країни [333, с. 12-14; 192, с. 16-20; 56, с. 14-16]. Вони є запозиченими з інших наукових галузей – географії, регіонознавства та регіональної економіки [133; 186; 81; 82;]. Підходами вищого рівня узагальнення вважаються *конкретно-кримінологічний і комплексний соціально-кримінологічний*, які є узагальнюючими для територіального та географічного. Такі підходи використовують під час вирішення більш глобальних наукових завдань, часто на рівні дослідження злочинності на території всієї країни або групи країн у докторських, інколи в кандидатських дослідженнях [310, с. 102-107; 3, с. 48-50; 178, с. 32-34]. У контексті дослідження регіональної злочинності в Україні системоутворюючим і, одночасно, інноваційним підходом, об'єднуючим всі вище перелічені спеціальні, є регіональний підхід. Під регіональним підходом, як базовим поняттям, розуміється такий напрямок кримінологічних досліджень, завданням яких виступає комплексне вивчення територіальної структури злочинності, динаміки, її регіональних особливостей, відмінностей у криміногенних ситуаціях, а також закономірностей причин та умов злочинності [28, с.151-159]. Розвиток наукового пізнання про регіональну злочинність як антисуспільне явище передбачає необхідність об'єднання територіального, географічного, конкретно-кримінологічного, комплексного соціально-кримінологічного і

порівняльно-регіонального підходів у рамках загального системного підходу як провідного при комплексному дослідженні системи регіональної злочинності.

Більш детально зупинимося на двох останніх підходах. Обидва вони мають схожі риси, одночасно для них характерні й суттєві відмінності. Загальними тут виступають об'єкт (регіон, район, місто) і предмет (злочинність або фактори, що на неї впливають) дослідження. Обидва підходи використовують однакові методи. Відмінності тут полягають у конкретних завданнях дослідження і, як наслідок, у методиці їх вирішення.

Основними завданнями *конкретно-кримінологічного* підходу є: 1) вивчення територіального розподілу злочинності або її окремих видів у регіонах; 2) кількісний (рівень, стан, динаміка) та якісний (структура, характер злочинності) аналіз територіального розподілу правопорушень; 3) дослідження причин та умов локалізації злочинності або її видів в окремих частинах регіону; 4) розробка конкретних соціальних заходів і пропозицій для регіональних програм протидії злочинності, пропозицій з розподілу сил і засобів правоохоронних органів, удосконалення системи спеціальної профілактики, а також міжвідомчого планування заходів з протидії злочинності [310, с. 102-107]. Предметом *конкретно-кримінологічних* досліджень є аналіз територіальних відмінностей злочинності в межах економічного району або окремого регіону. Такий підхід має багато переваг, оскільки характеризується високою оперативністю інформації, простотою методики аналізу, порівняння, можливістю аналізу соціальної обумовленості в зонах її локалізації, широким спектром практичного використання результатів [178, с. 32-33]. Особливість комплексного *соціально-кримінологічного* дослідження полягає у використанні зворотного, порівняно з конкретно-кримінологічним підходом, методу дослідження. Злочинність тут вивчається як наслідок, шляхом дослідження територіально-криміногенного аспекту соціально-економічного розвитку регіону як причини.

Такий підхід, на думку К.Т. Ростова, має цілий ряд переваг. По-перше, злочинність вивчається як соціально-обумовлене явище, а не як проста

сукупність правопорушень. Це дозволяє здійснити більш глибокий аналіз всього комплексу соціальних умов у регіоні, а не обмежуватися лише зонами підвищеної кримінальної активності. По-друге, соціально-кримінологічний підхід виконує поряд з вузьковідомчими завданнями протидії злочинності більш широкий спектр задач – від аналізу кримінальної ситуації в різних частинах регіону до соціально-кримінологічного прогнозу та розробки комплексних програм протидії злочинності [310, с. 106]. Соціально-кримінологічний підхід у такому розумінні тісно стикається з географією злочинності як однією з частин соціальної географії [245, с. 6-7]. Специфічною особливістю такого регіонального дослідження є комплексне вивчення не лише регіональних особливостей злочинності, а й сукупностей прояву соціальних відносин, що виникають у конкретних регіональних умовах і сприяють розвитку криміногенних процесів.

Серед основних методологічних принципів кримінологічних досліджень, як правило, виділяються принципи всебічності і комплексності дослідження; застосування діалектичного методу; а також загальнонаукових методів: аналіз, синтез, системний і функціональний підходи, метод соціального експерименту; методів: формально-логічного, формально-юридичного, порівняльного методу, моделювання, конкретно-соціологічного і т.д.

Системний підхід, який має у своїй основі системний аналіз (аналіз складних систем) являє собою найбільш узагальнену методологію сучасної науки. У філософському плані в ньому конкретизовані основні принципи діалектики. У загальнонауковому плані він визначається, як галузь науки, що має методологічні принципи, концепції та практичні методи для обґрунтування рішень складних науково-галузевих проблем в умовах невизначеності, яка обумовлюється наявністю факторів, що не піддаються однозначній кількісній оцінці [46, с. 45]. В основі застосування системного підходу лежить процес проникнення у сутність досліджуваного об'єкта. Для того щоб зрозуміти сутність об'єкта, необхідно представити його у вигляді системи, тобто знайти, у ряду яких систем він знаходиться, з яких підсистем він складається, а також

визначити, елементом якої мета системи є такий об'єкт [300;254]. Тепер перейдемо безпосередньо до методів, які є найбільш зручними в дослідженні регіональних особливостей злочинності, їх причин з метою запобігання.

В теорії держави і права та в кримінології [325, с. 27-30; 147] їх прийнято поділяти на чотири групи: загальні, загальнонаукові, міждисциплінарні та спеціальні. До *першої* групи відносять такі методи, що безпосередньо впливають із філософсько-діалектичного методу як загального методу пізнання: синтез, аналіз, наукове абстрагування, перехід від абстрактного до конкретного, логічний метод, метод висунення і перевірки гіпотези, порівняння, історизму, системно-структурний метод. *Другу групу* складають загальнонаукові методи, якими користується будь-яка наука і які є складовою та продуктом розвитку теорії наукового пізнання: порівняння, системно-структурний метод, спостереження, експеримент і т.д. Чільне місце тут посідають закони логіки – тотожності, суперечності, виключення третього, достатньої підстави й т.д. *Третю групу* об'єднують методи, що використовуються однією наукою при пізнанні у своїх цілях об'єктів, які належать до предмета інших наук, але частково, у певному ракурсі є предметом пізнання та кримінологічної науки: конкретно-соціологічний, психологічний, культурологічний, статистичний, математичний і т.д. *Четверту групу* становлять методи, які є результатом і частиною розвитку власної теорії: моделювання кримінологічних процесів у регіонах, кримінологічне картографування, графічні методи аналізу регіональної злочинності й т.д.

Зупинимося на таких, що отримали перевірку часом і позитивно зарекомендували себе під час регіональних кримінологічних досліджень.

До спеціальних, найбільш ефективних методів [295, с. 8-9; 250, с. 50-53; 176], за допомогою яких вивчатиметься регіональна злочинність, віднесемо загальновизнані в кримінології та правовій статистиці: метод масового статистичного спостереження; метод зведення й угруповання даних, що отримані під час спостереження, за якісно-визначеними ознаками; метод статистичного кількісного аналізу зведених і згрупованих показників; метод

аналізу статистичних даних за допомогою узагальнюючих показників; всебічний якісний аналіз статистичних матеріалів. Слід зазначити, що перелічені методи утворюють органічно єдиний процес статистичного дослідження. Іноді вони називаються його стадіями або етапами, бо кожен наступний метод може бути застосований з використанням показників попереднього. Тому будь-яке регіональне кримінологічне дослідження буде вважатися повним і завершеним лише тоді, коли воно складається з названих вище основних методів (стадій, етапів).

Метод масового статистичного спостереження полягає в збиранні первинної інформації про злочинність у регіонах, у науково-організаційній реєстрації всіх існуючих фактів, що відносяться до досліджуваного об'єкта. Він же є і першим етапом статистичного дослідження злочинності.

Метод зведення та угруповання є другим етапом кримінологічного вивчення злочинності в регіонах. Його суть полягає у зведенні та групуванні отриманої інформації за потрібними ознаками таким чином, щоб кожна група являла собою певну якісну однорідність. Наприклад, сукупність досліджуваних злочинів групується за регіонами їх вчинення, за об'єктом чи видом учинених злочинів, за мотивацією чи суб'єктами вчинення тощо. Цей метод дозволяє: отримати інформацію про структуру досліджуваних явищ, їх схожість і відмінності; виявити єдність кількісних і якісних ознак тієї або іншої сукупності.

Метод статистичного кількісного аналізу зведених і згрупованих показників дозволяє виявити закономірності та взаємозалежності регіональних кримінологічних економічних і соціальних явищ. Результати кримінологічного дослідження на цьому етапі виражаються в процентах, коефіцієнтах, індексах і т.д.

Метод аналізу статистичних даних за допомогою узагальнюючих показників полягає в перетворенні абсолютних величин в узагальнюючі показники (середні та відносні величини), які характеризують одним числом найбільш типові, розповсюджені сторони досліджуваного явища. Наприклад,

середні коефіцієнти чи структурні показники злочинності в регіонах, що фіксувалися за певний проміжок часу, або виявлені крайм-ризика за бета-коефіцієнтами. Суть останніх полягає в розрахунку за ряд років коефіцієнтів регресії, де як незалежна перемінна виступає середній рівень злочинності на загальній території (на рівні країни), а як залежна – середній рівень злочинності на окремій території (у регіоні). Розраховані та проранжовані такими способами показники дають цінний для аналізу та порівняння матеріал.

Всебічний якісний (комплексний та системний) аналіз статистичних даних – це основоположний метод, що дає змогу отримати з кількісних показників об’єктивні відповіді на конкретні проблеми регіональної практичної діяльності. Застосування всебічного якісного аналізу в конкретних кримінологічних дослідженнях регіональної злочинності та її причин передбачає глибоке розуміння сутності досліджуваних процесів, що впливають з теоретичних положень традиційної кримінології та її регіонального напрямку, з наступним поглибленням теорії або вдосконалення юридичної практики на базі отриманих результатів. Системний аналіз злочинності дає змогу встановити тенденції та закономірності її розвитку в конкретних умовах місця та часу, що максимально наближує такий аналіз до об’єктивної істини про закономірності злочинності та потреб практики.

Для отримання комплексної картини взаємозв’язків між станом злочинності в різних регіонах є важливим використання методів *математичної статистики*, таких як кореляційний і регресійний аналізи, метод головних компонент і т.д.

Дуже розповсюдженим у кримінологічних дослідженнях регіональних особливостей злочинності є застосування динамічної та статистичної моделі аналізу [96, с. 25-26]. При проведенні кримінологічних досліджень загалом і, зокрема, при вивченні регіональних відмінностей злочинності часто застосовуються динамічні та статистичні методи [148, с. 74-75].

Динамічний підхід дозволяє вивчити об’єкт аналізу в його розвитку, виявити закономірності тих змін, що відбулися протягом динамічного ряду,

тобто певного періоду. Наприклад, протягом року спостерігається зростання значень кількісних показників злочинності. Динамічний метод спрямований на з'ясування причин цього зростання, обставин, які його обумовили. Але порівняння інтегрованих статистичних показників є недостатнім. Потрібно також встановлювати, за рахунок яких складових елементів цієї сукупності та з яких причин відбулися зміни. Динамічний метод застосовується, як правило, тоді, коли поряд з аналізом злочинності, її регіональних відмінностей, об'єктом вивчення є і їх детермінанти: фактори, інші обставини, які зумовили зміну показників злочинності як інтегрованої сукупності, так і відповідних її територіальних елементів.

Важливе місце в регіональному дослідженні злочинності відводиться моделюванню. **Моделювання** як специфічний метод є синтетичною формою елементарної логіки і загальнонаукових методів порівняння, аналізу, синтезу, аналогії та ін. Воно у своїй методичній частині є основним способом системного дослідження соціальної сфери. У свою чергу, системний підхід здатний бути реалізований повністю, коли є побудова й використання відповідних моделей як предметів дослідження. Проведені дослідження свідчать про те, що ефективність багато в чому залежить від дотримання й рівня розвитку системних методів, для чого потрібним є розвиток формальної сторони застосування системних ідей [163, с. 49].

Модель, за справедливим висловленням Т.Е. Караєва, є віддзеркаленням реально існуючих явищ або процесів, що на достатньо високому рівні відображає їх основні елементи, співвідношення та взаємодію [179, с. 26-27]. Під моделлю розуміють зразок, макет або схему, вказує О.М. Литвинов. Об'єкт і його модель, за твердженням ученого, завжди єдині у своїй основі та сутності. При цьому модель не абсолютно співпадає зі своїм об'єктом, не тотожна йому й може якоюсь мірою відрізнятися від оригіналу. Проте за всіх умов, якщо йдеться про моделі, між ними і їх об'єктом завжди зберігається принципова єдність, подібність і схожість найважливіших структурно-функціональних і генетичних зв'язків та їх основних елементів [240, с. 151]. Отже, єдина сутність

і функціонування певних явищ і процесів може знаходити своє відображення за допомогою закріплення їх у різних моделях.

С.Є. Віцин виділяє основні (характеристики) ознаки моделі, які зводяться до наступних: 1) модель має цільове призначення; 2) модель – це система; 3) модель – це засіб отримання нової інформації щодо прототипу; 4) дослідження моделі має переваги стосовно безпосередньо досліджуваного прототипу; 5) модель – це теоретико-множинний об'єкт визначеного типу (оскільки модель – це система, а система утворюється деякою безліччю об'єктів) [63, с. 10-11]. Значить, основні якості моделі полягають в її схожості з модельованим об'єктом.

Для того, щоб забезпечити в більш стислі терміни визначення шляхів, способів і засобів рішення дослідницьких задач, відібрати необхідну інформацію, яка характеризує умови функціонування системи протидії злочинності та впливає на вибір критеріїв оцінки ефективності її механізмів, а в ідеалі – одержати вираження, що пов'язує мету із засобами, слід застосовувати моделювання [240, с. 149]. У нашому розумінні, результати будь-якого регіонального кримінологічного дослідження є своєрідною теоретичною моделлю, яка на достатньо високому рівні відображає програму дослідження. У свою чергу, результат дослідження – також модель, але більш точна та деталізована, у ній завжди міститься «розумна похибка», але модель більш груба, ніж самі досліджувані явища.

У межах завдань регіональної злочинності визначимо **моделювання** як важливе джерело інформаційного забезпечення запобігання регіональній злочинності – замісника досліджуваного об'єкта, що відображає існуючий рівень пізнання про досліджуваний об'єкт (стан, структура, коефіцієнти, географія злочинності в регіонах, фактори, що її обумовлюють) у вигляді матриць, схем, словесних описів, предметних зображень. Систематизація інформації у вигляді моделей та її описання дозволяє перейти до більш повної, детальної й точної характеристики модельованого об'єкта.

Таким чином, моделювання дозволяє здійснювати описання ситуації з орієнтацією не на поверхову констатацію хаотичного набору цифр і стандартних фраз, а на пошук закономірностей, які управляють процесами, пов'язаними зі злочинністю в регіонах. Отже, моделювання, в аспекті вдосконалення методології дослідження регіональних особливостей аналізу та запобігання злочинності, може й повинно претендувати на одне з основних місць у системі інформаційного забезпечення запобігання злочинності.

Зручним способом візуального оформлення кримінологічних моделей є *графічні способи зображення отриманої інформації*. У регіональних кримінологічних дослідженнях набули широкого використання різні методи, зокрема й запозичені з різних галузей науки, таких як регіонознавство, регіональна економіка, правова та економічна статистика, географія, соціологія тощо. Серед найбільш зручних для вивчення злочинності в регіонах можна виділити такі, як *табличний метод* зображення інформації, *картографування*, *районування* й т.д.

Табличний спосіб зображення статистичних показників полягає в тому, що в спеціально створені таблиці або графіки заносяться ті або інші числові результати дослідження. Він дозволяє за допомогою введення отриманих статистичних даних комплексно представити систему виявлених показників. Цей метод є також зручним для узагальнення зведень чи групувань. У регіональних кримінологічних дослідженнях найчастіше використовують прості, групові чи комбінаційні таблиці [409, с. 24-30; 390, с. 52-55].

У *простих таблицях* відображаються дані про загальні показники територіального розповсюдження злочинності. У *групових таблицях* прийнято розподіляти інформацію на групи за певними ознаками. У *комбінаційні таблиці* заносяться кримінологічні ознаки через характеристику багатьох ознак та якостей. Типовим прикладом комбінаційних таблиць високої складності можуть бути форми звітів про стан злочинності за різними регіонами із зображенням у динаміці не лише їх абсолютних показників, а й з відображенням динамічних або структурних змін.

Графічні методи узагальнення статистичних показників. Особливість графічних методів міститься в тому, що завдяки їм відбувається наглядне зображення та узагальнення великого обсягу цифрової інформації за допомогою різного роду ліній, малюнків, стовпців, геометричних фігур, схем, умовних позначень з пояснювальними написами до них. Завдяки зручності графічні методи дозволяють продемонструвати територіальні особливості кримінологічної або оперативної обстановки за певний проміжок часу. У поєднанні з текстовою інформацією вони дозволяють більш доступно довести основний зміст і висновки аналітичних документів. Ці методи також сприяють прийняттю найбільш оптимальних управлінських рішень. Види графічних документів є дуже різноманітними. Найчастіше в регіональних кримінологічних дослідженнях використовуються лінійні графіки [390, с. 19; 148, с. 151-153], діаграми [412, с. 166], картограми [18, с. 116-123], схеми [412, с. 207] і т.д.

Одним зі зручних методів регіональних кримінологічних досліджень є кримінологічне картографування (у регіональній економіці – районування). **Картографічний метод** здавна є традиційним у географії, зараз він набув нового поштовху до розвитку завдяки ГІС³-технологіям. Адже тепер зчитування й аналіз карт можна виконувати в автоматичних режимах. До того ж для соціально-економічної географії, що часто оперує досить динамічними характеристиками, надзвичайно важливим є часова узгодженість ГІС. Адже, на відміну від звичайної географічної карти, ГІС є активною багатофункціональною базою даних, яка може постійно доповнюватися й оновлюватися [290, с. 9].

Кримінологічне картографування. Серед найзручніших способів аналізу територіального розподілу злочинності є **кримінологічне картографування**. Суть його полягає в тому, що на карту заносяться ті або інші показники злочинності. Кожна окрема карта, за допомогою спеціальних комп'ютерних програм, складається шляхом занесення на неї певного

³ ГІС – географічні інформаційні системи.

кількісного або якісного показника чи окремого соціального, економічного, демографічного параметру регіону. Після складення комплекту карт із розміщенням на них показників досліджуваних процесів шляхом порівняння можна отримати цілісне уявлення про територіальний розподіл злочинності та факторів, що її обумовлюють [32, с.3-7]. Накладаючи карти одна на одну, здобувають нові знання. Наприклад, соціологи, політологи та географи накладанням політичних карт на кліматичні, геоморфологічні, мінеральних ресурсів, ґрунтів, рослинності, економічні виявляють певні господарські, соціально-економічні та політичні залежності й закономірності. Так, англійський учений П. Тейлор за допомогою такого методу довів, що політичні центри світу зосереджені в середніх широтах Північної півкулі, у країнах з вологим кліматом і багатих на вугілля [290, с. 8-9].

Важко переоцінити значення кримінологічного картографування й у повсякденному інформаційно-аналітичному забезпеченні роботи правоохоронних органів. Наприклад, за допомогою *картограм* у поєднанні з *півктограмами* [250, с. 191-193] можна отримувати узагальнену картину щодо розповсюдженості на досліджуваній території розбійних нападів, вилученої зброї, вбивств, шляхів переміщення того або іншого виду наркотичних засобів тощо. З цією метою на відповідні карти країни, області, міста або району заносяться, з відповідним поясненням, умовні позначення (пістолета, автомата, макової головки тощо), які означають ті або інші види злочинів. За допомогою такого методу зручно систематизувати інформацію про шляхи переміщення зброї, наркотиків, діяльності злочинних груп чи окремих злочинців з метою запобігання цих явищ. Сфери використання кримінологічного картографування є надзвичайно великими. Зокрема, невичерпні аналітичні можливості містяться: у розробці спеціальних комп'ютерних програм із виготовлення інтерактивних карт – змін оперативної обстановки в місті, регіоні та країні; створення централізованої бази даних з оперативним висвітленням місць реєстрації злочинів тощо.

Одним із важливих методів, що застосовується в регіональних дослідженнях, запозичений з названих наук, став типологічний підхід, тобто класифікація або районування територій за економічними, демографічними або іншими критеріями.

Цей метод дуже широко застосовується в регіональній економіці, під ним розуміється науково обґрунтований поділ території країни або регіону на систему економічних районів, які формуються в процесі розвитку суспільного виробництва й відбивають географічний поділ та інтеграцію праці [81, с. 95]. Такий підхід варто застосовувати й під час регіональних кримінологічних досліджень. З цього приводу Е.Е. Раска справедливо зазначає, що в районах однорідного соціокультурного середовища відбуваються формування тієї або іншої особистості, визначається її соціально-психологічний портрет, моральні підвалини, що врешті знаходить своє відображення в індивідуальній і груповій поведінці [303, с. 25]. Отже, при дослідженні злочинності в різних регіонах країни, а саме при вивченні її особливостей постає завдання всебічного врахування великої кількості показників регіону, таких як: соціально-економічний потенціал, демографічна характеристика та міграційні процеси, політичний розвиток та ідеологічна спрямованість, інфраструктура. А тому важливим завданням у дослідженні постає розроблення стратегії боротьби зі злочинністю в країні й, зокрема, у регіоні.

Підсумовуючи, зазначимо, що використовуючи той або інший методологічний підхід до вивчення регіональних особливостей або територіальних відмінностей злочинності, а також при узагальненні результатів територіальних досліджень злочинності в масштабах усієї країни виявляються корисними пошуки схожих рис, які властиві окремим областям, адміністративно-територіальним одиницям. Особливого значення тут набуває соціально-кримінологічна типологія регіонів на цій основі та розроблення комплексів профілактичних заходів для кожного окремого типу. У результаті територіального підходу стає можливим розроблення наборів типових комплексів заходів щодо протидії злочинності в масштабах усієї країни.

Потреба практики в одержанні науково-обґрунтованих висновків за результатами дослідження злочинності викликає необхідність забезпечити такий аналіз не тільки в країні загалом, а й в окремих областях (регіонах), оскільки регіональні характеристики злочинності мають свої особливості. Виявлені тенденції злочинності на території області (регіону) повинні враховуватися місцевими органами влади і управління при розробці поточних і перспективних рішень з поліпшення охорони правопорядку в області, захисті прав і законних інтересів громадян.

2.2 Методика кримінологічного дослідження регіональної злочинності в Україні

Інформаційно-аналітичне забезпечення є важливим і необхідним елементом діяльності по запобіганню злочинності. Треба знати, що таке злочинність, щоб чітко усвідомлювати, з чим конкретно ведеться боротьба. У теорії та в практичній діяльності правоохоронних органів інформацію про злочинність і злочинців зазвичай отримують у результаті аналізу статистичної інформації.

Термін «аналіз» походить від грецького «analysis», що в буквальному перекладі означає «розкладання цілого на елементи». У кримінологічних дослідженнях, присвячених дослідженням регіональної злочинності, термін «аналіз», як правило, використовується як синонім термінів «вивчення» [193, с. 8; 427, с. 28-41], «дослідження» [263, с. 6-48; 389, с. 9-34; 310; 148, с. 55], інколи «оцінка» [180, 27-31], яке спрямовується на з'ясування встановлення дійсного стану злочинності, закономірностей та якостей об'єкта. Саме у такому сенсі ми будемо використовувати зазначені терміни у контексті нашого дослідження.

А.П. Закалюк вказане поняття визначає на підставі двох ознак. З одного боку, це аналіз інформації, здебільшого кримінологічної, щодо фактів, процесів, подій, діяльнісних проявів, інших об'єктів, які складають предмет

кримінології. З другого – це аналіз, що спрямовується на визначення кримінологічного змісту та значення об'єкта [148, с. 55]. Отже, у контексті нашого дослідження кримінологічний аналіз будемо розуміти як дослідження інформації щодо об'єктів, які становлять предмет кримінології, та інших об'єктів, з метою визначення їх кримінологічного змісту.

В юридичній літературі виділяються різні види кримінологічної характеристики, а отже, й аналізу злочинності: поточний аналіз оперативної обстановки за добу, декаду, місяць, за квартал, піврічний і річний аналіз злочинності [148, с. 59; 389, с. 20]. За функціональною спрямованістю кримінологічний аналіз поділяють на: лінійний (однооб'єктовий), порівняльний (декілька об'єктів), комплексний (багато об'єктів). За часовим виміром розрізняють: сучасний (сучасного стану об'єкта), ретроспективний (його минулого стану) та перспективний (майбутнього стану об'єкта відповідно до його прогнозу). Практичними органами проводиться аналіз злочинності в районі, місті, області (у регіоні) і в країні. Останній в юридичній літературі отримав назву регіональний (інколи територіальний) [310, с. 86-152; 148, с. 72-79]. У контексті нашого дослідження переважно буде вестися мова про регіональну – порівняльну кримінологічну характеристику (аналіз) злочинності. Вона є узагальнюючою для районної та міської, а також базовою для аналізу та протидії злочинності в країні.

Регіональна порівняльна характеристика, за висловленням А.І. Долгової, являє собою надзвичайно складний різновид кримінологічних досліджень злочинності, оскільки потребує високої кримінологічної культури, більш ретельної розробки дослідницької програми та її реалізації, використання широкого комплексу різноманітних методів пізнання [263, с. 9].

Відповідно до основних складових предмета кримінології, у широкому розумінні, можна виділити елементи регіональної кримінологічної характеристики в різних сполуках: злочинність, зокрема її рівень, коефіцієнти, структура, динаміка, географія [211, с. 37]; злочини, їх сукупність, що належить до певного виду злочинності; особу злочинця, зокрема особу, стосовно якої

прогнозується висока ймовірність учинення злочину (передкримінальний тип); причини та умови злочинності, вчинення злочину [148, с. 56]; жертви злочинних посягань, їх характеристика за соціально-демографічними та кримінологічними ознаками; прогноз злочинності загалом і окремих видів злочинів [219, с. 36-37]; діяльність із запобігання злочинності [148, с. 56].

Перші п'ять елементів можна умовно об'єднати терміном, який у кримінології отримав назву *кримінологічна, інколи соціально-кримінологічна обстановка* [95, с. 14-16; 310, с. 152-180], шостий і сьомий належать до процесу запобігання злочинності.

За потреби більш поглиблених кримінологічних досліджень, за твердженням І.М. Даньшина, застосовується вивчення додаткових показників: «ціна» злочинності, латентність злочинності й т.д. [211, с. 37].

Дуже часто в кримінологічних дослідженнях кримінологічний аналіз, або як ще зазначають, – кількісно-якісне вимірювання злочинності, – використовується у більш конкретному розумінні, в якості дослідження даних, а на регіональному рівні – ще й порівняння) щодо таких основних статистичних показників злочинності, як її рівень, коефіцієнти, структура злочинності, її динаміка та географія [409, с. 62-80; 390, с. 34-82; 219, с. 15; 211, с. 37].

З цього приводу А.І. Долгова, підкреслюючи важливість кримінологічної характеристики злочинності в регіонах, справедливо вказує, що інформація, яка отримується під час проведення регіональних досліджень, надає можливості повніше враховувати особливості злочинності та застосовувати заходи з протидії їй при регіональному плануванні економічного й соціального розвитку регіону [126, с. 5]. Вивчення регіональних особливостей злочинності, як справедливо зазначає С. Мінченко, важливе не лише з точки зору теоретичної кримінології, зокрема для уточнення механізму детермінації злочинності та її змін, а й з практичного боку. Це пов'язано з можливістю обліку регіональних особливостей злочинності та їх причин у процесі диференційованої боротьби з нею в конкретних умовах. Аналіз зазначених особливостей дає можливість встановити закономірності виникнення та існування злочинності в різних за

соціально-економічними, соціально-культурними характеристиками регіонах, виділяти в останніх загальне й спеціальне [267, с. 117].

Кримінологічна характеристика регіональних особливостей злочинності і виявлення на цій основі її закономірностей являє собою складний, багатогранний, але поряд з цим і найбільш повний, точний і системний аналіз злочинності. Він дозволяє виявити не лише територіальну специфіку злочинності у відносно однорідних територіально-просторових системах, але й розкрити її індивідуальні особливості в порівнянні з іншими регіонами, продемонструвати її закономірності, видові особливості окремих видів злочинності. Це, у свою чергу, дає можливість уникнути шаблонності в діяльності правоохоронних органів, підійти більш виважено й диференційовано до програмування, планування й організації запобігання злочинності з урахуванням умов конкретних регіонів. Потрібно відрізнити кримінологічну характеристику регіональної злочинності від характеристики причин та умов, аналізу результатів діяльності правоохоронних органів у регіонах. Ці різновиди кримінологічного аналізу відрізняються між собою за метою, завданням, обсягом вирішуваних питань. У контексті нашого дослідження вони являють собою різні етапи кримінологічного дослідження.

Завдання кримінологічної характеристики регіональної злочинності полягають: у виявленні загальних даних про злочинність у регіонах як про об'єкти аналізу (її стан, рівень, структура, динаміка, територіальна розповсюдженість (географія)); характеристиці окремих видів злочинності в регіонах (насильницької, неповнолітніх, злочинності у сфері обігу наркотиків тощо); встановленні закономірностей (і її складових – тенденцій) загальної злочинності та її видів; розкритті схожих і відмінних ознак загальної злочинності та її видів між регіонами. *Межами* регіональних кримінологічних досліджень розглядаються аналіз територіальних відмінностей та подібностей злочинності в рамках економічного району або групи окремо взятих регіонів. Такий підхід має певні переваги: простотою методики дослідження,

можливістю аналізу соціальної обумовленості злочинності в зонах її локалізації, широким спектром практичного застосування.

Для більш повної інформації доцільно брати декілька регіонів, що відрізняються один від одного високими, середніми та низькими показниками. Такими показниками, як правило, є інтенсивність злочинності або криміногенна враженість населення. Сутність такого підходу – у вивченні стану злочинності в регіонах і пошуку соціальних причин та умов, що породжують територіальну неоднорідність злочинності [143].

У широкому розумінні методологічна основа вивчення регіональної злочинності міститься не лише в кількісно-якісній оцінці злочинності, а й у дослідженні окремих регіонів як складної інтегральної територіально-просторової суспільної системи, що містить у своїй основі складну історично сформовану соціально-демографічну, економічну, політичну та культурологічну систему. Така сукупність, за висловленням К.Т. Ростова, являє собою результат складної взаємодії природного середовища та функціонально-компонентних підсистем матеріального виробництва, розселення, соціальної та інституціональної інфраструктури й життєдіяльності населення [310, с. 245-255].

В узагальненому виді концептуально-методологічну модель регіонального кримінологічного дослідження проблем аналізу та запобігання злочинності ми представляємо у вигляді розгалуженої багатофункціональної системи з власною ієрархічною структурою елементів: теорія, методологія, методика, технологічна система, процедура, методи та прийоми дослідження. Структурно ця модель включає декілька рівнів. На вищому, узагальнюючому рівні знаходиться кримінологічна теорія.

В контексті нашого дослідження **теорія** розуміється в якості найбільш розвиненої форми наукового знання, що дає цілісне відображення регіональних закономірностей і істотних зв'язків певного соціального виміру дійсності. Будь-яка теорія є цілісною системою дійсного знання, що розвивається, включає різнопланові елементи, має складну структуру й виконує ряд функцій. Сучасна

методологія науки виділяє наступні основні елементи теорії: початкові підстави (фундаментальні поняття, принципи, закони, аксіоми й т.п.); об'єкт, що ідеалізується, як абстрактна модель синтезованих властивостей і зв'язків предметів, що вивчаються; логіка теорії, що націлена на прояснення структури й зміни знання; сукупність законів і тверджень, виведених з основних положень цієї теорії відповідно до певних принципів. Ключовим елементом теорії є закон, тому її можна розглядати як сукупність закономірностей, що виражають суть об'єкта, що вивчається, у всій його цілісності і конкретності [274, с. 14 -17].

Будь-яка наукова діяльність, зокрема й кримінологічна, спрямовується на отримання або підтвердження (чи заперечення окремих положень) наукових знань. Вона є реалізацією *концептуального* наукового пізнання. Наукове знання є не лише системним, послідовним, а й теоретично та методично контрольованим об'єктивними науковими аргументами. Ця ознака дає змогу кримінологічній науці не лише отримувати знання щодо нових фактів і результатів, а й прагнути пояснювати їх з огляду на існуючі теоретичні уявлення та ті, що вона продукує [147, с. 89].

В юридичній науці важливе місце відводиться *теоретичним принципам*, таким як історизм, єдність логічного та історичного. Не менш важливими є *логічні прийоми* – дедуктивні і індуктивні, умовивід, аналіз і синтез, порівняння, узагальнення. *Конкретні способи* дослідження є інструментом пізнання, що застосовуються для встановлення знання про досліджуваний предмет [327, с. 14; 325, с. 28-29]. *Принципи* стверджують, що дослідження має проводитися саме по таких, а не по інших законах, тобто за законами зв'язку, єдності, відповідних способів між собою. Своєю недоторканністю принципи гарантують забезпечити концептуальність дослідження. Що стосується засобів, то вони виступають як інструмент дії – від системи й комбінації використовуваних механізмів, а також способів їх застосування, залежить спрямованість і рівень пізнавальної діяльності [325, с. 28-29].

У сучасних регіональних кримінологічних дослідженнях надається велике значення дотриманню певних принципів вивчення регіональної

злочинності. В основу нашого дослідження покладемо таку їх систему: принцип двоякості (суперсистемності), який переписує вивчення об'єкта і як самостійної системи, і як підсистеми більш високого рівня (суперсистеми); принцип цілісності й пов'язаний з ним принцип складності зв'язків між елементами системи та елементами середовища, що забезпечує цілісність системи; принцип ієрархічності підсистем, які входять до системи, що досліджується й одночасно є підсистемою інших цілісних втілень; принцип динамічності, що вказує на необхідність дослідження об'єкта з урахуванням динаміки його розвитку, що в кінцевому підсумку дозволяє виявити закономірності функціонування й виявити тенденції розвитку всієї системи; принцип оптимізації кримінологічного процесу [310, с. 62-63]. До не менш важливих методологічних принципів регіональних кримінологічних досліджень ми також відносимо принципи послідовності, системності, всебічності і комплексності. Обов'язковим їх атрибутом є застосування діалектичного методу пізнання, а також загальнонаукових методів: аналіз, синтез, системний і функціональний підходи, метод соціального експерименту; методів: формально-логічного, формально-юридичного, порівняльного методу, моделювання, конкретно-соціологічного і т.д. Дотримання окреслених принципів у будь-якому регіональному кримінологічному дослідженні є одним з найважливіших методологічних вимог системного аналізу, бо це допомагає точно виявити місце й значення досліджуваної системи в системі більш високого ієрархічного рівня.

Регіональний (територіальний) аналіз злочинності розкриває широкі можливості для виявлення загального, особливого та одиничного в системі злочинності, надає змогу представити цю систему в регіональному розрізі. Ця мета забезпечується багатьма чинниками, передусім однотипністю аналізу в кожному регіоні, а це, у свою чергу, вимагає: а) єдиної програми; б) однакових методик збирання, систематизації та узагальнення інформації. Наведене забезпечує можливість зіставлення інформації, що є неодмінною умовою кримінологічного аналізу [148, с. 73]. Як інструмент пізнання та отримання

нового наукового знання про закономірності та особливості регіональні злочинності, фактори, що на неї впливають, і шляхи запобігання злочинності, нами розглядається **методологія** – другий рівень моделі теоретичного дослідження.

З огляду на це, **методологія** (від греч. *methodos* – метод + *logos* – вчення) – це система загальних підходів, принципів, методів, способів і засобів пізнання, реалізованих на основі знань про закономірності їхнього застосування за допомогою сукупності юридичних понять і категорій, а також вчення про теоретичні основи їхнього пізнавального використання [327, с. 14; 326, с. 8]. Іншими словами, методологія – це різноманітна система певних теоретичних принципів, понять, логічних прийомів, конкретних способів дослідження об'єкта й предмета кримінологічної науки. Методологія регіонального кримінологічного дослідження містить технологічну складову **системи дослідження**, якою в нашому розумінні є упорядкована сукупність методик, технічних засобів, призначених для дослідження складних явищ і процесів у територіально-просторових системах.

Під **методикою** в кримінологічних дослідженнях розуміють сукупність способів, що використовують у даній галузі знань для збирання, обробки та аналізу інформації [390, с. 8]. **Методика** в нашому дослідженні представлена у вигляді упорядкованої сукупності прийомів, процедур, операцій, правил дослідження на основі одного або декількох методів. У свою чергу, **процедура** дослідження охоплює ряд засобів, що забезпечують виконання певної сукупності операцій.

Методи найчастіше використовуються як складні прийоми впорядкованої сукупності простих прийомів, спрямованих на отримання та вирішення конкретних пізнавальних завдань з урахуванням визначеної пізнавальної мети. О.Ф. Скакун **методом** визнає сукупність логічних прийомів і конкретних способів пізнання загальних і основних закономірностей виникнення, розвитку й функціонування держави і права. Метод не слід змішувати з методикою

(сукупністю способів цілісного вивчення явища). Його необхідно розглядати як похідну базисну категорію методики [327, с. 13].

Терміни «методологія» і «метод» у будь-якій науці, в тому числі і у кримінології, співвідносяться як загальне і часткове, де метод є системою розумових і практичних операцій (процедур), що спрямовані на вирішення конкретних пізнавальних завдань з урахуванням визначеної пізнавальної мети [326, с. 14]. Призначення методу – отримати за його допомогою нову інформацію про навколишню реальність, заглибитися в сутність явищ і процесів, розкрити закони й закономірності розвитку, формування і функціонування об'єктів, які досліджуються. Від якості методу, правильності його обрання й застосування залежить істинність отриманого знання [326, с. 14]. **Прийомом** є конкретна форма теоретичного або практичного підходу в наукових розробках, одна або декілька математичних, логічних чи інших операцій, спрямованих на отримання конкретного результату в ході дослідження. На третьому рівні знаходиться методика, як практична складова кримінологічного дослідження. Вона є необхідним критерієм для теорії та складовою методології. Характеристику методики проведемо на основі аналізу її складової – **технології регіонального кримінологічного дослідження**, яка в нашому дослідженні розуміється в якості складового елементу методики, що включає ряд послідовних процедур, проведених на основі декількох методів.

Ґрунтуючись на фундаментальних основах кримінологічної теорії з організації та методики проведення й вивчення географії, територіальних відмінностей і регіональних особливостей злочинності [155, с. 3-92; 161, с. 3-209; 277, с. 3-146; 193, с. 5-128; 71, с. 12-140; 147; 391; 263, с. 1-140; 389, с. 9-34; 409; 84; 49; 310; 401; 148, с. 72-79], запропонуємо оптимальну технологію, пристосовану до аналізу регіональних особливостей злочинності в умовах сучасної кримінологічної обстановки в регіонах України.

Сучасну методику дослідження регіональної злочинності, технологічно, можна умовно поділити на цілий ряд відносно самостійних, але пов'язаних між

собою спільною метою та завданням процедур, які можуть складатися із самостійних етапів, блоків і напрямків: 1) *обрання теми, розробка програми і плану дослідження*; 2) *вибір методів дослідження*; 3) *організація аналізу злочинності в регіонах* (обирання джерел досліджуваної інформації, безпосередній збір інформації, статистична обробка і аналіз зібраної інформації); 4) *узагальнення отриманої інформації*; 5) *надання висновків і пропозицій*.

Кожна з цих процедур може містити цілий ряд складних операцій, які, у свою чергу, можуть поділятися на самостійні блоки⁴ (етапи). Під час розробки програми, у ході виконання плану дослідження й до отримання кінцевого результату – надання висновків і пропозицій, варто пам'ятати, що між процедурами, операціями, блоками (етапами) має існувати тісний зв'язок і взаємозалежність.

Розробка програми і плану дослідження. На цьому етапі визначається мета і завдання дослідження, окреслюється круг наукових проблем, які підлягають вивченню, визначаються мета, завдання, об'єкт і предмет дослідження.

У процесі розробки програми й складення плану дослідження важлива роль відводиться вивченню наукової, науково-практичної, навчальної та методичної літератури, присвяченої досліджуваним проблемам. Саме на цьому етапі дослідник набуває теоретичних і методичних знань з питань, що підлягають дослідженню, отримує досвід за результатами практичної реалізації раніше наведених висновків і пропозицій, оцінює їх ефективність та окреслює перелік невирішених проблем.

Важливим інструментом, що забезпечує цілеспрямованість регіонального дослідження, є чітке формулювання *гіпотез*. Сформулювавши гіпотези, дослідник значною мірою визначає спрямованість збору досліджуваних фактів. Варто пам'ятати, що висунута на початковому етапі гіпотеза може бути в подальшому уточненою, деталізованою, доповненою або зміненою.

⁴ Терміни «блоки» та «етапи» в нашому дослідженні використовуються як синоніми.

Вибір методів дослідження. Методи дослідження визначаються з урахуванням мети, завдань дослідження та характеру необхідної інформації. Під час вибору методів або їх сукупності, слід керуватися тим, що вони повинні відповідати методологічній основі регіонального кримінологічного дослідження. Особливо важливо, щоб методи збору та аналізу даних були адекватними джерелам інформації.

Найбільш зручним *інструментом для порівняння в регіональному аналізі* є узагальнюючі показники: середні та усереднені величини, коефіцієнти, відношення тощо. У методичних рекомендаціях щодо застосування узагальнюючих показників містяться вимоги стосовно останніх, а саме: 1) сукупність, що вивчається, повинна бути однорідною за складом, тобто має відображуватися порівнюваними показниками, зіставлятися в порівнюваних масивах; 2) сукупність, що вивчається, має бути досить масовою, чим забезпечується можливість визначення її закономірностей, які можуть не виявитися на обмеженому масиві. Останньої вимоги не завжди можна дотриматися при аналізі регіональних відмінностей злочинності в невеликих за кількістю населення регіонах з порівняно невеликим числом злочинів [263, с. 18]. Більш детально питання щодо обрання системи методів нами було розглянуто в попередньому підрозділі.

Організація аналізу злочинності в регіонах. Розглядаючи процес організації аналізу злочинності в регіоні як різновиду процесу пізнання соціально-правових явищ, методологічно в кримінологічній літературі цей процес поділяють на такі основні етапи: обрання джерел інформації, збирання інформації, обробка та аналіз результатів обробки та їх оцінка [192, с. 18]. Обирання джерел досліджуваної інформації здійснюється, виходячи з рівня, мети, об'єкта, предмета, обсягу дослідження та обраних методів дослідження. Тут визначаються джерела для отримання кримінологічної інформації.

На цьому етапі, за висловленням А.П. Закалюка, є дуже важливим визначення регіонів як об'єктів аналізу. Тут, як правило, відбираються регіони з різною, можливо, навіть полярною інтенсивністю злочинності або окремих її

категорій, різними показниками діяльності щодо протидії їй. У разі, коли показники злочинності різняться в регіонах, що мають переважно однакові соціально-економічні, демографічні та інші визначальні умови, об'єктами територіального аналізу можуть бути вибрані пари сусідніх або подібних регіонів. До об'єктів аналізу мають бути віднесені також значення показників територіальних сукупностей (області, районованого міста тощо), до складу яких входять відібрані для аналізу регіони для порівняння значень показників останніх зі сукупними [148, с. 76]. Кримінологічний аналіз буде більш повним та якісним у разі визначення в якості досліджуваних об'єктів і отримання інформації з усіх регіонів країни. Але таке завдання є надзвичайно складним, оскільки вимагає застосування великих фінансових, організаційних, інтелектуальних і ресурсних витрат.

Безпосередній збір інформації. Збирання інформації є вкрай відповідальним етапом, оскільки при його реалізації забезпечується досягнення цілей дослідження, правильність аналізу, точність оцінки та обґрунтованість висновків. *Джерелами інформації* тут можуть виступати: статистичні дані кримінальної статистики Прокуратури, СБУ та МВС; статистичні щорічники про соціально-економічне положення країни та регіонів; матеріали кримінальних справ (або адміністративних правопорушень); звіти про стан злочинності; інші офіційні документи, що відображають результати протидії злочинності; матеріали анкетування або опитування фахівців, які ведуть боротьбу зі злочинністю тощо. Перші два джерела є найбільш доступними й розповсюдженими в кримінологічних дослідженнях.

Одним з найважливіших об'єктів, джерел і, одночасно, основою для регіонального й будь-якого іншого кримінологічного дослідження є інформація про злочинність, яка отримується зі щорічної, щоквартальної або щомісячної статистики про стан злочинності. Офіційні статистичні дані використовуються при вивченні будь-яких масових об'єктів. Вони дозволяють виявити загальні статистичні закономірності значень показників цих об'єктів, що ґрунтуються на дії закону великих чисел, не торкаючись причин останніх. Саме статистика має

велике теоретичне й практичне значення, є відображенням соціальної дійсності й вагомим інструментом її пізнання, підставою для виявлення закономірностей, надання теоретичних і практичних висновків.

Статистика – це не лише й не стільки власне цифрові дані, а й спеціальний метод, що дозволяє виявити закономірності там, де на перший погляд спостерігаються випадковості [207, с. 235].

В Україні інформація про територіальний розподіл злочинності формується на основі даних первинного обліку злочинів правоохоронних органів районів, міст, областей за місцем їх вчинення, які потім узагальнюються в офіційній звітності.

Останнім часом в юридичній літературі висловлюється обґрунтована критика з приводу повноти й достовірності офіційної статистики про злочини і державної статистики загалом [136, с. 1-14]. Це породжує цілий ряд сумнівів: по-перше, у необхідності кримінологічних досліджень; по-друге, в об'єктивності первинної інформації, що міститься в офіційній статистиці; по-третє, у цінності висновків, отриманих у результаті кримінологічного аналізу злочинності. З цього приводу хотілося б звернути увагу опонентів офіційної статистики й результатів, отриманих на основі її аналізу, на загальновідомі закономірності статистичних досліджень. А саме на ті підтверджені практикою факти, що методи вибіркового дослідження надають не менш достовірні результати, ніж суцільне статистичне обстеження. Образно кажучи, в об'єктивній дійсності вся злочинність (зокрема й неврахована – латентна) нами умовно розглядається як генеральна сукупність. При такому підході дані, що містяться в офіційній статистиці, якими б неповними вони не були, є вибірковою сукупністю. При цьому ця вибірка, по ряду загальновідомих причин, має високий ступінь достовірності. Отже, офіційна статистика достатньою мірою відображає основні тенденції та закономірності стану, структури, динаміки й географії злочинності. Ці дані можуть бути сміло покладені в основу вивчення злочинності та розробки заходів запобігання й

протидії їй, приймання оптимальних управлінських рішень. Висловлене, у свою чергу, не знижує актуальності вивчення й виявлення латентної злочинності.

Розглянемо наступний етап кримінологічного дослідження – статистична обробка і аналіз зібраної інформації.

За справедливим висновком А.П. Закалюка, статистична обробка й аналіз зібраної інформації (значень відповідних показників); сукупність і регіональні особливості проводиться в певній послідовності, на двох рівнях. Зазвичай спочатку вивчається інформація про стан злочинності на рівні інтегрованої сукупності – території, до якої як структурні елементи входять регіональні об'єкти. Якщо останнім визначається злочинність в окремих містах, районах області, то інтегровану сукупність складає стан злочинності загалом по області [148, с. 76-77].

Регіональний аналіз злочинності починається з вивчення інформації про неї. Він проводиться за статистичними показниками (їх значенням), що відображені у формах статистики за певні періоди часу, які охоплюються аналізом. Найбільш точні й повні результати можна отримати, якщо дослідження охоплює період не менше, ніж 5-10 років. Вивченню підлягають значення всіх показників, що відповідають питанням програми, – стан, структура, динаміка, географія злочинності й т.д.

Хотілося б зазначити, що більш продуктивним, як правило, є багатолінійний, зокрема й порівняльний аналіз, предметом якого є не лише сама регіональна злочинність, а й комплексний кримінологічний аналіз її факторів. Останній охоплює вивченням не тільки інформацію про злочинність та її різновиди, а й про пов'язані з ними предмети (об'єкти). До таких належить інформація про причини й умови злочинності та окремих видів злочинів, особу злочинця, особу потерпілого, діяльність щодо запобігання злочинності й т.д. Саме комплексний аналіз дозволяє виявити закономірності детермінації та існування злочинності, з'ясувати причини її відмінностей за окремими видами, галузями суспільних відносин, у регіональному масштабі, у співвідношенні в

зумовлені злочинів середовищних, особистісних та інших індивідуальних чинників [148, с. 79].

Наступний етап передбачає вивчення даних кримінальної та соціальної статистики – характеристик злочинності, економічного, соціального, культурного розвитку регіонів, даних про населення, стан запобіжної та правоохоронної діяльності, про участь у цій роботі громадськості. Корисно, на думку А.І. Долгової, також ознайомитися з історією регіону [263, с. 20].

Після завершення такого аналізу на обласному рівні аналітична робота переміщується в обрані регіони. Аналіз на регіональному рівні передбачає вивчення регіональної сукупності та окремих видів злочинності, які виділяються за значенням статистичних показників, передусім тих, що відображають тенденцію зростання останніх. Саме для аналізу цих видів злочинів зазвичай і застосовується вивчення первинної інформації [148, с. 77].

Вивчення регіональних особливостей злочинності на регіональному рівні відбувається одночасно в усій групі обраних регіонів. Там передусім і виявляються певні регіональні особливості злочинності, її окремі групи та категорії. Після завершення цієї роботи в усіх обраних регіонах, необхідно провести порівняльний аналіз, здійснити класифікацію регіонів, поділити їх на групи та типи, встановити взаємозв'язки різних соціальних процесів і виявити закономірності, які обумовлюють відмінності в характері злочинності.

Узагальнення отриманої інформації. Фактичні дані, отримані за допомогою різних кримінологічних методів у ході описаних процедур, являють собою набір хаотичної інформації, яка важко піддається осмисленню. Головним завданням на цьому етапі є їх узагальнення. Це досягається шляхом використання спеціальних статистичних методів і прийомів обробки отриманих результатів. Спеціальним прийомом, що надає можливість систематизувати отримані факти й результати за визначеною формою та структурою, є метод статистичного групування. Під час визначення системи групування, а також групових ознак, за якими проводяться групування, необхідно керуватися методологічною програмою та ґрунтуватися на цілях і завданнях самого

дослідження. З урахуванням обраної системи групувань необхідно скласти моделі статистичних таблиць. Останнім часом набули широкого застосування різного роду методи узагальнення статистичної інформації. У практиці регіональних кримінологічних досліджень, як найбільш зручних способів обробки, часто використовують графічні методи узагальнення інформації. Суть їх полягає в тому, що отримані дані представляються у вигляді моделей – графіків, схем, діаграм, картограм, піктограм і т.д.⁵. Після проведення вказаних процедур можна розпочати опис зібраної інформації.

Стадія узагальнення закінчується складанням відповідного документа за результатами аналізу. У ньому відображаються та пояснюються виявлені територіальні відмінності та регіональні особливості злочинності, специфіка протидії їй, містяться висновки й пропозиції щодо усунення небажаних, негативних відмінностей і поширення в інших регіонах позитивного досвіду протидії злочинності.

Надання висновків і пропозицій є завершальною стадією регіонального кримінологічного аналізу. Підсумки дослідження оформлюються у вигляді інформації, доповіді, довідки, рекомендацій, наукового або науково-практичного видання. Пропозиції, які випливають з отриманих результатів, залежно від практичної значущості можуть бути наданими територіальним, регіональним або загальнодержавним органам.

Можна виділити й ще одну стадію регіонального кримінологічного дослідження – це **перевірка отриманих результатів на практиці**. Така перевірка здійснюється в ході законодавчої, практичної, наукової або навчальної діяльності. Висновки і пропозиції, ступінь їх корисності, достовірності та обґрунтованості оцінюється практичними органами й науковою спільнотою. Результативність проведеної роботи засвідчується у вигляді рецензій, відгуків, актів впровадження в практичну, законодавчу чи навчальну діяльність.

⁵ Детальніше про це йшлося в попередньому підрозділі.

Раніше описана технологія регіонального кримінологічного дослідження містить ряд взаємопов'язаних **процедур**. Коротко зупинимося на їх характеристиці. На першому етапі дослідження як головне завдання постає проблема виявлення системи індикаторів, які б найбільш повно відображали криміногенну ситуацію на регіональному рівні. Методика цього аналізу полягає в тому, що шляхом багатоетапної процедури здійснюється відбір вихідних показників злочинності, які можна використовувати спочатку для порівняння злочинності в регіонах, а пізніше для створення зручних моделей для класифікації регіонів країни за рівнем кримінальної враженості. Як індикатори кримінологічних відмінностей злочинності найбільш зручно використовувати коефіцієнти інтенсивності злочинності, питому вагу злочинності в регіоні від загальноукраїнських показників, базисні темпи приросту злочинності в регіонах. У нашому випадку ними стали показники, розраховані послідовно за кожним регіоном у період за 2001-2013 роки⁶.

У методологічну основу такого дослідження варто покласти аналіз статистичних даних за допомогою розрахованих узагальнюючих показників. Як узагальнюючі показники використовуються розраховані середні величини основних показників злочинності. Їх отримують на основі заздалегідь виявлених у кожному з регіонів даних щодо коефіцієнтів, структури, динаміки й т.д. злочинності за досліджуваний період.

На практиці реалізація мети та завдань дослідження може відбуватися декількома блоками. **Перший блок** дослідження складається з вивчення інтенсивності злочинності в динаміці (за окремими видами злочинності – злочинної активності) у кожному з регіонів. Наприклад, нами це здійснювалося шляхом розрахунку коефіцієнтів інтенсивності злочинності. З цією метою з офіційних статистичних щорічників нами був здійснений відбір кількості населення за період з 2001 по 2013 роки [342, с. 15; 329; 402; 343, с. 14; 344, с. 13; 345, с. 12; 346, с. 11; 147, с. 10; 348, с. 9; 349, с. 8; 350, с. 7; 351, с. 6; 383; 403; 352] у кожному з 27 регіонів України (у 24 областях, АР Крим, м. Київ

⁶ 2001 рік взятий за базисний рік, оскільки в цьому році був прийнятий новий Кримінальний кодекс України.

та м. Севастополь). Після цього зі статистичних даних МВС про стан злочинності в Україні [157; 335; 336; 337; 338; 339; 340; 341] був проведений відбір кількості зареєстрованих злочинів та окремих їх видів (злочинності неповнолітніх, насильницької, рецидивної, у сфері економіки тощо), учинених за вказаний період в усіх регіонах країни. Потім були побудовані статистичні ряди динаміки таким чином, що відібраний кількості населення в певному регіоні за певний рік відповідала кількість учинених злочинів у цьому ж році. Далі нами послідовно, по кожному року та за кожним регіоном, проведені розрахунки коефіцієнтів інтенсивності злочинності на 100 тис. населення з подальшим розрахунком їх середніх показників. Так само, в режимі моніторингу, у динаміці 2001-2013 рр., нами проведені розрахунки питомої ваги кожного регіону й в УМВСТ⁷ до загальноукраїнських показників загальної злочинності з подальшим розрахунком їх середніх показників – **другий блок** дослідження. Також нами був проведений розрахунок динаміки (базисних темпів приросту злочинності) вчинених злочинів у кожному з регіонів у період 2001-2013 рр. – **третій блок** дослідження. З метою вивчення поведінки динамічних рядів злочинності в регіонах країни нами проведений **четвертий блок** дослідження. Він проводився за допомогою рейтингового аналізу й вивчення графічних моделей динаміки злочинності та її видів. Це надало можливість виявити синхронність або асинхронність рядів динаміки злочинності, установити характер взаємозв'язків між злочинністю в регіонах та її різновидами.

Крім цього, отримані дані середніх величин основних показників злочинності ми проранжували й шляхом рейтингової оцінки та кластерного аналізу за спеціальною методикою поділили на п'ять груп – з низьким, помірним, середнім, високим і дуже високим рівнем кримінальної враженості – **п'ятий блок** дослідження. У результаті нами були виявлені особливості криміногенного простору України, які за допомогою методу картографування занесені й представлені на **кримінологічних картограмах**.

⁷ Управління Міністерства внутрішніх справ на транспорті.

Шостий і *сьомий* блоки дослідження полягали в проведенні нами комплексного рейтингового аналізу інтенсивності та структурного розподілу злочинності в регіонах країни у 13-річному часовому періоді (з 2001 по 2013 рр.). Ця процедура проводилася шляхом побудови статистичних рядів динаміки заздалегідь розрахованих коефіцієнтів інтенсивності злочинності з присвоєнням кожному показнику відповідного рейтингу за кожен рік. Пізніше за такою ж самою процедурою нами проведений аналіз і окремих видів злочинності (насильницької злочинності, злочинності неповнолітніх, рецидивної злочинності тощо) – *восьмий, дев'ятий, десятий* і т.д. блоки дослідження. **Самостійним блоком** дослідження виявився аналіз історичних, географічних, соціальних, економічних і інших факторів впливу на злочинність і порівняння їх у регіональному розрізі на рівні укрупнених груп.

Для встановлення об'єктивних закономірностей злочинності під час вивчення її стану в регіонах варто здійснювати порівняльний аналіз отриманих показників у динаміці не менше ніж 10 років. Як узагальнюючі показники необхідно вивчати середні показники, що відображають рівень, структуру та динаміку злочинності на територіях, що вивчаються. Після здійснення аналізу середніх абсолютних або відносних показників злочинності є доцільним проведення рейтингового та кластерного аналізу з метою групування регіонів за ступенем кримінальної враженості територій і виявлення ступеня стійкості кримінологічних ознак. Важливим джерелом отримання інформації для регіонального аналізу виявилися дані, що містяться в державній статистичній звітності не лише про стан злочинності, а й про соціально-демографічні, економічні та інші показники життєдіяльності регіонів. Це склало **дванадцятий блок** нашого дослідження. Детальніше про це йтиметься в наступному підрозділі нашого дослідження.

Підсумовуючи, зазначимо, що залежно від рівня, завдань і мети дослідження, за описаною методикою можна вивчати злочинність у районі, місті або окремій області. Для цього територія, що вивчається, розчленовується на менші територіальні одиниці, здійснюється збір і вивчення статистичних

даних, проводяться відповідні розрахунки, вибірки та групування показників, проводиться порівняння отриманих показників злочинності із соціально-економічними, демографічними, культурологічними нормативно-правовими та іншими чинниками, після чого встановлюються фактори, які здійснюють найбільший вплив на злочинність певних територій, з метою розробки програми протидії злочинності, пристосованої для умов конкретних регіонів.

2.3 Регіональні особливості злочинності в Україні як критерії кримінологічної класифікації регіонів та їх значення для запобіжної діяльності

Ефективна організація запобігання злочинності вимагає виявлення кримінологічних особливостей регіонів, різних соціальних груп і сфер життєдіяльності. Комплексне дослідження кримінологічного розвитку регіонів є важливим етапом у визначенні їх здатності до протистояння злочинним прошкам в їх протиправних намірах і є базою проектування його оновлення. Спільність території проживання діалектично пов'язана з багатьма аспектами сумісної діяльності людей, вирішення ними своїх проблем, іноді й кримінальним шляхом, а також з особливостями реагування на злочинні прояви з боку правоохоронних органів [267, с. 16].

Сучасний рівень розвитку кримінологічної науки дозволяє розглядати злочинність як складне соціально-детерміноване явище. Організація вивчення та аналізу стану злочинності завжди базується на узагальненні специфічних рис злочинності й злочинців у межах границь регіону, який досліджується. Вивчення територіального розподілу злочинності має не лише теоретичне, а й практичне значення, у зв'язку з тим, що дає можливість розкрити вплив різних факторів на стан і динаміку злочинності [74; 75; 411].

Одним зі способів отримання комплексної, узагальненої інформації про злочинність і фактори, що її обумовлюють, є класифікація територій за тією або іншою кримінологічною або соціальною, економічною чи географічною

ознакою. Комплексне вивчення злочинності в регіонах і класифікація територій за рівнем кримінальної враженості є надзвичайно складною, триваючою та кропіткою діяльністю, на що неодноразово звертали увагу відомі вчені. Однією з важливих наукових проблем, що потребує першочергового вирішення, є обрання методології дослідження й виявлення єдиної системи узагальнюючих показників як основи для групування територій.

Сьогодні в Україні, на жаль, відсутні будь-які загальновизнані соціально-кримінологічні типології регіонів, які адекватно й точно відображають соціально-негативні процеси, що в них відбуваються. У зв'язку з цим, у кримінологічних дослідженнях можуть використовуватися наукові знання економістів, соціологів, географів, регіонознавців, якими розроблені ефективні методики й техніки групування регіонів за різними соціально-економічними підставами.

Для класифікації регіонів у регіональній економіці, географії, регіонознавстві та кримінології вироблено велику кількість підстав для групувань. Так, основним критерієм економічного районування обирають природно-кліматичні, природно-сировинні, комунікаційні, виробничі, національні та інші характеристики [81, с. 95-111]. У методології регіонального аналізу злочинності також дуже важливим етапом є вибір набору факторів, які визначають соціально-кримінологічну обстановку в регіонах.

У свою чергу, об'єктивне вивчення та оцінка стану злочинності в регіонах, у методичному та інформаційному плані, забезпечується шляхом вивчення всієї сукупності показників злочинності і її детермінантів. Розчленування ж всієї досліджуваної сукупності за необхідними факторами дозволяє точно вирішувати поставлені кримінологічні завдання, оскільки це дозволяє більш системно виявити весь соціально-кримінологічний комплекс регіонів [310, с. 109].

Класифікаційний аналіз, проведений на основі уявлення про регіональні особливості злочинності, дозволяє представити комплексну інформацію про соціально-кримінологічну обстановку територій на рівні територіальних

кримінологічних укрупнень. Це є підставою для узагальненого сприйняття інформації й прийняття ефективних оперативних рішень з організації запобігання та протидії злочинності. Отже, саме типологія та класифікація дозволяють комплексно, на рівні кримінологічних укрупнень інформації про найбільш типові ознаки регіональної злочинності та соціально-кримінологічної обстановки в регіонах, отримати найбільш повну кримінологічну інформацію.

Для отримання об'єктивної інформації про злочинність і соціально-кримінологічну обстановку в регіонах необхідно усвідомлювати всю інформацію не лише про регіональну злочинність, а й про соціальну, економічну, демографічну, географічну, культурологічну та іншу обстановку в регіонах – володіти нею та систематично аналізувати.

Як зазначалося, класифікація в комплексних кримінологічних дослідженнях може здійснюватися шляхом районування (розчленування) території за економічними, соціальними, демографічними та іншими критеріями. Найчастіше класифікація здійснюється за допомогою кластерного аналізу, що допомагає розподілити сукупність об'єктів на однорідні, з точки зору обраної системи критеріїв, групи. Таким чином, кластерний аналіз за допомогою соціально-кримінологічних характеристик СКО⁸ може згрупувати адміністративні регіони в якісно однорідні групи [310, с. 224].

Класифікація регіонів має надзвичайно велике значення під час аналізу кримінологічної обстановки, оскільки надає можливість виявити та згрупувати певні територіально-просторові системи за схожими узагальнюючими ознаками досліджуваного середовища. З цього приводу в кримінології виділяють п'ять ознак соціально-економічного характеру: 1) час виникнення й особливості формування та розвитку регіону; 2) особливості економіко-географічного положення; 3) соціальні функції, що виконуються в регіоні; 4) його розміри; 5) територія, на яку здійснюється соціально-економічний вплив регіону [390, с. 16].

⁸ СКО – соціально-кримінологічна обстановка

Аналіз великої кількості показників соціально-економічного характеру можливий з використанням програми «Tascis». За її допомогою виділяють декілька модельних типів регіонів, а саме: регіони столичного типу з диверсифікованою економікою та зростаючим фінансовим сектором; експортоорієнтовані сировинні, металургійні та інші транспортні (спрямовані на зовнішньоекономічну діяльність) регіони; такі, що обрали курс на форсування економічних реформ, як правило, фінансово розвинені регіони з великою промисловістю; багаті природними ресурсами, відносно економічно незалежні від центрального фінансування; регіони, що проводять політику «м'якого» входження до ринку; кризові (депресивні) регіони зі спеціалізацією на легкій промисловості, машинобудуванні; економічно слаборозвинуті аграрні (або) периферійні регіони, що залежать від державного бюджету; окремі північні та східні регіони [13, с. 72]. Вказане групування відображає не лише становище регіонів, а й характеризує динаміку їх розвитку. Кримінологічне значення тут міститься в комплексному оцінюванні стану, благополуччя або неблагополуччя частин країни, що є важливим показником, який впливає на злочинність на певній території.

У цьому групуванні в основу закладаються різні показники рівня життя населення, рівень споживчих цін, ступінь майнового розшарування й т.д. За цим критерієм виділяється: такий тип, що має потужний фінансовий сектор – «столичні», експортоорієнтовані північні та східні регіони, з високим рівнем доходів місцевих жителів, що перевищує (у відносному вираженні) підвищений рівень споживчих цін, купівельна спроможність доходів і ступінь розшарування за рівнем доходів населення для цих регіонів вища, ніж середні по всій країні; ряд областей, що мають економічний «суверенітет» з відносно невисоким «середнім» рівнем доходів з низькими цінами; купівельна спроможність тут доволі низька, а ступінь майнового розшарування, як правило, не перевищує середнього по країні; економічно слаборозвинуті регіони з низькою купівельною спроможністю, яка може поєднуватися як з високим, так і з низьким ступенем майнового розшарування; рівень цін тут не перевищує

середнього по країні, однак доходи на душу населення є мінімальними через знижену економічну активність та високе демографічне навантаження на працездатне населення [13, с. 73].

Оскільки територіальні відмінності в економічних і соціальних умовах породжують відмінності в криміногенній обстановці, то дослідивши загальні та регіональні закономірності соціально-криміногенної детермінації, науково-практичне застосування комплексного соціально-кримінологічного підходу може забезпечити розробку загально-соціальних і спеціально-кримінологічних заходів зі стабілізації обстановки в регіонах. Тут завдання кримінологічного дослідження можна звести до таких положень: вивчення сукупності соціально-територіальних умов, що здійснюють вплив на соціальну обстановку в регіоні, аналіз регіональних закономірностей між соціально-територіальними процесами та злочинністю; типологізація регіональних соціально-економічних умов на основі виділених параметрів їх криміногенності й проведення районування досліджуваної території на однорідні в соціально-географічному й криміногенному вимірах зони (регіони злочинності) [72, с. 3-4]; просторовий аналіз та оцінка впливу соціальних умов на кількісно-якісні параметри криміногенної ситуації у виділених зонах; прогноз криміногенної обстановки й розробка пропозицій і рекомендацій соціально-економічного характеру з метою зниження ступеня криміногенності соціальної обстановки в регіоні, окремих частинах його території [72, с. 4].

Сутність такого підходу полягає в проведенні диференційованого просторового аналізу злочинності заздалегідь обраними параметрами на основі розчленування всієї досліджуваної території на більш-менш однорідні в соціально-економічному, демографічному, культурно-історичному та природно-географічному співвідношеннями регіонів [72, с. 6-7]. Але тут необхідно враховувати й те, що однією з ключових проблем регіонального розвитку в Україні є значні диспропорції соціально-економічного стану регіонів, низький рівень інвестиційно-інноваційної діяльності. Не кожен регіон нашої країни має адекватну ресурсну базу, інфраструктуру й ефективне

управління і, як наслідок, достатній рівень соціально-економічного розвитку для забезпечення конкурентоспроможності та динамічного розвитку.

Методологічно значущою інформацією тут є той факт, що під час дослідження слід враховувати показники соціально-економічного розвитку регіонів, що розглядається як складова комплексної оцінки умов для формування та розвитку конкурентоспроможності і як необхідна складова комплексу індикаторів виконання регіональною соціально-економічною системою функціонування та суспільного призначення [363, с. 8-11]. Досвід застосування такого підходу при вивченні стану злочинності свідчить про те, що його значення полягає в правильному розумінні єдиної теоретико-методологічної установки як сукупності загальних принципів і рекомендацій, які визначають наукову і практичну діяльність дослідника під час аналізу та синтезу складних об'єктів. При цьому важливою методологічною особливістю є те, що сутність цього підходу проявляється одночасно у двох аспектах – у розумінні об'єкта дослідження як системи й самого процесу дослідження як системного за логікою та інструментами застосування.

Також набуває важливого значення групування, що відображають господарчий профіль, характер розселення мешканців, наявність великих населених пунктів, міських агломерацій, розвиненість транспортного зв'язку, ресурсозабезпеченість, ступінь освоєння території – ці фактори також впливають на територіальну диференціацію злочинності. Тут виділяють п'ять типів регіонів: області, у межах яких сформувалися великі багатоцентричні міські агломерації; адміністративно-територіальні одиниці, що відрізняються значною щільністю населення, великою кількістю промислових об'єктів, найчастіше гірськодобувних галузей; території, що мають високу щільність сільського населення, інтенсивно освоєні в сільськогосподарському значенні; області, що відрізняються середнім і низьким ступенем освоєння території, наявністю обмеженої кількості невеликих міських і сільських поселень; території (автономні округи) з незначним освоєнням, рідкими поселеннями, з

окремо розміщеними господарськими комплексами, пов'язані з використанням природних ресурсів [331, с. 31].

К.Т. Ростов наводить класифікацію регіонів залежно від їх соціально-економічного розвитку: з відносно високим рівнем розвитку; вище середнього; з середнім; нижче середнього; з низьким; дуже низьким рівнем розвитку. Під час розподілу вченим враховувалися такі характеристики, як розмір виробництва на душу населення, частка населення з доходами нижче прожиткового рівня, динаміка виробництва, рівень безробіття, забезпеченість жителів лікарняними стаціонарами, амбулаторно-лікувальними закладами, дошкільними закладами [310, с. 121]. Іншу типологію запропонували економісти, які виділяють наступні групи: традиційно-відсталі; депресивні; традиційно-розвинені, індустріальні та індустріально-аграрні; регіони, що мають ресурси загальнодержавного значення [140, с. 14]. Загалом, такий спосіб дозволяє згрупувати регіони за гостротою проблем і форм діяльності держави в процесі їх вирішення.

Кримінологічні дослідження вказують також на те, що існують певні залежності характеру злочинності від соціально-економічного профілю регіону. При цьому першочергове значення належить таким показникам, як спосіб виробництва, співвідношення чисельності міських мешканців і сільських, джерела отримання ними доходів, тип населених пунктів. За цими підставами в регіональних дослідженнях [144, с. 54-57; 310, с. 115-116] можна виділити чотири типи: *промислові регіони* – характеризуються перевагою в структурі виробництва важкої, хімічної, металургійної або вугледобувної економічних галузей (міське населення тут складає понад 92-93 %, і лише в 5-7 % сімей джерелами доходів є праця в промисловому секторі економіки). В умовах України до цього типу можна віднести регіони Сходу та Півдня України, де виробництво й розподіл населення коливається саме за такими критеріями; *промислово-аграрні* регіони відрізняються більш-менш рівномірним розподілом важкої промисловості і аграрним виробництвом (міське населення 51-75 %, 15-20 % мешканці отримують доход у сільському господарстві. Переважно це

населення Центральної та Північної України); *аграрно-промислові* регіони, навпаки, демонструють домінування аграрного над промисловим сектором (тут 50-62 % населення мешкає в сільській місцевості, у 35-40 % основним джерелом прибутку є діяльність у промисловому секторі. Частина Північно-західної України); *аграрні регіони* – орієнтуються на сільськогосподарський спосіб виробництва (тут населення переважно сільське, джерелом доходу 70-75 % населення є діяльність у сільськогосподарському секторі економіки. Частина центральних і західних регіонів країни).

Під час порівняння злочинності із соціально-демографічними та економічними показниками, вивченням кримінально-правової статистики України в регіональному розрізі нами були виявлені стійкі закономірності злочинності в регіонах описаних вище груп. Так, найвищі показники злочинності фіксувалися в регіонах промислової групи, як за інтенсивністю злочинності, так і за її структурою. Східні регіони промислової групи мали найвищі коефіцієнти злочинності, а в структурі загальноукраїнської злочинності складали понад 40 % від всієї злочинності. Така ж само ситуація простежувалась і за окремими видами злочинності. Наприклад, зазначені регіони за рейтингом мали найвищі показники тяжких та особливо тяжких злочинів, насильницької злочинності, корисливої та корисливо-насильницької, доволі складною виявилася ситуація у сфері незаконного обігу наркотичних злочинів і т.д.

Аграрні ж регіони, як правило, області Західної та Центральної України, навпаки, під час проведеного аналізу відрізнялися незначною соціальною напруженістю в зазначених сферах, разом з тим, нами фіксувалися високі показники злочинності у сфері службової діяльності, злочинності у сфері обігу наркотичних засобів, значним рівнем криміналізації відрізнялися західні регіони у сфері злочинності проти власності.

Показовим є той факт, що відмінності в інтенсивності злочинності в регіонах складали від двох до семи разів. Наприклад, відмінності в

наркозлочинності складали – 6 разів; умисних убивств – 5 разів; тяжких тілесних ушкоджень – 5 разів; крадіжок – 5 разів і т.д [31; 19; 34].

Аналіз такого соціально-демографічного показника, як розмір території та щільність населення, дає підстави стверджувати, що в Україні мають місце такі закономірності: аграрні райони Західної та центральної України характеризуються найменшою щільністю населення; Центральні і Південні – середньою, а Східні – високою (від 120 до 170 осіб на квадратний кілометр). Такий розподіл багато в чому пояснює рівень криміногенного навантаження в регіоні. Так, регіони з високою щільністю населення обумовлюють його високу концентрацію в місцевості, що підвищує рівень конфліктності на певних територіях, і, навпаки, на територіях з низькою та середньою щільністю населення зафіксовано менший рівень злочинності. Більш детальний аналіз цих розбіжностей і особливостей регіонального розподілу злочинності нами буде проаналізовано в подальших розділах.

Розподіл регіонів за описаними критеріями має важливе значення для більш глибокого й повного вивчення факторів, що детермінують злочинність у конкретних територіально-просторових умовах. Це дозволяє виявити характерні риси досліджуваного негативного соціально-правового явища, зрозуміти закономірності формування регіональної криміногенної обстановки. Встановлення останніх дає можливість визначити соціально-кримінологічний тип регіону й залежно від цього запропонувати можливі заходи та шляхи протидії злочинності в межах областей. У результаті виявляється можливість розробити комплекси заходів із запобігання злочинності, пристосованих до кожного окремого типу, тобто запровадити диференційований підхід до протидії злочинності з урахуванням його типологічних особливостей.

Аналіз динамічних показників злочинності в регіонах різних груп свідчить про те, що одні з них характеризуються значними змінами навіть за невеликий проміжок часу, інші є менш динамічними, треті – більш стійкі до таких змін. У процесі вивчення регіональних особливостей злочинності нами встановлені певні закономірності. Залежно від історичної схожості, соціокультурної,

демографічної та економічної складової – регіони завжди відрізняються між собою за рівнем розповсюдженості злочинності.

У зв'язку з цим, **важлива роль відводиться класифікації регіонів за рівнем кримінальної враженості територій на основі отриманих знань про регіональні особливості злочинності.** На практиці це здійснюється за допомогою розрахунку в кожному з регіонів середніх коефіцієнтів інтенсивності злочинності за необхідний проміжок часу. Групування територій проводиться на основі рейтингового та кластерного аналізу. У ході дослідження коефіцієнтам злочинності, зафіксованим у кожному з регіонів, послідовно, за кожний рік присвоюється відповідний рейтинг від 1 до 27, де найгіршим показникам відповідають рейтинги, наближені до двадцяти семи, і, відповідно, найкращим – наближені до одиниці. Це дає можливість: по-перше, згрупувати регіони за рівнем кримінальної враженості; по-друге, отримати динамічні ряди рейтингів стану злочинності в усіх регіонах країни; по-третє, виявити закономірності функціонування кримінологічних груп; по-четверте, зафіксувати цілісну статистичну картину поведінки динаміки не лише коефіцієнтів інтенсивності злочинності, а і їх рейтингів; виявити взаємозалежності в динаміці рейтингів злочинності й т.д. Виявилося, що в динаміці з 2001 по 2014 рр. кримінологічні рейтинги злочинності в регіонах України демонструють відносну стабільність.

Чітко простежується розподіл п'яти класів регіонів на три укрупнені зони – зону **негативної кримінологічної групи** (з високою та дуже високою кримінальною враженістю територій), **перехідної** (середньої) та **позитивної кримінологічної групи** (з помірною та низькою кримінальною враженістю територій). У свою чергу, зона **негативної кримінологічної групи поділялася на дві самостійні підгрупи: а) звичайного та б) екстремально-критичного типу з ознаками кримінологічного колапсу.** У ході рейтингового аналізу нами зафіксовано, що у 2-3-річному періоді рейтинги окремих регіонів мали окремі відхилення, але останні не виходили за межі класифікаційної групи або наближалися до сусідньої з нею групи. Під час аналізу нами жодного разу не

зафіксовано рейтингового переходу регіону з негативної кримінологічної групи до позитивної, і навпаки. Отримані дані дали нам підстави стверджувати про таку закономірність розподілу рівнів кримінальної враженості регіонів, як стабільність і взаємозалежність кримінологічних груп регіонів. При чому вказані закономірності проявляються не лише в інтенсивності злочинності (злочинної активності) та окремих її видів, а й у структурному розподілі злочинності, яку нами також проаналізовано за описаною вище процедурою шляхом рейтингового аналізу питомої ваги регіонів у загальнодержавній структурі злочинності. Порівняння регіонів за вказаними підставами з рівнем кримінальної враженості територій надає можливості більш повно дослідити в них причинно-наслідковий комплекс, що обумовлює певні соціальні протиріччя й наявність того або іншого виду кримінологічної обстановки в певних територіально-просторових системах. Також це дає змогу провести порівняння регіонів за різними показниками, дозволяє виявити загальні та особливі їх риси, відокремити характерні регіональні проблеми, встановити найбільш раціональні шляхи їх подолання.

Як загальновідомо, розповсюдженість злочинності є важливим показником соціальної напруженості в суспільстві. В аспекті розуміння «внеску» злочинності в соціальну напруженість великого значення набуває розробка типології криміногенних ситуацій.

У кримінології як числовий вимір криміногенної ситуації пропонують виділяти співвідношення темпів приросту злочинів (осіб, які їх вчинили) з темпами приросту населення. Цей показник, у порівнянні з іншими, має певні особливості, оскільки він інтегрує в собі не просто статистичні зміни кількості злочинів (чи злочинців) і зміни чисельності населення, а й співвідношення цих змін [141, с. 81]. У дослідженнях виділяють п'ять типів криміногенних ситуацій: позитивна ситуація – темпи приросту населення випереджають темпи приросту показників злочинності; нормальна ситуація – темпи приросту показників злочинності співпадають з темпами приросту населення або не значною мірою випереджають їх; проблемна ситуація – темпи приросту

показників злочинності значно випереджають темпи приросту населення (але випередження не перевищує межі одного порядку); критична ситуація – темпи приросту показників злочинності на порядок вище темпів приросту населення; катастрофічна криміногенна ситуація – темпи приросту показників злочинності на два і більше порядки вище темпів приросту населення [141, с. 81].

Оскільки в кримінологічних висновках йдеться виключно про порівняння показників в аспекті темпів приросту окремих показників, то виникає питання, як оцінювати криміногенну ситуацію в умовах України в разі, коли базисний приріст злочинності у 2011 році складає +2,41 %, а кількість населення зменшилася більше ніж на чотири мільйони, базисний темп зниження кількості населення порівняно з 2001 роком склав -8 %. Отже, якщо слідувати логіці, то в зазначений період темпи зниження кількості населення в Україні є взагалі негативними порівняно з темпами приросту злочинності, а різниця між ними складає більше ніж 3 рази й, таким чином, криміногенну ситуацію в Україні в порівнянні з демографічними процесами слід розцінювати як катастрофічну. Тобто, у 2011 році Україна пересягнула реальний рубіж, за яким суспільство переходить поріг допустимого для неї «насичення злочинністю». Подібна ситуація, незалежно від того, у кого знаходиться влада, змінює форму і структуру управління в країні. Настає період домінування сили як єдиного способу вирішення протиріч і конфліктів. Основні напрямки реакції держави на злочинність – це розширення криміналізації та поза процесуальних заходів боротьби з нею [141, с. 81]. Саме така ситуація почала простежуватися в нашій країні з початку 2011 року. Вона призвела до значного соціального напруження в регіонах, вплинула на загострення протиріч і заклала негативний фундамент для погіршення криміногенної обстановки в майбутньому.

Виходячи з наведеного, зазначимо, що встановлення регіональних особливостей злочинності є системо утворюючим елементом для класифікації досліджуваних територій. Кримінологічна класифікація регіонів України можлива за різними підставами, її визначення можна сформулювати, як територіальне групування регіонів країни за соціальними та кримінологічними

сукупностями, де об'єкти, які входять у кожен з них, мають певну якісну однорідність показників-індикаторів, що характеризують стан злочинності, а також її причини та умови.

Висновки до розділу 2

Результати проведеного дослідження методологічних засад кримінологічного дослідження регіональної злочинності в Україні дають підстави зробити такі висновки.

1. Концептуально-методологічна модель кримінологічного дослідження регіональної злочинності в Україні являє собою розгалужену багатофункціональну систему з власною ієрархічною структурою елементів: теорія, методологія, методика, технологічна система (підходи), процедура, методи та прийоми дослідження. Визначальними методологічними підходами дослідження регіональної злочинності є антропологічний, аксіологічний та соціологічний підходи. Залежно від рівня, мети й завдань дослідження, виділяються декілька спеціальних підходів: *територіальний* та *географічний*, *конкретно-кримінологічний* і *комплексний соціально-кримінологічний*. Системоутворюючим і, одночасно, інноваційним підходом, об'єднуючим всі вище перелічені спеціальні підходи, є регіональний підхід. Комплексне дослідження регіональної злочинності обумовлює необхідність об'єднання територіального, географічного, конкретно-кримінологічного, комплексного соціально-кримінологічного і регіонального підходів у рамках загального системного підходу як провідного при комплексному дослідженні системи регіональної злочинності. У сучасних регіональних кримінологічних дослідженнях відкриваються широкі можливості для використання чотирьох груп методів: загальних, загальнонаукових, міждисциплінарних та спеціальних.

2. Методика кримінологічного дослідження регіональної злочинності в Україні містить характеристику цілого ряду відносно самостійних, але пов'язаних між собою спільною метою та завданням процедур, етапів, блоків і

напрямків, які можуть складати методику дослідження регіональної злочинності в Україні: 1) обрання теми, розробка програми і плану дослідження; 2) вибір методів дослідження; 3) організація аналізу злочинності в регіонах (обирання джерел досліджуваної інформації, безпосередній збір інформації, статистична обробка і аналіз зібраної інформації;); 4) узагальнення отриманої інформації; 5) надання висновків і пропозицій; 6) перевірка отриманих результатів на практиці.

Цінність кримінологічного дослідження регіональної злочинності полягає не у механічному описуванні показників кримінальної статистики, а у виявленні закономірностей (в тому числі і їх складових – тенденцій) її функціонування в якості елемента (підсистеми) більш складної соціальної системи (суперсистеми), а також у встановленні характеру та особливостей взаємодії між всіма їх елементами. Найбільш зручною формою виявлення закономірностей регіональної злочинності є поетапне вивчення і порівняння їх кримінологічних ознак на рівні узагальнюючих показників. Оптимізації та поглибленню кримінологічного аналізу сприяє вивчення кримінологічних даних на рівні кримінологічних укрупнень регіонів, не лише схожих, а і відмінних за історичними, географічними, соціально-кримінологічними, економічними, демографічними або культурологічними ознаками.

3. Протягом 2001-2014 рр. криміногенний простір України підпорядковувався закономірностям розподілу п'яти класів регіонів на три укрупнені зони. У зону негативної кримінологічної групи входили регіони з *дуже високою та високою* кримінальною враженістю територій; перехідну зону утворюють регіони із *середнім* рівнем кримінальної враженості; позитивну складають регіони з *помірною та низькою* кримінальною враженістю територій. Зона негативної кримінологічної групи поділялася на дві самостійні підгрупи: а) звичайного та б) екстремально-критичного типу з ознаками кримінологічного колапсу (Донецька та Луганська області). Існує стабільність і взаємозалежність кримінологічних груп регіонів. Закономірності регіональної злочинності

проявляються не лише у інтенсивності злочинності (злочинної активності) та окремих її видів, а й у структурному розподілі злочинності між регіонами.

Існують певні залежності характеру злочинності від соціально-економічного профілю регіону. При цьому першочергове значення належить таким показникам, як спосіб виробництва, співвідношення чисельності міських мешканців і сільських, джерела отримання ними доходів, тип населених пунктів. За цими підставами можна виділити: промислові, промислово-аграрні, аграрно-промислові та аграрні регіони; залежно від та рівня урбанізації виділяються регіони: з високим, середнім та низькими рівнями. Значення кримінологічної класифікації регіонів за рівнем кримінальної враженості полягає в можливості отримати правоохоронними органами України науково-обґрунтованої узагальненої інформації про закономірності територіального розподілу злочинності та її детермінацію. Це надасть їм можливість диференційовано підійти до організації запобігання злочинності, прийняти зважені, оптимальні управлінські рішення під час організації запобігання злочинності в регіонах; ефективно розподілити сили та засоби в протидії злочинності. Також згадана класифікація має значення під час підготовки кадрового потенціалу для боротьби зі злочинністю; концентрації вищих навчальних закладів системи МВС на території України тощо.

РОЗДІЛ 3

КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЗАКОНОМІРНОСТЕЙ РЕГІОНАЛЬНОЇ ЗЛОЧИННОСТІ В УКРАЇНІ

3.1 Кримінологічна характеристика закономірностей загальної регіональної злочинності в Україні: системно-структурний вимір

У рамках цього підрозділу нашого дисертаційного дослідження ми визнали за необхідне звернутися до кримінологічної характеристики системи регіональної злочинності, її місця в загальній системі злочинності та закономірностей функціонування. У цьому контексті не менш важливого значення набуває комплексне вивчення регіональних особливостей злочинності та групування регіонів України за ознаками кримінальної враженості. Наведене визначає та обумовлює головні напрямки цієї частини кримінологічного дослідження.

Важливість цієї окресленої наукової теми визнається, по-перше, відсутністю комплексних досліджень, присвячених вивченню проблем особливостей злочинності в регіонах та визначення на цій основі її закономірностей; по-друге, стрімкою радикалізацією українського суспільства з тенденціями до тотальної криміналізації окремих регіонів; по-третє, суттєвим соціальним напруженням, пов'язаним зі зростанням злочинності на окремих територіях країни; по-четверте, потребами практики в отриманні комплексної інформації щодо різноманітних системних характеристик регіональної злочинності. Розв'язання цих наукових проблем розглядається як завдання даної частини нашого дослідження. Їх вирішення, на наш погляд, сприятиме отриманню комплексної науково-обґрунтованої інформації про кримінологічні закономірності процесів, що відбуваються в регіонах України та побудові ефективної системи запобігання злочинності на загальнодержавному та регіональному рівнях.

У цьому контексті візьмемо за основу методологічний інструментарій

системного підходу, який використовували інші вчені в аспекті вивчення закономірностей загальної злочинності. Це обумовлюється: по-перше, складністю дослідження проблеми системи регіональної злочинності як підсистеми загальнодержавної злочинності; по-друге, специфічністю об'єкта та предмета аналізу; по-третє, багатогранністю вирішуваних наукових та практичних завдань у рамках вивчення злочинності в регіонах.

У рамках цього підрозділу спростуємо або підтвердимо такі гіпотези: – регіональна злочинність це система; їй притаманні певні закономірності функціонування; ці закономірності можуть проявлятися в нерівномірності розподілу злочинності по території країни, у диференційованості, стійкості інтенсивності та структури територіального розподілу злочинності, стабільності груп регіонів за рівнем кримінальної враженості, у синхронності поведінки динамічних рядів злочинності в регіонах країни тощо. Перш ніж торкнутися аналізу безпосередньо висунутих нами *гіпотез*, спочатку звернемося до загальнотеоретичних поглядів на проблему злочинності як системи та коротко опишемо процедуру, за якою проводився її аналіз у цій частині дослідження.

В юридичній літературі існує велика кількість визначень поняття «система». Після ретельного дослідження цього феномену, О.М. Литвинов, у контексті протидії злочинності, пропонує під системою розуміти відокремлену сукупність взаємодіючих елементів [240, с. 129]. Таке розуміння системи в рамках регіонального дослідження злочинності нами визнається як базове, оскільки воно повною мірою відображає тісний взаємозв'язок поняття «система» з поняттями цілісності, структури, зв'язку, підсистеми, елементів. Поняття «елемент» у даному випадку має критеріальні якості [358, с. 168; 359, с. 62]. Оскільки в кримінології прийнято вважати, що система злочинності характеризується рядом ознак: це цілісний комплекс взаємопов'язаних елементів; вона має структуру, що допускає виокремлення ієрархічних елементів; взаємодіючи із середовищем, вона може розглядатися як елемент вищої стосовно неї більш широкої системи; структура конкретної

системи така, що її елементи мають по відношенню до неї якості підсистеми [63, с. 25].

Враховуючи, що злочинність – це складне системно-структурне явище, під час його вивчення важливо не тільки виділяти різноманітні структури, виявляти їх характеристики, тенденції, а й необхідно аналізувати взаємозв'язки між ними. Саме такий підхід, на думку А.І. Долгової, виводить на якісні і кількісні характеристики злочинності, дозволяє зрозуміти механізм її мінливості й отримати найбільш повне уявлення про систему детермінації, включаючи причинність [125]. За справедливими висновками О.Г. Фролової, поняття «злочинність» охоплює не лише суму якихось одиничних понять, але й само по собі є якісно новим утворенням, а саме: являє собою систему, що відрізняється цілісністю своєї структури, певним взаємозв'язком або взаємообумовленістю своїх структурних елементів, новими властивостями та якостями порівняно з окремими злочинами, що характеризують злочинність [393, с. 11].

За результатами дослідження, О.Г. Фролова переконливо доводить, що системність для злочинності є конструктивною характеристикою. Для злочинності, наголошує вчена, присутні всі ознаки, що характеризують систему як таку. А саме її: цілісність, ієрархічність, багаторівневність, структурованість [393, с. 11–12]. Отже, злочинність [78, с. 324–335] як частина соціальної системи, постає перед нами у вигляді послідовних, цілісних ступенів розвитку певних процесів, утворених ієрархією систем, де система кожного рівня або порядку характеризується відносною автономністю й, у свою чергу, є елементами наступного, більш високого рівня.

Якщо вести мову про злочинність як соціальне явище, то слід визнати її цілісну єдність із соціальною системою, яка корелює із соціально позитивними та негативними явищами. Регіональна система злочинності тут містить у собі загальні та окремі закономірності функціонування в часі та просторі: інтенсивність, динаміка, структура, географія тощо. Будь-яка система, як правило, є частиною іншої, більш широкої системи, а її елементи, у свою чергу,

можуть розглядатися як самостійні системи меншого ступеня, чи порядку складності. Злочинність, будучи негативним соціальним явищем, є елементом більш широкої по відношенню до неї – соціальної системи. Система зв'язку між злочинністю та суспільством не є односторонньою, а характеризується взаємним впливом.

У цьому контексті заслуговує на увагу місце регіональної злочинності в загальній системі злочинності. В узагальненому вигляді маємо таку побудову: вищий рівень посідає система загальної злочинності, яка складається з усіх злочинів і видів злочинності, що вчиняються в межах всієї держави; на середньому рівні знаходиться її структурний елемент – система регіональної злочинності, тобто сукупність злочинів та їх видів в областях, містах, районах, АР Крим; в якості базової одиниці, або складових елементів нами розглядаються окремі злочини. У запропонованій схемі містяться основні елементи цілісності злочинності як системи, проявляються діалектичні закономірності й відносини цілого і його частини, загального і окремого, закономірного і виняткового.

Регіональна злочинність в запропонованій нами схемі виступає складною, узагальнюючою системою для злочинності та окремих її видів у районах, містах, селищах і т.д. та базовою підсистемою для загальнодержавної системи злочинності. Остання, у свою чергу, є негативною частиною соціальної системи. Зазначену систему ми представили лише в спрощеному вигляді. У більш складному вигляді система загальної злочинності ще складається з відносно самостійних підсистем – корисливої злочинності, рецидивної, організованої, злочинності неповнолітніх і т.д. Такий само розподіл має, відповідно, і регіональна система, і система одиничних злочинів. Більш детально класифікацію видів регіональної злочинності як самостійних підсистем опишемо нижче.

Нагадаємо, що регіональна злочинність розглядається нами як відносно самостійне системне утворення, що є складовою частиною системи вищого порядку – загальнодержавної системи злочинності. У цьому сенсі злочинність у

регіонах – це не механічна сукупність окремих злочинів, а їх органічна сукупність. За твердженням С.В. Бородіна, це означає, що між ознаками і якостями злочинності існує діалектична єдність. Це кількісно-якісна єдність її стану, структури та динаміки. Це взаємозв'язок між такими ознаками злочинності, як масовість, історична мінливість і соціально-правовий зміст [51, с. 26] тощо.

Якщо взяти до уваги, що в структурі злочинності існують субпідрядні елементи (системи нижчого порядку), застосування системно-структурного підходу дозволяє представити їх як самостійні, взаємопов'язані системи, що мають власну систему відліку. У цьому сенсі набуває значення структурування елементів системи злочинності за рівнем. По вертикалі маємо таке співвідношення: загальна система злочинності (яка є підсистемою соціальної системи вищого порядку) і її елемент – регіональна система загальної злочинності. Остання, у свою чергу, складається із сукупностей усіх злочинів, учинених за певний проміжок часу на території областей України, АР Крим, у містах Київ та Севастополь.

Визначаючи регіональну злочинність самостійною системою, слід зазначити, що виокремлення її структурних компонентів можливе не лише за вказаними вище підставами. Наприклад, загальна злочинність на регіональному рівні складається з окремих елементів – із регіональних систем *виявлених і латентних* злочинів, передбачених Особливою частиною КК України: проти життя та здоров'я особи, проти власності, злочинів у сфері службової діяльності, проти правосуддя тощо. За суб'єктами виділяються регіональні системи злочинності неповнолітніх і дорослих, первісної та рецидивної злочинності. За мотивом – регіональні системи корисливої, насильницької, корисливо-насильницької й т.д. злочинності. Вказані види злочинності є частинами іншої, більш широкої узагальнюючої системи – регіональної злочинності, а її елементи, у свою чергу, можуть розглядатися як самостійні підсистеми більшого ступеня чи порядку, складності – загальнодержавної злочинності та її видів. Всі види злочинності в регіонах, будучи елементами

єдиної системи, характеризуються зовнішніми та внутрішніми зв'язками, взаємозалежним впливом, підпорядкуванням дії об'єктивних і суб'єктивних факторів економічно-соціального, політичного, інформаційного й т.д. характеру. На кількісні та якісні показники регіональної злочинності впливають самодетермінаційні процеси в змінах різних видів злочинності. Так, регіональні зміни злочинності неповнолітніх обумовлюють зміни в рецидивній злочинності і навпаки. Від окремих видів злочинності залежить стан, інтенсивність та динаміка не лише загальної регіональної злочинності, а й інших її видів. Наприклад, зростання інтенсивності злочинності неповнолітніх неминує детермінує збільшення корисливої та насильницької злочинності. А динаміка останніх видів тісно пов'язана з показниками організованої, рецидивної, у сфері обігу наркотичних засобів та похідних від них видів злочинності. У свою чергу, негативні процеси, пов'язані зі збільшенням організованої, економічної, корупційної та екологічної злочинності, детермінують не лише інші, похідні від них злочини, а й погіршують загальний соціально-економічний і кримінологічний стан у регіонах країни. Це, у свою чергу, призводить до погіршення якості регіонального середовища і подальшого загострення криміногенної обстановки.

У.Я. Садова, у контексті вивчення регіональних соціально-економічних систем, дійшла висновку, що кожний соціальний організм має «свій» час. Він стає фактором розвитку та змін соціального організму [317, с. 64].

Виходячи з описаного вище, кожна з видових регіональних систем злочинності має свій *енергетичний та динамічний* потенціал. *Енергетичний* потенціал визначає ступінь впливу на суспільні відносини, суспільну небезпечність, характер завданої шкоди суспільним відносинам тією або іншою системою злочинності. *Динамічний* потенціал характеризує зміни інтенсивності цих процесів у часі, а саме – хвильові коливання, фази динамічних процесів, їх ритм, пульсування в змінах злочинності тощо.

Отже, регіональна система злочинності, подібно загальнодержавній, є ієрархічно підпорядкованою частиною (елементом) складної соціальної

системи. Вона має структурні зв'язки, характеризується закономірностями функціонування. Всі її структурні елементи відзначаються наявністю численних, різноманітних внутрішніх і зовнішніх зв'язків з різними соціальними системами, які функціонують у регіонах або групах регіонів.

Злочинність, як з цього приводу підкреслює О.Г. Фролова, на відміну від одиничного злочину, що має випадковий, спонтанний характер, – це передусім явище, підпорядковане певним закономірностям [393, с. 12]. Вперше закономірний характер злочинності був встановлений понад 180 років тому бельгійським математиком А. Кетле. Він стверджував, що соціальне життя і фізичні явища підпорядковуються законам одного порядку й повинні вивчатися точними методами математичної статистики. А. Кетле довів, що деякі масові явища, зокрема й злочинність, підпорядковуються певним статистичним закономірностям [182, с. 215-222]. У кримінологічній літературі «закономірність» розуміють як об'єктивно існуючий, повторюваний зв'язок явищ суспільного життя або етапів історичного процесу [427, с. 10]. Під «закономірностями» регіональної системи злочинності пропонуємо розуміти різноманітні стійкі зв'язки та характеристики злочинності (стан, структура, рівень, динаміка, коефіцієнти, географія, територіальні відмінності й т.д.) і окремих її видів, що стабільно проявляються в більш-менш тривалому періоді часу в регіонах країни. При цьому в регіональних кримінологічних дослідженнях відмічається різниця в показниках злочинності та стійкості цих відмінностей [142, с. 44-57; 310, с. 114-115]. Стабільність (стійкість) територіального розподілу – настільки важливий показник злочинності, що навіть високі темпи зростання (зниження) кількості зареєстрованих злочинів та осіб, що їх скоїли, не здійснюють на неї статистично значущого впливу [397, с. 196]. Регіональні закономірності злочинності, у свою чергу, визначаються особливостями цілісних процесів, які відбуваються в регіонах. Базовими, такими, що визначають територіальні закономірності злочинності, є соціально-економічні явища та соціально-культурні характеристики.

Характеризуючи злочинність у регіонах як відносно автономне, системно-структурне утворення, зазначимо, що злочинність здійснює вагомий негативний вплив на всі сфери життєдіяльності країни і суспільства, гальмує соціально-економічні й політичні перетворення, підриває її міжнародний авторитет. У цих умовах є вкрай важливим отримання комплексної об'єктивної інформації про її регіональні особливості та закономірності функціонування – регіональної системи злочинності в просторово-часовому вимірі.

Аналіз стану та динаміки злочинності в Україні в період з 1992 по 2014 роки дозволяє виділити п'ять окремих періодів у її динаміці. Перший період з 1992 по 1995 рр. характеризувався поступовим зростанням злочинності з 480 478 до 641 860 злочинів у 1995 р. Другий період з 1996 по 2002 рр. відрізнявся від попереднього її зниженням до 450 661 злочину у 2002 р. Після однорічного зростання злочинності (третій період) у 2003 році до 556 351 злочину, спостерігається (четвертий) період її поступового значного зниження. Якщо у 2004 році кількість зареєстрованих злочинів знизилася до 520 105, то у 2008 року – до 384 424. Починаючи з 2009 року, на всій території України спостерігаються тенденції до зростання злочинності, цей рік започаткував початок п'ятого періоду. Наприклад, у 2008 р. в Україні було зареєстровано 384 424 злочини, а вже у 2011 р. – 515 833, тобто за чотири роки відбулося їх зростання майже на чверть – 25 %. Отже, намітилися стійкі тенденції до погіршення криміногенної ситуації. Станом на 20 листопада 2012 р. у країні зафіксовано 504027 злочинів, тобто відбулося скорочення на 6,1 % щодо 2011 року. Вказане скорочення пояснюється не стільки покращенням стану злочинності в країні, скільки маніпулюванням статистикою колишнім керівництвом МВС України, оскільки в офіційних джерелах були представлені дані не за повні 12 (як це було в попередні роки), а лише за 10,5 місяців.

На фоні збільшення з 2001 по 2014 рр. кількості реєстрації заяв і повідомлень про злочини майже у два рази (з 1,5 млн до 4,2 млн), кількість щорічно зареєстрованих злочинів є відносно стабільною (в середньому близько 494763 фактів) та у 10 разів меншою від заяв і повідомлень, тоді, як кількість

проваджень по яких особі повідомлено про підозру є у 20 разів меншою ніж кількість зареєстрованих заяв і повідомлень про злочини – 193294. Ще меншою є кількість засуджених осіб – близько 160 тис., та осіб, яким призначено покарання у вигляді позбавлення волі – близько 30-35 тис. Тобто у практичній діяльності правоохоронних та судових органів простежується так звана «кримінологічна воронка», за якої реальна кількість осіб, що несуть відповідальність за вчинені злочини у багато разів є меншою від реально вчинюваних. Складається враження, що скільки б не вчинялося та не реєструвалося злочинів, за сучасного рівня кадрового та матеріально-технічного забезпечення, правоохоронна система в змозі контролювати лише певну частину злочинності. На цьому тлі будь-яке скорочення злочинності в Україні виглядає доволі-таки дивним. Виявляється, що рівень конфліктності, викликаний різного роду суперечностями в суспільстві, збільшується, а кількість злочинів – зменшується або демонструє непропорційне зростання порівняно з динамікою реєстрації заяв і повідомлень про злочини. Парадокс, який може свідчити лише про збільшення рівня латентності не лише загальної злочинності, а й окремих її видів. І така ситуація простежується в більшості регіонів нашої держави [157; 341]. Ґрунтуючись на власному досвіді правоохоронної діяльності та на фундаментальних працях кримінологічної теорії, зазначимо, що реальна кількість учинених злочинів у країні та її регіонах мінімум у три рази перевищує наведені офіційні показники.

Навіть при таких умовах, за кримінально-правовою статистикою МВС з 2001 по 2014 рр. простежується загострення криміногенної ситуації в Україні. Тільки з 2008 по 2014 р відбулося зростання злочинності у понад чверть. Якщо у 2008 році у країні було зареєстровано 384 424 злочини, то у 2014 р. їх зафіксовано у кількості 494763 (1151 на 100 тис. населення) фактів (+23%). Схожі тенденції простежуються у більшості з регіонів країни. На фоні описаних особливостей динаміки злочинності, сучасна криміногенна ситуація характеризується значними територіальними відмінностями в її показниках, що

ускладнює вивчення злочинності й адекватне реагування з боку правоохоронних органів.

Під час дослідження інтенсивності злочинності у 27 регіонах (у 24 областях, АР Крим та містах Київ і Севастополь) України в період з 2001 до 2014 рр. нами фіксувалися стійкі відмінності в її показниках – у рівні, структурному розподілі між регіонами, коефіцієнтах, динаміці, географії тощо. Відмінності між регіонами в абсолютних показниках сягали 6-10 – кратного, а у коефіцієнтах на 100 тис. населення – 2-3 – кратного розміру. Наприклад, тільки у 2014 році порівняно 2013 р. із загальної кількості зареєстрованих злочинів в Україні, за регіонами зафіксовано такий розподіл: у Дніпропетровській області вчинено 46835 (-3,8%) злочинів, або 1427 (-4,9%) на 100 тис. населення; у Запорізькій – 33621 (+17,3%) злочинів, 1900 (+29%) на 100 тис. населення; у Харківській – 30937 (-8%) злочинів, 1140 (-9,9%) на 100 тис. населення; у Тернопільській – 5500 (+7,6%) злочинів, 513 (+3,8%) на 100 тис. населення; у Чернівецькій області – 7836 (+16,1%) злочинів, 862 (+12%) на 100 тис. населення. Схожі відмінності простежуються і у інших регіонах країни.

Таким чином, сучасна об'єктивна криміногенна ситуація в Україні характеризується негативними тенденціями, що обумовлює необхідність відповідного реагування з боку правоохоронних органів та пошуку нових шляхів вивчення та протидії злочинності. Важливим кроком у вдосконаленні інформаційно-аналітичного забезпечення системи протидії злочинності може слугувати дослідження регіональних особливостей злочинності. На першому рівні є важливим аналіз її *територіальних відмінностей* у стані, регіональній структурі розподілу, інтенсивності, географії розповсюдженості й т.д.); на другому – уявляється важливою *класифікація регіонів* за рівнем кримінальної враженості; на третьому – узагальнюючому рівні є необхідним вивчення системних *закономірностей функціонування регіональної злочинності* – ступеню нерівномірності територіального розподілу злочинності, її диференційованості, стійкості структурного територіального розподілу між регіонами, стабільності груп регіонів за рівнем кримінальної враженості тощо.

Під час нашого дослідження вдалося встановити, що регіональні особливості злочинності проявляються не лише в кількісних, а й у якісних відмінностях злочинності між регіонами нашої країни.

Узагальнюючий класифікаційний аналіз дозволив нам виявити деякі закономірності територіального простору злочинності в Україні. Ними виявилися – нерівномірність, диференційованість, стійкість територіального розподілу злочинності, стабільність груп регіонів за рівнем кримінальної враженості. Ці закономірності чітко простежуються під час аналізу інтенсивності, географії та динаміки загальної регіональної злочинності (Додаток Б., рис. Б.1; Додаток Д., рис. Д.1; Додаток Е., рис. Е.1-Е.6.).

За даними, отриманими нами в результаті складних розрахунків, відбору та групування середніх показників, регіони України за рівнем інтенсивності злочинності об'єднуються в п'ять класів. Встановлено, що протягом 2001-2013 рр. закономірності регіонального розподілу злочинності підпорядковуються формуванню відносно самостійних та стійких п'яти кримінологічних груп: з *низькою кримінальною враженістю*, із середньою інтенсивністю злочинності від 472 до 664 злочинів на 100 тис. населення. До нього увійшли 6 областей (або 22% від загальної кількості регіонів) – Івано-Франківська (472), Тернопільська (476), Закарпатська (515), Чернівецька (594), Рівненська (602), Львівська (664) області; з *помірною кримінальною враженістю* від 705 до 816 злочинів на 100 тис. населення. Такими показниками характеризуються 7 (26%) регіонів – Хмельницька (705), Вінницька (728), Волинська (748), Житомирська (755), Черкаська (774), Чернігівська області (810) та Київська (816) області; із *середньою кримінальною враженістю* від 891 до 1047 злочинів на 100 тис. населення. У цей клас увійшли 5 (18,5 %) регіонів – Сумська (891), Кіровоградська (961), Одеська (992), Полтавська (1009), Миколаївська (1047) області; з *високим рівнем кримінальної враженості* від 1092 до 1172 злочинів на 100 тис. населення. Такою інтенсивністю характеризувалися 4 (15 %) регіони: Херсонська (1092), Харківська (1140) область, м. Київ (1151), Донецька (1172) область; з *дуже*

високим рівнем кримінальної враженості від 1333 до 1466 і вище злочинів на 100 тис. населення 5 (18,5 %) регіонів: у Дніпропетровська (1333) область, в АР Крим (1343), Луганська (1363), м. Севастополь (1371) та Запорізька (1466) області (Додаток Б., рис. Б.1).

Перші два класи ми відносимо до позитивної криміногенної зони. Останні два – до негативної. Третій клас об'єднує групи регіонів у середню – перехідну зону криміногенного простору України.

Звертають на себе увагу деякі особливості криміногенного простору України: по-перше, він має стійки закономірності та нерівномірний розподіл злочинності по її території; по-друге, східні регіони характеризуються вищою інтенсивністю загальної регіональної злочинності ніж західні та центральні і більшість південних; по-третє, інтенсивність злочинності зростає із заходу на схід і, відповідно, знижується зі сходу на захід. З наведеного можна зробити висновок: а) територіальний простір злочинності в Україні має свої, власне притаманні закономірності; б) у негативній криміногенній зоні сконцентровано більше регіонів, ніж у перехідній – 9 (або 33 %), тоді як у середній (перехідній) лише 5 (18,5 %); в) найвища концентрація регіонів – 13 з 27 регіонів (або 52%) – спостерігається в позитивній криміногенній зоні.

Показовим виявився той факт, що навіть на рівні кримінологічних груп у межах однієї зони існують суттєві криміногенні диференціації. Наприклад, у кримінологічній зоні з *дуже високим рівнем кримінальної враженості* відмінності в коефіцієнтах інтенсивності злочинності коливаються від 1333 до 1466 злочинів на 100 тис. населення, з *низькою кримінальною враженістю* – від 472 до 664 злочинів на 100 тис. населення і т.д.. Описані диференціації є характерними для будь-якої зони й ступеня кримінальної враженості (Додаток Б., рис. Б.1). Закономірність кримінологічної диференційованості регіонів полягає в тому, що в будь-яких класифікаційних групах завжди, незалежно від історичної, економічної, демографічної, соціокультурної та інших схожостей, регіони відрізняються між собою за

рівнем кримінальної враженості. Ці відмінності стабільні й мають статистично значимі розміри.

Виявлені нами закономірності є не випадковими, а підтверджуються й результатами досліджень інших вчених. Наприклад, подібний факт свого часу зафіксований Г.Й. Забрянским [143] і М.А. Сутуріним [361] за результатами вивчення статистичних даних про злочинність у регіонах Російської Федерації. Такі закономірності, на думку Г.Й. Забрянського, залежать не лише від соціальних факторів розвитку регіонів. На їх виникнення, існування здійснюють вплив кримінологічні закономірності, насамперед, закони «кримінальної рівноваги» та «норми і межі кримінального насичення» [143, с. 50]. Кожен регіон має свої межі «кримінальної рівноваги» та «норми і межі кримінального насичення». За нашими спостереженнями, наслідками порушення цих меж є зміна кількісних та якісних параметрів регіональної злочинності. Перехід кількісно допустимого рівня криміналізації регіону призводить до таких якісних змін злочинності, як збільшення ступеню тяжкості злочинів, поява їх нових форм та видів. За найгіршим сценарієм з високою вірогідністю це може призвести до «кримінологічного колапсу». Відбувається стагнація правоохоронної системи і, як наслідок, втрата державою контролю над злочинністю і регіональною соціальною системою.

Аналіз структури злочинності надає можливість порівняти криміногенне навантаження різних криміногенних зон на загальнодержавну криміногенну ситуацію. Розрахунок структури злочинності нами здійснювався за кожним регіоном впродовж часового періоду 2001-2013 рр. Після цього за кожним регіоном нами розраховані середні показники, що фіксувалися у вказаний період⁹. Таким чином було виявлено наявність сталих закономірностей і

⁹ Після цього нами був проведений рейтинговий аналіз структури та інтенсивності злочинності в 13-річний період за всіма регіонами України. У динаміці протягом 2001-2013 рр. нами спостерігалися стабільні рейтинги регіонів за цими показниками злочинності. Інколи спостерігалися незначні коливання у 2-3-річному періоді як у структурному рейтингу регіонів, так і в питомій вазі регіонів. Ці коливання не виходили за межі кримінологічної групи, були незначними й такими, що не мали статистично значущих відхилень та не впливали на загальні середні показники. З цього можна зробити висновок, що інтенсивність злочинності й питома вага кожного з регіонів у загальній структурі злочинності має відносно стабільний характер. Отже, це дало нам підстави стверджувати про виявлену стабільність кримінологічних груп і сталі закономірності структурного розподілу злочинності серед регіонів України.

стабільність груп у регіональному структурному розподілі злочинності: п'ять регіонів промислової групи, що сконцентровані в негативній криміногенній зоні України – Донецька (11,22%), Дніпропетровська (9,59%), Луганська (6,82%), Харківська (6,70%) та Запорізька (5,68%) області складають близько половини – 41 % у структурі загальнодержавної злочинності й здійснюють найбільший тиск на стан злочинності в Україні. Питома вага п'яти східних регіонів України в три рази перевищує питому вагу семи областей західної України (їх загальна питома вага складає 14 %) і будь-якої сукупності областей – південних (п'ять регіонів складають 16 %), північних (6 регіонів – 16 %) чи центральних (4 регіони – 11 %) районів України. Отримані результати дали нам підстави стверджувати про наявність сталих закономірностей і стабільність груп у регіональному структурному розподілі злочинності (Додаток Д., рис. Д.1).

Представлені дані підтверджують вище висунуту гіпотезу, що за структурним розподілом злочинності, у позитивній криміногенній зоні вища концентрація регіонів, ніж у негативній та перехідній. Але виявилось, що питома вага злочинності позитивної криміногенної зони, причому як окремого регіону, так і цілої групи, є нижчою в структурі злочинності України, ніж питома вага злочинності регіонів негативної криміногенної зони. І хоча регіони позитивної криміногенної зони за розміром території та арифметичною кількістю значно переважають регіони з негативною кримінальною враженістю, останні мають дуже високий вплив на загальний стан злочинності в Україні. Виявлені закономірності заслуговують на відповідну увагу з боку вчених, громадськості, правоохоронних органів і державних діячів.

Отже, наведені дані вказують на те, що такі закономірності, як кримінологічна диференційованість регіонів, мають місце не лише на рівні інтенсивності, а й на рівні структурного розподілу показників. Таким чином, закони «кримінальної рівноваги» та «норми і межі кримінального насичення» простежуються не лише на рівні інтенсивності, а й у структурному розподілі злочинності в регіональному розрізі.

Кримінологічна характеристика злочинності буде неповною без характеристики особливостей регіонального розподілу злочинної активності осіб, які вчинили злочини.

Під час вивчення статистичних даних щодо осіб, які вчинили злочини в регіонах України з 2001 по 2013 рр., нами були зафіксовані такі ж закономірності, що простежувалися і під час вивчення злочинності. Так, нами фіксувалися регіональні відмінності між кількісними показниками, які в абсолютних показниках сягали 6-8-кратного, а в коефіцієнтах – 2-3-кратного розміру. Наприклад, якщо в Дніпропетровській області протягом 2013 року фіксувалося в середньому 17857 осіб, які вчинили злочини (у Донецькій – 22781; у Луганській – 16046; у Харківській – 14702), то в Ів.Франківській області злочини вчиняли в середньому 3307 осіб; у Чернівецькій – 4212; у Закарпатській – 4553 осіб (Додаток Ж., рис. Ж.1-Ж.6).

Щодо злочинної активності та особливостей кримінальної враженості територій України, то при середньому коефіцієнті злочинної активності по Україні 596 осіб на 100 тис. осіб за регіонами ми отримали такий розподіл. У групу з *низьким рівнем злочинної активності осіб* увійшли Тернопільська (320), Івано-Франківська (358), Львівська (368), Закарпатська (386), Рівненська (414) області та місто Київ (436). Групу з *помірним рівнем злочинної активності осіб* склали регіони: Хмельницька (443), Чернівецька (444), Волинська (457), Київська (490), Чернігівська (515), Черкаська (518) області. *Середнім рівнем злочинної активності осіб* характеризувалися Вінницька (541), Житомирська (547), Сумська (551), Полтавська (581), Одеська (604) області. Місто Севастополь (623), Донецька (626), Кіровоградська (638), Харківська (638) та Дніпропетровська (687) області характеризувалися *високим рівнем злочинної активності осіб*. У групу з дуже високим рівнем злочинної активності осіб увійшли АР Крим (716), Херсонська (747), Миколаївська (779), Луганська (796), та Запорізька (806) області (Додаток Б., рис Б.2).

Що стосується структурного розподілу між регіонами України кількості осіб, які вчинили злочини, то тут також простежуються специфічні, подібні до

структурного розподілу злочинності закономірності. Майже 40 % осіб від загальноукраїнських показників учиняли злочини в п'яти регіонах Східної України, тоді як у семи Західних – 15 %, у шести північних – 15 %, у чотирьох Центральних – 10 % і в п'яти Південних – 17,5 %. На УМВСТ прийшлося 3,5 % осіб, які вчиняли злочини протягом 2001-2013 рр. (Додаток Д., рис. Д.3).

Важлива кримінологічна інформація міститься у виявленні ступеня вірогідності стати жертвою злочинності (віктимологічна небезпека) у тому або іншому регіоні. Цей показник можна розрахувати за допомогою виявлення крайм-ризиків за бета-коефіцієнтом¹⁰ [394, с. 107-112] шляхом співвідношення відносних величин. У нашому випадку він розраховується на основі середнього коефіцієнта інтенсивності злочинності, який використовується в кримінологічних дослідженнях в якості узагальнюючого показника для порівняння рівнів злочинності або віктимності регіонів. Нами цей показник встановлений на основі виявлення співвідношення заздалегідь розрахованих перемінного коефіцієнта інтенсивності злочинності в регіоні до середнього показника інтенсивності злочинності по країні, виражений у 100 %. Це дозволяє порівняти ризики стати жертвою злочинності в регіонах до середнього показника по країні. Під час порівняння бета крайм-ризик по Україні береться за одиницю. Якщо крайм-ризик у регіоні менший за одиницю, то ризик стати жертвою злочину є меншим, і навпаки, якщо цей коефіцієнт є більшим одиниці, то ризик стати жертвою є більшим. Крайм-ризик можна представити в коефіцієнтах, долях або в процентах (табл. 3.1).

З наведених даних ми бачимо, що протягом 2001-2013 рр. самим небезпечним серед регіонів країни була Запорізька область. Ризик стати жертвою злочину тут на 43 % вищий, ніж у середньому по країні. У м. Севастополь – на 34 %, у Луганській області – на 33 %, у АР Крим – на 31 %, у Дніпропетровській – на 30 %. Тоді як Західні регіони країни характеризувалися меншою кримінологічною небезпекою. Так, ризик стати

¹⁰ Крайм-ризик за бета-коефіцієнтом – вперше в науковий та методологічний обіг в кримінології введений у 2004 р., професорами С.Г. Ольковим та Е.Г. Юзіхановою.

жертвою злочину в Івано-Франківській області був на 54 % нижчим, ніж у середньому по країні, у Тернопільській – на 54 %, у Закарпатській області – на 50 % і т.д. (табл. 3.1). Загалом у західних регіонах протягом досліджуваного періоду в три рази було безпечніше, ніж у східних регіонах країни.

Таблиця 3.1

Бета-коефіцієнти крайм-ризиків загальної злочинності, розраховані за регіонами в період з 2001-2013 рр.

Регіон	Середній коефіцієнт інтенсивності злочинності 2001-2013 рр.	Крайм-ризик за бета-коефіцієнтом	У %
1	2	3	4
Івано-Франківська	472	0,46	-54%
Тернопільська	476	0,47	-53%
Закарпатська	515	0,50	-50%
Чернівецька	594	0,58	-42%
Рівненська	602	0,59	-41%
Львівська	664	0,64	-36%
Хмельницька	705	0,68	-32%
Вінницька	728	0,71	-29%
Волинська	748	0,73	-27%
Житомирська	755	0,74	-26%
Черкаська	774	0,75	-25%
Чернігівська	810	0,79	-21%
Київська	816	0,80	-20%
Сумська	891	0,87	-13%
Кіровоградська	961	0,93	-7%
Одеська	992	0,97	-3%
Полтавська	1009	0,98	-2%
По Україні	1024	1	100%
Миколаївська	1047	1,02	+2%
Херсонська	1092	1,10	+10%
Харківська	1140	1,11	+11%
місто Київ	1151	1,12	+12%
Донецька	1172	1,14	+14%
Дніпропетровська	1333	1,30	+30%
АР Крим	1343	1,31	+31%
Луганська	1363	1,33	+33%
м.Севастополь	1371	1,34	+34%
Запорізька	1466	1,43	+43%

Окремої уваги заслуговує аналіз динаміки загальної регіональної злочинності в Україні. Аналіз динаміки злочинності за період з 2001 по 2013 роки вказує на те, що злочинність в усіх регіонах України має тенденції паралельних або синхронних змін. Тобто, в цілому мають місце загальні, більш-менш виражені підйоми та спади у динаміці злочинності. Така синхронність у зміні показників злочинності по-перше, підтверджує закономірний характер внутрішніх змін у системі регіональної злочинності; по-друге, вказує на підпорядкування динаміки злочинності в усіх регіонах – в елементах «цілісного організму» дії схожих детермінантів, пов'язаних із закономірностями економічних, політичних законодавчих та інших змін. Описані закономірності у динаміці злочинності, а саме синхронність та паралелізм найбільш яскраво простежується у поведінці динамічних рядів окремих видів регіональної злочинності: рецидивної, неповнолітніх, насильницької, у сфері економіки і т.д.

Поряд із цим, звертає на себе увагу той факт, що максимальні та мінімальні коливання піків динаміки злочинності у регіонах не є тотожними, а відрізняються своєю регіональною специфікою, що, на наш погляд, пов'язано з регіональними особливостями її детермінації. В узагальнюючому виді це можна представити результатами розрахованої поведінки динамічних рядів злочинності за всіма регіонами країни. Одні групи регіонів у часовому періоді з 2001 по 2013 рр. демонстрували негативні середні темпи приросту загальної злочинності, і як наслідок, суттєве зростання відносно базисного 2001 року. Інші, ж навпаки, демонстрували сталі тенденції до зменшення злочинності не лише за середніми темпами, а й за базисними темпами зниження злочинності. Звертає на себе увагу той факт, що кожна з груп регіонів має яскраво виражений диференційований характер розподілу відмінностей у динаміці злочинності. Відмінності у середніх та базисних темпах приросту (зниження) злочинності за регіонами у межах однієї групи становили від 2 до 10 і більше разів. Наприклад, якщо у регіонах Північної групи м. Київ демонстрував сталі тенденції до зростання злочинності (середній темп приросту 5%, а базисний темп приросту +79,74%), то у Житомирській області, навпаки (-2,10% та

-22,25%), простежувалося її зниження. Схожі закономірності були зафіксовані і на прикладі інших груп регіонів – Північної, Східної, Західної та Центральної України (табл. 3.2).

Таблиця 3.2

**Показники динаміки регіональної злочинності
в Україні з 2001 по 2013 рр.**

Регіон	Середні темпи приросту загальної злочинності в регіонах з 2001 до 2013 р.	Базисний темп приросту загальної злочинності за регіонами (у %) до 2001 у 2013 рр.
Північні регіони		
м. Київ	+5,00	+79,74
Рівненська	+2,00	+27,34
Київська	+1,00	+12,03
Житомирська	-2,10	-22,25
Чернігівська	-0,80	-9,68
Східні регіони		
Луганська	+0,60	+6,90
Донецька	+0,50	+6,79
Запорізька	+0,30	+4,28
Харківська	-1,20	-13,16
Дніпропетровська	-1,70	-18,37
Південні регіони		
М. Севастополь	+6,10	+104,13
Одеська	+2,20	+30,24
АР Крим	+2,11	+28,47
Херсонська	+0,90	+10,93
Миколаївська	-1,60	-17,32
Центральні регіони		
Кіровоградська	+1,40	+18,09
Полтавська	+0,70	+8,96
Черкаська	+0,20	-2,15
Сумська	-0,40	-4,15
Південно-Західні регіони		
Вінницька	+0,70	+8,84
Хмельницька	+0,10	+1,59
Тернопільська	-1,10	-12,20
Західні регіони		
Чернівецька	+4,10	+61,80
Закарпатська	+3,40	+49,28
Львівська	+0,30	+3,99
Ів.-Франківська	-0,10	-0,78

При збереженні паралельності та синхронності у змінах динаміки злочинності, межі коливання їх за регіонами демонстрували суттєві відмінності. Протягом 2001-2013 рр. найвищими темпами зростання злочинності серед усіх регіонів України характеризувалося м. Севастополь. Середній темп приросту загальної злочинності у вказаний період тут становив +6,10%, а базисний темп приросту перевищив +104%. У м. Київ середній темп приросту становив +5%, базисний темп приросту складав +79,74%, у Чернівецькій, Закарпатській та Одеській областях зазначені показники також демонстрували зростання на 4,1% та 61,8%; 3,4% та 49,28%; 2,2% та 30,24% відповідно. На цьому тлі у Житомирській (-2,1%; – 22,25%), Дніпропетровській (-1,7%; – 18,37%), Миколаївській (-1,6%; – 17,32%), Харківській (-1,2%; – 13,16%) та Тернопільській (-1,1%; -12,2%) областях у довгостроковому періоді простежувалося зниження злочинності (табл. 3.2).

Отримані результати ми порівняли з поведінкою динаміки злочинності в усіх регіонах країни. Виявилося, що їх хвилі співпадають (Додаток Е, рис. Е.1-Е.6). Це дало підстави зробити висновок, що незважаючи на диференційованість у амплітуді коливань динамічних рядів регіональної злочинності, коливання злочинності в регіонах демонструють паралельність у своїх максимальних та мінімальних значеннях. Такі закономірності дають підстави стверджувати про наявність впливу на показники злочинності не лише загальнодержавних, а й внутрішніх – регіональних факторів детермінації злочинності. Це вказує, з одного боку, на наявність структурних та динамічних залежностей між видами злочинності та регіональною системою злочинності. З іншого, отримані дані засвідчують, детермінаційні тотожності. Тобто, дія зовнішніх загальних детермінантів переломлюється, а інколи підсилюється дією місцевих – регіональних факторів злочинності і навпаки.

Далі проаналізуємо деякі інші особливості функціонування регіональної системи злочинності. Свого часу Д.О. Лі за спеціальною методикою провів дослідження системи злочинності в Російській Федерації і виявив певні її закономірності [233, с. 107–127]. Ми використали цю методику й отримали

схожі результати на прикладі регіональної системи злочинності в Україні. Якщо, за прикладом Д.О. Лі [233, с. 107–127], кожен регіон України представити у вигляді самостійної «ніші», то отримуємо такі результати: «ніша», яку у своїй групі займає кожний регіон України, є доволі таки постійною по відношенню до всієї системи. У динаміці перехід регіону з однієї «ніші» в іншу проходить за фізичним принципом протиаги: звільнена «ніша» негайно заповнюється, тобто її займає інший регіон, що у свою чергу залишив свою «нішу», яку негайно займає третій регіон. Процес цей не зупиняється – йде паралельно, одночасно, забезпечуючи збереження стійкості функціонування системи регіональної злочинності загалом. Протягом періоду з 2001 по 2013 рр. нами спостерігалася така закономірність, за якою існує стабільність груп регіонів з *дуже високим* рівнем кримінальної враженості, *високим*, *середнім*, *помірним* та *низьким*. Згідно з рейтинговим аналізом нами помічені певні динамічні закономірності функціонування регіональної системи злочинності: 1) найчастіше перехід регіонів з одного рейтингу в інший відбувається в межах своєї групи; 2) у разі переходу регіонів більш високого порядку в менший чи навпаки, ці коливання відбуваються або в межах певної групи, або в межах сусідньої групи; 3) жодного разу нами не зафіксовано переходу регіону з групи високої чи дуже високої кримінальної враженості до групи помірної чи низької або навпаки. У динаміці цей процес не зупиняється, відбувається паралельно, одночасно, забезпечуючи функціонування системи регіональної злочинності загалом.

Нами помічено, що функціональні зв'язки між підсистемами (модулями), елементами загальної системи злочинності є стійкими і пропорційними. Окремі диспропорції, відмінності (наприклад, у рівні злочинності в регіонах) підсистем (модулів) і елементи формально функціонуючої системи згладжуються на рівні цілого, оскільки тут (у цілому, загальній системі, забезпечується збереження її як такої) всі вони не переходять якісних кордонів і з достатньою необхідністю, діють у діапазоні, який визначений певною мірою. Описані закономірності

простежувалися нами в режимі моніторингу у декілька етапів з 2001 по 2011 [20, с. 29-36; 18; 19; 233; 22, с. 87-91; 17] та з 2012 по 2013 роки.

У ході аналізу динаміки злочинності у 27 регіонах країни (24 області, АР Крим, міста Київ та Севастополь) у період з 1992 по 2013 роки нами [20, с. 29-36; 17, с. 116-118] у більш тривалому періоді перевірено раніше зафіксовану таку закономірність, як **синхронність** у коливанні статистичних рядів динаміки злочинності в усіх регіонах нашої країни. Динамічні ряди злочинності мали хвилеподібний вигляд. Помітне зростання злочинності нами зафіксовано в усіх регіонах України у 1995, 2003 та 2010 роках, тоді як помітним зниженням характеризувалися 2002 та 2008 роки. Синхронність у поведінці динамічних рядів мала місце й у періодах стабілізації рівня злочинності. Це чітко простежувалося в усіх регіонах України в часових періодах з 1997 по 2000 та з 2004 по 2007 роки. З 2011 по 2013 року в регіонах України зафіксовані тенденції до зростання злочинності (Додаток Е, рис. Е.1-Е.6). Така синхронність у динаміці злочинності, на наш погляд, пояснюється схожістю процесів, які відбувалися на всій території країни, залежністю динаміки злочинності в регіонах від загальнодержавних соціальних, економічних, політичних, культурологічних, правових та інших перетворень.

На підставі викладеного, зазначимо, що неможливо заперечувати статистичну стійкість, повторюваність і взаємозалежність, які спостерігаються у відмінностях стану злочинності в областях і містах України. Вони пояснюються тим, що акти злочинної поведінки в кожному з регіонів обумовлюються у своїй масі схожими для всієї країни та специфічними для конкретного регіону закономірностями та причинами. Збереження цих закономірностей та їх причин призводить до збереження цілісності типів розподілу статистичних показників як єдиної системи, їх структурованість, взаємодією, взаємообумовленість і взаємозалежність. Саме ці ознаки характеризують регіональну злочинність як систему. Отже, на підставі аналізу головних ознак системи та порівняння їх з результатами наших досліджень,

гіпотезу що регіональна злочинність – це певна система, можна вважати доведеною.

Наведене дозволяє констатувати, що для регіональної системи злочинності в Україні характерні певні закономірності територіального розподілу. Причому ці закономірності є характерними не лише для системи загальної злочинності, але й простежуються на рівнях самостійних підсистем – видів регіональної злочинності (неповнолітніх, насильницької, корисливої і т.д.). Ними виявилися: нерівномірність розподілу злочинності по території, диференційованість, стійкість територіального розподілу злочинності, синхронність динамічних рядів загальної злочинності, стабільність груп регіонів за рівнем кримінальної враженості в досліджуваному часовому періоді.

Отже, гіпотези щодо нерівномірності територіального розподілу злочинності, її диференційованості, стійкості структурного територіального розподілу злочинності в регіонах України та про стабільність груп регіонів за рівнем кримінальної враженості, про синхронність динамічних рядів загальної злочинності в регіонах можна вважати доведеними.

Крім теоретичних, зробимо й деякі практичні висновки. Як зазначалося, регіональна система злочинності – це самодетермінуюче явище, де всі її компоненти взаємодіють. Ця система здатна до самовідтворення та самовдосконалення. Тут діють закони «соціальної фізики», на які свого часу звертав увагу ще А. Кетле понад 180 років тому [182]. Подібно законам фізики, регіональна система злочинності, як негативна частина соціальної системи, підпорядковується дії закону збереження та перетворення енергії¹¹. Оскільки останнім часом на фоні збереження суттєвої соціальної напруженості вивільнилася велика соціальна енергія, вона, на жаль, перетворюється на енергію, що демонструє тенденції прагнення до вирішення конфліктів шляхом насилля [19, с. 98; 17]. Така ситуація заслуговує на відповідну увагу з боку державних та правоохоронних органів.

¹¹ Закон збереження енергії (англ. *energy conservation law*;) – закон, який стверджує, що повна енергія в ізольованих системах не змінюється з часом. Проте енергія може перетворюватися з одного виду в інший.

Східні регіони країни, у зв'язку з катастрофічним загостренням криміногенної ситуації і, як наслідок, «кримінологічним колапсом» [21, с. 253–258], соціальною та демографічною кризою, найближчим часом можуть виявитися регіонами-донорами злочинності для інших регіонів країни. У наступні роки з високим ступенем імовірності можна прогнозувати збільшення соціальної напруженості в українському суспільстві й суттєве загострення криміногенної ситуації в інших регіонах країни. Вагомі кримінологічні загрози тут містять: геополітичні та соціально-економічні фактори; велика кількість «змушених мігрантів», що переселилися до інших областей (примусова віктимізація); висока зараженість ЗМІ та Інтернету продукцією з демонстрацією насилля; неконтрольований обіг зброї; специфічний поствійськовий синдром психологічного стану учасників АТО; прагнення до реваншизму та помсти, з боку різних видів (зокрема незаконних) військових формувань тощо. Прогнозуються і якісні зміни в структурі злочинності – зменшення реєстрації злочинів невеликої та середньої тяжкості з паралельним їх витісненням тяжкими та особливо тяжкими злочинами.

3.2 Кримінологічна характеристика закономірностей загальнокримінальної насильницької регіональної злочинності в Україні

У результаті послаблення соціального та правового контролю над проявами насильства, надмірного висвітлення різних його форм у засобах масової інформації, зниження ефективності профілактичної роботи правоохоронних органів, цілого ряду негативних соціальних, економічних та психологічних факторів насильницька злочинність перетворилась у невід'ємну частину українського соціального буття. На цьому тлі насильницька злочинність негативно впливає на рівень безпеки, демографічну ситуацію в країні, значно знижує якість життя населення. Розповсюдженість таких крайніх форм прояву насильства, як умисних убивств, тяжких тілесних ушкоджень, зґвалтувань і розбоїв створює у свідомості населення відчуття страху,

незахищеності, безкарності злочинців, розповсюджує в суспільстві всездозволеність і неповагу до закону. На цьому тлі вкрай актуальним є виявлення об'єктивних регіональних закономірностей насильницької злочинності – її сучасного стану, структури, динаміки, географії, шкоди, що завдається суспільству.

Як загальновідомо, насильницька злочинність є традиційним предметом вивчення в кримінології. Цьому виду злочинності у своїх роботах присвячували увагу такі вчені, як П.П. Андрушко, О.М. Бандурка, В.Ю. Баулин, В.І. Борисов, В.В. Голіна, В.О. Глушков, В.К. Грищук, І.М. Даньшин, С.Ф. Денисов, Т.А. Денисова, О.М. Джужа, А.І. Долгова, В.М. Дрьомін, А.П. Закалюк, А.Ф. Зелінський, О.М. Ігнатов, О.Г. Кальман, О.М. Костенко, О.Г. Кулик, В.М. Куц, О.М. Литвак, О.М. Литвинов, В.Г. Лихолоб, П.С. Матишевський, М.І. Мельник, та інші вчені. У підготовлених ними підручниках, монографіях, посібниках та публікаціях визначено поняття насильницької злочинності, наведені її ознаки, надано кримінально-правову та кримінологічну характеристику окремих злочинів та їх сукупності, проаналізовані кількісні та якісні ознаки насильницької злочинності, наведений перелік злочинів, що відносяться до цієї категорії, проаналізовано місце вчинення злочинів і т.д. Поряд із цим, в українській кримінології довгі роки залишається малодослідженою проблема регіональних особливостей насильницької злочинності – її територіальних відмінностей, особливостей структури, динаміки, географії й т.д. Саме висвітлення цих кримінологічних особливостей насильницької злочинності в регіонах України ми і ставимо за мету цієї частини нашого дослідження.

Перш ніж аналізувати кількісні та якісні ознаки, визначимося з сучасним поняттям насильницької злочинності. В юридичній літературі зустрічаються відмінні за обсягом та змістом визначення насильницької злочинності, вчені відносять до цієї групи різні види злочинів. Так, за визначенням професора В.В. Голіни, насильницька злочинність проти життя і здоров'я – це сукупність умисних посягань, спрямованих на втручання у фізичну і психічну цілісність

жертви злочину з метою заподіяння їй смерті або тілесного ушкодження [211, с. 141]. А.П. Закалюк визначав насильницьку злочинність як сукупність умисних злочинів, які вчиняються із застосуванням насилля як способу або засобу їх вчинення [149, с. 29]. У підручнику з кримінології за редакцією А.І. Долгової міститься схоже визначення. До насильницьких злочинів автори відносять злочини проти: життя; здоров'я людини; свободи, честі та гідності особи; злочини проти статевої недоторканності і статевої свободи [200, с. 501; 100; 98]. Самостійне місце кримінологами відводиться таким злочинам, як зґвалтування, хуліганство та таким, що належать до групи двох об'єктних насильницьких злочинів – терористичний акт, грабіж, розбій, які представляють самостійний кримінологічний «блок» злочинів [389, с. 177].

Свого часу О.М. Ігнатов провів ретельний аналіз загальнокримінальної насильницької злочинності в Україні за 2002-2012 рр. і дійшов висновку, що згадані злочини в структурі всієї зареєстрованої злочинності складають 15,3 %. За його даними, загальнокримінальні насильницькі злочини поділяються на дві практично рівні групи: насильницькі злочини проти власності (7,9 %) та інші насильницькі злочини (7,4 %). За рейтинговим аналізом учений отримав такий їх структурний розподіл: до першої п'ятірки увійшли: ст. 186 – грабіж – 6,646; ст. 296 – хуліганство – 2,696; ст. 122 – умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження – 1,995; ст. 187 розбій – 1,097; ст. 121 – умисне тяжке тілесне ушкодження – 1,058. Друга п'ятірка злочинів за часткою в загальній структурі злочинності має такий вигляд: ст. 115 — умисне вбивство – 0,636; ст. 125 – умисне легке тілесне ушкодження – 0,262; ст. 129 – погроза вбивством – 0,237; ст. 189 – вимагання – 0,210; ст. 152 – зґвалтування – 0,181. Інші загальнокримінальні насильницькі злочини мають показники від 0,130 до 0,004 [167, с. 132-133; 88; 90; 89; 80; 85; 104; 135]. Не вступаючи в дискусію з визначення та переліку насильницьких злочинів, ґрунтуючись на зазначених загальновизнаних у кримінології поняттях, переліку та ознаках насильницької злочинності, зупинимося на таких злочинах з ознаками насилля, що являють собою найбільшу суспільну небезпеку – вбивства, умисні тяжкі тілесні

ушкодження, зґвалтування та розбої. Тим більше, що саме ці злочини являють найвищу суспільну небезпеку і є своєрідним барометром якості суспільного життя.

Проаналізуємо їх рівень, інтенсивність, структуру, ціну, географію, латентність, тенденції та деякі якісні особливості.

Рівень та ціна насильницької злочинності. На жаль, шкода, яка завдається насильницьким криміналом, на сьогодні дорівнюється, а інколи значно перевищує втрати країн, де відбувалися широкомасштабні активні військові дії. Так, за результатами проведеного нами аналізу даних офіційної статистики МВС у період з 2001 по 2011 роки, встановлено, що за вказані десять років в Україні навмисно вбито або здійснено замах на вбивство у 36183 зареєстрованих випадках злочинів; скалічено (завдано умисні тяжкі тілесні ушкодження) – 57 178, зґвалтовано – 9804 особи [157; 340]. Якщо сучасну ситуацію в Україні у сфері насильницької злочинності порівняти з війною в Афганістані, то за своїми негативними наслідками для суспільства насильницька злочинність у нашій країні значно перевищує військові втрати всього СРСР протягом 1979-1989 років.

Нагадаємо, що війна в Афганістані у період з 1979 по 1989 рр. визнається однією з трагічних сторінок історії колишнього СРСР та України. Вона фізично згубила, скалічила та духовно травмувала сотні тисяч молодих воїнів, завдала невинуватної економічної та соціальної шкоди, спричинила негативні політичні наслідки. За 10 років цієї війни незворотні втрати всього СРСР склали – 14 453¹² особи, з яких вбито в бою – 9511, померло від ран – 2386, від хвороб – 817, загинуло в аваріях, катастрофах та покінчили життя самогубством – 1739 осіб [354]. За цей же період під час бойових дій майже 54 тис. солдат та офіцерів були поранені, травмовані або отримали контузію [294]. За офіційною статистикою загальна ціна фізичної шкоди, завданої колишньому СРСР, вимірюється кількістю загиблих і поранених, що в

¹² Тут і далі підкреслено нами.

сумі складає 68,5 тис. осіб. Матеріальні, соціальні та політичні збитки від цієї кампанії підрахувати взагалі не можливо.

У теперішній час тільки від трьох видів насильницької злочинності в Україні гине у два рази більше людей та фізично страждає стільки ж, скільки втрачено за аналогічний період війни в Афганістані. Так, тільки за період з 2006 по 2011 роки в результаті вчинення тяжких та особливо тяжких злочинів в Україні загинуло – 43 052 особи (2006 р. – 8858; 2007 – 9029; 2008 – 7919; 2009 – 6024; 2010 – 5445; 2011 – 5777 осіб) [157; 340], тобто в три рази більше, ніж втратив всього СРСР за 10 років війни в Афганістані. Складається враження, що вже у зазначений час насильницький кримінал проводив проти українського суспільства широкомасштабні бойові дії, спрямовані на знищення населення, із застосуванням військової та бойової техніки. Якщо у 2013 році зафіксовано 5160, то у 2014 їх налічувалося вже 11 532 фактів вбивств, тобто відбулося їх дворазове збільшення відносно минулого року.

Далі розглянемо результати, отримані та систематизовані нами за раніше описаною методикою [18, с. 116-123; 28, с. 151-159] середніх показників структури, динаміки, коефіцієнтів інтенсивності на 100 тис. населення та географії таких насильницьких злочинів, як умисні вбивства, умисні тяжкі тілесні ушкодження, зґвалтування, розбої та грабежі, які розраховані за офіційними статистичними даними МВС за період з 2001 по 2013 роки у 27 регіонах України (24 області, АР Крим, м. Київ та м. Севастополь). За даними нашого дослідження виявилось, що: по-перше, насильницька злочинність є структурним елементом регіональної системи злочинності; по-друге, вона має характеристики та ознаки самостійної підсистеми; по-третє, для насильницької злочинності характерні схожі із загально-регіональною системою характеристики; по-четверте, криміногенному простору України за окремими видами насильницьких злочинів у регіональному розрізі притаманні закономірності функціонування тотожні із загальною системою злочинності. Станом на 2001-2011 рр. [19, с. 90-98; 18, с. 116-123; 28, с. 151-159], а пізніше й у 2012-2013 рр. для цих злочинів було зафіксовано такі закономірності:

нерівномірність, диференційованість, стійкість територіального розподілу злочинності, стабільність груп регіонів за рівнем кримінальної враженості, синхронність динаміки злочинності у регіонах і т.д.

Значними відмінностями та нерівномірністю характеризується **структурний розподіл насильницької злочинності** за регіонами. Наприклад, п'ять східних регіонів України характеризувалися найвищою в Україні питомою вагою навмисних вбивств. Протягом 2001-2013 рр. у середньому майже два з десяти вбивств або 15,21% від загальної структури вбивств по Україні вчинялися в Донецькій області. На другому місці опинилась Дніпропетровська область – 7,78%, третє місце посіла Харківська область з питомою вагою 7,04%, для Луганської області цей показник становив 7,01% і для Запорізької – 4,73% від загальноукраїнських показників. У середньому за вказаний період у п'яти областях Східної України вчинялося близько 43 % умисних убивств і замахів на вбивства, що складає майже половину від усіх злочинів цього виду по країні. Тоді, як у семи західних областях (Чернівецька – 0,99%, Тернопільська – 0,84%, Івано-Франківська – 1,17%, Закарпатська – 1,24%, Хмельницька – 1,92%, Вінницька – 2,29%, Львівська – 3,33%) вчинялося лише 11,33 % таких злочинів. Для північних регіонів (Київська область – 3,89%; Житомирська – 2,51%; Чернігівська – 2,51%; Волинська – 1,33%; Рівненська – 1,07%; м. Київ – 4,52%) цей показник становив 15 %. У південних регіонах (АР Крим – 5,71%; Одеська область – 6,36%; Херсонська – 3,14%; Миколаївська – 3,36%; м. Севастополь – 0,98%) нами зафіксовано 19 % убивств та замахів на вбивства. І найменшою питомою вагою цих злочинів характеризувався центральний район (Полтавська область – 2,96%; Сумська – 2,17%; Черкаська – 2,41% і Кіровоградська – 3,17%) – 10,96% від усіх злочинів по країні (Додаток Д, рис. Д.11). З наведених даних простежується і диференційованість структурного розподілу злочинності між регіонами країни. Показовим виявився той факт, що структурний розподіл середніх показників умисних тяжких тілесних ушкоджень, зґвалтувань, розбоїв і грабежів протягом 2001-2013 рр. із незначними коливаннями майже повністю співпадав зі

структурним розподілом навмисних убивств і замахів на вбивства (Додаток Д, рис. Д.11-Д.13, рис. Д.15), що свідчить про суттєві їх кореляції й тотожність дії територіальних факторів, що продукують насилля в тій або іншій територіально-просторовій системі.

Аналіз **динаміки насильницьких злочинів** у період з 2001 по 2013 рр. дає підстави зробити висновок про те, що порівняно з 2001 роком у 2013 р. загалом по Україні відбулося збільшення реєстрації цих злочинів: убивств з 4571 до 5160 (+12,89) середній темп зниження за 14 років становив +1 %; реєстрація умисних тяжких тілесних ушк оджень знизилася – з 6116 до 2787 (-54,43 %) середній темп зниження за 14 років становив -6,30 %; зґвалтування знизилася – з 1051 до 418 (-60,23%) середній темп зниження за 14 років становив 7,40 % (Додаток З. рис. З.1-З.6; Додаток И рис. И.1-И.6). Якщо у 2013 році зафіксовано 5160, то у 2014 їх налічувалося вже 11 532 фактів вбивств, тобто відбулося їх дворазове збільшення відносно минулого року. На фоні загострення суспільних протиріч та збільшення у цей період кількості реєстрації заяв та повідомлень про злочини майже у два рази (з 1,5 млн до 4,2 млн) така динаміка виглядає доволі дивною. Виявляється, що рівень конфліктності, викликаний різного роду суперечностями в суспільстві збільшується, а кількість окремих насильницьких злочинів – зменшується. Парадокс, який може свідчити лише про збільшення у вказаний період рівня латентності насильницької злочинності.

Важливого кримінологічного значення набуває аналіз **інтенсивності насильницької злочинності**. Проаналізуємо ці показники в загальнодержавному, регіональному та міжнародному розрізі. Розраховані нами за період 2001-2013 рр. середні загальноукраїнські показники інтенсивності злочинів на 100 тис. населення розподілилися таким чином: вбивства – 7, умисні тяжкі тілесні ушкодження – 11, розбої – 11, зґвалтування – 1,89. Наприклад, за даними В.В. Лунєєва, коефіцієнт умисних убивств у Східній Європі дорівнюється 9,8 на 100 тис. населення (що вище, ніж в Україні); у Північній Америці – 9, у Західній Європі – 3,5; в арабських країнах – 2,4. При

середньому коефіцієнті згвалтувань у світі 10 злочинів на 100 тис. населення, у Північній Америці цей показник зафіксований на рівні 39; у Західній Європі він складає 8,3, у Східній Європі – 6,3, у Росії – 5,6, а в арабських країнах – 0,7 [249, с. 67-69]. З наведених даних видно, що загальноукраїнські показники інтенсивності насильницької злочинності або наближуються, або є значно меншими від світових показників. Але при порівнянні інтенсивності насильницької злочинності в окремих регіонах України райдужна картина значно змінюється. Цю тезу підтверджують результати аналізу географії злочинності.

Географія насильницької злочинності. За результатами нашого дослідження, регіони України за рівнем кримінальної враженості насильницькою злочинністю поділяються на три зони – позитивна, перехідна (середня) та негативна. До *позитивної криміногенної зони* увійшли території з низькою та помірною інтенсивністю злочинності. До *перехідної (середньої) криміногенної зони* – регіони з середніми показниками інтенсивності злочинності. До *негативної криміногенної зони* належать території з високою та дуже високою інтенсивністю злочинності.

Особливостями територіального розподілу насильницької злочинності в Україні є той факт, що на відміну від географії загальної злочинності [18, с. 116-123; 28, с. 151-159], негативна криміногенна ситуація простежується в переважній більшості регіонів країни, ніж позитивна або перехідна. При цьому нами фіксувалася висока враженість окремих регіонів крайніми проявами насильства – умисними вбивствами та замахами на вбивства. Половина, або 12 з 27 регіонів України, опинилися в негативній зоні кримінальної враженості цими особливо тяжкими злочинами.

При середніх загальноукраїнських показниках інтенсивності вбивств 7 на 100 тис. населення, що фіксувалися в Україні протягом 2001-2013 рр., у Донецькій області цей показник у середньому становив 11,04, у Кіровоградській – 10,01, у Луганській – 9,78, у Херсонській – 9,28, у Миколаївській – 9,19, в Одеській – 8,81, у АР Крим – 9,61, у Запорізькій області

– 8,48, у Харківській – 8,35, у м. Севастополь – 8,64, у Київська – 7,38 у Чернігівській області – 7,21, у Дніпропетровській – 7,55. Навіть у 5 регіонах перехідної (середньої) зони кримінальної враженості (м. Київ – 5,61, Житомирська – 6,32, Полтавська – 6,37, Сумська – 5,90, Черкаська – 6,02 області) інтенсивність умисних убивств у два рази перевищує аналогічні показники Азербайджану, Вірменії, Німеччини, Польщі та Франції, які становлять у середньому 2-3 злочини на 100 тис. населення. Що стосується 9 регіонів відносно благополучної – позитивної зони кримінальної враженості (Тернопільська – 2,53, Івано-Франківська – 2,82, Рівненська – 3,07, Закарпатська – 3,32, Чернівецька – 3,62, Волинська – 4,26, Львівська – 4,32, Вінницька – 4,54, Хмельницька – 4,67 області), то навіть вони значно перевищують середньоєвропейські показники інтенсивності вбивств (Додаток Б., рис. Б.3). Наведені дані дають підстави стверджувати про більш високий ступінь суспільної небезпечності насильницької злочинності в Україні, ніж в інших країнах світу.

Комплексний просторово-часовий і структурний аналіз умисних тяжких тілесних ушкоджень, зґвалтувань, розбоїв дає підстави стверджувати про схожість інтенсивності, структурного розподілу та географії цих злочинів з аналогічними показниками умисних вбивств та замахів на вбивства (Додаток Б., рис. Б.3-Б.6; Додаток Д., рис. Д.11-Д.13, рис. Д.16).

Представлені дані свідчать про значну поширеність насильницької злочинності в Україні та високий ступінь її суспільної небезпечності. Взагалі, криміногенний простір України протягом 2001-2013 рр. характеризувався певними особливостями. Нами отримані дані, що в 10 з 27 регіонах фіксувалася складна криміногенна ситуація з вчиненням умисних тяжких тілесних ушкоджень. Також протягом 13 років у 9 регіонах країни спостерігалася значно вища інтенсивність учинення розбійних нападів, ніж у середньому по Україні. При цьому особливого занепокоєння викликала ситуація в цій сфері в Донецькій, Дніпропетровській, Луганській, Запорізькій областях, у АР Крим та м. Севастополь. Коефіцієнт інтенсивності тяжких тілесних ушкоджень та

розбоїв у цих регіонах у 2 рази перевищує середні загальноукраїнські показники й у 3-4 рази з року у рік перевищує інтенсивність злочинності західних регіонів країни (Додаток Б., рис. Б.3-Б.6; Додаток Д., рис. Д.11-Д.13, рис. Д.16).

Що стосується зґвалтувань, то в регіонах України інтенсивність цього виду злочинності є значно нижчою, ніж у світі (про що нами вказувалося вище), поряд із цим, враховуючи високий рівень **латентності** цієї категорії злочинів, реальна картина може виявитися значно складнішою. Висока інтенсивність цього виду злочинності спостерігалася в 11 регіонах країни. Найгірша ситуація зі зґвалтуваннями спостерігалася в АР Крим, у Донецькій, Запорізькій, Херсонській, та інших областях України. У групу зі складною криміногенною ситуацією, крім східних та південних регіонів, увійшли також окремі північні та західні регіони. Наприклад, у Київській, Житомирській та Хмельницькій областях протягом 2001-2013 рр. інтенсивність зґвалтувань фіксувалася практично така ж само, як у Донецькій, Запорізькій, Одеській областях, АР Крим та м. Севастополь – на рівні 2 злочинів на 100 тис. населення. Водночас більшість Західних регіонів країни: Закарпатська, Івано-Франківська, Тернопільська, Чернівецька області і т.д. характеризувалися помітно нижчою кримінальною враженістю зґвалтуваннями.

Помітні регіональні відмінності насильницької злочинності спостерігаються і в інших країнах світу. Наприклад, відомий американський вчений Едвін М. Шур відмічає, що в межах Сполучених Штатів Америки в цьому плані протягом багатьох років існують стійкі регіональні і навіть локальні відмінності. Так, у південних районах США в загальній кількості злочинів спостерігається домінування нападів і вбивств; у тихоокеанських штатах відмічається велика розповсюдженість тяжких злочинів проти особи та посягань на майно. Водночас Нова Англія характеризується найбільш низьким відсотком тяжких злочинів проти особи, а центральні штати Південного Сходу традиційно відрізняються низьким рівнем тяжких майнових злочинів. Найбільша доля злочинів, порівняно з сільськими, припадає на міські райони, а

що стосується злочинності на приміських територіях, то її інтенсивність наближується до рівня невеликих міст. Показовим є той факт, що деякі міста стабільно відрізняються підвищеною інтенсивністю одних злочинів і низьким відсотком інших [417, с. 55-56]. Майже за 180 років до нашого дослідження А. Кетле з цього приводу наголосив, що середовище, в якому живе людина, сімейні відносини, релігія, в якій він виховувався, обов'язки соціального положення – все це впливає на її моральну сторону. Навіть зміни атмосфери залишають на людині свої наслідки: декілька градусів широти можуть змінити норов особи; збільшення температури розпалює її страсті і збуджує схильність до мужності або насилля [182, с. 100-101].

Суттєвою кримінологічною особливістю насильницької злочинності в Україні є її висока **латентність**. До речі, за даними розрахунків професора О.М. Литвинова, на одне зареєстроване вбивство припадає в середньому два незареєстрованих. Для тяжких тілесних ушкоджень цей показник дорівнює – 5, для згвалтувань – 6, для розбоїв – 33, грабежів – 57 і т.д. [239, с. 51]. Зарубіжні вчені І.С. Скифський [328, с. 33-35] та В.В. Лунєєв [249, с. 155-156], за результатами дослідження реальних масштабів насильницької злочинності у своїх країнах, наводять схожі дані.

Для більш глибокого висвітлення зазначеного питання звернемося до результатів аналізу найбільш тяжких видів насильницької злочинності (вбивств), отриманих О.М. Ігнатовим. Після ретельного вивчення питання латентності насильницької злочинності, вчений наводить дані ОВС про кількість зареєстрованих умисних вбивств (та замахів) і дані щодо залишку не розшуканих безвісті зниклих осіб у сукупності із залишком кількості справ про невпізнані трупи за період з 2002 по 2013 роки. За отриманими даними, станом на початок 2013 р. у середньому на 3 тисячі зареєстрованих умисних вбивств та 7 тисяч безвісті зниклих осіб, розшукати яких не вдалося, щороку в середньому припадає 16 тисяч невпізнаних трупів [167, с. 190-193].

Кримінологічно важливими є дані, отримані вченим про маскування вбивств під різного роду нещасні випадки і т.п. Наприклад, щодо останнього з

наведених обставин типовим випадком може служити смерть людини в результаті ДТП (або інсценування ДТП). Так, за результатами перевірки органами прокуратури ДАІ МВС України, лише у 2006 р. було виявлено 40 тисяч неврахованих потерпілих і більше 700 неврахованих загиблих від ДТП. А загалом від 5 до 10 % загиблих від дорожньо-транспортних пригод і померлих у лікарнях не враховуються в офіційній статистиці. У свою чергу, саме за допомогою інсценування загибелі людини в автокатастрофі найчастіше вчиняються, наприклад, (латентні) політичні вбивства. Загибель в автокатастрофі й отруєння займають друге місце серед прихованих видів убивств; на третьому місці знаходяться утоплення й падіння під потяг [167, с. 196]. А вивчення проблеми інсценування вбивств під самогубство та інші нещасні випадки ще чекає своїх ретельних досліджень.

Вже у 2013 році О.М. Інгатом виявлено загрозливі тенденції насильницької злочинності. У регіонах (областях), де фіксувалося значне зменшення кількості реєстрованих убивств (та замахів), мало місце пропорційне збільшення залишку не розшуканих безвісті зниклих осіб [159, с. 95-97]. У цьому сенсі, показовими виявилися дані, що найбільш складна ситуація з приховування вбивств, спостерігалася в Донецькій, Київській, Луганській, Одеській та Чернігівській областях. У результаті вчений дійшов аргументованого висновку, що в попередні роки в нашій країні відбувалося приховування злочинів від обліку на масовому, системному рівні шляхом маніпулювання з боку правоохоронних органів відповідними статистичними даними на рівні держави [167, с. 197]. Автор має рацію, стверджуючи, що реальна кількість жертв вбивств може перевищувати офіційні показники мінімум у 2 рази, а їх фактичний рівень може складати 22 злочини на 100 тис. населення [167, с. 191]. Якщо розглядати насильницьку злочинність як «барометр стабільності соціальних процесів», то вже починаючи з 2011-2012 р., ми помітили [19, с. 90-98], що українське суспільство почало отримувати чіткі сигнали невинуватості агресії та неприродного загострення

криміногенної ситуації з тенденціями до тотального домінування вирішення конфліктів та суперечок виключно насильницьким шляхом.

На цьому тлі заслуговують на увагу деякі якісні зміни насильницької злочинності. Загалом сучасна насильницька злочинність характеризується необґрунтованою жорстокістю, цинізмом, відкритою зухвалістю, демонстративізмом, нехтуванням елементарними правилами людського співжиття, незначними поводами для застосування крайніх проявів насилля – вбивств, завдання тілесних ушкоджень і т.д. З цього приводу достатньо пригадати події попередніх років у Києві, коли так званий «Караванський» стрілок у приміщенні торгівельного центру через незначні приводи розстріляв чотирьох охоронців. Не менш відомим став випадок, пов'язаний зі зґвалтуванням і жорстоким убивством молодиками Оксани Макар, що трапився в березні 2012 р. у м. Миколаїв. Криміногенна ситуація у сфері насильницької злочинності ускладнюється ще й тим, що останніми роками до насилля долучаються представники державних і правоохоронних органів. Пригадаємо справу навколо жорстокого вбивства на Кіровоградщині Валерія О. нардепом Віктором Л., у співучасті з экс-прокурором Голованівського району Г. та экс-начальником райвідділу міліції К. Ці випадки викликали великий резонанс у суспільстві та широко висвітлювалися у засобах масової інформації [334]. А окремі депутати Верховної Ради з 2010 року у засобах масової інформації відкрито пропагували насилля як єдиний спосіб вирішення ідеологічних та політичних суперечок. Наведені приклади вказують на високу враженість українського суспільства ідеєю насильницького способу вирішення протиріч, на підвищений рівень агресивності в суспільстві, наявність домінування жорстокості, цинізму та нехтування людським життям та тілесної недоторканності особи. Така ситуація на фоні негативних соціально-економічних та інформаційних факторів дає підстави стверджувати про негативні тенденції насильницької злочинності і про подальше загострення криміногенної ситуації в цій сфері.

Пояснення такої ситуації частково можна знайти в тому, що в сучасному світі науковий, технічний та економічний прогрес відбуваються більш швидкими темпами, ніж духовний, культурний і правовий [249, с. 52-53].

З наведеного можна зробити висновок, що реальний рівень насильницької злочинності в Україні значно перевищує офіційні показники. Це свідчить про те, що сучасний рівень матеріального, технічного та кадрового забезпечення правоохоронних органів не дозволяє їм адекватно протидіяти цьому виду асоціального явища. Якщо ж сюди додати сімейне насилля, насильницькі прояви серед учнів шкіл, які носять переважно латентний характер, то ситуація взагалі виглядає дуже загрозливою, а ймовірно й важко контролюваною.

Таким чином, можна констатувати, що протягом останніх років в українському суспільстві спостерігаються негативні тенденції домінування насильницького способу вирішення різного роду конфліктів та непорозумінь. Дрібні суперечки, підігріті алкоголем або наркотиками, часто стають приводами для жорстоких убивств, завдання тяжких тілесних ушкоджень, учинення розбоїв і зґвалтувань. В Україні є всі підстави для погіршення ситуації у сфері насильницького способу вирішення суперечок. Об'єктивний прояв це може знаходити в збільшенні злочинів, пов'язаних зі спричиненням не лише побоїв, мордувань, умисних легких та середніх тілесних ушкоджень, а й із завданням тяжких тілесних ушкоджень, учиненням розбоїв, грабежів, вбивств тощо. Запобігання такої ситуації вбачається в корінних змінах системи протидії злочинності, у кардинальних змінах у системі правоохоронних органів, в інформаційній, соціальній та економічній політиці держави. Отже, вивчення кримінологічних закономірностей загально кримінальної насильницької регіональної злочинності – її видів, регіональних відмінностей, структурних і видових особливостей розподілу, динамічних змін, особливостей регіональної детермінації вбачається одним із пріоритетних напрямків подальших наукових досліджень у вигляді систематичного регіонального моніторингу.

3.3 Кримінологічна характеристика закономірностей регіональної злочинності неповнолітніх в Україні

Як загальновідомо, злочинність неповнолітніх є значною частиною загальної злочинності. Вона займає особливе місце в кримінології й тому є важливим об'єктом кримінологічних досліджень. У силу того, що молодь є природним резервом суспільного розвитку, а вчинення ними злочинів є індикатором недоліків суспільства – дослідження злочинності неповнолітніх у регіональному розрізі може представити більш повну картину криміногенної ситуації в країні й виявити нові шляхи вдосконалення діяльності правоохоронних органів із запобігання не лише цьому виду, а й усій злочинності.

Останніми роками злочинність неповнолітніх стала важливим напрямком кримінологічних досліджень. Це є не випадковим, оскільки неповнолітніми особами вчиняється майже кожний десятий зареєстрований злочин. Крім цього, переважна більшість рецидивістів та представників організованої злочинності розпочинають свою злочинну кар'єру неповнолітніми. Отже, злочинність неповнолітніх є своєрідним резервом для злочинності дорослих, рецидивної та організованої злочинності. Таким чином, злочинність неповнолітніх розглядається не лише як загроза молодому поколінню, а і як небезпека нормальному розвитку суспільства в майбутньому. Наведене й обумовлює актуальність цієї частини нашого дослідження.

Проблемам вивчення та запобігання злочинності неповнолітніх присвячено багато уваги як українськими, так і закордонними вченими. Питання кримінологічної характеристики злочинності неповнолітніх і молоді висвітлені в підручниках і монографічних дослідженнях В.В. Вітвіцької, Т.А. Денисової, Е.М. Демідовій, А.І. Долгової, В.І. Женунтія, Г.Й. Забрянського, А.П. Закалюка, О.Г. Кальмана, В.П. Філонова, Н.С. Юзікової та інших вчених. Переважно дослідження вказаних учених торкалися кримінологічної характеристики цього виду злочинності, її причин та

умов, запобігання, кримінально-правового та кримінологічного захисту морального і фізичного розвитку неповнолітніх на загальнодержавному рівні. Питанням аналізу регіональної злочинності, її територіальних особливостей, регіональної структури та сучасних тенденцій присвячені одиничні дослідження. Саме вирішення цих питань ми й ставимо за головну мету даної частини нашої роботи.

Нагадаємо, що вивчення регіональної злочинності дає можливість виявити її територіальні особливості, а саме відмінності та подібності концентрації на окремих територіях; дослідити її структурний розподіл; виявити відмінності в динаміці злочинності та її видів у регіонах; установити місця концентрації потерпілих від злочинів; особливості видів і способів учинення злочинів тощо. Отже, дослідження регіональної злочинності, її територіальних особливостей є підставою для диференційованого аналізу її причин та умов, що є запорукою для ефективного запобігання злочинності.

У свою чергу, **неповнолітніми** в юридичній літературі прийнято вважати всіх осіб з моменту народження і до настання ними повноліття – 18 років. Проте частиною 1 статті 22 Кримінального кодексу України визначені межі неповноліття, за яких настає кримінальна відповідальність осіб, яким до вчинення злочину виповнилося 16 років. У цій же статті ч. 2 Кодексу встановлено, що в разі вчинення одного з більш небезпечних злочинів, особа, яка його вчинила, підлягає кримінальній відповідальності у віці з 14 років. Таким чином, у кримінології вікове обмеження кримінальної відповідальності неповнолітніх охоплює категорію населення від 14 до 18 років і становить 4 роки.

Протягом останніх років відбулися помітні якісні зміни в структурі злочинності неповнолітніх. Насамперед, за даними кримінологічних досліджень, зросла частка злочинів, які за сучасної кваліфікації віднесені до тяжких та особливо тяжких. Серед злочинів неповнолітніх дві третини становили крадіжки, зокрема кожна четверта – з квартир, кожна п'ята – зі складів, баз, магазинів, інших торгових точок. Майже кожним десятим

злочинном був грабіж, близько 5 % – хуліганство, 3 % – незаконне заволодіння автотранспортом. Стрімко зросла питома вага неповнолітніх, притягнутих до кримінальної відповідальності за вчинення злочинів у сфері наркообігу, зокрема переважно без мети збуту наркотиків. Підвищена активність неповнолітніх у вчиненні окремих видів злочинів засвідчувалася зростанням за цими видами питомої ваги осіб цього віку серед усіх вікових категорій, що їх вчинили [149, с. 472; 86; 134; 113; 114].

В Україні існують яскраво виражені регіональні відмінності в злочинності неповнолітніх. Аналіз регіональних особливостей цього виду злочинності дає підстави стверджувати, що більшою кримінальною активністю неповнолітніх характеризуються східні регіони України. Це не випадково, оскільки ці ж регіони характеризуються значною перевагою за кількістю населення над західними, вищим рівнем урбанізації та значною щільністю населення. Наприклад, якщо у 2013 році в Донецькій області вчинили злочини 1152 осіб, у Дніпропетровській – 694, у Луганській – 888, у Харківській – 595, Запорізькій – 498, то в західних областях цей показник спостерігався в 7 – 10 разів менший (додатки Г.25 – Г.30). Так, у Тернопільській області у вказаному році злочини вчинили 159 неповнолітніх осіб, у Волинській – 252, у Чернівецькій – 200, у Львівській – 408 і т.д. [339]. Схожі відмінності мають стабільний характер і простежувалися нами й у попередні роки [22;24].

У загальній структурі злочинності по Україні питома вага злочинності неповнолітніх протягом 2001-2013 років складала в середньому 8,39 %. Цей показник набуває важливого кримінологічного значення, оскільки визначає частку неповнолітніх осіб у структурі всієї злочинності й надає можливість для порівняння кримінологічних з демографічними процесами в суспільстві. Якщо врахувати, що за статистичними даними, у загальній структурі всього населення України кількість осіб від 14 до 18 років становить – 2 688 092 або 5,9 % [351, с. 331; 130; 128], то не важко помітити, що *питома вага неповнолітніх злочинців у структурі злочинності на 30 % перевищує питому вагу неповнолітніх у структурі осіб у віці від 14 до 70 і більше років, які не*

вчиняли злочини. Це вказує на суттєву враженість суспільства злочинністю неповнолітніх і загрозу негативних змін у криміналізації суспільства в майбутньому.

Під час аналізу географії структурного розподілу злочинності неповнолітніх за регіонами (Додаток Б., рис. Б.7; Додаток Д., рис. Д.5; Додаток Л., рис. Л.1-Л.6; Додаток Х) виявилось, що для цього виду злочинності характерні схожі із загальною злочинністю закономірності, які простежувалися нами на прикладі інших видів злочинності [18, с. 116-123; 31, с. 12-14]. Проведеним рейтинговим аналізом встановлено, що наведені середні показники питомої ваги на регіональному рівні є стабільними, а виявлені закономірності простежувалися протягом 2001-2013 рр.

Аналіз структурного розподілу злочинності неповнолітніх серед регіонів України свідчить про те, що в п'яти східних областях України вчиняється 40 %, або майже кожен другий злочин. Найвищу питому вагу нами зафіксовано в Донецькій (10,97%), Луганській (8,14%), Дніпропетровській (7,96%), Харківській (6,54%) та Запорізькій (5,97%) областях. Значно меншою питомою вагою характеризувалися південні регіони. Сумарна питома вага злочинності неповнолітніх у них склала 17 % від загальної кількості злочинності неповнолітніх по Україні. Третє місце посіли західні (15 %) та північні (15 %) регіони. І найменшу питому вагу зафіксовано в центральних регіонах України. У них нами стабільно фіксувалося близько 10 % від злочинності неповнолітніх. По УМВСТ цей показник дорівнював 3 % злочинів від усієї злочинності неповнолітніх (Додаток Д., рис. Д.5). Наведені показники повторюються із року в рік, носять стабільний характер, а отже наведені дані мають братися до уваги правоохоронними та державними органами під час розподілу сил та засобів у протидії злочинності неповнолітніх.

Вагоме кримінологічне значення відводиться аналізу територіального розподілу середніх коефіцієнтів злочинної активності неповнолітніх на 100 тис. населення, що фіксувався в Україні протягом 2001-2013 років.

Закономірності регіонального розподілу злочинності неповнолітніх підпорядковуються формуванню відносно самостійних та стійких п'яти кримінологічних груп. Протягом 2001–2013 р. у нашій країні в середньому стабільно виявлялося близько 40 неповнолітніх злочинців на 100 тис. населення. *Низькою злочинною активністю* неповнолітніх характеризувалися Тернопільська – 20, Івано-Франківська – 22, м. Київ – 23, Львівська – 24 та Рівненська – 28 області, що склало 18,5 % від усієї території; *помірною злочинною активністю* характеризувалися Чернівецька – 29, Черкаська – 29, Хмельницька – 31, Закарпатська – 32, Чернігівська – 32 та Полтавська – 33, що становить 22% її територій. *Середніми показниками* характеризувалися Київська – 35, Вінницька – 36, Волинська – 36, м. Севастополь – 39, Житомирська – 41, області або 18,50 % її територій. *Високий рівень кримінальної враженості* був характерним для 6 областей України: Сумська – 42, Одеська, Дніпропетровська, Харківська по 43, Херсонська та Донецька по 44, або 22 % її територій. *Дуже високий рівень* зафіксований у АР Крим – 45, Миколаївська – 47, Кіровоградська – 53, Запорізька – 60, Луганська – 63 що склало 18,50 % її територій. Таким чином, 38,50 % територій України знаходяться в негативній криміногенній зоні (Додаток Б., рис. Б.7).

Елементарні математичні розрахунки вказують на те, що близько 50 % території нашої країни знаходяться в негативній зоні враженості злочинністю неповнолітніх. Як правило, це східні, південні й частково центральні регіони країни. Найчастіше саме ці регіони характеризуються високою концентрацією промислового виробництва; відмінними особливостями менталітету і культури місцевого населення; особливостями виховання дітей; специфічними умовами соціального та екологічного середовища. Високий рівень злочинності тут є свого роду наслідком системних прорахунків державної та регіональної політики відносно дітей та молоді. Воно є відображенням минулого, теперішнього й майбутнього стану криміногенної обстановки на цих територіях. Як вірно зазначив з цього приводу Г.Й. Забрянський, злочинність неповнолітніх – це відображення минулого, – оскільки цей вид злочинності є

продовженням масової девіантної поведінки підлітків, які не досягли віку кримінальної відповідальності. Теперішнього – оскільки неповнолітні вчиняють кожний десятий злочин, кожне 14-е умисне вбивство, кожне 12-е умисне завдання тяжкої шкоди здоров'ю, кожна 5-а крадіжка, кожний 4-й – грабіж, кожний 5-й – розбій, кожне 4-е – вимагання, кожне 3-е – незаконне заволодіння транспортним засобом. Майбутнє – тому що, як свідчать дослідження, чим більше в засуджених судимостей, тим частіше вони починали злочинну кар'єру в неповнолітньому віці [142, с. 44-57]. Результати досліджень злочинності неповнолітніх в Україні підтверджують дані, що серед засуджених, які мають декілька судимостей, понад 60 % перший злочин вчинили в неповнолітньому віці [149, с. 467-483]. Про це свідчить і практика притягнення до кримінальної відповідальності. Із цього слідує, що стан злочинності неповнолітніх у минулому багато в чому зумовлює нинішній стан злочинності дорослих. У свою чергу, теперішній стан злочинності неповнолітніх дозволяє прогнозувати негативний стан загальної злочинності у майбутньому.

Отже, злочинність неповнолітніх у регіонах є надзвичайно важливим об'єктом для моніторингу. Значне місце тут відводиться й щорічній класифікації регіонів за рівнем кримінальної враженості злочинністю неповнолітніх, прогнозуванню, плануванню і програмуванню заходів протидії злочинності з урахуванням її регіональних особливостей. Значення класифікації регіонів за рівнем кримінальної враженості злочинністю неповнолітніх має не лише теоретичне, але й практичне значення. Це дає можливість отримати правоохоронним органам науково-обґрунтовану інформацію про закономірності територіального розподілу злочинності неповнолітніх. Така інформація розширює можливості для диференційованої організації запобігання злочинності, дозволяє прийняти оптимальні, зважені рішення, ефективно розподілити сили та засоби протидії злочинності, підготувати відповідні кадри.

Слід зазначити, що в цьому питанні ми не є першопрохідцями. Раніше йому приділяли увагу К.Т. Ростов [310, с. 419] і Г.Й. Забрянський, які

розраховували коефіцієнти активності й інтенсивності злочинності неповнолітніх на прикладі регіонів Російської Федерації. З урахуванням розміру території РФ, учені групували її у шість класів – з відносно низькими показниками злочинності неповнолітніх, низько-середніми, середньо-низькими, середньо-високими, високо-середніми і з високими рівнями [142, с. 44-57]. Указана класифікація, безумовно, має дуже важливе теоретичне та практичне значення, однак, з урахуванням розміру і особливостей адміністративно-територіального устрою України вона уявляється дещо ускладненою. Тому під час вивчення злочинності неповнолітніх, ми взяли за основу раніше описану п'ятиступеневу класифікацію.

Після здійснення групування регіонів за рівнем кримінальної враженості, з метою вирішення питання про стабільність груп, нами за кожний рік, з 2001 по 2013 рр., проведений рейтинговий аналіз коефіцієнтів інтенсивності злочинності неповнолітніх осіб, які вчинили злочини в усіх 27 регіонах країни. Далі були побудовані статистичні ряди, в яких відображалася інформація про коефіцієнти інтенсивності злочинності в регіонах за кожний досліджуваний рік, якому відповідав ранг рівня криміногенності. Проведеним аналізом нами було зафіксовано таку закономірність, як відносна стабільність груп криміногенності регіонів [22, с. 87-91]. Дані рейтингового аналізу середніх показників інтенсивності співпадали з рейтингами цих показників у динаміці досліджуваного періоду. Це дало нам підстави стверджувати про стабільність груп і використовувати в якості узагальнюючих одиниць середні показники інтенсивності злочинності за регіонами. На цій основі ми побудували узагальнену модель криміногенного простору про враженість території України злочинністю неповнолітніх. Ці дані за допомогою методу картографування були занесені на відповідні карти.

Кримінологічний аналіз регіональних особливостей злочинності неповнолітніх буде не повним без дослідження її динаміки. За даними кримінальної статистики в Україні, у 2010 році було виявлено 13950 неповнолітніх осіб, що вчинили злочини, у 2011 – 13654, що становить понад

6 % від усіх осіб, що вчинили злочини в країні. У період з 2001 по 2011 рр. злочинність неповнолітніх знизилася майже у 2 рази. Якщо у 2001 р. налічувалося 29290 осіб, які вчинили злочини, у 2011 – 13654, то у 2013 р. їх налічувалося 11346 (8%) осіб. Базисний темп скорочення кількості неповнолітніх осіб, які вчиняли злочини становив 61,26 %, а середній темп зниження складав 7,6 %. Схожа ситуація простежувалася в усіх регіонах України. Такі тенденції ми пов'язуємо не з покращенням криміногенної ситуації в країні та в її регіонах, а зі збільшенням рівня латентності цього виду злочинності та зі зменшенням кількості неповнолітніх у загальній структурі населення. Зниження народжуваності, перевищення смертності над природним зростанням і депопуляція населення протягом останніх років нами зафіксована в більшості регіонах країни, за виключенням окремих західних: Волинської (+0,4 %), Закарпатської (+2,7 %), Рівненської (+1,8 %). У східних і центральних регіонах зафіксовано катастрофічні темпи зниження населення від 5 до 10 % [351, с. 338].

Схожі тенденції простежувалися й протягом 2012-2014 років. Однак, не зважаючи на загальні тенденції до зниження цього різновиду регіональної злочинності у 2013 р. (у Київській -11%, у Дніпропетровській -10,3%, у Запорізькій -10,2%, у Харківській -9,6%, у Донецькій -7,8%, у Ів.Франківській -5,8%, у Вінницькій (-4,3%), у Чернівецькій -4,3% та у Рівненській -4,1%), їх частка у загальній структурі регіональної злочинності зросла з 6% до майже 8%: у Закарпатській області до 10,55%; у Кіровоградській до 9,97%; у Луганській до 9,21%, у Волинській до 9,92%; у Донецькій до 8,23%, у Дніпропетровській до 7,38% (Додаток Х). В цілому наведені дані вказують: по-перше, на значний зв'язок злочинності неповнолітніх із загальною регіональною злочинністю; по-друге, на її вплив на криміногенну обстановку у регіонах; по-третє, на збільшення частки цього виду регіональної злочинності; по-четверте, на посилення тиску з її боку на суспільні відносини; по-п'яте, на несприятливе підґрунтя для тенденцій регіональної злочинності і її різновидів у майбутньому.

Під час вивчення регіональних особливостей злочинності неповнолітніх нами встановлені й інші суттєві відмінності як у кількісних, так і у якісних показниках злочинності, залежно від географічних, економічних і соціальних особливостей регіону. Так, за нашими даними, у курортних і туристичних містах значне місце серед загальної кількості злочинів, що вчиняються неповнолітніми, посідають викрадання дорогих мобільних телефонів, коштовностей, великих сум грошей та інших особистих цінних речей. У регіонах інтенсивного аграрного виробництва та на прикордонних територіях вищим є рівень злочинності, пов'язаної з незаконним обігом наркотиків, який ґрунтується на незаконному культивуванні наркотиковмісних рослин. У промислових регіонах, де обмежена можливість проведення дозвілля молоді, більшого розповсюдження набуває пияцтво і, як наслідок, хуліганські дії, групове порушення громадського порядку тощо. Загалом, за даними нашого дослідження, найвищі показники злочинності неповнолітніх мають здебільшого великі промислові центри, портові та курортні міста [36, с. 325- 328].

На рівень і структуру злочинності неповнолітніх впливає такий фактор, як концентрація об'єктів соціальної інфраструктури та характер житлової й адміністративної забудови. Наприклад, у таких великих обласних центрах, як Київ, Донецьк, Дніпропетровськ, Луганськ, Львів створено великі супермаркети, кафе, дискотеки, нічні клуби тощо. Таке розміщення об'єктів соціальної інфраструктури призводить до підвищення рівня концентрації молодого населення в певних місцях, як наслідок, це сприяє створенню в межах певних територіальних зон додаткового криміногенного навантаження [36, с. 325-328].

У попередніх дослідженнях нами зафіксовано певну залежність між рівнем злочинності неповнолітніх і певними соціально-демографічними показниками, характерними для того або іншого регіону [23, с. 296-300; 36, с. 325-328]. У зв'язку з цим, кримінологічної уваги заслуговує вивчення співвідношень частки дієздатних, непрацюючих підлітків і тих, які не навчаються, засуджених осіб, побутових правопорушників; осіб, які

перебувають на наркологічних і психіатричних обліках. Як правило, у регіонах, де наведені показники є найвищими, фіксується і вищий рівень злочинності неповнолітніх.

Порівняльний аналіз кількості злочинів, учинених неповнолітніми з окремими соціальними показниками, дало змогу виявити регіональну залежність між рівнем злочинності неповнолітніх і розпадом сімей їх батьків. У цьому випадку спостерігається майже повний збіг відношення рівня злочинності неповнолітніх до рівня розлучень у різних регіонах, тобто чим більша кількість розлучень у регіоні, тим більша кількість учинюваних неповнолітніми злочинів. Цьому є логічне пояснення, яке пов'язане з матеріальними складностями самотнього виховання дитини, відсутністю уваги з боку одного з батьків і т.д. [36, с. 325-328]. Виявлено певну залежність між тимчасовими міграційними процесами неповнолітніх, які пов'язані з проведенням дозвілля. Так, від 25 до 30 % усіх злочинів, що були вчинені в обласному центрі або найбільшому місті регіону, чи в центральному районі таких міст, припадає на молодь, що постійно мешкає за межами цієї території.

За даними кримінальної статистики та дослідженнями українських учених, значна кількість злочинів вчиняється неповнолітніми в стані алкогольного сп'яніння або наркотичного збудження (до 90 % насильницьких і до 70 % корисливих злочинів) [149, с. 477]. У зв'язку з цим, заслуговують на увагу дані, отримані Інститутом педагогіки НАН України, згідно з якими майже 93 % обстежених дітей і підлітків пробували вживати алкогольні напої. Схильність до вживання алкоголю вже сформувалась у 17 % учнів п'ятих, 25 % – восьмих та 56 % – одинадцятих класів [381, с. 9]. Масовим стало явище перших наркотичних спроб серед підлітків віком 11-12 років. За даними соціологічних досліджень, протягом останніх років істотно збільшилася питома вага підлітків, які мають досвід вживання наркотиків (серед хлопців з 20 % до 29 %, а серед дівчат – з 9 до 12 %). Досвід вживання наркотиків стрімко зростає з віком: від 9 % у 13-14 років до 18 % у 17 років [381, с. 65-78]. Наведені дані набувають важливого кримінологічного значення з точки зору визначення

пріоритетів усунення таких причин та умов злочинності неповнолітніх, як наркотизація та алкоголізація населення в конкретному регіоні. Порівняння показників злочинності з окремими соціально-демографічними показниками дає нам підстави простежити певні закономірності й виявити окремі тенденції та фактори загрози, що негативно впливатимуть на стан злочинності в наступні 10 років.

Порівняння статистики за останні 30 років щодо окремих соціальних даних дає підстави стверджувати, що криміногенна ситуація з 2000 р. і сучасна, крім економічних, культурологічних і т.д., багато в чому обумовлюється демографічними процесами. Наприклад, у 1985 році в Україні було народжено 762 тис. осіб. На початок 2000 року вони досягли віку 14 років. Це, на наш погляд, істотно обумовлювало високу кількість неповнолітніх, які вчинили злочини протягом 2000 років. Нагадаємо, що в цей період виявлено 29 тис. злочинців цієї вікової категорії. У свою чергу, зменшення народжуваності в 1995 р. до 492,9 та у 2000 р. до 385,1 [351, с. 336], корелюють зі значним зменшенням кількості неповнолітніх злочинців, що простежувалося протягом 2009-2011 років на рівні 13 тис. на рік, тобто майже у 2 рази. З цього приводу відомий вчений Е. Феррі, спостерігаючи схожу ситуацію протягом ХІХ ст. у багатьох країнах Європи, зазначав, що зі зростанням кількості населення, зростає і кількість випадковостей у вигляді окремих злочинів, і навпаки [385, с. 215-217]. Свого часу А. Кетле, звертав увагу на закономірності та зв'язки між народжуваністю, смертністю та злочинністю серед населення, наголошували на їх природності [385]. Вчений вдало зазначав, що існує бюджет, який виплачується воістину зі страхітливою акуратністю і правильністю. Це бюджет в'язниць, казематів і ешафотів. «Ми можемо з повною достовірністю передбачити, – писав А. Кетле, – скільки осіб забруднять свої руки кров'ю ближнього, скільки буде підлогів, отруєнь; ми можемо це зробити з такою ж точністю, з якою ми передбачаємо кількість смертних випадків і народжень у найближчий рік» [162, с. 35].

Отже, з наведеного можна дійти висновку, що регіональна злочинність неповнолітніх в Україні є структурним елементом системи загальної регіональної злочинності; вона негативно впливає на загальну криміногенну обстановку в усіх регіонах України; є резервом для всіх видів злочинності (насиленницької, рецидивної, у сфері економіки і т.д.); вона має характеристики та ознаки самостійної підсистеми; закономірності регіональної злочинності неповнолітніх схожі із загально-регіональними закономірностями загальної злочинності. Регіональні закономірності злочинності неповнолітніх, які слід враховувати під час організації запобіжної діяльності, тісно пов'язані з такими факторами, як: соціально-економічні особливості регіону та розвиток інфраструктур; національні традиції населення конкретного регіону; рівень алкоголізації та наркотизації населення; загальний стан дорослої злочинності (рівень, ступінь організованості, динаміка); стан протидії рецидивній злочинності; стан культурно-виховної роботи з підлітками в регіоні;

Суттєвий вплив на рівень злочинності неповнолітніх здійснюють такі територіальні особливості регіону, як: рівень концентрації населення на певній території; географічне розташування регіону; наближення регіону до кордонів (сухопутні, морські); наявність міжнародних зв'язків; рівень, направленість і форми міграції населення; умови для організації дозвілля та відпочинку неповнолітніх; злочинності неповнолітніх великою мірою сприяє неналежна виховна робота закладів освіти, доступність алкогольних виробів і т. ін. Саме перелічені регіональні особливості потребують своєчасного виявлення та врахування під час планування, програмування й організації запобігання злочинності неповнолітніх.

3.4 Кримінологічна характеристика закономірностей регіональної злочинності у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів в Україні

Останніми роками в Україні спостерігаються вкрай негативні тенденції до погіршення здоров'я населення: намітилися стійкі тенденції до щорічного скорочення його чисельності; різко погіршилась епідемічна ситуація; з'явилися ризики потрапляння на споживчий ринок радіоактивно забруднених продуктів харчування та іншої продукції; серед населення поширюється наркоманія, токсикоманія та СНІД. Наведені обставини обумовили охорону здоров'я населення як одного з пріоритетних завдань у державі.

За даними численних кримінологічних досліджень, поширення наркоманії та пов'язаної з нею злочинності в Україні набуває рис великомасштабного асоціального явища. Воно спричинює руйнування фізичного й морального здоров'я нації, її генофонду, правопорядку, інтелектуального та економічного потенціалу суспільства. На сьогодні наркоманія та пов'язана з нею злочинність стали джерелом зла для сучасного людства. За оцінками фахівців, вони перешкоджають прогресу суспільства, охоплюють всі верстви населення, руйнують фізичне і моральне здоров'я молоді, загрожують стабільності генофонду України, є криміногенними чинниками, що сприяють учиненню злочинів [280, с. 5].

Підвищена суспільна небезпека наркозлочинності полягає ще й у тому, що це явище обумовлює самодетермінацію не тільки злочинів, пов'язаних з незаконним обігом наркотичних засобів (придбання, викрадання, зберігання, перевезення, збут, контрабанда тощо), а й детермінує інші злочини, які пов'язані зі здобуванням коштів для придбання наркотичних виробів (крадіжки, грабежі, розбої вбивства тощо); обумовлює злочини, що вчинюються в стані наркотичного сп'яніння та на ґрунті зловживання наркотичними засобами. Крім цього, зловживання наркотичними виробами особами, втягненими в

незаконний обіг наркотиків, призводить до захворювання на наркоманією, до зараження ВІЛ/СНІДом, іншими невиліковними хворобами.

У теперішній час в Україні зареєстровано майже 270 тис. осіб, які зловживають наркотичними засобами. З урахуванням їх латентності, за оцінками експертів, ця цифра може складати понад 2 000 000 осіб, що складає 4,5 % населення країни. Якщо врахувати, що за твердженням фахівців, після перевищення кількості споживачів наркотиків 7,5 % бар'єру, у суспільстві починаються незворотні процеси деградації нації, то Україна знаходиться на межі допустимого порогу враженості населення наркоманією [33, с. 77-83].

Відповідно до отриманих нами даних, щорічно в Україні з незаконного обігу наркотиків вилучається близько 25 тон наркотичних засобів. При цьому близько 95 % це наркотики рослинного походження власного виробництва [25, с. 85-86]. Висока ступінь суспільної небезпеки та розповсюдженості описаних явищ обумовили необхідність кримінально-правового захисту здоров'я населення, у зв'язку з чим, у розділі XIII Особливої частини КК об'єднані злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інші злочини проти здоров'я населення (ст. 305-327 КК). Ця категорія злочинів також є предметом щорічної статистичної звітності та аналізу МВС України.

У юридичній літературі існують різні підходи до класифікації злочинів вказаного виду [208, с. 393-395; 209; 386; 387; 269; 321; 139; 389; 275]. Залежно від безпосереднього об'єкта, особливостей предмета та об'єктивної сторони, злочини проти здоров'я населення прийнято поділяти на такі види: 1) злочини, пов'язані з незаконним обігом наркотичних засобів та інших предметів, небезпечних для здоров'я населення (ст. 305-307, 309-311, 320 і 321 КК); 2) злочини, пов'язані з незаконним заволодінням наркотичними засобами, а також обладнанням, призначеним для їх виготовлення (ст. 308, 312, 313, 318 і 319 КК); 3) злочини, пов'язані з незаконним вживанням наркотичних і одурманюючих засобів, а також допінгу (ст. 314-317, 322-324 КК); 4) інші злочини проти здоров'я населення (ст. 325-327 КК) [208, с. 393-395].

Аналіз стану злочинності у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інших злочинів проти здоров'я населення свідчить про те, що протягом останніх років в Україні кожен 10 злочин вчиняється саме цієї категорії. Комплексний аналіз її динамічних показників свідчить, що в Україні за останні 14 років відбулося її значне зростання. Якщо у 2001 році в нашій країні було зареєстровано 47 833 злочини, то у 2011 р. їх налічувалося 53 206 фактів, тобто базисний темп зростання становить 11 %. Статистичні дані цих злочинів, наведені станом на листопад 2012 року, на рівні 45 335 злочинів, свідчать не стільки про їх скорочення відносно 2011 року на 15 %, скільки вказують на штучне викривлення статистичних даних МВС і зниження активності правоохоронних органів з виявлення злочинів цієї категорії. Це стосується й зниження злочинності цієї категорії у 2013 р. до 33 982 та у 2014 р. до 30 494 фактів. В цілому, у структурі загальної регіональної злочинності така ситуація може вказувати на якісні зміни у загальнодержавній структурі злочинності – витіснення злочинів невеликої та середньої тяжкості (до яких належить велика частина правопорушень цього виду), тяжкими та особливо тяжкими злочинами.

У загальній структурі злочинності протягом 2001-2014 рр. найбільш розповсюдженими були злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, які складають майже 10 % від загальної злочинності. Оскільки вони виявилися найчисельнішими, то більш детально зупинимося саме на їх характеристиці. Нагадаємо, що злочинним обігом наркотиків (наркозлочинність) вважають сукупність злочинів, що посягає на встановлений порядок обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів [200, с. 659].

За своєю структурою наркозлочинність в Україні має такий вигляд: перше місце посіли незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення чи пересилання наркотичних засобів або психотропних речовин без мети збуту (ст. 309 КК України), їх питома вага в структурі наркозлочинності сягає 54 %. На другому місці знаходиться незаконне

виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання з метою збуту, а так само незаконний збут наркотичних засобів або психотропних речовин (ст. 307 КК України) – 27,75 %. На третьому місці опинилися злочини, пов'язані з незаконним посівом або вирощуванням снотворного маку чи конопель (ст. 310 КК України) – 8,04 % [139, с. 64].

Протягом досліджуваного періоду, з 2001 р. до 2014 р., указані злочини якщо й демонстрували незначні коливання структурного розподілу, то в регіональному розрізі в довгостроковому періоді вони характеризувалися доволі стійкими та стабільними показниками питомої ваги, що свідчить про наявність певних закономірностей існування цього негативного явища.

Слід констатувати, що жодна з державних програм з протидії наркотизації населення і незаконному обігу наркотиків, прийнята й реалізована за роки незалежності України, не виявилася ефективною. А діюча система запобігання наркоманії і пов'язаній з нею наркозлочинності не призвела до бажаних результатів. Навпаки, статистичні данні МОЗ та МВС України свідчать про загострення ситуації в цій сфері. Важливою причиною такого стану, на наш погляд, може розглядатися відсутність науково-обґрунтованої картини щодо регіональних особливостей наркозлочинності: про рівень кримінальної враженості територій, географії її розповсюдженості, особливості стану та структури, регіональної специфіки злочинності. У цьому контексті інструментом, і одночасно інноваційним методом дослідження злочинності, може виявитися регіональний підхід. Саме він дозволяє виявити територіальні особливості наркозлочинності, її причини та умови і, як наслідок, диференційовано підійти до організації запобігання злочинності. Наведене обумовлює необхідність більш детального аналізу стану злочинності в регіонах, її територіального структурного розподілу, виявлення найбільш вражених територій цим видом злочинності.

Цій проблематиці в різні часи приділяли значну увагу відомі вітчизняні та іноземні вчені: С.О. Бандурка, С.В. Слинько [40], Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, Л.В. Дорош [280], І.О. Доброрез, А.І. Долгова, В.І. Женунтій [139],

А.П. Закалюк [149, с. 424-451], А.А. Музика [269], О.В. Одерій, В.М. Лисенко [278], М.П. Селіванов і М.С. Хруппа [321], Є.В. Фесенко [386; 387], В.П. Філонов [389, с. 105-136] та інші. Переважно увага вчених зосереджувалася на дослідженні кримінально-правових, криміналістичних і кримінологічних аспектів у контексті загальнодержавної боротьби з цим видом злочинності. Довгі роки поза увагою вчених залишався такий важливий напрямок в кримінології, як дослідження регіональних особливостей розподілу наркозлочинності й побудова системи протидії цьому виду злочинності з урахуванням її територіальних відмінностей.

Аналіз абсолютних і відносних показників досліджуваного виду злочинності свідчить про закономірності, що є характерними і для загальної злочинності та окремих її видів. А саме, спостерігаються її суттєві регіональні відмінності за всіма основними показниками – рівнем, структурою, коефіцієнтами, географією тощо. На регіональному рівні нами зафіксована різниця між кількістю зареєстрованих наркозлочинів майже в 10 разів [31, с. 12-14; 33, с. 77-83]. Так, у східних областях України станом на 2013 рік щорічно фіксується близько 3201 таких злочинів, тоді як у західних – лише 287–443. Наприклад, у 2013 році у Донецькій області зареєстровано – 3201 наркозлочинів, у Дніпропетровській – 3155, у Луганській – 2585, і відповідно, у західних областях: у Івано-Франківській – 524, Тернопільській – 609, Хмельницькій – 346, Чернівецькій – 287 факти і т.д. Схожі показники фіксувалися й у 2014 році. Суттєві відмінності спостерігаються і в інтенсивності цієї категорії злочинів. Інколи між східними та західними областями вони сягали 5-6-кратних розмірів. Наприклад, у 2013 р. у крайній західній – Закарпатській області – зафіксовано 30 злочинів на 100 тис. населення, а в крайній східній – Луганській – 179 злочини на 100 тис. населення. Схожі відмінності спостерігаються і за іншими регіонами України (Додаток Б., рис. Б.8; Додаток Д., рис. Д.7; Додаток М., рис. М.1-М.6).

Розраховані та проаналізовані нами дані кримінально-правової статистики МВС у 27 регіонах в Україні (24 областях, АР Крим, м. Київ та

м. Севастополь) за період 2001-2013 роки дали нам можливість отримати середні показники коефіцієнтів інтенсивності злочинності на 100 тис. населення, а також середні показники структури та динаміки наркозлочинності. На їх основі нам вдалося виявити певні регіональні закономірності наркозлочинності в Україні та згрупувати регіони за рівнем кримінальної враженості її територіального простору.

Отримані результати ми проранжували й за раніше описаною спеціальною методикою поділили на п'ять груп – з низьким, помірним, середнім, високим та дуже високим рівнем кримінальної враженості. Це дозволило нам виявити наявність нерівномірного розподілу наркозлочинності по території України. Найвища концентрація злочинності у сфері обігу наркотиків спостерігається в східних і південних регіонах України. Луганська – 179, АР Крим – 172, Запорізька – 169, Миколаївська – 162, Полтавська – 161 складають групу з *дуже високою* враженістю територій наркозлочинністю; Херсонська – 157, Дніпропетровська – 150, м. Київ – 133, Харківська – 132 з *високою* враженістю територій наркозлочинністю. Ці дві групи входять у негативну криміногенну зону. Вони характеризуються високими та дуже високими коефіцієнтами наркозлочинності – у середньому від 132 до 179 злочинів на 100 тис. населення. Західні регіони – Закарпатська – 30, Івано-Франківська – 43, Чернівецька – 46, Тернопільська – 55, Хмельницька – 65, Волинська – 66, Львівська – 67, Рівненська – 71, Сумська – 82, та Вінницька – 87, Чернігівська – 97, Житомирська – 99 області, навпаки, входять у позитивну криміногенну зону й характеризуються низькими та помірними показниками кримінальної враженості – у середньому від 30 до 90 злочинів на 100 тис. населення. В середню (перехідну) кримінологічну групу увійшли Кіровоградська – 101, Донецька – 105, Київська – 109, Черкаська – 109, місто Севастополь – 117, Одеська – 126 (Додаток Б., рис. Б.8). Отже, закономірності регіонального розподілу наркозлочинності, як і загальної та інших видів регіональної злочинності підпорядковуються формуванню відносно самостійних та стійких

п'яти кримінологічних груп; інтенсивність злочинності збільшується із Заходу на Схід і, відповідно, зменшується зі Сходу на Захід України.

Західні регіони входять переважно у позитивну криміногенну зону й характеризуються низькими та помірними показниками кримінальної враженості. Для групи регіонів, яку складають частина областей Північної, Південної та Центральної України є характерним перехідний (середній) тип кримінальної враженості.

Важлива кримінологічна інформація міститься в порівнянні наших даних з результатами дослідження В.В. Лунєєва, який наводить світові показники наркозлочинності. Так, за його даними, середні коефіцієнти наркозлочинів на 100 тис. населення за регіонами у світі мають такий розподіл: Північна Америка – 20; Західна Європа – 15,1; Африка – 43,6; Латинська Америка – 13,6; Східна Європа – 18,4 [249, с. 67]. Неважко помітити, що навіть у «благополучних» регіонах України рівень кримінальної враженості в декілька разів перевищує світові показники. А регіони із зони негативної кримінальної враженості в десятки разів перевищують світовий рівень враженості територій наркозлочинністю.

Висока концентрація регіонів у негативній криміногенній зоні пояснюється наявністю певного середовища, яке сприяє існуванню та відтворенню на їх територіях досліджуваного виду злочинності. Криміногенні фактори тут виявляють більшу активність ніж антикриміногенні, а система протидії наркозлочинності тут не досягає очікуваного результату. Серед багатьох факторів, що впливають на стан злочинності в регіонах негативної криміногенної зони нами виявлений фактор байдужого, а іноді толерантного відношення до наркоманії та пов'язаної з нею злочинності з боку населення. Крім цього, спостерігається відсутність з боку державних і регіональних правоохоронних органів чіткої політики, спрямованої на зниження рівня наркотизації населення, на знищення сфери пропозиції наркотиків, обмеження сфери попиту на наркотичні засоби.

Що стосується структурного розподілу досліджуваного виду злочинності, то тут також існують суттєві регіональні відмінності. Як правило, східні області України мають більшу питому вагу в структурі злочинності, ніж західні або центральні. Наприклад, у п'яти областях Східної України (Донецька, Дніпропетровська, Луганська, Запорізька та Харківська) вчиняється майже 40 % від усієї загальноукраїнської наркозлочинності, тоді як у семи областях Західної України (Вінницька, Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська, Чернівецька, Тернопільська та Хмельницька) – лише 12 %; у північних – 16 %; у центральних – 12 %; у південних – 18% наркозлочинів (Додаток Д., рис. Д.7). Більш високі темпи приросту злочинності спостерігалися в Тернопільській – 1,90% та Чернівецькій – 1,70% областях та АР Крим – 2%. Решта областей характеризуються середніми темпами зниження злочинності від 1 до 8 %.

Зазначені показники щодо територіального та структурного розподілу мають стабільний характер. Згідно з комплексним рейтинговим аналізом такий розподіл щорічно повторювався з 2001 по 2013 рр. За нашими даними, рейтинг коефіцієнтів інтенсивності злочинності у 13-літньому періоді також мав достатньо стійкий характер. Рейтинги регіонів, хоча й мали певні коливання, але вони не виходили за межі кримінологічної групи. Це, за нашими висновками, дає підстави стверджувати про високу стабільність кримінологічних груп [33, с. 77-83].

Заслужовує на увагу аналіз поведінки динамічних рядів досліджуваного виду злочинності. У період з 2001 по 2013 рр. у динаміці злочинності у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів (як і для загальної злочинності) простежувалася синхронність у кількісних змінах її коливання практично в усіх регіонах країни. При цьому з 2002 до 2008 року домінували тенденції до зростання досліджуваного виду злочинності, тоді як з 2009 по 2013 рр. простежувалися тенденції до її зниження в групах Західних, Східних, Північних, Центральних, Південних та Південно-Західних регіонів. У загальній картині поведінки динамічних рядів цього виду злочинності помітно відрізнялися коливання рядів динаміки АР Крим, міста

Київ та Львівської області, які демонстрували дещо відмінні від інших регіонів коливання. Вочевидь, на динаміку злочинності вказаних регіонів впливали місцеві фактори, які були відмінні від набору факторів злочинності інших регіонів країни.

Так, у АР Крим з 2001 по 2005 р. спостерігалось зростання злочинності. Період з 2006 по 2010 рр. характеризувався суттєвим зниженням, тоді як у 2011 р. намітилися тенденції до зростання злочинності. Зовсім інші амплітудні коливання простежувалися в м. Київ. Тут з 2001 по 2003 р. фіксувалося зростання злочинності, з 2004 по 2009 – зниження і з 2009 по 2011 роки намітилися тенденції до зростання. У Львівській області простежувалася така поведінка динамічних рядів: з 2001 по 2004 – зростання; з 2005 по 2006 – стабільно високий рівень злочинності, і з 2007 по 2013 роки – тенденції до суттєвого зниження злочинності (Додаток М., рис. М.1-М.6). Вважаємо, що в цих регіонах мали місце фактори впливу, які не були характерними для інших регіонів країни. Вочевидь, такі відмінності обумовлювалися специфікою організації запобігання злочинності у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів.

Не зважаючи на деякі відмінності в коливанні динамічних рядів злочинності в окремих регіонах країни в короткостроковому періоді, у довгостроковому періоді практично всі регіони країни демонстрували синхронність із загальноукраїнськими тенденціями досліджуваного виду злочинності. Це вказує на підпорядкованість злочинності у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів впливу певних закономірностей, що характерні для функціонування всієї злочинності як системного явища. До речі, цей вид злочинності демонстрував такі ж само закономірності, як і інші види злочинності.

Результати нашого дослідження пояснюються існуванням суттєвих системних недоліків в організації запобігання наркоманії та наркозлочинності на регіональному рівні. Багато в чому злочинність у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів обумовлюють

легкість і доступність отримання наркотичних засобів. Це забезпечується наявністю організованих форм наркобізнесу, що забезпечує широкий ринок пропозиції та розгалужену мережу постачання наркотиків до споживачів. У сукупності така ситуація забезпечує вигідність такої діяльності й створює сприятливі умови для наркотизації населення в регіонах України. Отже, в Україні існує середовище для подальшого загострення наркоситуації в країні. Регіональні програми з протидії злочинності здебільшого мають декларативний характер, а реакція правоохоронних органів на наркозлочинність не відповідає реальному стану криміналізації суспільства. Вони не ґрунтуються ні на реальній криміногенній ситуації, ні на прогнозі її розвитку в регіонах. Не враховуються також тенденції наркозлочинності; особливості її детермінації; специфіка сучасних форм прояву. Правоохоронні органи в запобіжній діяльності не враховують всі потенційні можливості розповсюдження наркотиків, зокрема через Інтернет і мережі комерційних аптек. Крім цього, під час планування, програмування та організації протидії наркозлочинності не використовуються інноваційні заходи з протидії злочинності, рідко використовуються можливості ЗМІ та Інтернету у формуванні антинаркотичної ідеології.

У контексті вдосконалення запобіжної діяльності хотілося б звернути увагу державних і правоохоронних органів на необхідність проведення політики протидії наркозлочинності з урахуванням територіальних особливостей цього виду злочинності, закономірностей її регіонального розподілу, тенденцій і специфіки територіальної детермінації. Діяльність правоохоронних органів має бути спрямованою не на притягнення до відповідальності рядових споживачів наркотиків, а на викорінення сфери пропозиції та обмеження сфери попиту наркотиків. Вкрай важливим тут є використання можливостей засобів масової інформації та Інтернету для створення в суспільстві атмосфери негативного відношення до незаконного обігу наркотичних засобів, виявлення місць розповсюдження наркотичних засобів та осіб, що займаються такою діяльністю. Ефективною новелою тут

може виявитися запровадження практики щоквартального звіту перед населенням керівників правоохоронних органів у прямому ефірі радіо або телебачення про стан протидії незаконному обігу наркотиків з одночасним отриманням інформації від населення про місця збуту наркотиків та осіб, що займаються такою діяльністю чи потерпілих (втягнутих у споживання наркотиків) від неї.

3.5 Кримінологічна характеристика закономірностей рецидивної регіональної злочинності в Україні

При всій аксіоматичності твердження про рецидивну злочинність як константу злочинності за будь-яких часів і в будь-якій державі, її природа відрізняється своєрідністю, оскільки це навіть не окремий вид злочинних проявів у структурі загальної злочинності, а системне утворення криміногенної дійсності, міцні позиції якого свідчать, з одного боку, про підвищену суспільну небезпечність рецидивної злочинності, а з другого – про необхідність постійного спостереження за її розвитком й запровадження енергійних заходів для захисту суспільства від продукування все нової і нової злочинної агресії в широкому розумінні слова [41].

Найбільш розповсюдженими злочинами, що вчиняються рецидивістами, є тяжкі та особливо тяжкі злочини: крадіжки, грабежі, розбої, вимагання, умисні вбивства, тяжкі тілесні ушкодження, зґвалтування, хуліганства, незаконні поводження зі зброєю, збут наркотичних засобів тощо [283, с. 132]. За висновками кримінологів, у нашій країні спостерігається систематичне підвищення професіоналізму й організованості рецидивних угруповань [83, с. 152]. Злочинна діяльність рецидивістів характеризується витонченістю, приховуванням слідів злочинів. Вони все частіше вчиняють злочини в складі організованих злочинних груп [201, с. 234]. Тривалий час така злочинна діяльність не викривається правоохоронними органами.

Рецидивісти беруть активну участь із втягнення в злочинну діяльність неповнолітніх осіб. Багато з них ведуть замаскований спосіб життя, діючи через посередників. Прикладом тому можуть слугувати громадські формування з антисуспільною спрямованістю, які під виглядом громадської та політичної діяльності пропагують культ насильства, непокори державним та правоохоронним органам влади, отримання життєвих благ неправомірним шляхом [149, с. 530]. Останніми роками в Україні зафіксовано помітні тенденції до зорганізованості рецидивістів з метою встановлення злочинних традицій та ідеології протидії правоохоронним органам [201, с. 235].

Спостерігаються сталі тенденції до омолодження рецидивної злочинності. На це вказує збільшення кількості осіб, які ще до досягнення 30-літнього віку вже мають по декілька судимостей [201, с. 234-235].

У динаміці рецидивної злочинності простежуються негативні тенденції до збільшення. Зокрема, негативною динамікою цього виду злочинності характеризуються практично всі регіони нашої країни (Додаток Н., рис. Н.1-Н.7).

Важливість дослідження кримінологічних особливостей рецидивної злочинності в регіонах обумовлена не лише надзвичайною поширеністю, а й підвищеною її суспільною небезпечністю. Так, за даними кримінологічних досліджень, кожний п'ятий рецидивіст вже протягом перших шести місяців після звільнення вчиняє новий злочин, кожний третій – протягом року, близько 60 % – протягом двох років, а дві третини – протягом трьох років після звільнення [201, с. 233]. Регіональна рецидивна злочинність, як структурний елемент загальної злочинності, створює негативний фон для всіх різновидів злочинності. За висновками фахівців та згідно з даними офіційної статистики, протягом останніх років трьома найвагомішими складниками в структурі рецидивної злочинності є: а) злочини проти власності (65,3 %); б) злочини у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів (14,5 %) і в) злочини проти життя та здоров'я особи (9,8 %) [41, с. 16].

Проблема рецидивної злочинності завжди привертала увагу вітчизняних та зарубіжних вчених. В останні роки в нашій країні проведено цілий ряд глибоких і корисних кримінологічних досліджень, присвячених цій проблематиці. Дослідження рецидивної злочинності в різні роки проводили такі відомі вчені-криміналісти, як В.С. Батиргарєєва [41], В.В. Голіна [83], І.М. Даньшин, О.М. Джужа, А.І. Долгова, А.П. Закалюк, І.О. Кисельов, К. Оробець [283], В.Г. Лихолоб, В.П. Филонов, О.И. Коваленко, А.Е. Михайлов [201], Г.Й. Шнайдер [412] та інші вчені. Переважно вчені приділяли увагу висвітленню кримінологічних особливостей рецидивної злочинності на загальноукраїнських показниках, інколи торкалися регіональних особливостей структури та динаміки цього виду злочинності. Поряд із цим, комплексного висвітлення регіональних особливостей рецидивної злочинності (структури, динаміки, інтенсивності, географії й т.д.) до теперішнього часу не відбулося. Саме вказане розглядається нами як важливе завдання цієї частини нашого дослідження.

В юридичній літературі під рецидивом злочину пропонується розуміти повторне вчинення злочину (злочинів) незалежно від кримінально-процесуальних наслідків за попередній злочин. Особа може вчинити новий злочин, але внаслідок різних обставин: або взагалі вже не має судимості за раніше вчинений злочин, або за попередній злочин зазнала інших, ніж кримінальна відповідальність, заходів впливу, тобто тут має місце фактичний рецидив [83, с. 147-156]. Для визначення рецидивної злочинності практичні правоохоронні органи України враховують будь-яку повторність чи множинність злочинів. Наприклад, офіційна кримінальна статистика, яку веде Департамент інформаційно-аналітичного забезпечення МВС України, до рецидивістів відносить злочинців, які раніше вчиняли злочини, незалежно від їх кількості, наявності в них судимості та виду (за формою вини) злочину, і знову вчинили будь-який злочин.

У методологічну основу нашого дослідження покладено висновки Г.А. Аванесова про те, що кожна індивідуальна модель злочинності (наприклад,

модель рецидивної злочинності) повинна входити в загальну модель злочинності й співвідноситися з нею, як частка до загального [4, с.199]. Отже, рецидивну злочинність, так само як і будь-який інший вид злочинності, ми розглядаємо як певну модель – самостійну систему, що одночасно виступає підсистемою, структурною одиницею загальної злочинності.

Побудова моделі статистико-кримінологічних показників рецидивної злочинності (як і будь-якої іншої) являє собою складний процес, а саме здійснення спеціальної процедури через створення теоретичної конструкції шляхом виявлення властивостей досліджуваного явища або процесу, що відображає: рівень, структуру, динаміку, інтенсивність, територіальний розподіл рецидивної злочинності.

Аналіз стану рецидивної злочинності [30, с. 14-20] свідчить про суттєве загострення криміногенної ситуації в цій сфері та наявність стійких негативних тенденцій в її динаміці. За статистичними даними МВС України, протягом 2001-2013 рр. кількість виявлених осіб, які раніше вчиняли злочини, збільшилася майже у 2,5 рази – з 43846 до 95568 осіб. Зростання їх загальної кількості (чисельності осіб цієї категорії) до 2001 у 2013 р. склало 118 %. Стрімке зростання цього виду злочинності почалося вже з 2010 року. Якщо протягом 2001 – 2010 років цей показник становив у середньому 20-22 % від загальної кількості виявлених злочинців, то у 2011 році він перевищив 45 %, а у 2012 – 46 % від загальної кількості осіб, притягнутих до кримінальної відповідальності. Протягом 2001-2013 рр. нами фіксувалися суттєві відмінності рецидивної злочинності в таких її показниках, як рівень, структура та динаміка. Відмінності між північними, східними, південними, західними та центральними регіонами демонстрували тотожні для інших видів злочинності особливості. Різниця в статистичних даних коливалася в абсолютних показниках – 6-10-кратного, а в коефіцієнтах – 2-5-кратного розміру. Наприклад, якщо у 2013 р. у Дніпропетровській області було виявлено 9568 осіб (223 на 100 тис. населення), які раніше притягалися до кримінальної відповідальності, у Донецькій – 11460 (153), то в Херсонській – 3046 (116) у Ів-Франківській – 1079 (39), Чернівецькій

–1106 (60), Рівненській – 1657 (68) у Одеській – 2183 (115) і у Сумській – 2575 (127) осіб (Додаток Б., рис. Б.9; Додаток Н., рис. Н.1-Н.7).

У **регіональній структурі рецидивної злочинності** найбільшою питоною вагою характеризувалися східні регіони. За нашими даними, щорічно протягом 2001-2013 рр. у 5 регіонах Східної України вчиняється понад 48 % рецидивних злочинів. Майже кожен десятий рецидивний злочин вчиняється у Дніпропетровській (12,89%), Донецькій (11,84%), Луганській (8,49%), Запорізькій (6,98%) або в Харківській (6,43%) областях, що складає майже половину від всієї рецидивної злочинності. На другому місці за питоною вагою рецидивної злочинності опинилися південні регіони. Вони склали 16 % від загальноукраїнських показників. Серед лідерів цієї групи опинилися АР Крим (4,90%), Одеська (4,67%) та Миколаївська області (3,06%), за ними Херсонська (2,19%) та м. Севастополь (0,81%). Шість Північних регіонів – м. Київ (4,17%), Чернігівська (2,15%), Київська (2,05%), Житомирська (1,90%), Волинська (1,40%) та Рівненська (1,32%) області виявилися на третьому місці із загальною середньою питоною вагою 12% від загальноукраїнських показників. Чотири регіони Центральної України – Полтавська (3,90%), Сумська (2,59%), Черкаська (2,33%) та Кіровоградська (2,10%) у сукупності не перевищили 11%. Тоді як найбільші за чисельністю 7 регіонів Західної України – Вінницька (2,83%), Львівська (2,24%), Хмельницька (1,36%), Закарпатська (1,26%), Чернівецька (0,92%), Івано-Франківська (0,92%) та Тернопільська (0,80%) області опинилися на останньому місці із загальним показником 10,5% від всієї рецидивної злочинності в Україні (Додаток Д., рис. Д.6).

Що стосується динаміки загальноукраїнських показників рецидивної регіональної злочинності, то тут можна виділити декілька періодів у її коливанні. З 2001 по 2002 рік спостерігається її зниження з 43 846 до 39 490 (базисний темп зниження становив – 9,93 %). З 2002 по 2003 рік спостерігається суттєве зростання до 55 250 (+26 % до 2001 р.). Період з 2004 по 2006 роки характеризувався зниженням рецидивної злочинності. Якщо у 2003 р. було

zareєстровано осіб, що раніше вчиняли злочини, 50 962, то у 2004 році відбулось їх зниження до 46 637 осіб. У 2006 році зменшення відбулося до 44514 осіб. Починаючи з 2007 і до 2013 рр. зафіксовані стійкі тенденції до зростання рецидивної злочинності. У 2007 році кількість осіб, які раніше вчиняли злочини, нараховувала 45 943 (4,78 % до 2001 р.) осіб, то у 2013 – 95568. Тобто порівняно з 2007 р. відбулося зростання майже у два рази, або на 203 % (Додаток Н., рис. Н.1).

За результатами дослідження **регіональних особливостей динаміки злочинності** всіх регіонів нами встановлено, що поведінка часових рядів рецидивної злочинності також має складний, але переважно синхронний характер. Коливання рецидивної злочинності регіонах у період з 2001-2013 рр. демонструє загальну тенденцією до зростання.

Зміни показників динаміки злочинності осіб, які раніше вчиняли злочини, в усіх регіонах країни носить складний і суперечливий характер. За період з 2001-2013 рр. спостерігалися помітні коливання рецидивної злочинності майже в усіх регіонах країни. Виявилося, що домінуючою тенденцією (трендом) динаміки основних показників рівня рецидивної злочинності стало їх зростання. Коливання темпів зростання цього виду злочинності в Донецькій, Луганській, Запорізькій та Харківській області за період з 2001-2010 р. відбувалося плавно й синхронно із загальноукраїнськими показниками. Так, у 2002 році спостерігалось зниження рівня злочинності практично в усіх регіонах країни, а у 2003 році відбулося її зростання. Період з 2004 по 2009 рр. характеризувався періодичним незначним зниженням і суттєвим зростанням рецидивної злочинності протягом 2010-2013 рр. практично в усіх без виключення регіонах країни. Виключеннями виявилася Дніпропетровська, Львівська, Одеська та Київська області, в яких у довгостроковому періоді хоча й зберігалися загальноукраїнські тенденції зростання злочинності, піки зростання та зниження не збігалися ні з загальнодержавними, ні з показниками рецидивної злочинності в інших регіонах. Звертає на себе увагу той факт, що у 2011 р відбулося найбільше зростання рецидивної злочинності в усіх без

виключення регіонах країни. У вказаному році ланцюговий темп зростання злочинності до 2010 р. мав такий вигляд: у Харківській – 116 %; у Дніпропетровській області – 84 %; у Донецькій – 80 %; у Луганській – 60 %; у Запорізькій – 30 %. Кількість зареєстрованих осіб, що раніше вчиняли злочини, за 11 років відносно базисного періоду (2001 р.) демонструє також значні регіональні особливості. У Луганській області відбулося зростання цього виду злочинності в чотири рази (288 %); у Запорізькій – у 2,5 рази (156 %); у Харківській (147 %) та у Донецькій (98 %) – у 2 рази; у Дніпропетровській (49 %) – у півтори рази. Середні темпи динаміки злочинності за вказаний період демонстрували виключно зростання: у Луганській області – 14,5 %; Запорізькій області – 9,9 %; у Харківській – 9,5 %; у Донецькій – 7,1 %; і в Дніпропетровській області – 4,1 % (Додаток Н., рис. Н.1-Н.7).

У західних та південно-західних регіонах країни ланцюговий темп зростання злочинності до 2010 р. мав такий розподіл: в Івано-Франківській області відбулося зростання на 176 %; у Чернівецькій – на 109 %; у Львівській – на 103 %; у Хмельницькій – на 53 %; у Закарпатській – на 41 %; у Вінницькій – на 37 %; у Тернопільській – на 15 %. У регіонах цієї групи кількість зареєстрованих осіб, що раніше вчиняли злочини за 13 років відносно базисного періоду (2001 р.) також демонструє значні регіональні особливості. В Івано-Франківській області відбулося зростання цього виду злочинності у 3,6 рази (263 %); у Чернівецькій – у 3,5 рази (253 %); у Вінницькій – у 3,2 рази (223 %); у Закарпатській (213 %) – у 3 рази; у Хмельницькій – у 3 рази (208 %); у Львівській (207 %) – у 3 рази; і в Тернопільській (116 %) – у 2 рази. Середні темпи динаміки злочинності в описаних регіонах, як і загалом по країні, демонстрували виключно зростання. Вказані показники за регіонами розподілилися таким чином: у Івано-Франківській області зафіксовано зростання на 13,8 %; у Чернівецькій – на 13,5 %; у Вінницькій – на 12,4 %; у Закарпатській – на 12,1 %; у Львівській – на 11,9 %; у Хмельницькій – на 11,9 %; і у Тернопільській – на 8 %.

Північні, центральні та східні регіони продемонстрували також схожі з іншими регіонами закономірності та тенденції до зростання. Базисний темп зростання злочинності у 2011 р. відносно 2001 р. мав такий розподіл: у *північних* регіонах відбулося зростання до 2010 р. – у м. Києві на 366 %; у Чернігівській області на 141 %; у Житомирській області на 111 %; у Рівненській – на 29 %; у Волинській – на 6 %; у Київській області на 0,76 %. У *центральних* регіонах зафіксовано такі дані: у Полтавській області відбулося зростання на 63 %; у Черкаській – на 45 %; у Сумській – на 30 %; у Кіровоградській області – на 18 %. Південні регіони також характеризувалися зростанням: у АР Крим відбулося збільшення на 141 %; у Херсонській області – на 126 %; у м. Севастополі – на 94 %; в Одеській – на 55 %; у Миколаївській – на 35 %.

Станом на 2013 рік, зростання рецидивної злочинності відбулося практично в усіх регіонах України. Помітно високою злочинною активністю осіб, які раніше вчиняли злочини характеризувався м. Київ. Наприклад, якщо у 2001 р. у м. Київ було зареєстровано 1330 осіб, які раніше вчиняли злочини, у 2012 – 4111, то у 2013 їх налічувалося 6888 осіб; базисний темп зростання до 2001 р. склав +418%, а середній щорічний темп приросту становив +14,70 %. У Луганській області базисний темп зростання до 2001 р. становив +368%, а середній щорічний темп приросту склав +13,70%, у інших областях показники розподілилися таким чином: у Херсонській +320% та +12,70%, у Хмельницькій +218% та +10,10%, у Закарпатській +229% та +10,40%, у Черкаській 71% та 4,50% відповідно (Додаток III; Додаток Н., рис. Н.1-Н.7).

Що стосується **географії рецидивної злочинності**, то тут також виявлені певні особливості. За результатами нашого дослідження, регіони України за рівнем кримінальної враженості рецидивною регіональною злочинністю поділяються на три зони – позитивна, перехідна (середня) та негативна. До *позитивної криміногенної зони* увійшли території з низькою та помірною інтенсивністю злочинності. До *перехідної (середньої) криміногенної зони* – регіони з середніми показниками інтенсивності злочинності. До *негативної*

криміногенної зони відносять території з високою та дуже високою інтенсивністю злочинності (Додаток Б, рис. Б.9).

За даними, отриманими нами в результаті проведеного дослідження, регіони України за рівнем інтенсивності рецидивної злочинності об'єднуються в п'ять класів. У перший клас входять території з *низькою кримінальною враженістю*, із середньою інтенсивністю злочинності від 39 до 60 злочинців на 100 тис. населення. У нього увійшли 6 областей (або 22 % від загальної кількості регіонів) – Івано-Франківська (39), Тернопільська (43), Львівська (52), Хмельницька (59), Закарпатська (60), Чернівецька (60).

Другий клас складають регіони з *помірною кримінальною враженістю*, з середньою інтенсивністю злочинності від 68 до 111 злочинців на 100 тис. населення. Такими показниками характеризуються 9 (33 %) регіонів: Рівненська (68), Київська (69), Волинська (80), Житомирська (85), місто Київ (92), Вінницька (99), Черкаська (104), Чернігівська (111).

Третій клас об'єднує регіони із *середньою кримінальною враженістю*, із середньою інтенсивністю злочинності від 115 до 127 злочинів на 100 тис. населення. У цей клас увійшли 5 (18,5 %) регіонів – Одеська (115), Херсонська (116), Кіровоградська (118), місто Севастополь (127) та Сумська (127), області.

У четвертий клас увійшли 3 (11 %) регіонів з високим рівнем кримінальної враженості від 136 до 149 злочинців на 100 тис. населення. Такою інтенсивністю характеризувалися Харківська (136), АР Крим (147) та Миколаївська (149) області.

П'ятий клас об'єднав 5 (18,5 %) регіонів з *дуже високим рівнем кримінальної враженості* з середнім коефіцієнтом інтенсивності від 151 до 224 злочинців на 100 тис. населення. Такі показники виявлені у Полтавській (151), Донецькій (153), Луганській (211), Дніпропетровській (223) та Запорізькій (224) областях (Додаток Б, рис. Б.9).

Перші два класи ми відносимо до позитивної криміногенної зони. Останні два – до негативної. Третій клас об'єднує групи регіонів у середню – перехідну зону криміногенного простору України.

Підводячи підсумок, зазначимо, що криміногенний простір України має яскраво виражені особливості: по-перше, він має стійкі закономірності та нерівномірний розподіл рецидивної злочинності по території країни; по-друге, східні регіони характеризуються значно вищою інтенсивністю злочинності, ніж західні, центральні й більшість південних регіонів; по-третє, інтенсивність рецидивної злочинності зростає із Заходу на Схід і, відповідно, знижується зі Сходу на Захід України; по-четверте, у регіональній структурі рецидивної злочинності найбільшою питомою вагою характеризуються східні регіони. За отриманими даними, протягом 2001-2013 рр. у 5 регіонах Східної України вчинялося в середньому понад 48 % злочинів, учинених особами, які раніше притягалися до кримінальної відповідальності; по-п'яте, поведінка часових рядів динаміки рецидивної злочинності має переважно синхронний характер; по-шосте, показники рецидивної злочинності демонструють такі ж само закономірності, як і інші види злочинності; по-сьоме, коливання рецидивної злочинності в усіх регіонах у період 2001-2013 рр. демонструють стійкі тенденції до зростання, що свідчить про надзвичайне загострення криміногенної ситуації в країні, особливо в її східних регіонах. Це дає підстави прогнозувати суттєве зростання не лише рецидивної, а й інших видів злочинності в Україні найближчими роками.

3.6 Кримінологічна характеристика закономірностей окремих видів регіональної злочинності в Україні

За кримінологічними даними, одними з найнебезпечніших та найчисельніших видів регіональної злочинності в Україні є протиправна діяльність організованих груп і злочинних організацій, злочинність у сфері службової діяльності, у сфері економіки, у сфері безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту і крадіжки. В нашій країні довгі роки залишається невирішеною проблема комплексного уявлення про закономірності функціонування окреслених видів злочинності на регіональному рівні. На

основі аналізу абсолютних і відносних показників окреслених видів (підсистем) регіональної злочинності (суперсистеми) в Україні зробимо спробу встановити або спростувати наявність схожих із загальною регіональною злочинністю закономірностей їх функціонування.

Регіональна злочинність організованих груп і злочинних організацій.

Злочинність організованих груп і злочинних організацій являє собою один з найнебезпечніших видів злочинності. Суспільна небезпека цієї злочинності, як елемента загальної регіональної злочинності, насамперед пов'язана з тим, що вона продукує найбільш небезпечні форми злочинної діяльності – тероризм, бандитизм, убивства на замовлення, вимагання, торгівлю людьми, зброєю та наркотичними засобами, злочинність у сфері економіки й т.д. Цей вид злочинності має місце в усіх без виключення регіонах країни, характеризується високим рівнем латентності та негативними тенденціями розвитку. За даними фахівців, українська дійсність характеризується збільшенням рівня організованої злочинності, розширенням напрямків і сфер її впливу, транснаціоналізацією організованої злочинної діяльності, входженням її представників до владних структур тощо [353, с. 3; 121; 115]. Отже, цей вид злочинної активності спричиняє величезний збиток у державі, її регіонах та в усьому суспільстві.

Щорічно у нашій країні правоохоронні органи виявляють близько 300 організованих груп і злочинних організацій. Серед них близько 37 мають корумповані зв'язки, 28 – міжнародні, 19 сформовані на етнічній основі. Суспільна небезпека досліджуваного виду злочинності підсилюється тим, що в складі організованих груп і злочинних організацій вчиняється понад 2128 злочинів, серед яких 1569 є тяжкими та особливо тяжкими.

За статистичними даними МВС, в Україні у 2001 році виявлялося близько 770 ОПГ, а з 2012 року – 258, тобто відбулося їх скорочення майже в 3 рази. Таку ситуацію не слід вважати заспокійливою, оскільки вказана статистика свідчить не стільки про нормалізацію криміногенної ситуації в країні, скільки про колосальні трансформаційні процеси, що відбуваються в українському

суспільстві. Така картина свідчить про те, що в організованій злочинності відбулися якісні зміни: відбувся перехід переважної її більшості в легальну діяльність; удосконалилися форми і способи протидії правоохоронним органам; покращилося приховування такої злочинної діяльності. У сукупності такі зміни обумовили втрату ініціативи з боку правоохоронних органів у запобіганні організованій злочинності.

У науковій літературі не випадково дуже багато уваги присвячено висвітленню проблем кримінологічного аналізу організованої злочинності, оскільки саме така інформація є основою для організації протидії злочинності. Поряд з цим, вивчення зазначеного виду злочинності в розрізі регіонів, виявлення її кримінологічних закономірностей довгі роки залишається поза увагою вітчизняних вчених. Між тим, науково-обґрунтована інформація про злочинність у регіональному розрізі дозволить більш диференційовано підійти до організації протидії цьому виду злочинності.

Виявлення закономірностей функціонування описаного виду злочинності в регіонах [17, с.179-184; 379] набуває істотного наукового та практичного значення, особливо, якщо воно представлено впродовж більш-менш тривалого періоду. Саме з цією метою нами за період з 2001 по 2012 рр. був проведений:

- 1) розрахунок середніх показників регіонального структурного розподілу;
- 2) коефіцієнтів інтенсивності враженості територій України організованими групами й злочинними організаціями;
- 3) розрахунок змін у динаміці даного виду регіональної злочинності.

Вказані середні показники розраховувалися, як і за іншими видами регіональної злочинності, на підставі офіційних статистичних даних МВС України про стан злочинності й статистичних даних про кількість населення у 27 регіонах країни (24 області, АР Крим, міста Київ та Севастополь). З метою систематизації отриманих даних нами проведено класифікацію територій за рівнем кримінальної враженості. Після цього були побудовані кримінологічні моделі структурного розподілу між регіонами виявлених організованих груп і злочинних організацій та кримінальної

враженості (інтенсивності та географії злочинності) територій цим видом злочинності.

Для регіональної організованої злочинності нами виявленні схожі закономірності, які простежуються у всіх раніше описаних нами видах злочинності, а саме: суттєва територіальна нерівномірність, диференційованість, стабільність кримінологічних груп тощо. Найвищою кримінальною враженістю організованою злочинністю характеризуються території східних і південних регіонів нашої країни. Навіть усередині класифікаційних груп простежувалася диференційованість функціонування інтенсивності злочинності. Наприклад, у групі з високим рівнем кримінальної враженості диференціація в інтенсивності злочинності інколи сягала 30-50 %. Така сама ситуація спостерігалася й у структурному розподілі цього виду злочинності між регіонами.

Аналіз кількісних показників виявлених організованих груп і злочинних організацій також демонструє суттєві територіальні відмінності та нерівномірність враженості територій цим видом злочинності. Між окремими регіонами спостерігалися 6-8-кратні в абсолютних, і 2-3-кратні відмінності у відносних показниках організованої злочинності. За абсолютними показниками, найвища концентрація виявлених організованих груп і злочинних організацій щорічно фіксується у великих територіально-просторових системах нашої країни. Наприклад, тільки у 2012 р. їх викрито: у м. Київ – 26, у Донецькій області – 25, у Луганській – 21, у Дніпропетровській та Запорізькій – по 12 фактів. Помітно меншою враженістю організованою злочинністю характеризуються західні регіони. Так, у цьому ж році у Чернівецькій області виявлено 6 організованих груп і злочинних організацій, у Тернопільській – 5, у Хмельницькій – 4, у Рівненській – 3. Що стосується структурного розподілу між регіонами виявлених організованих груп і злочинних організацій, то і 5 східних областях України щорічно реєструється понад 40 % злочинів цієї категорії, що практично в три рази перевищує кількість виявлених злочинів будь-якої сукупності злочинів західної (15,38 %), північної (13,43 %), південної

(15,5 %) чи центральної (11,40 %) груп регіонів (Додаток Д., рис. Д.10).

Щодо географії розповсюдженості виявлених організованих груп і злочинних організацій, то і тут також зафіксовано суттєві регіональні особливості. За розрахованими нами даними протягом 2001-2013 рр. регіони України за рівнем інтенсивності досліджуваного виду злочинності підпорядковуються закономірностям групування у п'ять класів. У перший клас входять території з *низькою кримінальною враженістю*, з середньою інтенсивністю злочинності від 0,52 до 0,78 злочинів на 100 тис. населення. До нього увійшли 7 регіонів (або 26 % від загальної кількості регіонів): м. Київ (0,78), Херсонська (0,77), Рівненська (0,70), Хмельницька (0,67), Львівська (0,58), Вінницька (0,57) та Київська (0,52) області.

Другий клас складають регіони з *помірною кримінальною враженістю*, з середньою інтенсивністю злочинності від 0,83 до 0,86 злочинів на 100 тис. населення. Такими показниками характеризуються 5 (18 %) регіонів – Івано-Франківська (0,86), Чернігівська (0,85), Тернопільська (0,84), Волинська (0,84), Сумська (0,83) області.

Третій клас об'єднує регіони із *середньою кримінальною враженістю*, із середньою інтенсивністю злочинності від 0,89 до 1,18 злочини на 100 тис. населення. У цей клас увійшли 7 (26 %) регіонів: Чернівецька (1,18), Кіровоградська (1,12), Одеська (0,99), Закарпатська (0,95), Житомирська (0,95), Миколаївська (0,94) і Черкаська (0,89) області.

У четвертий клас увійшли 4 (15 %) регіони з високим рівнем кримінальної враженості від 1,24 до 1,33 злочинів на 100 тис. населення. Такою інтенсивністю злочинності характеризувалися Дніпропетровська (1,33) область, АР Крим (1,33), Харківська (1,32) і Донецька (1,24) області.

П'ятий клас об'єднав 4 (15 %) регіони з *дуже високим рівнем кримінальної враженості* з середнім коефіцієнтом інтенсивності від 1,43 до 2 злочинів на 100 тис. населення. Ці показники виявлені в м. Севастополь (2,00), у Полтавській (1,50), Запорізькій (1,50) і Луганській (1,43) областях (Додаток Б., рис. Б.10). Перші два класи ми відносимо до позитивної

криміногенної зони. Останні два – до негативної. Третій клас об'єднує групи регіонів у середню – перехідну зону криміногенного простору України.

Звертають на себе увагу особливості криміногенного простору України, схожі з тими, що є характерними для загальної злочинності та окремих її видів [18; 19; 23; 22; 33; 34; 30] (неповнолітніх, насильницької, рецидивної й ін.): по-перше, криміногенний простір України має стійки закономірності та нерівномірний розподіл злочинності по її території; по-друге, східні регіони характеризуються вищою інтенсивністю злочинності, ніж західні та центральні й більшість південних; по-третє, інтенсивність злочинності зростає із Заходу на Схід і, відповідно, знижується зі Сходу на Захід. Для організованої злочинності присутні такі ж закономірності, що й для інших видів злочинності: нерівномірність територіального розподілу, диференційованість, стійкість територіального розподілу злочинності, стабільність груп регіонів за рівнем кримінальної враженості, синхронність у функціонуванні динамічних рядів (Додаток П., рис. П.1-П.6).

Отже, зазначимо, наведені дані ще раз підтверджують раніше висунуту нами гіпотезу, що регіональній злочинності (в тому числі і організованої) притаманні ознаки системності, про що свідчать яскраво виражені закономірності, притаманні цілісній системі, де кожен з окремих її різновидів (структурних елементів) є самостійною підсистемою з власно притаманними закономірностями функціонування та зв'язками з системами вищого порядку: регіональна система загальної злочинності – регіональна система організованої злочинності – регіональна система рецидивної злочинності й т.д. за видами.

Тобто функціонування всіх видів злочинності не лише підпорядковуються загальним закономірностям, а й характеризуються взаємозалежним впливом один на одне. Наприклад, зростання злочинності неповнолітніх в один період обумовлює зростання злочинності організованих груп і злочинних організацій та насильницької злочинності в інший. У свою чергу, останні види злочинності через час детермінують зростання рецидивної

злочинності, так само зростання службової злочинності продукує негативні тенденції економічної злочинності й т.д.

Регіональна злочинність у сфері службової діяльності. За оцінками міжнародних і вітчизняних експертів, останніми роками злочинність у сфері службової діяльності і її складова – корупція являють загрозу для національної безпеки України. Основні наслідки від злочинності у сфері службової діяльності та корупції полягають у тому, що вони ставлять під загрозу прибуткові сфери економіки; земельні та інші ресурсні відносини; негативно впливають на авторитет державних і правоохоронних органів; руйнують соціальну, економічну та правову систему країни; псують її міжнародний імідж; заважають залученню інвестицій тощо. За останні три роки Україна втратила за індексом корумпованості з 2,8 до 2,2, тобто 5 пунктів. Серед 102 країн світу, оцінюваних за рівнем корупції, Україна посідає 85 місце. За цим негативним явищем Україна опинилася поруч із такими країнами, як Сомалі, Уганда, Конго, Гвінея-Бісау, Кенія, Лаос тощо. За статистичними даними МВС, у нашій країні щорічно вчиняється близько 16 тис. злочинів у сфері службової діяльності. Наприклад, у 2013 році вчинено 16 586, а у 2014 – 15 560 (3% у загальній структурі злочинності) злочинів цієї категорії. Серед яких, тільки за хабарництво щорічно притягається до кримінальної відповідальності близько 3000 осіб. Незважаючи на те, що в Україні створена розгалужена система запобігання корупції з широким колом суб'єктів, які наділені великими повноваженнями, ситуацію у сфері протидії корупції навряд чи можна визнати задовільною. Важливим напрямком протидії корупції є притягнення до кримінальної відповідальності за злочини, вчинені у сфері службової діяльності. З метою отримання науково-обґрунтованої інформації про закономірності територіального розподілу цього виду злочинності нами здійснене кримінологічне дослідження її стану в регіонах України в період 2001-2013 рр. У цій частині дослідження пропонуються до уваги результати розрахунків середніх показників структури та коефіцієнтів інтенсивності

службових злочинів у регіонах України, що стабільно фіксувалися в динаміці з 2001 по 2013 роки.

Вивчені статистичні дані щодо стану службової злочинності у 27 регіонах України (24 області, АР Крим, м. Київ та м. Севастополь) засвідчили, що у лише у шести з 27 регіонів України протягом 2001-2013 рр. фіксувалася негативна ситуація у сфері вчинення злочинів службовими особами. До негативної зони увійшли Луганська (51), Дніпропетровська (48), Одеська (45), м. Севастополь (38), Чернівецька (36) області і АР Крим (36). У решті регіонів, за розрахованими нами даними статистики МВС, фіксувалася значно менша інтенсивність злочинності у сфері службової діяльності. Така ситуація є доволі дивною. Оскільки, за оцінками міжнародних експертів Україна вважається однією з найбільш корумпованих країн світу, а у переважній більшості регіонів, що характеризуються найвищими рівнями злочинності в Україні, фіксується найменша інтенсивність злочинності у сфері службової діяльності. Це свідчить про суттєві недоліки у роботі правоохоронних органів у цьому напрямку та дуже високий рівень латентності цієї категорії злочинів.

Географічний розподіл службової злочинності на території України, як і інших злочинів, підпорядковується формуванню п'яти самостійних груп. Групи регіонів, у яких протягом 2001-2013 років фіксувалася середня інтенсивність злочинності від 24 до 27 злочинів на 100 тис. населення, за нашими даними, вважаються з *низьким рівнем кримінальної враженості* (Донецька (24), Київська (24), Рівненська (25), місто Київ (26), Хмельницька (26), Вінницька (27) області). Регіони з показниками інтенсивності від 28 до 29 злочинів на 100 тис. населення увійшли у групу з *помірним рівнем кримінальної враженості* (Житомирська (28), Кіровоградська (28), Чернігівська (28), Волинська (29), Черкаська (29) області). Групу з *середнім рівнем кримінальної враженості* склали регіони з інтенсивністю злочинності від 30 до 35 злочинів на 100 тис. населення (Львівська (30), Харківська (30), Полтавська (31), Запорізька (32), Миколаївська (32), Сумська (32), Херсонська (33), Закарпатська (34), Івано-Франківська (34), Тернопільська (35) області)). З *високим рівнем*

кримінальної враженості територій від 36 до 38 злочини на 100 тис. населення характеризувалися регіони (АР Крим (36), Чернівецька (36), місто Севастополь (38)), і від 45 до 51 – з *дуже високим рівнем кримінальної враженості* (Одеська (45), Дніпропетровська (48), Луганська (51)) області (Додаток Б., рис. Б.11). Різниця між найнижчими та найвищими показниками інтенсивності досліджуваного виду злочинності перевищувала 2 рази. Наприклад, у Київській та Донецькій областях цей показник складає по 24, а в Луганській – 51 на 100 тис. осіб. Звертає на себе очевидний парадокс правоохоронної діяльності – у найбільших за чисельністю населення, кількістю державних службовців, концентрацією підприємств різних форм власності регіонах країни (у Донецькій, Київській областях та м. Київ) реєструється найменша в Україні кількість злочинів у сфері службової діяльності. Тоді, як у регіонах з протилежними характеристиками (у Закарпатській, Івано-Франківській, Тернопільській та Чернівецькій областях) фіксується найвища інтенсивність злочинності цієї категорії. Описана ситуація свідчить не стільки про вищу враженість західних регіонів службовою злочинністю, а про системні недоліки правоохоронних органів з виявлення злочинності у цій сфері та надзвичайно високий рівень злочинності даної категорії у регіонах промислової групи та столичного типу.

Між тим, структурний аналіз злочинності у сфері службової діяльності свідчить про те, що найбільший вплив на загальний стан злочинності у сфері службової діяльності здійснюють все ж таки східні регіони країни. Питома вага лише 5 областей цього виду злочинності складає 34 %, тоді як 7 областей західних регіонів – 20 %, 5 південних – близько 17 %, північних – 15 %, центральних – 10 % і по УМВСТ протягом 2001 – 2013 рр. фіксувалося 3 % цих злочинів (Додаток Д., рис. Д.9).

Загалом, показники злочинності у сфері службової діяльності демонстрували такі ж само закономірності, як і інші види злочинності [24, с.190-193]. Щодо динаміки злочинності у сфері службової діяльності (Дадаток Р. рис. Р.1-Р.6), то зміна її абсолютних показників характеризувалася переважно

асинхронністю та неприродними тенденціями до її зниження. Наприклад, тільки у Донецькій області у порівнянні з 2001 р. у 2013 р. зафіксовано зниження злочинності у сфері службової діяльності на (-18%), а середньорічний темп зниження становив (-1,6%), для Кіровоградської області були характерними такі показники: Базисний темп зниження становив -28,31%, а середньорічний темп зниження зафіксований на рівні -2,7%. Більш високі темпи зниження спостерігалися у інших регіонах України: у Луганській області -33,21% та -3,30%; у Запорізькій -33,15% та -3,30%; у Закарпатській -46,65% та -5,10%; у Житомирській -68,58% та -9,20%; у Полтавській -42,13% та -4,50%; у Рівненській -63,33% та -8,00% відповідно і т.д. Такі дані вказують, з одного боку, на відмінні регіональні тенденції у змінах злочинності даної категорії, а з іншого – на відсутність узгодженої системи з протидії їй у регіонах країни.

Таким чином, злочинність у сфері службової діяльності хоча і має відносно невелику питому вагу в загальній структурі злочинності, вона тісно пов'язана з корупцією, завдає значної шкоди суспільству, характеризується дуже високим рівнем латентності, негативно впливає на авторитет державних і правоохоронних органів, руйнує соціальну, економічну, культурну та правову системи країни, негативно впливає на міжнародний імідж країни. Цей вид злочинності має свої територіальні особливості розподілу по території України, особливості структури, закономірності існування та детермінаційні чинники, які обумовлені особливостями соціального, економічного, історичного та культурологічного розвитку територій.

Регіональна злочинність у сфері економіки. Наступною найгострішою проблемою сьогодення в нашій країні є виклики злочинності у сфері економіки. Ця тема невипадково завжди привертала увагу вітчизняних і зарубіжних вчених. Відомий фахівець у галузі запобігання економічній злочинності – А.Г. Кальман свого часу вірно зазначав, що рівень злочинності у сфері економіки впродовж XX сторіччя рік у рік зростає в усіх країнах світу незалежно від ступеня економічного розвитку, а останніми роками досяг транснаціональних масштабів і став загрожувати національній і міжнародній

безпеці багатьох країн світу. Через зміни соціально-економічних умов вона постійно трансформується в нові види і форми, видозмінюються і засоби вчинення цих злочинів. Все це обумовлює постійну необхідність продовження досліджень з цієї проблематики і пошуків найбільш ефективних заходів протидії [175, с. 4; 105; 177; 176]. Хотілося б звернути увагу на деякі кримінологічні особливості економічної злочинності в регіонах України.

Протягом останніх років кількість зареєстрованих учинених економічних злочинів у нашій країні суттєво знизилась. Порівняно з 2001 у 2013 р. їх кількість зменшилась майже в сім разів. Якщо на початку двохтисячних років їх щорічно реєструвалося близько 41779, то впродовж 2012 року відбулося майже п'ятикратне зменшення злочинів цієї категорії – (близько 6390 злочинів), у 2013 році їх зареєстровано – 11 104, у 2014 – 8 418, що становить 3% від загальної структури злочинності. Така ситуація відбулася в усіх регіонах країни (Додаток С., рис. С.1-С.6) і пояснюється, з одного боку, змінами кримінального законодавства та декриміналізацією великої кількості злочинів цієї категорії, з іншого – переходом великої їх кількості до розряду латентних.

Характерними ознаками закономірностей функціонування регіональної економічної злочинності в Україні є той факт, що вона: по-перше, має схожі з іншими видами злочинності особливості функціонування; по-друге, має значні регіональні відмінності; по-третє, характеризується нерівномірністю враженості територій регіонів; по-четверте, специфіку динаміки та структурного розподілу між регіонами країни. Між окремими регіонами України спостерігалися 6-8-кратні в абсолютних, і 2-3-кратні відмінності у відносних показниках цього виду злочинності. Станом на 2013 рік за абсолютними показниками, найвищою враженістю цим видом злочинності характеризуються: Донецька – 441, Харківська – 403, Дніпропетровська – 396, Луганська – 332 та Запорізька – 307 області, тоді, як Західні регіони країни характеризуються помітно нижчими її показниками: Хмельницька – 72, Черкаська – 95, Тернопільська – 113, Чернівецька – 152 (Додаток С., рис. С.1-С.6). Насамперед це пов'язано з особливостями територіального розподілу

економічних виробничих комплексів, по-друге – з діяльністю правоохоронних органів з виявлення та знешкодження осіб, які займаються протиправними діями в цій сфері. За результатами моніторингу змін показників злочинності у сфері економіки протягом 2001 – 2013 рр. ми зробили спробу побудувати модель, що відображає закономірності її географічного розподілу та функціонування в регіонах нашої країни.

За розрахованими нами даними показниками регіональної економічної злочинності протягом 2001-2013 рр. регіони України, за рівнем інтенсивності досліджуваній вид злочинності у середньому по країні становив 76 злочинів на 100 тис. населення і підпорядковувався закономірностям розподілу на п'ять груп. У перший клас входять території з *низькою кримінальною враженістю*, з середньою інтенсивністю злочинності від 50 до 59 злочинів на 100 тис. населення. До нього увійшли 9 регіонів (або 33 % від загальної кількості регіонів): Київська (50), Хмельницька (50), Черкаська (51), Донецька (57), Закарпатська (57), Тернопільська (57), місто Київ (59) та Кіровоградська (59) області.

Другий клас складають регіони з *помірною кримінальною враженістю*, з середньою інтенсивністю злочинності від 60 до 69 злочинів на 100 тис. населення. Такими показниками характеризуються 7 (26 %) регіонів – Чернівецька (60), Сумська (61), Вінницька (64), Чернігівська (65), Житомирська (66), Івано-Франківська (68), Волинська (69) області.

Третій клас об'єднує регіони із *середньою кримінальною враженістю*, із середньою інтенсивністю злочинності від 71 до 80 злочинів на 100 тис. населення. У цей клас увійшли 6 (22 %) регіонів: Львівська (71), місто Севастополь (71), АР Крим (72), Полтавська (73), Харківська (74), Херсонська (80) області.

У четвертий клас увійшли 3 (11 %) регіони з високим рівнем кримінальної враженості від 83 до 92 злочинів на 100 тис. населення. Такою інтенсивністю злочинності характеризувалися Запорізька (83%), Миколаївська (92) та Одеська (92) області.

П'ятий клас об'єднав лише 2 (7 %) регіони з *дуже високим рівнем кримінальної враженості* з середнім коефіцієнтом інтенсивності від 104 до 110 злочинів на 100 тис. населення. Ці показники виявлені в Дніпропетровській (104) та Луганській (110) областях. Перші два класи ми відносимо до позитивної криміногенної зони. Останні два – до негативної. Третій клас об'єднує групи регіонів у середню – перехідну зону криміногенного простору України (Додаток Б., рис. Б.12). Виявилося, що протягом 2001-2013 рр. вищою враженістю економічною злочинністю характеризувалися лише два промислові регіони Півдня та 3 регіону Сходу України. А помітно нижчою – Центральної та Західної України. Парадокс полягає в тому, що більша частина регіонів промислової – Донецька, Харківська, Кіровоградська, агропромислової груп – Львівська, Вінницька і т.д. та фінансовий центр економічного життя України м. Київ та Київська області не увійшли до зони великої та дуже великої кримінальної враженості. Така ситуація підтверджує лише одне – суттєві прорахунки у роботі правоохоронних органів зі знешкодження регіональної економічної злочинності, високу її латентність та потрапляння більшої частини прибутків від економічної злочинності у тіньовий сектор.

Не зважаючи на це, у регіональній структурі розподілу економічної злочинності п'ять регіонів Східної України: Донецька (7,43%), Дніпропетровська (10,16%), Луганська (7,50%), Харківська (5,96%) та Запорізька (4,35%) складають понад 35 % від усіх економічних злочинів у країні. Західні регіони характеризуються помітно нижчою питомою вагою в загальній структурі злочинності цього виду. Наприклад, сім регіонів: Чернівецька (1,54%), Тернопільська (1,79%), Івано-Франківська (2,67%), Закарпатська (2,00%), Хмельницька (1,95%), Вінницька (3,10%), Львівська (5,17%) у сукупності мають лише 18 % у загальній структурі злочинності цього виду. Питома вага регіонів південної групи склала – 16,7%; північної групи – 15,2% і центральної – 9,1% (Додаток Д., рис. Д.8). Такий розподіл, насамперед, пов'язаний із об'єктивними закономірностями, які викликані нерівномірною концентрацією виробничих комплексів територією України.

На фоні зниження матеріального положення населення, зниження якості життя, недофінансування окремих соціальних програм, дефіциту державного та регіональних бюджетів – спостерігається істотне зниження активізації діяльності правоохоронних органів у сфері протидії економічній злочинності в абсолютно усіх регіонах нашої країни. Це підтверджує динаміка виявлення цієї категорії злочинів, що характеризується неприродними тенденціями до її зниження. Наприклад, тільки у Донецькій області у порівнянні з 2001 р. у 2013 р. зафіксовано зниження кількості виявлених економічних злочинів на (-84,66%), а середньорічний темп зниження становив (-17,10%), для Дніпропетровської області були характерними такі показники: Базисний темп зниження становив -91,49%, а середньорічний темп зниження зафіксований на рівні -21,80%. Надзвичайно високі темпи зниження кількості економічної злочинності спостерігалися й у інших регіонах України: у Луганській області - 88,49% та - 19,40%; у Запорізькій -79,78% та -14,80%; у Закарпатській -88,62% та -19,50%; у Житомирській -90,08% та -20,60%; у Полтавській -80,00% та -14,90%; у Одеській -79,05% та -14,50%; і у Рівненській -86,94% та -18,40% областях відповідно і т.д (Додаток С., рис. С.1-С.6). Схожі показники зафіксовані в усіх регіонах України. Наведені дані вказують, з одного боку, на відмінні регіональні тенденції у змінах злочинності даної категорії, а з іншого – на відсутність узгодженої системи протидії їй у регіонах країни.

Така ситуація у 2001-2013 роках демонструє певні закономірності й багато в чому обумовлюється нерівномірним розподілом демографічних і природних ресурсів і, як наслідок, відповідними особливостями організації й розміщення продуктивних сил між регіонами країни. У підсумку це призводить до істотної регіональної диференціації та суттєвих відмінностей у реальних показниках економічної злочинності та недоліки в її запобіганні.

Під час організації запобігання злочинності відповідних суб'єктам варто враховувати, що ступінь криміналізації та спеціалізація економічної регіональної злочинності у тих або інших галузях економіки України напрямку залежить від природно-ресурсного, виробничого та економічного потенціалу

регіону. Залежно від соціально-кримінологічного типу регіону (промислові, промислово-аграрні, аграрно-промислові, аграрні) залишається невиявленою абсолютна більшість злочинів у сфері приватизації, у банківській системі, у зовнішньоекономічній діяльності, в агропромисловому та паливно-енергетичному комплексах.

У свою чергу, у паливно-енергетичному комплексі найбільш розповсюдженими злочинами є такі, що вчиняються: у нафтогазовій сфері, у вугільній галузі, у сфері надрокористування та на об'єктах електроенергетики. У бюджетній сфері завдається значних збитків розкраданнями, хабарництвом, незаконним одержанням відшкодування податку на додану вартість (ПДВ), створенням злочинних схем здійснення безтоварних операцій під час проведення зовнішньоекономічної діяльності

За спеціальною методикою ми розраховували крайм-ризик вірогідності вчинення злочинів у сфері економіки. Так, у східних і південних регіонах ризик економічної злочинності є вищим, ніж у центральних або західних регіонах. Наприклад, у Луганській крайм-ризик за бета-коефіцієнтами складає 1,44, у Дніпропетровській – 1,36, Одеській та Миколаївській – по 1,21, у Запорізькій – 1,10. Це означає, що в цих областях ризики від економічної злочинності є від 10 % до 44 % вищими, ніж у середньому по Україні й у 2-2,5 рази перевищують ризики західних та окремих центральних регіонів країни.

Звертають на себе увагу деякі особливості криміногенного простору України за ознакою економічної злочинності. Ці закономірності схожі з тими, що нами висвітлювалися раніше для загальної злочинності та окремих її видів (неповнолітніх, насильницької, рецидивної, у сфері безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту і т.д.). По-перше, криміногенний простір України має стійки закономірності та нерівномірний розподіл економічної злочинності по її території; по-друге, східні регіони характеризуються вищою інтенсивністю цього виду злочинності, ніж західні та центральні й більшість південних; по-третє, інтенсивність економічної злочинності зростає із заходу на схід і, відповідно, знижується зі сходу на захід. Для економічної злочинності присутні

такі ж закономірності, що й для інших видів злочинності: нерівномірність територіального розподілу, диференційованість, стійкість територіального розподілу злочинності, стабільність груп регіонів за рівнем кримінальної враженості й т.д. Сподіваємося, що отримані результати будуть корисними для складання регіональних програм протидії злочинності, під час організації й розподілу сил та засобів з протидії злочинності.

Регіональна злочинність у сфері безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту. Щодо цього виду злочинності, то її суспільна небезпека пов'язана із високою поширеністю, негативною динамікою та значною питомою вагою у загальній структурі злочинності. Так, якщо у 2013 році в усіх регіонах країни було вчинено 19 722 (3,5%) злочинів цього виду, то у 2014 р. – 24 700 (4,7%), тобто відбулося їх зростання на 22%. В Україні щодня кожні 3 години внаслідок ДТП гине одна людина. Кожне четверте ДТП зі ста завершується смертю потерпілого. Смертність на дорогах у два рази перевищує смертність унаслідок вчинення умисних вбивств, а каліцтво в три рази перевищує шкоду від насильницької злочинності. Наприклад, якщо протягом 2012 р. від умисних убивств загинуло 1583 особи, а від умисних тяжких тілесних ушкоджень потерпіли 3053 особи, то внаслідок вчинення у цьому ж році 13 894 злочинів у сфері безпеки дорожнього руху і експлуатації транспорту постраждали 9897 осіб, серед яких 2648 осіб загинули, що на 15 % більше, ніж у 2011 році [341].

Аналіз даних про стан злочинності в Україні протягом 2005 – 2014 рр. свідчить про те, що в нашій країні щорічно вчиняється близько 20 тис. злочинів у сфері безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту. Всього за вказаний період унаслідок ДТП постраждали понад 100 тис. осіб, серед яких загинуло 25 436 осіб [341]. За даними кримінологічних досліджень, серед злочинів проти безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту 52,8 % становлять порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами; 44,2 % – незаконне

заволодіння транспортним засобом [149, с. 675] і лише 3 % – це інші злочини досліджуваної категорії [29, с. 64-67].

Розрахунки кримінологів свідчать про те, що в Україні, незважаючи на меншу насиченість транспортними засобами, ніж в європейських країнах (200 автомобілів на 1 000 громадян проти європейського показника – 300-400 авто на ту ж кількість населення), загроза вчинення ДТП у декілька разів вища й, за прогнозами, у найближчі роки буде зростати [149, с. 681]. Не зважаючи на відносно невелику питому вагу, суспільна небезпека від протиправних діянь цього виду є дуже високою й нерівнозначною в різних регіонах країни.

За спеціальною методикою, описаною в попередніх підрозділах та у наших дослідженнях [18, с. 116-123], нами складено карту регіонального розподілу злочинності у сфері безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту. Виявилось, що досліджуваний вид злочинності має яскраво виражені регіональні особливості і регіональні закономірності, характерні для загальної регіональної злочинності: нерівномірність територіального розподілу, диференційованість, стабільність кримінологічних груп і т.і. Окремі регіони характеризувалися помітно високими та дуже високими рівнями концентрації цих злочинів, інші навпаки, помірними та низькими [17, с. 192-195]. Дуже високий рівень кримінальної враженості (від 38 до 53 злочинів на 100 тис. населення) спостерігався у 6 областях України. Перше місце посіла Київська область з коефіцієнтом інтенсивності 53 злочини на 100 тис. населення; на другому місці опинилося м. Севастополь з показником 48; на третьому – Харківська область (40); на четвертому – АР Крим (39); п'яте місце поділили Дніпропетровська та Запорізька області з коефіцієнтами 48 на 100 тис. населення. У групу з високими показниками, від 33 до 37 злочинів на 100 тис. населення, увійшли 5 областей України: Полтавська область у цій групі посіла перше місце з коефіцієнтом інтенсивності 37 на 100 тис. населення, друге місце поділили схожі за кількістю населення Луганська та Одеська області з показником у 35 злочинів на 100 тис. населення, на третьому місці опинився м. Київ і на четвертому – Херсонська область з показником 33 злочини на

100 тис. населення. Групу із середніми показниками сформували 5 областей з коефіцієнтами інтенсивності від 25 до 30 злочинів на 100 тис. населення: Житомирська та Сумська області з коефіцієнтами 30 злочинів на 100 тис. населення; Волинська та Донецька з показниками 28 на 100 тис. населення; Миколаївська – 25. У помірну групу увійшли 6 регіонів з коефіцієнтами інтенсивності від 19 до 24 злочинів на 100 тис. населення: Закарпатська та Черкаська області – по 24 злочини на 100 тис. населення; Кіровоградська – 23; Чернігівська – 22; Вінницька та Львівська області – по 19 злочинів на 100 тис. населення. Низьким рівнем кримінальної враженості характеризувалися 5 регіонів з коефіцієнтами інтенсивності від 11 до 18 злочинів на 100 тис. населення: Рівненська область – 18; Хмельницька та Чернівецька – по 17; Івано-Франківська – 12; Тернопільська область – 11 злочинів на 100 тис. населення [17,с.175].

Звертають на себе увагу суттєві територіальні відмінності в структурі злочинності [17,с.192-195]. Так, в окремих регіонах України в загальній структурі злочинності злочини проти безпеки руху та експлуатації транспорту мають значно вищу питому вагу, ніж в інших регіонах. Інколи різниця цих показників складає два і більше рази. Отже, при тому, що в середньому по країні питома вага злочинів цієї категорії не перевищує 3,1 %, у Кіровоградській області цей показник дорівнює 2,1 %, у Донецькій – 2,6 %, у Запорізькій – 2,7 %, тоді як у Житомирській області вчиняється 3,8 % злочинів у сфері безпеки руху та експлуатації транспорту, у Сумській – 3,9 %, у Полтавській – 4,3 %, у Волинській – 4,6 %, у Закарпатській – 4,7 %, а в Київській області, взагалі, вони складають понад 6 %. На Донецькій залізниці кожен десятий злочин вчиняється саме цієї категорії (або 8,6 %). Це в чотири рази перевищує показники Львівської залізниці (2,6 %) і в 5,5 рази – Південно-Західної (1,7 %) та Південної (1,6 %) залізниць [17, с.194-195;341].

На підставі викладеного можна підтвердити такі кримінологічні висновки: по-перше, в Україні спостерігається яскраво виражена регіональна специфіка злочинності у сфері безпеки дорожнього руху та експлуатації

транспорту; по-друге, її кримінологічні закономірності полягають у істотній диференціації, нерівномірній концентрації цього виду злочинності по території країни, стабільності кримінологічних груп тощо; по-третє, південні та східні регіони України характеризуються вищою кримінальною враженістю злочинністю у сфері безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту, ніж західні, північні та частина центральних регіонів країни; по-четверте, для західних, північних і частини центральних регіонів є характерними переважно низькі та помірні рівні злочинності у сфері безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту; по-п'яте, географія злочинності характеризується збільшенням її рівня із заходу на схід, і, відповідно, зменшенням зі сходу на захід; по-шосте, показники злочинності у сфері безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту демонстрували такі ж само закономірності, як і інші види злочинності.

Регіональна злочинність у сфері крадіжок. Соціально-економічні перетворення останніх років принесли не тільки очікувані позитивні зміни, але й ряд тимчасових негативних наслідків: скорочення виробництва, зростання безробіття, негативні тенденції в злочинності проти власності й т.д. Протягом останніх п'яти років у країні відзначається збільшення кількості злочинів, пов'язаних з крадіжками. Тому проблема вивчення територіальних особливостей поширеності цих антигромадських діянь була й залишається протягом довгих років найбільш актуальною.

Крадіжки, як вид злочинів проти власності, становлять абсолютну більшість серед злочинів практично у всіх цивілізованих країнах. Ці злочини викликані в тій чи іншій формі нуждою, ніхто не краде того, чим він забезпечений. До теперішнього часу крадіжки є найбільш поширеним видом злочинності практично у всіх країнах світу. Саме цей вид злочинів багато в чому зумовлює загальний рівень злочинності загалом по країні та окремих регіонах, робить істотний вплив на рівень правопорядку, є барометром благополуччя життя населення в країні. Наприклад, лише у 2014 році вчинено 159 316 крадіжок, що становить значну частину від усієї злочинності.

Тому не випадково проблемам вивчення територіальних особливостей крадіжок у різний час приділяли велику увагу вчені різних країн. У кримінології стали широко відомими результати досліджень А.І. Боргова, А.П. Закалюка, А.Г. Кальмана, А.Г. Кулика, О.П. Савелова, Д.В. Федоренко, В.П. Філонова та інших вчених. Разом з тим, ще залишається невирішеним цілий ряд наукових проблем. Однією з істотних наукових проблем є виявлення сучасних закономірностей регіональної поширеності крадіжок, їх регіональної структури, динаміки, інтенсивності та географії. Ґрунтуючись на методології досліджень зазначених вчених, базуючись на результатах багаторічного вивчення статистичних даних МВС України про стан злочинності у сфері крадіжок за період 2001-2014 рр., нами виявлені схожі з іншими видами регіональної злочинності особливості функціонування криміногенного простору України – територіальні відмінності цього виду злочинності, закономірності у її інтенсивності, структурі, динаміці і т.д.

У ході дослідження нами встановлено, що протягом останніх 10 років у нашій країні щорічно відбувалося у середньому близько 200 тис. таємних викрадень чужого майна. У структурі загальної кримінальної злочинності цей вид протиправних діянь складає більше 52 %, тобто кожен другий злочин у країні вчиняється саме цієї категорії. Щорічно в Україні відбувається в середньому близько 20 тис. крадіжок з квартир, що складає 21 % від усіх крадіжок по країні.

Криміногенна ситуація у сфері вчинення крадіжок характеризується негативною динамікою. Умовно тут можна виділити три періоди. Перший – це період з 2001 по 2004 р. Його можна охарактеризувати як період стабілізації криміногенної ситуації, зі щорічною реєстрацією крадіжок на рівні 230-240 тис. злочинів на рік.

Другий період характеризувався значним зниженням реєстрації крадіжок зі 184 тис. у 2005 році до 110 тис. у 2008 році. Саме в цей період в Україні був введений і діяв Закон України «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення» від 05.06.2005 р. У результаті чого був

штучно завищений мінімальний розмір, при якому наступала кримінальна відповідальність за крадіжки та ряд інших злочинів. У середньому ця сума була еквівалентною 100 долларам США. Таке нововведення, на думку українських учених, позбавило захисту та відшкодування шкоди понад 100 тисяч українських громадян, в яких було порушено право власності [149, с. 72-73]. У цих випадках працівниками правоохоронних органів виносилися постанови про відмову в порушенні кримінальних справ, правопорушники не розшукувалися, уникаючи кримінальної відповідальності.

Третій період характеризувався скасуванням вказаного закону й значним зростанням крадіжок зі 175 тис. у 2009 р. до 240338 тис. У 2013 р. У 2013 році порівняно з 2009 р. приріст досліджуваних злочинів склав +28 %, що свідчить про їх негативні тенденції. Викладені дані свідчать про суттєвий вплив змін у законодавстві та про необхідність зваженого, науково обґрунтованого підходу законодавця до зміни правових основ у боротьбі зі злочинністю. Важлива кримінологічна інформація міститься в аналізі інтенсивності та структури злочинності. Розглянемо спочатку територіальний розподіл інтенсивності крадіжок у регіонах України.

Згідно з отриманими нами даними, враженість території України крадіжками представлена п'ятьма криміногенними ситуаціями [34, с. 54-58]. Низькою кримінальною зараженістю із середніми коефіцієнтами інтенсивності крадіжок від 157 до 250 крадіжок на 100 тис. населення характеризуються переважно слабо урбанізовані західні регіони нашої країни: Івано-Франківська (157), Тернопільська (181), Закарпатська (185), Чернівецька (233), Львівська (250) та Рівненська (250) області.

Помірна кримінальна враженість із середніми коефіцієнтами інтенсивності крадіжок від 292 до 316 крадіжок на 100 тис. населення зафіксована частково в північних, західних і центральних областях України: у Черкаській (292), Житомирській (303), Волинській (306), Вінницькій (308) та Хмельницькій (316) областях. Середня (перехідна) кримінальна зараженість із середніми коефіцієнтами інтенсивності крадіжок від 359 до 445 крадіжок на

100 тис. населення відзначена частково в південних і північних регіонах: у Чернігівській (359), Київській (362), Одеській (400), Сумській (411), Миколаївській (415), Херсонській (430) та Полтавській (445) областях. Висока кримінальна враженість територій від 479 до 510 крадіжок на 100 тис. населення зафіксована у Кіровоградській (479), Харківській (487) області та місті Київ (520). І дуже висока, від 532 до 714 крадіжок на 100 тис. населення, кримінальна зараженість крадіжками щорічно спостерігається у високо урбанізованих східних і окремих південних регіонах країни: у Донецькій (532), Луганській (535), Дніпропетровській (633) областях, у місті Севастополь (635), АР Крим (671) та у Запорізькій (714) області (Додаток Б., рис. Б.13).

Представлені дані свідчать про істотні регіональні особливості криміногенного простору України. До речі, в 9 з 27 регіонів нами стабільно фіксувалася складна криміногенна ситуація у сфері крадіжок. За 13 років у середньому по Україні коефіцієнт інтенсивності крадіжок становив 439 злочини на 100 тисяч населення. При цьому інтенсивність цих злочинів у східних і південних високо урбанізованих регіонах значно перевищувала середні українські показники, а різниця між західними, північними, південними і східними регіонами сягала від 2 до 4-кратного розміру, що свідчить про суттєві диспропорції в ступені криміналізації територій. Можливо, пояснення такої ситуації можна знайти в А. Кетле, який свого часу писав, що середовище, в якому живе людина, сімейні відносини, релігія, в якій він вихований, обов'язки соціального стану – все це впливає на його моральний бік. Навіть зміни атмосфери залишають на ньому свій слід: кілька градусів широти можуть змінити його вдачу; збільшення температури розпалює його пристрасть і схиляє до мужності чи насильства [128, с. 100-101].

Що стосується коефіцієнтів інтенсивності крадіжок в інших країнах, то він є набагато вищим, ніж в Україні. Наприклад, цей показник в економічно благополучних Нідерландах становить 3878, в Австрії – 3593, у Німеччині – 3117, у Франції – 2887 на 100 тис. населення. Для порівняння нагадаємо, що за 14 років у середньому по Україні коефіцієнт інтенсивності крадіжок становив

439 злочини на 100 тисяч населення. Наведені дані, на тлі щорічної реєстрації заяв і повідомлень про правопорушення в Україні на рівні 4,2 млн. на рік і винесенні постанов про відмову в порушенні кримінальних справ у кількості понад 2,5 млн. [157; 335; 336; 337; 338; 339; 341] свідчать не стільки про благополучність криміногенної ситуації в нашій країні, скільки про високу латентність не тільки крадіжок, а й загальної регіональної злочинності. Проведені українськими вченими розрахунки рівнів латентності різних видів злочинів, дозволяють стверджувати, що на одну зареєстровану крадіжку доводиться 151 незареєстрованих [239, с. 51]. Таким чином, рівень латентності цього виду злочину дуже високий, а дані офіційної статистики, м'яко кажучи, суттєво занижені. Вважаємо, що ця проблема є актуальною й для інших зарубіжних країн.

Аналіз структурного розподілу крадіжок по території України свідчить про те, що майже кожна друга крадіжка (або 42 %) вчиняється в п'яти великих високо урбанізованих промислових областях східної України. За нашими даними, кожна десята крадіжка відбувається в Донецькій області або 11,84% з усіх зареєстрованих злочинів, у Дніпропетровській – 10,62%, у Луганській – 6,27%, у Харківській – 6,67% і в Запорізькій області – 6,46%. Тоді як у семи сільськогосподарських областях західної України вчиняється всього лише 12 % крадіжок від усіх зареєстрованих по країні. Наприклад, у Чернівецькій області вчиняється 1,03% крадіжок, у Тернопільській – 0,98%, в Івано-Франківській – 1,06%, у Закарпатській – 1,13%, у Хмельницькій – 2,10%, у Вінницькій – 2,55% і у Львівській – 3,13%. Таким чином, кожна із західних областей створює в 5-10 разів менше навантаження на загальну криміногенну ситуацію в країні, ніж будь-яка зі східних областей України (Додаток Д., рис.Д.14).

Проведеним рейтинговим аналізом нами встановлено, що представлені результати мають не випадковий, а стабільний характер. *Показники злочинності крадіжок демонстрували такі ж само закономірності, як і інші види злочинності.* У ході дослідження нами встановлено, що в динамічному ряду з 2001 по 2013 рр. інтенсивність і територіальна структура розподілу

злочинності мали стабільні рейтинги, і хоча іноді вони мали незначні відхилення, ранг показника не виходив за межі кримінологічної групи. Аналогічні результати нами описувалися і за іншими видами злочинів за статистичними даними 2001-2011 рр. [18, с.116 – 123; 28, с.151 – 159]. У період з 2001 по 2013 роки нами у більш тривалому періоді перевірено зафіксовану таку закономірність, як **синхронність** у коливанні статистичних рядів динаміки крадіжок в усіх регіонах нашої країни. Динамічні ряди злочинності мали хвилеподібний вигляд. Помітне зростання злочинності нами зафіксовано в усіх регіонах України у 2001 по 2003 та 2005 і 2009 роках, тоді як помітним зниженням характеризувалися 2004 та 2006, 2007 та 2008 роки. З 2009 року намітилися тенденції до зростання цього виду злочинності (Додаток Т., рис. Т.1-Т.6). Така синхронність у динаміці крадіжок, на наш погляд, пояснюється схожістю процесів, які відбувалися на всій території країни, залежністю динаміки злочинності в регіонах від загальнодержавних соціальних, економічних, політичних, культурологічних, правових та інших перетворень.

Загалом, за даними нашого дослідження, виявилось, що криміногенний простір України по крадіжках у регіональному розрізі має схожі закономірності із загальною злочинністю та окремими її видами. У період з 2001 по 2013 рр. нами фіксувалися нерівномірність у розподілі абсолютних і відносних показників крадіжок, їх диференційованість, стійкість кримінологічних груп злочинності, стабільність регіонів за рівнем кримінальної зараженості та синхронність динамічних рядів у змінах показників злочинності за всіма регіонами України.

Таким чином, викладене свідчить про наявність явно виражених закономірностей у показниках злочинності (крадіжок); про дію на злочинність комплексу стабільних причин і умов; про системні прорахунки в організації та проведенні заходів з протидії злочинності правоохоронними органами. Висунемо гіпотезу для наших послідовників: регіональні закономірності злочинності, виявлені в результаті нашого дослідження, характерні не лише для Української регіональної системи злочинності, а можуть функціонувати й на

глобальному – на рівні інших держав чи їх груп; та на локальному – на рівні міст, районів і вулиць. Наведені дані можуть слугувати теоретичною основою для налагодження систематичного моніторингу злочинності в регіонах України.

Висновки до розділу 3

Проведене вивчення кримінологічної характеристики закономірностей регіональної злочинності в Україні, дало змогу дійти до таких висновків.

1. Регіональна злочинність являє собою багаторівневу, складну систему, що відрізняється цілісністю своєї структури, ієрархічною підпорядкованістю, взаємозв'язком та взаємообумовленістю структурних елементів. Мінливість елементів системи продукує взаємозалежні зміни кількісних та якісних властивостей як у самій системі, так і в її елементах. Регіональна злочинність як системне соціальне явище, має цілісну єдність із соціальною системою. Вона корелює із соціально позитивними та негативними явищами, містить у собі загальні та приватні закономірності функціонування у часі та просторі, які проявляються у інтенсивності, динаміці, структурі, географії злочинності тощо. Між ознаками і якостями всіх видів регіональної злочинності існує діалектична єдність. Це кількісно-якісна єдність її стану, структури, динаміки, а також взаємозв'язок між такими ознаками злочинності, як масовість, історична мінливість і соціально-правовий зміст.

2. Функціонуванню регіональної злочинності в Україні притаманні ряд статистичних закономірностей: нерівномірність розподілу злочинності по території країни; диференційованість показників; стійкість інтенсивності та структури територіального розподілу; стабільність груп регіонів за рівнем кримінальної враженості; синхронність у змінах динамічних рядів злочинності в регіонах країни.

3. За результатами кримінологічного аналізу регіональної злочинності загальнокримінальної насильницької (убивств, умисних тяжких тілесних ушкоджень, розбоїв, грабежів та зґвалтувань), злочинності неповнолітніх, у

сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, рецидивної, організованих груп і злочинних організацій, злочинності у сфері службової діяльності, у сфері економіки, у сфері безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту і крадіжок встановлені схожі із загальної регіональною злочинністю закономірності у інтенсивності, динаміці, структурному розподілі та географії. Закономірності розподілу регіональної злочинності та її видів підпорядковуються формуванню відносно стійких п'яти кримінологічних груп: з *дуже високою, високою, середньою, помірною та низькою* кримінальною враженістю територій. Найвища їх інтенсивність стабільно фіксується у Донецькій, Дніпропетровській, Запорізькій, Луганській та Харківській областях.

4. Протягом 2001-2014 рр. майже половина (понад 40%) будь-яких видів регіональної злочинності вчинялась у п'яти східних областях України; питома вага семи областей західної України складає 14 %, південних – 16 %, північних – 16 %, центральних – 11 %. Закономірності функціонування регіонального криміногенного простору України полягають у наступному: по-перше, він має стійки закономірності та нерівномірний розподіл злочинності по її території; по-друге, східні регіони характеризуються вищою інтенсивністю загальної регіональної злочинності ніж західні та центральні і більшість південних; по-третє, інтенсивність злочинності зростає із Заходу на Схід і, відповідно, знижується зі Сходу на Захід України. Територіальний простір регіональної злочинності та її видів в Україні має й інші закономірності: а) у негативній криміногенній зоні сконцентровано більше регіонів, ніж у перехідній; б) найвища концентрація регіонів спостерігається в позитивній криміногенній зоні.

5. На регіональному рівні у функціонуванні всіх видів злочинності: загальнокримінальної насильницької (убивств, умисних тяжких тілесних ушкоджень, розбоїв, грабежів та зґвалтувань), злочинності неповнолітніх, у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, рецидивної, організованих груп і злочинних організацій,

злочинності у сфері службової діяльності, у сфері економіки, у сфері безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту і крадіжок існує така закономірність, як різниця між кількістю зареєстрованих злочинів у регіонах у 6-10, а у коефіцієнтах – 2-3 рази. Диференційованість у межах кримінологічних груп складає від 10 до 40%.

6. Будь-який вид злочинності, що вчиняється у 24 областях України, АР Крим, м. Севастополь та м. Київ є структурним елементом системи загальної регіональної злочинності. Всі види регіональної злочинності негативно впливають на загальну криміногенну обстановку в усіх регіонах України. Вони є резервом для інших видів злочинності (насиленницької, рецидивної, у сфері економіки і т.д.). Мають характеристики та ознаки самостійних підсистем. Закономірності видів регіональної злочинності корелюють із загально-регіональними закономірностями загальної регіональної злочинності.

РОЗДІЛ 4

КРИМІНОЛОГІЧНА ДЕТЕРМІНАЦІЯ РЕГІОНАЛЬНОЇ ЗЛОЧИННОСТІ В УКРАЇНІ

4.1 Теоретичні засади дослідження кримінологічної детермінації регіональної злочинності в Україні

Детермінація злочинності є однією з центральних проблем у кримінології. Вона існує протягом тисячоліть, тобто виникла значно раніше самої науки кримінології [210, с. 59]. Детермінацію (від лат. *determinare* – визначати, зумовлювати) прийнято розуміти як найбільш загальну категорію, що характеризує залежність одних явищ, процесів і станів від інших, котра свідчить про зв'язок між речами та явищами. Терміни «обставини», «фактори», «детермінанти» часто використовуються кримінологами як узагальнюючі для причин та умов [139, с. 92].

Поняття детермінації відображає одну зі суттєвих особливостей буття – загальний зв'язок, взаємозалежність і взаємообумовленість предметів, явищ і процесів. Причинність як ядро детермінації в загальнонауковому плані означає такий зв'язок, за якого одне явище (процес) у певних умовах породжує, відтворює або продукує інший. Разом з причинністю до системи детермінації входять інші зв'язки: наприклад, функціональні, статистичні, зв'язки станів, причинні й т. ін. Серед усіх видів зв'язків (детермінацій) у дослідженнях велике значення відводиться категоріям причин та умов. Під причинністю, як правило, розуміють переважно функціональну взаємодію між окремими елементами й фактами, яка виявляється при багатофакторному аналізі [11, с. 57].

У кримінології часто звертають увагу на генетичний характер причинності. Вважається, що причина породжує наслідок, тоді як умови лише цьому сприяють, забезпечуючи дію причин. У кримінологічній літературі запропоновано ряд критеріїв розмежування причин та умов. Найчастіше вважають, що причина – це мінливий, а умова – більш стійкий фактор причино-

наслідкового зв'язку [212, с. 20]. У широкому розумінні причинами злочинності прийнято вважати всі ті обставини, без яких вона не могла б виникнути та існувати. Неможливо скласти перелік обставин, які завжди належать до причин, і таких, що є лише умовами. У кожному конкретному кримінологічному дослідженні необхідно знову розв'язувати цю задачу, бо в одному випадку причиною стає те, що в іншому було б умовою, і навпаки [139, с. 93]. У цьому контексті Ю.В. Александров вказує, що причини злочинності – це ті процеси і явища, які породжують злочинність як свій безпосередній наслідок. Що стосується умов, то вони безпосередньо не породжують злочинність, але «відкривають шлях» для впливу причин, полегшують настання суспільно небезпечних наслідків. Умовами виступають різного роду недоліки управлінської та організаційної сфер діяльності різних галузей господарства й державного апарату [230, с. 79]. До умов злочинності також відносять обставини, які безпосередньо не породжують це явище, але супроводжують його причини, забезпечують їх певний розвиток, необхідний для виникнення наслідку [211, с. 57]. Разом з цим, причинно-наслідковий зв'язок – це лише одна із форм взаємодії та взаємозалежності між елементами детермінуючої системи. Причому цей зв'язок є доволі жорстким, але він більш-менш чітко проявляється на рівні відносно простих, механічних систем [75, с. 182]. Між іншим, біологічні, а тим більше соціальні системи й процеси, що в них відбуваються, настільки складні, ймовірнісні, нелінійні, схоластичні, що часто виділити «причину-наслідок» виявляється принципово неможливо. Щодо цього соціальні процеси є ближчими до квантової фізики, ніж до класичної механіки [75, с. 183].

Наведене демонструє, що в сучасній юридичній літературі використовують різні поняття, які відображають зміст причинно-наслідкового комплексу: причини та умови, обставини [9; 137; 281; 271; 284], детермінанти [195; 173], фактори злочинності [14] і т.д. Вчені використовують різну термінологію й вкладають різний зміст у їх визначення. До речі,

необхідно чітко розуміти місце кожного терміна в системі детермінації злочинності та значення причинності в системі детермінації.

Незважаючи на значну кількість наукових концепцій, теорій і тлумачень щодо пояснення феномену причин та умов злочинності, проблеми детермінації регіональної злочинності в Україні остаточно ще не вирішені. Вони, як правило, мають слабку теоретичну й методологічну базу, одіозне вирішення, неповний чи необ'єктивний аналіз емпіричних даних. Це стосується як зарубіжної кримінології, так і вітчизняної. Слід зазначити, що в сучасній зарубіжній і вітчизняній кримінології часто відходять від традиційного прямолінійного поняття причин злочинності [175, с. 134].

Наприклад, І.М. Даньшин справедливо підкреслює, що злочинність урешті-решт є наслідком взаємодії всіх видів детермінації. Детермінацію злочинності, на його думку, слід уявляти в широкому розумінні, включаючи до її поняття всі зв'язки, опосередкування та взаємодію цього явища з іншими соціальними явищами й процесами. Таку згадану сукупність автор визначає термінами «фактори» та «криміногенні фактори». Термін «фактор» (від лат. *factor* – такий, що скоює, відтворює) означає рушійну силу якого-небудь явища, яка обумовлює його характер. Тому під факторами злочинності прийнято розуміти всі ті соціальні явища і процеси, з якими вона безпосередньо пов'язана та взаємодіє, і які мають будь-яке детермінуюче, зокрема й казуальне (причинно-умовне) значення для пояснення того, що її породжує, визначає, обумовлює. Отже, криміногенні фактори, на його думку, – це родові поняття, яке включає всі види криміногенної детермінації [211, с. 57].

У контексті нашого дослідження, вплив на регіональну злочинність і її особливості часто обумовлюють такі явища і процеси, які не можуть розглядатися як причини злочинності або умови, які сприяють виникненню злочинності. Наприклад, висока щільність населення або суттєве збільшення питомої ваги чоловіків молодого віку в регіоні може обумовлювати суттєві відмінності в стані злочинності порівняно з іншими регіонами. Але ці обставини не можна вважати причинами або умовами, які сприяють злочинам,

бо вони самі по собі не породжують антисуспільної діяльності й не впливають на злочинність у тому сенсі, в якому в кримінології прийнято розуміти роль указаних обставин.

У рамках нашого регіонального кримінологічного дослідження ми не знайшли можливості виділити в комплексі основних детермінант окремо причини та умови злочинності, оскільки й сама ця класифікація факторів вважається умовною [95, с. 20-21]. Не відмовляючись повною мірою від використання згаданих, доволі розповсюджених термінів «причини та умови», ми будемо використовувати як їхні узагальнюючі категорії – «фактор» або такі синоніми: «криміногенний фактор», «детермінанта», «детермінуючий фактор».

У цьому сенсі заслуговує на увагу визначення співвідношення понять «детермінанти злочинності», «фактори, що впливають на злочинність у регіонах» і «фактори регіональних особливостей злочинності». З точки зору соціального змісту, у нашому розумінні, відсутні будь-які принципові відмінності між указаними поняттями. У ході дослідження нами встановлено, що явища і процеси, які породжують злочинність, або фактори, які сприяють їх скоєнню, можуть за певних обставин виступати і як причини, і як умови, що пояснюють їх детермінацію або регіональні особливості в характері й параметрах злочинності.

Оскільки фактором у кримінології називають явища, які чинять будь-який вплив на досліджуваний об'єкт (у нашому випадку злочинність у регіонах), то він може впливати як на зростання злочинності, так і на її зниження. Фактори, що детермінують зростання злочинності, у кримінології називають криміногенними, зміст цього терміну охоплює причини та умови злочинності. Фактори, що детермінують зниження злочинності, іменуються «антикриміногенними», інколи «заходами профілактики» або «заходами протидії злочинності» [367, с. 100-101]. У регіональних кримінологічних дослідженнях фактором прийнято вважати причину і умову (необхідне і супутнє), а також явища, які перебувають у функціональному зв'язку зі злочинністю в регіонах. Під фактором також розуміють певну властивість

соціальних процесів і явищ, їх взаємообумовлених поєднань бути двигуном при формуванні й змінах стану кримінологічної обстановки [59, с. 147; 38]. Аналіз стану злочинності та її регіональних детермінуючих факторів обумовлений потребами практики в об'єктивному інформаційно-аналітичному забезпеченні запобігання злочинності. Це потребує пізнання широкої сукупності обставин, що обумовлюють злочинність і продукують її регіональні особливості. За результатами опитування працівників судових та правоохоронних органів та вивченням кримінальних справ встановлено, що на регіональну злочинність з різною інтенсивністю впливають від 250 до 300 факторів. Правоохоронні органи, в силу своїх повноважень, не в змозі контролювати і впливати на всі з них. Їх впливом охоплюється лише 40-50 факторів. Інші ж знаходяться у сфері впливу регіональних і центральних органів державної влади. За їх змістовою характеристикою вони представлені у вигляді шести груп: історичні, географічні, соціально-економічні, соціально-психологічні, організаційно-правові, і фактори, пов'язані з правоохоронною і правозастосовною діяльністю.

Отже, з метою найбільш повного охоплення максимальної сукупності факторів, в основу дослідження проблем детермінації і запобігання регіональній злочинності має бути покладено багатофакторний аналіз. Багатофакторний аналіз розкриває можливість зіставити різні групи соціальних факторів у їх взаємодії, виявити взаємозв'язки між ними, провести комплексний аналіз впливу на етіологію регіональної злочинності як криміногенних, так і антикриміногенних факторів, визначити явища і процеси суспільного життя, які потребують більш інтенсивного запобіжного впливу. У залежності від регіональної поширеності і масштабу дії вони вивчаються на: загальнодержавному, регіональному (місцевому), індивідуальному рівнях, а також за видами злочинів і ступенем кореляційної залежності.

У цьому сенсі, нагадаємо, що кожний регіон, незалежно від його територіальних розмірів, розвитку економіки й кількості населення, представляє собою певну соціально-економічну систему, яка характеризується властивою лише йому структурою, елементами, ознаками та видами

продуктивних сил і взаємозв'язків у межах даної території [59, с. 82]. Це, у свою чергу, обумовлює наявність специфічних регіональних протиріч і, як наслідок, існування особливостей детермінації та функціонування супутніх негативних процесів у вигляді злочинності, яка тут виступає невід'ємною складовою – її негативною частиною, а отже, і своєрідною регіональною підсистемою.

Ознаками регіону як соціально-економічної системи в регіональних кримінологічних дослідженнях вважається економічна та демографічна самодостатність, спеціалізація й структура виробництва та господарства, економічні і культурні зв'язки як міжрегіональні, так і зовнішні, благоустрій населених пунктів і добробут населення, культура і освіта, рівень надання послуг, зайнятість трудових ресурсів, забезпечення громадського порядку і громадської безпеки [59, с. 82]. У цьому контексті виникає необхідність класифікації та аналізу різних груп і видів детермінуючих регіональну злочинність факторів. Істотне значення тут відводиться розгляду дії причинно-обумовлених кореляцій у соціальному середовищі й економіці, в їх взаємозв'язку та розвитку. Такий зв'язок у сфері економічних відносин є об'єктивним, але він має й суб'єктивне значення як продукт мислення людини й результат аналітичної діяльності [430, с. 49-50]. Кримінологічна теорія потребує при розгляді соціально-економічних відносин виходити із системно-структурного аналізу, оскільки злочинність як об'єкт дослідження являє собою систему обумовлено пов'язаних між собою елементів, які складають певну цілісність цього об'єкта. У соціальному житті існує множинна ієрархія систем. Суспільство і структура суспільних відносин – це складна система, до якої входять економічна, соціальна, природна й духовна підсистеми [175, с. 139]. Отже, детермінуючі фактори злочинності в регіонах потребують аналізу різних рівнів цієї ієрархії систем. Таким чином, і їх характеристику необхідно давати на різних системних рівнях.

Дотримуючись принципів системності, згрупуємо факторні комплекси, які використовуються сучасними кримінологами під час побудови класифікації

факторів злочинності в регіонах. Класифікацію регіональних факторів злочинності в різних сполуках здійснюють за декількома критеріями. Фахівці наводять такі їх групи й перелік: за видами соціальної діяльності: демографічні, міграційні, закономірності організації соціальної інфраструктури [409, с. 117-174], економічні, соціальні й соціально-психологічні (ослаблення традиційних форм соціального контролю за окремою особою, у зв'язку з урбанізацією, акселерацією, алкоголізацією та наркотизацією населення), організаційно-правові (ухвалення законів, що передбачають посилення кримінальної відповідальності за вчинення тяжких злочинів, ухвалення актів про амністію, практика помилування й т.д.) [409, с. 117-174; 38]; за рівнем впливу на відповідні об'єкти: фактори, що характеризують частину зовнішнього середовища, складають об'єкт безпосереднього впливу; фактори, що характеризують елементи зовнішнього середовища, які не входять в об'єкт безпосереднього впливу, але певним чином (прямо або непрямо) впливають на нього; за критерієм їх стійкості, зокрема, фактори стабільні (географічні, кліматичні, особливості структури економіки міста, району й т.д.) і мінливі (рівень розвитку економіки, політичні, кримінологічні та демографічні явища) [59, с. 148]. Серед регіональних факторів, що впливають на злочинність, Р.С. Веприцький також називає: а) низький рівень доходів і високий рівень безробіття; б) загальну політичну та економічну нестабільність у регіоні, похідної від загальнодержавної; в) економічні проблеми в регіоні, нестача фінансових ресурсів, нерозвинена інфраструктура; г) психологічне відчуття незахищеності та відсутність упевненості в майбутньому; д) нездатність органів місцевої влади й місцевого самоврядування вирішувати соціально-економічні проблеми регіону; є) незадовільну економічну ситуацію в регіоні; ж) низький професіоналізм управлінського персоналу в галузевих структурах виконавчої влади [59, с. 98].

У кримінології за джерелами походження часто виділяють зовнішні та внутрішні фактори впливу на злочинність [165, с. 82]. У контексті нашого дослідження, до першої групи належать *зовнішні фактори*, які мають місце в

українському суспільстві та впливають на злочинність в окремих регіонах через взаємодію з внутрішніми факторами. Їх вплив на злочинність, так само, як і регіональна її детермінація є неоднозначною, оскільки детермінанти переломлюються через призму сукупностей внутрішніх регіональних криміногенних та антикриміногенних факторів соціально-кримінологічної обстановки. Залежно від існуючого набору внутрішніх регіональних особливостей, зовнішні фактори здійснюють свій вплив з різною інтенсивністю. Інколи, стикаючись з регіональними криміногенними факторами, вони підсилюють свою дію, а з антикриміногенними, навпаки, – нейтралізуються у своїй дії.

Друга група охоплює сукупність *внутрішніх факторів*, які породжують соціально-кримінологічну обстановку. Вони обумовлюються особливостями історичного формування регіону; географічними особливостями його розташування стосовно кордонів та інших регіонів; наявністю і якістю транспортних зв'язків; наявністю тих або інших природних ресурсів, з відповідним розміщенням характерних для конкретних територій виробничих комплексів. Взаємозалежними від указаних факторів є розвиток економіки регіону; його соціально-територіальна інфраструктура; рівень безробіття; політична ситуація; демографічні показники; особливості культурної та релігійної ситуації; традиції, погляди, світосприйняття, психологічні установки та орієнтації місцевого населення тощо.

Якщо врахувати, що регіональна система злочинності є складовою загальнодержавної, ієрархічно підпорядкованою частиною (елементом) складної соціальної системи, то важливе значення відводиться характеристиці внутрішніх і зовнішніх структурних зв'язків, на які впливають закономірності функціонування інших систем. Виходячи з цього, всі її структурні елементи є взаємозалежними від дії детермінуючих факторів, інших систем і підсистем, оскільки вони відзначаються наявністю багатьох різноманітних внутрішніх і зовнішніх взаємовідносин з різними соціальними системами, що функціонують у державі, у регіонах або групах регіонів.

З цього виходить, що всі процеси і явища, які детермінують злочинність, обумовлюють її стан і динамічні зміни в регіонах. Їх можна представити у вигляді системи факторів. Останні, за прикладом М.А. Сутуріна, можна згрупувати в такі взаємозалежні групи (системи): фактори демографічного характеру (урбанізація, міграційні процеси, підвищення або зниження мобільності населення, статеві і вікова структура й т.д.); фактори економічного характеру (життєзабезпечення і матеріальний стан населення); фактори соціального і психологічного характеру (культурний і освітній рівень населення, соціальна активність суспільства, громадська думка, рівень соціального контролю й т.д.); організаційно-правові, які характеризують сферу управління соціальними процесами в суспільстві [358, с. 170]. Крім зазначених, надаємо великого значення історичним, географічним і культурологічним системам факторів. Перші характеризуються історією виникнення та розвитку регіону, особливістю формування його кордонів і т.д. Наступні дві обумовлюються географічним місцем розташування регіону, його природними ресурсами, які впливають на спосіб виробництва, наявність транспортної системи, промислово-господарчу інфраструктуру, характер забудови поселень, особливості розселення, склад та структуру населення, його традиції та звичаї, способи проведення дозвілля, рівень правосвідомості, його відношення до закону й т.д.

Перелічені фактори, діють на загальнодержавному та регіональному рівні й детермінують наявність певного середовища в тому або іншому регіоні, а отже, і обумовлюють специфічний стан злочинності. Залежно від регіонального набору та специфіки впливу на соціальні процеси криміногенних і антикриміногенних факторів, обумовлюється й особливий рівень, динаміка, структура, територіальна поширеність злочинності і її видів. Саме в цих показниках проявляються регіональні особливості – відмінності та закономірності злочинності. З наведеного констатуємо, що на регіональну систему злочинності впливає ціла система не тільки загальнодержавних, а й

місцевих факторів впливу на злочинність, яка для кожної території має свою специфіку.

Не важко помітити, що злочинність і її регіональні особливості обумовлюються складними факторними комплексами, які, у свою чергу, є наслідками найбільш глибоких і гострих деформацій, що протидіють економічному, соціальному, моральному й духовному розвитку суспільства, викликають відчуження громадян від пануючої ціннісно-нормативної системи суспільства, породжують деформацію правової свідомості. Сучасний рівень розвитку кримінологічної науки не дозволяє виділити всі фактори, які впливають на злочинність у регіонах, і простежити механізм цього впливу, а лише дозволяє виявити найбільш значимі, домінуючі або вирішальні серед них. Узагальнюючи результати представлених вище та власних кримінологічних досліджень, зазначимо, що за ступенем реакції на зміни всі перелічені фактори можна звести до декількох груп. У *першій групі* вирішальна роль відводиться загальним процесам і явищам, головним чином, регіональним особливостям географічного положення регіону, їх історичному розвитку, наявності тих або інших природних ресурсів. Ця група факторів формується автономно від сучасної системи запобігання злочинності, є відносно незалежною від неї, але має враховуватися під час організації запобігання злочинності. *Друга група факторів* об'єднує в собі політичні, соціально-демографічні та економічні фактори. Вони, з одного боку, можуть бути наслідками попередньої діяльності державних органів, а з іншого – виявитися результатом малоефективної регіональної політики та правоохоронної діяльності у сфері протидії злочинності. Корегуються вони, як правило, унаслідок послідовної та цілеспрямованої діяльності органів центральної та місцевої влади. *Третя група* об'єднує соціально-психологічні та інформаційні фактори. У *четверту групу факторів* ми об'єднали особливості: правоохоронної діяльності; регіональної, кримінологічної, кримінально-правової й т.д. політики держави. Останні дві групи, за наявності відповідної волі як державних, так і регіональних органів влади, є найбільш доступними для змін і корегування.

Усі перелічені явища й процеси мають складний характер взаємодії й найчастіше комплексно впливають на зміни стану злочинності в регіонах і в країні. Так, явища історичного та соціально-психологічного характеру (наприклад, наявність великої кількості тюрем у регіоні, високий рівень алкоголізації або враженості свідомості населення кримінальними традиціями та звичаями й т.д.) можуть бути факторами високого рівня злочинності або окремих її видів у регіоні, діючи, так би мовити, по горизонталі. Вони можуть підсилюватися або послаблятися за рахунок інформаційного, соціального або економічного впливу з боку держави, – тобто по вертикалі. У свою чергу, процеси і явища соціально-психологічного порядку здійснюють вплив на характер і інтенсивність соціально-економічних і політичних процесів як по горизонталі, так і по вертикалі, тобто діють на рівні регіону, трансформуючись на рівень держави і, навпаки, із загальнодержавного рівня розповсюджуються на регіональний рівень.

У цьому сенсі, вважаємо, що вирішення проблеми детермінації регіональних особливостей злочинності й визначення її окремих факторів у різних регіонах нашої країни може бути методологічно можливим у разі порівняння заздалегідь побудованих моделей: демографічного розподілу населення (його кількісний і структурний розподіл у регіонах, щільність і т.д.), особливостей економічного, соціального й т.д. стану регіонів з аналогічними моделями регіональної злочинності. У такому разі з'являється можливість для багатофакторного комплексного, диференційованого аналізу системи: а) соціального середовища та б) регіональної злочинності на рівні взаємозалежних сукупностей. Це, у свою чергу, відкриває можливість отримати цінний аналітичний матеріал для поглиблення кримінологічних знань не лише про закономірності злочинності, а й про причини її регіональних відмінностей у рівні, структурі, інтенсивності й т.д. Крім цього, це надасть можливість отримати більш глибоку інформацію про природу феномену регіональних особливостей злочинності.

4.2 Історичні та географічні фактори детермінації регіональної злочинності в Україні

У попередніх розділах ми зазначали, що проблема дослідження регіональних особливостей злочинності та факторів, що обумовлюють злочинність, є однією з найскладніших, а отже, й актуальніших проблем сучасної кримінології. Їх вивчення становить перед дослідником цілий комплекс питань, вирішення яких потребує глибокого і всебічного статистичного та кримінологічного аналізу, кропіткого синтезу, осмислення й оцінки різноманітних економічних соціальних та інших явищ і процесів.

Одним із базових факторів впливу на регіональні особливості злочинності та таких, що є фундаментом для формування інших детермінантів, нами розглядаються географічні та історичні фактори. На важливість вивчення цих чинників вказували ще Ч. Ломброзо та Е. Феррі. На їх думку, природа, географія та історія породжують певний тип суспільних відносин, що, у свою чергу, обумовлює біологічні умови, фізичні та психологічні потреби індивідуумів, середовище існування. Історія, природа і географія не існують самі по собі, вони проявляються як біологічні умови у вигляді спадкових схильностей індивідів, як фізичних, так і психологічних, або як соціальне середовище у вигляді звичаїв, суспільної думки, сімейного укладу, економічного і політичного устрою тощо. Вони можуть впливати на генезис злочинності у вигляді природи (антропологічні і фізичні фактори), або у вигляді суспільного середовища (соціальні фактори); як дещо само по собі існуюче у вигляді ряду симетрично побудованих силогізмів [243, с. 11-33; 385, с. 220-221]. У контексті вивчення регіональних особливостей злочинності дослідження історичних особливостей дозволяє отримати інформацію про появу та розвиток територіально-просторових систем у нашій країні, про особливості формування її кордонів; умови проживання населення в регіонах; структурний розподіл його населення; міграційні процеси; надає цінний аналітичний матеріал про появу, розміщення та розвиток виробничих

комплексів; про формування та розвиток ідеології, релігії, традицій, культури тощо. Тобто про історію появи та розвитку регіонів країни як складових територіально-просторових підсистем, окремої суверенної держави.

Щодо географічного середовища, то із самого початку розвитку кримінології серед вагомих факторів, які впливають на злочинність, її територіальні відмінності та особливості, учені виділяли географічні фактори. Це є не випадковим, оскільки якості географічного середовища обумовлюють собою розвиток продуктивних сил; розвиток же продуктивних сил обумовлює собою розвиток економічних, а вслід за ними і всіх інших суспільних відносин. Важко не погодитися з тезою, що географічне середовище впливає на людину через виробничі відносини, що виникають у даній місцевості, першою умовою розвитку яких є якості цього середовища [198, с. 150].

У процесі свого життя люди вступають у певні необхідні виробничі відносини, які відповідають певному ступеню розвитку їх матеріальних виробничих сил. Сукупність цих виробничих відносин складає економічну структуру суспільства, реальний базис, на якому ґрунтується юридична та політична надбудова і якому відповідають певні форми суспільної свідомості. Спосіб виробництва матеріальних благ, у свою чергу, обумовлює суспільні відносини, політичний устрій і духовне життя суспільства. Саме в способі виробництва та в економіці потрібно шукати головну причину змін і розвитку суспільства. Спосіб виробництва матеріального життя обумовлює соціальні, політичні й духовні процеси життя населення. Не свідомість людей визначає їх буття, а, навпаки, їх суспільне буття визначає їх свідомість [17, с. 211].

Закономірності суспільного життя Ш. Монтеск'є розкриває через поняття загального духу нації [198, с. 150]. За його твердженнями, на загальний дух нації, норони і закони нації впливають ряд причин. Вони поділяються на дві групи: фізичні та моральні. Фізичні причини визначають суспільне життя людей. Вони є похідними від географічного розташування території їх проживання. До них учений відносив: клімат, стан ґрунту, розміри і розташування країни, чисельність населення тощо. За висновками

Ш. Монтеск'є, на південних територіях клімат спекотний, люди зніжені й працюють лише зі страху покарання. Тому в спекотних країнах найчастіше панує деспотія. Водночас на півночі, де суворий клімат і переважають безплідні землі, люди загартовані, хоробрі й свободолюбні. Тут характерні помірні форми правління [198, с. 150]. Провідну роль серед фізичних причин Ш. Монтеск'є відводить географічному фактору. Пізніше в його роботах такі висновки сформувалися в окрему теорію, яка пояснювала закономірності суспільного розвитку і отримала назву – географічний детермінізм.

До моральних причин належать принципи політичного устрою, релігійні вірування, моральні переконання, звичаї тощо. Фізичні умови країни, а також духовні характеристики народу складають те, що Монтеск'є називає духом законів. Багато речей управляють людьми: клімат, релігія, закони, принципи правління, приклади минулого, норми, звичаї; як результат цього утворюється загальний дух народу. Дух законів унікальний для кожного народу. **Закони повинні настільки відповідати характеру народу, для якого вони створені, що слід вважати великою випадковістю, якщо закони однієї нації можуть виявитися придатними для іншої** [198, с. 150].

Пояснення регіональних особливостей злочинності в Україні являє собою складний процес вивчення соціальних, економічних, культурологічних та інших особливостей регіонів України. Значне місце тут відводиться аналізу **історичних умов формування** сучасної території країни, особливостей розвитку культури та ментальності (менталітету) населення різних областей України, що, у свою чергу, виступає необхідною передумовою диференційного підходу до вивчення факторів злочинності і, як наслідок, побудови системи протидії злочинності з урахуванням особливостей криміногенної ситуації в конкретних територіально-просторових системах. У цьому сенсі, безумовно, одним із пріоритетних шляхів пояснення регіональної специфіки злочинності є дослідження історичних особливостей появи та розвитку територіально-просторових систем нашої країни. А саме вивчення історичних подій, які вплинули на особливості формування її кордонів; умови проживання населення

в регіонах; структурний розподіл населення; появу, розміщення та розвиток виробничих комплексів; історичні підстави виникнення екологічних проблем; таких обставин, що вплинули на формування й розвиток ідеології, релігії та культури тощо.

З цього приводу відомий український політичний діяч та історик М.С. Грушевський свого часу вдало зазначав, що займаючи велику й дуже різномірну територію, живучи в різних фізичних і культурних умовах, стикаючись з різними народностями і культурами, українське населення неминуче виявляє певні особливості, як у своєму психофізичному та етнографічному вигляді, так і в культурному, економічному й політичному укладі свого життя [101, с. 223].

Під час характеристики історичних особливостей регіональної структури України в регіональних дослідженнях часто відштовхуються від давніх адміністративних одиниць минулих епох: Буковина, Галичина, Волинь, Слобожанщина, Таврія тощо [306; 60, с. 3-26]. Я. Верменич таку часту вживаність пояснює тим, що в регіоналістиці структуроутворюючою одиницею виступають історико-етнографічні регіони, які склалися історично, на основі стародавніх етноплемінних спільностей. Типовим прикладом вона наводить схему регіоналізації іншого українського вченого А. Пономарьова, який на вказаній основі виокремлює 14 регіонів: Середня Наддніпрянщина, Полісся, Поділля, Волинь, Галичина, Підкарпатська Україна, Покуття, Буковина, Північна Бессарабія, Південь України, Крим, Донщина, Слобожанщина, Сіверщина [60, с. 3-26]. Така класифікація для нас має важливе методологічне значення, оскільки описані історичні назви часто вживаються іншими вченими під час типології, характеристики та порівняння різних регіональних адміністративно-територіальних укрупнень та аналізу особливостей менталітету населення цих територій.

На регіональні особливості і, як наслідок, на стан злочинності значний вплив здійснюють особливості правового менталітету й правової культури. Правовий менталітет і правова культура, за висновками М.Л. Шелухіна, у

національному та регіональному масштабі формується впродовж століть і тисячоліть. Вони не змінюються відповідно до конвенцій і за волею політичних лідерів, не піддаються уніфікації [410, с. 273]. Менталітет нації виявляється в системі моральних вимог, соціальних норм, цінностей і принципів виховання, формах правовідносин між людьми, їх ставленні до природи і праці, у національному характері та темпераменті, різних компонентах загальної культури етносу, зокрема й економіко-правовому [175, с. 203].

Ментально наддніпрянці – це переважно люди східноєвропейської культури і свідомості. Вони хоча й відрізняються від галичан, проте з останніми їх єднає дуже багато: спільність історичної долі, війни, трагедії і перемоги, релігія і культура. Світогляд галичан формувався й рівнявся на західноєвропейську – австро-німецьку та польську культури, звичаї та традиції. Серед характерних рис населення Галичини – індивідуалізм, партикуляризм, працьовитість і слухняність, уміння господарювати, економити й розподіляти результати своєї праці, цілеспрямованість, поміркованість, національний патріотизм. У населення Наддніпрянської України історично виробилися гордість, вільнодумство, анархізм, радикалізм і народництво, віра в «доброго і розумного господаря», який наведе порядок і звільнить народ [169, с. 115-120].

Певний вплив на існування особливостей свідомості населення Наддніпрянської України й Галичини мала діяльність греко-католицької церкви в Галичині. З одного боку, залежна від Ватикану уніатська церква в Галичині формує універсальний західноєвропейський католицький менталітет, який докорінно відрізняється від православного візантійського менталітету Наддніпрянської України. З іншого боку, за часів панування Польщі, особливо в міжвоєнний період, саме належність до греко-католицької церкви ідентифікувала національну приналежність українців Галичини, на відміну від польського римо-католицизму, зберігала українську окремішність у Галичині [170, с. 115-120]. Утім, переносити особливості галицького світосприймання на всю Західну Україну було б некоректно. Буковина – особливий край, етнічна строкатість якого, втім, не стала на заваді формуванню

його власного етнокультурного обличчя. Про Буковину ХІХ – початку ХХ ст. часто пишуть як про топос німецько-європейської історії й культури й водночас приклад вдалої мультикультурності. Особливу культурну ауру Буковина зберігає й сьогодні. За висловленням німецького культуролога В. Меннінгауза, Львів і Галичина – це найзахідніша околиця Сходу, тоді як Чернівці й Буковина – найбільш східна околиця Заходу [261, с. 30-37]. Схожої позиції дотримується і Л. Нагорна [273, с. 3-11].

Життя в зоні прикордоння, під постійною загрозою турецько-татарських нападів сформувало в ментальності мешканців Подніпров'я нестримне прагнення «волі», що знецінювало вартість людського життя і могло виливатися в спалахи напівусвідомленого, стихійного бунтарства. За М. Драгомановим, пробуджувана українська свідомість на Подніпров'ї і Наддніпрянщині живилася ідеями політично-національного, а не етнічного (етнографічного) націоналізму [127, с. 128; 273, с. 8]. Водночас ментальність і народні основи в мешканців Подніпров'я, Наддніпрянської України та Галичині дуже близькі. Усвідомлення всіма українцями свого етнічного типу особливо яскраво проявляється при порівнянні їх з росіянами, німцями, поляками або білорусами. Тоді спільне, що їх єднає, набуває особливо виразних форм, певною мірою нівелюючи відмінності [170, с. 115-120]. Аналіз історичних джерел вказує на те, що формування Української держави відбувалося в тяжких умовах протягом багатьох сторіч. Вивчення історії становлення та розвитку регіонів України свідчить про те, що процес об'єднання українських земель у сучасних кордонах завершився зовсім недавно, менш ніж півстоліття тому.

Так, Я.В. Верменич, досліджуючи теоретико-методологічні проблеми історичної регіоналістики в Україні, підкреслює, що впродовж багатьох віків українські землі розвивалися в різних цивілізаційних системах. У складі різних держав український етнос зазнав значних асиміляційних впливів – російських, польських, австрійських, угорських та інших [60, с. 1]. О. Кукарцев, підтримуючи позицію І. Беркут, справедливо наголошує, що розвиваючись у складі різних держав, сучасні українські регіони характеризуються не лише

особливостями господарської та соціальної структури, а й специфікою суспільних настроїв; зовнішньою орієнтацією, специфічністю етноконфесійного розподілу й т.д. [213, с. 71; 44, с. 4].

З цього приводу, Е.Г. Задорожнюк, досліджуючи історико-культурні, соціальні, релігійні, політичні та економічні особливості регіонів України, виділяє ядро, що об'єднує регіони України, та веде мову про «ось консолідації». Вона формується навколо столиці України – Києва. Саме тут, за його висновками, гасяться завищені амбіції Заходу, Сходу та Півдня України. За умов вираженої регіональної політики, саме навколо Києва формується вертикальна «ось консолідації» Київ – Черкаси, Кіровоград. Навколо неї групуються області Центру, потім «аграрний» Захід та «промислові» Південь і Схід. При цьому Західну Україну вчений поділяє на два пояси, так само й Схід і Південь відносить до двох самостійних історико-культурних підгруп. Вони, за його висновками, характеризуються не лише ступенем віддаленості від «консолідувальної осі», а й різноманітністю діючих внутрішніх протиріч. Ця різноманітність взаємно гаситься, а протилежні сили консолідуються навколо спільних інтересів економічного й соціального характеру [146, с. 290].

Якщо запропоновану концепцію представити географічно та порівняти з нашими показниками розподілу рівня кримінальної враженості регіонів України (яка є невід'ємною складовою соціальної системи), то неважко помітити, що наші дані є статистичним підтвердженням запропонованої концепції, оскільки знаходяться в тісному кореляційному зв'язку з нею. Цілком очевидним є той факт, що соціокультурний простір України та злочинність, як його складова, діють за спільними законами, які характеризуються системним підпорядкуванням дії закономірностей цієї «осі консолідації».

Пояснення цьому частково можна знайти знову ж таки в Е.Г. Задорожнюка. За його висновками, області Центру України мають великий соціокультурний та економічний центробіжний – об'єднуючий потенціал [146, с. 290]. Йдеться про третину густозаселеної території країни з відносно високою долею сільського населення. Безпосередньо приєднані до

нього регіони приморських і промислових областей – є головним ресурсом всієї України, на фоні якого національно обмальована «євроспрямованість» Заходу (близько 1/5 всієї території зі значно меншою кількістю населення) – збалансовується великою кількістю міського населення Сходу України, і навпаки [146, с. 290]. Показовим є той факт, що за нашими даними [18, с. 116-123], злочинність як відносно масове негативне соціально-правове явище підпорядковується впливу цих центробіжних сил. Яскравим підтвердженням цьому може слугувати географічний її розподіл територією України, де Київщина, Черкащина та Кіровоградщина представлені у вигляді свого роду межового середньостатистичного простору, що демонструє плавний перехід від низьких рівнів кримінальної враженості західних областей до високих і дуже високих показників злочинності східних регіонів, частини південних та АР Крим.

За даними М.С. Грушевського, вже на зорі історії ми бачимо українські землі разом із землями великоросійськими й білоруськими в складі однієї держави, в якій політична і культурна гегемонія належала елементу українському, південному. Пізніше великоросійські і білоруські землі відособлюються, а в українських – політичне і культурне життя слабшає через несприятливі колонізаційні умови, в яких опинилась Східна Україна (натиск кочівників), і врешті-решт вони входять до складу Польсько-Литовської держави і кілька століть живуть в умовах, абсолютно відмінних від великоросійських. Великий національний рух, викликаний соціальними і національними умовами Польщі, завершується возз'єднанням Східної України з Московською державою в 1654 році, тоді як Західна Україна лишається під владою Польщі й тільки частково возз'єднується зі східними українськими землями в кінці XVIII ст., коли до Росії приєднується Київщина, Волинь, Поділля, Побужжя. Але Галицька Україна, разом з Буковиною, відходить до Австрії, а закарпатські землі лишаються в складі Угорщини [101, с. 225]. Таким чином, починаючи з 1654 р., Україна перебувала у відмінних соціокультурних

системах. В одному домінувала російська, у інших – польська, австрійська та угорська й т.д. культура.

Історичні джерела вказують на те, що історичний розвиток українських земель обумовив існування певних особливостей у психіці, культурі, політичному та економічному способах життя мешканців різних регіонів України. Так, у вчених не викликає сумніву наявність яскраво виражених регіональних особливостей Правобережної, Лівобережної, Західної та інших регіонів України [170; 273, с. 8; 172; 168]. Фахівці знаходять цьому пояснення в тому, що, наприклад, Лівобережна Україна в 1654 р. увійшла до складу Російської імперії, Правобережна – у 1793 р., а Галичина – у 1939 році. На їх думку, це, звичайно, спричинило формування специфічних ментальностей, культур, релігійності та правосвідомості населення. У різні періоди українські землі знаходилися в складі Австрії, Польщі, Росії, Угорщини й т.д., а отже, формувалися під впливом різних культур, традицій, релігій, правових систем, що й обумовило наявність сучасних регіональних особливостей, які тим або іншим чином впливають на уклад життя населення, його сучасні традиції, звички, відношення до закону [170; 231, с.8; 172; 168].

Нагадаємо, що згідно з історичними джерелами [170; 172; 168] у Лівобережній Україні протягом 60-70-х років XIX ст., а пізніше за столипінської аграрної реформи, завдяки значним запасам корисних копалин, вигідного географічного розташування, за підтримки уряду й завдяки залученню іноземних інвестицій, у стислі терміни стався промисловий переворот. Це стало основою для монополізації капіталу, концентрації праці і виробництва. Тоді як землі Західної України довгі часи розвивалися з домінуванням сільськогосподарського виробництва [254].

На східних територіях, на відміну від західних, за даними А.Х. Маргулова, швидкими темпами відбувалося широкомасштабне промислове й залізничне будівництво, що обумовило урбанізацію цих регіонів. За рахунок міграції та приходу сільського населення з найближчих сіл було створено новий, раніше невідомий тип поселень. Робочі селища і міста

зажадали житлово-побутового й культурного облаштування, задоволення культурних потреб, медичного обслуговування та освіти [254]. Суб'єктом модернізації Лівобережної України й пов'язаної з нею урбанізації був чиновник, напівпатріархальний пролетар, учорашній селянин (особливо до столипінської аграрної реформи), на відміну від аналогічних процесів на Заході, де їх мотором виступав підприємець і індустріальний робітник [254].

Завдяки своєму географічному положенню та природним багатствам, Україна на початку XX ст. стала одним із промислово найрозвиненіших регіонів Європи в складі Російської Імперії. Особливістю процесу її промислового зростання був нерівномірний розвиток регіонів. Якщо Схід України досить швидко перейшов в індустріальну стадію розвитку, то західний в південно-західний регіони орієнтувалися здебільшого на аграрний сектор [306, с. 11]. Це при тому, що Лівобережжя, де зберігалися залишки кріпацтва, помітно відставало від інших регіонів України. Історичні джерела вказують на те, що вже в ці часи в Україні закладався фундамент для сучасних економічних і соціальних особливостей регіонів. Наприклад, Донбас і сучасний Луганськ стали центрами вугільної промисловості, Нікопольський басейн – марганцевої, Кривий Ріг – залізорудної, Правобережжя й частково Лівобережжя – цукрової, західні регіони зберігали аграрну спеціалізацію й т.д. [306, с. 11]. Центри промислового виробництва з часом сформувалися й набули загальнодержавного значення, що є характерним і в теперішній час. Згодом вони перетворилися у великі високо урбанізовані промислові центри з купою невирішених економічних, екологічних і соціальних проблем. Їх середовище більшою мірою, порівняно з аграрними західними чи центральними регіонами, продукує різного роду негативні процеси, зокрема й злочинність (Додаток Б., рис. Б.1; Додаток В., рис. В.2).

Негативними криміногенними факторами, що впливали на стан злочинності й закладали фундамент для його погіршення в майбутньому для України виявилися Перша та Друга Світові війни. Для території нашої країни їх наслідки були найгіршими, оскільки *вона ставала ареною для вирішення*

світовими лідерами та іноземними фінансовими ділками своїх глобальних економічних і політичних суперечок.

Щодо Першої Світової війни 1914-1918 років, то вона була катастрофічною за своїми масштабами та наслідками, а розміри знищеного майна й людських жертв були приголомшливими. Загалом у війну було втягнуто 38 макрорегіонів – держав світу, їхнє населення становило понад 1 млрд осіб, тобто 67 % всієї Земної кулі [168, с. 20]. Війна набрала не лише масового, а й тотального характеру. У результаті для Німеччини, Італії, Турецької та Австро-Угорської імперії (які отримали назву Центральних держав), а також Російської імперії, яка разом з Великобританією, Францією та Сполученими Штатами Америки входила до Антанти, війна стала змаганням на самознищення [356, с. 296]. Економіка цих регіонів – країн-учасниць війни була повністю зруйнованою й довгі часи не могла досягти довоєнних показників. Не менш руйнівними були її соціально-економічні наслідки. Зруйновані міста та села в районах бойових дій, загибель на фронтах великої кількості чоловіків негативно впливали на соціально-демографічні показники. Злиденність і голод стали супутниками майже всіх країн-учасниць війни. Інші наслідки, політичні, виявилися більш масштабними. Війна зруйнувала традиційні імперії: Австро-Угорську, Германську, Російську, Османську [293, с. 102]. Така ситуація закладала негативне підґрунтя для ускладнення соціально-кримінологічної обстановки та приходу до влади тоталітарних режимів у майбутньому.

Наслідки війни для українців, змушених битися з обох воюючих сторін, були негайними, безпосередніми й тяжкими. Населення України зазнавало страшних збитків від руйнувань і спустошень, причинених воєнними діями, а також брутальністю як російського, так і австрійського командування [356, с. 296]. Мобілізаційні акції виявилися настільки значними, що наприкінці 1916 – на початку 1917 р. на селі майже не залишилось працездатних чоловіків. У Криворізькому залізорудному басейні, наприклад, лише за місяць війни кількість працівників скоротилася вдвічі, що спричинило загрозу функціонуванню всієї металургійної бази [168, с. 21].

Після закінчення війни Центральна та Східна Європа були дестабілізовані, у Росії влада перейшла до більшовиків. На руїнах Російської та Австро-Угорської імперій з'явилися нові держави: Польща, Чехословаччина, Румунія та інші. А територію Росії охопила руйнівна хвиля революції та громадянської війни, що негативним чином вплинуло й на Україну, завдавши їй додаткових важких економічних і соціальних втрат, це затримало її подальший розвиток і ускладнило соціально-кримінологічну обстановку.

Висвітлюючи трагічний воєнний період Другої світової та Великої Вітчизняної війни 1939-1945 рр., широко описаний в історичних джерелах, у літературі, пресі, кінематографії, ми не ставимо за мету дослідити всі її особливості та жахіття, а зупинимось більш детально лише на її підсумках і кримінологічних наслідках для України. У контексті нашого дослідження заслуговує на увагу аналіз демографічних, економічних та політичних її наслідків.

Найдорожчими й найболючішими для України були людські втрати. За час війни населення республіки скоротилося на 14,5 млн. осіб. З 8 млн. українців, що служили в Радянській армії, під час війни близько 6 млн. загинуло в ході активних бойових дій, решта померли від голоду, холоду та хвороб [168, с. 121-124; 172, с. 315]. Вражаючими виявилися й матеріальні втрати. Було зруйновано понад 700 міст і 28 тис. сіл, 15 тис. промислових підприємств, 18 тис. лікувальних установ. Значних збитків зазнала й культура – було знищено 33 тис. закладів освіти і науки, 19 тис. бібліотек, десятки тисяч музеїв, театрів, кінематографічних закладів тощо. Пограбовано 30 тис. колгоспів і радгоспів, близько 250 сіл зазнали долі Хатині [103, с. 458; 172, с. 314-315].

Що стосується політичних підсумків, то після війни статус України значно змінився. Вперше протягом декількох століть її основні етнічні території були об'єднані в складі однієї держави. Остаточо сформувалися контури повоєнних кордонів України в процесі територіальних розмежувань з Польщею, Чехословаччиною та Румунією. Але це дісталось великою ціною,

оскільки після звільнення Україна буквально лежала в руїнах. Перед українським народом постало дуже важке завдання відновлення економіки та країни. Тогочасне керівництво, не зважаючи на нужди населення, планувало відновити зруйновані райони, підняти промисловість і сільське господарство всього за п'ять років – з 1946 по 1950 рр. [355, с. 605-606]. Найбільша увага приділялася відновленню вугільно-металургійного комплексу, оскільки військові заводи гостро потребували палива та металу [429, с. 166]. Завдяки героїчним зусиллям і стражданням народу, вже на початок 1950 р. промисловість України було повністю відновлено. Обсяг її валової продукції збільшився в 4,4 рази й навіть перевищив рівень 1940 р. на 15 %. Україна в цей період почала виробляти більше продукції: на 47,8 % залізної руди, на 30 % вугілля, на 38,4 % металургійної продукції, на 71,6 % цукру тощо [172, с. 325]. Протягом восьми років, 1945-1953 рр., в Україні практично повністю відновили та модернізували соціально-економічну інфраструктуру на величезній, повністю зруйнованій території [319].

Відповідно до постанови Ради народних комісарів СРСР від 21.08.1943 р. «Про невідкладні заходи з відновлення народного господарства у районах, звільнених від німецьких окупантів» набула реалізації широка програма з прискореного оновлення промисловості та інфраструктури в Східних регіонах України.

На багатьох напрямках відновлювальних робіт широко використовувалася праця осіб, які відбували покарання у виправних колоніях. За справедливим висловленням професора Т.А. Денисової, з 50-х років ХХ ст. функціонування таборів для засуджених до позбавлення волі, а також системи умовного засудження та умовного звільнення з обов'язковим залученням до праці, мали основне призначення – організацію переміщення чисельних засуджених з одного регіону в інші для вирішення первинних економічних завдань. Не процес виховання, не режим відбування покарання, а саме виробничий план став на довгі десятиліття основним завданням і дав основний прибуток не лише системі МВС України, а й державі загалом [37, с. 4].

У зазначений період будівництво і реконструкція соціально-економічних комплексів потребували залучення в регіони не лише висококваліфікованих фахівців (інженерів, архітекторів і т.д.), а й притоку низько кваліфікованої робочої сили. Велика кількість мігрантів, які прибували у відновлювальні регіони, були переважно люди з невисоким освітнім і низьким культурним рівнем. Багато з них прибували без сімей. Маючи сім'ї за місцем постійного проживання, вони вступали в інтимні відносини з жінками, нерідко аморальної поведінки, що призводило до зростання кількості одиноких матерів. Негативне ставлення до таких «родин» з боку корінного населення, призводило до появи в неповнолітніх комплексів агресивності, формування потенційно криміногенних установок [390, с. 176-177].

Крім організованого набору робочої сили, залучення наукових і висококваліфікованих кадрів, держава направляла в місцеві школи, фабрично-заводські й професійно-технічні училища потоки неповнолітніх, саме тих, хто за освітнім і культурним рівнем відставали від однолітків. Населення довгі часи проживало в бараках, гуртожитках, соціально-культурна сфера була слаборозвинена. Уже з кінця 50-х років закінчився процес формування населення промислових Східних регіонів України [37, с. 4; 390, с. 176-177; 375, с. 173-175]. Їх соціальна палітра була дуже різномірною – спостерігався різкий контраст між наявністю високопрофесійних учених і висококласних фахівців та великою кількістю населення з низьким рівнем культури, моралі та освіти. Закономірним результатом указаних процесів стало загострення криміногенної ситуації, що обумовлювало необхідність існування великої кількості установ з виконання покарань у вигляді позбавлення волі. З 1937 року по 1991 рік їх кількість збільшилася майже у 2 рази.

Соціальні наслідки такої політики виявилися у великій кількості носіїв злочинної культури, наявності в країні антисупільних установок і протиправного способу життя. Для порівняння наведемо такі дані. Наприклад, у 1937 році на Україні у відомстві НКВС налічувалося 58 місць позбавлення волі закритого типу, з них 44 допрів (9 центральних, 6 міжокружних, 27 окружних, 2

районних), 1 ізолятор спеціального призначення, 1 перехідний дім, 8 установ попереднього ув'язнення і 4 реформаторіїв. Крім цього, функціонували 42 сільськогосподарські колонії, які виконували завдання забезпечення міст сільськогосподарською продукцією [375, с. 103]. А станом на 1 липня 1998 року в Україні налічувалося вже 172 колонії для виконання покарань у вигляді позбавлення волі, серед яких: 129 установ для дорослих, 11 – для неповнолітніх засуджених і 32 слідчих ізолятори. Всього в цей період в установах виконання покарань утримувалося 236 тис. ув'язнених [375, с. 173]. Щорічно місця позбавлення волі поповнюються на 70 тис. осіб і близько 50 тис. з них звільнюються [375, с. 174]. Така кількість установ з виконання покарань та осіб, які пройшли «тюремні університети», закладала міцне підґрунтя для формування антисуспільних установок у великої кількості населення, що створювало підстави для ускладнення кримінологічної обстановки в регіонах у наступні роки.

Окремої уваги заслуговує аналіз історичного періоду 1949 – 1991 рр., який був дуже різноманітним і складним. Україна пройшла складний шлях від Хрущовської «відлиги» до дисидентського руху. Від «періоду Брежнєвського застою» до Горбачовської «перебудови» з подальшим розпадом СРСР та отриманням Україною Незалежності. У цей період було багато протиріч. Поступово відбувалися позитивні зміни в економічному та соціальному житті населення; спостерігався розвиток науки і техніки, культури та мистецтва; запроваджувалося широкомасштабне будівництво доступного житла, розбудовувалася соціальна інфраструктура; упроваджувалася електрифікація та механізація сільськогосподарської праці; здійснювалося освоєння космосу тощо. Поряд з цим відбувалося багато подій, що негативно впливали на розвиток українського суспільства, які сприяли нерівномірності розвитку регіонів країни, призводили до поглиблення соціальних та економічних диспропорцій у розвитку територій і, як наслідок, – до соціальної, економічної, політичної та кримінологічної кризи.

Так, уже наприкінці 70-80-х років в Україні стала очевидною глибока економічна криза. Неефективна система господарювання вкрай деформувала структуру промислового виробництва. Особливо це відчувалося в регіональному розрізі. На початок 1990 р. частка засобів виробництва в загальному обсязі промислової продукції становила 72,1 %, тоді як товарів народного споживання – лише 27,9 % (у 1940 р. це співвідношення становило 60:40) [171, с. 395]. Дедалі все сильніше посилювалися диспропорції в розвитку промислово-розвинутих східних та аграрно-спрямованих західних і центральних регіонів. Економіка України все гостріше відчувала тиск зловживань в економічній сфері тогочасного керівництва. Непрозора приватизація штучно знижувала прибутковість і доводила до збитковості такі галузі, як: вугільна, залізорудна, чорної металургії, сконцентрованої переважно в Донецькому та Криворізькому басейні [171, с. 395]. Аграрні та аграрно-промислові регіони Західної та Центральної України також зазнавали істотного економічного та соціального навантаження. Інвестиції розподілялися нерівномірно, якщо в період СРСР переважно спрямовувалися на забезпечення прискореного розвитку атомної енергетики, оновлення військово-промислового комплексу, будівництво водогосподарських об'єктів тощо, то з 1991 р. все було законсервоване [171, с. 395]. На цьому тлі агропромисловий комплекс і соціальна сфера фінансувалися, а отже, і розвивалися за залишковим принципом. Така ситуація призводила до збідніння населення і посилення різного роду зовнішніх та внутрішніх кримінологічних загроз.

Унаслідок повільних темпів модернізації та реконструкції підприємств швидко старіли основні фонди. Зокрема, станом на 1990 р. їх зношеність у промисловості становила близько 50 %, у хімічній і нафтохімічній галузях – 55 %, у металургії – 60 % [171, с. 395]. Низьким залишався рівень механізації та автоматизації виробництва. Наприкінці 80-х років ручною працею в промисловості було зайнято 34,5 % працівників, у будівництві – 55 %, у сільському господарстві – понад 70 % [171, с. 395]. Поряд з цим, українські підприємства мали розгалужені виробничі зв'язки з партнерами різних регіонів.

Наприклад, тільки Львівському автобусному заводу комплектуючі деталі постачали 580 підприємств з 13 союзних і автономних республік. Таким чином, українська промисловість була свідомо поставлена в залежність від тогочасної розподільчої системи [171, с. 395].

Нагадаємо, що Україна має вигідне географічне положення, розгалужену транспортну систему, великий природний і трудовий потенціал. Центр на власний розсуд «викачував» з регіонів майже всі економічні природні ресурси – нафту, газ, ліс, руди, сірку, значну частину вугілля, залишаючи взамін купу невирішених соціальних та екологічних проблем [171, с. 395]. У сукупності все це заклало негативний фундамент для погіршення соціально-кримінологічної обстановки в наступні роки.

Самостійного кримінологічного значення набула політика укрупнення колгоспів і ліквідації «неперспективних» сіл. Вона розпочалася всередині 50-х років М. Хрущовим і активно здійснювалась упродовж 70-89 рр. іншими керівниками країни. Суть такої політики полягала в концентрації виробництва, зокрема у великих селах, та припиненні виділення коштів поряд з одночасним об'єднанням невеликих сіл і хуторів [168, с. 19-24].

Одночасно проводилися масові переселення жителів з хуторів і їх ліквідація як поселень, об'єднання дрібних населених пунктів з великими, ліквідація сіл унаслідок промислового будівництва й спорудження штучних морів та зміни статусу сільських поселень з наданням їм статусу селищ міського типу. Помітну роль у значному скороченні сільських поселень відіграло насильницьке переселення селян з території спорудження рукотворних морів на Дніпрі. Активно проводилася робота з переселення людей із зон затоплення Каховської, Кременчуцької та Дніпропетровської ГЕС. Спорудження зазначених ГЕС було акцією, незнаною у світі практикою гідробудівництва, як за масштабами затоплення родючих земель (286 тис. га) у районах Полтавської, Черкаської та Кіровоградської областей, так і за масштабами переселення населення – 45426 дворів. Затопленню підлягали унікальні земельні масиви, які відрізнялися високою врожайністю й були

центрами традиційно розвинутого тваринництва. Головним аргументом ініціаторів затоплення було те, що фактично безправну дешеву робочу силу можна було переорієнтувати на освоєння південних районів України, Криму, цілих земель Казахстану та Сибіру [168, с. 25]. Загалом, кількість українських сіл у 1959-1989 рр. зменшилася з 42 229 до 28 767 одиниць [168, с. 19-24]. До речі, з карти України назавжди зникло кожне третє село. Така політика обумовила масову міграцію селян. Сільські жителі надавали перевагу переїздам до районних центрів і міст [355, с. 655; 168, с. 19-24]. У майбутньому все це призвело до суттєвих економічних, екологічних, соціальних, демографічних і, як наслідок, кримінологічних проблем.

Вже починаючи з 70-80-х років минулого століття в Україні значно погіршується екологічна ситуація. Робота важкої промисловості призвела до забруднення землі, води й повітря. Постала гостро проблема водопостачання. Унаслідок безгосподарності зникло 20 тис. річок, 1100 сіл позбавилися питної води. Значної екологічної, економічної та демографічної шкоди завдала Чорнобильська катастрофа – найбільша в історії людства аварія на атомній електростанції, яка сталася 26 квітня 1986 р. У результаті аварії передчасно померли 125 тис. чорнобильців і ліквідаторів. Постраждали 3,2 млн осіб, зокрема 1 млн. дітей. 91 тис. мешканців 76 населених пунктів. До зони обов'язкового відселення потрапило 92, а до зони добровільного – 835 населених пунктів. Аварія на ЧАЕС вилучила з обігу країни 5 млн. га землі, зокрема 3,5 млн. га угідь. Значна частина Полісся на багато століть стала непридатною для проживання [171, с. 397]. Наведені дані мають важливе кримінологічне значення, оскільки характеризують трансформацію українського суспільства від аграрної до промислової, від низькоурбанізованої до високоурбанізованої, а отже, до різних типів і рівнів соціальної структури, невід'ємною складовою якою виступають особливості в рівнях її криміналізації.

Отже, у незалежність Україна увійшла з купою невирішених проблем економічного, соціального, екологічного і, як підсумок, кримінологічного

характеру. Це й обумовило подальше загострення кримінологічної ситуації, заклало підґрунтя для яскраво виражених її регіональних особливостей.

Розташування регіону, розмір його території, наявність природних ресурсів (вода, родючість земель, лісові масиви, природні копалини) у сукупності з географічним розташуванням (стосовно шляхів сполучення, сусідство з іншими регіонами та державами) впливають на формування та розвиток територіально-просторової системи. Історично це спрямовує її розвиток у певному напрямку; обумовлює характер і ступінь забудови території, розміщення трудових і виробничих комплексів, інфраструктуру населених пунктів, соціально-демографічні і культурологічні процеси і, як наслідок, впливає на особливості функціонування соціальної системи та її елементів. Прорахунки і порушення балансу розвитку соціальної системи призводять до виникнення специфічного для кожного регіону набору факторів, які породжують різноманітні суспільні протиріччя, що, у свою чергу, детермінує той або інший стан соціально-кримінологічної обстановки та продукує регіональні особливості злочинності.

4.3 Сучасні соціально-економічні фактори детермінації регіональної злочинності в Україні

Як загальновідомо, фактори злочинності становлять систему соціально-негативних явищ і процесів, які детермінують злочинність і її регіональні особливості, як наслідок. Вони визначаються реальними умовами життя людей у регіонах, в основі яких перебувають протиріччя суспільства: між особою та суспільством, які реалізуються в злочинах, мають не лише загальнодержавну, а й регіональну соціальну, економічну, психологічну або змішану природу детермінації. Фактори злочинності конкретизуються через різні обставини, які негативно характеризують сфери життєдіяльності суспільства. Ними є різного роду недоліки цих сфер, які, у свою чергу, здійснюють негативний вплив на поведінку людей [150, с. 100]. Виходячи зі ступеня зв'язку й характеру впливу

на соціальні процеси, система факторів, що впливають на злочинність, вони функціонують на загальнодержавному, спеціальному (регіональному) та індивідуальному рівнях.

На загальнодержавному рівні злочинність обумовлюється загальними економічними, соціальними, політичними, морально-психологічними явищами й процесами, які є загальними детермінантами злочинності загалом і окремих її видів зокрема. На спеціальному ж рівні – це чинники місцевого рівня, з якими безпосередньо пов'язане змінення показників злочинності. На індивідуальному рівні система факторів злочинності тісно пов'язана з особливостями соціально-економічного життя окремих мешканців регіонів, які детермінують учинення злочинів, переломлюючись через особисту мотиваційну сферу конкретної особи. З цього приводу слід аналізувати умови життя людей у конкретній місцевості на загальнодержавному, спеціально-регіональному та індивідуальному рівнях, а також умови діяльності державних і правоохоронних органів. Результати такого аналізу мають допомогти розробити пропозиції щодо спрямування діяльності державних органів на покращення умов життя в країні і її регіонах та обумовити позитивні зміни, які робили би несприятливими обставини для протиправної поведінки населення наших територій.

Нагадаємо, що зміни показників злочинності підпорядковуються двом групам законів: власним (кримінологічним) законам її саморозвитку та законам розвитку суспільства. Вони знаходяться у взаємозалежності. Кримінологічні закони залежать від законів розвитку суспільства й одночасно здійснюють на них зворотній вплив. У періоди стабілізації великого значення для злочинності мають її власні закони розвитку, а в періоди дестабілізації – соціальні закономірності. Соціальні причини нерівномірності криміногенної враженості неможливо зрозуміти поза аналізу їх зв'язків з основними джерелами протиріч і конфліктів. Одним із джерел таких протиріч у нашій країні є: економічні фактори, значне розшарування в суспільстві, надзвичайна бідність і т.д. Саме ці фактори порушують рівновагу в сучасному суспільстві, детермінують розпад

соціальних інститутів соціокультури як цілісної системи, що на регіональному рівні торкається всіх сфер життєдіяльності, а саме: економіки, політики, культурної та соціальної сфер тощо.

Як вже зазналося, аналіз сукупності факторів, що детермінують злочинність і її регіональні особливості, неможливий без урахування кримінологічної типології регіонів. У науковій літературі [404, с. 140; 59, с. 85-86] з урахуванням географічного розташування, історичних обставин і соціально-економічних ознак виділяють п'ять основних однотипних груп регіонів, близьких за площею, що відрізняються від інших природними умовами, історією розвитку, етнографічними особливостями та станом економіки. Так, Східна Україна складається з історичної Слобожанщини навколо Харкова та території Донбасу (Донецької, Луганської областей), до неї часто відносять також індустриальні Дніпропетровську та Запорізьку області. Південна Україна – це степовий регіон на північному березі Чорного моря, до якого належать півострів Крим, Одеська, Миколаївська та Херсонські області. Західна Україна складається з восьми адміністративно-територіальних областей, які представляють історичні області: Галичину (Львівська, Тернопільська та Івано-Франківська області), Волинь і Західне Полісся (Волинська та Рівненська області), Західне Поділля (Хмельницька область), Північну Буковину (Чернівецька область) і Закарпаття (Закарпатська область). Центральну частину представляють Вінницька, Черкаська, Полтавська, Кіровоградська області. До Півночі України належать Київська, Житомирська, Сумська й Чернігівська області, тобто історична козацька Гетьманщина та Східне Полісся [404, с. 140; 59, с. 85-86]. О.М. Бандурка та Л.М. Давиденко пропонують класифікацію регіонів України на більш високому – узагальнюючому рівні. Вони виділяють: Центральний, Донецько-Придніпровський, Західний, Причорноморський, Південно-східний регіони. Указані класифікації проводилися з урахуванням не лише географічних і кліматичних умов, а й історичних, економічних, соціальних і демографічних факторів, особливостей менталітету та духовності населення регіонів [38, с. 28-31; 48, с. 76]. Така класифікація, з точки зору

методології, є дуже зручною й може бути визнаною як базова для кримінологічного дослідження злочинності і її детермінації в регіонах.

Оскільки злочинність у регіонах є соціальним, системним явищем, то важливого значення під час її дослідження набуває вивчення окремих систем – факторів, які впливають на її регіональні особливості. Дію на регіональну злочинність системи економічних та соціальних чинників найбільш зручно дослідити через призму територіальної організації продуктивних сил з урахуванням сукупності чинників, що впливають на розвиток і розміщення різних галузей народного господарства. Перелічені елементи є складовими єдиної соціальної системи. Всі вони, зокрема й злочинність, взаємодіють між собою, знаходяться у функціональному, статистичному, кореляційному та причинно-наслідковому зв'язку. На цьому тлі виявлення природи детермінації злочинності в регіонах через призму аналізу *розміщення продуктивних сил* є дуже зручним, оскільки на їх розміщення та розвиток, як і на саму злочинність, впливають схожі системи факторів історичного, природно-географічного, демографічного, соціально-економічного й іншого характеру. Злочинність тут виступає наслідком цілої сукупності організаційних, управлінських, правових, ідеологічних і т.д. прорахунків.

Обставинами, які впливають на розподіл продуктивних сил, називають усю сукупність чинників, що зумовлюють вибір місця розташування підприємств, їх груп і галузей. Кожний регіон характеризується індивідуальним набором певних ознак, що визначають придатність вибраної території для розміщення конкретних об'єктів [253, с. 47].

Важливим системоутворюючим фактором, що обумовлює особливості регіонального розподілу продуктивних сил, а отже, і розміщення галузей народного господарства, соціальної інфраструктури, розселення й структури населення, є сукупний ресурсний і природно-ресурсний потенціал регіонів. Ці чинники впливають на формування соціально-економічної та демографічної структури регіону, а в разі *організаційно-управлінських прорахунків*, закладають фундамент для специфічного набору соціально-економічних

протиріч, детермінують наявність специфічних видів, форм і кількісно-якісних параметрів злочинності.

У сукупності факторів, що обумовлюють кількісно-якісні зміни регіональної злочинності важливе місце відводиться *наявності сукупного ресурсного і природно-ресурсного потенціалу в регіонах*.

Сукупний ресурсний потенціал є узагальнюючою складовою засобів виробництва й інтегральним соціально-економічним ресурсом суспільства, а отже, показником, що розкриває особливості соціально-економічного середовища і, як наслідок, є найбільш зручним специфічним показником для вивчення існуючих суспільних протиріч. Він являє собою комплекс взаємозалежних трудових, матеріальних і природних ресурсів, які визначають можливі досягнення в соціально-економічному розвитку регіону [315, с. 109]. Найбільший сукупний ресурсний потенціал мають Донецький (18,6 %), Придніпровський (13,4 %), Київський (13,2 %) і Північно-Східний економічні райони (11,8 %), де зосереджено майже 60 % усього потенціалу країни. Меншими показниками характеризуються Подільський (7,8 %), Центральний (5,5 %) і Волинський (3,7 %) економічні райони [82, с. 114].

З цього приводу зазначимо, що за своєю природно-ресурсною, соціально-демографічною та культурологічною характеристиками кожний з регіонів нашої країни є унікальним. **За умов вираженої регіональної політики, зниження рівня криміналізації суспільства, раціонального використання наукового, виробничого, природного та ресурсного потенціалу, наша країна має всі можливості опинитися серед світових лідерів за рівнем економічного розвитку та якістю життя населення.**

У цьому сенсі, у контексті більш глибокого вивчення природи детермінації регіональних особливостей злочинності, набуває істотного значення аналіз природно-ресурсного потенціалу. За цими показниками території країни мають суттєві відмінності. Так, практично всі регіони України характеризуються наявністю значного природно-ресурсного потенціалу, до якого належать ресурси: мінеральні (корисні копалини та мінерально-

будівельна сировина. Вони поділяються на паливні, рудні й нерудні); земельні; водні; біологічні; рекреаційні (природно-кліматичні і бальнеологічні); кліматичні (сонячна енергія, енергія вітру, внутрішнє тепло Землі тощо) [242, с. 41-42].

За структурою природних ресурсів регіони країни поділяються на такі, де переважають: *мінеральні ресурси* (Донецька область – 72,8 %, Луганська – 73,8 %, Дніпропетровська – 68,9 %); *земельні ресурси* (Вінницька – 79,1 %, Одеська – 71,8 %, Черкаська – 67,7 %; Кіровоградська – 70,3 %, Хмельницька – 72,6 %, Сумська – 65,3 %, Полтавська – 68,1 %, Чернігівська – 59,2 %); *лісові ресурси* (Волинська — 16,2%, Житомирська – 12,6%, Івано-Франківська — 17,6%, Рівненська – 16,1%, Чернівецька – 12,6%); *рекреаційні ресурси* (Автономна Республіка Крим – 29,6 % і Закарпатська область – 28,6 %) [242, с. 42-43].

Крім цього, у країні зосереджені найбільш родючі землі сільськогосподарського призначення, які становлять 60354,8 тис. га. (71,3 % площі є придатними для сільського господарства). Їх використання дозволяє формувати 95 % продовольчого обсягу (2/3 фонду товарів споживання). Україна є однією з найбільш забезпечених водою країн у Європі із запасом місцевих водних ресурсів в 1 тис. м.³ на 1 людину, завдяки цьому в країні забезпечується водою висока родючість земель і водомісткі галузі промисловості: металургійний і паливно-енергетичний комплекси, хімічні, нафтохімічні й т.д. промисловості. Щодо лісових ресурсів, то вони відіграють важливу роль в економіці країни. Площа лісів складає 10,8 млн. га. Крім економічної цінності, вони відіграють важливу роль у репродукції кисню, для збереження довкілля й оздоровлення населення [253, с. 192-193].

В Україні є суттєві запаси золота. Наприклад, у Закарпатській, Кіровоградській, Донецькій, Дніпропетровській, Луганській, Черкаській та Одеській областях виявлено 10 великих родовищ. Мужийвське родовище Закарпатської області вже освоєне й там ведеться промислове добування

золота. Золото є також у відходах гірничозбагачувальних комбінатів. Розроблена й технологія його відокремлення [253, с. 200].

Надра країни містять великі запаси рудних та нерудних копалин. До їх складу входять залізні і марганцеві руди, руди кольорових, рідкісних і благородних металів. В Україні тільки запаси залізних руд становлять 31,8 млрд. т., зокрема повністю розвідані 27,5 млрд. т. Основні родовища – Криворізький басейн Дніпропетровської області – 18,7 млрд. т., Кременчуцький басейн Полтавської області – 4,5 млрд. т, Белозерський басейн Запорізької області – 2,5 млрд. т., Керченський басейн Автономної Республіки Крим – 1,8 млрд. т. У нашій країні відкриті й розробляються родовища сировинних ресурсів – алюмінію, магнію, руд титану, цирконію, нікелю, ртуті тощо [242, с. 47-49]. У надрах усіх регіонів України містяться копалини, що є сировиною для будівництва: будівельний камінь, цементна сировина, пісковики і т.д. [253, с. 201-203].

На Сході країни містяться величезні запаси й видобуваються кухонна та калійна сіль, фосфорити, апатитові руди, саморідна сірка й т.д. На Черкащині експлуатується одне з найбільших у світі родовищ бентонітової глини (бентонітові глини використовують для виготовлення форм відливання деталей машин, а також у нафтовій, харчовій, текстильній, нафтопереробній, миловарній та інших галузях промисловості). У Запорізькій і Кіровоградській областях залягають поклади світового значення графіту, який широко використовується в атомній енергетиці, у виробництві олівців, фарб, темного скла, підшипників. У Донецькій області, у Карпатах, Автономній Республіці Крим та в Житомирській області видобувають кращий у світі за кольором та якістю мармур. У Рівненській області поблизу селища Клесів унікальне родовище бурштину. На Житомирщині розташовані понад 3 млрд. т. запасів граніту, а також родовища топазів, тигрового ока, аквамарину, яшми, опалу [242, с. 49-51].

В Україні розвідано 278 родовищ нафти, з яких експлуатується 178. Обсяги промислових запасів становлять близько 240 млн. т. Найбільші запаси

нафти є в Прикарпатті, Придніпров'ї та в Причорномор'ї. Так, у Прикарпатті відкрито 16 родовищ. Найбільші з них Долинське, Уличинське, Бориславське. Глибина їх залягання – від 1000-3000 м. Придніпровський регіон включає родовища Прилуцьке в Чернігівській області, Рибальське і Качанівське в Полтавській області. У Дніпровсько-Донецькій западині геологічні запаси нафти і газу в надрах сягають 7-10 млрд. т. нафтового еквіваленту [242, с. 51-53]. У надрах нашої країни знаходяться великі запаси природного газу. За оцінками експертів, загальна кількість природного газу і газу метану складає 2,4-2,5 трлн³. Основні регіони, в яких є значні запаси природного газу та газу метану, – це Передкарпаття, Дніпровсько-Донецький регіон і Причорномор'я [242, с. 53, с.123-125].

Нагадаємо, що в 70-80-ті роки минулого століття Україна не лише забезпечувала власні потреби в газі та нафті, а й спеціально побудованим нафтопроводом «Дружба» експортувала їх до країн Європи [232, с. 90-91]. Річні потреби країни в газі складають близько 80 млрд. м.³ На сьогодні щорічні обсяги добування газу в країні становлять 20-21 млрд. м.³, а решту країна має закуповувати в Російській Федерації. Із загальної максимальної кількості газу, що використовуються в країні, 19-20 млрд. м.² має витратитися на комунально-побутові потреби; на виробництво електроенергії – 30 млрд. м.³, у промисловості – також у межах 30 млрд. м.³ [242, с. 123-123]. Елементарні математичні розрахунки дають підстави стверджувати, що за умов збільшення країною власного видобутку газу та в разі проведення ефективних реформ в енергетичному секторі, при максимальному видобутку газу в обсягах 80 млрд. м.³ на рік (чого досягти дуже важко), власних запасів газу в Україні має вистачити на 320 років. У разі ж, якщо за рахунок упровадження енергозберігаючих технологій країні вдасться скоротити споживання газу до 40 млрд. м.³ на рік, то власних його розвіданих запасів має вистачити на понад 600 років.

Всі описані вище фактори обумовлюють унікальний соціально-економічний і демографічний облік України та її регіонів. Вони впливають на

структуру й закономірності функціонування соціально-економічної системи. Відмінні за обсягом і видами наявних ресурсів, регіони країни складають єдину економічну, енергетичну, соціальну, правову та політичну систему. Таким чином, відрізняючись між собою, у межах держави вони складають єдине ціле й доповнюють один одного. У свою чергу, *прорахунки в регіональній політиці* детермінують специфічний набір соціально-економічних протиріч і, як наслідок, впливають на наявність у регіонах особливих кількісно-якісних показників та специфічних закономірностей злочинності.

Отже, саме особливості набору соціально-економічного та природного потенціалу закладають основи для існування специфічних форм і проявів регіональної злочинності. Наприклад, важко собі уявити більш високу розповсюдженість порушень порядку здійснення операцій з металобрухтом серед мешканців міст у регіонах, із домінуванням лісових ресурсів і наявністю деревообробної промисловості, де переважають у структурі населення сільські жителі, і навпаки. Або велику кількість випадків незаконного полювання у високо урбанізованому промисловому місті. Чи забруднення моря, знищення або пошкодження лісових масивів на територіях, де вони відсутні.

Не зважаючи на значний природно-ресурсний та економічний потенціал країни та її регіонів, останніми роками спостерігаються *негативні наслідки економічних перетворень*. Протягом останніх років майже всі регіони України зазнали втрат у своєму економічному розвитку за рахунок бездумного здійснення економічних реформ за найбільш ортодоксальною неоліберальною моделлю. Зокрема, сукупні втрати ВВП за 1991-2009 роки становили понад один трильйон доларів США. Обсяг ВВП у 2008 році становив лише 80,5 % обсягу ВВП у 1991 році, а у 2009 році він зменшився порівняно з 2008 ще на 16 %, схожі тенденції простежувалися й протягом 2010-2013 років [92, с. 38].

Внутрішньою загрозою соціально-кримінологічній безпеці регіонів є інтенсивне посилення майнового розшарування населення, зростання бідності та чисельності безробітних. Значну загрозу економічній безпеці регіонів становить низька конкурентоспроможність продукції, високий рівень зношення

основних виробничих фондів, незадовільна екологічна ситуація та недостатня забезпеченість інфраструктурними об'єктами, зокрема комунального господарства [253, с. 117].

Впливовими криміногенними факторами є відмінності в рівні соціально-економічного розвитку регіонів, наявність депресивних, кризових і відсталих в економічному відношенні регіонів, збільшення розриву між регіонами в рівні виробництва національного прибутку на душу населення, порушення виробничо-технологічних зв'язків між підприємствами регіонів, захоплення іноземними фірмами внутрішнього ринку України, зовнішній борг країни, пов'язаний з цим додатковий тиск витрат на його погашення – все це стало тяжким тягарем для бюджетів регіонів і країни. Вказані фактори породжують негативний соціально-економічний і психологічний фон, що є сприятливим середовищем для виникнення різного роду кримінологічних протиріч.

До інших принципових чинників, що утворюють регіони, і, як наслідок, факторів, що обумовлюють відмінності в стані злочинності, належать *фактори розміру і місця розташування населених пунктів*. Наприклад, найбільші міста країни: Київ, Харків, Донецьк, Дніпропетровськ, Одеса та Львів є великими регіональними та індустріальними центрами із зонами економічного тяжіння до них інших територій [253, с. 69]. Вони є соціально-економічними осередками, а значить, і економічними центрами, що впливають на навколишню, тяжіючи до них, місцевість; об'єднують своєю зоною районоформуючого впливу всі менші місця; забезпечують зв'язок центру й прилеглих до них економічних регіонів. Ці міста характеризуються значною концентрацією капіталу, а отже, і високою соціально-економічною привабливістю для криміналітету. Це обумовлює помітно високу, порівняно з іншими регіонами, *щільність та міграцію населення*. Останні чинники, як загальновідомо [409; 407; 390], створюють додаткове навантаження і є важливими факторами впливу на злочинність, що неминуче породжують її регіональні особливості.

За економічними потенціалом і значенням для економіки країни, регіони

поділяються на донорські та дотаційні. До донорських регіонів традиційно відносили: Донецький, Дніпропетровський та м. Київ, податкові надходження від яких перерозподілялися на користь так званих дотаційних: Тернопільського, Чернівецького, Закарпатського та ін. регіонів [81, с. 127]. На сьогодні Донецький регіон (Донецька та Луганська області), за оцінками фахівців, втратив понад 50 % свого промислового та інфраструктурного потенціалу. У Донецькій області залишилося лише 44 % великих і середніх підприємств, які можуть надавати прибуток, у Луганській – 41 %. Найкрупніші промислові регіони України, які забезпечували майже чверть промислового виробництва країни й надавали значні гривневі та валютні надходження в бюджет (Донецька область – 18 %, Луганська – 5,4 %), перетворилися на зону соціально-економічного лиха і перейшли у розряд кризових регіонів «екстремально-критичного типу»¹³.

У теперішній час бойові дії на Сході країни містять додаткове соціально-кримінологічне навантаження на суспільство. Руйнування промисловості та інфраструктури населених пунктів, загибель великої кількості людей призводять не лише до невідворотних соціально-економічних і демографічних втрат, а й породжують купу інших проблем: збідніння населення, міграція мешканців Донбасу до інших регіонів, зростання безробіття, відтік кваліфікованих кадрів за кордон і т.д. У сукупності це породжує зростання соціальної напруженості в суспільстві, негативно впливає на економіку країни і, як наслідок, закладає негативний фон для подальшого загострення криміногенної обстановки в майбутньому.

За статистичними даними й результатами кримінологічних досліджень, розповсюдженість правопорушень серед працівників різних галузей господарства є неоднаковою. Найбільш високий її рівень фіксується серед робітників будівельних і транспортних організацій, де умови праці більше впливають на ступінь ефективності соціального контролю. Розгалуженість

¹³ Регіонами екстремально-критичного типу ми визнаємо території, на яких внаслідок техногенної катастрофи, природного лиха, військових дій або надзвичайної соціальної напруженості державними та правоохоронними органами повністю або частково втрачений контроль над криміногенною обстановкою.

підприємств, слабкий контроль створюють умови для антисуспільної поведінки [390, с. 175]. Отже, під час оцінки інформації, що характеризує зміни соціально-економічних процесів у регіонах, необхідно також враховувати, що їх розвиток та розподіл соціально-економічних благ повинен забезпечувати гармонічне розміщення населення, підприємств, житла та інших об'єктів соціально-економічного призначення.

Враховуючи той факт, що найвищий рівень злочинності та окремих її видів фіксується в промислових східних і частині південних регіонів країни, важливого кримінологічного значення набуває аналіз розподілу господарських комплексів на її території. За потужністю виробничого потенціалу, господарські комплекси економічних районів України характеризуються значними відмінностями. За рейтингом, вони розміщуються в такій послідовності: Донецький, Придніпровський, Східний, Центральний, Південний, Подільський, Поліський і Карпатський економічні райони [186, с. 645]. З наведеного випливає, що всі вони утворюють цілісну систему, а в економічних відносинах кожний з регіонів являє собою окрему підсистему, тобто територіальну частину народного господарства країни з певною спеціалізацією в системі географічного поділу праці, наявністю внутрішніх виробничо-технологічних зв'язків, спільністю проблем і перспективами розвитку. Зокрема, Донбас і Придніпров'я – паливно-металургійна база країни, індустріальний Північний схід – найважливіший машинобудівний район, Поділля – найбільший виробник цукру, Причорномор'я – «морські ворота» країни і її житниця. Специфічні риси в народногосподарській спеціалізації можна знайти й у інших регіонах [81, с. 113; 82]. Цілком очевидним є той факт, що й специфічні якості злочинності на вказаних територіях пов'язуються з їх регіональним економічним, природним та соціальним потенціалом. Так, у кримінологічних дослідженнях часто звертають увагу не лише на особливості загальнокримінальної злочинності, а й на територіальні відмінності злочинності в стратегічно важливих, високоприбуткових галузях економіки регіонів,

поділяючи їх за спеціалізацією на такі, де переважають злочини: у кредитно-фінансовій системі, у сфері приватизації, зовнішньоекономічній діяльності, у паливно-енергетичному та агропромисловому комплексах [191, с. 11; 87].

Наприклад, Ю.О. Левченко, характеризуючи географію злочинності в нафтогазовому комплексі України, указує на тісний зв'язок між їх територіальним розподілом і наявністю об'єктів нафтогазового комплексу у відповідних регіонах. Зокрема, він звертає увагу на проблеми розкрадання нафти, газового конденсату та розкомплектування обладнання трубопроводів на об'єктах НАК «Нафтогаз України», які розташовані в стратегічних для галузі регіонах: в Івано-Франківській, Львівській, Полтавській, Сумській і Харківській областях, в яких видобувається понад 90 % газу та понад 85 % нафти й газового конденсату від усього видобутку в Україні [232, с. 91; 124].

Характер індустріалізації та місцезнаходження регіону багато в чому обумовлює структуру населення у відповідних промислових регіонах, а отже, обумовлює нерівномірний розподіл між територіями потенційно схильних до правопорушень категорій населення.

Соціальна структура суспільства містить різноманітні складові, кожна з яких поділяється на групи з наявними зв'язками між ними. З цієї точки зору, соціально-демографічний, професійний, віковий та інші елементи мають розглядатися як певні види соціальної структури стосовно самостійного порядку. Соціальні відмінності в кінцевому підсумку залежать від ступеня розвитку виробничих сил, які визначають характер і масштаби суспільного розподілу праці. Таке розмежування праці є характерним для всіх територіально-просторових систем. Воно обумовлює відмінності в структурі суспільства в регіонах і, як наслідок, відмінності в структурному розподілі злочинності в регіонах.

Нерівномірність розподілу населення, у свою чергу, обумовлюється економіко-географічними відмінностями районів-агломерацій, історичними особливостями їх заселення [413, с. 72]. Такі економічні фактори, як рівень матеріального забезпечення людей, ступінь задоволення їх побутових потреб, у

сукупності з іншими факторами здійснюють вирішальний вплив на явища і процеси демографічного характеру, такі як *кількість та структура населення, народжуваність, вступ у брак та розлучення, смертність, щільність населення, рівень урбанізації* тощо [16, с. 4-5]. До речі, вказані фактори здійснюють зворотний негативний вплив на злочинність та її регіональні особливості. Ці висновки знайшли підтвердження в ході нашого дослідження. Наприклад, висока чисельність, а отже, щільність і концентрація населення в промислових східних регіонах – Донецькій, Дніпропетровській, Запорізькій, Луганській, Харківській області, окремих південних – АР Крим та Одеська область і північних – м. Київ обумовлюють у них високий рівень злочинності (Додаток В., рис. В.2; Додаток В., рис. В.1; Додаток Б., рис. Б.1). Так само Київська та Вінницька області, які, хоча й відносяться, за нашими даними [18, с. 116-123], до групи з помірним рівнем злочинності, у своїй групі мають найвищі не лише загальні показники злочинності, а й окремих її видів (Додаток Б., рис. Б.2-Б.13).

Суттєва кримінологічна інформація міститься в порівнянні структурного розподілу населення та злочинності між регіонами країни. За структурою, населення п'яти східних регіонів України (Донецька, Дніпропетровська, Запорізька, Луганська та Харківська області) складають 14 579 993 особи, або 32 % від населення України. Нагадаємо, що на цих територіях щорічно вчиняється понад 40 % всіх злочинів. Тоді як у 7 західних регіонах України (Вінницька, Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська, Тернопільська, Хмельницька та Чернівецька області), з населенням 10 087 908 осіб (22 %), щорічно вчиняється 14 % злочинів від усіх зареєстрованих у країні. Тобто є очевидними суттєві відмінності в рівні кримінальної враженості описаних територій. Південні регіони країни характеризуються помітно більшою кількістю населення і, як наслідок, більш високою концентрацією не лише загальної злочинності, а й окремих її видів. Тоді як західні регіони характеризуються меншою чисельністю населення й помітно нижчою враженістю злочинністю (Додаток Д., рис. Д.1-Д.16).

Ще більш яскраво простежується залежність між кількістю населення і злочинністю в західних регіонах – серед регіонів позитивної криміногенної зони. Так, Львівська область характеризується найвищою концентрацією населення серед західних регіонів. За кількістю населення вона дорівнюється Луганській, Одеській та Харківській областям. І хоча за рівнем злочинності Львівська область поступається останнім трьом, серед регіонів своєї групи вона характеризується помітно високою кримінальною враженістю. Залежності між кількістю населення та злочинністю простежуються й на прикладі АР Крим, Київської та Одеської і інших областей. Указані регіони у своїх кримінологічних групах відрізняються більшою кількістю населення й характеризуються не лише помітно високою концентрацією загальної злочинності, а й високою враженістю окремими її видами (Додаток В., рис. В.2; Додаток В., рис. В.1; Додаток Б., рис. Б.1).

Наступним кримінологічним фактором, що чинить суттєве кримінологічне навантаження на злочинність і впливає на її регіональні особливості, є урбанізація. Цей показник відображає розподіл населення, що проживає в містах, відносно його загальної чисельності. Щоб зрозуміти природу впливу процесів урбанізації на стан злочинності, за справедливими висновками В.І. Шакуна, слід виходити з того, що економічні, соціальні й демографічні процеси відбуваються не ізольовано. Вони відображаються на поведінці людей, відбиваючись у свідомості людини шляхом взаємодії з багатьма іншими факторами [409, с. 44].

За даними нашого дослідження, регіони України за рівнем урбанізації поділяються на декілька груп: 1) надзвичайно урбанізовані, де в містах проживає від 80 до 90 % населення. До них належать: м. Київ (99 %), м. Севастополь (90,3 %), Донецька область (90,5 %), Луганська (86,7 %), Дніпропетровська (83,5 %). Дуже урбанізовані – від 65 до 80 %: Харківська (80 %), Запорізька (76,9 %), Миколаївська (67,7 %), Сумська (67,4 %), Одеська (66,8 %) області. Середньо урбанізовані – від 60 до 65 %: Полтавська (61,1 %), Київська (61,3 %) та Чернігівська (61,9 %) області.

Низько урбанізовані – від 30 до 60 %. З такими показниками є регіони Центральної та Західної України – Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська й т.д. області (Додаток В., рис. В.2; Додаток В., рис. В.1; Додаток Б., рис. Б.1)

Представлені дані наочно підтверджують висновки кримінологів про те, що рівень урбанізації обумовлює наявність того або іншого криміногенного стану в регіонах. Найвищий рівень урбанізації є характерним для східних і південних регіонів України, а найнижчий, відповідно, – для західних. Що стосується злочинності, то високий її рівень спостерігається також у високо урбанізованих східних, південних та частково в центральних регіонах країни. За нашими розрахунками та за статистичними даними, урбанізованість регіонів знижується зі сходу на захід і, відповідно, збільшується із заходу на схід. Нагадаємо, що й рівень злочинності та її видів збільшується із заходу на схід, а зменшується зі сходу на захід. Отже, порівняльний аналіз показників урбанізації з розподілом окремих видів злочинності в регіонах підтверджує гіпотезу про наявність кореляційного зв'язку між рівнем урбанізації та станом злочинності в регіонах України (Додаток В., рис. В.2; Додаток В., рис. В.1; Додаток Б., рис. Б.1).

Наступною кримінологічно значущою ознакою, що впливає на злочинність у регіонах, вважається *щільність населення*. За нашими даними, ця теза не завжди знаходила своє підтвердження (Додаток В., рис. В.3; Додаток Б., рис. Б.1). Фактор щільності набував кримінологічного значення найчастіше в східних регіонах промислової групи. Так, висока щільність населення п'яти високо урбанізованих східних (Донецький – 167 осіб на км², Дніпропетровський – 105, Запорізький – 66, Луганський – 86, Харківський – 88) регіонів детермінувала високий рівень злочинності. Тоді як у західних регіонах цей фактор не створював істотного кримінологічного навантаження, оскільки кримінологічний вплив тут «гаситься» дією інших – антикриміногенних факторів соціально-психологічного та культурологічного характеру.

Пояснення міститься в тому, що для переважної більшості населення східних регіонів України є характерним міський спосіб життя та його висока

концентрація на обмеженій території міст. Для великої кількості населення цих регіонів є природною висока мобільність, висока конкуренція у виборі престижних закладів освіти та роботи. Це обумовлює підвищений рівень конфліктності, який не обмежується дією факторів антикриміногенного характеру. І навпаки, міський спосіб життя в сукупності з такими соціальними проблемами і явищами, як психологічні навантаження, нервові стреси, побутова напруженість, відокремленість життя (на відміну від сільського способу життя), житлові та транспортні проблеми, створюють більш агресивне середовище, що частіше стає більш сприятливим для продукування як загальної злочинності, так і злочинності неповнолітніх, та інших видів злочинності [35, с. 67-70; 31, с. 12-14]. Для західних регіонів фактор щільності населення не завжди відіграє значну детермінуючу роль, оскільки там, за умов високої концентрації населення, спостерігаються низькі рівні злочинності. Значними антикриміногенними чинниками тут виступають: високий рівень релігійності населення; перевага частки сільського населення над міським; традиції, орієнтовані на західну культуру поведінки та законослухняності; особливості відношення до виховання молоді; культура ведення домогосподарства, що орієнтована на сільський спосіб життя зі збереженням родинних і сусідських зв'язків; близькість кордонів Європейських країн, а отже, культурний їх вплив.

Описані фактори впливу на злочинність багато в чому залежать від розміру та місця знаходження території. Щодо цього показника, то, як зазначалося раніше, саме розмір і місце знаходження території регіонів країни є похідним для формування всіх історичних, культурологічних, природних і виробничих процесів. Ці важелі значною мірою обумовлюють *особливості функціонування регіональних правоохоронних органів*. Наприклад, від розміру території обслуговування, її наближеності до кордонів, характеру забудови та особливостей місцевості (наявність гір, річок, лісів і т.д.) залежить не лише оперативність їх реагування на злочинність, а й матеріальні та часові витрати на локалізацію проявів злочинності тощо. У сукупності ці показники мають

враховуватися під час визначення чисельності правоохоронних органів, місця їх дислокації, оснащення, видів та кількості транспортних засобів для пересування й т.д. Отже, від розміру та місця розташування території залежать об'єктивні можливості в контролі над злочинністю. Цей фактор набуває суттєвого кримінологічного навантаження у більшості регіонах країни (Додаток В., рис. В.4; Додаток Б., рис. Б.1).

За нашими даними виходить, що великий розмір території ускладнює запобігання злочинності в Східних, Південних, Центральних і Північних регіонах України. І навпаки, невеликий розмір територій Західних регіонів країни суттєво знижує витрати на протидію злочинності й виступає фактором для більш ефективного контролю над нею. Тому не є дивним, що в невеликих за розміром Центральних і Західних регіонах країни існують об'єктивні можливості для проведення більш ефективної профілактики злочинності.

Впливовими організаційно-управлінськими факторами розглядаються недоліки в організації запобігання злочинності в регіонах. За результатами опитування фахівців встановлено, що серед них є найбільш розповсюдженими: недостатнє технічне та фінансове забезпечення правоохоронної діяльності, що визначили 82,2% опитаних осіб; надмірне навантаження на працівників правоохоронних органів – 80%¹⁴; втрата правоохоронними органами ініціативи в роботі на випередження у запобіганні злочинності – 74,5%; виконання функцій, які безпосередньо не передбачені посадовими та функціональними обов'язками – 71,4%; низький рівень підготовки кадрів правоохоронних органів – 67,5%; відсутність спрямованості професійної підготовки фахівців з урахуванням регіональних особливостей місцевості виконання службових обов'язків – 63,6%; висвітлення у ЗМІ діяльності правоохоронних органів у негативному світлі – 54,3%. Не менш важливою є практика притягнення злочинців до відповідальності. За результатами вивчення кримінальних справ за якими вирок вступили у законну силу нами фіксувалися суттєві відмінності

¹⁴ 78,5% опитаних, які мають стаж роботи понад 5 років вважають, що слідчий може якісно розслідувати 30-35 кримінальних проваджень на рік, а оперуповноважений може ефективно здійснювати оперативне супроводження 40-45 кримінальних проваджень. На сьогодні завантаженість одного слідчого у середньому коливається від 100 до 400 одночасно розслідуваних кримінальних проваджень.

у регіональній практиці призначення покарання. Як правило, у регіонах агропромислової групи західних регіонів, порівняно з регіонами високо урбанізованої – промислової групи, за одні й ті ж злочини призначалися менш суворі покарання; до злочинців застосовувалися менш суворі санкції; частіше обирався вид покарання, не пов'язаний з ізоляцією від суспільства. За особливістю проявів злочинності, сільські території, на відміну від міських, характеризувалися меншою суспільною небезпечністю злочинів та злочинців, більш дрібними характеристиками предметів злочинів. Як наслідок, така практика призводить до регіональних відмінностей у рівнях рецидиву та різного ступеня впливу кримінальної субкультури на населення у регіонах.

Специфічним узагальнюючим фактором злочинності є рівень та якість життя населення регіонів. Це є не випадковим, оскільки розвиток і стан економіки, як фундамент благополучного розвитку, будь-якої країни світу визначається саме досягнутим рівнем і якістю життя населення (РЖН та ЯЖН). Насамперед це зумовлено природним прагненням людей до забезпечення якісно вищого рівня задоволення життєвих потреб. Під час їх реалізації, у разі обмежених ресурсів і можливостей, виникає ціла сукупність протиріч та конфліктів, наслідком яких часто виявляється злочинна форма поведінки.

З цього приводу серед економістів, соціологів та економічних географів є дуже розповсюдженим використання методик розрахунків індексів людського розвитку (ІЛР), або індексів розвитку людського потенціалу (ІРЛП), які є узагальнюючими величинами й містять велику кількість параметрів соціального та економічного характеру, що відображають якість і рівень життя населення. Указані методики засновані на зведенні за спеціальними формулами сукупності факторів в узагальнені показники. У вказаних науках вони, як правило, застосовуються для визначення економічного або соціального рейтингу регіону, або при визначенні інвестиційної привабливості регіонів і т.д. [363, с. 9-33]. У контексті нашого дослідження згадані показники розкривають можливість для комплексного уявлення про особливості впливу різних наборів факторів на злочинність у регіонах. Отже, скористаємося такими

узагальнюючими категоріями, які отримали назву: індекс людського розвитку (ІЛР), якість життя населення (ЯЖН), рівень життя населення (РЖН). У науці вони використовуються як інтегруючі фактори для об'єднання сукупностей соціально-економічних показників, а в нашому дослідженні – зручним інструментом для порівняння з показниками злочинності в регіонах.

Рівень життя населення є однією з найважливіших соціально-економічних категорій, що характеризує становище людини в суспільстві, можливості реалізації її потреб, можливості людського розвитку [285, с. 106].

Цей показник, за висновками Н.М. Холод, є характеристикою добробуту населення, що відображає реальний дохід на душу населення, кількість населення за межею бідності, доступ до системи охорони здоров'я, економічну нерівність, рівень освіти, доступ до певних товарів, тривалість життя. Часто рівень життя зіставляють з «якістю життя», що також бере до уваги різноманітні неекономічні показники [397, с. 212-219].

За визначенням ООН, рівень життя населення – це сукупність таких показників: здоров'я, зокрема демографічні умови, їжа, одяг, фонди споживання і нагромадження, умови праці, освіта, зокрема письменність, житло, включаючи його благоустрій, соціальне забезпечення тощо. Для характеристики рівня життя ООН використовує такий показник, як «індекс розвитку людського потенціалу» (ІРЛП). Він містить: тривалість життя населення – 25-85 років; рівень освіти – 0-100 % (кількість років, які провів у режимі навчання після 15 років середній громадянин); обсяг ВВП на душу населення від 200 до 4000 \$ США; ступінь задоволення матеріальних, духовних і соціальних потреб людини. За рейтингом ООН, Україна належить до країн із середнім індексом розвитку людського потенціалу й посідає 85 сходинку з індексом 0,796. Для порівняння, у 2007-2011 роках Україна посідала 82 сходинку із ІРЛП = 0,786 [285, с. 106]. Наведені дані вказують на *неналежний рівень життя населення і на його надзвичайну бідність*, порівняно з іншими країнами.

Більше того, частка витрат на харчування в бюджеті середньої української родини складає понад 64 %. За критеріями ООН, 60 % сімейного прибутку на харчування витрачають найбільш зубожілі верстви населення, показника в 64 % не досягнуто навіть у тропічній Африці [187, с. 85]. Наприклад, у США та Франції питома вага витрат на харчування в прибутках родини в середньому складає 18,0-20,0 %, в Італії – 18,0-19,0 %, у Китаї – 19,0-20,0 %, у Японії – 25,0-35,0 % [139, с. 97]. Отже, низький рівень життя й бідність певної частини населення регіонів України позбавляють їх можливостей для задоволення елементарних матеріальних потреб, пов'язаних із харчуванням, придбанням засобів гігієни, сплати за землю, будівлю й т.д. Це породжує ситуацію крайнього зубожіння окремих верств населення, під впливом якої формується мотивація на вчинення злочинів на рівні сукупності злочинів і окремої антисуспільної діяльності. Отримані нами дані підтверджуються результатами вчених інших галузей наук.

Так, за даними дисертаційного дослідження С.О. Тридід, рівень і спосіб життя населення регіону тісно пов'язується з характеристиками навколишнього середовища, з умовами проживання людей (з урахуванням природного середовища, атмосферних викидів, якості питної води, кількістю стічних вод та ін.), з формами проведення вільного часу (активний відпочинок, відвідування розважальних закладів, туризм, культура й духовність, антигромадська поведінка, раціональне харчування й т.д.). Учений виводить узагальнюючі показники рівня та способу життя населення регіонів [373, с. 12].

У результаті співставлення показників, що відображають якість життя населення, вчений провів кластерний аналіз і здійснив групування регіонів за трьома класами. У групу з незадовільним способом життя увійшли Дніпропетровський, Донецький, Запорізький, Київський, Луганський, Львівський, Одеський, Харківський регіони. Задовільним способом життя характеризуються Вінницький, Волинський, Житомирський, Закарпатський, Івано-Франківський, Кіровоградський, Миколаївський, Полтавський, Рівненський, Сумський, Тернопільський, Херсонський, Хмельницький,

Черкаський, Чернігівський, Чернівецький регіони. До групи з гарним способом життя увійшла АР Крим [373, с. 12]. Отримані С.О. Тридід дані сильно корелюють з результатами нашого дослідження.

Порівняльний аналіз даних, отриманих С.О. Тридід, з результатами нашого дослідження про регіональний розподіл злочинності свідчить про значний вплив рівня та способу життя населення на злочинність у регіонах. Проаналізуємо ці залежності на прикладі окремих діаметрально протилежних, найбільш яскраво виражених регіональних особливостей.

Саме незадовільним способом життя можна пояснити високий і дуже високий рівні злочинності в Дніпропетровській, Донецькій, Запорізькій, Київській, Луганській, Одеській та Харківській областях (Додаток В., рис. В.2; Додаток В., рис. В.5; Додаток Б., рис. Б.1). Важливими кримінологічними обставинами, що суттєво знижують якість життя населення і, як наслідок, негативно впливають на криміногенну обстановку в цих регіонах, є високий рівень урбанізації, значна щільність населення, безробіття, майнове розшарування населення, висока міграція та значна концентрація колоній з виконання покарань у вигляді позбавлення волі (Додаток В., рис. В.8), розповсюдженість зловживання алкоголем (Додаток В., рис. В.6) і наркотиками й т.д. У промислових регіонах (Донецька, Дніпропетровська, Запорізька, Луганська та Харківська області) додаткове навантаження чинять специфічні умови життя і роботи переважної більшості населення. Ці умови, як правило, пов'язані із зайнятістю великої частини населення у важкій промисловості (вугільній, хімічній, металургійній тощо) зі шкідливим виробництвом і важкими умовами низько кваліфікованої праці. Вказані обставини породжують високий рівень специфічних для цих регіонів захворювань: онкологічні, серцево-судинні, бронхолегеневі тощо. Вони не лише суттєво впливають на стан здоров'я населення, а й вимагають додаткових витрат на лікування та оздоровлення, що погіршує матеріальне становище родин. Не останнє місце тут відводиться екологічним факторам, які додатково чинять несприятливий вплив на стан здоров'я населення. У сукупності перелічені фактори створюють

негативний кримінологічний фон і породжують високу інтенсивність злочинності. Львівська та Одеська області за рівнем безробіття та низькими доходами населення також характеризуються незадовільними способами життя. Не зважаючи на те, що, за даними нашого дослідження, вони характеризуються, відповідно, низьким та середніми рівнями злочинності, серед регіонів своїх груп вони характеризуються більш високими рівнями злочинності. У цих областях наявні проблеми, які характерні й для інших високо урбанізованих регіонів.

Задовільний спосіб життя, у свою чергу, обумовлює середній (Кіровоградська, Миколаївська, Полтавська, Сумська, Херсонська), помірний (Вінницька, Волинська, Житомирська, Хмельницька, Черкаська, Чернігівська) і низький (Закарпатська, Івано-Франківська, Рівненська, Тернопільська, Чернівецька) рівень злочинності (Додаток В., рис. В.2; Dodatok B., рис. B.5; Dodatok B., рис. B.1).

Що стосується Західних регіонів (Вінницька, Волинська, Закарпатська, Івано-Франківська, Рівненська, Тернопільська, Хмельницька, Чернівецька) і частини Північних (Сумська, Чернігівська, Житомирська) та Центральних (Полтавська, Черкаська), то вони є переважно сільськогосподарськими, промисловість тут здебільшого переробна. У структурі населення цих регіонів переважають сільські мешканці, а отже, для більшої частини населення цих регіонів є характерним сільський спосіб життя. Серед городян простежуються тісні родинні зв'язки із селом. Суттєвим антикриміногенним фактором тут є те, що поведінка громадян найчастіше обумовлюється високим рівнем релігійності, звичаями, традиціями, домінуючою суспільною думкою, орієнтованою на законослухняність. Незважаючи на те, що доходи населення від зайнятості в межах цих регіонів невисокі, значна кількість мешканців виїжджає на заробітки до Західної Європи, що суттєво підвищує їх реальні доходи. На зниження коефіцієнтів злочинності впливає висока міграція населення, зокрема й заробітчан, за кордон. Реальна кількість постійного населення тут є меншою за офіційні показники. За таких умов не лише

зменшується вірогідність учинення злочинів, а й відбувається певне викривлення показників злочинності під час розрахунку її коефіцієнтів до чисельності офіційної, а не фактичної кількості населення. Беззаперечною антикриміногенною обставиною в згаданих регіонах є менталітет і спосіб життя населення. Останні відзначаються певною патріархальністю, значною залежністю поведінки від релігійного впливу, сталістю сімейних і родинних зв'язків, високим впливом на поведінку осіб суспільної думки. На відміну від загальнодержавної тенденції до скорочення чисельності населення, у більшості Західних областей спостерігається природний приріст населення, більш високий, ніж середній по державі коефіцієнт шлюбності, а кількість розлучень на тисячу жителів є найнижчим по Україні. Останні соціально-демографічні характеристики є вагомими чинниками, що суттєво знижують не лише загальний рівень злочинності, а й окремі її види: злочинність неповнолітніх, рецидивну, насильницьку й т.д.

Парадоксальною на цьому тлі виглядає ситуація в АР Крим, що характеризується на фоні гарного способу життя високим рівнем злочинності. Цілком очевидним є той факт, що висока якість життя в Криму не є фактором, що обумовлює стан злочинності. На криміногенну ситуацію в цьому регіоні здійснюють тиск інші фактори: природні та географічні, пов'язані з високою міграцією населення під час курортного сезону, соціально-економічні, культурологічні, історичні та інші чинники.

У кримінологічних дослідженнях справедливо вказують на підвищений ризик учинення злочинів у *стані алкогольного сп'яніння* [231; 14, с. 30]. Ця гіпотеза знайшла своє підтвердження в ході порівняння географії злочинності і окремих її видів з розподілом злочинів, учинених у стані алкогольного сп'яніння. Так, за нашими результатами, протягом 2001-2013 рр. найчастіше алкоголь виступав як криміногенний фактор у більшості регіонів, переважно, промислової, високо урбанізованої групи. Нагадаємо, що саме ці регіони характеризуються доволі високим рівнем не лише загальної, а й інших видів злочинності. Фактор алкоголю набував найбільшого значення в Донецькій

області, де в стані алкогольного сп'яніння вчинялося в середньому в 118 випадках злочинів на 100 тис. населення. У Луганській області цей показник становив – 106 на 100 тис. населення, в АР Крим – 105, у Запорізькій області – 101, у Сумській – 89, у Миколаївській – 88, у Дніпропетровській – 79 у Волинській – 80. Найменшими коефіцієнтами вчинення злочинів у стані алкогольного сп'яніння характеризувалися регіони, де традиційно спостерігаються низькі рівні злочинності: Івано-Франківська (30), Львівська (31), Тернопільська (34), Рівненська (35) та Одеська (43) області (Додаток В., рис. В.6; Додаток Б., рис. Б.1).

Водночас фактор алкогольного сп'яніння не завжди має вирішальне значення під час учинення злочинів. За результатами нашого дослідження, зафіксовано, що більш високий рівень вживання алкоголю збільшує насилля, впливає на рецидивну злочинність, злочинність неповнолітніх і т.п., але такої залежності не простежується під час учинення економічних або злочинів у сфері службової діяльності (Додаток В., рис. В.6; Додаток Б., рис. Б.11-Б.12). Між іншим, неможна заперечувати істотний вплив фактору алкогольного сп'яніння на вчинення злочинів проти життя та здоров'я особи, або злочинів загальнокримінальної спрямованості, таких як: хуліганство, грабежі, розбої, незаконне поводження зі зброєю й т.д. (Додаток В., рис. В.6; Додаток Б., рис. Б.3-Б.6).

Фактор алкоголю багато в чому залежить від культурологічних особливостей регіонів, особливостей праці, режиму дня, способу проведення дозвілля та виробничих традицій. Наприклад, у Львівській та деяких інших областях Західної України не заведено споживати алкоголь протягом дня, а допускається його помірне споживання лише під час свят або важливих життєвих подій. У кав'ярнях найчастіше замовляють чай або каву. У вихідні та святкові дні заведено відвідувати церкву. В Одеській області – своєрідний культ здорового способу життя: проведення вільного часу на морському узбережжі, на лоні природи. У Донецькій, Луганській, Запорізькій та інших східних регіонах є розповсюдженим побутове та вуличне пияцтво.

Специфічними є виробничі традиції, що супроводжуються колективним питтям спиртних напоїв після завершення важкої праці, або так звані «бутильки» у разі певних подій, які трапляються в житті членів робочого колективу: вихід у відпустку, на пенсію, день народження, перехід до складу іншої бригади й т.д. Наведене розкриває природу не лише розповсюдженості пияцтва в окремих регіонах країни, а і його суттєвий вплив на суспільні відносини та зв'язок зі злочинністю. Серед позитивних антикриміногенних факторів східних регіонів відмічається залежність поведінки осіб від суспільної думки трудового колективу та оточуючого регіонального середовища. Тут простежуються домінування установок любові до рідного краю та родини, відповідальності перед товаришами й трудовим колективом, дбайливе ставлення до роботи. У сукупності це зводиться до «абсолютних цінностей» і має вагомий антикриміногенний важелі в разі правильного використання в профілактичній роботі. У структурі населення східних регіонів переважають представники робітничих професій, які отримують освіту переважно в професійно-технічних закладах, що обумовлює відповідну структуру населення. Робота і виховання молоді ґрунтується на прищеплюванні цінності праці, добросовісного відношення до своїх обов'язків, дисциплінованості, відповідальності за колектив. У цих регіонах, починаючи із ранніх літ, заохочується поведінка й формується свідомість, яка спрямовується на здійснення трудових подвигів, дбайливого відношення до виробничого майна, перевиконання плану, стійкості перед труднощами. Робота переважної частини населення східних регіонів на різних етапах життя пов'язується зі шкідливими, часто небезпечними умовами промислового виробництва. У таких умовах у них виробляється особливе ставлення до життя та смерті. На рівні підсвідомості шахтар, металург, хімік і т.д. припускає потенційну можливість власної загибелі або серйозного травмування й не боїться цього. Це часто призводить до легковажного ставлення до власної долі, масової загибелі на підприємствах, особливо у вугільній промисловості.

Істотним показником, що обумовлює злочинність та її регіональні особливості, є *нерівномірності в доходах населення*. Саме цей фактор значною мірою характеризує розшарування та соціальну нерівність у суспільстві (табл. 4.1).

Таблиця 4.1

Наявний дохід з 2008 до 2013 р. у розрахунку на одну особу, грн.

	Наявний дохід у розрахунку на одну особу, грн.					
	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Україна	13716,3	14372,8	18485,6	21637,9	25206,4	26167,5
Автономна Республіка Крим	11515,8	12036,3	15480,0	18231,0	20751,0	21919,9
області						
Вінницька	11676,4	12191,7	16018,0	19090,8	21734,9	22714,6
Волинська	10597,3	10966,8	14311,9	16657,7	18806,9	19490,7
Дніпропетровська	15459,9	16386,5	20739,4	24302,4	28771,6	29940,3
Донецька	16220,1	17014,0	21317,3	24890,3	29336,6	29981,4
Житомирська	12022,6	12179,8	15775,9	18716,4	21288,0	21452,2
Закарпатська	9664,5	9764,5	12699,6	15002,4	17191,4	17898,2
Запорізька	15265,2	15652,6	20221,4	23684,9	27107,6	28474,0
Івано-Франківська	11262,8	11692,4	15009,4	17732,6	20148,4	20964,6
Київська	14292,4	15024,9	19513,9	22520,1	26541,7	26766,4
Кіровоградська	11489,3	11727,3	15417,7	18039,2	20553,7	21376,8
Луганська	13411,0	14071,6	17850,0	20879,9	24024,1	25185,5
Львівська	12718,3	13211,3	16513,8	19204,4	21992,3	22622,9
Миколаївська	12626,5	13154,2	16993,4	20040,7	22878,0	23688,6
Одеська	11754,4	12404,2	16275,2	19135,0	22224,4	25082,2
Полтавська	13922,0	14742,6	17990,9	20917,4	24027,2	24958,3
Рівненська	11124,6	11316,8	14629,8	17326,2	19859,8	20710,8
Сумська	13187,2	13426,4	16875,5	19592,9	22582,3	22993,6
Тернопільська	10583,0	10634,2	13824,2	16351,3	18560,6	18996,6
Харківська	14065,7	14633,1	18450,5	21787,8	24870,0	26227,0
Херсонська	11248,1	11440,3	14881,7	17654,3	19939,9	21344,6
Хмельницька	11938,6	12238,2	15781,0	18738,2	21590,6	22432,7
Черкаська	11987,2	12517,5	15769,2	18246,3	20717,9	21477,4
Чернівецька	9793,2	10013,3	13503,3	15992,5	18107,5	18740,9
Чернігівська	12353,4	13155,5	16625,0	19465,0	22769,6	23567,1
м. Київ	24960,2	27474,5	37012,7	42576,7	52708,9	52924,5
м. Севастополь	12111,6	12566,4	17078,3	19918,6	23186,0	26262,0

З наведеного бачимо, що в східних і південних областях України доходи є вищими, ніж у західних і центральних. Між тим, цей показник не відіграє суттєвого антикриміногенного впливу на регіональному рівні, оскільки високий рівень доходів практично всіх регіонів нівелюється: по-перше, значним внутрірегіональним розшаруванням населення, по-друге, низькою якістю життя в регіонах.

Щодо першого показника, то в кримінологічних дослідженнях неодноразово доводилось, що *соціальна нерівність у суспільстві* є суттєвим фактором, що детермінує злочинність не лише на загальнодержавному рівні, а й таким, що обумовлює її регіональні особливості [139, с. 98].

Слід констатувати, що в Україні один із найвищих у світі рівень розшарування за майновим станом. Особливо гостро це проявляється на регіональному рівні. Так, середня заробітна платня в Україні, за даними Статкомітету СНД, становить суму, еквівалентну 375-380 дол. США. При цьому в сукупному володінні 200 самих багатих людей країни знаходиться більше 93 млрд. дол. США. Така сума становить майже три річних бюджети української держави, що також еквівалентно обсягу всього державного боргу України (враховуючи державний і корпоративний борги) [251, с. 184]. Здавалося б, що в східних і південних регіонах за вищих доходів має бути нижчим рівень злочинності. Між тим, цього не простежується, оскільки високі доходи населення тут «перекриваються»: по-перше, завищеними стандартами життя високо урбанізованих регіонів; по-друге, високими витратами на сферу послуг, комунальні платежі й тарифи; по-третє, додатковим фінансовим навантаженням, пов'язаним із витратами на здоров'я, що обумовлюється шкідливим виробництвом і суттєвими екологічними проблемами промислових регіонів у порівнянні з аграрними та курортними західними й центральними.

Вважається, що стабільність у суспільстві піддається серйозному випробуванню, коли різниця між рівнем життя багатих і бідних прошарків населення перевищує 10-кратну величину. В Україні ця різниця сягає 20 і більше разів. Розшарування в українському суспільстві призвело до появи

незначного відсотку надзвичайно багатих людей, тоді як понад 60 % перебувають поза межею бідності [230, с. 84]. За кримінологічними даними, суспільство криміналізується, якщо в ньому поза межею бідності перебуває більше 10 % населення. Так званий середній клас, якщо він переважає в суспільстві, є запорукою його стабільності [230, с. 84]. За висновками одного із соціологічних досліджень, представниками середнього класу вважають себе лише 47 % населення нашої країни, належними до «вищого прошарку» – лише 1,2 %. Треба зважено підходити до того, як живуть ті «середні», якщо 22 % представників нашої «буржуазії» не мають власного житла, у майже 70 % немає автомашини (а у 20 % навіть пральної), 36,5 % живуть у будинках без центрального опалення. У 40,4 % тих, хто відніс себе до середнього класу, немає телефону, у 8,6 % – холодильника, у 5,3 % – телевізора; відеомагнітофона немає в 65,9 %, комп'ютера – у 94,3 %. Навпаки, у США до середнього класу належать громадяни, що мають до 75 тис. доларів річного прибутку [187, с. 85]. За результатами наших досліджень [139, с. 98], соціальна нерівність на загальнодержавному рівні призводить до встановлення завищених стандартів цивілізованого життя. На регіональному рівні вона створює дисбаланс між соціально рекламованим і реально можливим життям. На індивідуальному рівні людина бажає жити не гірше за інших, це стимулює її до пошуку засобів отримання благ цивілізованого життя будь-якими шляхами, зокрема й протиправними.

Наприкінці двадцятого століття М.М. Бабаєв, Є.В. Кузнецова та Е.Б. Урланіс на підставі ретельного вивчення регіональних відмінностей злочинності обґрунтували дію демографічних процесів на злочинність. Серед багатьох факторів впливу на злочинність істотна роль ученими відводилася *рівню народжуваності, смертності, кількості шлюбів, розлучень, кількості осіб, які виховуються в неповних сім'ях* (курсив наш – А.Б.) тощо [16, с. 4-5]. Пізніше зв'язок між демографічними процесами та злочинністю виявила група вчених під керівництвом А.І. Долгової. Крім цього, вчені підтверджували залежність злочинності від рівня алкоголізації та наркотизації населення,

кількості осіб, які ведуть аморальний або антисуспільний спосіб життя [263, с. 84-89]. З цього приводу розглянемо окремі демографічні показники, що, на наш погляд, впливають на природне відтворення населення й обумовлюють збільшення співвідношення частки злочинців до законослухняного населення. Одним з важливих серед таких нами розглядається *шлюб*. Як загальновідомо, шлюб є не тільки важливою соціальною підставою з утримання особи від вчинення злочину, а й обставиною для нормального відтворення, формування та виховання молодого, законослухняного, позитивно спрямованого покоління. Отже, фактор шлюбу містить у собі вагомі антикриміногенні чинники.

Наступною кримінологічною обставиною, що впливає на стан злочинності в регіонах і в країні загалом слід визнати той факт, що вже починаючи з 1995 року в Україні *істотно зменшується кількість зареєстрованих шлюбів*, а *кількість розлучень дорівнює майже половині від зареєстрованих*. Якщо в 1990 році було зареєстровано 482,8 тис. шлюбів, у 1995 – 431,7 тис., то починаючи з 2002 р., їх кількість зменшилася до 317,2 тис., а у 2010 – до 305 тис. зареєстрованих випадків. На цьому тлі спостерігається збільшення частки розлучень в усіх регіонах країни, яка, починаючи з 2008 р., становить близько 166,82 зареєстрованих фактів, що перевищує половину від укладених шлюбів в Україні [351, с. 345]. Описані обставини закладають негативний фундамент не лише для подальшого зменшення природного відтворення населення, а й для зростання інтенсивності злочинності. На фоні *перевищення смертності над народжуваністю* і значних темпів депопуляції населення України (зменшення з 52 млн. у 1990 році до 45 млн. у 2011 р.) [351, с. 328], шлюб як природний антикриміногенний фактор істотно зменшує свої антикриміногенні властивості й дедалі більш-менш виступає суттєвим важелем для утримання злочинності.

Фактор високого рівня розлучень обумовлює високий рівень *виховання дітей у неповних сім'ях*. За статистичними даними, з 126068 розлучень у 2010 році в 54544 випадках родини, що розпадаються, мали одну дитину; у 10803

випадках – дві дитини; і в 4468 випадках – три та більше дітей [351, с. 345]. Елементарні математичні розрахунки свідчать про те, що понад 60 % розлучень мали наслідки у вигляді подальшого виховання дітей у неповних сім'ях. І це при тому, що вже за часів Ч. Ломброзо доведено, що злочини найчастіше вчиняють особи, які виховувалися в неповних сім'ях (60 %) або мешкали окремо від родини [243, с. 97-98]. Додаткового кримінологічного значення набуває той факт, що в Україні тільки у 2010 році з 497 689 народжених 108 785 особи народилися у матерів, які взагалі не перебували в зареєстрованому шлюбі [351, с. 339]. Тобто реальна кількість дітей, які виховуються в неповних сім'ях є значно більшою. Узагальнення статистичних даних вказує на те, що в Україні 22 %, тобто *кожна 5 дитина народжується і виховується поза шлюбом*. У сукупності наведені дані розглядаються як чинники для негативних тенденцій злочинності в наступні роки. Це дає підстави стверджувати про існування залежності між демографічними змінами та злочинністю. Сучасний стан злочинності багато в чому обумовлюється зазначеними показниками в минулому. Можна прогнозувати, що стан злочинності в найближчі 10 і подальші роки буде істотно залежним від динаміки кількості народжених, зареєстрованих шлюбів, кількості розлучень, чисельності осіб, які виховуються в неповних сім'ях протягом 2005-2011 років.

Отже, описані негативні демографічні процеси, на фоні відсутності чіткої регіональної політики держави з виховання молодого покоління, у найближчі 10 років будуть обумовлювати збільшення рівня криміналізації населення, особливо молоді. На тлі загального зменшення кількості населення можна очікувати збільшення рівня його криміналізації переважно за рахунок неповнолітніх та молоді, як мінімум у два рази. На фоні зростання безробіття це продукуватиме збільшення враженості суспільства загальною, насильницькою, організованою, рецидивною злочинністю, злочинністю у сфері обігу наркотичних засобів і інших злочинів у майбутньому.

Негативні тенденції злочинності в найближчі роки можуть супроводжуватися й зворотними демографічними процесами: депопуляцією

населення, його люмпенізацією (особливо у східних і південних регіонах); зменшенням кількості зареєстрованих шлюбів на фоні збільшення розлучень; зменшенням народжуваності; збільшенням кількості осіб, які виховуються в неповних сім'ях. Особливо гострими ці проблеми можуть виявитися в східних, центральних і південних регіонах, оскільки в них проблеми депопуляції населення є найбільш вражаючими.

Наведені демографічні показники будуть підсилюватися несприятливими сучасними тенденціями у сфері алкоголізації, наркотизації та люмпенізації населення. Суттєве кримінологічне навантаження здійснюватиме високий рівень рецидивної злочинності, негативний вплив засобів масової інформації, що нав'язують культ насильства, пропагують зловживання алкоголем, насаджують кримінальну субкультуру, прищеплюють стандарти, звички та стереотипи антигромадської поведінки.

4.4 Специфіка соціально-психологічних факторів детермінації регіональної злочинності в Україні

Соціально-психологічні фактори злочинності в регіонах значною мірою є похідними від проаналізованих нами: історичних, економічних, соціальних, демографічних і інших процесів. До речі, вони й самі впливають на різного роду зміни в суспільстві, оскільки належать до духовної сфери життя суспільства.

Держава має не лише декларувати, а й виховувати духовність народу, що включає в себе отримання освіти та професії, прищеплення загальної культури, моральних цінностей, вироблених людством, тобто всього того, що робить особу громадянином, активним учасником соціальних процесів. На рівень духовності і культуру суспільства впливають усі його протиріччя і проблеми [210, с. 67]. Всі об'єктивні детермінанти злочинності в регіонах знаходяться у зв'язку та взаємодіють зі суб'єктивними. Останні є не менш важливими, а інколи й головними в причинному комплексі детермінації

злочинності. Суб'єктивні причини тісно пов'язані з негативними соціально-психологічними або культурологічними факторами.

До основних соціально-психологічних або культурологічних регіональних факторів злочинності в кримінології в різній сукупності найчастіше відносять такі: пропагування негативних стереотипів поведінки в засобах масової інформації [210, с. 68]; прищеплювання психології всездозволеності, сексуальної розпусти; нав'язування культу споживацького ставлення до життя [147, с. 229-232]; пропаганда насильства, жорстокості, знущання над людьми; панування кризогенної ідеології протиприродності в людській свідомості [194, с. 11]; підміна цінностей [165, с. 81] і т.д.

Не заперечуючи впливу вказаних факторів на злочинність, зокрема й у регіонах, зазначимо, що на регіональному рівні вони найчастіше є похідними від інших, більш глибоких проблем організаційно-правового та інформаційного характеру. Так, унаслідок руйнації державної монополії у сфері ідеології як на загальнодержавному, так і на регіональному рівні, простежується *послаблення соціального контролю* з боку влади і соціальних інститутів за поведінкою громадян. Держава і суспільство самоусунулися від визначення й відстоювання головних моральних цінностей. На сьогодні в Україні відсутня чітко визначена національна ідея, зруйновано систему національного і патріотичного виховання молоді.

У свідомості великої частини населення в регіонах простежується *змінення пріоритету цінностей*. У переважної більшості громадян країни перше місце посідає особиста вигода, а суспільні інтереси стали другорядними. Люди прагнуть до збагачування будь-якими засобами, тоді як освіта, наука і культура знецінюються. Змінилися стереотипи мислення, погляди, спосіб життя, ставлення до праці. У суспільстві розповсюджується синдром споживацького ставлення до життя.

У результаті *самоусунення держави від формування ідеології населення*, основи духовного й морального виховання часто формуються під дією засобів масової інформації, які здебільшого пропагують насилля, розпусту, жадобу,

прагнення до збагачення будь-яким способом, вседозволеності як норми поведінки тощо. Розповсюдженість у засобах масової інформації дешевої низькоякісної західної продукції формує в населення деформовані погляди на мораль і ставлення до закону. Негативні економічні та політичні процеси призводять до соціальної напруженості в суспільстві, відсутності стабільності й впевненості в завтрашньому дні у великої частини населення України, особливо це простежується на регіональному рівні. У результаті бойових дій на Сході України в суспільстві зростає відчуття страху і безнадії стосовно майбутнього, формується вузько споживацьке ставлення до життя. На перший план висуваються матеріальні цінності, а духовні відходять на другорядний план.

Останніми роками кримінологи не безпідставно відмічають величезний вплив на суспільне життя засобів масової інформації (ЗМІ). Нагадаємо, що в Україні діяльність ЗМІ (до ЗМІ належать: преса (друковані), радіо, телебачення, електронні ЗМІ, з появою і поширенням мережі Інтернет, з'явилися Інтернет ЗМІ) регулюється законами «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні», «Про інформацію», «Про рекламу», «Про телебачення та радіомовлення» та низкою інших. ЗМІ є потужним засобом масової комунікації. Вони функціонують не лише на загальнодержавному, а й на локальному рівні. Крім преси, радіо і телеканалів державного значення в нашій країні практично в усіх регіонах функціонують місцеві – регіональні ЗМІ. Перші охоплюють аудиторію всієї країни, а останні орієнтуються на певне коло споживачів – на місцеве населення. Інформаційні поле, особливо телебачення та Інтернет, стали невід'ємною частиною культури сучасного суспільства. Саме вони здійснюють своєрідний інформаційний фон, на основі якого людина, особливо молодь, формує певний світогляд щодо способу і стилю життя, моделей поведінки. У зв'язку з цим, засоби масової інформації мають величезні можливості як позитивного, так і негативного впливу на свідомість, настрій і, як наслідок, поведінку людей.

ЗМІ, здійснюючи своєрідний інформаційний фон, мають формувати в населення високі моральні якості, громадську активність, установки

правомірної поведінки, нетерпимості до порушень закону тощо. Між тим, як свідчить практика, ЗМІ, і зокрема телебачення, не виконують у повному обсязі ці завдання, більше того, далеко не поодинокі випадки негативного впливу телебачення на неповнолітніх, коли пропагуються стандарти поведінки телегероїв, які несумісні з ціннісними орієнтаціями суспільства й пов'язані з демонстрацією культу сили, жорстокості тощо [53]. Сучасне суспільство виявилось дуже вразливим до впливу ЗМІ, які, маючи технічні можливості, що постійно розвиваються, все більше витісняють виховний вплив батьків, педагогів, інших соціальних інститутів [53, с. 88].

Особливості такого впливу полягають в тому, що дія ЗМІ на свідомість людей має рефлекторний характер, який викликає мимовільну, неусвідомлену реакцію на зовнішні або внутрішні подразники. Як правило, вони встановлюються внаслідок неодноразової психологічної дії й за своєю природою мають характер управління розумом [357, с. 312].

Зниженню антикримінального потенціалу суспільства сприяє відсутність адекватної грамотної інформаційної політики держави, яка орієнтувала би ЗМІ на досягнення цілей національної безпеки, на захист соціуму від злочинності, на підвищення рівня етичної і правової культури населення. Більше того, фахівці у галузі кримінології, соціології, соціальної психології і педагогіки всерйоз стурбовані тим руйнівним, деформуючим впливом на масову свідомість, етично-психологічний клімат у суспільстві, якого в поєднанні з іншими несприятливими чинниками додають ЗМІ [175, с. 200]. На формування правової свідомості населення також впливає: пропаганда культу наживи, кримінальних способів заволодіння власністю, романтизація діяльності кримінальних співтовариств, героїзація і канонізація кримінальних авторитетів стали домінуючими епохальними стереотипами в багатьох кінофільмах, телепередачах, публікаціях у ЗМІ [408, с. 552]. Описана соціально-психологічна ситуація є вагомим загрозливим криміногенним фактором, який детермінує відповідні умови формування правової свідомості громадян. Усе це призводить до того, що на регіональному рівні злочинність додатково

детермінується наявним негативним соціально-психологічним базисом.

Інтенсивність дії криміногенних факторів значною мірою підсилюється емоційним і психологічним станом людини, залежним від рівня її матеріальної забезпеченості, який знаходиться в тісному зв'язку з рівнем правосвідомості. На цьому тлі на злочинність у регіонах впливають також негативні процеси у формуванні економіко-правової свідомості громадян, різні недоліки господарсько-організаційної діяльності держави: зупинка підприємств; зростання безробіття; невиплата заробітної плати; бюрократизм органів влади; порушення прав людини у сфері економічної діяльності; соціальна незахищеність; низький рівень оплати праці тощо [175, с. 202]. Такі соціально-економічні фактори, як майнове розшарування, збільшення питомої ваги бідних верств населення, зростання безробіття на фоні збільшення рівня корупції і економічних злочинів, здійснюють свій внесок у суспільну психологію, розглядаються як один із криміногенних елементів, які деформують правову свідомість населення, особливо в молоді.

Переважна більшість ЗМІ щохвилини обробляють свідомість людей з метою підвищення життєвих стандартів і рівня домагань. Логіка життя диктує: забезпечити рекламовані стандарти споживання можна лише ступивши на кримінальну стежку, особливо коли людина підштовхується до неї. Інформаційне поле суспільства має свої силові лінії, і всі вони, на жаль, кримінально орієнтовані [408, с. 552]. Майже всі спортивні програми українських телеканалів пропагують зловживання алкоголем та паління. Зокрема, проводиться відкрита реклама компаній типу «Олімп» («Все починалось з «Олімпу»), «Хортиця», «5 капель», «Союз-Віктан» та подібних до них, які, як відомо, спеціалізуються лише на випуску алкогольних напоїв. Горілка і спорт — що може бути більш несумісним? Проте дійове реагування відповідних державних органів практично відсутнє [147, с. 482]. Несприятливий вплив ЗМІ в одних випадках є причиною формування негативних поглядів людей. Всі ці явища виступають зовнішнім поштовхом до злочинної поведінки і взаємодіє з їх морально-психологічними особливостями.

О.І. Бугерою доведено, що зі 100 % досліджених нею фільмів, які увійшли до вибірки, лише 30 % не містили сцен насильства, у решти вони були присутні; на один фільм припадало в середньому близько семи таких сцен, у 22 % — дев'ять, а у 10 % — 16-17. Тривалість сцени насильства становила в середньому 5 хвилин, у більшості фільмів у них брало участь 4-7 персонажів [54, с. 8-12].

З наведеного можна зробити висновки, що на індивідуальному рівні негативний вплив ЗМІ обумовлює формування в людей таких якостей: *лінощі (ледарство), які обмежують інтереси, передусім у діяльній сфері; нехтування елементарними правилами життя; стійкі звички, стандарти та стереотипи антигромадської поведінки, зокрема зловживання алкоголем та палінням; правилами моралі та загальної культури.* Серед сучасних найвпливовіших факторів, що покладаються в основу соціальної регуляції поведінки осіб, зокрема протиправної, окреме місце відводиться негативній інформації, що поширюється через мережі Інтернет.

До речі, сучасний простір Інтернет містить велику кількість позитивної та корисної, швидко доступної інформації, що, безумовно, відіграє важливу роль у житті суспільства. Між іншим, мережі Інтернет характеризуються перенасиченістю і різного роду негативною інформацією – порнографією, пропагандою наркотиків, інструкціями з виготовлення зброї, вибухівки та психотропних речовин. В Інтернеті також можна легко знайти інформацію про послідовність учинення протиправних дій, поради стосовно скоєння різних злочинів та уникнення відповідальності. Мережі Інтернет переповнені іграми, що пропагують насильство та масові вбивства й т.д. Нерідко через мережі Інтернет учиняються й самі злочини – торгівля людьми, шахрайства, замовлення на вбивство, продаж зброї та наркотиків. Враховуючи велику латентність Інтернет-злочинності, загалом така ситуація є неприпустимою, вона негативно впливає на криміногенну ситуацію в країні та її регіонах. Наведемо декілька прикладів.

Зараз у мережі Інтернет набувають розвитку такі молодіжні рухи, як «Ліголайз», «Гроверство», «Ентеогени» та інші, які пропагують культуру споживання різного роду психотропних і галюциногенних речовин, вироблених з наркотиковмісних та психотроповмісних рослин і грибів. Представники цих рухів (клубів) обмінюються досвідом культивування вказаних рослин у природних і в штучно створених умовах; отримання з них одурманюючих речовин; обговорюють антинаркотичне законодавство, способи ухилення від кримінальної та адміністративної відповідальності, пропагують антисуспільну поведінку [234; 419].

Нагадаємо також приклади широко відомих випадків жорстоких масових вбивств, що відбулися останніми роками на території різних країн – США (штат Алабама, 2009 р.), України (Караванський стрілок, 2012 р.), Росії (м. Белгород, 2013 р.) і т.д., які майже повністю відтворювали сценарії жорстоких кінофільмів і комп'ютерних ігор, що пропонували Інтернет-ресурси. До речі, за даними компанії BIGMIR-Internet, сайти, що розміщують подібні фільми та ігри, входять у двадцятку найбільш відвідуваних користувачами Інтернету [77, с. 11]. Така тенденція, на наш погляд, містить серйозні загрози з точки зору формування специфічного світогляду у населення, а отже, і психологічного середовища, сприятливого для вчинення злочинів.

Проведений нами регіональний аналіз впливу мережі Інтернет на криміногенну ситуацію в регіонах країни довів доволі цікаві дані. Так, за даними компанії BIGMIR-Internet, найвищого поширення користувачів у мережі Інтернет набули в східних областях України. Географія Інтернет-користувачів у нашій країні має такий вигляд: м. Київ – 55 %, області: Донецька – 6,98 %; Харківська – 6,16 %; Одеська – 5,00 %; Дніпропетровська – 4,32 %; АР Крим – 2,55 %; Луганська – 2,14 %; Запорізька – 1,30 %. Для порівняння, західні області України характеризуються низьким розповсюдженням Інтернету й такими показниками щодо його користувачів: Закарпатська – 0,65 %; Тернопільська – 0,57 %; Вінницька – 0,61 %; Чернівецька – 0,31 %; Івано-Франківська – 0,15 % і т.д. [77, с. 3-4]. Отже, географія майже повністю

співпадає з географією поширеності злочинності серед регіонів України. Причому не лише Інтернет-злочинністю, а й загальною та окремими видами злочинності [27, с. 112-117]. Більше того, пояснення високого рівня латентної злочинності пояснюється й тим, що велика частина злочинності виявилася більш мобільною ніж правоохоронна система і трансформувалася під сучасні технічні можливості та перейшла у віртуальний простір, який на сучасному етапі розвитку країни є мало контрольованим.

Якщо порівняти отримані результати зі статистичними даними МВС щодо злочинності у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку, то неважко помітити, що найбільша кількість їх реєструється саме в регіонах з високим рівнем користувачів Інтернету – у східних та південних областях України. У 2011 р. зі 130 злочинів досліджуваного виду, вчинених в Україні: у Дніпропетровській області вчинено 26 злочинів, у Донецькій – 25, у Запорізькій – 15, у Миколаївській – 11, у Луганській учинено 8 таких фактів. Серед західних областей найбільша кількість злочинів цієї категорії зафіксована в Тернопільській області – 6 випадків, на другому місці опинилася Вінницька область – 3 факти, в Івано-Франківській області зафіксовано 2 злочини, у Закарпатській – 1 і в Чернівецькій – 0 [339]. Зазначене вказує на наявність кореляційного зв'язку між рівнем злочинності, географією споживачів послуг Інтернет та Інтернет-злочинністю. Тут можна зробити такі висновки: по-перше, розширення мережі Інтернет тягне за собою не лише позитивні зміни, а на фоні неконтрольованості з боку громадськості та правоохоронних органів створює значні криміногенні загрози; по-друге, Інтернет є сприятливим віртуальним середовищем для формування злочинного світогляду, злочинної культури в населення, є інструментом для вчинення різних видів злочинів; по-третє, у регіонах з більшою інтенсивністю використання мережі Інтернет автоматично підвищуються загрози криміногенного характеру, що потребує відповідної профілактичної уваги з боку правоохоронних органів; по-четверте, вплив

мережі Інтернет на злочинність є важливим об'єктом кримінологічних досліджень і перспективним напрямком профілактики злочинності в регіонах.

Одним зі значимих важелів у розвитку світогляду та правосвідомості населення, є менталітет як базова (фундаментальна) основа, формування якого багато в чому обумовлюється приналежністю народу чи етносу до певної національної, територіальної, історичної групи. Важлива роль тут відводиться релігійній приналежності.

З цього приводу відомий американський вчений-геополітик С. Хантінгтон у своїй праці «Зіткнення цивілізацій» одним з головних чинників ідентифікації народу чи етносу з певною територією виділяв релігійну приналежність. Розглядаючи Україну, він відносить її до такої, що історично, географічно та культурологічно належить до трьох різних цивілізаційних груп – Західної, Східно-Візантійської і до Ісламської. У геополітичному плані, а також у цивілізаційному аспекті українська держава є різноманітною та неоднорідною [395, с. 244-252]. Отже, дослідження релігійного впливу на злочинність у регіонах є не менш важливим за вивчення інших факторів.

Свого часу В.І. Шакур і М.В. Палій незалежно один від одного запропонували й послідовно відстоюють у своїх подальших дослідженнях концепцію зв'язку між релігією та кримінальною враженістю населення [286, с. 14, 35-36; 408, с. 539-571]. Важко не погодитися з М.В. Палієм, який, ґрунтуючись на багатій емпіричній базі, доводить, що свобода віросповідання (релігійність – наше А.Б.), з точки зору суспільної небезпеки свого стану, може бути представлена трьома рівнями: хибним, відносним, істинним. Перші два, за його висловленням, несуть у собі суспільну небезпеку, а останній сприяє суспільному розвитку [286, с. 35], а отже, здатний формувати позитивну криміногенну ситуацію. З наведеного можна дійти висновку, що релігія є своєрідним феноменом, який здатний впливати як позитивно, так і негативно на суспільні процеси. Наведена теза підтверджується даними наших розрахунків і порівнянь.

Розраховані нами коефіцієнти релігійних громад у регіонах України на 100 тис. населення станом на 2013 рік дали підстави скласти карту релігійності та порівняти її з регіональним кримінологічним простором. У результаті виявилось, що високий рівень релігійності в західних регіонах корелює з низьким рівнем злочинності, а низький рівень релігійності східних регіонів – з відповідно високим у них рівнем злочинності (Додаток В., рис. В.7; Додаток Б., рис. Б.1).

За отриманими даними, для промислової групи східних регіонів країни: Донецької, Луганської, Харківської, Дніпропетровської, Запорізької області та деяких південних регіонів (Одеська, Миколаївська області) були характерними низькі рівні релігійності. При цьому тут, як вже зазначалося, спостерігаються високі та дуже високі рівні не лише загальної, а й інших видів злочинності. Водночас західні регіони (Львівська, Закарпатська, Івано-Франківська, Волинська, Рівненська та ін. області) характеризуються високими та дуже високими рівнями релігійності на фоні стабільно низьких і дуже низьких рівнів злочинності та окремих її видів (Додаток В., рис. В.7; Додаток Б., рис. Б.1). З цього приводу зазначимо, що віруючі громадяни, у порівнянні з атеїстами, демонструють помітно вищий рівень поваги до закону. Суттєвою є й регіональна різниця у ставленні населення до різних соціальних проблем – життя і смерті, евтаназії, переривання вагітності й т.д.

Населення західних регіонів демонструє вищий, порівняно з жителями інших регіонів, ступінь толерантності, терпимості до оточуючих та довіри до церкви, а значить, більшою мірою виконує установки щодо законослухняності. Ця обставина зумовлена не лише історичними особливостями, а й активною соціальною діяльністю церкви в західному регіоні [313, с. 111-118; 314]. О.П. Сидоренко підтверджує, що релігійність населення західноукраїнських регіонів загалом є вищою за релігійність жителів інших областей України. Ще до початку перших реальних кроків з лібералізації державної політики стосовно релігії, на сім західноукраїнських областей припадало більше половини зареєстрованих релігійних громад. За даними соціологічних опитувань,

віруючими називають себе 80 % дорослого населення цього регіону. Якщо загалом по Україні на один населений пункт припадає в середньому 0,7 релігійної громади, то в західних областях цей показник у 2–3 рази є вищим [309, с. 324].

Релігійність віруючих східних регіонів, за висновками вчених, має помітно поверховий характер і не завжди відіграє роль суттєвого антикриміногенного чинника. Вона часто зводиться лише до виконання формальних християнських вимог, наприклад, носіння натільного хреста. Лише 20 % віруючих відвідують службу Божу раз на тиждень, ще 20 % – лише раз на місяць, половина – тільки в дні релігійних свят. Трохи більше третини віруючих знають лише одну молитву, ще третина – по дві, три. Соціологічні опитування вказують на те, що лише 1,7 % українців східних регіонів за низкою критеріїв можна віднести до категорії «справжніх віруючих». Це переважно одинокі жінки похилого віку, які проживають у сільській місцевості [309, с. 324]. Перераховане вказує на недостатню активність релігійних громад у запобіганні злочинності та на наявність значних невикористаних профілактичних можливостей церкви в окремих регіонах країни. Розглядаючи релігію [307; 308; 309] як особливий суспільний феномен та порівнюючи її «географію» з «географією злочинності», наголосимо, що релігія є специфічною формою суспільної свідомості, яка формує духовну культуру особистості, її духовний світ і світогляд, продукує особливе відношення до суспільства і права, є вагомим фактором зниження рівня криміногенних проявів. А отже, вона має значний потенціал профілактичного впливу на злочинність.

Наступним детермінуючим фактором, що обумовлює злочинність у регіонах, є вплив на свідомість населення кримінальної субкультури. Згадаймо, що сучасна криміногенна ситуація ускладнюється не лише появою нових форм і видів злочинів, а й тим, що складна криміногенна ситуація 2000-2010 років обумовила потрапляння за ґрати великої кількості осіб, переважно молодого віку. Сотні тисяч осіб, пройшовши «тюремні університети», стали носіями

кримінальної субкультури. Як наслідок, відбулося посилення злочинної та насильницької ідеології. Вона розпочала втілюватися в різні сфери соціального життя: у літературу, мистецтво, кіно, телепередачі й т.д. Тюремний жаргон, манеру поведінки стали використовувати не лише звичайні громадяни, а й політики, керівники різного рівня, правоохоронці. Суспільна небезпека злочинної субкультури полягає в забрудненні свідомості населення, у здатності підмінити загальнолюдські цінності кримінальними. Крім цього, через вплив кримінальної субкультури на свідомість населення міститься потенційна загроза тотальної криміналізації суспільства, збільшення рівня злочинності.

Свого часу давньогрецький філософ Платон, досліджуючи фактори, що утримують людей від вчинення злочинів, зазначав, що поряд із покаранням, не менш значний вплив на стан злочинності здійснює оптимальна кількість тюрем у державі [162, с. 10-11]. В.І. Шакур, досліджуючи вплив урбанізації на злочинність, справедливо звертає увагу на специфічні особливості окремих регіонів. Зокрема, підкреслює надмірну насиченість Донбасу виправно-трудовими закладами, звертає увагу на високий рівень злочинності в окремих областях [409, с. 90]. За результатами нашого дослідження знайшла підтвердження теза вченого про те, що велика частина осіб, що спочатку засуджується, а потім звільняється з місць позбавлення волі, десятиліттями створює довготривалий специфічний криміногенний фон, що небезпечним чином впливає на криміногенну ситуацію в регіонах.

Між іншим, відповідно до діючих наказів Державного департаменту України з виконання покарань в Україні закріплений перелік установ кримінально-виконавчої системи, які виконують покарання у виді арешту, обмеження волі, позбавлення волі на певний строк та довічного позбавлення волі (далі виправні колонії). Згідно з цими документами в Україні станом на 2012 рік функціонують 184 виправні колонії мінімального, середнього та максимального рівнів безпеки, включаючи слідчі ізолятори [17, с.263-264]. Територіальний їх розподіл за регіонами є нерівномірним. З даних, представлених на картограмі 22, видно, що найвища їх концентрація

спостерігається в Донецькій (20), Дніпропетровській (14), Луганській (14), Харківській (12) та Запорізькій (11) областях. Території Західної України характеризуються меншою насиченістю цими установами. Наприклад, у Закарпатській області їх налічується 1, у Чернівецькій – 2, в Івано-Франківській та Тернопільській по 4, у Волинській – 5, і найбільша кількість виправних колоній серед західних регіонів зафіксована у Львівській області – 8 (Додаток В., рис. В.8; Додаток Б., рис. Б.1).

Як демонструють наведені дані, радянська система залишила в спадок Україні не лише міцний економічний, військовий та промисловий потенціал, а й купу невирішених соціальних проблем, зокрема й не виправдано велику кількість установ з виконання кримінальних покарань у вигляді позбавлення волі, нерівномірний їх розподіл по території країни. Такий стан речей вносить суттєвий дисбаланс у суспільні процеси, по-різному впливає на злочинність, обумовлює різну концентрацію в регіонах осіб, які раніше відбували покарання за ґратами. Це створює додатковий негативний кримінологічний фон в окремих регіонах, оскільки раніше засуджені демонстрували підвищену схильність до антисуспільного способу життя.

Порівняння наведених вище показників з інтенсивністю злочинності, що фіксувалася в регіонах протягом 2001-2013 років, дає підстави стверджувати про наявність значних кореляцій між концентрацією в'язниць у регіонах (Додаток В., рис. В.8), розподілом раніше засуджених осіб та станом злочинності (Додаток Б., рис. Б.9). Так, у попередніх розділах нами представлені результати, згідно з якими найвища інтенсивність загальної злочинності та злочинної активності неповнолітніх є в Східних, Південних та Центральних регіонах України. Саме ці території за результатами характеризуються більш високою кількістю місць відбування покарання у вигляді позбавлення волі (Додаток В., рис. В.8; Додаток Б., рис. Б.7). Показовою є ситуація у Львівській, Вінницькій, Київській Миколаївській і Полтавській областях, які характеризуються високою концентрацією виправних колоній. Ці регіони, хоча й з низьким, помірним та середнім рівнями кримінальної враженості, але у

своїх групах вони мають значно вищі за інші регіони рівні злочинності. Схожа ситуація простежується й зі злочинністю неповнолітніх, рецидивною та за іншими видами злочинності. Наші дані яскраво підтверджують гіпотезу, що висока концентрація установ з виконання покарань у вигляді позбавлення волі є вагомим фактором впливу на злочинну активність не лише дорослих, а й неповнолітніх осіб.

Із цього приводу видатний український кримінолог А.П. Закалюк свого часу констатував, що у ХХІ ст. у **країні** (тут і далі виділене А.П. Закалюком), що офіційно сповідує високі ідеали та цілі, прагне до європейських стандартів, **розвивається паралельне нецивілізоване квазісередовище середньовічних нетрів та диких звичаїв, звідки постійно рекрутуються неповнолітні злочинці** [149, с. 490].

За даними Міжнародного центру тюремних досліджень, за абсолютною кількістю «тюремного населення» Україна займає одинадцяте місце серед 223 країн світу. У 2011 році, коли були опубліковані результати дослідження цієї організації, Україна займала десяте місце зі 154 тис. осіб, що перебувають у місцях позбавлення волі. Коефіцієнт ув'язнених в Україні становить 338 на 100 тис. населення, що становить 28 місце у світі. А за абсолютною кількістю осіб, які перебувають у місцях позбавлення волі, наша країна посідає друге місце в Європі, поступаючись лише Росії, де в тюрмах утримується понад 686 тис. осіб [382]. Не викликає сумніву, що головним місцем зародження та існування кримінальної субкультури є установи з виконання покарань у вигляді позбавлення волі. Надмірна їх кількість, на фоні широкого застосування судами кримінального покарання у вигляді позбавлення волі на певний строк, обумовлює значне поширення кримінальних традицій і звичаїв серед населення. Саме велика кількість виправних колоній і розповсюдженість покарання, пов'язаного з ув'язненням, є головними першопричинами рецидивної злочинності і джерелом постачання кримінальних традицій та звичаїв у суспільство після звільнення ув'язнених з місць позбавлення волі.

З цього приводу Т.А. Денисова справедливо підкреслює, що сучасна система відбування покарань залишилася однією з самих жорстоких і неефективних у світі. Той, хто хоча б одного разу відбував покарання у місцях позбавлення волі, не відчуває страху перед майбутнім засудженням, бо йому знайомі і оточення, і традиції, і загальна система відбування покарання. Специфічна субкультура, тісне спілкування в мікрогрупах сприяє розвитку агресії, культу насильства та жорстокості щодо влади, суспільства, підвищує злочинний професіоналізм та інтенсивність криміналізації. Це істотно впливає на живучість тюремних традицій, згуртованість злочинного середовища, поширення відповідних негативних відносин через осіб, звільнених з місць позбавлення волі. На жаль, справедливо констатує Т.А. Денисова, діюча система відбування покарань не спроможна змінити душу людини, повернути її в суспільство відновленою, з позитивними змінами й установками не продовжувати злочинну діяльність [37, с. 5]. В узагальненому вигляді «тюремний світ» можна визначити як специфічний феномен, що являє собою особливе, психологічно ізольоване від решти суспільства співтовариство, в якому діють діаметрально протилежні легальним нормам правила, стереотипи поведінки, погляди та цінності.

Механізм розповсюдження кримінальної субкультури в суспільстві та її вплив на злочинність є дуже простим. Дія кримінальної субкультури здійснюється на населення через її проникнення в суспільство шляхом психологічного зараження (переважно в молодому віці) у вигляді прищеплювання моделей поведінки й цінностей, прийнятих у кримінальному світі. Способи зараження можуть бути різноманітними. Це і безпосереднє спілкування родичів і знайомих з особами, які раніше відбували покарання й не стали на шлях виправлення; через телебачення, яке в погоні за сенсацією та прибутками нав'язує суспільству кримінальні моделі поведінки тощо.

Слід констатувати, що в місцях високої концентрації установ з виконання покарань геометрично збільшується доля носіїв кримінальної субкультури, а отже, і автоматично підвищується вірогідність і чисельність осіб потенційно

вразливих тюремною субкультурою. Ситуація ускладнюється тим, що сучасні установи з виконання покарань у вигляді позбавлення волі залишаються замкнутим простором. Ув'язнені не мають зв'язку з зовнішнім середовищем, вони позбавлені можливості повідомити про свої проблеми суспільству. Так само кримінально-виконавчі установи закриті й для зовнішнього світу. Між тим, чим більш замкнутим стає тюремний простір, тим більшу небезпеку містить він для своїх мешканців і для всього світу з точки зору формування в ньому деформаційних процесів. В'язниці, за визначенням Н.В. Тищенко, – це соціальний простір, де діють правила подвійної структуризації, що підривають легальну владу і породжують формування влади злочинних «авторитетів» [370, с. 159].

Таким чином, пенітенціарна система, що сповідує жорсткі форми обмеження свободи ув'язнених, десятиліттями формувала специфічне злочинне середовище, яке протиставляється легальній владі, її законам і культурі. Наслідками цього стало те, що в окремих регіонах країни сформувалася ціла система нелегальних, не правових взаємозв'язків і відносин, що здатні конкурувати з легальною владою, законами та культурою. Характерними особливостями сучасного кримінального світу є те, що він має власну економіку, ідеологію, неписані, але безперечно виконувані, жорстокі й невідворотні «закони кримінального світу», тіньову охорону й механізми соціального захисту. Суспільна небезпека цього «феномену» підвищується у зв'язку з прагненням злочинного світу нав'язати свої закони, правила та субкультуру решті суспільства. У соціумі наполегливо культивується особливий тип успішної людини, яка пройшла через в'язниці, веде антисуспільний, але забезпечений спосіб життя, сповідує принципи «кримінальної справедливості» та вседозволеності. У цьому, на наш погляд, запрограмована реальна загроза тотальної криміналізації суспільства.

Виходячи з усього зазначено вище, підсумуємо – **кримінальна субкультура є специфічним «феноменом», який зароджується в надрах установ з виконання кримінальних покарань у вигляді позбавлення волі.**

Масштабна кількість виправних установ та їх нерівномірний розподіл по країні є не лише економічно-руйнівним явищем, а й таким, що створює сприятливий фон для криміналізації суспільства. У місцях високої концентрації установ з виконання покарань геометрично підвищується доля носіїв кримінальної субкультури, а отже, і автоматично збільшується вірогідність і чисельність осіб, потенційно вразливих тюремною субкультурою. Це, у свою чергу, підвищує ризик учинення більшої кількості злочинів. На фоні погіршення демографічних показників і відсутності чіткої ідеологічної політики в країні існує ризик витіснення суспільно-корисних традицій та звичаїв; підсилюється вірогідність заміни їх на несприятливі – соціально-шкідливі, і, як наслідок, така ситуація є сприятливою обставиною для продукування злочинності.

Висновки до розділу 4

За результатами проведеного дослідження кримінологічної детермінації регіональної злочинності в Україні, зробимо висновки.

1. Аналіз комплексів факторів, що детермінують регіональну злочинність в Україні обумовлений потребами практики в об'єктивному інформаційно-аналітичному забезпеченні запобігання злочинності. Це потребує пізнання широкої сукупності обставин, що обумовлюють злочинність і продукують її регіональні особливості та закономірності. На регіональну злочинність в Україні з різною інтенсивністю впливають від 250 до 300 факторів. Правоохоронні органи, в силу своїх повноважень, не в змозі контролювати і впливати на всі з них. Їх впливом охоплюється лише 40-50 факторів. Інші ж знаходяться у сфері впливу регіональних і центральних органів державної влади. За їх змістовою характеристикою факторні комплекси представлені у вигляді шести груп: історичні, географічні, соціально-економічні, соціально-психологічні, організаційно-правові, і фактори, пов'язані з правоохоронною і правозастосовною діяльністю. Сучасні закономірності функціонування та змін кількісних і якісних показників регіональної злочинності в Україні

підпорядковуються криміногенному та антикриміногенному впливу сукупності факторів загальнодержавного та специфічного набору місцевих факторів. Регіональна злочинність залежить як від стану злочинності у масштабах країни, так і від рівня розвитку самої адміністративно-територіальної одиниці, тобто від місцевих факторів.

Зміни показників регіональної системи злочинності підпорядковуються впливу зовнішніх та внутрішніх факторних комплексів історичного, географічного, соціального, економічного, психологічного характеру. До першої групи належать зовнішні фактори, які мають місце в усьому українському суспільстві та впливають на злочинність в окремих регіонах через взаємодію з внутрішніми факторами. Їх вплив на злочинність і її регіональна детермінація є неоднозначною, оскільки детермінанти переломлюються через призму сукупностей внутрішніх регіональних криміногенних та антикриміногенних факторів соціально-кримінологічної обстановки. Залежно від існуючого набору внутрішніх регіональних особливостей, зовнішні фактори здійснюють свій вплив з різною інтенсивністю. Інколи, стикаючись з регіональними криміногенними факторами, вони підсилюють свою дію, а з антикриміногенними, навпаки, – нейтралізуються у своїй дії.

2. Історичні та географічні фактори у системі детермінації регіональної злочинності є базовими, оскільки вони породжують певний тип суспільних відносин, що, у свою чергу, обумовлює біологічні умови, фізичні та психологічні потреби індивідумів, регіональне середовище існування і пов'язані з цим соціально-правові протиріччя. Визначальними детермінантами регіональної злочинності виступає система факторів, що відображає регіональне середовище, обумовлене особливостями функціонування територіально-просторової системи. Ступінь розвитку територіально-просторових систем у нашій країні обумовлений специфікою формування їх кордонів; умовами проживання населення в регіонах; структурним розподілом його населення; міграційними процесами. Якості географічного середовища обумовлюють собою розміщення та розвиток продуктивних сил; розвиток же

продуктивних сил обумовлює собою розвиток економічних, а вслід за ними і всіх інших суспільних відносин. Розміщення та ступінь розвитку виробничих комплексів обумовлює формування певного соціально-економічного та психологічного середовища, а отже і розвиток певної ідеології, релігії, традицій, культури тощо.

3. Впливовими детермінуючими факторами регіональної злочинності є відмінності в рівні соціально-економічного розвитку регіонів, наявність депресивних, кризових і відсталих в економічному відношенні регіонів, збільшення розриву між регіонами в рівні виробництва національного прибутку на душу населення, порушення виробничо-технологічних зв'язків між підприємствами регіонів, захоплення іноземними фірмами внутрішнього ринку України, зовнішній борг країни і пов'язаний з цим додатковий тиск витрат на його погашення. Вказані фактори суттєво знижують якість життя населення, породжують негативний соціально-економічний і психологічний фон, що є сприятливим середовищем для виникнення різного роду регіональних кримінологічних протиріч на груповому та індивідуальному рівні. Впливовими організаційно-управлінськими факторами розглядаються недоліки в організації запобігання злочинності в регіонах. Важливими кримінологічними обставинами, що суттєво знижують якість та рівень життя населення і, як наслідок, негативно впливають на криміногенну обстановку в регіонах, є високий рівень урбанізації, висока щільність населення, безробіття, майнове розшарування населення, незадовільна екологічна ситуація, висока міграція та значна концентрація виправних колоній, розповсюдженість зловживання алкоголем і наркотиками й т.д. Доведено вплив на регіональну злочинність соціально-демографічних процесів: регіональні відмінності у структурі населення, висока смертність на фоні низької народжуваності, зниження кількості шлюбів поряд зі збільшенням розлучень, велика кількість дітей, які виховуються в неповних сім'ях.

4. До основних соціально-психологічних регіональних факторів злочинності в різній сукупності відносяться такі, як: пропагування негативних

стереотипів поведінки в засобах масової інформації; прищеплювання психології вседозволеності, сексуальної розпусти; нав'язування культу споживацького ставлення до життя; пропаганда насильства, жорстокості, знущання над людьми; панування кризогенної ідеології протиприродності в людській свідомості; підміна цінностей і т.д. На регіональному рівні вони найчастіше є похідними від інших, більш глибоких проблем організаційно-правового та інформаційного характеру. Унаслідок руйнації державної монополії у сфері ідеології як на загальнодержавному, так і на регіональному рівні, простежується послаблення соціального контролю з боку влади і соціальних інститутів за поведінкою громадян.

РОЗДІЛ 5

ЗАПОБІГАННЯ РЕГІОНАЛЬНІЙ ЗЛОЧИННОСТІ В УКРАЇНІ

5.1 Вітчизняна система запобігання регіональній злочинності в Україні

У сучасній науковій літературі відсутнє однозначне сприйняття щодо змісту та обсягів понять, які повною мірою відображають діяльність з утримання злочинності. Ця проблема є невирішеною і в регіональній кримінології. У роботах, присвячених цій темі, зустрічаються різні трактування визначення цих термінів. Між тим, точне їх розуміння має важливе наукове й методичне значення, оскільки обумовлює об'єкт, предмет, мету, межі та обсяг дослідження. Тому в якості мети цього підрозділу ми ставимо вирішення декількох важливих питань: по-перше, дослідження сутності, змісту, переліку та досвіду використання в теорії, законодавстві і на практиці основних термінів і понять, які найбільшою мірою відображають суспільно-корисну діяльність, спрямовану на перешкоджання злочинності в регіонах країни; по-друге, запропонувати концептуальну модель регіональної системи запобігання та протидії злочинності. Почнемо з термінологічного упорядкування.

Аналіз юридичних джерел свідчить, що в сучасній кримінологічній літературі вченими застосовуються різні за змістом, а часто й суперечливі терміни: «відвернення», «запобігання», «припинення», «попередження», «спеціальне попередження», «спеціально-кримінологічне попередження», «профілактика», «рання профілактика», «превенція» тощо. На думку вчених, використання таких термінів обумовлено наявністю в кримінологічній науці численних понять неюридичного походження, які запозичені з інших наукових галузей [94, с. 21], та вільним, часом недбалим поводженням з такими термінами, що веде до плутанини, не приносить користі теорії і практиці боротьби зі злочинністю [122, с. 60; 204, с. 94]. У зв'язку з цим, навіть

пропонується вченим і практикам домовитися про те, яка діяльність змістовно охоплюється тим чи іншим поняттям [204, с. 94]. У контексті боротьби зі злочинністю в регіонах набуває вкрай важливого значення вирішення термінологічного значення вказаних понять та їх місце в регіональній системі запобігання злочинності.

Протягом останніх років у кримінології під час визначення діяльності з перешкоджання злочинності найчастіше використовують терміни «запобігання» та «протидія». У цьому сенсі, не викликає сумніву, що термін «протидія», якого дотримуються О.М. Бандурка, О.О. Бандурка, Л.М. Давиденко, О.М. Ігнатов [39; 38; 167] та інші вітчизняні вчені, найчастіше використовується для відтворення загального впливу на злочинність [147, с. 322; 84, с. 18]. О.М. Литвинов справедливо зазначає, що заходи попередження, боротьба, запобігання, припинення, профілактика й т.д., залежно від їх завдань, мети, системоутворюючих чинників щодо протидії злочинності – це упорядковані, відносно самостійні системи нижчого рівня, які мають автономні організаційні підструктури зі складною внутрішньою будовою, специфічними джерелами отримання та передачі інформації, формами діяльності, у межах яких реалізуються відповідні повноваження суб'єктів [240, с. 76].

Група відомих вітчизняних і зарубіжних кримінологів, не заперечуючи вживання терміну «протидія», поряд з ним послідовно обґрунтовують доцільність використання терміну «запобігання» [84, с. 18]. До речі, А.П. Закалюк для визначення діяльності щодо недопущення злочинів обґрунтовує доцільність застосування терміну «запобігання». Вчений посилається на те, що шляхом вживання терміну «запобігання» стосовно злочинності й злочинних проявів йшла й законодавча практика (Конституція України; закони, прийняті останніми роками Верховною Радою України) [147, с. 319-320]. Такий підхід знайшов багато своїх прибічників. Наприклад, М.І. Мельник використовує саме цей термін в аспекті запобігання корупції [260, с. 240], О.М. Джужа, Г.І. Піщенко, В.Г. Пшеничний,

О.М. Стрільцов – в аспекті запобігання наркотизму [266, с. 146, с. 132]. Зазначений термін використовують і інші українські вчені. Цей підхід є визнаним в Україні як такий, що повністю відповідає смислового навантаженню, потребам практичної діяльності, використовується в законодавчих та інших нормативно-правових актах і безпосередньо впливає з відповідних положень Конституції України.

Запобігання злочинності, на думку А.П. Закалюка, – це різновид суспільної соціально-профілактичної діяльності, функціональний зміст і мета якої полягає в перешкодженні дії детермінантів злочинності та її проявів, передусім причин і умов останніх через обмеження, нейтралізацію, а за можливості – усунення їхньої дії [147, с. 324]. До запобігання злочинності, як зазначає А.П. Закалюк, може належати лише така діяльність, що здійснюється стосовно обмеження дії причин і умов, а також інших детермінантів цього прояву людської антисуспільної активності [147, с. 324]. Ми віддаємо перевагу саме цій позиції вченого.

Найбільш конструктивним шляхом встановлення змісту конкретних термінів вважається з'ясування їх лінгвістичного значення [147, с. 319; 122, с. 60] та вивчення досвіду їх використання і тлумачення в діючому законодавстві.

Так, у довідковій літературі термін «запобігати» означає – не допускати, заздалегідь відвертати що-небудь неприємне, небажане [58, с. 320]. «Запобіжний» тлумачиться, як призначений для захисту чого-небудь від пошкодження або небезпеки [58, с. 320]. Запобіжні заходи розуміються у двох значеннях: а) заходи, що вживаються для захисту когось або чогось від небезпеки, пошкодження й т. ін.; б) в юридичному значенні – це заходи, які вживаються слідчими органами щодо обвинуваченого, з метою не допустити його ухилення від судової відповідальності [58, с. 320].

На відміну від «запобігання», термін «протидіяти» означає спрямовувати дію проти кого, чого-небудь, діяти всупереч комусь-чому. Спрямовуватися проти іншої дії [58, с. 992]. «Протидія» – це дія, що спрямована проти іншої дії,

перешкоджає їй [58, с. 992]. У свою чергу, «перешкода» має такі значення: 1) те, що перепиняє рух, заступає шлях, закриває доступ кому, чому-небудь; перепона; 2) те, що заважає здійсненню чого-небудь; завада. Перешкоджати чи перешкодити – бути перпоною для чого-небудь, або створювати завади, заважати, забороняти кому чи чому-небудь [58, с. 752]. Отже, протидія використовується в значенні перешкоджання дії, що вже розпочалася або от-от безпосередньо розпочнеться, вона припиняє дію.

Етимологічно термін «запобігання», на відміну від протидії, знаходиться, так би мовити, на більш ранній стадії – ще до початку дії і охоплює впливом значно більше за обсягом коло об'єктів. «Запобігання» використовується в значенні попередньої діяльності, що має більш загальне, віддалене значення стосовно події, тобто значення поняття «запобігання» полягає у відверненні й недопущенні заздалегідь. Таким чином, за змістом «запобігання» передую події, а отже, і терміну «протидія». Воно має більш широкий, невизначений характер і є загальним для протидії, відвернення, виявлення, припинення тощо.

Із назви та змісту Закону України «Про засади запобігання і протидії корупції» [153, ст. 404] слідує, що законодавець не ставить знак рівності між «запобіганням» та «протидією», а навпаки, розмежовує їх у часі та за суб'єктами на два самостійні терміни. І хоча вказаним законом не надається окремого тлумачення цих термінів, нерівнозначність їх змісту впливає з аналізу повноважень та завдань суб'єктів такої діяльності.

З трактування положень цього законодавства можна зробити висновок, що ним виділяються спеціалізовані та неспеціалізовані суб'єкти. Згідно з п. 1 ст. 5 цього Закону «Президент України, Верховна Рада України, органи прокуратури України здійснюють заходи щодо запобігання і протидії корупції в межах повноважень, визначених Конституцією України». Згідно з п. 2 цієї ж статті «...органи державної влади також здійснюють заходи щодо запобігання і протидії корупції або беруть участь у їх здійсненні в межах повноважень, визначених законами та іншими виданими на їх основі нормативно-правовими актами...». За діючим законодавством та відповідно до кримінологічної теорії,

запобігання та протидія злочинності не відноситься до основних функцій вказаних суб'єктів.

Згаданим законом чітко окреслені суб'єкти, види та межі діяльності з протидії корупції. Так, за змістом п. 5 ст. 5 Закону чітко зазначено, що «...суб'єктами у сфері протидії корупції (*підкреслено нами – А.Б.*) є спеціально уповноважені органи прокуратури, спеціальні підрозділи по боротьбі з організованою злочинністю Міністерства внутрішніх справ України по боротьбі з корупцією та організованою злочинністю, Служби безпеки України, якщо інше не передбачено законом...». Зі змісту п. 5 ст. 5 Закону також випливає, що «...протидія полягає в діяльності спеціально уповноважених суб'єктів, які безпосередньо здійснюють у межах своєї компетенції заходи щодо виявлення, припинення та розслідування (*підкреслено нами – А.Б.*) корупційних правопорушень...». Координацію діяльності правоохоронних органів з питань протидії (*підкреслено нами – А.Б.*) корупції здійснюють, у межах наданих повноважень, визначених законами, – Генеральний прокурор України та підпорядковані йому прокурори.

Отже, з етимологічного аналізу термінів та з положень діючого законодавства можна дійти висновку, що «запобігання» та «протидія» є схожими за змістом, але «запобігання» охоплює більш широке коло суб'єктів такої діяльності. Не вступаючи в наукову дискусію з приводу термінологічного тлумачення, ми погоджуємося з позицією вчених, які вважають, що термін «протидія» може бути використаний для відтворення загального впливу на злочинність, але він не охоплює всіх якостей, що однозначно відображають поняття «запобігання злочинності», тобто за своєю сутністю він не тотожний поняттю «запобігання» [84, с. 18]. Ми підтримуємо позицію, що коли йдеться про протидію злочинності, то її здійснюють правоохоронні органи, тобто суб'єкти, для яких ця діяльність входить до їх функціональних обов'язків. До компетенції неспеціалізованих суб'єктів (релігійних, громадських організацій і т.д.) ця діяльність не входить. Терміном же «запобігання»

охоплюється вся діяльність із перешкодження злочинності – як спеціалізованих, так і неспеціалізованих суб'єктів [84, с. 18].

З урахуванням викладеного, зазначимо, що в контексті нашого дослідження змістовне наповнення поняття «запобігання злочинності» охоплює всі суб'єкти, види, форми та способи з протидії злочинності. У запобіганні та протидії злочинності можна виділити два важливі напрямки: кримінально-правовий та кримінологічний. Кримінально-правовий за стадіями становить діяльність правоохоронних органів з виявлення й розслідування злочинів, установленню винних осіб і притягнення їх до кримінальної відповідальності, судовий розгляд кримінальних справ і виконання покарань. Кримінологічний – утворює діяльність державних та правоохоронних органів із виявлення існуючих детермінант злочинності, їх усунення, нейтралізації, а також попередження нових [166, с. 93]. Значить, у контексті нашого дослідження, термін «протидія» буде використовувати в якості узагальнюючого всі форми та способи утримання злочинності суб'єктами, для яких ця діяльність є головною. Тоді як змістовне наповнення поняття «запобігання злочинності» охоплює всі види, форми, стадії та способи з утримання, зокрема й протидії злочинності всіма суб'єктами перешкодження злочинності. Далі перейдемо до характеристики запобігання злочинності в якості самостійної системи.

У попередніх підрозділах зазначалося, що регіональна злочинність нами розуміється як складне системно структурне явище. Вона є однією з підструктур суспільства і суспільного життя загалом, яка взаємопов'язана з іншими підструктурами, з одного боку, а з іншого – є продуктом взаємодії різних складових її елементів. Логічним підсумком наведеного є те, що існуючій системі негативних суспільних явищ слід протиставити систему перешкодження.

Для більш глибокого проникнення в природу існуючих соціальних закономірностей використаємо перевірені часом висновки А. Кетле про те, що соціальною системою керують такі ж міцні закони, що й закони, які керують небесними тілами; у спрощеному вигляді суспільство функціонує за

принципами механіки. Ці закони існують поза часом, поза людською свідомістю і складають особливу науку – соціальну фізику [182, с. 241, 300]. Соціальна система, подібно всім фізичним тілам, підпорядковується законам механіки: 1) тяжіння і відштовхування; 2) залежності агрегації від напруження дії сили; 3) під час взаємодії двох тіл, дія і протидія є рівними між собою й т. ін. А. Кетле також обґрунтовує підпорядкованість законам, що керують матеріальним світом закономірностей, які керують моральною та духовною сферами [182, с. 241-244]. «Систему неможливо утримати в рівновазі, – підсумовує вчений, – якщо надати повну свободу дії складовим частинам механізму. Допущення розбалансованості в одному елементі системи неминуче призводить до порушення рівноваги всієї системи» [182, с. 298-300]. Якщо злочинність у регіонах розглядати як самостійну систему, яка одночасно є елементом (підсистемою) більш глобальної – соціальної системи, то не важко помітити, що регіональна система злочинності може функціонувати за тими ж фундаментальними принципами, що й соціальна система. У наведених висновках міститься вагомий кримінологічний сенс, оскільки врахування їх положень підсилить концептуальні можливості для формування системи запобігання злочинності (зокрема й регіональної) відповідно до фундаментальних основ соціального буття. З огляду на це, запобігання злочинності в регіонах має носити комплексний характер, здійснюватися із застосуванням всієї системи кримінологічних засобів.

Сказане дозволяє зауважити, що на сьогодні наріла необхідність концептуального визначення регіональної системи запобігання злочинності. Ця система може виявитися ефективною в тому випадку, якщо вона носитиме комплексний характер і базуватися на міцній законодавчій основі. Розвиток законодавства в цій сфері має бути пов'язаний з регіональними особливостями економічних, соціальних і культурних процесів і відповідати потребам суспільства в обмеженні та нейтралізації негативних явищ, що порушують нормальну життєдіяльність і правопорядок на конкретних територіях, сприяти

відновленню правових норм у тих регіонах, де відбулося суттєве розбалансування системи запобігання злочинності.

За аналізом вітчизняних і зарубіжних вчених, кримінологічна система являє собою сукупність структурно обумовлених і функціонально взаємопов'язаних елементів, що визначають теоретичне обґрунтування, нормативне регулювання та практичну організацію запобігання злочинності у країні та її регіонах [57, с. 10]. Кримінологічна система охоплює не лише сукупність теоретичних поглядів, ідей і уявлень про детермінацію злочинності й систему організації діяльності державних і громадських інституцій з протидії їй, але й систему правового регулювання, яка визначає цілі, завдання та пріоритетні напрямки протидії злочинності, форми і методи діяльності в цій сфері [282, с. 108]. Виходячи з цього, елементами кримінологічної системи є кримінологічна теорія, кримінологічне законодавство та практика протидії та запобігання злочинності.

Під час формування регіональної системи запобігання злочинності, що відповідає сучасним вимогам, необхідно використовувати позитивний досвід минулого, не допускаючи при цьому запозичення з нього таких елементів, що не виправдали себе та не довели на практиці своєї ефективності [289, с. 49]. Ця система повинна будуватися з урахуванням нових соціально-економічних реалій і базуватися на демократичних цінностях. При цьому варто пам'ятати, що форми та методи профілактичної діяльності не можуть бути універсальними для всіх регіонів України. Вони повинні враховувати історичні, географічні, національні, економічні, культурологічні, релігійні та інші особливості регіонів, міст та районів.

Запобігання регіональній злочинності в Україні – це об'єктивно обумовлена кримінологічна стратегія і один із напрямків регіональної кримінальної та кримінологічної політики. У цьому контексті кримінологічний аналіз, прогнозування, планування й програмування запобігання злочинності в регіонах являє собою взаємопов'язану модель очікуваних змін соціального середовища, свідомості й поведінки суб'єктів правовідносин, що роблять

соціально невідповідним учинення злочинів у результаті цілеспрямованого впливу заходів кримінальної та кримінологічної політики [17, с. 275].

Спираючись на фундаментальні положення кримінологічної теорії, зазначимо, що запобігання злочинності в регіонах має носити системний характер. Регіональна система запобігання має специфічну мету, завдання, рівні, об'єкти, суб'єкти, засоби впливу. *Метою* системи запобігання регіональній злочинності є встановлення профілактичного контролю за регіональним кримінологічним середовищем і вплив на фактори, що обумовлюють злочинність у регіонах. Результатом реалізації цієї мети має бути істотне зниження кількісних і позитивні зміни якісних показників злочинності в регіонах і, як наслідок, стабілізація криміногенної ситуації в країні.

У контексті протидії загальнокримінальній злочинності, О.М. Ігнатів слушно наголошує на необхідність організації багаторівневої й різноспрямованої системи заходів протидії злочинності, що мають враховувати не лише особливості факторів детермінації вказаного різновиду злочинності, а й зовнішні – конфігурації геополітичної, регіональної кон'юнктури та структурно-функціональної ролі в них України, а також впливу транснаціональної злочинності [167, с. 453]. У свою чергу, розвиток регіональної системи запобігання злочинності розглядається як складова більш глобальних систем – національної та світової безпеки. У зв'язку з цим, під час її формування необхідно обов'язково враховувати не тільки кримінологічно значущі зовнішньополітичні, загальнонаціональні, а й внутрішньо регіональні конфігурації розвитку суспільства.

Ґрунтуючись на результатах дослідження В.В. Голіни, зазначимо, що **об'єкт** запобігання злочинності в регіонах – це все те, на що повинна впливати регіональна система запобігання злочинності, щоб не допустити розвитку злочинних проявів [154, с. 48].

Залежно від масштабу охоплення та територіального впливу, вважаємо за доцільне схематично описати вертикальну структуру елементів регіональної системи запобігання злочинності. У широкому розумінні, об'єднуючою для

всіх регіональних систем є світова система запобігання злочинності. Вона функціонує на основі міжнародних правових актів з протидії злочинності та за рахунок діяльності Міжнародної організації кримінальної поліції та інших суб'єктів. Її завданням є об'єднання зусиль національних правоохоронних органів країн-учасниць у галузі боротьби зі злочинністю. Регіональна система груп держав – регулює запобіжну діяльність у групах країн на основі законодавства і державних та правоохоронних органів країн-членів Європейського союзу, СНД та інших міждержавних об'єднань. Запобіжна система окремих держав – забезпечує протидію злочинності на рівні окремих держав на основі національного законодавства і діяльності державних суб'єктів протидії злочинності.

У контексті нашого дослідження *загальнодержавна система запобігання регіональній злочинності України* є інтегрованою базовою підсистемою для світової та Європейської регіональної (групи держав) системи запобігання злочинності. Одночасно вона виступає узагальнюючою системою для обласних (регіональних) підсистем усередині держави. Завданням *загальнодержавної системи запобігання регіональній злочинності* є забезпечення безпеки суспільства від злочинності та її наслідків на внутрішньому й міждержавному рівні.

Оскільки об'єктом цієї частини нашого дослідження є система запобігання регіональній злочинності в Україні, загостримо увагу на її структурі більш детально. Ця система по вертикалі об'єднує сукупність підсистем запобігання злочинності в регіонах (областях), включаючи АР Крим та міста, яким надано самостійний статус регіону. Останні підсистеми є базовими для загальнодержавної системи запобігання і узагальнюючими для підсистем нижчого порядку – систем запобігання злочинності в містах, селищах, поселеннях міського типу, які, у свою чергу, є також узагальнюючими для систем запобігання злочинності в районах, кварталах, на вулицях. Тобто регіональна система запобігання має розгалужену систему й повністю охоплює своїм впливом всі види злочинності на території вулиць, районів, селищ,

поселень міського типу, міст, областей, АР Крим у межах всієї країни. Такій само ієрархії підпорядковуються й регіональні підсистеми запобігання окремим видам злочинності – насильницькій, рецидивній, корисливій тощо.

Серед явищ соціального життя, що можуть виступати об'єктами запобіжного впливу, у кримінологічній літературі називають: 1) уражені вадами суспільні відносини, які порушують їх регулятивну функцію, деформують суспільне призначення; 2) криміногенні дефекти суспільної групової та індивідуальної правосвідомості; 3) «фонові» антигромадські прояви, тісно пов'язані з окремими видами злочинів (пияцтво, алкоголізм, наркоманія, проституція, бродяжництво, аморальність, віктимізація, насильство, бідність тощо); 4) сукупність узагальнених негативних явищ, процесів, недоліків на індивідуальному рівні, які детермінували вчинення конкретних злочинів, групи чи виду злочинів; 5) контингенти чи групи осіб, окремі особи, які виявляють ознаки протиправної поведінки; окремі негативні властивості особистості (аномалії, акцентуації, розлади тощо) [154, с. 48-49].

Наведена сукупність основних *цілей, функцій і завдань* регіональної системи запобігання злочинності представлена у вигляді певної ієрархії. Кожна мета може бути розгорнутою та деталізованою. Між тим, зупинимося на характеристиці регіональної системи суб'єктів запобігання злочинності.

Під системою суб'єктів запобігання злочинності розуміють сукупність об'єднаних спільною метою суб'єктів, які у взаємозв'язку та узгодженням у часі і просторі здійснюють свої повноваження [154, с. 62]. Система суб'єктів запобігання злочинності включає в себе декілька груп: а) органи та організації, які керують цією діяльністю, організують її, створюють систему управління нею (органи державної влади та управління, органи місцевого самоврядування); б) органи та організації, стосовно яких запобігання злочинності та злочинних проявів віднесено або має бути віднесено до основних завдань і функцій (МВС, СБУ, прокуратура, суд, спеціалізовані громадські організації); в) органи, установи, організації, функції та повноваження яких не мають цільового спрямування на запобігання злочинності та злочинним проявам, але їхня

діяльність посередньо впливає на запобіжні процеси щодо детермінантів злочинності та окремих злочинів (заклади освіти, культури, охорони здоров'я, соціальної допомоги, адміністрація підприємств, установ, організацій тощо) [147, с. 346; 110].

У кримінологічній літературі суб'єкти запобігання злочинності також поділяються на спеціалізовані та неспеціалізовані [236, с. 97-102; 260, с. 242]. До неспеціалізованих, як вже зазначалося, відносять державні органи та інших суб'єктів, до функціональних обов'язків яких запобігання злочинності не входить, але вони здійснюють його разом зі своїми основними функціями. Спеціалізованими вважаються ті суб'єкти, для яких запобігання злочинності є основною або однією з основних функцій. До системи неспеціалізованих суб'єктів запобігання злочинності загалом, а отже, і її проявам на регіональному рівні, зокрема, відносяться: вищі органи державної влади – Верховна Рада України, Президент України та Кабінет Міністрів України, міністерства, інші центральні та регіональні органи виконавчої влади. Саме під керівництвом цих суб'єктів відбуваються економічні, політичні, соціальні та інші перетворення в державі і її регіонах. Вони формують законодавчу та іншу нормативно-правову базу, яка є основою для запобігання як усій злочинності, так і окремим її видам (зокрема й у регіонах); встановлюють компетенцію, права та обов'язки інших суб'єктів запобіжної діяльності; здійснюють фінансування; кадрове, матеріально-технічне забезпечення; контролюють та здійснюють керівництво цілеспрямованими запобіжними заходами.

Провідна роль у запобіганні злочинності відводиться правоохоронним органам, для яких запобігання злочинності є пріоритетом. Діяльність цих суб'єктів здійснюється системно і охоплює всі види та форми злочинності на всіх рівнях на всій без виключення території країни. До правоохоронних органів належать: органи внутрішніх справ, служби безпеки України, органи прокуратури, судові органи, Державна фіскальна служба України, органи і установи виконання покарань, органи державної прикордонної служби тощо. Вказані суб'єкти нами розглядаються як самостійні підсистеми загальної

системи правоохоронних органів зі своїми функціями та завданнями із запобігання злочинності. До речі, з наведеного можливо схематично описати структуру системи суб'єктів запобігання злочинності в регіонах – у вигляді сукупності основних підсистем – правоохоронних і державних органів: підсистема органів внутрішніх справ; підсистема служби безпеки України; підсистема судових органів; підсистема Державної фіскальної служби України; підсистема органів і установ виконання покарань; підсистема органів державної прикордонної служби тощо.

За висновками О.М. Литвинова, соціальні системи мають певну структуру, тобто відповідним чином розташованих і взаємопов'язаних між собою елементів. Будь-який правоохоронний орган також складається з низки структурних підрозділів (управлінь, відділів, відділень, груп і т.д.). Ці підрозділи, що реалізують певні функції, складають набір компонентів (елементів) системи. Разом з тим, слід мати на увазі, що своєрідним елементом цієї системи виступають і окремі співробітники правоохоронних органів [240, с. 50]. Структурні елементи системи суб'єктів протидії злочинності пов'язані між собою по вертикалі і горизонталі, вони характеризуються наявністю внутрішньої та зовнішньої взаємодії з прагненням до самовдосконалення. Характеризуючись ієрархічністю побудови, вони здійснюють не хаотичний, а комплексний, цілеспрямований вплив на об'єкти протидії злочинності.

Весь процес недопущення вчинення злочинів схематично представлений як система, яка перешкоджає: зв'язкам між формуванням і функціонуванням криміногенних процесів у суспільстві; зв'язкам між цими процесами і формуванням особистості; зв'язкам між особою і ситуацією вчинення злочину [79, с. 11]. За даними фундаментальних кримінологічних досліджень, запобігання злочинності як важливий елемент інтегративної системи організованої протидії злочинності містить безліч різноманітних запобіжних заходів, чітких визначень рівнів і напрямів запобіжної діяльності суб'єктів, їх компетенції та природи самих заходів. Сучасний стан розвитку кримінологічної науки під час запобігання злочинності в регіонах дозволяє застосовувати

велику різноманітність запобіжних заходів з урахуванням тих цілей, які ставляться перед суб'єктами запобіжної діяльності. У кримінологічній науці такі заходи класифікуються за: а) рівнем, б) масштабом, в) змістом, г) суб'єктами, д) об'єктами, е) часом та ін. За рівнем розрізняються загальносоціальні, спеціально-кримінологічні та індивідуальні заходи запобігання злочинності; за масштабом – заходи, які здійснюються на певній території (держава, регіони), на окремому об'єкті (установа, підприємство, фірма); за належністю до відповідної групи осіб (неповнолітні, особи, звільнені з місць позбавлення волі, рецидивісти); за змістом – заходи соціально-економічного, соціально-демографічного, технічного, екологічного, правового та іншого характеру; за суб'єктами – заходи, що здійснюються органами всіх гілок влади відповідно до їх компетенції, ресурсного забезпечення, специфіки діяльності, організаціями, трудовими об'єднаннями, установами, громадськістю, окремими посадовими особами і громадянами; за об'єктами – відповідно до видів злочинів, на протидію яким вони спрямовані; за часом – постійні, невідкладні, тимчасові та ін. [154, с. 17]. Структурно система запобігання злочинності в регіонах складається з двох нерівнозначних частин, які в кримінології отримали назву «загальносоціальні» (вони спеціально не спрямовується на злочинність, але створюють умови не вигідності вчинення злочинів) та «спеціальні». Реалізація першого, більшого за обсягом, виду заходів спрямовується на розв'язання соціально-економічних проблем і одночасне забезпечення запобіжного впливу на соціальні передумови як усієї злочинності в регіонах, так і окремих її видів. Спеціальні, або, як їх прийнято називати, спеціально-кримінологічні заходи підпорядковуються спеціальній меті – безпосередній протидії злочинності в регіонах та її видам. У структурі спеціальних заходів також виділяються індивідуальні, які спрямовані на запобігання злочинам окремої особи або групи.

Самостійна, центральна – головна роль у регіональній системі запобігання злочинності нами відводиться профілактиці злочинності. Соціальна цінність профілактики злочинності визначається тим, що вона спрямована на

виявлення та усунення (нейтралізацію, блокування) її причин та умов. Комплекс профілактичних заходів запобігання дозволяє переривати таку злочинну діяльність, що замислюється, або вже розпочату, не допускати її закінчення та негативних наслідків [289, с. 49]. Профілактика злочинності надає можливості вирішувати запобіжні завдання з найменшими втратами для суспільства, без зайвого застосування механізму кримінально-правових репресій.

Саме профілактика є найбільш ефективним і гуманним різновидом запобігання злочинності, що дозволяє перешкоджати злочинам без застосування кримінально-правових репресій. У кримінологічній літературі, залежно від того, на які криміногенні явища й процеси спрямовані профілактичні заходи, поділяються за принципом професіоналізації і спеціалізації на такі види: а) профілактику випередження; б) обмеження; в) усунення; г) захисту [154, с. 23]. Наведене дає підстави звернути увагу на необхідність орієнтації акцентів у запобіганні злочинності в регіонах у бік не каральних методів протидії злочинності, а на її профілактику.

5.2 Основні загальносоціальні заходи запобігання регіональній злочинності в Україні

Загальносоціальне запобігання злочинності в регіонах як елемент загальної системи запобігання злочинності – це насамперед комплекс перспективних соціально-економічних і культурно-виховних заходів, спрямованих на подальший розвиток і вдосконалення суспільних відносин і усунення або нейтралізацію детермінантів, які породжують злочинність [211, с. 95-96] у регіонах в якості свого наслідку. Запобіжний потенціал такої діяльності полягає в тому, що вона шляхом створення охоронюваного регіонального простору, протидіє негативним явищам і процесам, які сприяють відтворенню або збільшенню рівня злочинності на регіональному рівні, стимулює законослухняну поведінку людини. Одночасно загальносоціальне

запобігання забезпечує соціально-економічні, культурні, морально-психологічні тощо підвалини для реалізації завдань спеціально-кримінологічного запобігання.

Загальносоціальне запобігання – це позитивний ефект продуманої регіональної соціально-економічної політики, яка здійснюється не тільки і не стільки з метою безпосереднього запобігання злочинності, а спрямована, передусім, на вирішення загальних економічних і соціальних завдань держави, розв’язання суперечностей у сфері економіки, морально-духовній, соціальній сфері життя людей у регіонах. Вона здійснюється різними органами державної влади та управління, громадськими формуваннями, для яких функція запобігання злочинності, загалом не є головною або професійною (фаховою) [211, с. 95-96]. Отже, запобіжний ефект досягається внаслідок успішної реалізації державної соціально-економічної політики загалом. У зв’язку з цим, можна стверджувати, що результативність загальносоціального запобігання тісно пов’язана та цілком залежить від ефективності реалізації регіональної соціально-економічної політики держави.

З огляду на це, виникає питання, яку політику потрібно проводити в країні для утримання злочинності – політику протидії злочинності, кримінально-правову, кримінологічну, регіональну або якусь іншу? Не зосереджуючись на аналізі вказаних напрямків політики, ґрунтовний аналіз яких наданий в юридичних дослідженнях [265; 392], спочатку запинимося на кримінологічній політиці. У сучасній Україні протидія злочинності є одним з напрямків внутрішньої політики держави. Цей напрямок на сьогодні стає одним з головних і пріоритетних [265, с. 19]. У науковій літературі цей курс отримав назву кримінологічної політики.

Кримінологічну політику держави, за висловленням кримінологів, можна вважати своєрідною ідеологією, під впливом якої, з одного боку, розробляються форми, завдання, зміст, принципи діяльності держави у сфері не репресивного напрямку, а з іншого – використовується найбільш обґрунтована із соціально-політичних позицій наявна, або розробляється відповідно до неї нова

теорія запобігання злочинності [84, с. 5]. За висновками визнаного в цій сфері фахівця П.Л. Фріса, кримінологічна (профілактична) політика є мистецтвом управління складною системою заходів запобіжного впливу на злочинність, заснована на глибокому вивченні злочинності та її причин, соціальних можливостей щодо зниження ступеню активності їх прояву, розробці науково-обґрунтованої стратегії й тактики запобіжної діяльності, що визначає основні, некаральні напрями в боротьбі зі злочинністю і розглядається як основоположна частина кримінальної політики, виконує провідну роль у загальнодержавному процесі протидії правопорушенням [392, с. 223]. Отже, кримінологічна політика спрямовується, насамперед, на запобігання злочинності й має за мету зниження ступеня інтенсивності її прояву та зниження негативних наслідків для суспільства. Разом з цим, ефективність протидії злочинності в державі обумовлюється ефективністю боротьби з нею в регіонах, а це, у свою чергу, забезпечується на основі заздалегідь отриманої, науково-обґрунтованої інформації про злочинність, її види та детермінацію на конкретних територіально-просторових системах. Це дає можливість більш зважено підійти до побудови адекватної системи запобігання злочинності.

Між іншим, Державною регіональною політикою визнають сукупність організаційних, правових і економічних заходів, здійснюваних державою у сфері регіонального розвитку відповідно до діючих стратегічних цілей [242, с. 318]. У попередньому розділі нами доведено, що серед важливих детермінуючих злочинність факторів є: непропорційний розвиток регіонів, історичні особливості їх формування та розвитку, відмінності в економіці, соціальних стандартах, демографічному складі населення, в якості життя, у культурологічних та інших особливостях. Отже, на обмеження впливу саме цих детермінантів і має бути спрямованим запобігання злочинності в регіонах. У цьому сенсі, стан злочинності в регіонах багато в чому обумовлюється ефективністю регіональної соціально-економічної та кримінологічної політики.

Серед великої кількості нормативно-правових актів, які визначають регіональну кримінологічну політику й регламентують запобігання

злочинності, окремо можна виділити декілька таких, реалізація яких безпосередньо сприяє реалізації мети загальноспеціального запобігання злочинності в регіонах. До них можна віднести положення Конституції України [189], Закони України «Про стимулювання розвитку регіонів» (2005 рік) [151], «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» (2010 рік) [152], Державну цільову програму розвитку українського села на період до 2015 року (затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 19 вересня 2007 р. № 1158) [298] та Державну стратегію регіонального розвитку на період до 2020 року (затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 6 серпня 2014 р. № 385) [297]. Аналіз та узагальнення положень цих нормативно-правових документів дозволяє визначити систему регіонального загальносоціального запобігання злочинності.

Гармонічний і всебічний розвиток регіонів як основа для побудови правової держави й законослухняного населення гарантується Конституцією України. Так, статтею 1 та статтею 132 Конституції України чітко визначений територіальний устрій України, який ґрунтується на засадах єдності та цілісності державної території, поєднанні централізації і децентралізації в здійсненні державної влади. Держава гарантує збалансованість соціально-економічного розвитку всіх регіонів, з урахуванням їх історичних, економічних, екологічних, географічних і демографічних особливостей, етнічних і культурних традицій.

Зі змісту Закону України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» від 1 липня 2010 р. № 2411-VI (2010 рік) [152] можна визначити основні напрямки загальносоціального запобігання злочинності в регіонах якими є: розбудова державності; розвиток місцевого самоврядування та стимулювання розвитку регіонів; формування інститутів громадського суспільства, економіки, соціальної, екологічної, техногенної, гуманітарної сфер та ін. Зауважимо, що в ст. 8 цього Закону зазначено, зокрема: подолання бідності, зменшення соціального розшарування шляхом сприяння самозайнятості населення, розвитку малого і середнього бізнесу, недопущення виникнення заборгованості

із заробітної плати на підприємствах, в установах, організаціях усіх форм власності; подолання бездомності громадян, безпритульності і бездоглядності дітей тощо.

Стратегічною метою регіональної кримінологічної політики відповідно до Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року [263] є створення умов для динамічного, збалансованого розвитку України та її регіонів, забезпечення їх соціальної та економічної єдності, підвищення рівня життя населення, додержання гарантованих державою соціальних стандартів для кожного громадянина незалежно від його місця проживання [297, с. 66].

Досягнення цієї мети можливе шляхом здійснення передбаченого в ст. 1 Закону України «Про стимулювання розвитку регіонів» [151] стимулювання розвитку регіонів. Це відбувається за рахунок виконання комплексу правових, організаційних, наукових, фінансових та інших заходів, спрямованих на досягнення сталого розвитку регіонів на основі поєднання економічних, соціальних та екологічних інтересів на загальнодержавному та регіональному рівнях; максимально ефективного використання потенціалу регіонів в інтересах їх мешканців та держави загалом [151]. Реалізація вказаної мети має сприяти виконанню основних цілей загальносоціального запобігання злочинності в регіонах, якими є подолання, або обмеження криміногенно небезпечних протиріч у суспільстві, поступове викорінення негативних явищ, створюваних політичними, економічними, психологічними, ідеологічними, міжнаціональними та іншими чинниками виникнення криміногенного потенціалу в суспільстві.

Зі змісту положень Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року [297] визначимо перелік суб'єктів загальносоціального запобігання злочинності в регіонах, їх функції та повноваження.

Так, *Президент України* [297] визначає основні напрямки розвитку держави, зокрема у сфері соціально-економічного розвитку регіонів і територій та розвитку місцевого й регіонального самоврядування. При Президентові створено Національний Комітет економічних реформ, який у співпраці з

центральною та місцевими органами виконавчої влади, експертами неурядових і дослідних інститутів, представниками міжнародних інституцій і приватного сектору визначає основні напрямки реформування економіки держави та регіонів.

Верховна Рада України – визначає засади державної регіональної політики відповідно до її повноважень, визначених Конституцією України [297].

Кабінет Міністрів України – забезпечує [297] затвердження державної стратегії регіонального розвитку України, плану її реалізації та звіту з виконання. Мінекономрозвитку – забезпечує формування та реалізацію державної регіональної політики; здійснює підготовку та внесення на розгляд Кабінету Міністрів України пропозицій щодо узгодження цілей, пріоритетів, завдань і заходів центральних та місцевих органів виконавчої влади, органів виконавчої влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування під час розроблення та реалізації документів, що стосуються забезпечення формування та реалізації державної регіональної політики, проведення моніторингу та оцінки результативності виконання визначених завдань Міністерства, інші центральні органи виконавчої влади – беруть участь у формуванні та реалізації державної регіональної політики; розробці та реалізації Державної стратегії регіонального розвитку, плану її реалізації; проектів нормативно-правових актів з питань державної регіональної політики.

Верховна Рада Автономної Республіки Крим, обласні, Київська та Севастопольська міські ради – здійснюють погодження проекту Державної стратегії регіонального розвитку; затверджують регіональні стратегії розвитку та плани реалізації регіональних стратегій розвитку; затверджують звіти щодо результатів моніторингу й оцінки виконання регіональних стратегій розвитку та планів їх реалізації; забезпечують врахування спільних інтересів територіальних громад регіону під час розроблення регіональних стратегій розвитку[297].

Рада міністрів Автономної Республіки Крим, обласні, Київська та Севастопольська міські державні адміністрації – забезпечують [297] в регіоні реалізацію державної регіональної політики; здійснюють підготовку і внесення на розгляд Мінекономрозвитку пропозицій щодо узгодження дій органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування з реалізації в регіоні державної регіональної політики; погоджують проект Державної стратегії регіонального розвитку; забезпечують розроблення проекту регіональної стратегії розвитку, плану реалізації регіональної стратегії та затвердження плану реалізації регіональної стратегії; проводять оцінку виконання регіональних стратегій розвитку і планів їх реалізації, готують та подають відповідні звіти Верховній Раді Автономної республіки Крим, обласним, Київській та Севастопольській міським радам; подають звіти щодо результатів моніторингу й оцінки виконання регіональних стратегій розвитку та планів їх реалізації Мінекономрозвитку.

Районні, міські, селищні, сільські ради – забезпечують підготовку та подають до Верховної Ради, Автономної Республіки Крим та обласних рад пропозиції щодо врахування їх інтересів під час розроблення проекту державної стратегії регіонального розвитку та плану її реалізації; регіональних стратегій розвитку і планів їх реалізації, а також інвестиційних програм (проектів), спрямованих на розвиток регіонів[297].

Асоціації та інші об'єднання органів місцевого самоврядування, агенції регіонального розвитку, громадські об'єднання, юридичні та фізичні особи – беруть участь у розробленні та забезпеченні реалізації державної регіональної політики[297].

Реалізація Державної стратегії регіонального розвитку до 2020 року [297] та інших, вище вказаних, нормативно-правових документів нами розглядається як фундамент для загальносоціального запобігання регіональній злочинності, оскільки перелічені в них заходи мають здійснюватися на основі партнерства, координації та узгодження діяльності всіх основних учасників – суб'єктів

запобігання. Вони мають забезпечувати одночасний вплив всіх суб'єктів на соціально-економічні обставини, що детермінують регіональну злочинність.

У зв'язку з цим, головною метою наступного десятиліття має стати *стабілізація виробництва, оновлення економічного зростання кожного з регіонів України, підвищення на цій основі рівня та якості життя населення*, створення науково-технічних підстав для зміцнення нашої країни на європейському та світовому ринках.

Основні зусилля органів центральної та регіональної державної влади мають бути сконцентровані на вирішення таких завдань, як: підвищення обороноздатності країни; зміцнення економічних основ територіальної цілісності й стабільності держави; сприяння розвитку й поглибленню економічних реформ; формування в усіх регіонах багатокладної економіки; розвиток регіональних і загальнодержавних ринків товарів та послуг, праці і капіталу; скорочення відмінностей у рівні соціально-економічного розвитку регіонів; розвиток міжрегіональних інфраструктурних систем (транспорту, зв'язку, інформатизації); стимулювання розвитку районів та міст, які наділені великим науково-технічним потенціалом, і які здатні виявитися «локомотивами» економічного зростання країни.

Позитивна роль у створенні в регіонах системи антикриміногенних факторів відводиться *модернізації структури господарства* в індустріально розвинених регіонах за принципами економіки постіндустріального типу. Не менш важливе значення надається забезпеченню умов для створення робочих місць за рахунок залучення державних та іноземних інвестицій у виробництво підприємств регіонів, економічно слаборозвинених. Впливовий антикриміногенний ефект міститься у забезпеченні державного регулювання цін на продукцію природних монополій, перш за все у добувних, преробних та виробничих галузях, а також транспорту та енергетики.

Не менш вагомим антикриміногенним ефектом можна досягти шляхом поліпшення соціально-кримінологічної обстановки за допомогою удосконалення регіональної соціально-економічної політики. У цій сфері

потребують втілення заходи, спрямовані на: 1) збільшення національного багатства країни шляхом ефективного використання природно-ресурсного, трудового і науково-технічного потенціалів кожного регіону й тісної співпраці між ними; 2) вирівнювання ступенів соціально-економічного розвитку регіонів з урахуванням ефективності територіального поділу праці, раціоналізації системи розселення, соціальних та інших особливостей; 3) підтримку вітчизняного виробника; 4) розвиток експортоорієнтованої та імпортозаміної промисловості; 5) стимулювання внутрішньорегіональної збалансованості економічного розвитку, екологічного стану, соціально-демографічних та соціально-політичних процесів.

Перспективними антикриміногенними напрямками діяльності державних та регіональних органів влади у вказаному напрямку можуть виявитися: поліпшення функціонування галузей виробництва в ринкових умовах; створення сприятливих умов для розвитку в регіонах підприємництва й ринкової інфраструктури при проведенні приватизації державного майна, земельної реформи та інших ринкових перетворень; облаштування державних кордонів і налагодження зв'язків між прикордонними регіонами; удосконалення економічного районування та узаконення на найвищому рівні мережі економічних регіонів.

У соціальній сфері потребують проведення заходи, спрямовані на: забезпечення повної зайнятості населення в регіонах; підвищення рівня добробуту та стабілізації рівня життя населення; гарантування продовольчої забезпеченості; запобігання погіршення демографічної ситуації й депопуляції населення; здійснення заходів щодо продовження життя населення й підвищення його природного приросту. Особливої уваги заслуговують заходи, спрямовані на: запобігання забруднення довкілля; ефективне використання природних ресурсів; екологічно обґрунтоване розміщення продуктивних сил тощо. Важливе антикриміногенне значення відводиться розв'язанню соціально-економічних проблем на територіях регіонів сільськогосподарської спрямованості.

Зі змісту Державної цільової програми розвитку українського села на період до 2015 року [298] (далі Програма) можна визначити, що усунення негативних факторів соціально-економічного характеру в сільськогосподарських регіонах може відбуватися за такими напрямками: 1) розвиток соціальної сфери села й сільських територій, де передбачене розв'язання проблем трудової зайнятості та ліквідації зубожіння сільського населення, комплексного розвитку соціальної інфраструктури українського села, зокрема, житлового будівництва, комунального й побутового обслуговування, автомобільних доріг, закладів освіти, охорони здоров'я, культури, спорту, торгівлі тощо; 2) розвиток аграрного сектору, що передбачає забезпечення його конкурентноздатності, гарантування продовольчої безпеки країни, доведення рівня споживання продуктів харчування до науково-обґрунтованих норм, шляхом підвищення ефективності використання земель, розвитку різних форм господарювання, розвитку аграрного ринку, удосконалення системи матеріально-технічного забезпечення сільського господарства, удосконалення системи управління, покращення наукового й кадрового забезпечення [298].

Усуненню негативних економічних факторів злочинності в сільськогосподарських регіонах сприятиме реалізація конкретних заходів, спрямованих на: розвиток підприємництва, розв'язання проблем зайнятості та ліквідації зубожіння сільського населення; реконструкцію автомобільних доріг, транспортного сполучення та зв'язку; забезпечення матеріально-технічними ресурсами сільськогосподарського комплексу; його фінансове забезпечення; розвиток аграрного ринку; розвиток рослинництва; розвиток тваринництва; підтримка доходів сільськогосподарських товаровиробників; налагодження зовнішньоекономічної діяльності; удосконалення чинної бюджетної та податкової політики тощо [298].

Впливовими соціальними зусиллями можуть виявитися передбачені Програмою заходи, що були б спрямовані на подальший розвиток соціальної сфери села та сільських територій; організацію забезпечення соціальних

стандартів і нормативів умов проживання населення в сільськогосподарських регіонах, комплексний підхід соціальної інфраструктури українських міст і селищ у сільськогосподарських регіонах; удосконалення інженерної інфраструктури; розвиток житлового будівництва і комунального облаштування; підвищення рівня освіти; удосконалення медичного обслуговування; налагодження культурно-дозвільної діяльності в сільській місцевості, збереження і розвиток традиційної культури регіонів; поліпшення побутового обслуговування сільського населення; розвиток фізичної культури, спорту і туризму на селі; покращення торгівельного обслуговування сільського населення; створення умов для закріплення молоді на селі; забезпечення державної підтримки розвитку сільської поселенської мережі на депресивних територіях; удосконалення системи управління сільськими територіями тощо. Чільне місце відводиться заходам у сфері капітального будівництва об'єктів житлового, освітнього, культурного, побутового та оздоровчого призначення [298]. Істотним результатом таких зусиль має бути стримування міграційних процесів, відтоку молоді із села, збереження здоров'я населення сільськогосподарських регіонів і, як наслідок, сприяння відновленню трудового та інтелектуального потенціалу в аграрному секторі та усунення факторів, сприятливих для злочинності у цій місцевості.

Впровадження окреслених заходів має сприяти: підвищенню конкурентоспроможності регіонів; створенню робочих місць шляхом розвитку власного виробництва; територіальній соціально-економічній інтеграції; налагодженню ефективного державного управління у сфері регіонального розвитку, удосконаленню системи стратегічного планування на національному та регіональному рівнях. Їх наслідком має стати самоусунення соціально-економічних та інших передумов регіональної злочинності.

Суттєвого запобіжного ефекту можна досягти за рахунок розвитку **прикордонних регіонів**. Основними завданнями державної політики за цим напрямом може виявитися: сприяння залученню підприємств, організацій та

установ до програм прикордонного співробітництва в рамках операційних програм Європейського інструменту сусідства на 2014-2020 роки.

Вагомого профілактичного ефекту можна досягти за рахунок реалізації проектів, спрямованих на підвищення рівня соціально-економічного розвитку прикордонних територій, поліпшення їх екологічного стану, розбудову прикордонної інфраструктури, розвитку туризму тощо. Не менш важливим може виявитися налагодження ділової прикордонної інфраструктури та співпраці між місцевими і регіональними громадами країн-сусідів, шляхом розроблення та втілення спільних прикордонних проектів соціально-гуманітарного, економічного, культурного, екологічного спрямування. Позитивним прикладом досвіду такої діяльності є розроблення механізму реалізації Угоди про виїзну ярмаркову торгівлю в прикордонних регіонах України і Республіки Білорусь, під час якої здійснюється обмін товарами національного виробництва. У сукупності це сприяє збільшенню товарообігу між країнами і, як наслідок, покращення добробуту населення.

В цілому залежно від типу та спеціалізації регіонів, загальнодержавним та регіональним органам влади необхідно здійснити комплекс заходів, спрямованих на істотне збільшення місцевих доходів та підвищення рівня і якості життя населення. Цьому сприятиме впровадження інноваційної моделі регіонального економічного і соціального розвитку на основі застосування ефективного менеджменту та раціонального використання наявних природних, виробничих, демографічних та інтелектуальних ресурсів з використанням новітніх технологій. В усіх регіонах України існує достатній природно-ресурсний, демографічний та економічний потенціал для відтворення високоприбуткової регіональної економіки. Це може стати фундаментом для інноваційного прориву і створення антикриміногенного соціально-економічного середовища. З цією метою **пропонується спрямовувати не менше 5% ВВП на інвестиції в освіту та науку в Україні. Раціональне використання інтелектуального потенціалу української нації надасть можливість вивести Україну у світові лідери високотехнологічної**

продукції, а належне матеріально-технічне її забезпечення дозволить зберегти інтелектуальний генофонд у державі. Потребує також встановлення ефективного контролю над регіональним криміногенним простором – подолання корупції, злочинності у сфері економіки, у сфері використання виробничих, природних та інтелектуальних ресурсів. Це матиме наслідки не лише у вигляді підвищення добробуту, безпеки і якості життя населення, а за рахунок зменшення тиску злочинності на суспільні відносини, обумовить збільшення дохідної частини регіонів мінімум в 3 рази. Для цього пропонується налагодження щорічного моніторингу регіональної злочинності; збільшення матеріально-технічного забезпечення правоохоронних органів для подолання корупції в усіх сферах економіки, державного управління та у власній системі; зменшення тиску на суспільні відносини регіональної злочинності у сфері економіки, насильницької, неповнолітніх, рецидивної і інших видів злочинності; впровадження у правоохоронну діяльність сучасних технічних систем моніторингу та контролю за соціально-територіальним простором: програмно-апаратних комплексів відео-моніторингу, ІТ-технологій, GIS-технологій.

У кримінології справедливо відмічається, що деформація в культурно-виховній сфері та зниження рівня законослухняності громадян відбуваються внаслідок невиконання державою соціальних зобов'язань перед суспільством [139, с. 120]. Всі перелічені заходи спрямовані, зокрема, і на мінімізацію криміногенного впливу окресленого фактору. Таким чином, виходячи з того, що регіональна злочинність як система має різнорівневі характеристики й детермінується факторами соціального, економічного, психологічного та іншого порядку, вона потребує комплексного загальносоціального запобігання.

Загальносоціальні запобіжні заходи за своєю масштабністю та різнобічністю мають чинити вплив на подальший розвиток і вдосконалення суспільних відносин, усунення труднощів, що гальмують нормальний розвиток регіонів, перешкоджають формуванню законослухняної особистості [139,

с. 116]. Отже, обставинам об'єктивної дійсності, які мають криміногенне значення для регіональної злочинності, передусім, необхідно протиставити комплекс загальносоціальних антикриміногенних заходів. Оскільки ці заходи запобігання містять у собі вплив на негативні економічні, соціальні, політичні, ідеологічні, культурні, нормативно-правові та інші передумови, то на груповому та індивідуальному рівні вони створюють атмосферу неvigідності протиправної діяльності.

5.3 Спеціально-кримінологічне запобігання регіональній злочинності в Україні

Спеціально-кримінологічне запобігання регіональній злочинності суттєво доповнює та конкретизує загальносоціальне запобігання та одночасно виступає фактором підвищення його ефективності. В юридичній літературі спеціально-кримінологічним запобіганням визнається цілеспрямована діяльність державних органів і громадських формувань щодо впливу на конкретні криміногенні явища, процеси, фактори, причини та умови з метою їх усунення, нейтралізації або послаблення чи стримування. Заходи спеціально-кримінологічного запобігання обумовлені наявністю злочинності, її станом, структурою та негативними тенденціями, конкретними детермінантами злочинності загалом, її окремих видів і груп. Призначення та цілеспрямованість її заходів саме на недопущення конкретних видів і груп злочинних посягань, реалізація таких заходів суб'єктами, для яких виконання запобіжної функції віднесено до їх основних задач відрізняють спеціально-кримінологічне запобігання від загальносоціального [156, с. 127-130; 211, с. 95-96; 147, с. 327-329; 205, с. 185-188; 204, с. 296-298; 206, с. 160-161].

Нагадаємо, що метою спеціально-кримінологічного запобігання регіональній злочинності є істотне зниження кількісних і позитивні зміни якісних показників злочинності в регіонах і в країні.

За масштабом застосування заходи спеціально-кримінологічного запобігання мають здійснюватися на загальнодержавному, регіональному та галузевому рівнях [275, с. 121]. Загальнодержавні заходи – це такі, за допомогою яких правоохоронні органи можуть впливати на кількісні та якісні показники (структуру, рівень, динаміку тощо) злочинності в регіонах, а також на її причини та умови в масштабах всієї країни. Регіональні спеціально-кримінологічні заходи безпосередньо спрямовуються на усунення криміногенних чинників та змінення показників злочинності в окремих вражених цим явищем регіонах, наприклад, в області, районному центрі. Галузеві заходи спрямовані на запобігання злочинності в територіально-просторових системах на рівні певного соціального середовища – у містах і сільській місцевості, на державних та колективних підприємствах тощо.

Як зазначалося, регіональна система суб'єктів запобігання злочинності функціонує на загальнодержавному та регіональному рівні. Вона має законодавчо визначену ієрархічну систему підпорядкування і складається з окремих взаємопов'язаних підсистем – суб'єктів державних і правоохоронних органів в областях, АР Крим, містах Київ та Севастополь. Ця система об'єднує різноманітні соціальні та державно-правові системні утворення, що здійснюють функції протидії злочинності. Вони являють собою складний організм загальнодержавних і регіональних адміністративних, правоохоронних і судових установ, об'єднаних спільною метою запобігання злочинності. Діяльність цих суб'єктів має бути узгодженою в часі і просторі.

На практиці, у регіонах запобіжна діяльність вказаних суб'єктів має базуватися на попередньому аналізі злочинності в конкретних територіально-просторових межах. Вона полягає у виявленні її територіальних особливостей, причин та умов злочинності, факторів, що обумовлюють її стан та тенденції. На цій базі здійснюється прогнозування розвитку злочинності, програмування та планування заходів з протидії. Як основну концепцію системної діяльності зі спеціально-кримінологічного запобігання злочинності в регіонах слід розглядати її комплексний, цільовий і стратегічний характер, спрямований на:

1) отримання об'єктивних даних про стан злочинності в регіонах (про її регіональні закономірності: особливості структурного розподілу, динаміку, коефіцієнти, нерівномірності територіальної поширеності, кримінальну враженість регіонів окремими видами злочинів тощо); 2) дослідження факторів, що детермінують злочинність та її територіальні відмінності; 3) прогнозування, програмування та планування запобігання злочинності з урахуванням її місцевих закономірностей; 4) удосконалення застосування кримінального, кримінально-процесуального та кримінально-виконавчого законодавства; 5) створення регіональної системи загальносоціальних і спеціальних заходів протидії злочинності на основі сучасних досягнень науки і техніки та з урахуванням регіональних закономірностей злочинності і специфіки її детермінації. Щодо регіонального аналізу та дослідження детермінантів злочинності в регіонах, то детально цей процес нами описаний у попередніх розділах. Тому зупинимося на інших елементах запропонованої системи.

Важливим елементом системи спеціально-кримінологічного запобігання слід розглядати програмування протидії злочинності. Колектив авторів під керівництвом В.В. Голіни провів ретельне дослідження регіональних комплексних програм запобігання злочинності, строк дії яких охоплює період з 2005 до 2015 рр. Вивчення його змісту дозволяє констатувати, що за його результатами вчені виявили ряд системних недоліків у програмуванні запобіжних заходів у регіонах нашої країни. Серед найбільш розповсюджених вчені називають такі: дублювання змісту загальнодержавної програми [84, с. 199]; формальний, декларативний характер запланованих заходів, перевірити виконання яких неможливо [84, с. 202-203]; невизначеність персональної відповідальності за координацію сил та засобів усіх суб'єктів запобігання з виконання запланованих заходів [84, с. 203]; відсутність наслідків за невиконання запланованих заходів [84, с. 204]; відсутність вказівок на наявність специфічних проблем на тій або іншій території [84, с. 205]; а в таких містах, як Луганськ та Кіровоград, взагалі були відсутні будь-які програми [84, с. 195]. На

схожі недоліки в протидії злочинності у своїх регіонах вказують і зарубіжні автори [316, с. 19-21].

За нашим аналізом, існують і інші недоліки в програмуванні протидії злочинності. Так, відповідно до статті 3 Конституції України, людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави [189]. Важливою гарантією забезпечення вказаних прав і свобод від злочинних посягань є кримінальне законодавство України та Комплексні програми з профілактики злочинності.

Проте в Державній стратегії регіонального розвитку та в Законі України «Про стимулювання розвитку регіонів» [297; 151] відсутні заходи, які б передбачали запобігання злочинності. Так само і програмні документи, які регламентують діяльність із запобігання злочинності та протидії окремим її видам, не завжди враховують основні стратегічні напрямки соціального, економічного, культурного й т.д. розвитку регіонів. Складається помилкове враження, що розвиток регіонів і запобігання злочинності – це незалежні процеси, які можливі один без одного, а ефективного регіонального розвитку можна досягти і без протидії злочинності, як і ефективне запобігання регіональній злочинності обійдеться без зваженої економічної й соціальної регіональної політики. Такий стан речей, на наш погляд, є неприпустимим недоліком, який суттєво знижує можливості для гармонічного розвитку регіонів і впливає на стан злочинності на їх території.

Між тим, виконання таких програм і врахування всіх сторін регіонального середовища сприятиме: поліпшенню кримінальної обстановки в регіонах; покращенню соціально-економічного та культурного життя населення; активізації взаємодії органів державних органів, органів місцевого самоврядування й громадських інститутів у запобіганні регіональній злочинності; створенню умов, що забезпечують невідворотність кримінальної

відповідальності і покарання за вчинені злочини [17, с. 294-295; 316, с. 19; 2]. Важливим напрямком удосконалення програмування запобігання злочинності розглядається надання суб'єктам протидії злочинності обґрунтованих даних із прогнозу регіональної злочинності.

Що стосується прогнозування, то в кримінологічній літературі ним визнається процес науково-обґрунтованого пізнання майбутнього стану, рівня, динаміки й структури злочинності, завдяки вивченню тенденцій розвитку цього явища в минулому [211, с. 127]. За допомогою прогностичної інформації, за висловленням Г.А. Аванесова, можна досягати того, щоб система заходів запобігання злочинності (цілі, засоби, методи і т.д.) і її внутрішня координація відповідали не лише теперішнім інтересам і потребам суспільства, але й майбутнім його умовам життя [8, с. 20]. Досліджуючи стан, структуру і динаміку злочинності, встановлюючи характерні для цього соціально-правового явища закономірності, кримінологія не лише науково пояснює теперішнє, але й створює базу для передбачення і прогнозування майбутніх змін злочинності [332, с. 9].

Іншими словами прогнозування – це процес наукового передбачення майбутнього стану прогнозованого об'єкта на основі аналізу його минулого й теперішнього стану шляхом систематичного отримання науково-обґрунтованої інформації, яка містить кількісну і якісну характеристику досліджуваного явища відносно перспективного періоду [5, с. 18]. Таким чином, у контексті нашого дослідження прогнозування злочинності в регіонах можна розглядати як передбачення майбутнього стану злочинності в адміністративно-територіальних одиницях країни на основі дослідження інформації про її минулий і теперішній стан, структуру, динаміку, територіальну розповсюдженість та тенденції.

Кримінологічне прогнозування, поряд із плануванням, є невід'ємними елементами управління запобіганням (*в авторській редакції – профілактикою*) злочинності, яка, окрім названих, ще включає в себе: збір та аналіз інформації про злочинність, її структуру, динаміку, злочинні явища, а також про стан і

практику здійснення запобіжної діяльності для подальшого прогнозування тенденцій розвитку означених позицій; прийняття на основі зібраної інформації та прогнозованих тенденцій управлінських рішень, спрямованих на вдосконалення запобіжної діяльності; реалізацію запланованих профілактичних заходів; контроль та оцінку результатів [47, с. 104]. Цінність прогнозування злочинності й розробка відповідного методичного інструментарію полягає в тому, що вони надають можливість підготувати наукову основу для приймання перспективних рішень у запобіганні злочинності, надати інформацію про майбутнє, що використовується в перспективному плануванні розвитку й діяльності правоохоронних органів, на основі яких відбувається своєчасна випереджальна розстановка сил і засобів названих органів і напрямків їх діяльності [55, с. 97]. Отже, кримінологічне прогнозування має складати основу всієї науково-обґрунтованої діяльності зі спеціально-кримінологічного запобігання і протидії злочинності в державі та її регіонах.

В юридичній літературі виділяють три рівні наукового передбачення. Перший – це передвіщення, що здійснюється на буденному рівні на основі знання знакових подій (явищ) та інтуїтивних здібностей. Другий – прогнозування, яке ґрунтується на наукових засобах, як правило, кількісних параметрах, закономірностей їхньої зміни, що відбивають об’єктивні тенденції нинішнього та майбутнього стану об’єкта передбачення. Третій – планування, яке поряд із прогнозуванням зміни об’єкта прогнозу передбачає діяльність, що слід згідно з цими змінами здійснити тепер і в майбутньому [147, с. 390]. Отже, прогнозування злочинності в регіонах має надзвичайно важливе практичне значення. Оскільки, по-перше, виступає засобом поглиблення наукових знань про об’єктивні закономірності досліджуваних явищ і процесів. По-друге, дозволяє заздалегідь приймати управлінські рішення щодо планування запобігання та протидії злочинності. По-третє, готує наукову базу для прийняття перспективних рішень і розробки конкретних заходів, орієнтованих на забезпечення випереджальної раціональної діяльності загальнодержавних і регіональних суб’єктів запобігання злочинності. По-четверте, обумовлює

диференційовану запобіжну діяльність на основі реальних тенденцій та майбутнього стану злочинності в конкретних регіонах.

Мета регіонального кримінологічного прогнозування міститься в розробці науково-обґрунтованого припущення відносно майбутнього розвитку злочинності в регіонах країни.

Якщо визначати *предмет* прогнозування, то він не обмежується самою злочинністю. Сучасний стан розвитку кримінологічної науки та практики за предметом передбачення виділяє політичне, економічне, соціальне, демографічне, екологічне і інші види прогнозування. За справедливим твердженням А.П. Закалюка, в узагальненому вигляді кримінологічне прогнозування може здійснюватися щодо всіх процесів, явищ і факторів, що складають предмет кримінології і мають кримінологічне значення [147, с. 391]. Дотримуючись у цьому сенсі позиції вченого, визначимо *предмет* прогнозування злочинності в регіонах як процес пізнання майбутнього стану явищ, факторів, діяльнісних проявів, що становлять предмет кримінології або мають кримінологічне значення з метою забезпечення управління діяльністю у сфері їх функціонування. З наведеного, визначимо *об'єкти* прогнозування злочинності в регіонах. По-перше, до таких відноситься загальна злочинність (як система) у кожному з регіонів (підсистем) країни. По-друге, злочинність окремих видів: рецидивна, злочинність неповнолітніх, корислива, насильницька і т.д. По-третє, фактори, що обумовлюють злочинність та окремі її види; По-четверте, поведінку та категорії осіб, схильних до вчинення злочинів. По-п'яте, функціонування системи запобігання злочинності.

Суб'єкти прогнозування злочинності в регіонах поділимо на спеціалізовані та неспеціалізовані. До *спеціалізованих* віднесемо спеціалістів у галузі правоохоронної діяльності, для яких прогнозування є професійною діяльністю – фахівців інформаційно-аналітичних підрозділів, науково-дослідних інститутів, вищих навчальних закладів, досвідчених працівників МВС, СБУ, прокуратури, суду тощо. До *неспеціалізованих*, відповідно, – фахівців, для яких така діяльність не входить у їх компетенцію, але вони за

своїм фахом, родом занять, досвідом та освітою мають відповідні знання та здібності до прогнозування певних соціальних процесів – це політики, економісти, соціологи, політологи, журналісти й т.д.

У своїй практичній діяльності правоохоронні органи можуть застосовувати велику кількість різноманітних прогнозів. У науковій літературі в різних сполуках виділяються такі види прогнозів: оперативний (поточний), короткостроковий, середньостроковий, довгостроковий, наддостроковий [7, с. 30; 47, с. 104; 148, с. 145].

Оперативний (поточний) – це такий прогноз, що складається на місяць, квартал або шість місяців. Як правило, він розрахований на перспективу, протягом якої не очікується суттєвих змін кількісних або якісних ознак об'єкта дослідження; *короткостроковий* – на перспективу лише кількісних змін; *середньостроковий* – охоплює перспективу між коротко- і довгостроковим прогнозами з домінуванням кількісних над якісними змінами; *довгостроковий* – розрахований на період з ймовірністю не лише кількісних, але й переважно якісних змін; *наддостроковий* – охоплює перспективу, коли можливі настільки значні зміни, що, по суті, можна вести мову лише про передбачення самих загальних перспектив розвитку суспільних відносин [45, с. 12].

Головне призначення кримінологічного прогнозування полягає в підвищенні ступеня наукової обґрунтованості планування, програмування й інших рішень у сфері запобігання та протидії злочинності. Кримінологічні прогнози потребують широкого застосування для визначення стратегії і тактики запобігання та протидії злочинності в державі та її регіонах. На практиці довгострокові прогнози мають враховуватися під час формування кримінальної та кримінологічної політики, на їх основі повинні розроблятися основні напрямки запобігання та протидії злочинності. Середньострокові прогнози є основою для розробки комплексних планів запобігання злочинності, а також профілактичних планів територіальних правоохоронних органів. Поточні та короткострокові прогнози допомагають в організації повсякденної

профілактичної діяльності в рамках адміністративних ділянок: районів, міст або селищ.

Узагальнюючи результати власного дослідження щодо закономірностей регіональної злочинності у країні та ґрунтуючись на фундаментальних положеннях кримінологічної теорії[7, с. 36-40; 8, с. 20-22; 6, с. 186-205; 332, с. 10-20; 150; 268; 184; 299; 372, с. 23-28; 211, с. 130-131; 3, с. 144-164; 148, с. 68], слід зазначити, що в основу прогнозування злочинності в регіонах можуть бути покладені три взаємодоповнюючих джерела інформації про майбутнє: дані умовного перенесення на майбутнє регіональних тенденцій злочинності, на підставі розвитку добре відомих у минулому й у теперішній час закономірностей її динаміки, структурного розподілу, територіальної поширеності й т.д.; модель майбутнього стану злочинності (чи її видів) у регіонах, побудована відповідно до очікуваних або бажаних змін ряду факторів, перспективи розвитку яких достатньо добре відомі; результати оцінки перспектив розвитку кримінологічної обстановки в кожному з досліджуваних регіонів на підставі досвіду фахівців, за допомогою добре відомих схожих явищ і процесів.

Відповідно до цього, на практиці й у теорії прогнозування найбільшого розповсюдження набули три методи розробки прогнозів, що доповнюють один одного: екстраполяція, моделювання, метод експертних оцінок. Хоча заради справедливості слід відзначити, що у сфері кримінологічного прогнозування робляться спроби застосування й інших *методів* – *математичних, кібернетичних* і т.д. Але, на жаль, для розгортання на базі останніх двох методів повноцінних прогностичних досліджень на сьогодні в Україні відсутні сприятливі кадрові, технічні та економічні умови. Тому найбільш широкого використання в теорії та в практичній діяльності набули *екстраполяція, моделювання, методи експертних оцінок*.

Екстраполяція – здійснюється шляхом проектування динамічних рядів показників злочинності на майбутнє на основі розрахунку та аналізу попередніх і теперішніх даних щодо рівня або структури злочинності. Практикою

доведено, що метод екстраполяції надає найбільш точні результати лише в короткостроковому періоді (на 2-3 роки). У разі збільшення прогнозованого періоду, точність отриманих результатів суттєво знижується. Об'єктивними ризиками тут виступають зміни в економіці, законодавстві, демографічній структурі населення, реакція правоохоронних органів на коливання рівнів злочинності тощо. Навіть зміни керівників територіальних правоохоронних органів, і пов'язана з цим активізація їх діяльності, може суттєво вплинути на зміни в стані злочинності регіону. Крім цього, під час прогнозування злочинності в регіонах варто враховувати не лише локальні, а й загальнодержавні зміни.

Моделювання використовується переважно для якісного опису розвитку прогнозованого об'єкту. У цьому випадку суб'єкти прогнозування представляються із загальних закономірностей розвитку досліджуваних у регіоні явищ і мають на меті виділити найбільш важливі проблеми перспективного розвитку історичного, соціального, економічного й іншого характеру.

У регіональному кримінологічному прогнозуванні набув широкого застосування **метод експертних оцінок**. Суть цього методу полягає в тому, що за основу прогнозу беруться висновки спеціалістів, що базуються на їх професійному, науковому й практичному досвіді. Зазвичай до цих методів звертаються тоді, коли проблема не настільки є дослідженою, щоб чітко простежувалися всі складові елементи або в разі неможливості застосувати більш строгі методи. Практична цінність такого методу складається з того, що висококваліфіковані експерти під час оцінки подій і фактів використовують не лише офіційну інформацію, але й інформацію, засновану на власному досвіді та інтуїції [3, с. 70; 12; 371; 320]. У кримінологічній літературі виділяють дві основні форми експертних оцінок: індивідуальні і групові опитування. Вони можуть бути особистими і заочними, письмовими та усними, по загальних та приватних питаннях [3, с. 70]. Розмежування наведених вище методів прогнозування є умовним, оскільки на практиці вони взаємодоповнюються.

Прогнозна оцінка обов'язково містить елементи екстраполяції і моделювання. Процес екстраполяції є неможливим без елементів оцінки і моделювання. Моделювання містить попередню експертну оцінку і екстраполювання.

Під час прогнозування у сфері запобігання та протидії злочинності потрібно враховувати взаємозв'язки всієї різноманітності її тенденцій та закономірностей: а) соціальні процеси, які безпосередньо впливають на злочинність у регіонах; б) розвиток самої регіональної злочинності; в) процес протидії злочинності. При цьому регіональний прогноз доцільно будувати на основі точних і перевірених методик, а також об'єктивних джерел інформації. Залежно від специфіки дослідження завдання, отримання абсолютно точного кількісного аналізу може ставитися не завжди [3, с. 7]. У кримінологічній літературі виділяють наступні види кримінологічних ситуацій, реально можливих і прорахованих у теперішній час: у масштабах країни і регіональні; з охопленням злочинності загалом і окремих її видів зокрема; за групами злочинів; за контингентом злочинців, відокремлених за віком, статтю, злочинної кар'єри і т.д. [3, с. 8].

Прогнозування – це своєрідний інструмент, за допомогою якого можна скласти оптимальний і ефективний перспективний план, спрямований на те, щоб система заходів запобігання злочинності (мета, засоби, методи і т.д.) і її внутрішня координація відповідали інтересам і потребам не лише теперішнього, а й майбутнього [7, с. 4] стану злочинності в країні та її регіонах.

Діяльність з протидії та запобігання регіональній злочинності має відбуватися системно. Технологічно така регіональна система може включати всі елементи кримінологічної системи: 1) комплексний аналіз злочинності в регіонах країни та факторів, що здійснюють на неї криміногенний та антикриміногенний вплив; 2) прогнозування злочинності в регіонах та виявлення ймовірних кримінологічних загроз; 3) прогнозування сценаріїв розвитку злочинності в регіонах; 4) планування та програмування запобігання злочинності; 5) безпосередньо профілактику, протидію та запобігання злочинності й окремим її видам у регіонах; 6) оцінку результативності

запобігання злочинності в регіонах. Аналізуючи наведене, прогнозування та планування є невід'ємною, обов'язковою складовою процесу спеціально-кримінологічного запобігання злочинності в регіонах. Отже, прогнозування злочинності наряду з плануванням заходів з її запобігання посідає надзвичайно важливе місце в системі запобігання та протидії регіональної злочинності.

Як вірно з цього приводу зазначає М.М. Биргеу, головна роль кримінологічного прогнозування полягає в тому, що воно формує основу для подальшого кримінологічного планування, тому що надає вірогідний розвиток процесів та явищ злочинності й дозволяє органам управління запобіганням (у автора – профілактикою – А.Б.) злочинності заздалегідь підготуватися до нових проблем, а не займатися наслідками ситуації, що склалася, не маючи можливості впливати на неї [47, с. 105]. В юридичній літературі *кримінологічне планування* визначається як діяльність у сфері запобігання злочинності, яка спрямовується на визначення характеру і змісту запобіжних заходів, послідовності і строків їх виконання. Ця діяльність складається з підготовки, затвердження й реалізації планів і програм, спрямованих на попередження злочинності. Разом з тим, це одна із форм координації попереджувальної діяльності в межах держави та окремих регіонів, в якій знаходить своє відображення кримінологічна політика держави [211, с. 134-135].

Виходячи з цього, система планування, залежно від масштабів, цілей, суб'єктів і строків, містить: загальнодержавні; регіональні; відомчі та галузеві кримінологічні плани [211, с. 135]. Враховуючи завдання, об'єкт і предмет нашого дослідження, зупинимося на характеристиці регіонального планування, яке є невід'ємною частиною загальнодержавного і охоплює відомче та галузеве планування. Регіональне, або територіальне планування здійснюється в масштабах областей, міст, районів. Це планування має включати заходи з підвищення ефективності діяльності правоохоронних органів, а також заходи, спрямовані на усунення причин та умов злочинності, виховання правової свідомості й культури населення. Воно має проводитися з урахуванням економічних, соціальних ідеологічних та інших змін у регіоні.

За об'єктом впливу регіональне планування охоплює: всю злочинність в регіонах; окремі її види – злочинність неповнолітніх, рецидивну, насильницьку, економічну, корисливу й т.д.; фактори, що обумовлюють стан злочинності в регіонах. Під час планування заходів запобігання злочинності варто враховувати ступінь розповсюдженості того або іншого виду злочинності в регіоні. З огляду на це, регіональні плани профілактики, протидії та запобігання злочинності мають бути складені на основі таких основних принципів: 1) комплексність запобіжних заходів; 2) оптимальність використання сил і засобів у протидії злочинності.

В основу побудови структури регіонального плану запобігання злочинності варто брати до уваги такі складові: 1) тип соціально-кримінологічної обстановки регіону; 2) види правопорушень, що розповсюджені в регіоні; 3) конкретні кримінально активні групи населення.

Виходячи із зазначеного, сформуємо основні вимоги до структури регіонального плану, які, на наш погляд, мають бути наступними: а) структура регіонального плану має повною мірою відображати соціально-кримінологічну обстановку регіону; б) ґрунтуватися на аналізі, тенденціях і прогнозі злочинності в регіоні; в) спрямовуватися на усунення причин та умов злочинності в регіоні; г) сприяти об'єднанню зусиль усіх суб'єктів запобігання злочинності в регіоні; д) забезпечувати взаємодію в запобіганні злочинності з правоохоронними органами прилеглих регіонів; е) використовувати Європейський досвід запобігання злочинності; ж) враховувати вітчизняний передовий досвід запобігання злочинності та окремим її видам.

Залежно від особливостей злочинності в регіоні, наявних комплексів кримінологічних загроз та специфіки набору детермінуючих її факторів, є можливість запропонувати приблизну структуру комплексного регіонального плану запобігання злочинності, який включатиме такі елементи: аналіз кримінологічної обстановки в регіоні (стану злочинності, окремих її видів, факторів, що її обумовлюють); прогнозування злочинності; заходи, спрямовані на координацію діяльності суб'єктів запобігання злочинності в регіоні та

регіонами сусідніх країн; запобігання та протидія організованій злочинності та корупції; запобігання та протидія злочинності неповнолітніх; запобігання та протидія рецидивній злочинності; запобігання та протидія економічній злочинності; запобігання та протидія тих видів злочинності, що є найбільш розповсюдженими в конкретному регіоні (промисловий регіон, аграрний, депресивний тощо); профілактика наркоманії, алкоголізму, проституції та тютюнопаління; віктимологічна профілактика; інформаційна профілактика; релігійна профілактика; правова освіта населення тощо; упровадження в практичну діяльність сучасних методик аналізу, прогнозування та запобігання злочинності в територіально-просторових системах різного типу: промислових; сільськогосподарських; прикордонних, курортних, екстремально-критичного типу тощо.

Щодо кримінологічного планування загалом, то його структура та обсяг інформаційної бази мають бути такими, щоб була можливість врахувати регіональні особливості злочинності та сприяти залученню максимальних ресурсів територіальних суб'єктів запобігання злочинності. У зв'язку з цим, важливе місце відводиться паспортизації планування та програмування запобігання злочинності. Паспорт програми має включати розділи, що відображають: а) історичну, географічну та соціально-економічну характеристику регіону; б) стан правопорядку в регіоні; в) кадрове забезпечення правоохоронної діяльності; г) економічний розвиток і технічне забезпечення правоохоронних органів; д) соціальний розвиток правоохоронних органів. Регіональні плани запобігання злочинності є важливою ланкою функціонування всієї системи запобігання та протидії злочинності. За їх допомогою реалізуються загальносоціальні й спеціально-кримінологічні заходи, спрямовані на усунення й послаблення криміногенних явищ економічного, соціального, політичного, організаційного та іншого характеру. Сучасний розвиток кримінологічної науки дозволяє під час запобігання злочинності застосовувати широку різноманітність форм, методів і способів запобігання злочинності.

Діяльність суб'єктів із запобігання злочинам на регіональному рівні розмежовується залежно від характеру (природи) засобів її здійснення. За цією ознакою виділяють правові та не правові засоби, серед останніх – морально-виховні, організаційно-управлінські тощо. Правові засоби запобігання поділяють на кримінально-правові, кримінально-процесуальні та кримінально-виконавчі [275, с. 121]. Правові заходи повинні застосовуватися в разі, якщо інші (морально-виховні, організаційно-управлінські тощо) не досягли своєї мети щодо утримання злочинності.

Кримінально-правове запобігання злочинності в регіонах загалом забезпечується, насамперед, впливом кримінального закону та покарання, який вони чинять на осіб, котрі скоїли злочин, з метою запобігання повторному порушенню ними закону, а також на інших осіб, з метою недопущення вчинення ними злочинів під загрозою покарання. *Кримінально-процесуальні* засоби впливають на підозрюваних, обвинувачених, підсудних у процесі досудового слідства та судового розгляду справ. *Кримінально-виконавчі* (пенітенціарні) засоби запобігання застосовуються до осіб, засуджених за вчинення злочинів, з метою їх виправлення та перевиховання.

Значна за обсягом робота суб'єктів запобігання повинна спрямовуватися на профілактику злочинності в регіонах (яка здійснюється переважно не правовими засобами – за допомогою висвітлення результатів роботи правоохоронних органів у СМІ, проведення різного роду брифінгів, круглих столів, лекцій і т.д., з доведенням найбільш розповсюджених способів учинення злочинів, категорій осіб, які найчастіше потерпають від злочинів, висвітленням віктимних способів поведінки. Для підвищення ефективності профілактичної діяльності необхідно удосконалювати форми і методи віктимологічної профілактики. Це відкриває широкі можливості для охоплення превентивним впливом сотні тисяч мешканців регіонів – потенційних жертв злочинів. Важлива роль також відводиться й нетрадиційним формам профілактики, таким, наприклад, як профілактика злочинності за допомогою традицій і звичаїв місцевого населення.

5.4 Перспективні напрямки вдосконалення запобігання регіональній злочинності в Україні

Як неодноразово підкреслювалось, криміногенна ситуація, що складається в регіонах, проявляє себе через ті або інші об'єктивні й суб'єктивні реалії суспільного життя. Тобто через емпірично зафіксовані зв'язки, які спостерігаються між характеристиками суспільного організму регіонів, з одного боку, і ознаками наявної злочинності, з іншого. У цьому сенсі кримінологічна ситуація в регіонах є свого роду проекцію стану суспільного організму на систему характеристик наявної злочинності. З урахуванням цього, аналіз кримінологічної ситуації та запобігання злочинності в регіонах потрібно проводити, виходячи з регіональних характеристик соціального простору, особливостей економіки, образу і умов життя в умовах конкретних територіально-просторових системах.

Залежно від природно-ресурсної структури, типу економіки та спеціалізації регіону має бути й особливий набір заходів із запобігання злочинності. Так, високо урбанізовані регіони промислової групи східних регіонів країни характеризуються специфікою економіки, розміщенням природно-виробничих комплексів, соціального та економічного простору. Це, у свою чергу, породжує цілий ряд зловживань в економіці, продукує прояви корупції, зокрема й організовані форми злочинності.

Враховуючи кількісно-якісні показники регіональної злочинності, її закономірності, детермінацію, специфіку і особливості функціонування регіонів, крім запобігання традиційним видам злочинності (насиленницька, рецидивна, злочинність неповнолітніх тощо), варто зосередити увагу правоохоронних органів на злочинності у сфері економіки, службової діяльності. Саме вони, як зазначалося, суттєво гальмують економічний розвиток країни, впливають на якість життя населення, продукують інші види «традиційної злочинності», а отже, розглядаються як найбільш важливі напрямки вдосконалення запобігання регіональній злочинності в Україні.

Законом України «Про стимулювання розвитку регіонів» (2005 рік) [151] регіони України поділяються на *промислові* (тобто ті, в яких частка зайнятих у промисловості перевищує частку зайнятих у сільському господарстві, а також такі, на території яких перебувають у стадії закриття вугледобувні та вуглепереробні підприємства) та *сільськогосподарські* (де частка зайнятих у сільському господарстві перевищує частку зайнятих у промисловості). Отже, спеціально-кримінологічні заходи із запобігання злочинності в регіонах варто поділити на такі, які проводяться в промислових та в сільськогосподарських регіонах.

Питанням протидії злочинності в регіонах промислової групи приділяли значну увагу у своїх дослідженнях такі вітчизняні вчені, як В.І. Шакун [406; 407; 408], В.П. Філонов [390; 391], Д.В. Федоренко [384] та інші вчені. Вони ретельно висвітлили набір форм, методів і заходів із запобігання злочинності в зазначених регіонах, які вважалися актуальними на момент проведення досліджень. Серед найбільш важливих напрямків протидії злочинності в промислових регіонах, дослідники справедливо приділяли значну увагу аналізу стану злочинності; покращенню дисципліни з реєстрації злочинів; звертали увагу на необхідність врахування інфраструктурних особливостей регіонів; насиченість виправними колоніями. Зосереджували увагу на необхідності організації ефективної протидії рецидивній злочинності, злочинності неповнолітніх та інших злочинів, що домінують у структурі злочинності. Суттєва увага приділялась протидії «вуличній злочинності», злочинності мігрантів і т.д. Не менш важлива роль відводилась забезпеченню правоохоронних органів професійними кадрами, покращенню матеріально-технічного оснащення правоохоронних органів. Також заслуговують на увагу пропозиції щодо покращення соціально-економічних умов життя працівників міліції, СБУ, прокуратури та Суду і т. ін. [406; 407; 408, 390; 391]. Враховуючи обмеженість обсягу дослідження та не ставлячи за мету дублювання результатів, отриманих іншими вченими, окреслимо найбільш пріоритетні

напрямки запобігання злочинності для регіонів промислової групи з урахуванням сьогодення.

На підставі виявлених нами під час роботи в складі моніторингової групи діяльності ОВС у період з 2009 по 2013 рр. існуючих недоліків в оперативно-службовій діяльності регіональних підрозділів УМВС України із протидії злочинності, особливо звертали на себе увагу прогалини з встановлення та знешкодження організованих груп і злочинних організацій. Оскільки організовані форми злочинності являють найбільшу небезпеку для суспільства, то цей напрямок слід запропонувати як один з основних і пріоритетних. Тут потрібна негайна активізація в боротьбі з озброєними бандитськими угрупованнями. Вимагає посилення робота по припиненню діяльності організованих злочинних угруповань при реструктуризації вугільної промисловості та діючих в електроенергетичній галузі. Необхідно забезпечити якісний збір і відпрацювання оперативної інформації відносно лідерів і учасників організованих злочинних груп, що беруть активну участь у незаконній приватизації стратегічно важливих для держави підприємств.

Проведений кримінологічний аналіз свідчить, що в згаданих регіонах заслуговує на увагу активізація оперативно-службової діяльності регіональних підрозділів у боротьбі з організованими злочинними групами та, насамперед, з розкриття тяжких резонансних злочинів, які скоюють їх учасники. Вимагає більшої кримінологічної уваги відпрацювання розподілу бюджетних коштів, що виділяються під соціальні програми, особливо в енергетичній та вугледобувній промисловості. З урахуванням недоліків, які існують в оперативному супроводженні процесів роздержавлення економічно вигідних об'єктів господарювання, необхідно забезпечити збір і відпрацювання оперативної інформації відносно фактів незаконній приватизації стратегічно важливих для держави підприємств. Беручи до уваги, що однією із головних в економіці східних регіонів є металургійна галузь, потрібен комплекс додаткових організаційно-практичних заходів щодо покращення роботи саме в цьому напрямку.

Беручі до уваги сучасний стан і регіональні особливості злочинності у сфері економіки *промислових регіонів*, основними завданнями спеціально-кримінологічного запобігання є: посилення протидії тяжким та особливо тяжким злочинами, насамперед у криміногенних галузях та сферах економіки; виявлення та припинення розкрадань фінансових коштів державного та місцевого бюджетів, у сфері сільського господарства, у будівництві, у сфері охорони здоров'я, у сфері освіти та у фінансово-кредитному секторі; викриття тіньових фінансових схем, в яких задіяно фіктивні фірми та конвертаційні центри; запобігання легалізації грошових коштів, отриманих від злочинної діяльності; захист бюджетних коштів та іноземних інвестицій, отриманих державою під гарантії уряду; спрямування основних зусиль з протидії злочинності у сфері економіки на знешкодження її організованих форм прояву; оперативне супроводження «великої» приватизації та фондового ринку; оперативне відпрацювання ринків газу, електроенергії, спирту, вугілля, коксу, металу та іншої високоліквідної продукції; контроль за експортно-імпортними операціями, захист вітчизняного виробника та внутрішнього ринку; забезпечення повного реального відшкодування збитків від злочинів економічної направленості; посилення запобігання та протидії хабарництву та корупції.

Важливе значення відводиться вдосконаленню системи запобігання злочинності у *сфері агропромислового комплексу*.

На основі аналізу змісту різних сільськогосподарських термінів, А.Г. Сюравичком сформульовано кримінологічне визначення агропромислового комплексу як сукупності галузей народного господарства, зайнятих виробництвом, переробкою, зберіганням і доведенням до споживача сільськогосподарської продукції. Основу цього комплексу становлять послідовні стадії виробництва сільськогосподарської сировини, а тому аграрний сектор економіки (сільське господарство) виступає базисом та об'єднуючим ланцюгом усіх елементів агропромислового комплексу

України [362, с. 7]. Із переліченого визначення впливають основні елементи об'єкту запобіжного впливу.

Враховуючи найбільш поширені зловживання в аграрному секторі економіки, [362, с. 10-11], правоохоронним органам у регіонах агропромислової групи рекомендується налагодити ефективну протидію: розкраданню матеріальних цінностей Держкомрезерву; неефективному, нецільовому використанню бюджетних і позабюджетних коштів; неповерненню іноземних кредитів, отриманих під гарантію Уряду на закуплену сільськогосподарську техніку; недбалому зберіганню й умисному приховуванню запасів зерна; розкраданню матеріальних цінностей під час сівби і збирання урожаю та інші зловживання, пов'язані з реформуванням аграрного сектора економіки України. Важливим напрямком роботи правоохоронних органів розглядається припинення зловживань на підприємствах агропромислового комплексу та на споживчому ринку. Враховуючи специфіку природних ресурсів зазначених регіонів, потребує також поліпшення документування злочинів, пов'язаних із земельними відносинами.

Важливість вказаної роботи обумовлюється тим, що наслідки зловживань в агропромисловому комплексі є дуже вагомими й руйнівними. Вони завдають не поверховий, а глибокий систематичний вплив на аграрний сектор економіки, механізм господарювання та наявну сукупність соціально-економічних відносин. Вони все помітніше впливають на криміналізацію економічних відносин у державі загалом. Унаслідок цього спотворюється сутність ринкових реформ в аграрному секторі економіки, руйнується існуюча система соціальних цінностей, віра в справедливість державних інституцій та підприємницьких структур.

З урахуванням криміногенної обстановки регіонів, заходи запобігання злочинності доцільно застосовувати диференційовано, з урахуванням кримінологічного типу та виду регіону. Слід враховувати особливості програмування, планування та запобігання злочинності в промислових,

сільськогосподарських, прикордонних, курортних регіонах та таких, яким надано окремий статус (м.Київ та Севастополь) чи які мають додаткові кримінологічні ознаки (соціальної напруженості, підвищеної терористичної загрози, екстримально-критичного типу, кримінологічного колапсу).

Так, у регіонах значної *соціальної напруженості, підвищеної терористичної загрози, екстримально-критичного типу* чи таких, що мають ознаки *кримінологічного колапсу* та у наближених до них територій важливими напрямками запобігання злочинності, крім перешкодження традиційним загально кримінальним злочинам, є такі: перекриття каналів постачання та переміщення зброї та наркотиків; протидія інформаційному тероризму; перекриття каналів дезінформації населення; перешкодження контрабанді та незаконному перетинанню кордонів; зниження ризиків застосування насилля; потребує активізації боротьба з озброєними бандитськими угрупованнями; блокування інформації, що пропагує насильство, розпалює відчуття ненависті, національної ворожнечі та релігійної нетерпимості.

Самостійним напрямком вдосконалення запобігання регіональній злочинності в Україні є *підвищення ефективності запобігання злочинності в прикордонних регіонах України*.

Вивченням географії [133, с. 6-7] розташування України встановлено, що наша країна має 16 регіонів, які можна вважати прикордонними. Так, Волинська область на півночі межує з Білоруссю, а на заході з Польщею; Львівська на заході граничить із Польщею; Закарпатська – зі Словаччиною, Угорщиною та Румунією; Івано-Франківська – з Румунією; Чернівецька – з Румунією та Молдовою; Вінницька та Одеська – з Молдовою; АР Крим, Донецька, Луганська, Харківська та Сумська – з Російською Федерацією; Чернігівська – частково з Росією та Білоруссю; Київська, Житомирська та Рівненська – з Білоруссю. Загальна довжина кордону суходолом та морського кордону України становить 7590 км. З них 2063 км – це кордон суходолом з Російською Федерацією, 975 км – з Республікою Білорусь, 542,5 км – з Польщею, 98 км – з Республікою Словаччина, 135 км – з Угорщиною, 608 км –

з Румунією та 1194 км з Республікою Молдова [172, с. 354]. Така довжина державного кордону, з одного боку, обумовлює вигідне географічне розташування країни, широкі можливості для економічної, соціальної та правової співпраці, а з іншого, містить певні загрози та залежності від криміногенної ситуації в сусідніх країнах. Так само регіони, які межують із територіями підвищеної кримінальної враженості всередині країни, подібно закону сполучених судин, піддаються загрозам імпортування злочинності та злочинців або певних її видів. Ці загрози часто пов'язані не лише з міграційними процесами, а й з такими факторами, як кримінальна спеціалізація сусідніх регіонів, їх схильність до розширення кримінального впливу і, як наслідок, експорту злочинності в інші регіони. Наприклад, якщо сусідні з Україною прикордонні регіони перенасичені злочинністю, пов'язаною з незаконним обігом наркотиків або зброї, насильницькою злочинністю, незаконним заволодінням транспортними засобами, протиправним використанням надр тощо, то існує висока вірогідність кримінального зараження територій наших регіонів саме цими видами злочинності. За таких обставин сусідні регіони для наших областей можуть виступати регіонами-донорами того або іншого виду злочинності, і навпаки. Так само рівень злочинності сусідніх регіонів багато в чому впливає на стан правопорядку українських прикордонних регіонів. Таким чином, можна стверджувати, що будь-яке загострення криміногенної ситуації в прилеглих з Україною регіонах, за умов невизначеності або прозорості кордонів, здатне привести до кримінальної напруженості в прикордонних регіонах нашої країни.

До речі, за даними В.В. Лунєєва, регіони Східної Європи характеризуються більш позитивною криміногенною ситуацією, ніж інші у світі [249, с. 67-71]. Нагадаємо, що вони межують із західними регіонами нашої країни, які також характеризуються доволі високим рівнем правопорядку й низькими рівнями злочинності. Причому це є характерним не лише для загальної злочинності, а й для окремих її видів, на що ми неодноразово звертали увагу в попередніх дослідженнях [18; 19; 22; 26; 23; 33; 34].

Наприклад, рівень загальної злочинності в прилеглих до України регіонах Східної Європи становить в середньому 774 злочини на 100 тис. населення; для наркозлочинності цей показник становить 18 на 100 тис. населення; для викрадання майна – 14 і т.д. [249, с. 67-71]. Порівняння рівня злочинності у прилеглих до країн Східної Європи західних регіонах України (Волинська – 748, Львівська – 664, Закарпатська – 515, Івано-Франківська – 472, Чернівецька – 594) свідчить про наявність у них нижчої інтенсивності злочинності порівняно зі Східними областями. Причому таку ситуацію нами зафіксовано не лише для показників загальної злочинності, а й для окремих її видів – насильницької та корисливої злочинності, у сфері обігу наркотичних засобів і т.д. [32, с. 93-96; 31, с. 13; 34, с. 56-58]. Навпаки, східні регіони країни характеризуються значно вищою криміногенністю, ніж західні. Вони найчастіше межують із регіонами країн СНД, в яких фіксуються доволі високі рівні злочинності.

У цьому контексті звернемося до результатів дослідження Е.Г. Юзіханової, яка протягом 14 років досліджувала рівні злочинності в регіонах Російської Федерації [427, с. 110-152]. За її даними, середній рівень злочинності в Белгородській області складав 1173 на 100 тис. населення. Ця область межує зі Сумською, Харківською та Луганською областями нашої країни, де стабільно з 2001 по 2013 рр. фіксувався доволі високий рівень злочинності порівняно з іншими регіонами країни. У середньому нами фіксувалися такі показники: у Сумській – 891, у Харківській – 1140 та Луганській – 1363 злочини на 100 тис. населення (Додаток Б., рис.Б.1). У сусідній зі Сумською (891), Курській області рівень злочинності становив 1547, що, за даними російських вчених, відноситься до середнього рівня кримінальної враженості; так само в Брянській, яка межує з Чернігівською (810) та Сумською (891) областями рівень злочинності фіксувався на рівні 1784 злочини на 100 тис. населення. У Ростовській, що межує з Луганською (1363) та Донецькою (1172), рівень злочинності складав 1688 на 100 тис. населення [18]. І хоча за кількісними показниками інтенсивність злочинності в прикордонних з

Україною регіонах Росії є вищим, представлені дані двох країн корелюють за класифікацією. Вказані групи відносяться до територій із середнім та, відповідно, з високим рівнем кримінальної враженості.

Таким чином, порівняння стану злочинності в регіонах України з результатами робіт, присвячених регіональним особливостям злочинності в сусідніх державах, встановлено: по-перше, для прикордонних регіонів України, є характерною залежність криміногенної ситуації від стану злочинності в регіонах сусідніх країн. По-друге, як правило, регіони, які наближені до закордонних територій з позитивною криміногенною ситуацією, мають нижчий рівень злочинності, ніж ті, що межують із регіонами з підвищеною інтенсивністю злочинності або окремих її видів. Багато в чому такий стан обумовлений не лише схожістю соціально-економічної, географічної, релігійної, демографічної та культурологічної обстановкою, а й схожими недоліками в організації запобігання злочинності.

Вдосконалення системи запобігання злочинності в прикордонних регіонах досягається шляхом: організації запобігання злочинності в прикордонних регіонах на основі об'єктивної, комплексної кримінологічної інформації про стан злочинності в прикордонних регіонах України та сусідніх державах; визначення переліку потенційних кримінологічних загроз з боку територій сусідніх держав; забезпечення надійного контролю повітряного, морського та наземного простору на кордоні України та сусідніх країн; налагодження ефективної взаємодії між правоохоронними органами України та сусідніх держав; забезпечення державного контролю за стратегічними об'єктами та ресурсами прикордонних регіонів; організації за допомогою ЗМІ віктимологічної профілактики злочинності з висвітленням потенційних категорій осіб, які потерпають від злочинів та з наданням рекомендацій стосовно уникнення ризику стати жертвою злочину; на основі матеріально-технічного забезпечення суб'єктів запобігання злочинності з урахуванням місцевості та специфіки діяльності в прикордонних регіонах (в умовах регіонів з морськими кордонами – водним та повітряним транспортом, в умовах

суходолу – наземним і т.д.); підготовки відповідних кадрів, здатних виконувати завдання з протидії злочинності за спеціалізацією, пристосованою до конкретного регіону – в умовах гірських районів, водних тощо. Стратегічно важливим є також виконання таких заходів: посилення протидії організованим злочинності та корупції, а також злочинності у сфері обігу наркотиків, зброї, торгівлі людьми, природними ресурсами; налагодження ефективного регулювання внутрішньої та зовнішньої міграції; протидія будь-яким формам дискримінації населення прикордонних регіонів України; створення сприятливої обстановки для розвитку позитивного соціального середовища шляхом підтримки та інвестування малого і середнього бізнесу, підтримання духовного, культурного розвитку населення, збереження його традицій та звичаїв; розвиток туристичного бізнесу в прикордонних регіонах; створення атмосфери нетерпимості, неможливості та не вигідності ведення протиправного способу життя.

Отже, зазначимо, що запобігання злочинності в описаних регіонах має здійснюватися в комплексі із соціально-економічним розвитком досліджуваних регіонів, бо запобігання злочинності й окремих її видів тісно пов'язані із загальною Програмою соціально-економічного розвитку країни (в якій також потрібно враховувати регіональну специфіку злочинності та особливості з протидії). Таким чином, під час програмування та планування комплексних заходів запобігання злочинності в регіонах потрібно враховувати результати аналізу не лише соціально-політичних, кримінально-правових, але й економічних, ідеологічних, психологічних, географічних, екологічних, культурних та інших явищ і процесів, що обумовлюють окремі види злочинів і саму злочинність у регіонах.

Враховуючи регіональну специфіку, розповсюдженість і ступінь суспільної небезпеки, наступним важливим стратегічним напрямком вдосконалення запобігання регіональній злочинності вважається *підвищення ефективності протидії злочинності неповнолітніх*.

У рамках удосконалення запобігання злочинності неповнолітніх вважаємо за доцільне створення типової моделі регіональної системи профілактики злочинності неповнолітніх, головною метою якої повинно бути сприяння створенню на рівні окремих регіонів громадської нетерпимості до проявів злочинності, послаблення дії криміногенних факторів, недопущення втягнення в злочинну діяльність нових соціальних груп, особливо неповнолітніх, обмеження незаконного обігу зброї, наркотичних засобів, кримінальних проявів пияцтва та алкоголізму.

Типова модель регіональної системи запобігання злочинності неповнолітніх має враховувати конкретні регіональні особливості та містити в собі такі складові, як: а) оцінка криміногенної ситуації регіону на основі співставлення її з соціально-економічними показниками конкретного регіону (Східного, Західного, Центрального, Південного); б) порівняння з загальноукраїнськими показниками та тенденціями злочинності; в) аналіз ефективності профілактики злочинності в регіоні; г) виявлення та усунення криміногенних факторів, які обумовлюють злочинність неповнолітніх у конкретному регіоні; д) урахування позитивного досвіду протидії злочинності неповнолітніх в інших регіонах та країнах світу; е) розробка регіональних програм запобігання злочинності неповнолітніх і протидії бездоглядності серед неповнолітніх; ж) узгодження регіональних програм запобігання злочинності неповнолітніх і протидії бездоглядності з комплексними програмами соціально-економічного розвитку регіонів.

Під час створення систем протидії злочинності слід враховувати, що набагато ефективніше аналізувати, моделювати й прогнозувати стан злочинності серед неповнолітніх, а отже, програмувати та планувати запобігання їй саме з урахуванням специфіки кожного регіону. У рамках окресленої системи необхідно передбачити забезпечення здійснення контролю за дотриманням культурно-розважальними закладами, ігровими залами, комп'ютерними клубами шляхом видання нормативно-правових актів щодо порядку відвідування їх дітьми, заборони продажу біля них алкогольних напоїв

і тютюнових виробів, розповсюдження наркотиків, пропаганди проституції, насилля, жорстокості.

Важливе значення в регіональній системі запобігання злочинності неповнолітніх нами відводиться питанню обмеження доступу дітей до мережі Інтернет. Це повинен бути не контроль і обмеження діяльності клубів та кафе, а недопущення неповнолітніх до ігор та сайтів, що пропагують культ насильства і жорстокості, сексуальні розваги. У зв'язку з цим, на нашу думку, є необхідною розробка та встановлення спеціальних «фільтруючих» програм, які б перешкоджали доступ до сайтів, які містять сцени насилля, еротики, популяризації наркотиків, проституції тощо.

Першочергового значення в рамках описаної системи набувають заходи з правового виховання населення, профілактика дитячої бездоглядності та безпритульності. Саме з урахуванням зазначених критеріїв будується система протидії злочинності в Одеському регіоні. Узагальнення досвіду протидії злочинності неповнолітніх в Одеській області дозволяє виділити певні особливості, які можуть бути використані й колегами інших регіонів і правоохоронних органів інших держав. Крім загальновідомих форм і методів боротьби зі злочинністю в Одеській області, ефективність протидії злочинності неповнолітніх забезпечується за рахунок використання специфічної для України концепції регіонального запобігання злочинності.

Її основна суть полягає в реалізації практичними органами ОВС таких основних завдань, як: організація протидії злочинності з урахуванням регіональних особливостей конкретної області та міста; надання переваги профілактиці злочинності неповнолітніх над заходами кримінально-правових репресій; спрямування зусиль міліції не на «погоню за показниками», а на зміцнення правопорядку на конкретній території (міста, району, вулиці); широке використання в запобіжній діяльності можливостей громадських і релігійних організацій; оцінка результативності діяльності органів внутрішніх справ не за кількістю виявлених та розкритих злочинів, а за рівнем довіри з боку населення до правоохоронних органів; формування нової генерації

майбутніх працівників і керівників ОВС шляхом впровадження в навчальний процес міліцейських ВУЗів останніх наукових досягнень, новітніх технологій навчання, позитивного досвіду роботи міліції та поліції інших держав.

Коротко зупинимося на деяких з них. Так, на території області протягом останніх років налагоджене плідне співробітництво з практичними підрозділами УМВС України в Одеській області, Одеською обласною держадміністрацією, підрозділами обласної статистики, громадськими та релігійними організаціями, дитячими притулками, школами та інтернатами для неповнолітніх. У рамках такої співпраці співробітниками ОДУВС проводиться обмін з практичними органами інформацією щодо криміногенної обстановки в регіоні; з органами статистики – даними про соціально-економічний стан в регіоні; в Одеській обласній держадміністрації отримуються програми економічного та соціального розвитку Одеської області. Отримана інформація ретельно досліджується та аналізується вченими ОДУВС, що дає змогу встановлювати найбільш впливові для регіону детермінанти злочинності, виявляти її тенденції, складати прогноз розвитку криміногенної ситуації, надавати науково-обґрунтовані рекомендації з профілактики злочинності.

Враховуючи великі профілактичні можливості співпраці з громадськістю, наприклад, кафедрою кримінального права та кримінології ОДУВС за підтримки керівництва інституту та факультету кримінальної міліції приймаються заходи, спрямовані на зміцнення зв'язків з релігійними та громадськими організаціями. Зокрема, проводяться міжнародні семінари й конференції за участі громадських організацій України, Польщі, Грузії і ін.. Ці заходи присвячені питанням обміну досвідом із захисту прав дитини та протидії злочинності неповнолітніх, перешкоджанню алкоголізації та наркотизації неповнолітніх, протидії втягненню в злочинність і проституції.

За прикладом роботи поліції Німеччини та Польщі, у взаємодії з громадськими організаціями та співпраці з практичними підрозділами ОВС в нашому університеті здійснюється видання та безкоштовне розповсюдження серед учнів шкіл, ліцеїв, інтернатів і професійно-технічних училищ спеціальної

літератури, яка пропагує культ здорового способу життя, безпечної поведінки на вулиці, законслухняного способу життя. Наприклад, за минулий рік тільки однією кафедрою кримінального права та кримінології сумісно з обласною громадською організацією тверезості та оздоровлення «Іскра» розповсюджено понад 5 тисяч таких брошур, проведено близько 50 лекцій і бесід з профілактики алкоголізації, наркотизації та ВІЛ-інфікування молоді.

Важко переоцінити можливості *інформаційної профілактики* злочинності. З цією метою неоцінимим може виявитися налагодження співпраці правоохоронних органів з місцевими ЗМІ у питаннях системної організації з висвітлення на телебаченні питань, пов'язаних зі змінами злочинності в регіоні, роз'яснення діючого законодавства, окреслення наслідків злочинної діяльності, з надання пропозицій поведінки в разі, якщо людина має потенційну загрозу стати жертвою злочину тощо. У рамках протидії злочинності неповнолітніх співробітники університету (ОДУВС) узгоджують теми наукових досліджень з реальними потребами практичних органів. Відповідно до замовлень практичних органів складаються щорічні плани наукових досліджень, вивчається та обґрунтовується необхідність законодавчих змін.

Виходячи з усього наведеного, зауважимо, що система *запобігання регіональній злочинності неповнолітніх* є важливою складовою загальнодержавної регіональної системи запобігання. Вона є одним із головних напрямків діяльності правоохоронних органів із протидії злочинності на сучасному та майбутньому етапах; повинна будуватися з урахуванням місцевих особливостей конкретного регіону, бути адекватною основним сферам життєдіяльності неповнолітніх і мати необхідний нормативний, науково-методичний, кадровий і фінансовий потенціал. Під час організації протидії злочинності неповнолітніх потрібно також урахувати історичні, демографічні, соціально-економічні особливості регіону та обсяги надходжень з місцевого і загальнодержавного бюджетів фінансів на реалізацію програм щодо неповнолітніх. Вона повинна включати різнопланові заходи з протидії

злочинності неповнолітніх із залученням до неї широкого кола суб'єктів запобіжної діяльності – закладів освіти, охорони здоров'я, служб соціального захисту, органів внутрішніх справ, громадських та релігійних організацій. Головною умовою ефективності такої програми має стати налагодження чіткої взаємодії та координація зусиль всіх суб'єктів запобігання злочинності неповнолітніх на регіональному рівні.

На сучасному етапі розвитку суспільства, у зв'язку з багаторічним недофінансуванням правоохоронної системи простежуються тенденції відставання правоохоронних органів від злочинності у використанні можливостей сучасних досягнень науки і техніки. У зв'язку з цим, наступним вкрай важливим напрямком вдосконалення запобігання регіональній злочинності розглядається впровадження у правоохоронну діяльність *високих технологій у запобіганні злочинності в регіонах*.

Насамперед, це пов'язано з тим, що домінуючими кримінологічними тенденціями на найближчі роки залишаються не лише посилення тиску на суспільство загальної злочинності та окремих її видів, а й зростання її тяжкості, суспільної небезпечності з одночасним витісненням зі структури злочинності злочинів невеликої та середньої тяжкості, тяжкими та особливо тяжкими злочинами. Криміногенна ситуація в Україні ускладнюється відставанням соціально-правового контролю від темпів криміналізації суспільних відносин. На окремих територіях країни спостерігаються спалахи неприродного для українського суспільства насилля та агресії. В окремих регіонах ситуація супроводжується використанням зброї масового ураження та високотехнологічних пристроїв і т.п., зазначені дії ускладнюються спалахами тероризму, масових убивств, викраданням людей. Наслідком цього стають руйнування соціальної та економічної інфраструктури окремих регіонів, зростання безробіття, поява таких явищ, як примусова міграція, маргіналізація та люмпенізація певних верств населення, відтік висококваліфікованих фахівців у більш кримінологічно небезпечні регіони та за кордон тощо.

За таких умов необхідно визнати, що традиційні способи запобігання злочинності перестали задовольняти потреби сучасної теорії та практики. Наведене обумовлює необхідність пошуку інноваційних засобів із протидії злочинності в регіонах. Одним із таких може виявитися використання в протидії злочинності сучасних досягнень науки і техніки, зокрема впровадження в правоохоронну діяльність високих технологій і сучасних технічних можливостей у протидії злочинності. Для забезпечення ефективного контролю за територіальним простором та з метою оперативного реагування й процесуального документування фактів правопорушень на найбільш криміногенних ділянках міст у регіонах України, у вітчизняну правоохоронну систему може бути впроваджена програма централізованого відеоспостереження з умовною назвою «Контрольований простір». Подібна система позитивно себе зарекомендувала в Європейських країнах.

Наприклад, подібна система функціонує в м. Варшаві (Польща). Вона дозволяє ефективно забезпечувати правопорядок в усіх районах міста. Її діяльність забезпечується за допомогою встановлених на необхідних ділянках керованих відеокамер. Інформація з них в он-лайн режимі потрапляє на монітори комп'ютерів чергової частини міського комісаріату. За кожним комп'ютером знаходиться оперативний черговий, який забезпечує спостереження від 16 до 32 секторів території міста та має зв'язок із патрульними машинами поліцейських нарядів контрольованого ним району. Вся інформація за добу зберігається в спеціальному архіві, що відкриває можливість для її використання в процесуальних провадженнях як доказова база після вчинення правопорушень.

В Україні програма «Охоронюваний простір» може включати комплекс програмно-апаратних засобів і організаційних заходів для забезпечення відеоохорони й технічної безпеки, а також для управління в єдиному інформаційному просторі моніторингу за об'єктами охорони території найбільш криміногенних районів міст. Організаційно-координаційні заходи можуть виконуватися за допомогою створення центру управління нарядами,

оператори якого в он-лайн режимі отримують інформацію з камер відеоспостереження і в оперативному режимі корегують пересуванням нарядів з охорони громадського порядку в залежності від змін криміногенної ситуації. Діяльність вказаного центру унеможлиблюється без оперативно-технічного супроводження з боку спеціалізованого підрозділу.

У функції оперативно-технічного підрозділу має входити технічне обслуговування відповідної апаратури, збереження, обслуговування, а також забезпечення отримання інформації з архіву відеоспостереження оперативними та слідчими підрозділами. Матеріально-технічне забезпечення правоохоронних органів такою системою може відбутися шляхом використання програмно-апаратних комплексів і обладнання системи відеоспостереження, відеозапису й трансляції зображення, якими були забезпечені вибори народних депутатів у 2012 році.

Нагадаємо, що за рахунок державного бюджету у вказаному році було закуплено 28 179 таких програмно-апаратних комплексів. Вони мали забезпечувати централізоване відеоспостереження за виборами у 24 обласних і Київській міських держадміністраціях. Потужні можливості вказаних комплексів розраховані на забезпечення он-лайн відеоспостереження і збереження інформації на 31 тисячі дільниць [399]. Протягом 2010 та 2011 років за результатами проходження стажування в Польщі та Німеччині з метою вивчення передового досвіду Європейських країн у запобіганні злочинності нами отримані відповідні знання щодо використання інформаційних технологій у запобіганні регіональній злочинності. В умовах інформатизації та комп'ютеризації всіх сфер життєдіяльності суспільства ефективність діяльності правоохоронних органів багато в чому залежить від знань і можливостей застосовувати ІТ-технологій. Великі можливості в запобіганні злочинності відкриваються в результаті запровадження в правоохоронну діяльність технологій геоінформаційних систем. За допомогою GIS¹⁵-технологій (GPS у

¹⁵ Геоінформаційні технології

США, GALILEO в Європейських країнах) здійснюється дистанційне зондування поверхні Землі, що дозволяє використовувати в запобіганні злочинності широкодоступні технічні географічні можливості. Правоохоронні органи зарубіжних країн за допомогою GIS-технологій досягають високого ефекту в протидії незаконному обігу наркотичних засобів, оскільки ці технології дозволяють своєчасно виявляти і знешкоджувати посіви наркотиковмісних рослин; припиняти знешкодження і вирубку лісних масивів; протиправне заволодіння транспортними засобами; незаконне знищення і контрабанду цінних тварин та рослин тощо. Це може здійснюватися за допомогою безпілотників.

Нам також вдалося познайомитися з досвідом використання в роботі поліцейських підрозділів електронних кримінологічних карт. У машині кожного співробітника поліції є комп'ютер з установленою електронною картою патрульованої місцевості. На неї централізовано потрапляють дані про зміни оперативної обстановки. У разі надходження інформації до поліції про злочин, ці дані автоматично висвітлюються на комп'ютері поліцейського патрулю.

Крім цього, кримінологічні карти широко використовуються як інструмент інформаційно-аналітичної діяльності керівниками підрозділів. Це дозволяє їм виявити взаємозв'язки між різними криміногенними факторами (демографічними, географічними і т. ін.), простежити стійкі закономірності у вчиненні злочинів певного виду на певній території (згвалтувань, озброєних нападів і т.д.). Електронні карти також дозволяють відстежити маршрути пересування злочинців, виявити інтенсивність злочинності на певній території, оцінити ефективність роботи того або іншого підрозділу, посилити контроль за злочинністю в найбільш вражених районах, оперативно координувати розподіл кадрових і технічних ресурсів між окремими територіями міста.

З урахуванням досягнень у сфері високих технологій і інтенсивного їх впровадження в сучасне життя, вважаємо, що в системі вищих навчальних закладах МВС вже сьогодні нарізла потреба в підготовці майбутніх фахівців,

готових до використання інформаційних технологій у своїй повсякденній діяльності.

З метою вдосконалення запобіжної діяльності пропонується впровадити в практичну діяльність обласних ОВС таких новітніх технологій, як системи GPS-стеження, GPS-моніторинг, GPS-навігація. Сучасні технічні досягнення за допомогою цих систем дають можливість здійснювати високоточне позиціонування різного роду об'єктів на місцевості; встановлювати точне місцезнаходження транспорту, людей, співробітників; здійснювати моніторинг маршруту пересування та швидкості об'єктів; обирати найбільш зручні напрямки руху міліцейських патрулів та автотранспорту; забезпечувати контроль за їх місцем знаходження та пересуванням тощо.

З обранням Україною курсу на реформування країни, виникла потреба пристосування технічних можливостей роботи вітчизняних правоохоронних органів до Європейських стандартів. За прикладом роботи поліції Німеччини та інших Європейських країн, є доцільним оснащення патрульних машин регіональних ОВС системою доступу до бази даних Інтерполу, Європолу, а також до інформаційних баз даних адресного бюро і т. ін. з метою надання можливості правоохоронним органам оперативно перевіряти осіб на предмет місця проживання, наявності судимостей тощо.

5.5 Роль національних традицій та звичаїв у профілактиці регіональної злочинності в Україні

Як перспективний напрямок удосконалення системи запобігання регіональній злочинності можна розглядати підсилення ролі соціального контролю у запобіганні злочинності. Важливим резервом і одночасно прогресивною формою не репресивних заходів протидії злочинності може виявитися закріплення право слухняної поведінки у населення на основі використання профілактичних можливостей традицій, звичаїв та сімейно-побутових установок українського народу. Головна ідея такої профілактики

полягає у формуванні специфічної масової соціальної свідомості неприпустимості антисуспільної діяльності. Це досягається за допомогою засобів масової інформації, виступів видатних політиків, діячів мистецтва і культури, представників церкви і т.д. з метою закріплення у свідомості населення законослухняної поведінки на рівні традицій, звичаїв та сімейно-побутових установок.

На сьогодні навряд чи варто заперечувати вплив релігії, культури, традицій та звичаїв на певний стан суспільних відносин і на злочинність (в тому числі і на регіональну), а отже, не можливо й заперечувати їх запобіжні якості. Позитивний досвід багаторічного мирного співіснування в Україні різних конфесій і народів, що зберегли свої культурні особливості, традиції, звичаї, зразки толерантної поведінки, у сучасних умовах заслуговують на поглиблене їх вивчення й осмислення з метою використання в системі запобігання регіональній злочинності. Наведене обумовлює надзвичайну важливість активізації наукових пошуків у цьому напрямку.

Дослідженню питань, пов'язаних із впливом традицій і звичаїв на різні сфери суспільного життя, зокрема й на злочинність, у різні роки присвячували увагу вітчизняні та зарубіжні вчені. Так, українські вчені В.Й. Бочелюк та В.В. Бочелюк [52, с. 166-179] проводили роботу в напрямку визначення поняття та класифікації традицій і звичаїв. Дослідники розкрили їх значення та механізм впливу на різні сторони суспільного життя. Д.Л. Виговський [62], В.Ф. Пирожков [292], В.В. Тулегенов [376] і Н.В. Тищенко [370] досліджували кримінальні традиції та звичаї. На значному емпіричному матеріалі науковці розкрили їх феномен і переконливо довели їх значний вплив на злочинність. Д.А. Курбанова [229] свого часу узагальнила результати досліджень традицій та звичаїв, що проводилися дагестанськими вченими в різних галузях науки, і визначила їх роль та місце у регіональній системі заходів протидії злочинності в умовах Дагестану. У своїх дослідженнях А.А. Тірських [369] і С. Лукашевич [244] присвятили увагу вивченню негативного впливу злочинної ідеології та кримінальної субкультури на засуджених. Поряд з цим, проблема

використання можливостей традицій і звичаїв з метою підвищення ефективності протидії злочинності та її профілактики в регіонах України поки ще не стала об'єктом спеціального кримінологічного дослідження. Отже, це й обумовило обрання напрямку й визначило мету цієї частини нашого дослідження. Слід наголосити, що Україна, унаслідок вигідного географічного розташування, значних природних і людських ресурсів завжди приваблювала завойовників інших країн. Місце її розташування обумовило сусідство з різними цивілізаційними та релігійними системами: із заходу – з західною культурою, протестантством і католицизмом; зі сходу – російсько-слов'янською культурою та православ'ям; з півдня – ісламською культурою тощо. Пройшовши складний шлях історичного розвитку, країна поєднала в собі особливості впливу різних світових культур.

Але не зважаючи на це, протягом багатьох сторіч на території України мирно співіснували різні етнічні групи. Український народ, пройшовши складний шлях історичного та політичного розвитку, зумів зберегти свою територіально-політичну цілісність та етнокультурну самобутність. Цьому сприяли, насамперед, характерні для української ментальності висока моральність, людяність, терпимість до інших національностей і віросповідань, працелюбність і міжнаціональна єдність українського народу. Всі ці якості формувалися протягом тривалого часу й знайшли своє закріплення у вигляді унікальних за своєю колоритністю та регіональною різноманітністю традицій і звичаїв.

У науковій літературі традиції визначаються як міцно усталені, успадковані від попередніх поколінь і підтримувані суспільною думкою форми поведження людей та їхніх взаємин, або принципи, за якими розвивається загальнолюдська культура [52, с. 166]. У свою чергу, коли йдеться про сімейно-побутову сферу, частіше вживається термін «звичай», що є найдавнішою формою збереження й передачі наступним поколінням стандартних дій і поведження людей у певних типових обставинах і конкретних ситуаціях. Звичай, за визначенням В.Й. Бочелюка, – це загальновизнані норми

поводження, неофіційно узаконені владою, що набули характер масової звички, традицій, що сприймаються громадською думкою (хоча сам факт обов'язковості цього звичаю може і не усвідомлюватися людьми) та стихійно відтворюються діями безліччю людей [52, с. 166-167].

Вивчення наукових джерел дає підстави стверджувати, що у світі немає жодного народу, який би не мав своїх традицій і звичаїв, які передають новим поколінням його досвід, знання й досягнення. Традиції, звичаї (обряди) відіграють важливу роль у відтворенні культури і всіх сфер духовного життя населення певного регіону й цілої країни. Вони забезпечують наступність нового і старого, сприяють гармонійному розвитку суспільства і особистості. За висновками В.Й. Бочелюка та В.В. Бочелюка, існування традицій і звичаїв підтримується народними масами в усіх сферах життя: трудовій, соціально-політичній, сімейно-побутовій, соціально-культурній та ін. Відповідно до особливостей різних форм і видів суспільних відносин виділяються традиції національні, інтернаціональні, патріотичні, релігійні, соціально-культурні, сімейно-побутові. Існують особливі традиції в шкільному, студентському, науковому, творчому в сільському та міському середовищі. Наприклад, проведення випускних вечорів – розповсюджена традиція, яка підтримується в будь-якому навчальному середовищі, а свято врожаю проводиться лише в сільській місцевості, карнавальні ходи – переважно в містах [52, с. 166].

Під впливом традицій і звичаїв формується певне психологічне середовище, в якому діють сформовані віками правилами поведінки. Ці правила підтримуються не стільки дією легального закону, скільки за допомогою суспільної думки. Остання тут виступає об'єднуючим, специфічним регулятором, що має важливе соціальне значення, оскільки звертається до свідомості та почуттів особи й прямо впливає на її поведінку. Перефразовуючи висловлення В.Ф. Пирожкова [292, с. 57-58], зазначимо, що традиції та звичаї «економлять» свідомість людей, санкціонують певні типи їх поведінки. Водночас вони підвищують стійкість і дієвість групових норм поведінки,

забезпечують згуртованість соціальних груп. Разом з цим виконують функцію соціального закріплення певної соціально прийнятної поведінки.

За класифікацією того ж В.Ф. Пирожкова, традиції та звичаї поділяються на *позитивні* та *негативні* (тут і далі курсив наш) [292, с. 57-61]. Великі профілактичні можливості містяться у *нейтралізації та дискредитації негативних*, та у підтримці і підсиленні дії позитивних. До останніх належать: *патріотичні*, що складаються в боротьбі за визволення, незалежність, національний суверенітет; *культурні* – пов’язані зі святами; *побутові* – регламентують поведінку людей у побуті; *військові* – пов’язані з проходженням військової служби, захистом держави, поведінкою людини в бою; *спортивні* – регламентують поведінку людини, зайнятою спортивною діяльністю. Важливим напрямком протидії злочинності є дискредитація та нейтралізація дії негативних традицій та звичаїв. *Негативні* – це реакційні, консервативні традиції та звичаї, що пов’язані з родоплемінними феодалними пережитками: *побутові*, що відображають безправність жінок у родині та сім’ї. Сюди ж ми відносимо такі, що характеризуються агресивним поведінням у *громадських місцях* – на відпочинку, під час проведення вільного часу; та *шкідливі* – вживання алкоголю на свята, весілля, похорони; незаконний посів або вирощування снотворного маку чи конопель; викрадання нареченої тощо. Особливою формою прояву негативних традицій і звичаїв, що потребують інтенсивної нейтралізації є *кримінальні* – такі, як кровна помста, застосування сили за образу, «закони блатного життя», «правила кримінальної поведінки злодіїв у законі» і т.д. Останні являють собою специфічний феномен, що в юридичній літературі отримав назву «кримінальної субкультури» [292, с. 57-58; 62; 376; 244, с. 182-189; 369, с. 30-32; 228, с. 20-21; 107; 107; 109; 106]. Саме **кримінальна субкультура**, на наш погляд, знаходиться серед найбільш впливових і небезпечних факторів криміналізації свідомості населення. **На загальносоціальному рівні** вона спочатку дискредитує корисні традиції та звичаї, потім чинить їм активну протидію, а згодом підмінює позитивні установки та норми поведінки. Як наслідок, кримінальна субкультура стає

не тільки механізмом втягування в злочинність нових верств населення, а на індивідуальному рівні вона ще й виступає інструментом утримання особи в рамках злочинного світу. Таким чином, кримінальна субкультура несе в собі реальну загрозу для стану правопорядку в регіонах країни. Феномен кримінальної субкультури полягає в тому, що середовищем, котре її породжує, є сама злочинність, зокрема умови виправних і виховних колоній. Вона дійшла до нас зі злочинного середовища минулого, трансформувалася у сучасні умови життя, зараз закріплюється й розвивається, являючи собою певну систему традицій і звичаїв, що об'єднує спільноту наявних і потенційних злочинців. Для неї прийнятні неписані правила поведінки злочинців, які є обов'язковими для виконання й передбачають суворі покарання за порушення. Вченими давно помічено, що всі кримінальні традиції та звичаї відрізняються, з одного боку, загальністю, з іншого – певною своєрідністю, характерною для окремого регіону (виправної, виховної колонії, спецПТУ тощо) [292, с. 58]. Таким чином, під час організації запобігання злочинності на регіональному рівні державним і правоохоронним органам необхідно планувати профілактичні заходи з урахуванням ступеня розповсюдженості на певних територіях позитивних і негативних традицій і звичаїв. При цьому потрібно підсилювати та підтримувати дію перших і обмежувати та зменшувати вплив на населення других.

Практика показує, що найбільшого розповсюдження кримінальна субкультура отримує в регіонах з високою концентрацією колоній з виконання кримінальних покарань у вигляді позбавлення волі (Додаток В., рис. В.8). У цих регіонах її вплив здійснює більш високий тиск на криміногенну ситуацію, а отже, потребує й більш інтенсивних і радикальних шляхів протидії.

Повертаючись до характеристики соціально-позитивних традицій та звичаїв, зазначимо, що в узагальненому вигляді їх можна визначити як такі, що передають з покоління в покоління зразки корисної поведінки й слугують основою духовного формування особистості. У цьому сенсі, у запобіганні регіональній злочинності необхідно віддавати перевагу прогресивним формам

не репресивних заходів протидії злочинності; пропагування і закріплення законослухняної поведінки на рівні традицій, звичаїв та сімейно-побутових установок. Слід враховувати, що релігійна, інформаційна і виховна державна та регіональна політика мають орієнтуватися на закріплення і підтримування у суспільній думці населення позитивних цінностей, орієнтованих на повагу до охоронюваних законом суспільних відносин, на толерантне відношення до оточення, поважне ставлення до честі, гідності та недоторканості особистості і майна, орієнтуватися на беззаперечне дотримання закону, на формування у суспільній думці населення негативного ставлення до будь-яких проявів злочинності.

Суттєвого профілактичного ефекту у закріпленні у свідомості населення позитивних установок щодо законослухняної поведінки можна досягти за допомогою засобів масової інформації – *інформаційна профілактика*. З метою створення атмосфери нетерпимості до злочинності, діяльність державних і місцевих засобів масової інформації доцільно спрямовувати на формування законослухняного громадянина, прищеплювання особі загальнолюдських цінностей, співчуття, взаємодопомоги та сприяти створенню атмосфери негативного ставлення до злочинності. Тут великі можливості має використання авторитету відомих політиків, керівників держави, діячів культури та мистецтва, відомих юристів та правозахисників. За їх допомогою в суспільстві повинна культивуватися ідея неухильного дотримання закону, нетерпимості до порушень законодавства, чесного ставлення до праці. Це можливо шляхом формування позитивних правових орієнтацій, високої правової культури; розвитку всіх видів правової освіти і правової пропаганди; використання різних форм правового виховання. Реалізація перелічених заходів можлива через засоби масової інформації – телебачення, радіо, пресу, Інтернет тощо. З метою відродження духовності потребує активізації співпраці державних органів з церквою – *релігійна профілактика*. У цьому напрямі церква має широкі можливості та здатна об'єднати громадян України християнською мораллю й національною ідеєю.

Система запобігання регіональній злочинності, поряд з традиційною спрямованістю захисту населення «від злочинців», має невичерпні можливості для закріплення на рівні традицій і звичаїв невіктимних форм поведінки. Це є можливим за допомогою реалізації відносно самостійного напрямку запобігання регіональній злочинності – *віктимологічної профілактики*. Цей різновид запобіжної діяльності відбувається на стадії до злочинних ситуацій за допомогою кримінологічного впливу на осіб та їх поведінку, які можуть виявитися потенційними потерпілими від злочинів. Також її можливо здійснювати з метою профілактики рецидиву віктимізації, тобто перешкодження повторному потерпанню від злочинів. Форми та методи такої профілактики можуть бути різними: надання своєчасної психологічної допомоги, матеріальної допомоги жертвам злочинів; організація спеціальних центрів з реабілітації жертв злочинів; роз'яснення через ЗМІ можливих варіантів поведінки під час нападу або наявності реальної загрози життю, здоров'ю або майну; доведення до населення психологічних аспектів поведінки злочинців та потерплих; надання рекомендацій стосовно способів і варіантів захисту фізичної та майнової недоторканості; прищеплювання навичок розпізнання небезпечних ситуацій. В цілому, розвиток віктимологічної профілактики може виявитися надзвичайно ефективним, оскільки, цей напрямок переслідує гуманну мету – зниження віктимізації жертв злочинності, що призводить до усунення та нейтралізації причин та умов вчинення злочинів методами, які не пов'язані із кримінальним переслідуванням потенційних злочинців. У цьому сенсі, антивіктимна поведінка має прищеплюватися державними та регіональними правоохоронними органами на рівні традицій та звичаїв повсякденної поведінки населення.

У цьому контексті позитивні традиції та звичаї набувають невичерпного профілактичного значення. Оскільки вони закріплюють тверді критерії високоморальних людських цінностей, ідеалів і вимог до зразків поведінки. Національні традиції та звичаї виконують важливі регулятивні соціальні функції в суспільстві. Вони сприяють вихованню у населення соціально-

корисних якостей, посилюють серед населення не репресивний, а профілактичний потенціал у запобіганні регіональній злочинності. Особливого профілактичного значення тут набуває змістовна сторона традицій і звичаїв, оскільки вони, будучи багатовіковим культурним спадком, мають загальнообов'язковий характер і природно формують у населення певний уклад життя, його етнонаціональну психологію, відношення до загальнолюдських цінностей і загальновизнаних соціально-корисних правил поведінки. У зв'язку з цим, традиції та звичаї українського народу нами розглядаються як важливий регулятор суспільних відносин, а використання їх профілактичного потенціалу перспективним напрямком не лише наукових досліджень, а й діяльності регіональних державних органів у запобіганні злочинності.

У свою чергу, нехтування регіональними правоохоронними та державними органами таким фактором, як ступінь розповсюдженості на їх території обслуговування негативних традицій та звичаїв, може призвести до серйозних прорахунків у протидії злочинності. Відсутність заходів, спрямованих на нейтралізацію впливу на свідомість населення кримінальних традицій та звичаїв зменшує профілактичну складову регіональної системи запобігання злочинності, що призводить до суттєвих поразок у боротьбі зі злочинністю та погіршення криміногенної ситуації в регіоні не лише в найближчі часи, а й у майбутньому.

Таким чином, важливість використання можливостей профілактичного впливу традицій і звичаїв у регіональній системі запобігання злочинності важко переоцінити. З цього приводу звертаємо увагу регіональних державних і правоохоронних органів на те, що під час організації запобіжної діяльності, поряд з іншими заходами, слід враховувати також профілактичні можливості традицій та звичаїв. Саме вони природно виконують функцію соціального контролю. Сформовані в ході тривалого історичного періоду, вони розповсюджують свою дію на велике коло осіб різних поколінь і верств населення певної території. У реальному житті соціальний контроль за поведінкою людей через традиції та звичаї здійснюється через родину, сусідів,

родичів, знайомих та інших оточуючих. Профілактичне значення традицій і звичаїв, на відміну від інших запобіжних заходів, полягає в тому, що вони діють безперервно, належать до найбільш гуманних засобів профілактичної діяльності, оскільки в їх основі знаходиться метод переконання. Отже, соціальний контроль і профілактичний вплив традицій і звичаїв є невичерпним додатковим резервом у регіональній системі запобігання злочинності.

Підводячи підсумок викладеному, зазначимо: по-перше, соціальний контроль і профілактичний вплив позитивних традицій і звичаїв є суттєвим додатковим резервом у протидії регіональній злочинності; по-друге, традиції та звичаї, на відміну від інших запобіжних заходів, діють безперервно й належать до найбільш гуманних засобів профілактичної діяльності, оскільки в їх основі знаходиться метод переконання; по-третє, під час організації запобігання злочинності на регіональному рівні слід враховувати національні, релігійні та інші особливості традицій та звичаїв населення, що історично склалися на певних територіях; по-четверте, у системі запобігання регіональній злочинності державним і правоохоронним органам слід максимально використовувати можливості позитивних традицій і звичаїв, у яких закладені невичерпні можливості природного соціального контролю за правомірною поведінкою членів суспільства та усувати й обмежувати дію негативних – субкультури, кримінальних традицій та звичаїв; по-п'яте, побудова ефективної моделі запобігання регіональній злочинності передбачає встановлення зв'язку правової системи з механізмами саморегулювання, які закладені в природному характері та структурі правовідносин; по-шосте, регіональне управління процесом протидії злочинності має бути поєднаним не лише з правовим регулюванням, а й саморегулюванням суспільства й соціальних груп. В Україні потрібно створити таку цілісну й гармонійну модель системи запобігання регіональній злочинності, в якій закон буде відображати не лише волю законодавця, а й право, створене людьми в природній формі традицій та звичаїв.

Висновки до розділу 5

Результати проведеного дослідження проблем запобігання регіональній злочинності в Україні дають підстави зробити такі висновки.

1. Запобігання регіональній злочинності розглядається в якості специфічної системи. *Вітчизняна система запобігання регіональній злочинності України* є інтегрованою базовою підсистемою для світової та Європейської регіональної (групи держав) системи запобігання злочинності. Одночасно вона виступає узагальнюючою системою для обласних (регіональних) підсистем усередині держави. Завданням *загальнодержавної системи запобігання регіональній злочинності* є забезпечення безпеки суспільства від злочинності та її наслідків на внутрішньому й міждержавному рівні.

2. Вітчизняна система запобігання регіональній злочинності має специфічну мету, завдання, рівні, об'єкти, суб'єкти, засоби впливу. Вона розглядається через призму існуючих сукупностей кримінально-правових і кримінологічних заходів, спрямованих на зменшенні реальних обсягів злочинності та її видів шляхом покращення якості життя населення, створення охоронюваного регіонального простору за допомогою сучасних науково-технічних засобів, закріплення законослухняної поведінки у населення на рівні традицій, звичаїв, сімейно-побутових установок і застосування заходів превентивного впливу на детермінанти злочинності, що реалізуються державними, правоохоронними та громадськими організаціями й установами, як на загальнодержавному, так і на регіональному рівні. Запорукою ефективності функціонування регіональної системи запобігання злочинності є комплексний підхід у впливі на злочинність і на фактори, що її обумовлюють. Водночас регіональна система запобігання має ґрунтуватися: по-перше, на особливостях стану з регіональної злочинності й систем життєдіяльності конкретних українських регіонів; по-друге, на диференційованості в забезпеченні правоохоронних органів відповідним методичним, нормативним,

кадровим і фінансовим потенціалом; по-третє, на специфіці кримінологічної обстановки конкретних регіонів.

3. Регіональна система запобігання злочинності по вертикалі об'єднує сукупність підсистем запобігання злочинності в регіонах (областях), включаючи АР Крим та міста, яким надано самостійний статус регіону. Останні підсистеми є базовими для загальнодержавної системи запобігання і узагальнюючими для підсистем нижчого порядку – систем запобігання злочинності в містах, селищах, поселеннях міського типу, які, у свою чергу, є також узагальнюючими для систем запобігання злочинності в районах, кварталах, на вулицях. Тобто регіональна система запобігання має розгалужену систему й повністю охоплює своїм впливом всі види злочинності на території вулиць, районів, селищ, поселень міського типу, міст, областей, АР Крим у межах всієї країни. Такій само ієрархії підпорядковуються й регіональні підсистеми запобігання окремим видам злочинності – насильницькій, рецидивній, корисливій тощо.

4. Вагомий анти криміногенний ефект у запобіганні регіональній злочинності досягається **загальносоціальними заходами** шляхом поліпшення соціально-кримінологічної обстановки за допомогою удосконалення регіональної соціально-економічної політики. У цій сфері потребують втілення заходи, спрямовані на: 1) збільшення національного багатства країни шляхом ефективного використання природно-ресурсного, трудового і науково-технічного потенціалів кожного регіону й тісної співпраці між ними; 2) вирівнювання ступенів соціально-економічного розвитку регіонів з урахуванням ефективності територіального поділу праці, раціоналізації системи розселення, соціальних та інших особливостей; 3) підтримку вітчизняного виробника; 4) розвиток експортоорієнтованої та імпортозамінної промисловості; 5) стимулювання внутрішньорегіональної збалансованості економічного розвитку, екологічного стану, соціально-демографічних та соціально-політичних процесів.

5. Перспективними антикриміногенними напрямками діяльності

державних та регіональних органів влади у вказаному напрямку можуть виявитися: поліпшення функціонування галузей виробництва в ринкових умовах; створення сприятливих умов для розвитку в регіонах підприємництва й ринкової інфраструктури при проведенні приватизації державного майна, земельної реформи та інших ринкових перетворень; облаштування державних кордонів і налагодження зв'язків між прикордонними регіонами; удосконалення економічного районування та узаконення на найвищому рівні мережі економічних регіонів.

6. Самоусуненню соціально-економічних та інших передумов регіональної злочинності має сприяти: підвищення конкурентоспроможності регіонів; створення робочих місць шляхом розвитку власного виробництва; територіальна соціально-економічній інтеграція; налагодження ефективного державного управління у сфері регіонального розвитку; удосконалення системи стратегічного планування на національному та регіональному рівнях. Суттєвого запобіжного ефекту можна досягти за рахунок розвитку прикордонних регіонів.

7. В якості перспективного антикримінологічного заходу розглядається спрямовування не менше 5% ВВП на інвестиції в освіту та науку в Україні. Рациональне використання інтелектуального потенціалу української нації надасть можливість вивести Україну у світові лідери високотехнологічної продукції, а належне матеріально-технічне її забезпечення дозволить зберегти та збагатити інтелектуальний генофонд у державі.

8. Спеціально-кримінологічна діяльність з протидії та запобігання регіональній злочинності має відбуватися також системно. Технологічно така регіональна система може включати всі елементи кримінологічної системи: 1) комплексний аналіз злочинності в регіонах країни та факторів, що здійснюють на неї криміногенний та антикриміногенний вплив; 2) виявлення кримінологічних загроз; 3) прогнозування сценаріїв розвитку злочинності в регіонах; 4) планування та програмування запобігання злочинності; 5) безпосередньо профілактику, протидію та запобігання злочинності й окремим її видам у регіонах; 6) оцінку результативності запобігання

злочинності в регіонах.

9. Залежно від особливостей злочинності в регіоні, наявних комплексів кримінологічних загроз та специфіки набору детермінуючих її факторів, є можливість запропонувати приблизну структуру комплексного регіонального плану запобігання злочинності, який включатиме такі елементи: аналіз кримінологічної обстановки в регіоні (стану злочинності, окремих її видів, факторів, що її обумовлюють); прогнозування злочинності; заходи, спрямовані на координацію діяльності суб'єктів запобігання злочинності в регіоні та регіонами сусідніх країн; запобігання та протидія організованій злочинності та корупції; запобігання та протидія злочинності неповнолітніх; запобігання та протидія рецидивній злочинності; запобігання та протидія економічній злочинності; запобігання та протидія тих видів злочинності, що є найбільш розповсюдженими в конкретному регіоні (промисловий регіон, аграрний, депресивний тощо); профілактика наркоманії, алкоголізму, проституції та тютюнопаління; віктимологічна профілактика; інформаційна профілактика; релігійна профілактика; правова освіта населення тощо; упровадження в практичну діяльність сучасних методик аналізу, прогнозування та запобігання злочинності в територіально-просторових системах різного типу: промислових; сільськогосподарських; прикордонних, курортних, екстремально-критичного типу тощо.

10. Беручи до уваги сучасний стан і регіональні особливості злочинності у сфері економіки *промислових регіонів*, основними завданнями спеціально-кримінологічного запобігання, крім протидії загально кримінальної – традиційної злочинності, є важливим: посилення протидії тяжким та особливо тяжким злочинами, насамперед у криміногенних галузях та сферах економіки; виявлення та припинення розкрадань фінансових коштів державного та місцевого бюджетів, у сфері споживання, у будівництві, у сфері охорони здоров'я, у сфері освіти та у фінансово-кредитному секторі; викриття тіньових фінансових схем, в яких задіяно фіктивні фірми та конвертаційні центри; запобігання легалізації грошових коштів, отриманих від злочинної діяльності;

захист бюджетних коштів та іноземних інвестицій, отриманих державою під гарантії уряду; спрямування основних зусиль з протидії злочинності у сфері економіки на знешкодження її організованих форм прояву; оперативне супроводження “великої «приватизації та фондового ринку; оперативне відпрацювання ринків газу, електроенергії, спирту, вугілля, коксу, металу та іншої високоліквідної продукції; контроль за експортно-імпортними операціями, захист вітчизняного виробника та внутрішнього ринку; забезпечення повного реального відшкодування збитків від злочинів економічної направленості; посилення запобігання та протидії хабарництву та корупції.

11. Важливе значення відводиться вдосконаленню системи запобігання злочинності у *сфері агропромислового комплексу*. З урахуванням особливостей його функціонування, спрямування зусиль державних і регіональних правоохоронних органів має бути спрямовано на перешкоджання злочинності у сфері виробництва, переробки, зберіганням і споживчого ринку сільськогосподарської продукції.

12. Правоохоронним органам у *регіонах агропромислової групи* рекомендується налагодити ефективну протидію: розкраданню матеріальних цінностей Держкомрезерву; неефективному, нецільовому використанню бюджетних і позабюджетних коштів; неповерненню іноземних кредитів, отриманих під гарантію Уряду, а закуплену сільськогосподарську техніку; недбалому зберіганню й умисному приховуванню запасів зерна; розкраданню матеріальних цінностей під час сівби і збирання урожаю та інші зловживання, пов’язані з реформуванням аграрного сектора економіки України. Важливим напрямком роботи правоохоронних органів розглядається припинення зловживань на підприємствах агропромислового комплексу та на споживчому ринку. Враховуючи специфіку природних ресурсів зазначених регіонів, потребує також поліпшення документування злочинів, пов’язаних із земельними відносинами.

13. Враховуючи особливості географічного розташування України, самостійним напрямком вдосконалення запобігання регіональній злочинності в Україні є *підвищення ефективності запобігання злочинності в прикордонних регіонах України*. Вдосконалення системи запобігання злочинності в прикордонних регіонах досягається шляхом: організації запобігання злочинності в прикордонних регіонах на основі об'єктивної, комплексної кримінологічної інформації про стан злочинності в прикордонних регіонах України та сусідніх державах; визначення переліку потенційних кримінологічних загроз з боку територій сусідніх держав; забезпечення надійного контролю повітряного, морського та наземного простору на кордоні України та сусідніх країн; налагодження ефективної взаємодії між правоохоронними органами України та сусідніх держав; забезпечення державного контролю за стратегічними об'єктами та ресурсами прикордонних регіонів; організації за допомогою ЗМІ віктимологічної профілактики злочинності з висвітленням потенційних категорій осіб, які потерпають від злочинів та з наданням рекомендацій стосовно уникнення ризику стати жертвою злочину; на основі матеріально-технічного забезпечення суб'єктів запобігання злочинності з урахуванням місцевості та специфіки діяльності в прикордонних регіонах (в умовах регіонів з морськими кордонами – водним та повітряним транспортом, в умовах суходолу – наземним і т.д.); підготовки відповідних кадрів, здатних виконувати завдання з протидії злочинності за спеціалізацією, пристосованою до конкретного регіону – в умовах гірських районів, водних тощо.

14. У регіонах *значної соціальної напруженості, підвищеної терористичної загрози, екстремально-критичного типу* чи таких, що мають ознаки *кримінологічного колапсу* та у наближених до них територій важливими напрямками запобігання злочинності, крім перешкоджання традиційним загально кримінальним злочинам, є такі: перекриття каналів постачання та переміщення зброї та наркотиків; протидія інформаційному тероризму; перекриття каналів дезінформації населення; перешкоджання контрабанді та

незаконному перетинанню кордонів; зниження ризиків застосування насилля; потребує активізації боротьба з озброєними бандитськими угрупованнями; блокування інформації, що пропагує насильство, розпалює відчуття ненависті, національної ворожнечі та релігійної нетерпимості.

15. Стратегічним напрямком протидії злочинності розглядається створення ефективної системи *запобігання регіональній злочинності неповнолітніх*. Вона розглядається в якості важливої складової загальнодержавної регіональної системи запобігання; є одним із головних напрямків діяльності правоохоронних органів із протидії злочинності на сучасному та майбутньому етапах; повинна будуватися з урахуванням місцевих особливостей конкретного регіону, бути адекватною основним сферам життєдіяльності неповнолітніх і мати необхідний нормативний, науково-методичний, кадровий і фінансовий потенціал.

16. В якості перспективного напрямку удосконалення системи запобігання регіональній злочинності розглядається підсилення ролі соціального контролю у запобіганні злочинності. Важливим резервом і одночасно прогресивною формою не репресивних заходів протидії злочинності може виявитися закріплення право слухняної поведінки у населення на основі використання профілактичних можливостей традицій, звичаїв та сімейно-побутових установок українського народу. Головна ідея такої профілактики полягає у формуванні специфічної масової соціальної свідомості неприпустимості антисуспільної діяльності.

17. Суттєвого профілактичного ефекту в закріпленні у свідомості населення позитивних установок щодо законослухняної поведінки можна досягти за допомогою засобів масової інформації – *інформаційна профілактика*; налагодження співпраці державних і правоохоронних органів з церквою – *релігійна профілактика* та шляхом закріплення на рівні традицій і звичаїв невіктимних форм поведінки – *віктимологічної профілактики*.

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено теоретичне узагальнення й нове вирішення доктринальних і практичних проблем, що полягає у кримінологічному вимірі регіональної злочинності, з'ясуванні притаманних їй закономірностей, системи і змісту провідних детермінант, формуванні цілісної концепції організації та здійснення запобігання цьому явищу; зроблено низку висновків; підготовлено пропозиції та рекомендації щодо вдосконалення методологічних та організаційно-методичних засад дослідження регіональної злочинності в Україні; обґрунтовано основні напрями вдосконалення запобігання регіональній злочинності в Україні. Основні висновки дисертації полягають у наступному:

1. Вивчення регіональної злочинності є одним із перспективних напрямків для отримання нових наукових кримінологічних знань про територіальну специфіку злочинності, її закономірності, регіональні схожості та відмінності, особливості детермінації і можливості у запобіганні. Регіональний напрям у кримінології виник одночасно з появою самої науки кримінології та досить довго розвивався паралельно з нею, у рамках вирішення більш глобальних кримінологічних проблем.

2. Встановлено, що регіональна злочинність має системний характер. Ця система і окремі її елементи (різновиди злочинності) підпорядковуються змінам регіональної суспільної системи, і навпаки. Зміни показників регіональної злочинності є неминучими при створенні певних соціально-економічних та соціально-психологічних умов життя населення. Найбільші негативні зміни в стані злочинності відбуваються під час війн, різких революційних перетворень у суспільних та економічних відносинах. Для регіональної злочинності протягом початку XXI століття простежувались такі закономірності: циклічність у динаміці злочинності, її зв'язок з економічними та соціальними процесами в регіонах, з культурними та національними особливостями населення території; зі зростанням населення в просторі незмінної території

збільшується кількість різних відносин, що може стати природною й постійною причиною зростання злочинності. Закон «норми і межі кримінального насичення злочинності» зазначає, що: 1) існують статистичні межі, за якими кількісні показники регіональної злочинності перетворюються на якісні; 2) зростання кількості тяжких злочинів у регіоні на 10 % (вбивства, розбої, грабежі і т. ін.) є більш небезпечним, ніж зростання злочинів невеликої або середньої тяжкості на 30 %; регіональна система злочинності та окремі її елементи (різновиди злочинності) змінюються відповідно до перетворень суспільної системи; 3) кількісні та якісні зміни у системі регіональної злочинності обумовлюють зміни не лише в стані та тенденціях на рівні видів злочинності, а можуть впливати на всю соціальну систему.

3. З'ясовано, що категорія «регіон» поступово набула міжгалузевого наукового визначення і наукового інструменту, що забезпечує дослідження кримінологічних проблем на рівні окремих територій країни. Сукупність соціально-кримінологічних ознак регіонів дозволяє їх ідентифікувати як цілісні територіально-просторові сегменти, визначити кримінологічну індивідуальність та забезпечити цілеспрямоване, орієнтоване на конкретне регіональне середовище запобігання злочинності.

Пропонуються система та визначення базових категорій, які можуть бути використані як у законотворчій діяльності, так і в регіональних кримінологічних дослідженнях: «регіон» – це таке законодавчо визначене, більш-менш однорідне територіально-просторове утворення, що відрізняється від інших сукупністю природних, географічних та історично сформованих, відносно стійких економічних, екологічних, соціальних, демографічних і національно-культурних складових, що обумовлюють особливості злочинності в конкретному територіально-просторовому формуванні; «регіональна злочинність» – це відносно масове, самодетермінуюче, історично мінливе негативне соціально-правове явище, що проявляє себе через сукупність кримінально-караних діянь та осіб, які їх вчинили у межах визначених законодавством країни регіонів за певний проміжок часу; під «регіональними

закономірностями злочинності» мають на увазі відносно стійкі і регулярно повторювані взаємозв'язки та кількісно-якісні характеристики стану злочинності, що стабільно проявляються у регіонах країни протягом більш-менш тривалого періоду часу. Терміном «регіональні особливості злочинності» охоплюються: 1) територіальні відмінності та схожості у стані, регіональній структурі розподілу, динаміці, інтенсивності, географії розповсюдженості злочинності; 2) специфіка розподілу регіонів за рівнем кримінальної враженості територій у криміногенному просторі. Під «регіональним криміногенним простором» розуміється розподіл злочинності та її видів в межах адміністративно-територіальних одиниць територіально-просторової системи країни, що вимірюється кількісно-якісними показниками стану злочинності і характеризується рівнем кримінальної враженості території країни, області, міста, району чи вулиці впродовж певного періоду часу.

4. Концептуально-методологічну модель кримінологічного дослідження регіональної злочинності в Україні представлено у вигляді розгалуженої, різнорівневої та багатофункціональної системи з власною ієрархічною структурою елементів: теорія, методологія, методика, технологічна система (сукупність підходів), процедура, методи та прийоми дослідження.

5. Диференційовано систему підходів регіональних кримінологічних досліджень. Встановлено, що визначальними методологічними підходами дослідження регіональної злочинності є антропологічний, аксіологічний та соціологічний підходи. Залежно від рівня, мети й завдань дослідження, виділяється декілька спеціальних підходів: територіальний та географічний, конкретно-кримінологічний і комплексний соціально-кримінологічний. Системоутворюючим і одночасно інноваційним підходом, що об'єднує всі спеціальні, є регіональний підхід. При комплексному дослідженні системи регіональної злочинності всі перелічені підходи об'єднуються у рамках загального системного підходу як провідного.

6. Цінність кримінологічного дослідження регіональної злочинності полягає не у механічному описі показників кримінальної статистики, а у

виявленні закономірностей (в тому числі і їх складових – тенденцій) її функціонування як елемента (підсистеми) більш складної соціальної системи (суперсистеми), а також у встановленні характеру й особливостей взаємодії між всіма їх елементами. Найбільш зручною формою виявлення закономірностей регіональної злочинності є поетапне вивчення і порівняння їх кримінологічних ознак на рівні узагальнюючих показників. Оптимізації та поглибленню кримінологічного аналізу сприяє вивчення кримінологічних даних на рівні кримінологічних укрупнень регіонів, не лише відмінних, а і схожих за історичними, географічними, соціально-кримінологічними, економічними, демографічними або культурологічними ознаками.

7. Встановлено, що криміногенний простір України підпорядковується закономірностям розподілу п'яти класів регіонів на три укрупнені зони. До зони негативної кримінологічної групи належать регіони з дуже високою та високою кримінальною враженістю територій; перехідну зону утворюють регіони із середнім рівнем кримінальної враженості; позитивну складають регіони з помірною та низькою кримінальною враженістю територій. Зона негативної кримінологічної групи поділяється на дві самостійні підгрупи: а) звичайного та б) екстремально-критичного типу (значної соціальної напруженості, реальної терористичної загрози, кримінологічного колапсу). Інтенсивність злочинності в регіонах збільшується із Заходу на Схід і відповідно зменшується зі Сходу на Захід України. Доведено стабільність і взаємозалежність кримінологічних груп регіонів. Констатовано, що закономірності проявляються не лише в інтенсивності злочинності (злочинної активності) та окремих її видів, а й у структурному розподілі злочинності між регіонами. Встановлено залежність стану злочинності від соціально-економічного профілю регіону (промислові, промислово-аграрні, аграрно-промислові аграрні) та рівня урбанізації (високий, середній, низький). З'ясовано, що значення класифікації територій за рівнем кримінальної враженості полягає в можливості отримати правоохоронними органами України узагальнену інформацію про регіональні закономірності злочинності,

що обумовлено стійкими об'єктивно і суб'єктивно сформованими детермінаційними факторами та прорахунками у роботі правоохоронних органів. Акцентовано увагу на необхідності диференційованого підходу до організації запобігання злочинності в регіонах та оптимізації управлінських рішень відповідно до виявлених закономірностей.

8. Доведено, що до основних статистичних закономірностей функціонування регіональної злочинності належать: нерівномірність територіального розподілу злочинності, її диференційованість, стійкість інтенсивності; взаємозалежність і сталість структурного територіального розподілу злочинності; синхронність змін динамічних рядів злочинності та взаємообумовленість кількісних і якісних змін регіональної злочинності та її видів; рейтингова стабільність регіонів за рівнем кримінальної враженості. Визначено, що відмінності між регіонами в абсолютних показниках загальної злочинності сягають 6–10-кратного, а у коефіцієнтах на 100 тис. населення – 2–3-кратного розміру. Закономірності регіонального розподілу загальної злочинності підпорядковуються формуванню п'яти відносно стійких кримінологічних груп: з низькою, помірною, середньою (перехідною), високою та дуже високою кримінальною враженістю територій. П'ять регіонів промислової групи, що сконцентровані в негативній криміногенній зоні України – Донецька (11,22 %), Дніпропетровська (9,59 %), Луганська (6,82 %), Харківська (6,70 %) та Запорізька (5,68 %) області, – становлять близько половини (41 %) у структурі загальнодержавної злочинності й здійснюють найбільший тиск на стан злочинності в Україні. Їх питома вага у три рази перевищує питому вагу семи областей західної України (14 %) і будь-якої сукупності областей – південних (16 %), північних (16 %) та центральних (11 %) районів України. У період з 1992 по 2013 роки зафіксовано таку закономірність, як синхронність у коливанні статистичних рядів динаміки злочинності в усіх регіонах України: помітне зростання – у 1995, 2003 та 2010 роках; синхронне зниження – 2002 та 2008 роки; стабілізація – з 1997 по 2000 та

з 2004 по 2007 роки; з 2011 по 2013 роки в усіх регіонах України зафіксовані тенденції до зростання регіональної злочинності.

Східні регіони країни, у зв'язку з катастрофічним загостренням криміногенної ситуації, перенасиченістю зброєю і як наслідок – «кримінологічним колапсом», соціальною та демографічною кризою, найближчим часом можуть виявитися регіонами-донорами злочинності для інших регіонів країни. У наступні роки з високою імовірністю можна прогнозувати збільшення соціальної напруженості в українському суспільстві й суттєве загострення криміногенної ситуації в інших регіонах країни. Вагомі кримінологічні загрози тут містять: геополітичні та соціально-економічні фактори; велика кількість «вимушених мігрантів», які переселилися до інших областей (примусова віктимізація); висока зараженість ЗМІ та Інтернету продукцією з демонстрацією насильства; неконтрольований обіг зброї; специфічний поствійськовий синдром психологічного стану учасників АТО; прагнення до реваншизму та помсти з боку різних видів (зокрема незаконних) військових формувань тощо. Прогнозуються і якісні зміни в структурі злочинності – зменшення реєстрації злочинів невеликої та середньої тяжкості з паралельним їх витісненням тяжкими й особливо тяжкими злочинами.

9. За результатами кримінологічного аналізу убивств, умисних тяжких тілесних ушкоджень, розбоїв, та зґвалтувань встановлені схожі із загальною регіональною злочинністю закономірності в інтенсивності, динаміці, структурному розподілі та географії. Закономірності регіонального розподілу насильницької злочинності підпорядковуються формуванню відносно стійких п'яти кримінологічних груп: з дуже високою, високою, середньою, помірною та низькою кримінальною враженістю територій. Протягом 2001–2014 рр. майже половина (понад 40 %) загальнокримінальних насильницьких злочинів були вчинені у п'яти східних областях України. Найвища їх інтенсивність стабільно фіксується у Донецькій, Дніпропетровській, Запорізькій, Луганській та Харківській областях. За кількістю та інтенсивністю загальнокримінальна насильницька злочинність в Україні у декілька разів перевищує аналогічні

показники Азербайджану, Вірменії, Німеччини, Польщі та Франції. Сучасна насильницька злочинність характеризується негативними тенденціями, необґрунтованою жорстокістю, цинізмом, відкритою зухвалістю, демонстративізмом, нехтуванням елементарними правилами людського співжиття, застосуванням крайніх проявів насилля – вбивств, завдання тілесних ушкоджень тощо.

10. Визначено, що регіональна злочинність неповнолітніх в Україні є структурним елементом системи загальної регіональної злочинності; вона негативно впливає на загальну криміногенну обстановку в усіх регіонах України; є резервом для всіх видів злочинності (насильницької, рецидивної, у сфері економіки і т. д.); вона має характеристики та ознаки самостійної підсистеми; закономірності регіональної злочинності неповнолітніх схожі із загально-регіональними закономірностями загальної злочинності. Відмінності в абсолютних та відносних показниках злочинності неповнолітніх між регіонами України становлять від 2 до 10 разів. Закономірності регіонального розподілу злочинності неповнолітніх, як і інші види регіональної злочинності, підпорядковуються формуванню відносно самостійних та стійких п'яти кримінологічних груп. У п'яти східних областях України неповнолітніми вчиняється 40 %, або майже кожен другий злочин: в Донецькій (10,97 %), Луганській (8,14 %), Дніпропетровській (7,96 %), Харківській (6,54 %) та Запорізькій (5,97 %) областях. У південних регіонах вчиняється 17 %, у західних – 15 %, у північних – 15 % у центральних – 10 % від злочинності неповнолітніх в Україні.

11. На основі аналізу абсолютних і відносних показників регіональної злочинності у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів виявлені закономірності, що є характерними для загальної регіональної злочинності та окремих її видів. Встановлено суттєві регіональні відмінності за всіма основними показниками – рівнем, структурою, коефіцієнтами, географією тощо. На регіональному рівні зафіксовано різницю між кількістю зареєстрованих наркозлочинів у 6–10, а у коефіцієнтах – 2–3

рази. Так, у східних областях України щорічно фіксується близько 3,5 тисяч таких злочинів, тоді як у західних – лише 287–500. Закономірності регіонального розподілу цього виду злочинності підпорядковуються формуванню відносно самостійних та стійких п'яти кримінологічних груп. Найвища концентрація на 100 тис. населення злочинності у сфері обігу наркотичних засобів спостерігається в східних та південних регіонах України. Харківська область (132), місто Київ (133), Дніпропетровська (150), Херсонська (157), Полтавська (161), Миколаївська (162), Запорізька (169) області, АР Крим (172), Луганська (179) область входять до негативної криміногенної зони з високою та дуже високою інтенсивністю наркозлочинності. Західні регіони входять переважно до позитивної криміногенної зони й характеризуються низькими та помірними показниками кримінальної враженості. Для групи регіонів, яку складають частина областей Північної, Південної та Центральної України є характерним перехідний (середній) тип кримінальної враженості.

У п'яти областях Східної України (Донецька, Дніпропетровська, Луганська, Запорізька та Харківська) вчиняється майже 40 % від усієї загальноукраїнської наркозлочинності, тоді як у семи областях Західної України (Вінницька, Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська, Чернівецька, Тернопільська та Хмельницька) – лише 12 %; у північних – 16 %; у центральних – 12 %; у південних – 18% наркозлочинів. Більш високі темпи приросту злочинності спостерігалися в Тернопільській – 1,90 % та Чернівецькій – 1,70 % областях та АР Крим – 2 %. Решта областей характеризуються середніми темпами зниження концентрації злочинності від 1 до 8 %.

12. Рецидивна регіональна злочинність в Україні демонструє тотожні для інших видів злочинності закономірності. Різниця між регіональними показниками злочинності коливалася в абсолютних показниках – у 6–10-кратному, а в коефіцієнтах – 2–4-кратному розмірі. Функціонуванню (елементів) кількісно-якісних показників рецидивної регіональної злочинності притаманні статистичні закономірності, що характерні і для загальної

регіональної злочинності в Україні: нерівномірність розподілу злочинності на території країни; диференційованість показників; стійкість інтенсивності та структури територіального розподілу; стабільність груп регіонів за рівнем кримінальної враженості; синхронність у змінах динамічних рядів злочинності в регіонах країни.

13. На основі аналізу кількісно-якісних показників окремих видів (елементів) регіональної злочинності (суперсистеми) в Україні (організованих груп і злочинних організацій, у сфері службової діяльності, у сфері економіки і крадіжок) доведено наявність схожих із загальною регіональною злочинністю закономірностей. З'ясовано, що між видовими ознаками і якостями регіональної злочинності існує діалектична єдність, яка проявляється у кількісно-якісній єдності і взаємозалежному зв'язку їх стану, структури, динаміки, а також взаємозв'язку з такими ознаками регіональної злочинності, як масовість, історична мінливість і соціально-правовий зміст.

14. Закономірності функціонування та змін кількісних і якісних показників регіональної злочинності підпорядковуються криміногенному та антикриміногенному впливу сукупності факторів загальнодержавного і специфічного набору місцевих факторів. На загальнодержавному рівні регіональна злочинність обумовлюється загальними історичними, географічними, економічними, соціальними, політичними, морально-психологічними явищами й процесами, які є загальними детермінантами злочинності загалом і окремих її видів зокрема. На спеціальному ж рівні – це чинники місцевого рівня, з якими безпосередньо пов'язані зміни показників злочинності. На індивідуальному рівні система факторів злочинності тісно пов'язана з особливостями соціального життя окремих мешканців регіонів, які детермінують вчинення злочинів, відбиваючись крізь особисту мотиваційну сферу конкретної особи. Визначальним детермінантом регіональної злочинності виступає система факторів, що відображає регіональне середовище, обумовлене особливостями функціонування територіально-просторової системи.

15. У системі детермінації регіональної злочинності історичні та географічні фактори є базовими, оскільки вони породжують певний тип суспільних відносин, що, у свою чергу, обумовлює біологічні умови, фізичні та психологічні потреби індивідуумів, регіональне середовище існування і пов'язані з цим соціально-правові протиріччя. Історичні фактори породжують певний ступінь розвитку територіально-просторових систем: специфіку формування їх кордонів; структурний розподіл та умови проживання населення; міграційні процеси. Якості географічного середовища обумовлюють розміщення та розвиток продуктивних сил; розвиток же продуктивних сил зумовлює розвиток економічних, а також інших суспільних відносин. Розміщення та ступінь розвитку виробничих комплексів обумовлює формування певного соціально-економічного та психологічного середовища, а отже, і розвиток певної ідеології, релігії, традицій, культури тощо.

16. Соціально-економічні фактори у системі детермінації регіональної злочинності є визначальними, оскільки вони обумовлюють не лише загальну регіональну криміногенну ситуацію, а й злочинну поведінку окремої особи (або групи). Впливовими детермінуючими факторами регіональної злочинності є відмінності в рівні соціально-економічного розвитку регіонів, наявність депресивних, кризових і відсталих в економічному відношенні регіонів, збільшення розриву між регіонами в рівні виробництва національного прибутку на одиницю населення, порушення виробничо-технологічних зв'язків між підприємствами регіонів, захоплення іноземними фірмами внутрішнього ринку України, зовнішній борг країни і пов'язаний з цим додатковий тиск витрат на його погашення. Організаційно-управлінські фактори знаходять прояв у недоліках в організації запобігання злочинності у регіонах. Важливими кримінологічними обставинами, що суттєво знижують якість та рівень життя населення і як наслідок – негативно впливають на криміногенну обстановку в регіонах, є високий рівень урбанізації, висока щільність населення, безробіття, майнове розшарування населення, незадовільна екологічна ситуація, висока

міграція та значна концентрація виправних колоній, розповсюдженість зловживання алкоголем і наркотиками й т. д.

17. До основних соціально-психологічних факторів регіональної злочинності належать: пропаганда негативних стереотипів поведінки в засобах масової інформації; прищеплювання психології всездозволеності, сексуальної розпусти; нав'язування культу споживацького ставлення до життя; вільна демонстрація насильства та жорстокості; панування кризогенної ідеології протиприродності в людській свідомості; підміна цінностей. На регіональному рівні вони є похідними від інших, більш глибоких проблем соціально-економічного організаційно-правового та інформаційного характеру, якими і корегуються. Унаслідок руйнації державної монополії у сфері ідеології як на загальнодержавному, так і на регіональному рівні, простежується послаблення соціального контролю з боку влади і соціальних інститутів за поведінкою громадян.

18. Визначено, що вітчизняна система запобігання регіональній злочинності в Україні складається із взаємопов'язаних елементів: специфічної мети, завдань, рівнів, об'єктів, суб'єктів, форм та засобів впливу. Вона є інтегрованою базовою підсистемою для світової та Європейської регіональної (групи держав) системи запобігання злочинності. Завданням загальнодержавної системи запобігання регіональній злочинності є забезпечення безпеки суспільства від злочинності та її наслідків на внутрішньому і міждержавному рівні. Одночасно вона виступає узагальнюючою системою для регіональних (обласних) підсистем усередині держави. Регіональна система запобігання має розгалужену систему й повністю охоплює своїм впливом усі види злочинності на території вулиць, районів, селищ, поселень міського типу, міст, областей, АР Крим, у межах всієї країни. Такій само ієрархії підпорядковуються й регіональні підсистеми запобігання окремим видам злочинності – насильницькій, рецидивній, економічній і т. д.

19. Пропонується, залежно від типу та спеціалізації регіонів, здійснити комплекс заходів, спрямованих на істотне збільшення місцевих доходів та

підвищення рівня і якості життя населення. Цьому сприятиме впровадження інноваційної моделі регіонального економічного й соціального розвитку на основі використання новітніх технологій, застосування ефективного менеджменту та раціонального використання наявних ресурсів. Доводиться, що в усіх регіонах України існує достатній природно-ресурсний, демографічний та економічний потенціал для відтворення високоприбуткової регіональної економіки, інноваційного прориву і створення антикриміногенного соціально-економічного середовища. Пропонується спрямовувати не менше 5 % ВВП на інвестиції в освіту та науку в Україні. Доведено, що встановлення ефективного контролю над регіональним криміногенним простором матиме наслідки не лише у вигляді підвищення добробуту, безпеки і якості життя населення, а за рахунок зменшення тиску злочинності на суспільні відносини обумовить збільшення дохідної частини регіонів мінімум у 3 рази. Для цього пропонується налагодження щорічного моніторингу регіональної злочинності; збільшення матеріально-технічного забезпечення правоохоронних органів для подолання корупції в усіх сферах економіки, державного управління та у власній системі; зменшення тиску на суспільні відносини регіональної злочинності у сфері економіки, насильницької, рецидивної, злочинності неповнолітніх і т. д.; впровадження у правоохоронну діяльність сучасних технічних систем моніторингу та контролю за соціально-територіальним простором: програмно-апаратних комплексів відео-моніторингу, ІТ-технологій, GIS-технологій.

20. Регіональна злочинність як цілісний негативний соціально-правовий феномен потребує створення інтегральної системи запобіжного впливу. Першочерговим завданням всіх суб'єктів запобігання є підсилення дії антикриміногенних і зниження впливу на регіональну злочинність криміногенних факторів зовнішнього та внутрішнього характеру. Цілісна концепція організації та здійснення запобігання регіональній злочинності базується на ідеї зменшення її реальних обсягів шляхом підвищення якості життя населення, створення охоронюваного регіонального простору за допомогою сучасних науково-технічних засобів, закріплення законослухняної

поведінки у населення на рівні традицій, звичаїв, сімейно-побутових установок і застосування заходів превентивного впливу на детермінанти злочинності. Обґрунтовується необхідність впровадження у практичну діяльність інноваційних форм і методик моніторингу та оперативного реагування на зміни у стані регіональної злочинності.

Пропонується здійснювати вдосконалення запобігання регіональній злочинності залежно від кримінологічного типу та виду регіону (промисловий, сільськогосподарський, прикордонний; звичайної, підвищеної соціальної напруженості, екстремально-критичного типу), усіма наявними кримінологічними засобами: 1) отримання об'єктивних даних про стан злочинності в регіонах (про її регіональні закономірності: особливості структурного розподілу, динаміку, коефіцієнти, нерівномірності територіальної поширеності, кримінальну враженість регіонів окремими видами злочинів тощо); 2) виявлення сукупностей факторів, що детермінують злочинність та її регіональні особливості у конкретних територіально-просторових системах; 3) вдосконалення прогнозування, програмування та планування запобігання злочинності з урахуванням її місцевих закономірностей; 5) створення регіональної системи запобігання на основі узгодження загальносоціальних і спеціальних заходів протидії злочинності та з урахуванням її регіональних закономірностей і специфіки детермінації; 6) організація диференційованої профілактики, протидії та запобігання регіональній злочинності та окремим її видам на основі взаємодії і залучення реальних можливостей всіх суб'єктів запобігання; 7) вдосконалення застосування кримінального, кримінально-процесуального та кримінально-виконавчого законодавства з урахуванням еволюції суспільних відносин; 8) впровадження інноваційних технологій та новітніх наукових досягнень з аналізу і контролю за регіональним криміногенним простором; 9) закріплення у свідомості населення (за допомогою навчальних закладів, ЗМІ, представників церкви, громадських організацій, політичних діячів та мистецтва) законослухняної поведінки на рівні традицій, звичаїв, сімейно-побутових установок і застосування

превентивного впливу на детермінанти регіональної злочинності; 10) комплексної оцінки результативності і пошуку оптимальних шляхів запобігання злочинності в регіонах. Пропонується планувати, програмувати та застосовувати заходи запобігання злочинності диференційовано, з урахуванням кримінологічного типу та виду регіону. Акцентується увага на особливостях запобігання злочинності в промислових, сільськогосподарських, прикордонних регіонах та таких, які мають додаткові кримінологічні ознаки (значної соціальної напруженості, підвищеної терористичної загрози, екстремально-критичного типу чи кримінологічного колапсу).

21. Пропонується під час планування та програмування запобігання регіональній злочинності враховувати: 1) тип соціально-кримінологічної обстановки регіону; 2) види та ступінь розповсюджені правопорушень у регіоні; 3) рівень латентної злочинності; 4) конкретні кримінально активні групи населення. Основні вимоги до структури регіонального плану мають бути такими: а) структура регіонального плану має повною мірою відображати соціально-кримінологічну обстановку регіону; б) ґрунтуватися на комплексному аналізі, тенденціях і прогнозі злочинності в регіоні; в) спрямовуватися на усунення впливу регіональних факторів криміногенного і підсилення дії факторів антикриміногенного характеру; г) сприяти об'єднанню зусиль усіх суб'єктів, в тому числі і населення, на запобігання злочинності в регіоні; д) орієнтуватися на створення антикримінального психологічного середовища; є) забезпечувати взаємодію у запобіганні злочинності з правоохоронними органами прилеглих регіонів; ж) використовувати зарубіжний досвід запобігання злочинності; з) враховувати вітчизняний передовий досвід запобігання злочинності та окремим її видам. Пропонується у системі запобігання регіональній злочинності віддавати перевагу прогресивним формам нерепресивних заходів протидії злочинності: пропагуванню і закріпленню законослухняної поведінки на рівні традицій, звичаїв та сімейно-побутових установок. Доводиться, що релігійна, інформаційна і виховна державна та регіональна політика мають орієнтуватися на закріплення і

підтримування у суспільній думці населення позитивних цінностей, орієнтованих на повагу до охоронюваних законом суспільних відносин, на толерантне відношення до оточення, поважне ставлення до честі, гідності та недоторканості особистості і майна, орієнтуватися на беззаперечне дотримання закону, на формування у суспільній думці населення негативного ставлення до будь-яких проявів злочинності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абросімова Ю. А. Злочинність неповнолітніх та запобігання їй на регіональному рівні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Ю. А. Абросімова. – Львів, 2009. – 261 с.
2. Абызов К. Р. Проблемы криминологического прогнозирования и предупреждения региональной преступности (по материалам Сибирского федерального округа): дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / К. Р. Абызов. – Москва, 2004. – 199 с.
3. Абызов К. Р. Криминологическое прогнозирование и предупреждение региональной преступности : [монография] / К. Р. Абызов. – 2-е изд. – Барнаул : Барнаульский юридический институт МВД России, 2010. – 152 с.
4. Аванесов Г. А. Теория и методология криминологического прогнозирования / Г. А. Аванесов. – М. : Юридическая литература, 1972. – 335 с.
5. Аванесов Г. А. Теория и методология криминологического прогнозирования / Г. А. Аванесов. – М. : Юридическая литература, 1972. – 134 с.
6. Аванесов Г. А. Теория и методология криминологического прогнозирования : [монография] / Г. А. Аванесов. – М. : Юридическая литература, 1972. – 334 с.
7. Аванесов Г. А. Криминологическое прогнозирование и планирование борьбы с преступностью : учебное пособие / Г. А. Аванесов. – М. : Научно-исследовательский и редакционно-издательский отдел, 1972. – 60 с.
8. Аванесов Г. А. Прогнозирование и организация борьбы с преступностью / Г. А. Аванесов, С. Е. Вицин – М. : Знание, 1972. – 32 с.
9. Агаев Г. А. Теоретические основы исследования причинного комплекса преступности : монография / Г. А. Агаев, Ф. Ю. Сафин. – СПб. : СПб ГУАП, СПб МВД России, 2002. – 132 с.

10. Актуальные вопросы укрепления законности и правопорядка в районах интенсивного экономического развития Урала, Сибири, и Дальнего Востока / [А. Б. Сахаров, М. М. Бабаев, В. А. Серебрякова и др.] ; ответств. ред. В. В. Панкратов. – М. : Всесоюзный институт по изучению причин и разработке мер предупреждения преступности МВД СССР, 1979. – 159 с.

11. Алексеев А. И. Криминология : [курс лекций] / А. И. Алексеев. – М. : Щит – М, 1999. – 340 с.

12. Алексеев А. И. Модель регионального криминологического и уголовно-правового прогноза : [учеб. пособие] / А. И. Алексеев. – М. : Академия управления МВД России, 1994. – 90 с.

13. Анализ тенденций развития регионов России в 1992–1995 гг. / под редакцией А. М. Лаврова. – М. : Программа Европейского Союза «Тасис», 1996. – 144 с.

14. Андриенко Ю. В. Факторы роста преступности в России: региональный поход / Ю. В. Андриенко. – М. : Российская экономическая школа, 2001. – 46 с.

15. Ардженовский И. В. Региональный рынок: воспроизводственный процесс / И. В. Ардженовский. – Н. Новгород, 1997. – 321 с.

16. Бабаев М. М. Влияние демографических процессов на преступность / [М. М. Бабаев, Э. В. Кузнецова, Е. Б. Урланис и др.] ; под ред. проф. В. Н. Кудрявцева. – М. : Юрид. лит., 1976. – 176 с.

17. Бабенко А. М. Запобігання злочинності в регіонах України: концептуально-методологічний та праксеологічний вимір : монографія / А. М. Бабенко – Одеса : ОДУВС, 2014. – 416 с.

18. Бабенко А. М. Кримінологічна класифікація регіонів України та її значення для протидії злочинності / А. М. Бабенко // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2013. – № 3 (137). – С. 116–123.

19. Бабенко А. М. Насильницька злочинність в регіонах України: деякі кримінологічні особливості / А. М. Бабенко // Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності. – 2013. – № 2 (53). – С. 90–98.

20. Бабенко А. М. Регіональна система злочинності: її місце у загальній системі злочинності та деякі закономірності функціонування [Електронний ресурс] / А. М. Бабенко // Форум права. – 2014. – № 2. – С. 29–36. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/jpdf/FP_index.htm_2014_2_7.pdf. – Назва з екрану.

21. Бабенко А. Н. Криминогенная ситуация в регионах и ее значение для борьбы с преступностью (украинский взгляд) / А. Н. Бабенко // Криминологическая ситуация и реагирование на неё / под ред. проф. А. И. Долговой. – М. : Российская криминологическая ассоциация, 2014. – С. 253–258.

22. Бабенко А. Н. Криминологическая классификация регионов по уровню интенсивности преступности несовершеннолетних (украинский опыт исследования) / А. Н. Бабенко // Вестник Казанск. юрид. ин-та МВД России. – 2013. – № 4 (14). – С. 87–91.

23. Бабенко А. М. Географія злочинності неповнолітніх: що очікує Україну через 10 років? / А. М. Бабенко // Порівняльно-аналітичне право. – 2013. – № 3–1. – С. 296–300. – Режим доступу : http://www.pap.in.ua/3-1_2013/8/Babenko%20A.M..pdf. – Назва з екрану.

24. Бабенко А. М. Географія та структурний розподіл між регіонами України злочинності у сфері службової діяльності / А. М. Бабенко // Держава і право: проблеми становлення і стратегія розвитку : матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Ужгород, 15–16 листопада 2013 р.). – Херсон : Гельветика, 2013. – С. 190–193.

25. Бабенко А. М. Запобігання органами внутрішніх справ незаконному культивуванню наркотиковмісних рослин : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / А. М. Бабенко. – Д., 2007. – 258 с.

26. Бабенко А. М. Історичні та соціально-демографічні фактори відмінності злочинності в регіонах України / А. М. Бабенко // Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності. – 2013. – № 3 (54). – С. 8–15.

27. Бабенко А. М. Кіберзлочинність як чинник негативного впливу на криміногенну ситуацію у регіонах/ А. М. Бабенко // Безпека інформації. – 2013. – Том 19 (2). – С.112–117.

28. Бабенко А. М. Регіональний підхід в кримінології як метод вивчення злочинності / А. М. Бабенко // Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності. – 2013. – №1 (52). – С.151–159.

29. Бабенко А. М. Регіональні особливості злочинності у сфері безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту / А. М. Бабенко // Безпека дорожнього руху: правові та організаційні аспекти : матеріали VIII міжнародної науково-практичної конференції (м. Донецьк, 22 листопада 2013 р.). – Донецьк : ДЮІ МВС України, 2013. – С. 64–67.

30. Бабенко А. М. Регіональні особливості рецидивної злочинності в Україні / А. М. Бабенко// Науковий вісник Херсонського державного університету. – Серія «Юридичні науки». – 2014. – Випуск 3. – Том 3 – С. 14–20.

31. Бабенко А. М. Регіональні особливості розподілу наркозлочинності в Україні: деякі шляхи протидії / А. М. Бабенко // Науковий вісник Ужгородського національного університету. – Серія «Право». – 2012. – Випуск 20. – Частина 1. – Том 4. – С.12–14.

32. Бабенко А. Н. Криминологическая обстановка в регионах: понятие, характеристика, значение для борьбы с преступностью / А. Н. Бабенко // *Leges et Vita*. – 2014. – № 8/3 (272). – С. 3–7.

33. Бабенко А. Н. Криминологические особенности преступности в сфере оборота наркотических средств в регионах (украинский опыт исследования) / А. Н. Бабенко // Вестник Сибирского юридического института ФСКН России. – 2013. – № 2 (13). – С.77–83.

34. Бабенко А. Н. Территориальные особенности распространения краж (украинский опыт исследования) / А. Н. Бабенко // Труды академии Министерства внутренних дел Республики Таджикистан. – 2013. – № 1 (19). – С. 54–59.

35. Бабенко А. Н. Преступность как фактор негативного влияния на население: региональный аспект / А. Н. Бабенко // Здоровье нации и национальная безопасность: криминологические и правовые проблемы / под редакцией профессора А. И. Долговой. – М. : Российская криминологическая ассоциация, 2013. – С.67–70.

36. Бабенко А. М. Регіональні особливості запобігання злочинності неповнолітніх в Україні / А. М. Бабенко // Боротьба з правопорушеннями в молодіжному середовищі: вітчизняний та міжнародний досвід : матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Донецьк, 2 червня 2010 р.). – Донецьк : Донецький юридичний інститут ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2010. – С.325–328.

37. Бадира В. А. Кримінально-виконавче право : навчальний посібник / В. А. Бадира, С. Ф. Денисов, Т. А. Денисова та ін. ; за ред. Т. А. Денисової. – К. : Істина, 2008. – 400 с.

38. Бандурка А. М. Преступность в Украине: причины и противодействие : монография / А. М. Бандурка, Л. М. Давыденко – Х. : Основа, 2003. – 368 с.

39. Бандурка О. М. Стратегія і тактика протидії злочинності : монографія / О. М. Бандурка, О. М. Литвинов. – Х. : НікаНова, 2012. – 318 с.

40. Бандурка С. А. Наркомафия: уголовно-правовые средства борьбы : уч. пособие / С. А. Бандурка, С. В. Слинько. – Х. : Арсис, 2001. – 320 с.

41. Батиргареева В. С. Кримінологічні засади запобігання рецидивній злочинності в Україні : автореф. дис.. на здобуття наук. ступеня докт. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / В. С. Батиргареева. – Х., 2010. – 50 с.

42. Беляев Н. А. Вопросы методологии регионального подхода к исследованию преступности / Н. А. Беляев, В. М. Цалиев // Вестник Ленинградского ун-та. – 1986. – Вып. – 3. – С.58–64.

43. Берджесс Э. Рост города: введение в исследовательский проект / Э. Берджесс ; перевод В. Г. Николаева // Социальные и гуманитарные науки. – Серия 11. «Социология». – 2000. – № 4. – С. 122–136.
44. Беркут І. Дискусії про регіональну автономію в сучасних Югославії та Україні: спроба порівняльного аналізу / І. Беркут // Регіони Східної Європи: інтеграційні очікування та конфронтаційні небезпеки : матеріали Міжнар. наук. конф. (м. Чернівці, 18–19 вересня 2000 р.). – Чернівці, 2000. – С. 67–75.
45. Бестужев-Лада И. В. Рабочая книга по прогнозированию / И. В. Бестужев-Лада, С. А. Саркисян, Э. С. Минаев, Е. Н. Мельников и др. ; под ред. И. В. Бестужев-Лада . – М. : Мысль, 1982. – 430 с.
46. Биляев В. А. Цивилизационный подход в методологии правовых исследований сферы государственного противодействия преступности в Украине / В. А. Биляев // Научный обозреватель. – 2013. – № 11 (35). – С. 44–49.
47. Биргеу М. М. Місце і роль кримінологічного прогнозування, планування і координації у практиці профілактики злочинів / М. М. Биргеу // Вісник Одеського інституту внутрішніх справ. – 2004. – № 1. – С. 103–107.
48. Блага А. Б. Насильство в сім'ї (кримінологічний аналіз і запобігання) : монографія / А. Б. Блага. – Х. : ФО-П Макаренко, 2014. – 360 с.
49. Блажівський Є. М. Мніторинг протидії злочинності в Україні : монографія / Є. М. Блажівський. – Х. : Золота миля, 2013. – 372 с.
50. Богатирьев І. Г. Кримінологічні засади запобігання злочинності у великому місті на регіональному рівні : монографія / І. Г. Богатирьев, М. О. Кисильов. – Бровари : ПФПА, 2010. – 160 с.
51. Бородин С. В. Борьба с преступностью: теоретическая модель комплексной программы / С. В. Бородин. – М. : Наука, 1990. – 272 с.
52. Бочелюк В. Й. Дозвіллезнавство : навчальний посібник / В. Й. Бочелюк, В. В. Бочелюк. – К. : Центр навчальної літератури, 2006. – 208 с.

53. Бугера О. І. Насильницька злочинність неповнолітніх та засоби масової інформації / О. І. Бугера // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2008. – № 1 (75). – С. 86–92.

54. Бугера О. І. Проблеми використання засобів масової інформації для запобігання злочинів серед неповнолітніх : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / О. І. Бугера. – К., 2006. – 20 с.

55. Булдыгина О. С. Особенности криминологического прогнозирования / О. С. Булдыгина // Весник Санкт-Петербургского университета МВД России. – 2009. – № 2 (42). – С.97–100.

56. Ваничкин Д. Е. Криминологическая характеристика и предупреждение преступности в регионе (на материалах Ставропольского края) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Д. Е. Ваничкин. – Ставрополь, 2004. – 184 с.

57. Ведерникова О. Н. Теория и практика борьбы с преступностью: Британская криминологическая модель : автореф. дис. на соискание ученой степени докт. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право» / О. Н. Ведерникова. – М., 2001. – 44 с.

58. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т.Бусел. – К. ; – Ірпінь : ВТФ «Перун», 2001. – 1440 с.

59. Веприцький Р. С. Феноменологія злочинності в регіоні : монографія / Р. С. Веприцький. – Х. :Золота миля, 2014. – 324 с.

60. Верменич Я. В. Історична регіоналістика в Україні / Я. В. Верменич // Український історичний журнал. – 2002. – № 2. – С. 3–27.

61. Верменич Я. В. Історична регіоналістика в Україні: теоретико-методологічні проблеми : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра іст. наук : спец. 07.00.01 «Історія України» / Я. В. Верменич. – К., 2005. – 32 с.

62. Виговський Д. Л. Кримінальна субкультура в механізмі злочинності неповнолітніх : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец.

12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / Д. Л. Виговський. – К., 2006. – 20 с.

63. Вицин С. Е. Моделирование в криминологии : учебное пособие / С. Е. Вицин. – М. : Научно-исследовательский и редакционно-издательский отдел, 1973. – 102 с.

64. Вишневецкий К. В. Криминогенная виктимизация социальных групп в современном обществе : монография / К. В. Вишневецкий ; под ред. С. Я. Лебедева. – М. : ЮНИТИ-ДАНА ; Закон и право, 2013. – 295 с.

65. Влияние социальных условий на территориальные различия в преступности / [В. К. Звирбуль, А. Б. Сахаров, В. А. Серебрякова и др.] ; ответств. ред. В. К. Звирбуль. – М. : Всесоюзный институт по изучению причин и разработке мер предупреждения преступности МВД СССР, 1977. – 140 с.

66. Волошина Л. А. Социальные причины территориальных различий в преступности : автореф. дис. на соискание ученой степени канд.юрид.наук : спец. 12.00.07 «Криминология» / Л. А. Волошина. – М., 1976. – 30 с.

67. Вопросы профилактики правонарушений в особо крупном городе / Б. В. Коробейников, Л. А. Волошина, В. Д. Ермаков и др. – М. : Всесоюзный институт по изучению причин и разработке мер предупреждения преступности МВД СССР, 1981. – 136 с.

68. Всемирная история : учебник для вузов / под ред. Г. Б. Поляка, А. Н. Марковой. – М. : Культура и спорт, ИНИТИ, 2000. – 496 с.

69. Вьюнов Ю. И. Влияние миграционных процессов на преступность в Южном федеральном округе : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Ю. И. Вьюнов. – М., 2001. – 174 с.

70. Габдрахманов Ф. В. Региональная система предупреждения преступлений несовершеннолетних (опыт республики Марий Эл) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Ф. В. Габдрахманов. – Москва, 2000. – 174 с.

71. Габиани А. А. Преступность в городах и сельской местности (конкретно-криминологическое и социально-географическое исследование по

материалам Грузинской ССР) : монография / А. А. Габиани, Р. Г. Гачечиладзе, М. И. Дидебулидзе. – Тбилиси : Сабчота Сакартвело, 1985. – 142 с.

72. Габиани А. А. Некоторые вопросы географии преступности (по материалам Грузинской ССР) : монография / А. А. Габиани, Р. Г. Гачечиладзе. – Тбилиси, 1982. – 143 с.

73. Герцензон А. А. Введение советскую криминологию / А. А. Герцензон. – М. : Юридическая литература, 1965. – 228 с.

74. Гилинский Я. И. Криминология: Теория, история, эмпирическая база, социальный контроль : курс лекций / Я. И. Гилинский. – СПб. : Питер, 2002 – 377 с.

75. Гилинский Я. И. Криминология: теория, история, эмпирическая база, социальный контроль / Я. И. Гилинский. – Изд. 2-е, перераб. и доп. – СПб. : Изд-во Р.Асланова «Юридический центр Пресс», 2009. – 504 с.

76. Гладких В. И. Региональные особенности преступности в крупных и сверхкрупных городах и ее предупреждение органами внутренних дел : монография / В. И. Гладких. – М. : ИЭП, 1999. – 157 с.

77. Глобальная статистика украинского интернета [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://i.bigmir.net/index/UAnet_global_report_032010.pdf. – Назва з екрану.

78. Голина В. В. Преступность: многообразие понятий и предметная сущность явлений / В. В. Голина // Проблемы законности. – 2009. – № 100. – С. 324–335.

79. Голина В. В. Работа органов внутренних дел, суда и прокуратуры по предупреждению преступности : учеб. пособие / В. В. Голина. – Х. : Юр. ин-т, 1981. – 77с.

80. Голина В. В. Современные тенденции тяжкой насильственной преступности против личности и основные направления борьбы с ней / В. В. Голина // Проблеми боротьби з насильницькою злочинністю : зб. матеріалів наук.-практ. конф. (м. Харків) / голов ред. В. І. Борисов [та ін.]. – Х. : Лествиця Марії, 2001. – С. 54–60.

81. Голіков А. П. Регіональна економіка та природокористування : навчальний посібник / А. Г. Дейнека, Л. О. Поздняков, П. О. Черномаз ; за ред. Голікова А. П. – К. : Центр учбової літератури, 2009. – 352 с.

82. Голіков А. П. Регіональна економіка та природокористування : навчальний посібник / А. П. Голіков, О. Г. Дейнека, Л. О. Позднякова, П. О. Черномаз ; за ред. А. П. Голікова. – 2-ге видання. – К. : Центр учбової літератури, 2011. – 352 с.

83. Голіна В. Рецидивна злочинність в Україні: рівень, структура, динаміка / В. Голіна // Вісник Академії правових наук України. – 1998. – № 4 (15). – С.147–156.

84. Голіна В. В. Державне програмування і регіональне планування заходів запобігання злочинності в Україні / В. В. Голіна, С. Ю. Лукашевич, М. Г. Колодяжний ; за заг. ред. В. В. Голіни. – Х. : Право, 2012. – 304 с.

85. Голіна В. В. Попередження насильницьких злочинів проти життя, здоров'я особи / В. В. Голіна. – Х. : Рубікон, 1997. – 52 с.

86. Голіна В. В. Кримінологічні проблеми попередження злочинності неповнолітніх у великому місті: досвід конкретно-соціологічного дослідження : монографія / В. В. Голіна, В. П. Ємельянов, В. Д. Водник, В. С. Батиргарєєва та ін. ; за заг.ред. професорів В. В. Голіни та В. П. Ємельянова. – Х. : Право, 2006. – 292 с.

87. Головкин Б. М. Злочинність у паливно-енергетичній сфері України: кримінологічна характеристика та запобігання : монографія / Б. М. Головкин, Г. Ю. Дарнопих, І. О. Христич та ін. ; за заг. ред. д.ю.н. Б. М. Головкина. – Х. : Право, 2013. – 248 с.

88. Головкин Б. М. Корислива насильницька злочинність в Україні: феномен, детермінація, запобігання : монографія / Б. М. Головкин. – Х. : Право, 2011. – 440 с.

89. Головкин Б. М. Кримінологічні проблеми умисних вбивств і тяжких тілесних ушкоджень, що вчиняються у сімейно-побутовій сфері : монографія / Б. М. Головкин. – Х. : Новое слово, 2004. – 252 с.

90. Головкін Б. М. Сімейно-побутові конфлікти у системі детермінації умисних вбивств і тяжких тілесних ушкоджень : дис... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Б. М. Головкін. – Х. , 2002. – 190 с.
91. Голуб М. В. Адміністративно-правове регулювання охорони громадського порядку у регіоні : монографія / М. В. Голуб. – Х. : Ника-Нова, 2013. – 250 с.
92. Гончаренко М. Ф. Модернізація суспільного розвитку регіонів: проблеми та перспективи / М. Ф. Гончаренко, Т. М. Качала // Регіональний розвиток – основа розбудови української держави : матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Донецьк, 4–5 квітня 2012 року). – Донецьк : Донецький державний університет управління: ДонНУУ, 2012. – С. 32–41.
93. Горшенков Г. М. Массово-коммуникативное воздействие на криминологическую обстановку (региональный аспект) : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.08 / Г. М. Горшенков. – Н. Новгород, 1997. – 441 с.
94. Горшенков Г. Н. Криминология: введение в учебный курс : учебное пособие / Г. Н. Горшенков. – Сыктывкар : Сыктывкарский ун-т, 1995. – 237с.
95. Горяинов К. К. Криминологическая обстановка (методологические аспекты) / К. К. Горяинов – М.: ВНИИ МВД СССР, 1991. – 98 с.
96. Горяинов К. К. Методы прогнозирования преступности в региональном разрезе / К. К. Горяинов, Л. В. Кондратюк // Вопросы борьбы с преступностью. – Вып. 39. – М., 1983. – С. 25–26.
97. Гребеньков Г. В. Человек в правовом бытии: введение в правовую персонологию : монографія / Г. В. Гребеньков. – Донецк : Донецкий юридический інститут МВД Украины, 2013. – 540 с.
98. Грищук В. К. Філософсько-правове розуміння відповідальності людини : монографія / В. К. Грищук. – Хмельницький : Хмельницький університет управління та права, 2012. – 736 с.
99. Грищук В. К. Кримінальна відповідальність юридичних осіб: порівняльно-правове дослідження : монографія / В. К. Грищук, О. Ф. Пасека. – Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2013. – 248 с.

100. Грищук В. К. Умисні вбивства за кримінальним правом України та Республіки Польща: юридичний аналіз складів злочинів : монографія / В. К. Грищук, Н. Є. Маковецька. – Хмельницький : Хмельницький університет управління та права, 2012. – 368 с.

101. Грушевський М. С. Історія України: науково-теоретичне видання / М. С. Грушевський ; упоряд. В. Г. Сарбей]. – К. : Освіта, 1992. – 271 с.

102. Губанова О. В. Кримінологічна характеристика та запобігання зґвалтуванню (на підставі матеріалів практики Автономної республіки Крим) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / О. В. Губанова. – Сімферополь, 2008. – 267 с.

103. Губарев В. К. История Украины : [универсальный иллюстрированный справочник] / В. К. Губарев. – Донецк : БАО, 2006. – 576 с.

104. Гуторова Н. О. Проблеми кримінальної відповідальності за економічне насильство в сім'ї / Н. О. Гуторова, О. А. Шаповалова // Права людини в діяльності органів внутрішніх справ України : матеріали міжнародної наук.-практ. конф. (м. Євпаторія, 11-13 травня 2006 р.). – К. : Титул, 2006. – С. 140–144.

105. Гуторова Н. О. Проблеми кримінально-правової охорони державних фінансів України : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.08 / Н. О. Гуторова. – Х., 2001. – 429 с.

106. Денисов С. Ф. Громадська мораль як об'єкт кримінально-правової охорони / С. Ф. Денисов // Держава та регіони. Серія: Право. – 2012. – № 1. – С. 159–163.

107. Денисов С. Ф. Злочинна і пенітенціарна субкультура та її деструктивний вплив на формування поведінки молоді / С. Ф. Денисов // Держава та регіони. Серія: Право. – 2012. – № 3. – С. 105–109.

108. Денисов С. Ф. Криміногенна ситуація та її місце в механізмі злочину, вчиненого особою молодіжного віку / С. Ф. Денисов // Актуальні проблеми публічного права : матеріали III міжнар. наук.-практ. конф. (м. Запоріжжя, 3 жовтня 2012р.). – Запоріжжя : КПУ, 2012. – С. 48–50.

109. Денисов С. Ф. Мораль як основа виховання молоді / С. Ф. Денисов // Держава та регіони. Серія: Право. – 2011. – № 4. – С. 201–204.
110. Денисов С. Ф. Органы внутренних дел Украины как субъекты противодействия молодежной преступности / С. Ф. Денисов // Вестник Казанского юридического института МВД России. – 2012. – № 4. – С. 115–118.
111. Денисов С. Ф. Поняття та природа некорисливої насильницької злочинності молоді / С. Ф. Денисов // Держава та регіони. Серія: Право. – 2011. – № 2. – С. 93–97.
112. Денисов С. Ф. Правові засади запобігання злочинам проти моральності (міжнародний, іноземний та національний рівень) / С. Ф. Денисов, С. Г. Кулик // Науковий вісник ДДУВС. Актуальні проблеми боротьби зі злочинністю. – 2012. – Спец. вип. №1 (60). – С. 74–81.
113. Денисов С. Ф. Профілактика групової злочинності осіб молодіжного віку / С. Ф. Денисов // Держава та регіони. Серія: Право. – 2011. – № 1. – С. 134–140.
114. Денисов С. Ф. Сучасні методологічні підходи до проблем молодіжної злочинності / С. Ф. Денисов // Актуальні питання публічного права : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Запоріжжя, 19–20 травня 2011 р.). – Запоріжжя : КПУ, 2011. – С. 66–70.
115. Денисова Т. А. Кримінологія: Особлива частина : навчальний посібник / Т. А. Денисова, Ю. В. Абакумова, С. Ф. Денисов, С. Г. Кулик, О. П. Рябчинська. – Запоріжжя : КПУ, 2012. – 688 с.
116. Денисова Т. А. О криминологии и не только... / Т. А. Денисова // Ежегодник украинского права : сб. науч. тр. / отв. за вып. А. В. Петришин. – Х. : Право, 2013. – № 5. – С. 612–619.
117. Денисова Т. А. Окремі питання класифікації функцій юридичної відповідальності / Т. А. Денисова // Держава та регіони. Серія: Право. – 2012. – № 4. – С. 18–21.
118. Денисова Т. А. Пересекающиеся параллели / Т. А. Денисова // Вісник Кримінологічної асоціації України : збірник наукових праць / [редкол. Л. М.

Давиденко, Т. А. Денисова, О. М. Джужа та ін.]. – Х. : Золота миля, 2011. – С. 38–47.

119. Денисова Т. А. Покарання в системі протидії злочинності / Т. А. Денисова // Вісник Асоціації кримінального права України. – 2013. – № 1 (1). – С. 409–423.

120. Денисова Т. А. Современный взгляд на проблемы адекватности уголовного наказания / Т. А. Денисова // Кримінальний кодекс України: 10 років очікувань : тези доповідей та повідомлень учасників Міжнародного симпозиуму (м. Львів, 23–24 вересня 2011 р.). – Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2011. – С. 146–150.

121. Денисова Т. А. Создание и функционирование преступных организаций в местах лишения свободы: современное состояние / Т. А. Денисова // Вестник Казанского юридического института МВД России. – 2013. – Спецвыпуск. – С. 93–97.

122. Джужа О. М. Кримінологія. Спеціалізований курс лекцій зі схемами: Загальна та Особлива частини : навчальний посібник / [Джужа О. М., Моїсеєв Є. М., Василевич В. В.]. – К. : Атіка, 2001. – 368 с.

123. Доброрез І. О. Кримінологічна характеристика та попередження незаконного виробництва, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення чи пересилання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів без мети збуту (за матеріалами Автономної Республіки Крим) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / І. О. Доброрез. – Х., 2005. – 242 с.

124. Довідкові матеріали до спільної наради керівництва МВС України та НАК «Нафтогаз України» з питань попередження розкрадань нафтопродуктів з магістральних нафтогазопроводів (10 червня 2004 року). – К. : ДДСБЕЗ МВС України, 2004. – 5 с.

125. Долгова А. И. Криминологические проблемы изучения видов преступности и взаимосвязей между ними [Електронний ресурс] / А. И. Долгова // Преступность, ее виды и проблемы борьбы. – М., 2011. – 371 с. – Режим доступа : <http://crimas.ru/?p=1101#more-1101>. – Название с экрана.

126. Долгова А. И. Теоретические посылки и общие итоги изучения территориальных различий преступности и их причин / А. И. Долгова // Территориальные различия преступности и их причины : сб. научн. тр. – М., 1987. – С. 5–24.

127. Драгоманов М. П. Листи на Наддніпрянську Україну / М. П. Драгоманов // Тисяча років української суспільно-політичної думки : в 9 т. – К., 2001. – Т.5. – Кн. 2. / передм. О. Сліпушко, В. Яременко ; упоряд. прим. О. Сліпушко. – К. : Дніпро, 2001. – С.118–153.

128. Дрьомін В. М. Преступность как социальная практика: институциональная теория криминализации общества : монография / В. М. Дрьомін. – Одеса : Юрид. лит-ра, 2009. – 616 с.

129. Дрьомін В. М. Кримінологія. Загальна частина : навч.-метод. посіб. / В. М. Дрьомін – Одеса : Фенікс, 2009. – 52 с.

130. Дрьомін В. М. Кримінологія. Особлива частина : навч.-метод. посіб. / В. М. Дрьомін. – Одеса : Фенікс, 2009. – 78 с.

131. Дубинин Н. П. Генетика, поведение, ответственность: О природе антиобщественных поступков и путях их предупреждения / Н. П. Дубинин, И. И. Карпец, В. Н. Кудрявцев. – 2 изд. перераб. и доп. – М. : Политиздат, 1989. – 351 с.

132. Дюркгейм Э. Самоубийство. Социологический этюд / Эмиль Дюркгейм ; пер. с фр. А. Н. Ильинского ; [изд. подгот. Вал. А. Луков]. – СПб. : Союз, 1998. – 496 с.

133. Економічна і соціальна географія України 9 клас : [атлас] / [Г. В. Балабанов, Л. М. Веклич, М. В. Григорович та ін.] ; гол. ред Л. М. Веклич. – К. : Новий друк, 2010. – 33 с.

134. Емельянов В. П. Преступность несовершеннолетних с психическими аномалиями / В. П. Емельянов ; под ред. И. С. Ноя. – Саратов : Саратовский университет, 1980. – 97 с.

135. Емельянов В. П. Уголовная ответственность за терроризм и преступления с признаками терроризма : дисс. ... докт. юрид. наук : 12.00.08 / В. П. Емельянов . – Москва, 2001. – 370 с.

136. Ефименко М. О. Криминологическая теория и практика организации ведомственного контроля за достоверностью уголовной статистики : монография / М. О. Ефименко, Р. В. Скоморохов, В. Н. Шиханов. – М. : Волтерс Клувер, 2010. – 288 с.

137. Женжеруха О. Поняття причини та умов злочинності/ О. Женжеруха// Судоустрій і судочинство в Україні. – 2007. – № 4. – С.85–88.

138. Женунтий В. И. Криминологические проблемы предупреждения преступных посягательств на нравственное и физическое развитие несовершеннолетних: монография / В. И. Женунтий, В. В. Витвицкая. – Донецк : ДЮИ МВД при ДонНУ, 2005. – 280 с.

139. Женунтій В. І. Незаконне культивування наркотиковмісних рослин: кримінально-правовий та кримінологічний аспекти, запобігання : монографія / В. І. Женунтій, А. М. Бабенко. – Донецьк : ДЮІ ЛДУВС ім. Е.О.Дідоренка, 2009. – 224 с.

140. Жолков Б. М. Региональная политика и реформы в России / Б. М. Жолков, В. В. Котилко. – М., 1998. – 152 с.

141. Забрянский Г. И. Контроль над преступностью в демократическом обществе / Г. И. Забрянский // Государство и право. – 2013. – № 10. – С. 80–83.

142. Забрянский Г. И. Преступность несовершеннолетних: статистико-криминологические этюды. Место преступности несовершеннолетних в социологии преступности / Г. И. Забрянский // Криминология: вчера, сегодня, завтра. Труды Санкт-Петербургского криминологического клуба : Юбилейный выпуск, посвященный 55-летию д.ю.н., профессора С. Ф. Милюкова. – СПб. : Русь, 2005. – № 2 (9). – С.44–57.

143. Забрянский Г. И. Криминологическая классификация регионов Российской Федерации / Г. И. Забрянский // Вестник Московского ун-та. Сер. 11, Право. – 1993. – № 2. – С. 42–52.

144. Забрянський Г. И. Методика криминологической классификации регионов / Г. И. Забрянский // Вестник Моск. ун-та. Серия 11, Право. – 1989. – № 5. – С. 54–57.

145. Загальна характеристика Державної кримінально-виконавчої служби України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://prison-pastoral.blogspot.com/2012/08/blog-post_9.html. – Назва з екрану.

146. Задорожнюк Э. Г. Украина: Восток, Запад, Центр как «ось консолидации» (вторая половина 1990-х годов) / Э. Г. Задорожнюк // Регионы и границы Украины в исторической ретроспективе : научное издание / [отв. редактор д. истор. наук Л. Е. Горизонтов]. – М. : Стратегия, 2005. – С. 275–295.

147. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика : у 3 – х кн / А. П. Закалюк. – К. : Ін Юре, 2007. – Кн. 1 : Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. – 424 с.

148. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика : у 3 – х кн / А. П. Закалюк. – К. : Ін Юре, 2008. – Кн. 3 : Практична кримінологія. – 320 с.

149. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика : у 3 – х кн / А. П. Закалюк. – К. : Ін Юре, 2007. – Кн. 2 : Кримінологічна характеристика та запобігання вчиненню окремих видів злочинів. – 712 с.

150. Закалюк А. П. Прогнозирование и предупреждение преступного поведения / А. П. Закалюк. – М. : Юрид. лит., 1986. – 191 с.

151. Закон України «Про стимулювання розвитку регіонів» від 08 вересня 2005 р. № 2850-IV [Електронний ресурс] // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України: Законодавство України. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua>. – Назва з екрану.

152. Закон України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» від 1 липня 2010 року за № 2411-IV [Електронний ресурс] // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України: Законодавство України. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2411-17>. – Назва з екрану.

153. Закон України «Про засади запобігання і протидії корупції»// Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 40. – Ст. 404.
154. Запобігання злочинності (теорія і практика) : навч. посіб. / В. В. Голіна. – Х. : Нац.юрид. акад. України, 2011. – 120 с.
155. Зелинский А. Ф. Методика криминологических исследований : учеб. пособие / А. Ф. Зелинский. – К. : УМК ВО, 1992. – 92 с.
156. Зелінський А. Ф. Кримінологія : навчальний посібник / А. Ф. Зелінський. – Х. : Рубікон, 2000. – 240 с.
157. Злочинність в Україні. Основні показники стану та структури злочинності за 2001–2005 роки : [статистичний збірник]. – К. : ВПЦ МВС України, 2006. – 201 с.
158. Зорбо Х. У. Золотой Берег и трущобы (избранные главы) / Х. У. Зорбо ; перевод В. Г. Николаева // Социальные и гуманитарные науки. Серия 11. «Социология». – 2004. – № 3. – С. 115–154.
159. Игнатов А. Н. Некоторые особенности территориальной распространенности (географии) убийств в Украине / А. Н. Игнатов // Актуальні проблеми кримінального права, процесу та криміналістики : матеріали IV між нар.наук.-практ. конф., присвяченої 95-річчю з дня народження професора М. В.Салтевського (м. Одеса, 2 листопада 2012 р.). – Одеса : Фенікс, 2012. – С.95–97.
160. Игнатов В. Г. Регионоведение (экономика и управление) : учебное пособие / В. Г. Игнатов, В. И. Бутов. – 3-е издание, перераб. и доп. – М. ; – Ростов н/Д : МарТ, 2004. – 528 с.
161. Изучение преступности в городах и сельской местности / Кузнецова Э. В., Бабаев М. М., Рахманов А. И. и др. ; ответств. ред. проф. И. И. Карпец. – М. : Всесоюзный институт по изучению причин и разработке мер предупреждения преступности МВД СССР, 1971. – 212 с.
162. Иншаков С. М. Зарубежная криминология : учеб. пособие / С. М. Иншаков. – М. : Изд. Группа ИНФРА.М-НОРМА, 1997. – 383 с.

163. Ипакян А. П. Оперативная обстановка: методологические вопросы моделирования : учеб.пособие / А. П. Ипакян. – М. : Академия МВД СССР, 1982. – 88 с.

164. История социологии XX века : учебно-методический комплекс / Н. Е.Покролевский, В. Г. Николаев, О. А. Симонова. – М. : НИУ-ВВЭ, 2007. – 971 с.

165. Иванов Ю. Ф. Кримінологія : навчальний посібник / Ю. Ф. Иванов, О. М. Джужа. – К. : Вид. ПАЛИВОДА А.В., 2006. – 264 с.

166. Ігнатов О. Протидія злочинності: поняття та сутність / О. Ігнатов// Юридична Україна. – 2009. – № 3. – С.92–97.

167. Ігнатов О. М. Протидія загальнокримінальній насильницькій злочинності в Україні : монографія / О. М. Ігнатов. – Х. : Диска Плюс, 2013. – 650 с.

168. Історія України XX – початку XXI століття : навч. посіб. / П. П. Панченко, Н. П. Барановська, С. С. Падалка та ін. ; за заг. ред.. В. А. Смолія. – К. : Знання, 2004. – 582 с.

169. Історія України з давнини до початку XXI століття : навч. посіб. [Електронний ресурс] / авторський колектив : канд. іст. наук В. Т. Британ, канд. іст. наук О. Ю. Висоцький, О. В. Михайлюк, канд. іст. наук Н. Г. Мосюкова, канд. іст. наук Л. С. Підлісна. – Дніпропетровськ, 2007. – 170 с. – Режим доступу : <http://www.history.vn.ua/book/history1/42.html>. – Назва з екрану.

170. Історія України з давнини до початку XXI століття : навчальний посібник / [В. Т. Британ, О. Ю. Висоцький, О. В. Михайлюк, Н. Г. Мосюкова, Л. С. Підлісна]. – Дніпропетровськ, 2007. – 170 с.

171. Історія України : навчальне видання / В. Баран, Л. Войтович, Я. Грицак, О. Зайцев та ін. ; відп. ред. Ю. Сливка ; керівник авт. кол. Ю. Зайцев. – Вид. 4-те. – Львів : Світ, 2003. – 520 с.

172. Історія України : навчально-методичний посібник для семінарських занять / В. М. Литвин, А. Г. Слюсаренко, В. Ф. Колесник та ін. ; за ред. В. М. Литвина. – К. : Знання-Прес, 2006. – 460 с.

173. Кабанов П. А. Идеологические причины, детерминирующие политическую преступность в современном обществе / П. А. Кабанов // Следователь. – 2005. – № 8. – С. 42–43.

174. Кальман О. Проблеми інформаційно-аналітичного забезпечення протидії злочинності в Україні / О. Г. Кальман // Вісник Національної академії прокуратури України. – 2009. – № 1(13). – С.49-54.

175. Кальман О. Г. Злочинність у сфері економіки України: теоретичні та прикладні проблеми попередження : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.08 / О. Г. Кальман. – Х., 2004. – 431 с.

176. Кальман О. Г. Правова статистика : навч. посіб. для юрид. вузів і ф-тів / О. Г. Кальман, І. О. Христич. – Х. : Право, 1999. – 204 с.

177. Кальман О. Г. Стан і головні напрямки попередження економічної злочинності в Україні: теоретичні та прикладні проблеми / О. Г. Кальман. – Х. : Гімназія, 2003. – 352 с.

178. Каныгин В. И. Проблемы комплексного анализа и предупреждения преступности в регионе (по материалам Приволжского федерального округа) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / В. И. Каныгин. – Н. Новгород, 2002. – 187 с.

179. Караев Т. Э. Проблемы изучения преступности в современных условиях / Т. Э. Караев. – Баку : Элм, 1992. – 72 с.

180. Карпец И. И. Изучение преступности в городах и сельской местности / Кузнецова Э. В., Бабаев М. М., Рахманов А. И. и др. ; ответств. ред. проф. И. И. Карпец. – М. : Всесоюзный институт по изучению причин и разработке мер предупреждения преступности МВД СССР, 1971. – 212 с.

181. Касымова А. С. Хищение чужого имущества с использованием служебного положения: уголовно-правовые и криминологические аспекты (по материалам Республики Казахстан) : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право» / А. С. Касымова. – М., 2007. – 28 с.

182. Кетле А. Социальная система: законы ею управляющие / Адольф Кетле ; пер. с фр. князь Л. Н. Шаховской. – СПб. : Н. Полякова и К, 1866. – 311

с.

183. Кетле А. Социальная физика, или Опыт исследования о развитии человеческих способностей: В 2 т./ Адольф Кетле ; под ред. [и предисл.] А.Русова. – Киев:Киевск.комерч. ин-т, 1911-1913. – Т.1-2.

184. Клейменов М. П. Прогнозирование преступности : [лекция] / М. П. Клейменов, А. Н. Харитонов. – Омск : Омский юридический институт МВД России, 1995. – 25 с.

185. Климкін В. М. Кримінологічна система як основа дослідження запобігання насильницькій пенітенціарній злочинності: актуальні питання [Електронний ресурс] / В. М. Климкін // Порівняльно-аналітичне право. – 2013. – № 3–1. – С. 313–316. – Режим доступу : http://www.pap.in.ua/3-1_2013/8/Klymkin%20V.M..pdf. – Назва з екрану.

186. Клиновий Д. В. Розміщення продуктивних сил та регіональна економіка України : навчальний посібник / Д. В. Клиновий, Т. В. Пепа; за наук. ред. Л. Г. Чернюк. – К. : Центр навчальної літератури, 2006. – 728 с.

187. Ковальчук Т. Т. Економічна безпека і політика: із досвіду професійного аналітика / Т. Т. Ковальчук. – К. : Знання, КОО, 2004. – 638 с.

188. Комлев Ю. Ю. Теории девиантного поведения : учебное пособие / Ю. Ю. Комлев. – Казань : КЮИ МВД России, 2013. – 302 с.

189. Конституція України [зі змінами, внесеними відповідно до Закону № 2952-VI від 01.02.2011, ВВР України, 2011, № 10, ст.68] [Електронний ресурс] // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України: Законодавство України. – Режим доступу : <http://rada.gov.ua/uploads/documents/27396.pdf>. – Назва з екрану.

190. Контроль над преступностью в демократическом обществе / В. В. Лунеев [выступление] ; [материалы круглого стола журнала «Государство и право»] // Государство и право. – 1993. – № 10. – С.54–59.

191. Корж В. П. Теоретичні основи методики розслідування злочинів, скоюваних організованими злочинними утвореннями у сфері економічної діяльності : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора юрид. наук :

спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність» / В. П. Корж. – К., 2003. – 49 с.

192. Корниенко А. В. Криминологическая характеристика и предупреждение преступности в регионе (по материалам Брянской области): дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08/ Корниенко Анатолий Васильевич. – Рязань, 2005. – 206 с.

193. Косоплечев Н. П. Методика изучения и разработки мер предупреждения преступности в городе и районе : методическое пособие / Н. П. Косоплечев, Э. В. Кузнецова, Е. Н. Сидоренко. – М. : Всесоюзный институт по изучению причин и разработке мер предупреждения преступности МВД СССР, 1971. – 129 с.

194. Костенко О. М. Культура і закон – у протидії злу : монографія / О. М. Костенко. – К. : Атіка, 2008. – 352 с.

195. Котельникова О. А. Криминологические детерминанты уличной преступности в портовых городах дальневосточного федерального округа / О. А. Котельникова // Российский следователь. – 2010. – № 22. – С. 20–22.

196. Кравченко В. П. Криминологические проблемы преступности в кризисном регионе с экстремальными условиями (по материалам Чеченской Республики) : дис. на соискание ученой степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право» / В.П. Кравченко. – Махачкала, 2004. – 196 с.

197. Кременовська І. В. Геополітичні аспекти національної безпеки й оборони України : монографія / І. В. Кременовська, М. В. Коваль, М. І. Мичко – Донецьк : ДЮІ ЛДУВС, 2010. – 184 с.

198. Крестовская Н. Н. История учений о государстве и праве : курс лекций / Н. Н. Крестовская, А. Ф. Цвиркун. – Х. : Одиссей, 2007. – 376 с.

199. Криминология – XX век/ [В. Н. Бурлаков, В. В. Вандышев, Б. В. Волженкин и др.] ; под ред. В. Н. Бурлакова, В. П. Сальникова. – СПб. : Юрид.центр. Пресс, 2000 – 554 с.

200. Криминология : учебник для вузов / под общ. ред. докт. юрид. наук, проф. А. И. Долговой. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : НОРМА, 2003. – 848 с.
201. Криминология : учебник для учебных заведений МВД Украины / [Лихолоб В. Г., Филонов В.П., Коваленко О.И., Михайлов А.Е.] ; под ред. В. Г. Лихолоба и В. П. Филонова. – Киев – Донецк, 1997. – 398 с.
202. Криминология : учебник / А. А. Герцензон, В. К. Звирбуль, Б. Л. Зотов, И. И. Карпец и др. – Изд. 2-е, испр. и доп. – М. : Юридическая литература, 1968. – 472 с.
203. Криминология : учебное пособие / под общ. ред. В. Е. Эминова. – М. : ИНФРА-М – НОРМА, 1997. – 158 с.
204. Криминология : учебник для студентов вузов, обучающихся по специальности 021100 «Юриспруденция» / Г. А. Аванесов, С. М. Иншаков, С. Я. Лебедев, Н. Д. Эриашвили ; под ред. Г. А. Аванесова. – 3-е изд, перераб. и доп. – М. : ЮНИТИ – ДАНА, 2005. – 480 с.
205. Криминология : учебник для юридических вузов / под ред. проф. В. Н. Бурлакова, проф., академика В. П. Сальникова]. – СПб. : Санкт-Петербургская академия МВД России, 1998. – 576 с.
206. Криминология : учебник [для студентов высших учебн. заведений, обучающихся по направлению и специальности «Юриспруденция»]/ Н. Ф. Кузнецова, Г. М. Миньковский, А. И. Гуров [и др.] ; под ред. Н. Ф. Кузнецовой, Г. М. Миньковского. – М. : Изд-во МГУ, 1994. – 415 с.
207. Криминология : учебник / А. А. Герцензон, В. К. Звирбуль, Б. Л. Зотов, И. И. Карпец, Ю. П. Касаткин и др. – Изд. 2 испр. и доп. – М. : Юридическая литература, 1968. – 472 с.
208. Кримінальне право України (Особлива частина) : підручник / кол. авторів : А. В. Байлов, О. А. Васильєв, О. О. Житний, А. М. Бабенко та ін. ; за заг. ред. О. М. Литвинова ; наук. ред. серії О. М. Бандурка]. – Х. : Вид-во ХНУВС, 2011. – 572 с.
209. Кримінальне право України: Особлива частина : підручник для студ. вищ. навч. закл. освіти / М. І. Бажанов, В. Я. Тацій, В. В. Сташис, І. О. Зінченко

та ін. ; за заг. ред. професорів Бажанова М. І., Сташиса В. В., Тація В. Я. – К. : Юрінком Інтер ; – Х. : Право, 2002. – 496 с.

210. Кримінологія : підручник для студентів вищих навч. закладів / [О. М. Джужа, Я. Ю. Кондратьєв, О. Г. Кулик та ін.]; за заг.ред. О. М. Джужи. – К. : Юрінком Інтер, 2002. – 416 с.

211. Кримінологія: Загальна та Особлива частини : підручник для студентів юрид. спец. вищ. навч. закладів / І. М. Даньшин, В. В. Голіна, О. Г. Кальман, О. В. Лисодєд ; за ред. проф. І. М. Даньшина. – Х. : Право, 2003. – 352 с.

212. Кудрявцев В. Н. Причины правонарушений : монография / В. Н. Кудрявцев. – М. : Наука, 1976. – 286 с.

213. Кукарцев О. Регіональні аспекти територіальної цілісності сучасних держав: Факторний аналіз [Електронний ресурс] / О. Кукарцев // Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку. – 2006. – Випуск 17– Режим доступу : <http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/7909/1/14.pdf>. – Назва з екрану.

214. Кулик А. Г. Комплексный анализ преступности и прогноз ее развития на территории Российской Федерации и Украины до 2013 года : монография / А. Л. Ситковский, Г. Ю. Лесников, О. Р. Афанасьева, А. Г. Кулик та ін. – М. : ВНИИ МВД России, 2011. – 144 с.

215. Кулик А. Г. Вопросы организации системы деятельности государственных и общественных формирований района (города) по предупреждению совершения преступлений ранее судимыми лицами / Н. Н. Короткий, А. Г. Кулик, П. А. Рощенко, Д. Н. Срибняк // Криминологические проблемы борьбы с преступностью : сб. науч. тр. – К. : КВШ МВД СССР, 1988. – С. 119-129.

216. Кулик О. Г. Види кримінологічної інформації, їх методологічне та методичне значення / О. Г. Кулик // Наше право. – 2013. – № 8. – С. 111–116.

217. Кулик О.Г. Заяви та повідомлення про злочини в Україні: кримінологічний аналіз / О. Г. Кулик // Наука і правоохорона. – 2013. – № 2. – С. 113–117.

218. Кулик О. Г. Злочинність в Україні на початку ХХІ століття : монографія / О. Г. Кулик. – К. : Юрінком Інтер, 2013. – 272 с.

219. Кулик О. Г. Злочинність в Україні: тенденції, закономірності, методи пізнання : монографія / О. Г. Кулик. – К. : Юрінком Інтер, 2011. – 288 с.

220. Кулик О. Г. Основні показники злочинності: міжнародний і вітчизняний досвід / О. М. Джужа, В. В. Василевич, О. Г. Кулик // Вісник Верховного суду України. – 2012. – № 1. – С. 37–42.

221. Кулик О. Г. Кримінологічна характеристика осіб, які вчинили злочини в Україні: сучасні тенденції / О. Г. Кулик // Юридична Україна. – 2013. – № 7. – С. 98–102.

222. Кулик О. Г. Методологічні засади всеукраїнського віктимологічного опитування населення / О. Г. Кулик // Форум права. – 2013. – № 1. – С. 543–548.

223. Кулик А. Г. Общая тенденция преступности в Украине в 1972-1993 гг. и прогноз в ближайшие годы / А. Г. Кулик, В. И. Бобырь // Преступность в Украине. Бюллетень законодательства и юридической практики Украины. – 1994. – № 2. – С. 5–37; 134–185.

224. Кулик О. Г. Організована злочинність в Україні у 1990-2000 роках: визначення та основні тенденції / О. Г. Кулик // Науковий вісник НАВСУ. – 2002. – № 5. – С. 19–25.

225. Кулик О. Г. Основні тенденції злочинності в місті Києві на початку ХХІ століття / О. Г. Кулик, І. В. Наумова // Наука і правоохорона. – 2013. – № 1. – С. 166–172.

226. Кулик О. Кримінологічний аналіз злочинності в Україні: напрями вдосконалення методології та методики / О. Кулик // Право України. – 2009. – № 7. – С. 52–57.

227. Кулик О. Г. Основні тенденції змін у структурі злочинності в Україні у перехідний період / О. Г. Кулик // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право. – 2013. – Вип. 21. – Ч. 1. – Т. 3. – С. 56–61.

228. Курбанова Д. А. Профилактика преступлений посредством традиций и обычаев / Д. А. Курбанова // Российский следователь. – 2007. – № 19. – С. 20–21.

229. Курбанова Д. А. Традиции и обычаи народов Дагестана в системе мер предупреждения преступности : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право» / Д. А. Курбанова. – М., 2011. – 26 с.

230. Курс кримінології: Загальна частина : підручник : у 2 кн. / Джужа О. М., Михайленко П. П., Кулик О. Г. [та ін.] ; за заг. ред. О. М. Джужі. – К. : Юрінком Інтер, 2001. – 352 с.

231. Лангъ О. Спиртные напитки, какъ причина преступлений / О.Лангъ ; пер. с нем. и под ред. И. Горбунова-Посадова. – М. : Типографія Вильде, Малая Кисловка, собственный домъ, 1912. – 33 с.

232. Левченко Ю. О. Запобігання злочинам, що вчиняються у нафтогазовому комплексі України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Ю. О. Левченко. – К., 2008. – 294 с.

233. Ли Д. А. Уголовно-статистический учет. Структурно-функциональные закономерности : монография / Д. А. Ли. – М. : Русский мир, 1998. – 179 с.

234. Лигалайз в России и гроверство как бизнес [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://dzagi.ru/forum/index.php?showtopic=2932>. – Название с экрана.

235. Литвак О. М. Державний контроль за злочинністю (кримінологічний аспект) : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.08 / О. М. Литвак. – Х., 2001. – 370 с.

236. Литвак О. М. Загальнотеоретичні підвалини спеціально-кримінологічного запобігання злочинності / О. М. Литвак // Право України. – 2001. – № 5. – С. 97–102.

237. Литвин В. М. Історія України : навчально-методичний посібник для семінарських занять / за ред. В. М.Литвина. – К. :Знання, 2006. – 607 с.

238. Литвинов О. М. Адміністративно-територіальна координація діяльності суб'єктів профілактики злочинів в Україні на місцевому рівні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / О. М. Литвинов. – Х., 2002. – 274 с.

239. Литвинов О. М. Поріг криміналізації суспільства: роздуми на тему вітчизняних реалій протидії злочинності / О. М. Литвинов // Політика у сфері боротьби зі злочинністю : матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Івано-Франківськ, 1–2 березня 2013 р.). – Івано-Франківськ : Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, 2013. – С. 51–56.

240. Литвинов О. М. Соціально-правовий механізм протидії злочинності в Україні : монографія / О. М. Литвинов. – Х. : Вид-во Харк. нац. ун-ту внутр.справ, 2008. – 446 с.

241. Лихолоб В. Г. Криминология : учебник для учебных заведений МВД Украины / В. Г. Лихолоб, В. П. Филонов, О. И. Коваленко, А. Е. Михайлов ; под ред В. Г. Лихолоба, В. П. Филонова]. – К. –Донецк, 1997. – 398 с.

242. Лишиленко В. І. Регіональна економіка: [підручник для студ.вищ.навч. закл.] / В. І. Лишиленко. – К. : Центр учбової літератури, 2009. – 384 с.

243. Ломброзо Ч. Преступный человек / Ч. Ломброзо ; пер. с итал. Г. И. Гордона. – М. : Мидгард, 2005. – 877 с.

244. Лукашевич С. Кримінальна субкультура як один із факторів негативного впливу на засуджених / С. Лукашевич // Вісник академії правових наук України. – 2001. – № 1(24). – С. 182–189.

245. Лукницкий С. П. География преступности в РСФСР. (опыт социально-географического исследования) : дис. ... канд. геогр. наук : 11.00.02 / С. П. Лукницкий. – Л., 1989. – 24 с.

246. Лунеев В. В. География организованной преступности и коррупции в России (1997–1999 гг.) / В. В. Лунеев // Государство и право. – 2000. – № 11. – С. 23–34.

247. Лунеев В. В. Преступность XX века. Мировые, региональные и российские тенденции / В. В. Лунев ; предисловие академика Российской академии наук В. Н. Кудрявцева. – М. : НОРМА, 1997. – 525 с.

248. Лунеев В. В. Преступность XX века: мировые, региональные и российские тенденции / В. В. Лунеев. – Изд. 2-е, перераб. и доп. – М. : Волтерс Клувер, 2005. – 912 с.

249. Лунеев В. В. Эпоха глобализации и преступность / В. В. Лунеев. – М. : НОРМА, 2007. – 272 с.

250. Лунеев В. В. Юридическая статистика : учебник / В. В. Лунев. – 2-е изд., перераб. и доп., с изм. – М. : Юрист, 2007. – 394 с.

251. Лухуташвілі Н. Х. Розвиток корпоративної соціальної відповідальності як шлях державного регулювання процесів соціальної диференціації в Українському суспільстві / Н. Х. Лухуташвілі, В. В. Бурега // Регіональний розвиток – основа розбудови української держави : матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Донецьк, 4–5 квітня 2012 р.). – Донецьк : Донецький державний університет управління, 2012. – С.180–187.

252. Макаров Н. И. Проблемы противодействия преступности в федеральном округе Российской Федерации (на материалах Центрального федерального округа) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Н. И. Макаров. – М., 2002. – 208 с.

253. Манів З. О. Регіональна економіка : навчальний посібник / З. О. Манів, І. М. Луцький, С. З. Манів. – Львів : Магнолі 2006, 2011. – 638 с.

254. Маргулов А. Х. Возникновение и развитие крупнейших уездных городов Донбасса / А. Х. Маргулов // Межэтнические культурные связи в Дондассе: история, этнография, культура. – Донецк : Международный фонд «Відродження», ДонНУ, 2000. – С. 45–49.

255. Мартиненко І. В. Криміналістичне дослідження інформації про зовнішність особи методами та засобами інформатики: дис... канд. юрид. наук : 12.00.08 /І.В.Мартиненко. – К. , 2005. – 198 с.

256. Марченко Н. В. Додаткові покарання та особливості їх призначення: дис... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Н.В.Марченко. – З. , 2009. – 257 с.

257. Матвійчук Я.В. Кримінальна відповідальність за порушення правил дорожнього руху або експлуатації транспорту (порівняльно-правове дослідження): дис... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Я.В.Матвійчук. – К. , 2009. – 150 с.

258. Мартиненко О. А. Злочини серед працівників ОВС України: їх детермінація та попередження : дис. ... докт.юрид.наук : 12.00.08 / О. А. Мартиненко. – Х., 2007. – 434 с.

259. Матиев Р. З. Криминологические особенности преступности и предупреждение органами внутренних дел ее проявлений в регионе с особым экономическим статусом (ОЭС) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Р. З. Матиев. – М., 2001. – 195 с.

260. Мельник М. І. Корупція – корозія влади (соціальна сутність, тенденції та наслідки, заходи протидії) : монографія / М. І. Мельник . – К. : Юридична думка, 2004. – 400 с.

261. Менінгауз В. Чернівці: Буковина як «топос» німецько-єврейської історії і літератури / В. Менінгауз // Дух і література. – 1999. – № 5–6. – С. 30–37.

262. Меркулова В. О. Жінка як суб'єкт кримінальної відповідальності : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.08 / В. О. Меркулова. – К., 2003. – 421 с.

263. Методика изучения территориальных различий преступности и их причин : [метод. пособ.] / А. И. Долгова, Н. В. Кривошекова, Ю. Г. Козлов, В. А. Серебрякова и др. ; ответ. ред. А. И. Долгова. – М. : Всесоюзный научно-исследовательский институт проблем укрепления законности и правопорядка, 1989. – 140 с.

264. Миньковский Г. М. Контроль над преступностью в демократическом обществе / Г. М. Миньковский // Государство и право. – 1993. – № 10. – С. 69–72.

265. Митрофанов А. А. Основні напрямки кримінально-правової політики в Україні: формування та реалізація : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / А. А. Митрофанов. – Одеса, 2005. – 186 с.

266. Міжнародно-правові заходи запобігання наркотизму : наук.-метод. посіб. / О. М. Джужа, Г. І. Піщенко, В. Г. Пшенічний, О. М. Стрільцов ; за заг. ред. О. М. Джужі]. – К. : НАВСУ, 2004. – 132 с.

267. Мінченко С. Методологічні аспекти аналізу злочинності в регіоні / С. Мінченко // Право України. – 2001. – № 4. – С. 114–117.

268. Модель регионального криминологического и уголовно-правового прогноза : [учеб. пособие] / А. И. Алексеев. – М. : Академия управления МВД России, 1994. – 90 с.

269. Музика А. А. Відповідальність за злочини у сфері обігу наркотичних засобів / А. А. Музика. – К. : Логос, 1998. – 324 с.

270. Мусаева Х. М. Проблемы борьбы с преступностью на Северном Кавказе (региональный аспект) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Х. В. Мусаева. – Краснодар, 2004. – 172 с.

271. Мусатова Е. Е. К вопросу о причинах семейного насилия и роли профилактики в его осуществлении / Е. Е. Мусатова // Человек: преступление и наказание. – 2009. – № 3. – С. 89–92.

272. Мухин А. А. Система показателей преступности в регионе (на материалах Удмурдской Республики) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / А. А. Мухин. – Н.Новгород, 2005. – 240 с.

273. Нагорна Л. Територіальність як чинник еволюції та фундамент ідентичності / Л. Нагорна // Історичний журнал. – 2007. – № 4 (34). – С. 3–11.

274. Назимко Є. С. Інститут покарання неповнолітніх у кримінальному праві України (нарис з методології дослідження) : монографія / Є. С. Назимко. – Донецьк : Ноулідж (Донецьке відділення), 2014. – 372 с.

275. Наркозлочинність: криминологічна характеристика та запобігання : науково-практичний посібник / Бова А. А., Женунтій В. І., Закалюк А. П. та ін. ; за заг. ред. А. П. Закалюка. – К., 2006. – 296 с.

276. Номоконов В. А. Причинный комплекс преступности в современной России / В. А. Номоконов // Российский криминологический взгляд. – 2009. – № 1. – С. 201–209.

277. Овчинский С. С. Преступность в средних и малых городах и деятельность органов внутренних дел по её предупреждению : монография / С. С. Овчинский, А. И. Царев. – М. : ВНИИ МВД СССР, 1975. – 148 с.

278. Одерій О. В. Розслідування злочинів щодо незаконного обігу неркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів : науково-практичний посібник / О. В. Одерій, В. М. Лисенко. – Х. : Золоті сторінки, 2004. – 164 с.

279. Ольков С. Г. «Законы» преступности в субъектах Российской Федерации / С. Г. Ольков, Є. Г. Юзиханова // Девиантность в контексте глобализации : материалы международной конференции (Санкт-Петербург, 26–27 мая 2005 г.). Криминология: вчера, сегодня, завтра : Труды Санкт-Петербургского криминологического клуба. – 2006. – № 1 (10). – С. 184–196.

280. Організований наркобізнес (поняття, форми, підстави кримінальної відповідальності) / Баулін Ю. В., Борисов В. І., Дорош Л. В. та ін. ; за заг. ред. Ю. В. Бауліна, Л. В. Дорош. – Х. : Право, 2005. – 256 с.

281. Орлеан А. М. Причины та умови: погляд на розкриття змісту та методологію їх дослідження для певного виду умисних злочинів/ А. М. Орлеан // Вісник юридичного інституту. – 2004. – № 2 (27). – С.187–194.

282. Орловська Н. Концептуальні проблеми вітчизняної криминологічної системи / Н.Орловська // Сучасний вимір держави і права : зб. наук.праць / за ред. В. І. Терентьева, О. В. Козаченка. – Миколаїв : Іліон, 2008. – С. 108–110.

283. Оробець К. Поняття та криминологічні показники рецидивної злочинності в Україні / К.Оробець // Підприємництво, господарство і право. – 2005. – № 3. – С. 130–133.

284. Остроумов С. О причинах и условиях преступности / С. Остроумов, Н. Кузнецова // Российский криминологический взгляд. – 2009. – № 3. – С. 28–34.

285. П'яткіна Н. Ф. Рівень життя населення України та проблеми регулювання його органами державної влади [Електронний ресурс] / Н. Ф. П'яткіна // Вісник східноукраїнського національного Університету імені Володимира Даля. – 2011. – № 17 (171). – С. 105–113. – Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/vsunu/2011_17/Vicnyk_171_.pdf. – Назва з екрану.

286. Палій М. В. Злочинність у сфері віросповідання та боротьба з нею : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Максим Валерійович Палій. – К., 2002. – 188 с.

287. Парк Р. Э. Городское сообщество как пространственная конфигурация и моральный порядок / Р. Э. Парк ; перевод В. Г. Николаева // Социальные и гуманитарные науки. Серия 11 «Социология». – 2000. – № 3. – С. 136–150.

288. Парк Р. Э. Человеческая миграция и маргинальный человек / Р. Э. Парк ; перевод В. Г. Николаева // Социальные и гуманитарные науки. – Серия 11 «Социология». – 1998. – № 3. – С. 167–176.

289. Перминов О. Г. О профилактике преступлений / О. Г. Перминов, Н. Н. Кипман // Российская юстиция. – 2009. – № 2. – С. 48–50.

290. Пестушко В. Ю. Географія : підруч. для 10 кл. загальноосвіт. навч. закл. : рівень стандарту, академічний рівень / В. Ю. Пестушко, Г. Ш. Уварова. – К. : Генеза, 2010. – 304 с.

291. Петин И. А. Механизм преступного поведения / И. А. Петин. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2004. – 343 с..

292. Пирожков В. Ф. Законы преступного мира молодежи (криминальная субкультура) / В. Ф. Пирожков. – Тверь : Приз, 1994. – 320 с.

293. Полянский П. Б. Всемирная история : учебн. для 10 кл. общеобразоват. уч. завед.: урівень стандарту, академ. рівень / П. Б. Полянский. – К. : Генеза, 2010. – 256 с.

294. Потери СССР [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://24tp.org/ind_poteri.htm. – Назва з екрану.

295. Правовая статистика : методическое пособие / О. М. Пенин, Г. Г. Пенина, Ю. В. Коломиец, В. С. Безрученко и др. ; под ред. проф. О. М. Пенина. – Донецк : УкрНТЭК, 2000. – 160 с.

296. Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2015 року : Постанова Кабінету Міністрів України від 21 липня 2006 р. №1001 // Офіційний вісник України. – 2006. – № 30. – Ст.2132.

297. Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року [Електронний ресурс] : Постанова Кабінету Міністрів України від 6 серпня 2014 р. № 385 – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/385-2014-%D0%BF>. – Назва з екрану.

298. Про затвердження Державної цільової програми розвитку українського села на період до 2015 року [Електронний ресурс] : Постанова Кабінету Міністрів України від 19 вересня 2007 р. № 1158. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1158-2007-%D0%BF>. – Назва з екрану.

299. Прогнозирование криминологической ситуации в регионе : метод.пособие / ГУ МВД РФ по СФО. – Новосибирск, 2003. – 81 с.

300. Птушенко А. В. Системная парадигма права. О некоторых основополагающих проблемах современного правоведения, информациологии, экономики и экологии / А. В. Птушенко. – М. : Моск. издат. дом, 2004. – 465 с.

301. Птушенко А. В. Системная парадигма права. О некоторых основополагающих проблемах современного правоведения, информациологии, экономики и экологии [Электронный ресурс] / А. В. Птушенко. – Режим доступа : http://lit.lib.ru/p/ptushenko_a_w/text_0140.shtml. – Название с экрана.

302. Пути регулирования количества тюремного населения. Новый закон в Польше [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://old.nasledie.ru/politvnt/19_39/article.php?art=26. – Назва з екрану.

303. Раска Э. Э. Процедуры территориальных исследований социальной обусловленности преступности / Э. Э. Раска // Теоретические проблемы

изучения территориальных различий преступности : сб. ст. – Тарту, 1985. – Выпуск 725. – С. 34–63.

304. Расюк Е. В. Кримінологічна характеристика та запобігання транснаціональному наркобізнесу в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Е. В. Расюк. – К., 2005. – 224 с.

305. Регионоведение : учебное пособие / Е. Ю. Баженова, В. И. Немчина, В. М. Белоусов и др. ; отв. ред. проф. Ю. Г. Волков. – 2-е изд., испр. и доп. – Ростов н/Д. : Феникс, 2004. – 448 с.

306. Реєнт О. П. Історія України : підруч. для 10 кл. загальноосвіт. навч. закл. рівень стандарту, академічний рівень / О. П. Реєнт, О. В. Малій. – К. : Генеза, 2010. – 240 с.

307. Религиоведение : учебное пособие / П. К. Лобазов, А. Г. Баканурский, Э. И. Мартыненко ; под ред. профес. П. К. Лобазова. – Х. : Одиссей, 2007. – 480 с.

308. Релігієзнавство : навч. посібник / за редакцією С. А. Бублика. – К. : Юрінком Інтер, 1998. – 496 с.

309. Релігієзнавство : підручник / за ред. О. П. Сидоренка. – К. : Знання, 2007. – 468 с.

310. Ростов К. Т. Методология регионального анализа преступности в России : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.08 / К. Т. Ростов. – СПб., 1998. – 422 с.

311. Ростов К. Т. Геокриминогенная обстановка в Санкт-Петербурге и Ленинградской области : дис. ... канд. геогр. Наук : 11.00.02 / К. Т. Ростов. – СПб., 1994. – 225 с.

312. Ростов К. Т. Преступность в регионах России (социально-криминологический анализ) : монография / К. Т. Ростов. – СПб. : Санкт-Петербургская академия МВД России, 1998. – 185 с.

313. Рублюк О. Перспективи реформування державно-церковних відносин / Оксана Рублюк // Політичний менеджмент. – 2004. – № 1 (4). – С. 111–118.

314. Рублюк О. Перспективи реформування державно-церковних відносин / Оксана Рублюк [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.politik.org.ua/vid/magcontent.php3?m=1&n=22&c=227>
315. Руденко В. П. Географія природно-ресурсного потенціалу України / В. П. Руденко. – Львів : Світ, 1993. – 240 с.
316. Рязанцев С. В. Предупреждение преступлений в приграничных регионах Сибирского федерального округа / С. В. Рязанцев // Российский следователь. – 2007. – № 6. – С. 19–21.
317. Садова У. Я. Темпологічні засади дослідження регіональної соціальної політики / У. Я. Садова // Регіональна економіка. – 2004. – № 3. – С. 61–71.
318. Салагаев А. Л. Молодежные правонарушения и делинквентные сообщества сквозь призму американских социологических теорий : монография / А. Л. Салагаев. – Казань : Экоцентр, 1997. – 152 с.
319. Самарина Г. П. Ноосферная экономика: кризис / Г. П. Самарина, С. Е. Дорошко, В. А. Чекирда, О. Д. Чадаев. – СПб. : ПИФ.com, 2010. – 475 с.
320. Саркисян М. С. Криминологическое прогнозирование преступности в сфере банковской деятельности / М. С. Саркисян // Юридические науки. – 2008. – № 3. – С. 89–92.
321. Селіванов М. П. Антинаркотичне законодавство України. Теорія. Історія. Коментар / М. П. Селіванов, М. С. Хруппа. – К. : Юрінком, 1997. – 352 с.
322. Синьков Д. В. Преступность женщин: состояние, причины и предупреждение (региональная характеристика) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Д. В. Синьков. – Иркутск, 2003. – 211 с.
323. Сімонова В. С. Теоретичні аспекти стратегічного управління комплексним розвитком регіону / В. С. Сімонова // Регіональна економіка. – 2007. – № 1 (43). – С. 145–153.
324. Скабара Р. М. Суспільно-географічні аспекти злочинності (на матеріалах Львівської області) : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня

канд. юрид. наук : спец.11.00.02 «Економічна та соціальна географія» / Р. М. Скабара. – Львів, 2003. – 16 с.

325. Скакун О. Ф. Теория государства и права (энциклопедический курс) : учебник / О. Ф. Скакун ; перевод с украинского. – Х. : Эспада, 2007. – 840 с.

326. Скакун О. Ф. Теорія держави і права : підручник / О. Ф. Скакун. – К. : Алера ; КНТ ; ЦУЛ, 2009. – 520 с.

327. Скакун О. Ф. Теория государства и права : учебник / О. Ф. Скакун. – Х. : Консум ; Ун-т внутр. дел, 2000. – 704 с.

328. Скифский И. С. Криминологическое измерение реальных масштабов насильственной преступности в России / И. С. Скифский // Российский следователь. – 2010. – № 20. – С. 33–35.

329. Склад постійного населення України за статтю та віком на 1 січня 2001 року / Державний комітет статистики України ; [відповід. за випуск Л. М. Стельмах, Л. В. Задоренко]. – К., 2001. – 412 с.

330. Словарь иностранных слов. – Изд. 14-е, испр. и доп. – М. : Рус. яз., 1987. – 608 с.

331. Соболев Т. А. Территориальные системы пассажирского транспорта: функции, структуры и пути развития / Т. А. Соболев // География и хозяйство. – Вып. 2: Территориальные транспортные системы. – Л., 1998. – С. 31–34.

332. Солопанов Ю. В. Криминологическое прогнозирование и планирование борьбы с преступностью : лекция / Ю. В. Солопанов. – М. : МВШМ МВД СССР, 1983. – 38 с.

333. Сосновский В. В. Криминологическая характеристика и предупреждение преступности в регионе (на материалах Московской области) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / В. В. Сосновский. – М., 1999. – 178 с.

334. Справа Лозинського: рабовласник з депутатським мандатом [Електронний ресурс] // Україна молода. – 2009. – 25 червня. – Режим доступу : <http://obkom.net.ua/articles/2009-06/25.1051.shtml>. – Назва з екрану.

335. Стан та структура злочинності в Україні (2006–2007 р.р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://mvs.gov.ua/mvs/control/main/uk/publish/article/53966>. – Назва з екрану.

336. Стан та структура злочинності в Україні (2007–2008 р.р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://mvs.gov.ua/mvs/control/main/uk/publish/article/170319>. – Назва з екрану.

337. Стан та структура злочинності в Україні (2008–2009 р.р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://mvs.gov.ua/mvs/control/main/uk/publish/article/233004>. – Назва з екрану.

338. Стан та структура злочинності в Україні (2009–2010 рік) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://mvs.gov.ua/mvs/control/main/uk/publish/article/374130>. – Назва з екрану.

339. Стан та структура злочинності в Україні (2010–2011 р.р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://mvs.gov.ua/mvs/control/main/uk/publish/article/717134>. – Назва з екрану.

340. Стан та структура злочинності в Україні (2006–2011 р.р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.mvs.gov.ua/mvs/control/main/uk/doccatalog/list?currDir=67108>. – Назва з екрану.

341. Стан та структура злочинності в Україні (2011–2012 р.р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.mvs.gov.ua/mvs/control/main/uk/doccatalog/list?currDir=67108>. – Назва з екрану.

342. Статистичний щорічник України за 2001 рік / Держ. ком. статистики України ; [за ред. О. Г. Осауленка]. – К. : Техніка, 2002. – 644 с.

343. Статистичний щорічник України за 2002 рік / Держ. ком. статистики України ; [за ред. О. Г. Осауленка]. – К. : Консультант, 2003. – 664 с.

344. Статистичний щорічник України за 2003 рік / Держ. ком. статистики України ; [за ред. О. Г. Осауленка]. – К. : Консультант, 2004. – 591 с.

345. Статистичний щорічник України за 2004 рік / Держ. ком. статистики України ; [за ред. О. Г. Осауленка]. – К. : Консультант, 2005. – 591 с.

346. Статистичний щорічник України за 2005 рік / Держ. ком. статистики України ; [за ред. О. Г. Осауленка]. – К : Консультант, 2006. – 575 с.
347. Статистичний щорічник України за 2006 рік / Держ. ком. статистики України ; [за ред. О. Г. Осауленка]. – К. : Консультант, 2007. – 551 с.
348. Статистичний щорічник України за 2007 рік / Держ. ком. статистики України ; [за ред. О. Г. Осауленка]. – К. : Консультант, 2008. – 571 с.
349. Статистичний щорічник України за 2008 рік / Держ. ком. статистики України ; [за ред. О. Г. Осауленка]. – К. : Август Трейд, 2009. – 566 с.
350. Статистичний щорічник України за 2009 рік / Держ. ком. статистики України ; за ред. О. Г. Осауленка. – К., 2010. – 559 с.
351. Статистичний щорічник України за 2010 рік / Держ. ком. статистики України ; [за ред. О. Г. Осауленка]. – К. : Август Трейд, 2011 – 559 с.
352. Статистичний щорічник України за 2012 рік / Держ. ком. статистики України ; [за ред. О. Г. Осауленка]. – К. : Держаналітінформ, 2013 – 551 с.
353. Стрелковська Ю. О. Маргінальні групи в структурі організованої злочинності: кримінологічне дослідження : дис. ... канд.. юрид. наук : 12.00.08 / Ю. О. Стрелковська. – Одеса, 2008. – 249 с.
354. Структура потерь в Афганистане [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.rsva-ural.ru/library/mbook.php?id=364>. – Назва з екрану.
355. Субтельний О. Україна: історія / О. Субтельний. – К. : Либідь. – 2004. – 736 с.
356. Субтельний О. Україна: історія / О. Субтельний ; пер. з англ. Ю. І. Шевчука ; вст. ст. С. В. Кульчицького. – К. : Либідь, 1991. – 512 с.
357. Сулацкий Д. В. Негативні інформаційні впливи на споживачів телекомунікаційних послуг / Д. В. Сулацкий // Боротьба з правопорушеннями в молодіжному середовищі: вітчизняний та міжнародний досвід : матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Донецьк, 2 червня 2010 р.). – Донецьк : Донецький юридичний інститут ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2010. – С. 312–315.

358. Сутурин М. А. К вопросу о преступности как системе / М. А. Сутурин // Вестник Южно-Уральского Государственного университета. – Серия «Право». – 2006. – Выпуск 8. – Том 1. – С. 168–173.

359. Сутурин М. А. Преступность как система / М. А. Сутурин // Сибирский Юридический Вестник. – 2005. – № 4. – С. 62–67.

360. Сутурин М. А. Профилактика преступности (модель региональной программы) / М. А. Сутурин // Сибирский юридический вестник. – 2004. – № 1. – С. 38–39.

361. Сутурин М. А. Региональное изучение преступности (теоретические аспекты) / М. А. Сутурин // Вестник Томского государственного университета. – 2008. – № 310. – С. 115–119.

362. Сюравич В. Г. Запобігання корисливим злочинам в аграрному секторі економіки України : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. юрид. наук : спец.12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / В. Г. Сюравич. – К., 2007. – 20 с.

363. Тараненко І. В. Конкурентоспроможність економіки України: галузевий і територіальний аспект : монографія / [І. В. Тараненко, Л. І. Катан, О. В. Пирог та ін. ; за ред. І. Т. Тараненко. – Д. : Вид-во ДУЕП, 2009. – 236 с.

364. Тард Г. Преступник и преступление. Сравнительная преступность. Преступления толпы / Г. Тард ; сост. и предисл. В. С. Овчинского. – М. : ИНФРА, 2004. – 391 с.

365. Тарновский Е. Н. Движение преступности в Европейской части России за 1874–1894 гг. / Е. Н. Тарновский // Журнал Министерства юстиции. – 1899. – № 3. – С. 123–124.

366. Тарновский Е. Н. Движение преступности в Российской империи за 1898-1908 гг. / Е. Н. Тарновский // Журнал Министерства юстиции. – 1909. – № 9. – С. 98–102.

367. Теоретические основы исследования и анализа латентной преступности : монографія / С. М. Иншаков, А. А. Корсантия,

И. В. Максименко, С. Л. Сибиряков и др. ; под ред. С. М. Иншакова. – М. : ЮНИТИ-ДАНА : Закон и право, 2011. – 839 с.

368. Тирских А. А. Региональная криминологическая характеристика коррупции в органах внутренних дел (по материалам Восточно-Сибирского региона) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / А. А. Тирских. – Иркутск, 2006. – 168 с.

369. Тирских А. А. Преступная идеология: понятие, содержание и меры противодействия / А. А. Тирских // Российский следователь. – 2009. – № 3. – С. 30–32.

370. Тищенко Н. В. Гендерные аспекты тюремной субкультуры в современной России / Н. В. Тищенко. – Саратов : Наука, 2007. – 178 [1] с.

371. Токалов Т. Б. Прогнозирование деятельности оперативных органов внутренних дел в борьбе с преступностью / Т. Б. Токалов // Российский следователь. – 2007. – № 14. – С. 25–27.

372. Токарев А. Ф. Криминологическое прогнозирование и планирование предупреждения преступлений : лекция / А. Ф. Токарев. – М. : Академия МВД СССР, 1990. – 29 с.

373. Тридід С. О. Оцінка рівня та способу життя населення регіону : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.10.01 «Розміщення продуктивних сил і регіональна економіка» / С. О. Тридід. – Х., 2006. – 18 с.

374. Трохимченко М. В. Фінансовий механізм інвестиційного забезпечення регіонального розвитку України : дис. ... канд. економ. наук : 08.00.08 / Трохимченко М. В. – К/, 2009. – 267 с.

375. Трубников В. М. Уголовно-исполнительное право Украины : учебник / В. М. Трубников, В. П. Филонов, А. И. Фролов. – Донецк, 1999. – 640 с.

376. Тулегенов В. В. Криминальная субкультура и ее криминологическое значение : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. юрид. наук : спец.

12.00.08 «Уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право» / В. В. Тулегенов. – Ростов на Дону, 2003. – 31 с.

377. Туляков В. А. Виктимология (социальные и криминологические проблемы): монография / В. А. Туляков. – Одеса : Юридична література, 2000. – 336 с.

378. Туляков В. О. Динаміка кримінального права: основні закономірності / В. О. Туляков, М. А. Тулякова // Актуальні проблеми держави і права : зб. наук. праць. – 2005. – Вип. 25. – С. 488–491.

379. Туляков В. О. Заходи безпеки в системі засобів протидії організований злочинності / В. О. Туляков // Науковий Вісник Львівського юридичного інституту МВС України. – 2005. – № 2 (2). – С. 45–50.

380. Тюрма в Германии [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://tyurma.com/tyurma-za-rubezhom/tyurma-v-germanii>. – Назва з екрану.

381. Тютюн, алкоголь, наркотики в молодіжному середовищі: вживання, залежність, ефективна профілактика / О. О. Яременко, О. М. Балакірева, О. О. Стойко та ін. – К. : Державний інститут проблем сім'ї та молоді, Український інститут соціальних досліджень, 2004. – Кн. 7. – 196 с.

382. Украина – вторая в Европе по количеству заключенных [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.rosbalt.ru/ukraina/2013/08/27/1168784.html>. – Назва з екрану.

383. Україна у цифрах у 2011 році : [статистичний збірник] / Держ. ком. статистики України ; [за ред. О. Г. Осауленка]. – К. : Держаналітінформ, 2012. – 250 с.

384. Федоренко Д. В. Геокриминогенная обстановка в особо крупном промышленном городе (на основе статистических данных по городу Донецку) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Д. В. Федоренко. – Донецк, 2000. – 204 с.

385. Ферри Э. Уголовная социология / Э. Ферри ; сост. и предисл. В. С. Овчинського. – М. : ИНФРА-М, 2005. – VIII, 658 с.

386. Фесенко Є. В. Злочини проти здоров'я населення та система заходів з його охорони : монографія / Є. В. Фесенко. – К. : Атіка, 2004. – 280 с.

387. Фесенко Є. В. Кримінально-правовий захист здоров'я населення: Коментар законодавства та судової практики / Є. В. Фесенко. – К. : Істина, 2001. – 192 с.

388. Филонов А. В. Зарождение, теоретические истоки и развитие криминологической науки в Украине : учеб. пособие / А. В. Филонов. – Донецк : Донеччина, 1997. – 91 с.

389. Филонов В. П. Актуальные проблемы современной криминологии : монография / В. П. Филонов. – Донецк : Донеччина, 1997. – 288 с.

390. Филонов В. П. Преступность в особо крупном промышленном городе: состояние, причины и меры по ее предупреждению : монографія / В. П. Филонов, Д. В. Федоренко. – Донецьк : ДИВД МВД України, 2002. – 281 с.

391. Филонов В. П. Преступность крупного промышленного города и руководство борьбы с нею : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Уголовное право и криминология; исправительно-трудовое право» / В. П. Филонов. – М., 1978. – 18 с.

392. Фріс П. Л. Кримінально-правова політика України : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.08. / Павло Львович Фріс. – Київ, 2005. – 440 с.

393. Фролова О. Г. Злочинність і система кримінальних покарань (соціальні, правові та криминологічні проблеми й шляхи їх вирішення за допомогою логіко-математичних методів) : навчальний посібник/ О. Г. Фролова. – К. : АртЕк, 1997. – 208 с.

394. Фундаментальное и прикладное криминологическое исследование преступности и управление органами внутренних дел / Безруков С. И., Денисенко О. А., Ольков С. Г., Юзиханова Э. Г. ; под ред. С. Г.Олькова. – Тюмень : Вектор-Бук, 2004. – 216 с.

395. Хантингтон С. Ф. Столкновение цивилизаций / С. Ф. Хантингтон ; пер. с англ. Т. Велимеева, Ю. Новикова. – М. : АСТ, 2003. – 603 с.

396. Хельман У. Борьба с преступностью в Германии / У. Хельман // Право України. – 2011. – № 9–10. – С. 187–191.

397. Холод Н. М. Напрями підвищення рівня добробуту населення в Україні в контексті інституційних реформ / Н. М. Холод // Науковий вісник НЛТУ України. – 2009. – Вип. 19.7. – С. 212–219.

398. Хохряков Г. Ф. Криминология : учебник / Г. Ф. Хохряков ; [отв. ред. В. Н. Кудрявцев]. – М. : Юрист, 2000. – 511 с.

399. ЦИК отдаст видеокамеры, закупленные на выборы, госадминистрациям [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.pravda.com.ua/rus/news/2014/07/9/7031443/?attempt=1>. – Название с экрана.

400. Чернов А. В. Криминогенная обстановка в Сибирском Федеральном округе: опыт комплексной научной оценки : монография / А. В. Чернов ; под ред. проф. С. Ф. Милюкова. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2006. – 398 с.

401. Чернов А. В. Теоретические и прикладные проблемы комплексного исследования преступности в Сибирском Федеральном округе : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.08 / А. В. Чернов. – Иркутск, 2006. – 501 с.

402. Чисельність наявного населення України на 1 січня 2001 року, 2001 рік / Державний комітет статистики України ; [відповід. за випуск Л. М. Стельмах, Л. В. Задосенко]. – К., 2001. – 111 с.

403. Чисельність наявного населення України на 1 січня 2012 року / Державна служба статистики України ; [відповід. за випуск Г. М. Тимошенко]. – К., 2012. – 114 с.

404. Шаблій О. І. Соціально-економічна географія України : навч. посіб. / О. І. Шаблій. – Львів : Світ, 1994. – 608 с.

405. Шакун В. Нинішні проблеми боротьби із злочинністю й урбанізація / В. І. Шакун // Право України. – 1997. – № 7. – С. 49–53.

406. Шакун В. І. Інфраструктура міста і злочинність : навчально-практичний посібник / В. І. Шакун. – К. : Вид-во Української академії внутрішніх справ, 1996. – 19 с.

407. Шакун В. І. Модель і критерії ефективності профілактики злочинів у великих містах України та за кордоном : навчально-практичний посібник / В. І. Шакун. – К. : Вид-во Української академії внутрішніх справ, 1995. – 32 с.

408. Шакун В. І. Суспільство і злочинність : монографія / В. І. Шакун. – К. : Атіка, 2003. – 784 с.

409. Шакун В. І. Урбанізація і злочинність : монографія / В. І. Шакун. – К. : Видавництво Української академії внутрішніх справ, 1996. – 256 с.

410. Шелухин Н. Л. Болонская система образования при подготовке юристов – «за» и «против» / Н. Л. Шелухин // Регіональний розвиток – основа розбудови української держави : матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Донецьк, 4–5 квітня 2012 р.). – Донецьк : Донецький державний університет управління: ДонДУУ, 2012. – С. 267–277.

411. Шестаков Д. А. Преступность среди социальных подсистем. Новая концепция и отрасли криминологии : монография / Д. А. Шестаков, П. А. Кабанов и др. ; [под ред. Д. А. Шестакова]. –СПб. : Юридический центр Пресс, 2003. – 353 с.

412. Шнайдер Г. Й. Криминология / Г. Й. Шнайдер ; пер. с нем. Ю. А. Неподаева ; [под ред. и с предисловием Л. О. Иванова]. – М. : Прогресс-Универс, 1994. – 504 с.

413. Шоткинов С. А. Исторические и социальные предпосылки изучения преступности крупного города Восточной Сибири / С. А. Шоткинов // Сибирский юридический вестник. – 2002. – № 2. – С. 71–82

414. Шоткинов С. А. Криминология : учеб.-метод. пособие / С. А. Шоткинов. – Иркутск, 2003. – 288 с.

415. Шоткинов С. А. Преступность крупного города Восточной Сибири как объект криминологического исследования : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / С. А. Шоткинов. – Иркутск, 2003. – 186 с.

416. Шульга В. И. Региональная преступность в России и ее тенденция на современном этапе [Электронный ресурс] / В. И. Шульга.– Режим доступа : <http://ex-jure.ru/law/news.php?newsid=833>. – Название с экрана.

417. Шур Э. М. Наше преступное общество (социальные и правовые источники преступности в Америке / Э. М. Шур ; [перевод с англ. Ю. А. Неподаева ; с предисл. и под ред. В. Н. Кудрявцева]. – М. : Прогресс, 1977. – 326 с.

418. Щур Б. В. Тактика усунення протидії розслідуванню злочинів, що вчиняються організованими злочинними групами: дис... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Б. В. Щур. – Х., 2004. – 195 с.

419. Энтеогены и гроверство [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://okop.org/1post.php>. – Название с экрана.

420. Юзиханова Е. Г. Тенденции латентной преступности в субъектах Российской Федерации / Э. Г. Юзиханова // Научный портал МВД России. – 2008. – № 4. – С. 59–64.

421. Юзиханова Э. Г. Влияние демографических процессов на криминальную обстановку в субъектах Уральского федерального округа / Э. Г. Юзиханова // Вестник ГУВД Тюменской области. – 2005. – № 2. – С. 28–40.

422. Юзиханова Э. Г. Моделирование криминогенных процессов в Российской Федерации / Э. Г. Юзиханова // Вестник Самарской государственной экономической академии. – 2005. – Спецвыпуск. Актуальные проблемы правоведения. – № 1 (10). – С. 248–252.

423. Юзиханова Э. Г. Об измерении крайм-рисков / Э. Г. Юзиханова, С. Г. Ольков // Научный вестник Тюменского юридического института МВД России : сб. научн. тр. – Выпуск 4. – Тюмень : Тюменский юридический институт МВД России. – 2005. – С. 93–99.

424. Юзиханова Э. Г. Прогнозирование преступности в субъектах Российской Федерации на основе известных закономерностей ее развития / Э. Г. Юзиханова // Актуальные проблемы борьбы с преступлениями и иными правонарушениями : материалы международной научно-практической конференции (Барнаул, 27 апреля 2006 г.). – Барнаул : Барнаульский юридический институт МВД России, 2006. – С. 219–221.

425. Юзиханова Э. Г. Тенденции и закономерности преступности в субъектах Российской Федерации / Э. Г. Юзиханова // Государство и право. – 2006. – № 8. – С. 62–69.

426. Юзиханова Э. Г. Тенденции и закономерности преступности в субъектах Российской Федерации : дис ... докт. юрид. наук : 12.00.08 / Э. Г. Юзиханова. – М., 2007. – 419 с.

427. Юзиханова Э. Г. Тенденции и закономерности преступности в субъектах Российской Федерации : монография / Э. Г. Юзиханова. – Тюмень : Тюменский юридический институт МВД России, 2007. – 275 с.

428. Юзиханова Э. Г. Техника моделирования криминогенных процессов / Э. Г. Юзиханов // Девиантность в контексте глобализации [материалы международной конференции (г. Санкт-Петербург, 26–27 мая 2005 г.). Криминология: вчера, сегодня, завтра. Труды Санкт-Петербургского криминологического клуба, 2006. – № 1 (10). – С. 87–95.

429. Юрій М. Ф. Історія України : навчальний посібник / М. Ф. Юрій. – К. : Кондор, 2004 . – 252 с.

430. Ярмыш Н. Н. Теоретические проблемы причинно-следственной связи в уголовном праве (философско-правовой анализ) : монография / Н. Н. Ярмыш. – Х. : Право, 2003. – 512 с.

431. Barnes H. E. New Horizons in Criminology / Harry Elmer Barnes and Negley K. Teeters. – New York : Prentice-Hall, 1952. – 887 p.

432. Burgess E. W. The Growth of the City: An Introduction to a Research Project / Park R. E., Burgess E. W., McKenzie R. D. – Chicago : The University of Chicago Press, 1925. – P. 47–62.

433. Burgess E. W. (ed.) The Urban Community / E. W. Burgess. – Chicago : University of Chicago Press, 1926. – P. 3–20.

434. Geason S. Designing out crime. Crime prevention through environmental design / Susan Geason, Paul R. Wilson. – Canberra : Australian Institute of Criminology, 1989. – 58 p.

435. Mawby R. I., Walklate S. Critical Viktimology: international Perspectives / R. I. Mawby and S. Walklate. – London : Thousand Oaks, Calif. : Sage, 1994. – 224 p.

436. Opp K. Zur Erklärung delinquenten Verhaltens von Kindern und Jugendlichen. Eine ökologische Analyse der Kinder- und Jugenddelinquenz in Köln und eine Kritik des kriminalökologischen Ansatzes / Opp, Karl-Dietter. – München : Verl. Deutsches Jugendinstitut, 1968. – 218 p.

437. Opp, Karl-Dietter: Kriminalität und Gesellschaftsstruktur. Eine kritische Analyse soziologischer Theorien abweichenden Verhaltens. – Neuwied; Berlin : Luchterhand, 1968. – 176 p.

438. Park R. E. Human Migration and the Marginal Man / Park R. E. // Race and Culture. – Glencoe, Illinois : The Free Press. – 1950. – P. 345–356.

439. Park R. E. The Urban Community as a Spatial Pattern and a Moral Order / Park R. E. // Human Communities. The City and Human Ecology. – Glencoe, Illinois: The Free Press. – 1952. – P. 165–177.

440. Shaw C. R., McKay H. D. Juvenile Delinquency and Urban Areas / Shaw C. R., McKay H. D. – Chicago : University of Chicago Press., 1942. – 451 p.

441. Smith S. J. Victimisation in the inner City / S. J. Smith // British Journal of Criminology. – 1982. – Vol. 22. – № 2. – P. 386–402.

442. Zorbaugh H. W. The Gold Coast and the slum: A sociological study of Chicago's Near North Side / H. W. Zorbaugh. – Chicago : University of Chicago Press, 1929. – P. 46–61, 63–86, 127–129, 151–158.

ДОДАТКИ

Додаток А

Акти впровадження результатів дисертаційного дослідження

«ЗАТВЕРДЖУЮ»

Президент

Кримінологічної асоціації України
доктор юридичних наук, професор,
академік Національної академії
правових наук України

О. М. Бандурка

_____ 2015 року

А К Т

впровадження результатів дисертаційного дослідження професора кафедри кримінального права та кримінології Одеського державного університету внутрішніх справ **Бабенка Андрія Миколайовича** на тему «Регіональна злочинність в Україні: закономірності, детермінація та запобігання», поданого на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право

Комісія у складі:

1. Литвинова О. М., доктора юридичних наук, професора,
Відповідального секретаря Кримінологічної асоціації України

2. Васильєва А. А., кандидата юридичних наук, доцента, члена
Кримінологічної асоціації України

3. Пашієва Д. В., кандидата юридичних наук, доцента, члена
Кримінологічної асоціації України

цим актом засвідчує, що результати дисертаційного дослідження професора кафедри кримінального права та кримінології Одеського державного університету внутрішніх справ **Бабенка Андрія Миколайовича** на тему «Регіональна злочинність в Україні: закономірності, детермінація та запобігання», поданого на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-

виконавче право, використовуються у науковій діяльності Кримінологічної асоціації України.

Сформована цілісна концепція організації дослідження та здійснення запобігання регіональній злочинності, яка базується на ідеї зменшення її реальних обсягів шляхом підвищення якості життя населення, створення охоронюваного регіонального простору за допомогою сучасних науково-технічних засобів, закріплення законослухняної поведінки у населення на рівні традицій, звичаїв, сімейно-побутових установок і застосування заходів превентивного впливу на детермінанти злочинності дає змогу, спираючись на основні її елементи, виявити та розробити заходи вирішення основних доктринальних та практичних проблем попередження процесів відтворення досліджуваних видів злочинності на загально-соціальному, спеціально-кримінологічному та індивідуальному рівнях.

Комісія констатує, що отримані Бабенком Андрієм Миколайовичем результати дисертаційного дослідження мають високий теоретичний та науковий рівень, а також практичну спрямованість; можуть бути використані для подальшої розробки фундаментальних та прикладних тем науки кримінології та кримінального права пов'язаних із дослідженням регіональної злочинності, виявленням її причин та умов, а також запобігання їй в Україні.

Члени комісії

	_____ (О. М. Литвинов)
	_____ (А. А. Васильєв)
	_____ (Д. В. Пашнев)

«26» 01 2015 року

ЗАТВЕРДЖУЮ

Ректор Одеського державного
університету внутрішніх справ
доктор юридичних наук, професор
полковник міліції

02 *02* 2015

О.Є. Користін**АКТ ВПРОВАДЖЕННЯ**

результатів дисертаційного дослідження Бабенка Андрія Миколайовича у
наукову діяльність Одеського державного університету внутрішніх справ

м. Одеса

«*02*» *02* 2015 р.

Комісія у складі:

1) начальника відділу організації наукової роботи ОДУВС
Домброван Н.В.;

2) начальника кафедри кримінального права та кримінології ОДУВС,
кандидата політичних наук, доцента Конопельського В.Я.;

3) професора кафедри кримінального права та кримінології ОДУВС,
доктора юридичних наук, професора Меркулової В.О.

склала цей акт з приводу того, що комісією вивчені пропозиції і
рекомендації професора кафедри, кандидата юридичних наук, доцента Бабенка
Андрія Миколайовича щодо впровадження результатів дисертаційного
дослідження на тему «Регіональна злочинність в Україні: закономірності,
детермінація та запобігання» на здобуття наукового ступеня доктора
юридичних наук за спеціальністю 12.00.08 – кримінальне право та
кримінологія; кримінально-виконавче право у наукову діяльність Одеського
державного університету внутрішніх справ при проведенні наукових
досліджень за темою НДР ОДУВС кафедри кримінального права та
кримінології факультету підготовки фахівців для підрозділів кримінальної
міліції Одеського державного університету внутрішніх справ на 2014–2019
роки «Теоретичні та практичні проблеми протидії злочинності: кримінально-
правові та кримінологічні аспекти» (державний реєстраційний номер
0114U004017); та на виконання пп. 9 додатку 2 до наказу МВС України від
29.07.2010 р. № 347 «Про затвердження Переліку пріоритетних напрямів
наукового забезпечення діяльності органів внутрішніх справ України на період
2010-2014 років» (регіональне запобігання злочинності в Україні:
концептуальний та праксеологічний аспекти).

Комісія дійшла висновку, що матеріали дисертаційного дослідження на тему «Регіональна злочинність в Україні: закономірності, детермінація та запобігання», викладені у монографії Бабенко А.М. Запобігання злочинності в регіонах України: концептуально-методологічний та праксеологічний вимір: монографія / А.М. Бабенко – Одеса: ОДУВС, 2014. – 416 с., та наукових публікаціях Бабенка Андрія Миколайовича:

- Регіональні особливості розподілу наркозлочинності в Україні: деякі шляхи протидії / А.М. Бабенко // Науковий вісник Ужгородського національного університету. – Серія «Право». – 2012. – Випуск 20. – Частина 1. – Том 4. – С.12-14.

- Кримінологічна класифікація регіонів України та її значення для протидії злочинності / А.М. Бабенко // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2013. – №3 (137). – С.116-123.

- Регіональний підхід в кримінології як метод вивчення злочинності / А.М. Бабенко // Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності. – 2013. – №1 (52). – С.151-159.

- Насильницька злочинність в регіонах України: деякі кримінологічні особливості / А.М. Бабенко // Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності. – 2013. – №2 (53). – С.90-98.

- Історичні та соціально-демографічні фактори відмінності злочинності в регіонах України / А.М. Бабенко // Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності. – 2013. – №3(54). – С.8-15.

- Профілактичні можливості традицій та звичаїв у регіональній системі запобігання злочинності / А.М. Бабенко // Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності. – 2013. – №4(55). – С.68-72.

- Географія злочинності неповнолітніх: що очікує Україну через 10 років? / А.М. Бабенко // Порівняльно-аналітичне право. – 2013. – №3-1. – С. 296-300. – Режим доступу: http://www.pap.in.ua/3-1_2013/8/Babenko%20A.M..pdf. – Назва з екрану.

- Вплив кримінальної субкультури на злочинність в регіонах України / А.М. Бабенко // Науковий вісник Ужгородського національного університету. – Серія «Право». – 2013. – Випуск 22. – Частина II. – Том 3. – С.12-15.

- Кіберзлочинність як чинник негативного впливу на криміногенну ситуацію у регіонах/ А.М. Бабенко/ Безпека інформації. – 2013. – Том 19 (2). – С.112-117.

- Методичні основи кримінологічного аналізу регіональних особливостей злочинності / А.М. Бабенко // Актуальні проблеми держави і права: [збірник наукових праць]. – 2014. – Вип. №71. – С.333-339

- Дослідження регіональних особливостей злочинності в роботах вчених XIX сторіччя / А.М. Бабенко // Право і суспільство. – 2014. – № 6-1. – С.169-176.

- Регіональні особливості рецидивної злочинності в Україні/ А.М. Бабенко // Науковий вісник Херсонського державного університету. – Серія «Юридичні науки». – 2014. – Випуск 3. – Том 3 – С.14-20.
- Регіональна система злочинності: її місце у загальній системі злочинності та деякі закономірності функціонування/ А. М. Бабенко // Форум права. – 2014. – № 2. – С. 29–36 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/jpdf/FP_index.htm_2014_2_7.pdf. – Назва з екрану.
- Шляхи вдосконалення запобігання злочинності в прикордонних регіонах України /А.М. Бабенко // Південноукраїнський правничий часопис. – 2014. – № 3. – С.16-18.
- Термінологічне упорядкування понять «регіон» і «регіональні особливості злочинності» у кримінологічних дослідженнях /А.М. Бабенко // Держава та регіони. – Серія «Право». – 2014. – №3(45). – С.68-72.
- Регіональна система запобігання злочинності: структурно-функціональний зміст / А.М. Бабенко // Юридичний науковий електронний журнал. – 2014. – №5. – С.94-97 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://lsei.org.ua/5_2014/26.pdf. – Назва з екрану.
- Запобігання і протидія злочинності в регіонах: питання теорії, законодавства і практики / А.М. Бабенко // Південноукраїнський правничий часопис. – 2014. – № 4. – С.26-28.
- Кримінологічне прогнозування як основа для планування запобігання злочинності в регіонах / А.М. Бабенко // Право та державне управління. – 2014. – №3(16). – С.60-63.
- Криминалогическая классификация регионов по уровню интенсивности преступности несовершеннолетних (украинский опыт исследования) / А.Н. Бабенко // Вестник Казанского юридического института МВД России. – 2013. – №4(14). – С.87-91.
- Территориальные особенности распространения краж (украинский опыт исследования) / А.Н. Бабенко // Труды академии Министерства внутренних дел Республики Таджикистан [научный журнал]. – 2013. – № 1 (19). – С. 54-59.
- Особенности анализа и борьбы с преступностью в регионах (украинский опыт исследования) / А.Н. Бабенко // Вестник Казанского юридического института МВД России. – 2013. – Спецвыпуск (октябрь). – С.20-23.
- Криминалогические особенности преступности в сфере оборота наркотических средств в регионах (украинский опыт исследования) / А.Н. Бабенко // Вестник Сибирского юридического института ФСКН России [научно-практический журнал]. – 2013. – №2(13). – С.77-83.
- Криминалогическая обстановка в регионах: понятие, характеристика, значение для борьбы с преступностью / А.Н. Бабенко// Legea si Vita. – Молдова. – 2014. – № 8/3(272). – С.3-7.
- Прогнозирование, планирование и программирование противодействия преступности на основе знаний ее региональных особенностей / А.Н. Бабенко // Legea si Vita. – Молдова. – 2015. – № 1(277). – С.39-44., становлять цінність для

подальших наукових розробок, мають високий теоретичний рівень та суттєву практичну значущість.

Результати дисертаційного дослідження кандидата юридичних наук, доцента Бабенка Андрія Миколайовича на тему «Регіональна злочинність в Україні: закономірності, детермінація та запобігання» на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право впроваджені у наукову діяльність ОДУВС, зокрема при проведенні наукових досліджень за темою НДР ОДУВС кафедри кримінального права та кримінології факультету підготовки фахівців для підрозділів кримінальної міліції Одеського державного університету внутрішніх справ на 2014–2019 роки «Теоретичні та практичні проблеми протидії злочинності: кримінально-правові та кримінологічні аспекти» (державний реєстраційний номер 0114U004017); та на виконання пп. 9 додатку 2 до наказу МВС України від 29.07.2010 р. № 347 «Про затвердження Переліку пріоритетних напрямів наукового забезпечення діяльності органів внутрішніх справ України на період 2010-2014 років» (регіональне запобігання злочинності в Україні: концептуальний та праксеологічний аспекти)

Члени комісії:

Начальник відділу
організації наукової роботи
майор міліції

Н.В. Домброван

Начальник кафедри
кримінального права та кримінології
кандидат політичних наук, доцент

В.Я. Конопельський

Професор кафедри
кримінального права та кримінології
доктор юридичних наук, професор

В.О. Меркулова

ЗАТВЕРДЖУЮ

Перший заступник начальника ГУ МВС
України в Запорізькій області –
начальник слідчого управління

О.П. Гребенников
«29» _____ 2015

АКТ

впровадження у практичну діяльність підрозділів ГУ МВС України в Запорізькій області результатів дисертаційного дослідження Бабенка Андрія Миколайовича за темою «Регіональна злочинність в Україні: закономірності, детермінація та запобігання», поданих на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право

Комісія у складі:

заступника начальника слідчого управління Шляніна І.В., в.о. заступника начальника слідчого управління Коробова О.М., заступника начальника організаційно-методичного відділу слідчого управління Луценко О.М. склади цей акт про те, що матеріали дисертаційного дослідження Бабенка А.М. за темою «Регіональна злочинність в Україні: закономірності, детермінація та запобігання», подані на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право, впроваджені у практичну діяльність підрозділів ГУ МВС України в Запорізькій області і використовуються для підвищення рівня профілактичної діяльності, а також кваліфікації працівників вищезазначених підрозділів.

Комісія вважає, що результати дисертаційного дослідження Бабенка А.М. дозволили підвищити ефективність діяльності по запобіганню злочинності в регіонах України.

Заступник начальника СУ ГУМВС

В.о. заступника начальника СУ ГУМВС

Заступник начальника ОМВ СУ ГУМВС

 І.В. Шлянін
 О.М. Коробов
 О.М. Луценко

ЗАТВЕРДЖУЮ

Ректор Одеського державного
університету внутрішніх справ
доктор юридичних наук, професор
полковник міліції

« 02 » 02 2015 О.Є. Користін

АКТ ВПРОВАДЖЕННЯ

результатів дисертаційного дослідження Бабенка Андрія Миколайовича до
навчального процесу Одеського державного університету внутрішніх справ

м. Одеса

« 02 » 02 2015 р.

Комісія у складі:

1) начальника навчально-методичного центру ОДУВС, кандидата
технічних наук Сіфорова О.І.;

2) начальника кафедри кримінального права та кримінології ОДУВС,
кандидата політичних наук, доцента Конопельського В.Я.;

3) професора кафедри кримінального права та кримінології ОДУВС,
доктора юридичних наук, професора Меркулової В.О.

склала цей акт з приводу того, що комісією вивчені пропозиції і рекомендації
професора кафедри, кандидата юридичних наук, доцента Бабенка Андрія
Миколайовича щодо впровадження результатів дисертаційного дослідження на
тему «Регіональна злочинність в Україні: закономірності, детермінація та
запобігання» на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за
спеціальністю 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-
виконавче право до навчального процесу Одеського державного університету
внутрішніх справ при проведенні лекційних і семінарських (практичних) занять
з навчальних дисциплін «Кримінологія», «Кримінологія та профілактика
злочинів», «Кримінальне право (Загальна та особлива частина)», «Актуальні
проблеми кримінального права України».

Комісія дійшла висновку, що матеріали дисертаційного дослідження на
тему «Регіональна злочинність в Україні: закономірності, детермінація та
запобігання», викладені у монографії Бабенко А.М. Запобігання злочинності в
регіонах України: концептуально-методологічний та праксеологічний вимір:
монографія / А.М. Бабенко – Одеса: ОДУВС, 2014. – 416 с., та у наукових
публікаціях Бабенка Андрія Миколайовича:

- Регіональні особливості розподілу наркозлочинності в Україні: деякі
шляхи протидії / А.М. Бабенко // Науковий вісник Ужгородського
національного університету. – Серія «Право». – 2012. – Випуск 20. – Частина 1.
– Том 4. – С.12-14.

- Кримінологічна класифікація регіонів України та її значення для протидії злочинності / А.М. Бабенко // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2013. – №3 (137). – С.116-123.
- Регіональний підхід в кримінології як метод вивчення злочинності / А.М. Бабенко // Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності. – 2013. – №1 (52). – С.151-159.
- Насильницька злочинність в регіонах України: деякі кримінологічні особливості / А.М. Бабенко // Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності. – 2013. – №2 (53). – С.90-98.
- Історичні та соціально-демографічні фактори відмінності злочинності в регіонах України / А.М. Бабенко // Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності. – 2013. – №3(54). – С.8-15.
- Профілактичні можливості традицій та звичаїв у регіональній системі запобігання злочинності / А.М. Бабенко // Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності. – 2013. – №4(55). – С.68-72.
- Географія злочинності неповнолітніх: що очікує Україну через 10 років? / А.М. Бабенко // Порівняльно-аналітичне право. – 2013. – №3-1. – С. 296-300. – Режим доступу: http://www.pap.in.ua/3-1_2013/8/Babenko%20A.M..pdf. – Назва з екрану.
- Вплив кримінальної субкультури на злочинність в регіонах України / А.М. Бабенко // Науковий вісник Ужгородського національного університету. – Серія «Право». – 2013. – Випуск 22. – Частина II. – Том 3. – С.12-15.
- Кіберзлочинність як чинник негативного впливу на криміногенну ситуацію у регіонах/ А.М. Бабенко/ Безпека інформації. – 2013. – Том 19 (2). – С.112-117.
- Методичні основи кримінологічного аналізу регіональних особливостей злочинності / А.М. Бабенко // Актуальні проблеми держави і права: [збірник наукових праць]. – 2014. – Вип. №.71. – С.333-339
- Дослідження регіональних особливостей злочинності в роботах вчених XIX сторіччя / А.М. Бабенко // Право і суспільство. – 2014. – № 6-1. – С.169-176.
- Регіональні особливості рецидивної злочинності в Україні/ А.М. Бабенко // Науковий вісник Херсонського державного університету. – Серія «Юридичні науки». – 2014. – Випуск 3. – Том 3 – С.14-20.
- Регіональна система злочинності: її місце у загальній системі злочинності та деякі закономірності функціонування/ А. М. Бабенко // Форум права. – 2014. – № 2. – С. 29–36 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/jpdf/FP_index.htm_2014_2_7.pdf. – Назва з екрану.
- Шляхи вдосконалення запобігання злочинності в прикордонних регіонах України / А.М. Бабенко // Південноукраїнський правничий часопис. – 2014. – № 3. – С.16-18.

- Термінологічне упорядкування понять «регіон» і «регіональні особливості злочинності» у кримінологічних дослідженнях / А.М. Бабенко // Держава та регіони. – Серія «Право». – 2014. – №3(45). – С.68-72.

- Регіональна система запобігання злочинності: структурно-функціональний зміст / А.М. Бабенко // Юридичний науковий електронний журнал. – 2014. – №5. – С.94-97 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://lsey.org.ua/5_2014/26.pdf. – Назва з екрану.

- Запобігання і протидія злочинності в регіонах: питання теорії, законодавства і практики / А.М. Бабенко // Південноукраїнський правничий часопис. – 2014. – № 4. – С.26-28.

- Кримінологічне прогнозування як основа для планування запобігання злочинності в регіонах / А.М. Бабенко // Право та державне управління. – 2014. – №3(16). – С.60-63.

- Кримінологическая классификация регионов по уровню интенсивности преступности несовершеннолетних (украинский опыт исследования) / А.Н. Бабенко // Вестник Казанского юридического института МВД России. – 2013. – №4(14). – С.87-91.

- Территориальные особенности распространения краж (украинский опыт исследования) / А.Н. Бабенко // Труды академии Министерства внутренних дел Республики Таджикистан [научный журнал]. – 2013. – № 1 (19). – С. 54-59.

- Особенности анализа и борьбы с преступностью в регионах (украинский опыт исследования) / А.Н. Бабенко // Вестник Казанского юридического института МВД России. – 2013. – Спецвыпуск (октябрь). – С.20-23.

- Кримінологічні особливості преступности в сфері оборота наркотических средств в регіонах (украинский опыт исследования) / А.Н. Бабенко // Вестник Сибирского юридического института ФСКН России [научно-практический журнал]. – 2013. – №2(13). – С.77-83.

- Кримінологическая обстановка в регионах: понятие, характеристика, значение для борьбы с преступностью / А.Н. Бабенко // *Legea si Vita*. – Молдова. – 2014. – № 8/3(272). – С.3-7.

- Прогнозирование, планирование и программирование противодействия преступности на основе знаний ее региональных особенностей / А.Н. Бабенко // *Legea si Vita*. – Молдова. – 2015. – № 1(277). – С.39-44., спрямовані на вдосконалення діяльності органів внутрішніх справ України у протидії злочинності та становлять цінність для навчального процесу, мають високий теоретичний рівень та суттєву практичну значущість.

Використання матеріалів дисертаційного дослідження Бабенка Андрія Миколайовича сприятиме підвищенню рівня юридичних та спеціальних знань майбутніх працівників Міністерства внутрішніх справ України з питань запобігання, протидії та профілактики злочинності.

Матеріали дисертаційного дослідження кандидата юридичних наук, доцента Бабенка Андрія Миколайовича на тему «Регіональна злочинність в Україні: закономірності, детермінація та запобігання» на здобуття наукового

ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право впроваджені до навчального процесу Одеського державного університету внутрішніх справ МВС України і використовуються при проведенні лекційних і семінарських (практичних) занять з навчальних дисциплін: «Кримінологія», «Кримінологія та профілактика злочинів», «Кримінальне право (Загальна та особлива частина)», спецкурсу «Актуальні проблеми кримінального права України.

Члени комісії:

Начальник НМЦ
кандидат технічних наук
підполковник міліції

О.І. Сіфоров

Начальник кафедри
кримінального права та кримінології
кандидат політичних наук, доцент

В.Я. Конопельський

Професор кафедри
кримінального права та кримінології
доктор юридичних наук, професор

В.О. Меркулова

Додаток Б

Географія інтенсивності злочинності в регіонах України

Рис. Б.1. Середні показники коефіцієнтів інтенсивності загальної злочинності на 100 тис. населення, що фіксувалися в регіонах України за період 2001-2013 роки

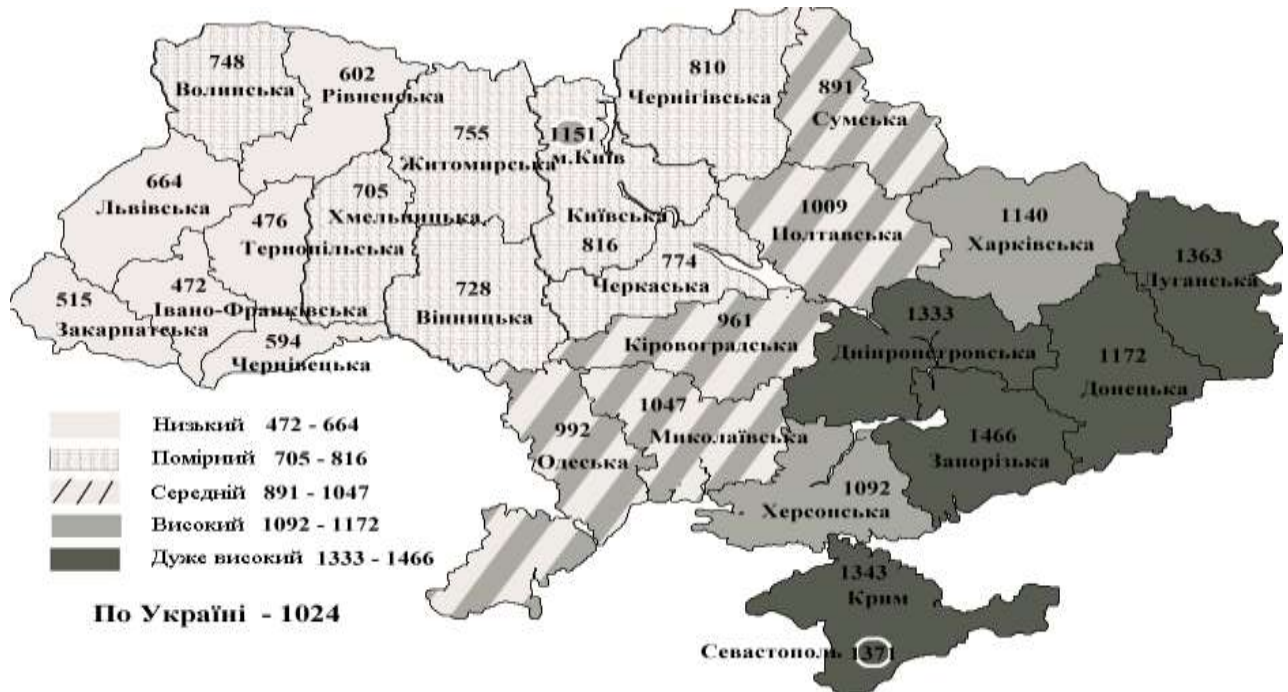

Рис. Б.2. Середні показники коефіцієнтів злочинної активності осіб на 100 тис. населення, що фіксувалися в регіонах України за період 2001-2013 роки

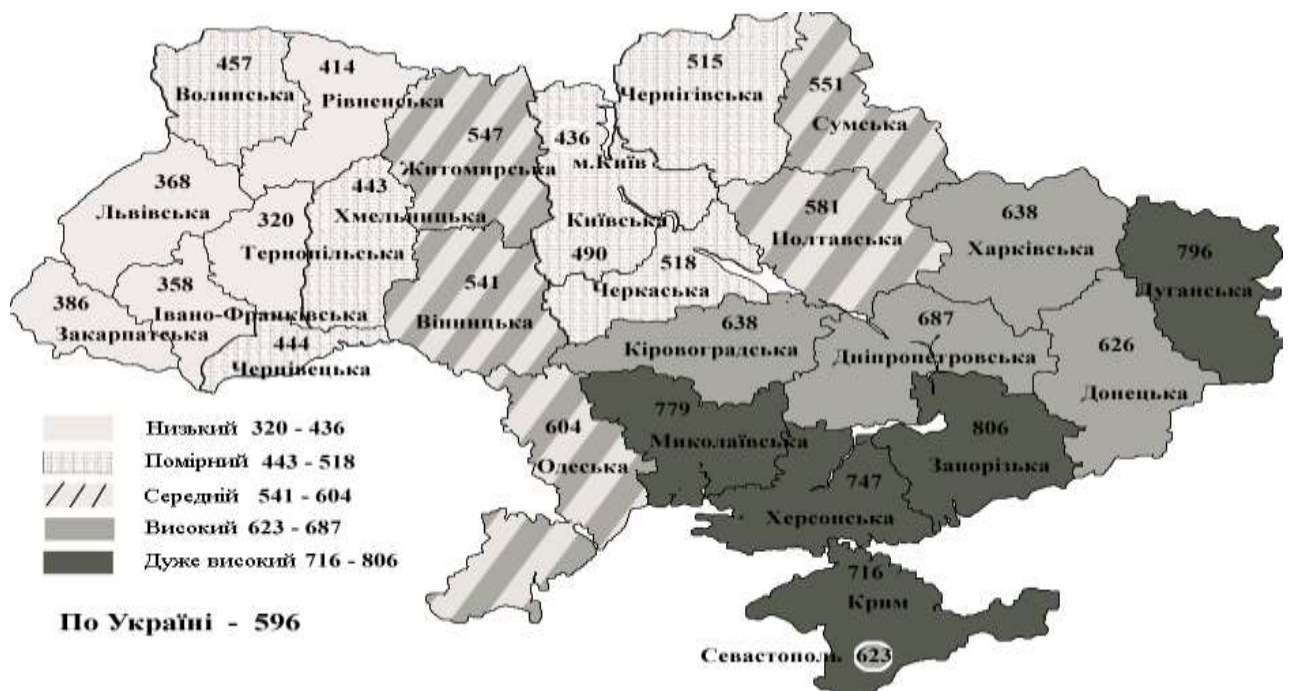

Рис. Б.3. Середні показники коефіцієнтів інтенсивності умисних вбивств (та замахів) на 100 тис. населення, що фіксувалися в регіонах України за період 2001-2013 роки

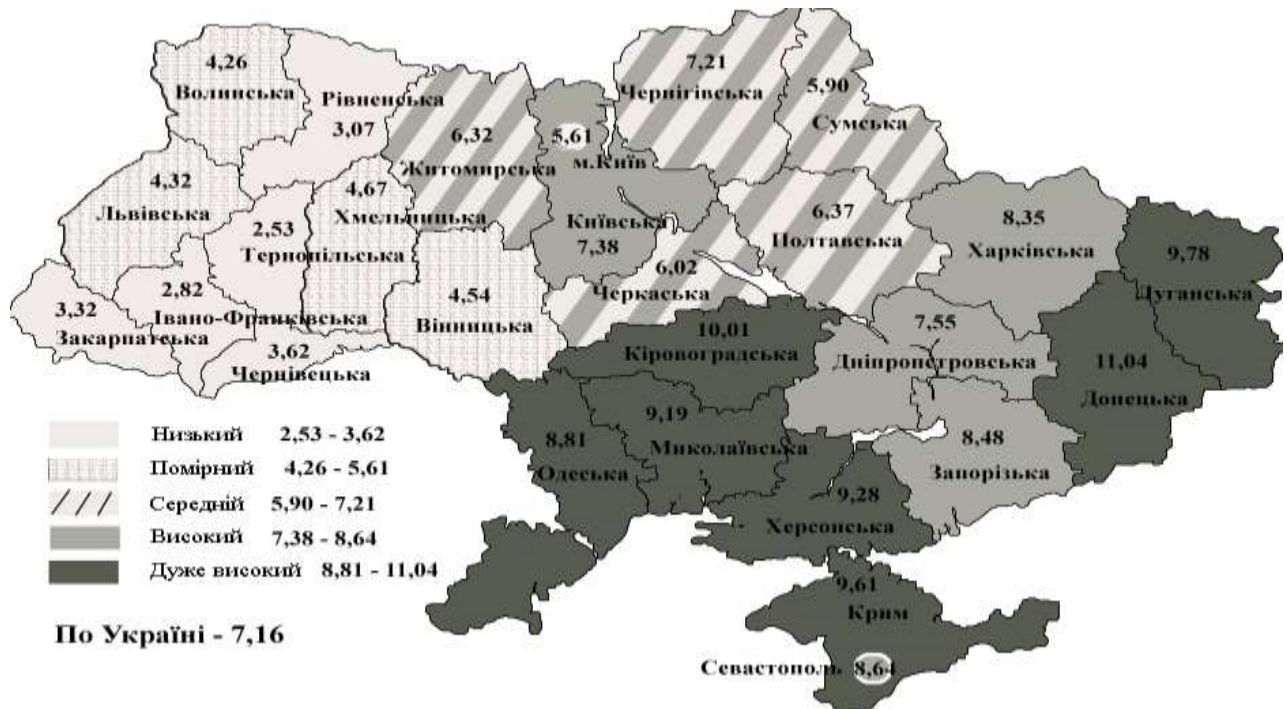

Рис. Б.4. Середні показники коефіцієнтів інтенсивності умисних тяжких тілесних ушкоджень на 100 тис. населення, що фіксувалися в регіонах України за період 2001-2013 роки

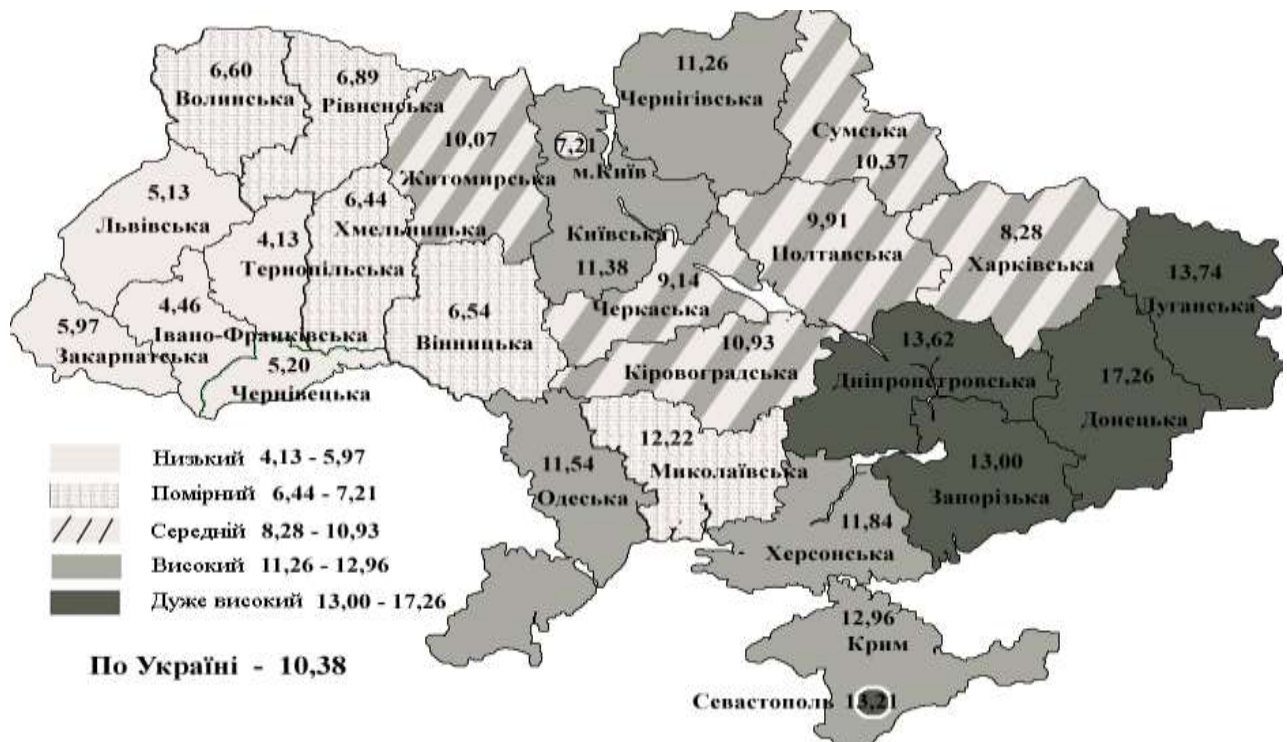

Рис. Б.5. Середні показники коефіцієнтів інтенсивності розбоїв на 100 тис. населення, що фіксувалися в регіонах України за період 2001-2013 роки

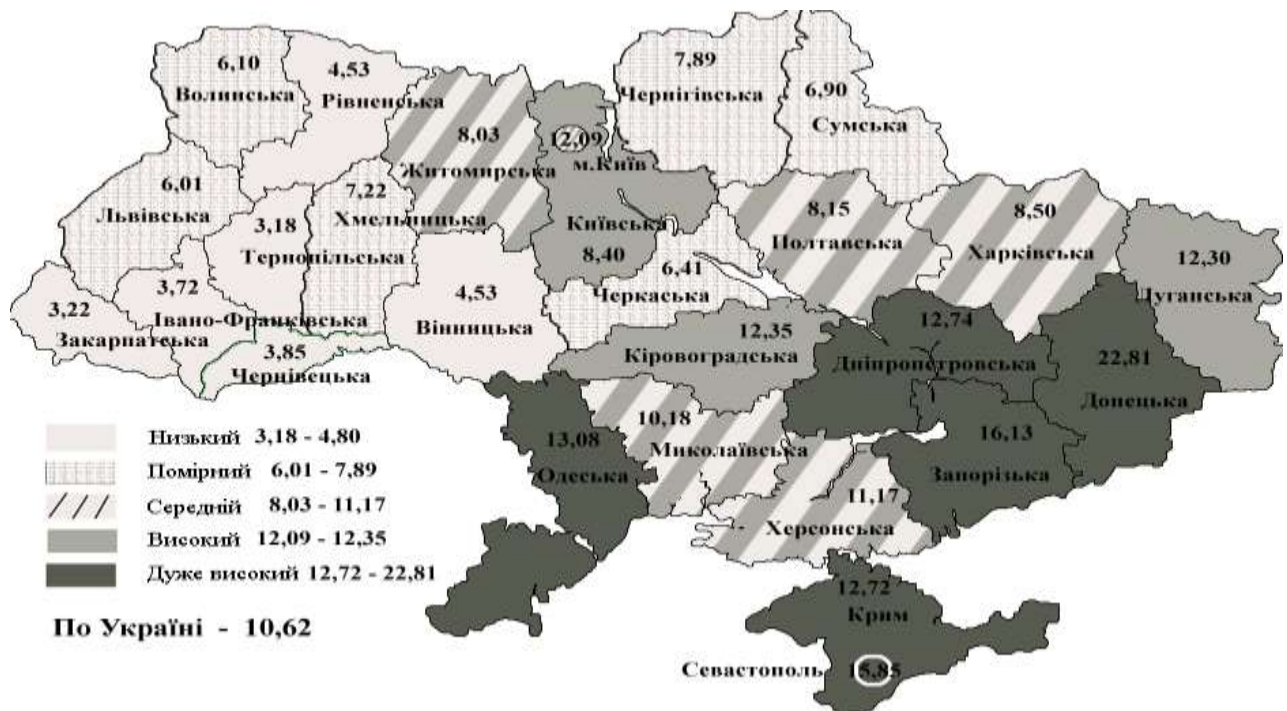

Рис. Б.6. Середні показники коефіцієнтів інтенсивності зґвалтувань на 100 тис. населення, що фіксувалися в регіонах України за період 2001-2013 роки

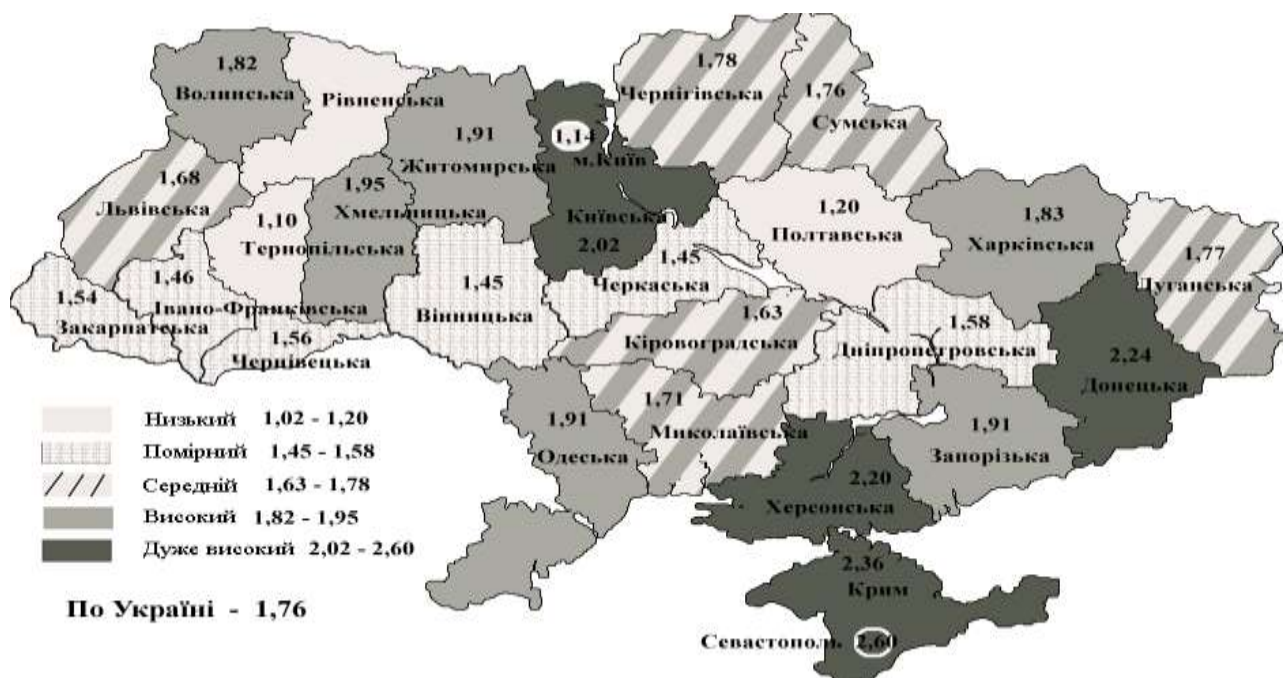

Рис. Б.7. Середні показники коефіцієнтів злочинної активності неповнолітніх на 100 тис. населення, що фіксувалися в регіонах України за період 2001-2013 роки

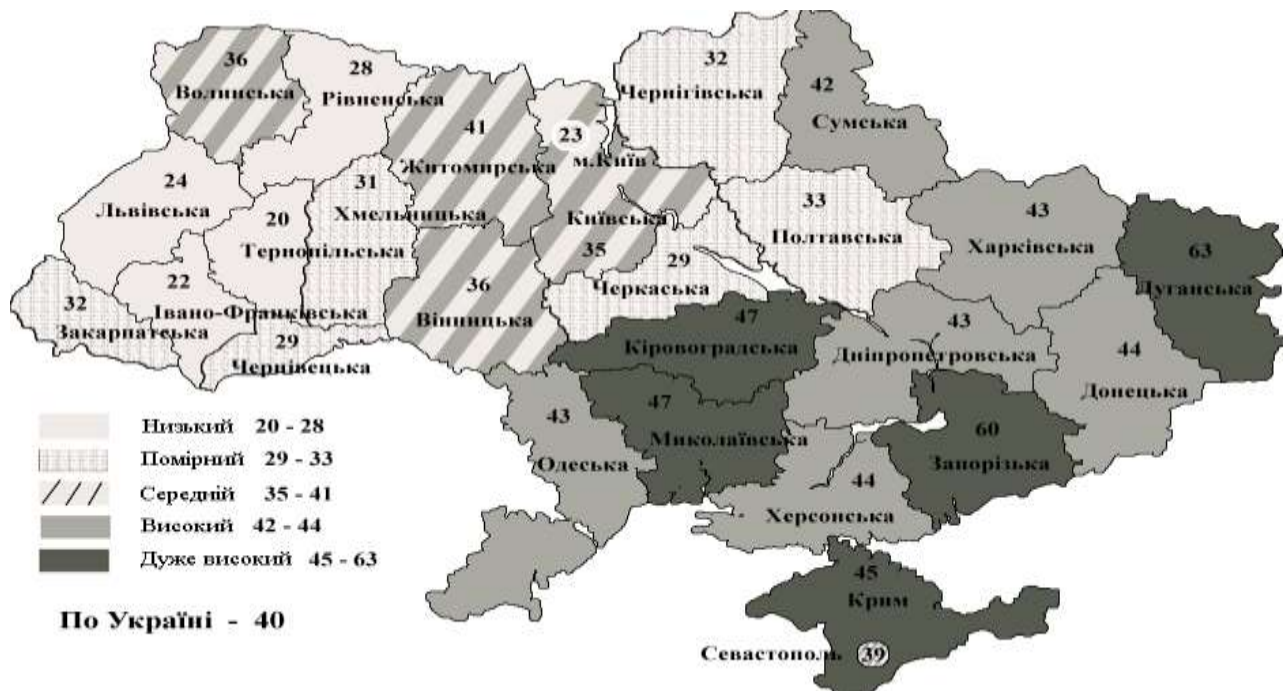

Рис. Б.8. Середні показники коефіцієнтів інтенсивності злочинності у сфері обігу наркотичних засобів на 100 тис. населення, що фіксувалися в регіонах України за період 2001-2013 роки

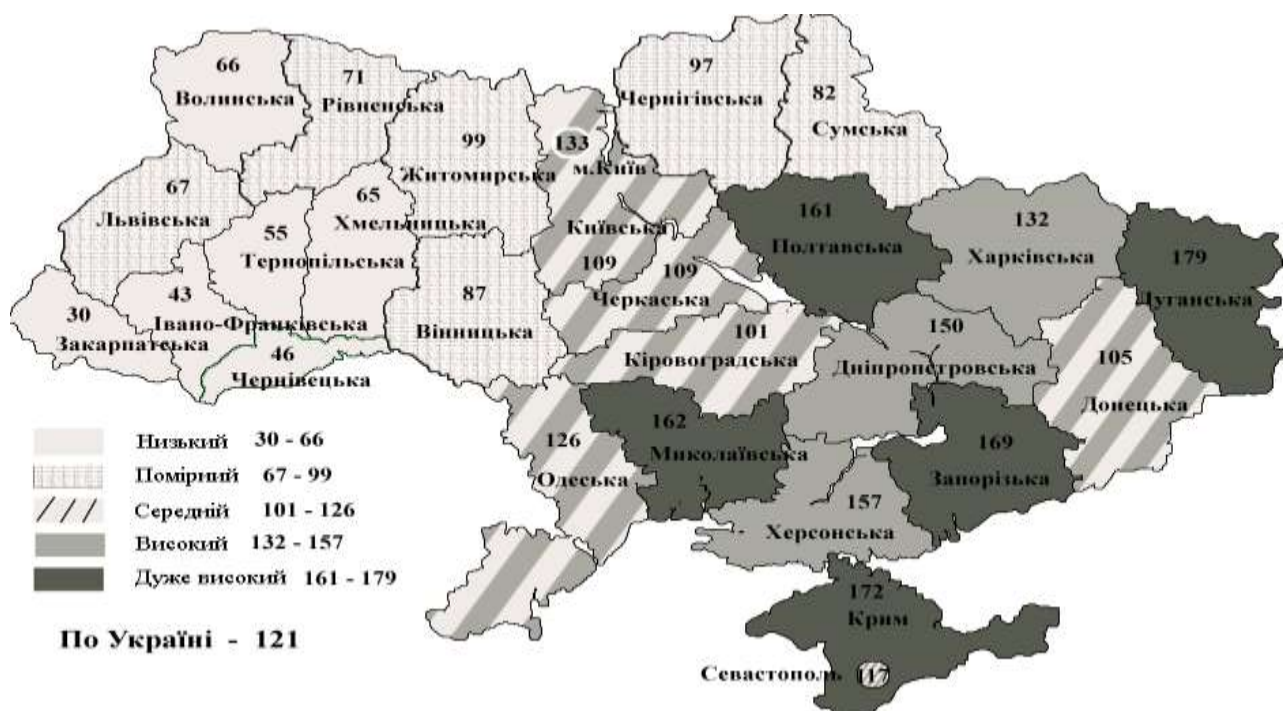

Рис. Б.9. Середні показники коефіцієнтів інтенсивності рецидивної злочинності на 100 тис. населення, що фіксувалися в регіонах України за період 2001-2013 роки

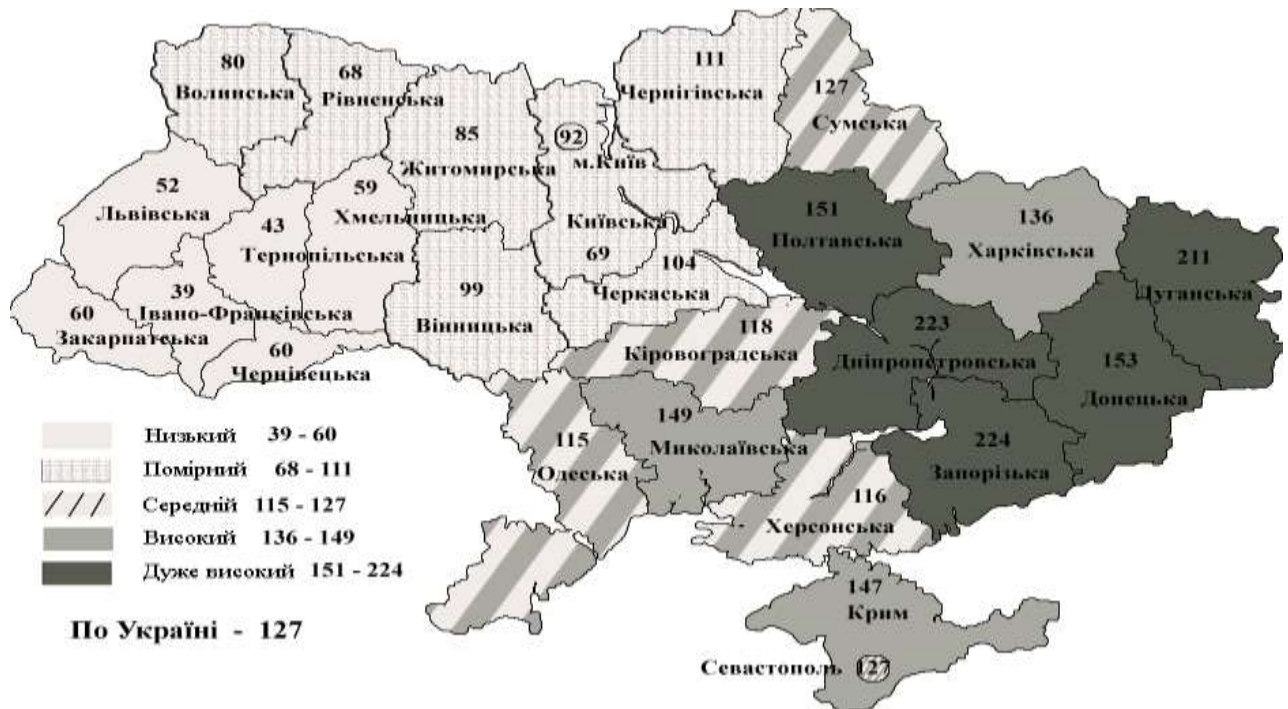

Рис. Б.10. Середні показники коефіцієнтів виявлених організованих груп та злочинних організацій на 100 тис. населення, що фіксувалися в регіонах України за період 2001-2013 роки

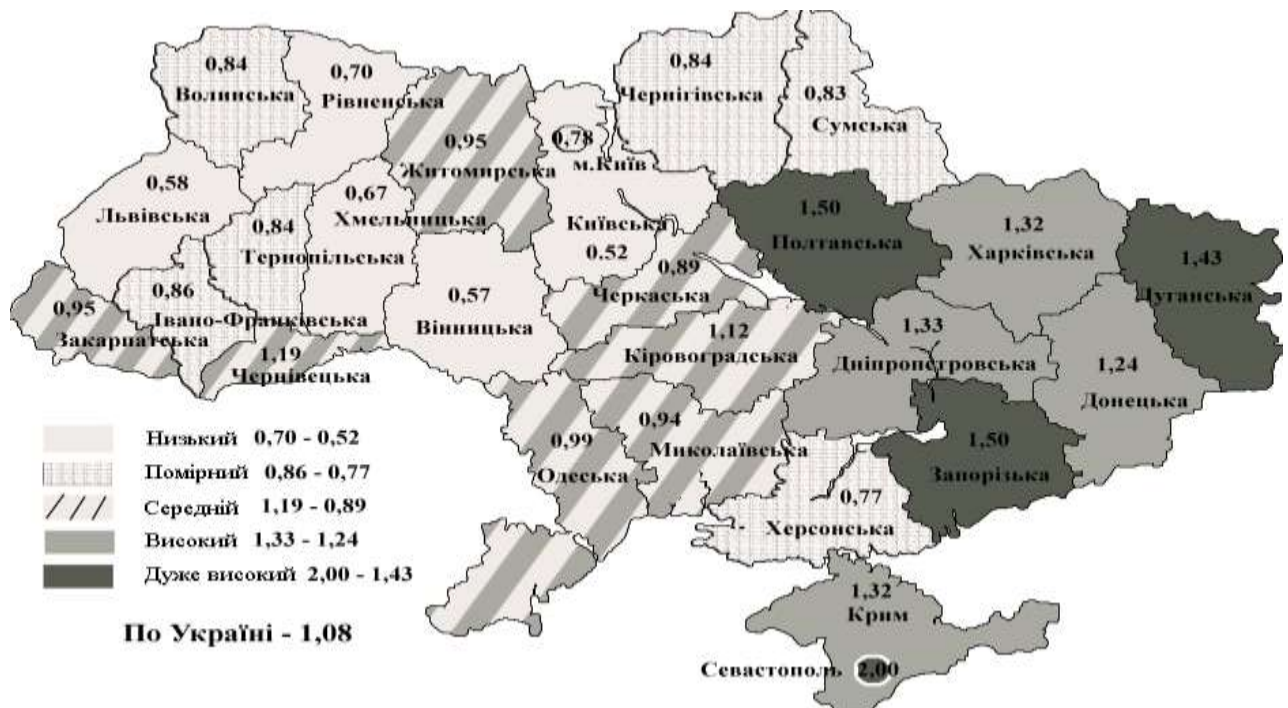

Рис. Б.11. Середні показники коефіцієнтів інтенсивності злочинності у сфері службової діяльності на 100 тис. населення, що фіксувалися в регіонах України за період 2001-2013 роки

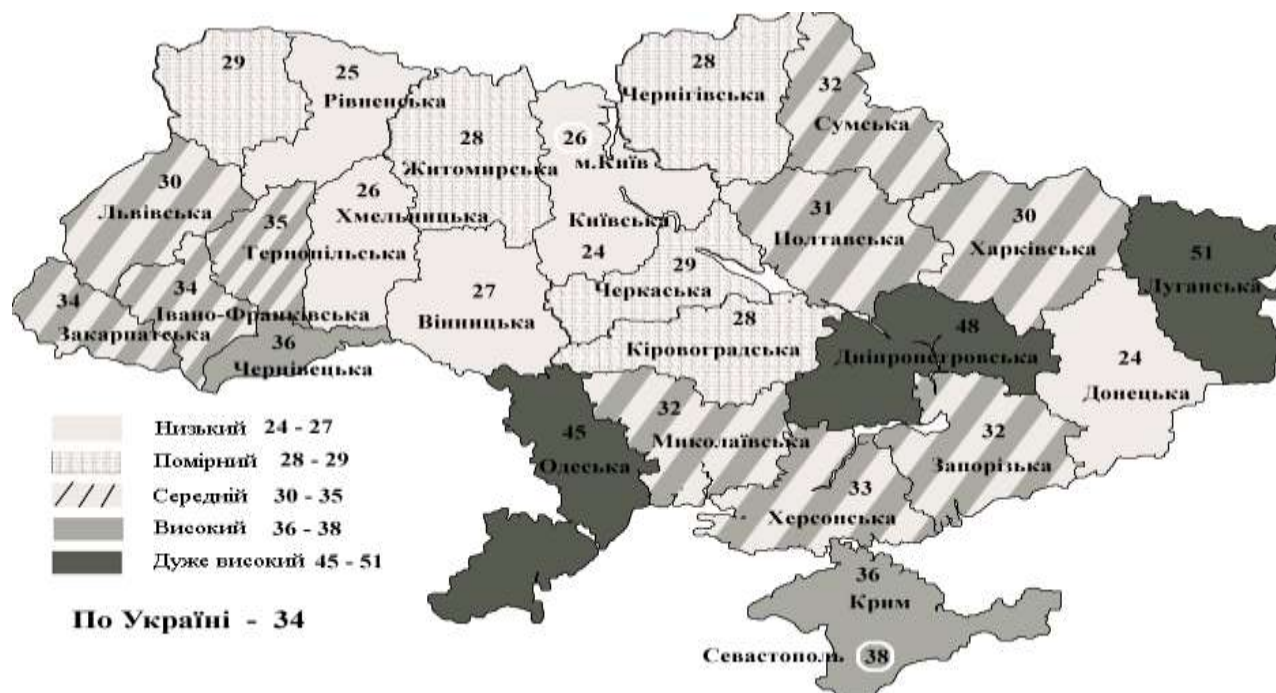

Рис. Б.12. Середні показники коефіцієнтів інтенсивності економічної злочинності на 100 тис. населення, що фіксувалися в регіонах України за період 2001-2013 роки

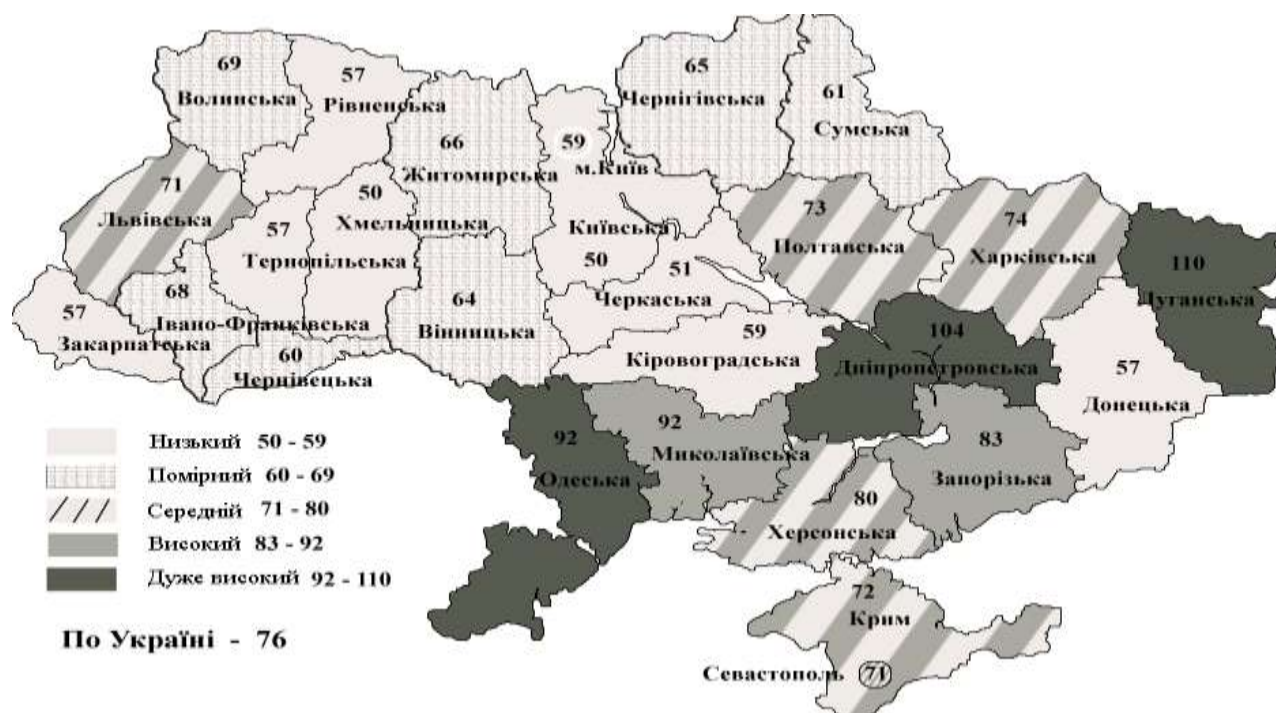
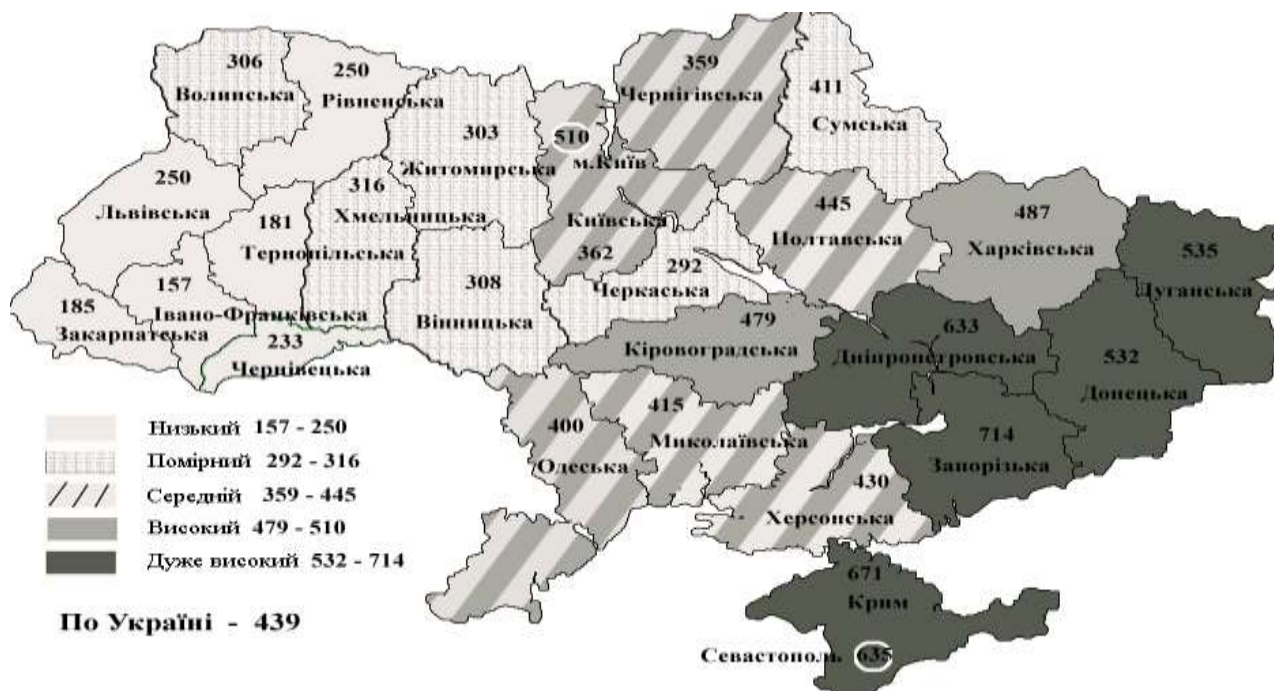

Рис. Б.13. Середні показники коефіцієнтів інтенсивності крадіжок на 100 тис. населення, що фіксувалися в регіонах України за період 2001-2013 роки

Додаток В

Географія розподілу основних соціально-економічних та демографічних показників за регіонами України

Рис. В.1. Географія розподілу показників, що характеризують абсолютну кількість населення в регіонах України станом на 2013 р.

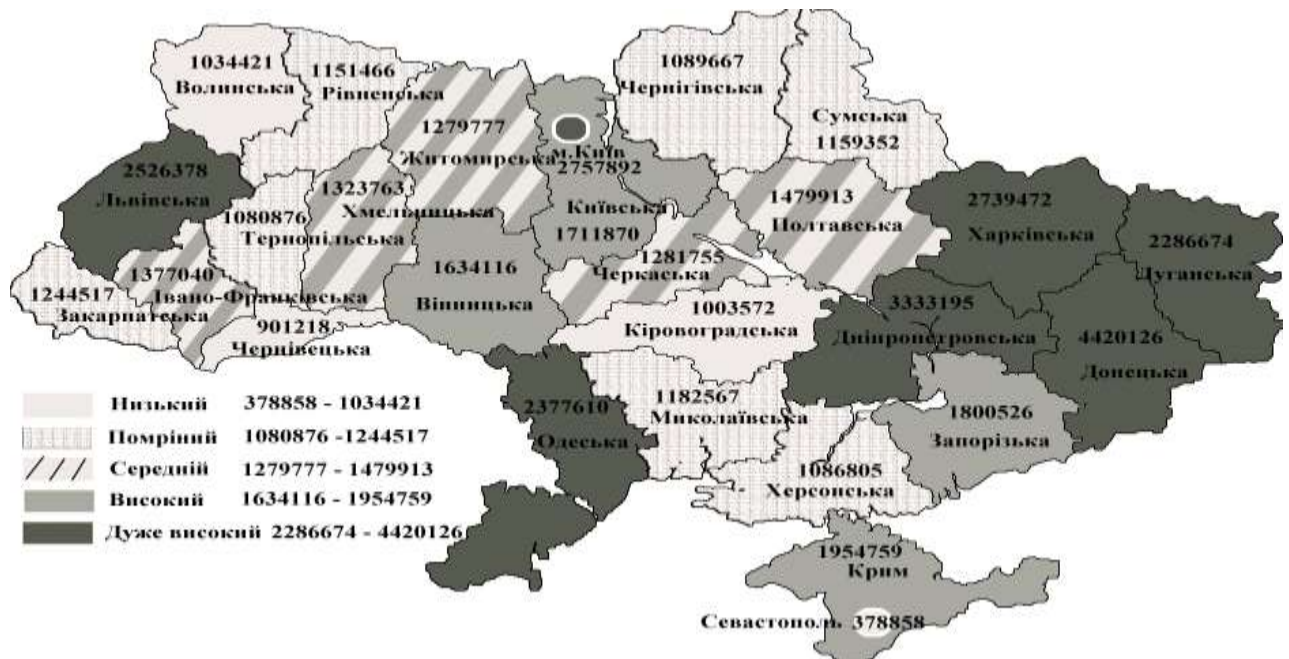

Рис. В.2. Географія розподілу показників, що характеризують рівень концентрації населення в містах (рівень урбанізації територій) за регіонами України станом на 2013 р.

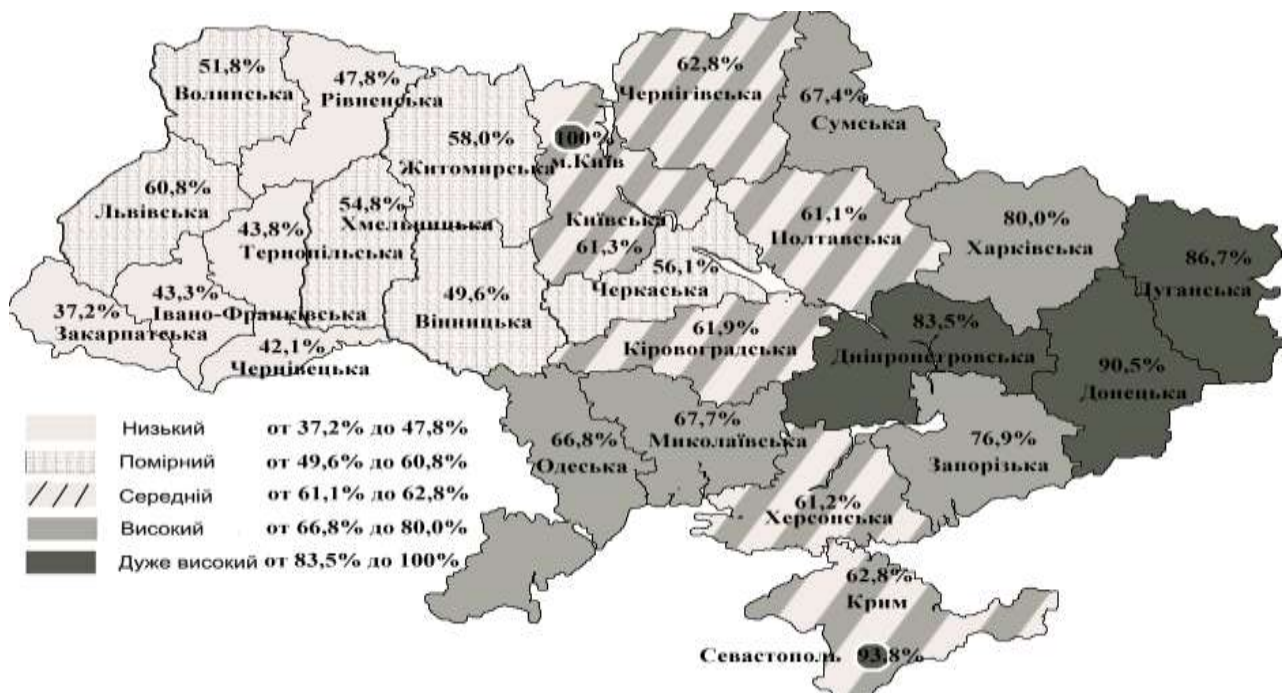

Рис. В.3. Географія розподілу показників, що характеризують щільність населення в регіонах України станом на 2013 рік

Рис. В.4. Географія розподілу показників, що характеризують розмір території регіонів України (у тис. км²)

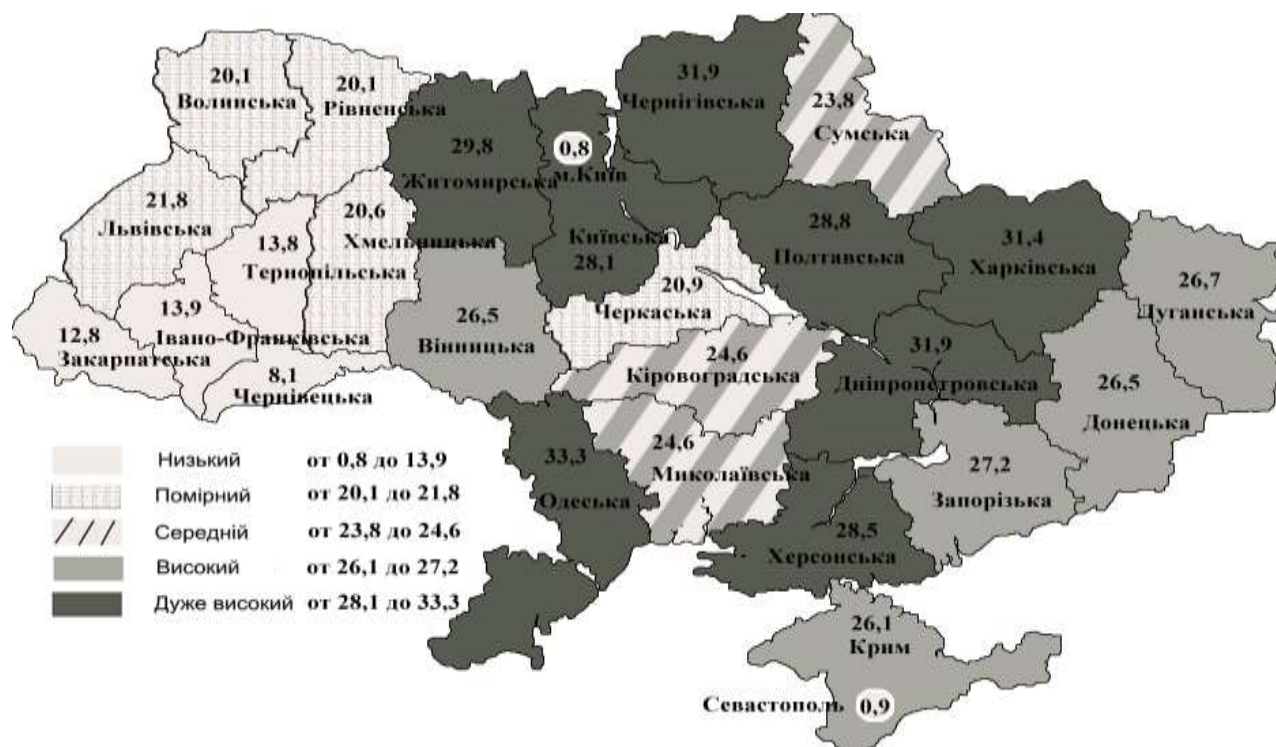

Рис. В.5. Географія розподілу показників, що відображають якість життя населення за регіонами України у 2013 р.

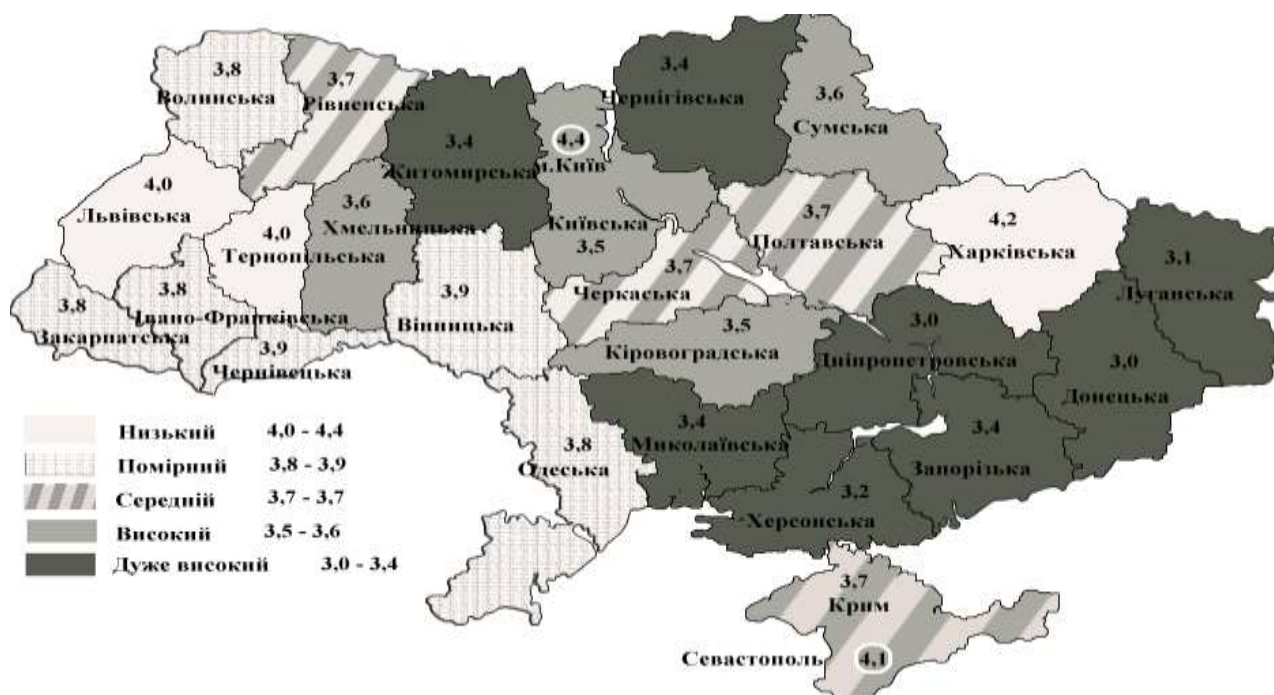

Рис. В.6. Географія розподілу коефіцієнтів інтенсивності злочинності в стані алкогольного сп'яніння, що фіксувалися в регіонах України за період 2001-2013 роки

Рис. В.7. Географія розподілу показників, що відображають рівень релігійності населення за регіонами України станом на 2013 р.

Рис. В.8. Географія розподілу кількості установ з виконання кримінальних покарань у вигляді позбавлення волі станом на 2012 р. за регіонами України

Додаток Д

Структурний розподіл злочинності за регіонами України

Рис. Д.1. Середні показники структурного розподілу загальної злочинності за регіонами України, що фіксувалися у період 2001-2013 роки

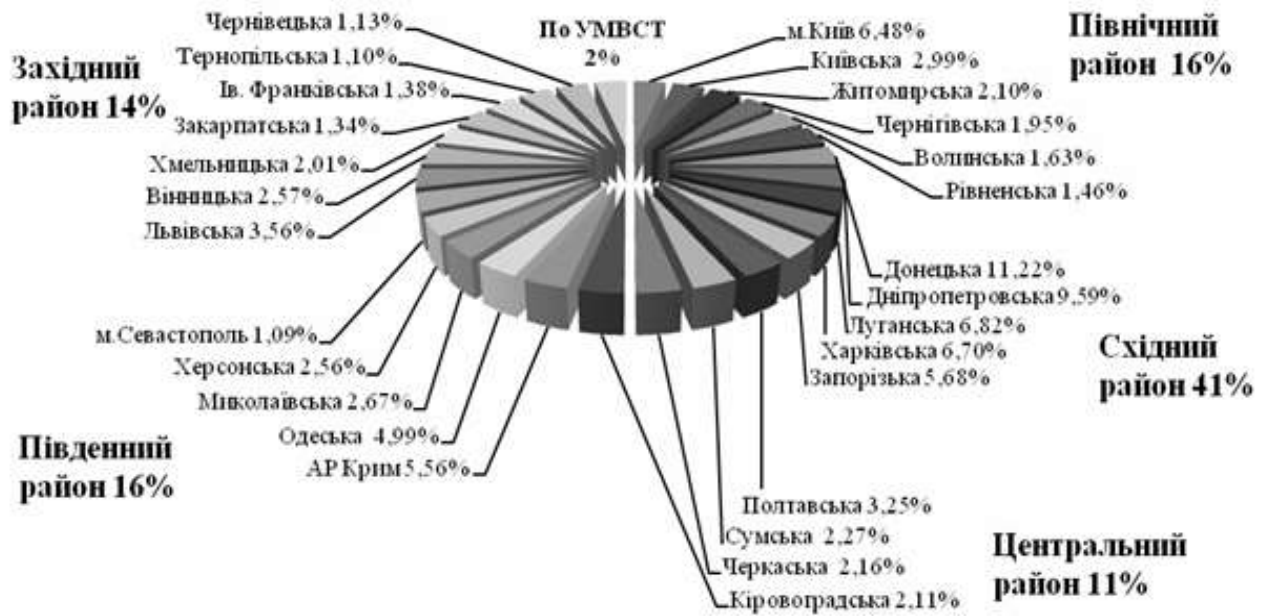

Рис. Д.2. Середні показники структурного розподілу тяжких та особливо тяжких злочинів за регіонами України, що фіксувалися у період 2001-2013 роки

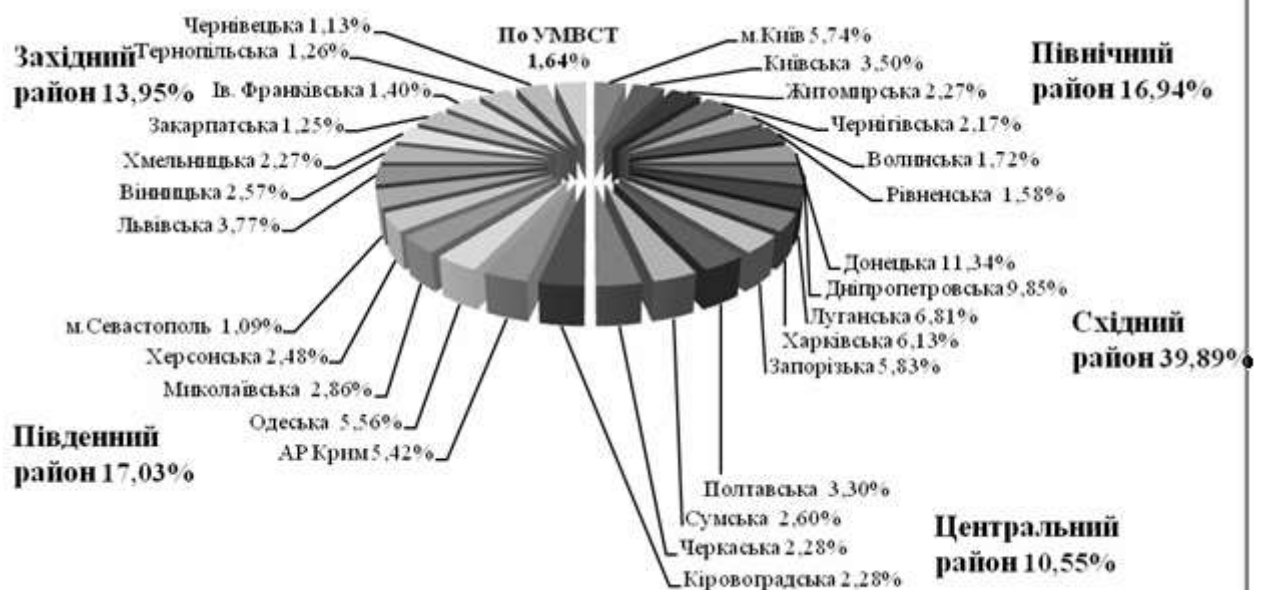

Рис. Д.3. Середні показники структурного розподілу осіб, які вчинили злочини за регіонами України, що фіксувалися у період 2001-2013 роки

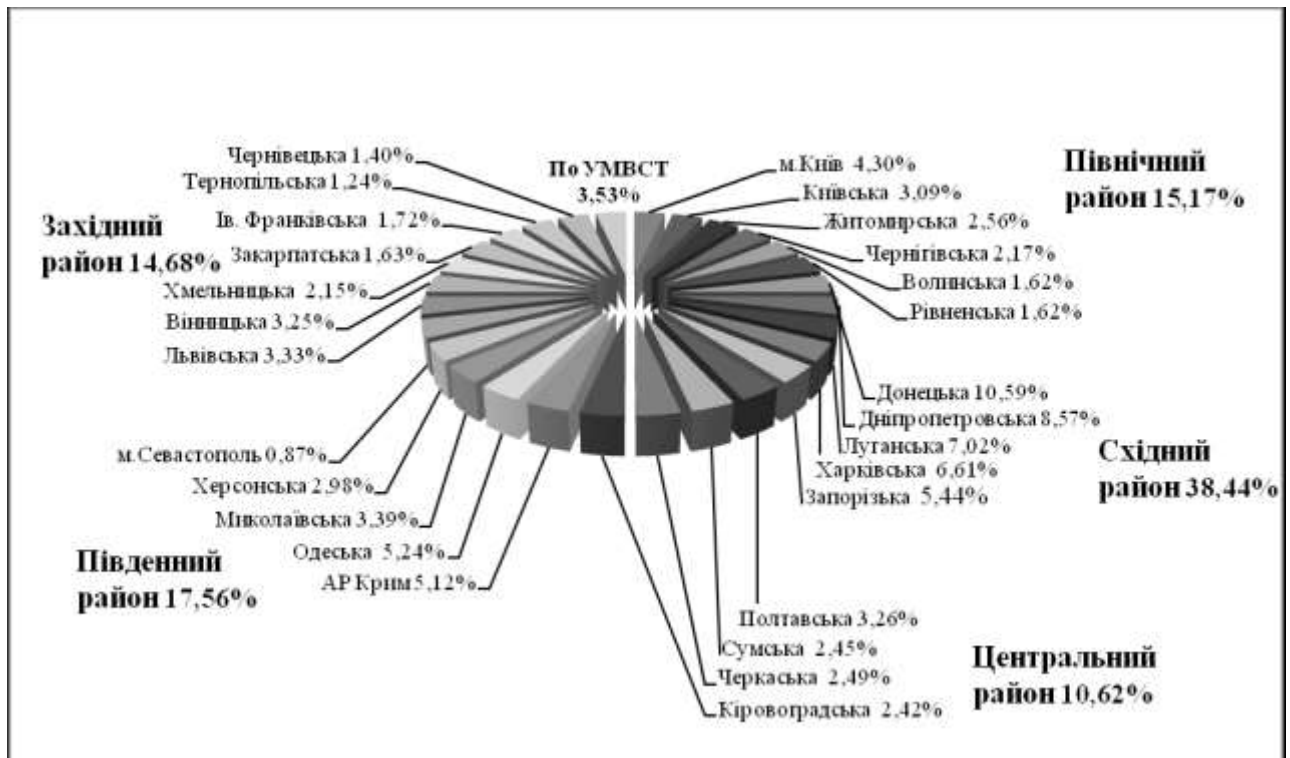

Рис. Д.4. Середні показники структурного розподілу осіб, які вчинили злочини у стані сп'яніння за регіонами України, що фіксувалися у період 2001-2013 роки

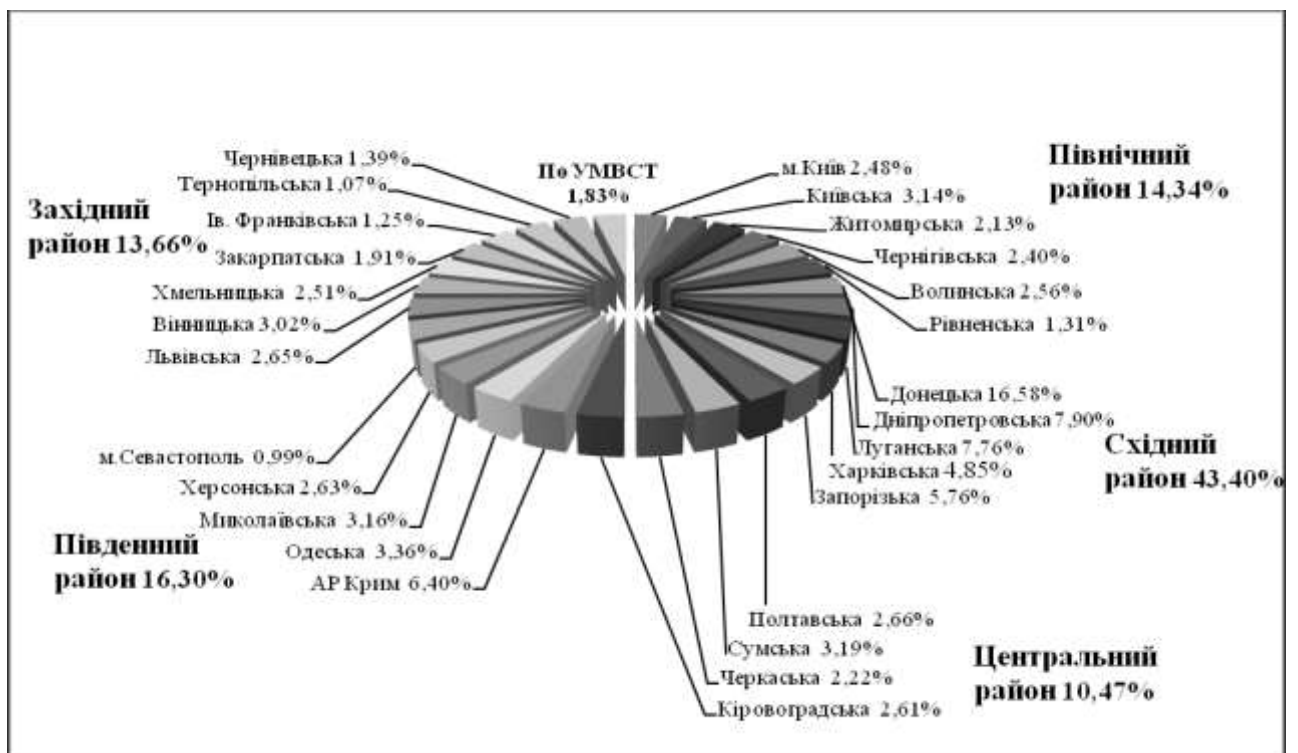

Рис. Д.5. Середні показники структурного розподілу злочинності неповнолітніх за регіонами України, що фіксувалися у період 2001-2013 роки

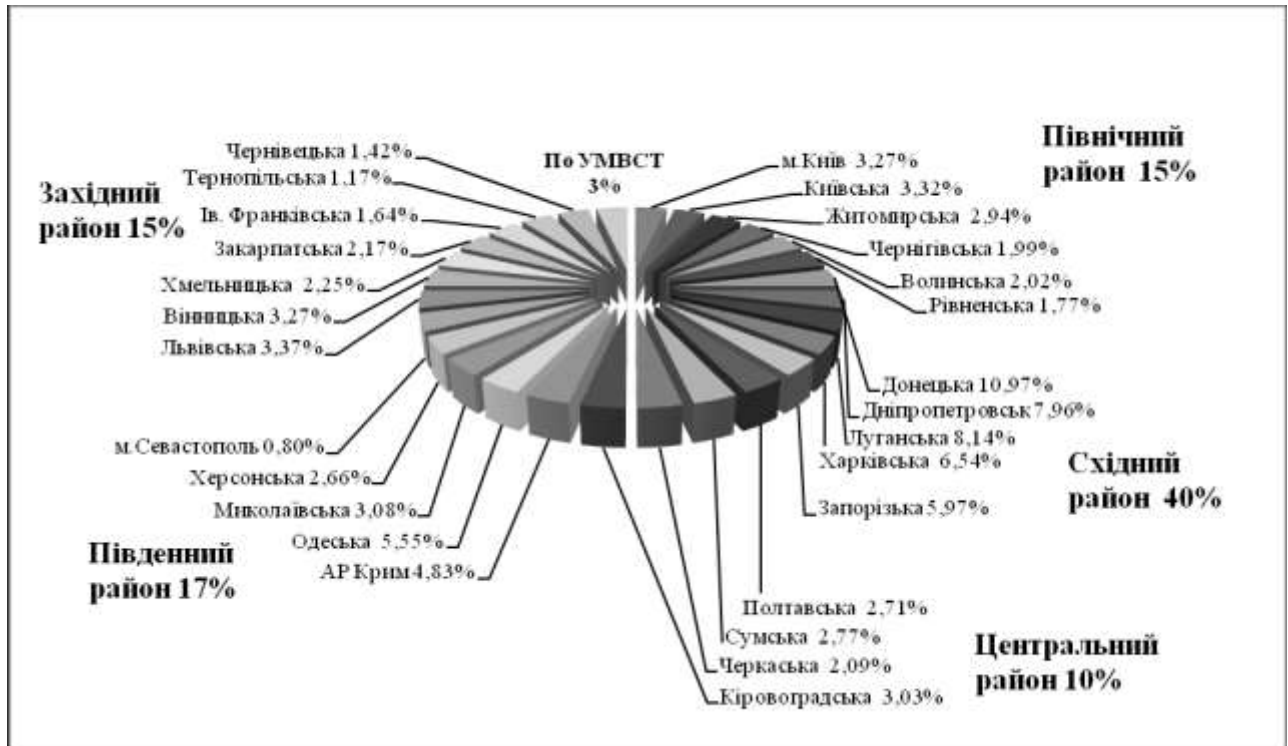

Рис. Д.6. Середні показники структурного розподілу осіб, які раніше вчиняли злочини за регіонами України, що фіксувалися у період 2001-2013 роки

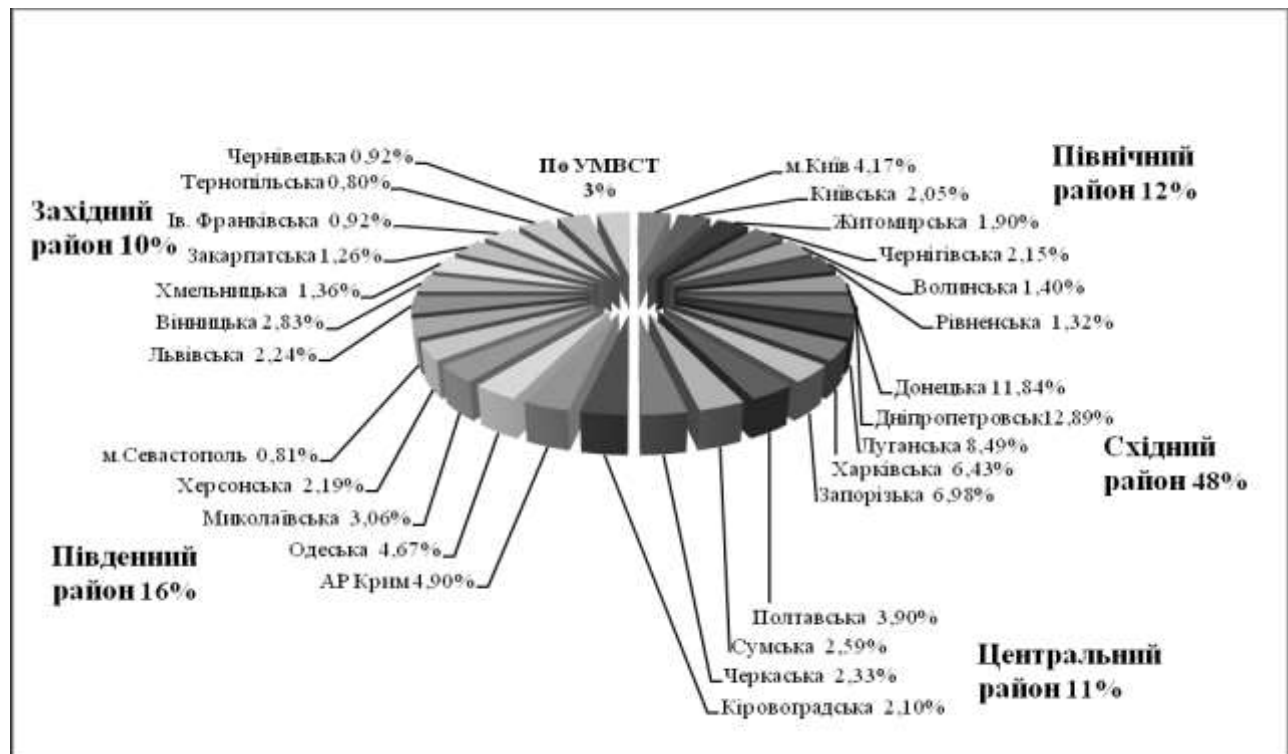

Рис. Д.7. Середні показники структурного розподілу вчинених наркозлочинів за регіонами України, що фіксувалися у період 2001-2013 роки

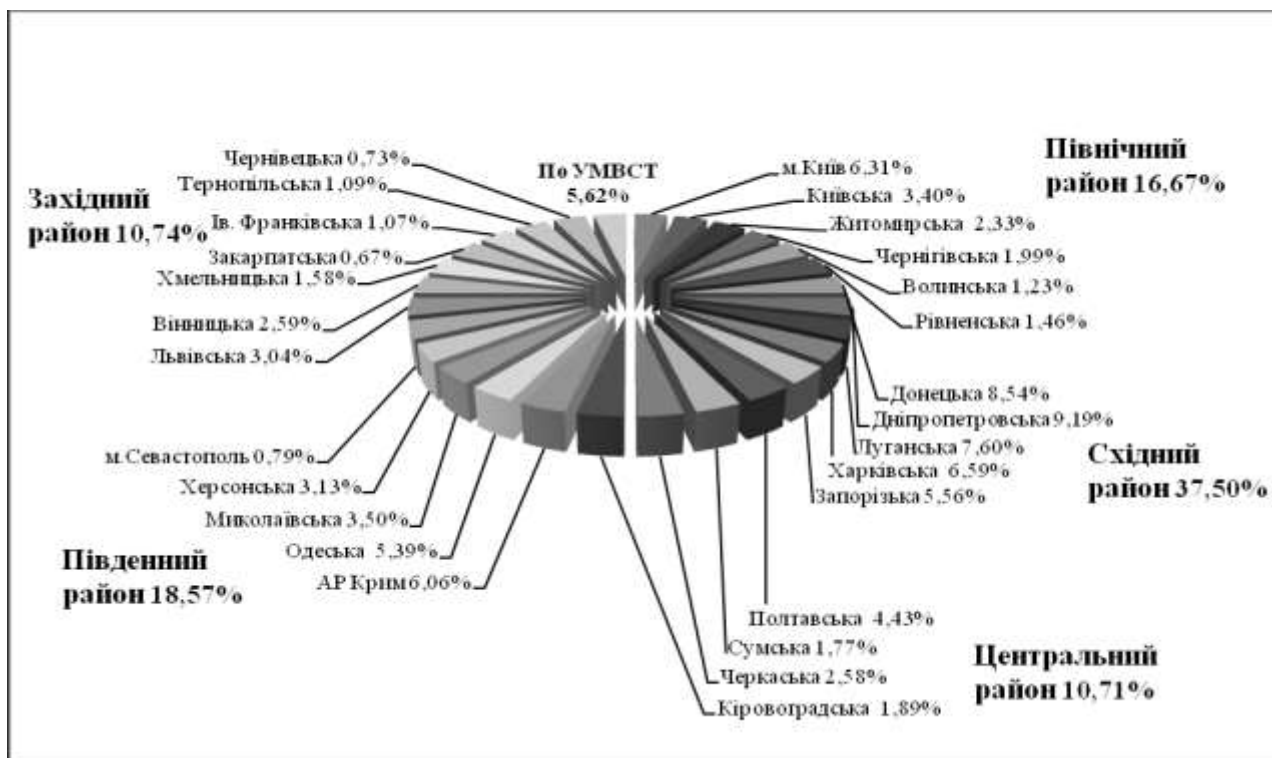

Рис. Д.8. Середні показники структурного розподілу злочинів економічної спрямованості за регіонами України, що фіксувалися у період 2001-2013 роки

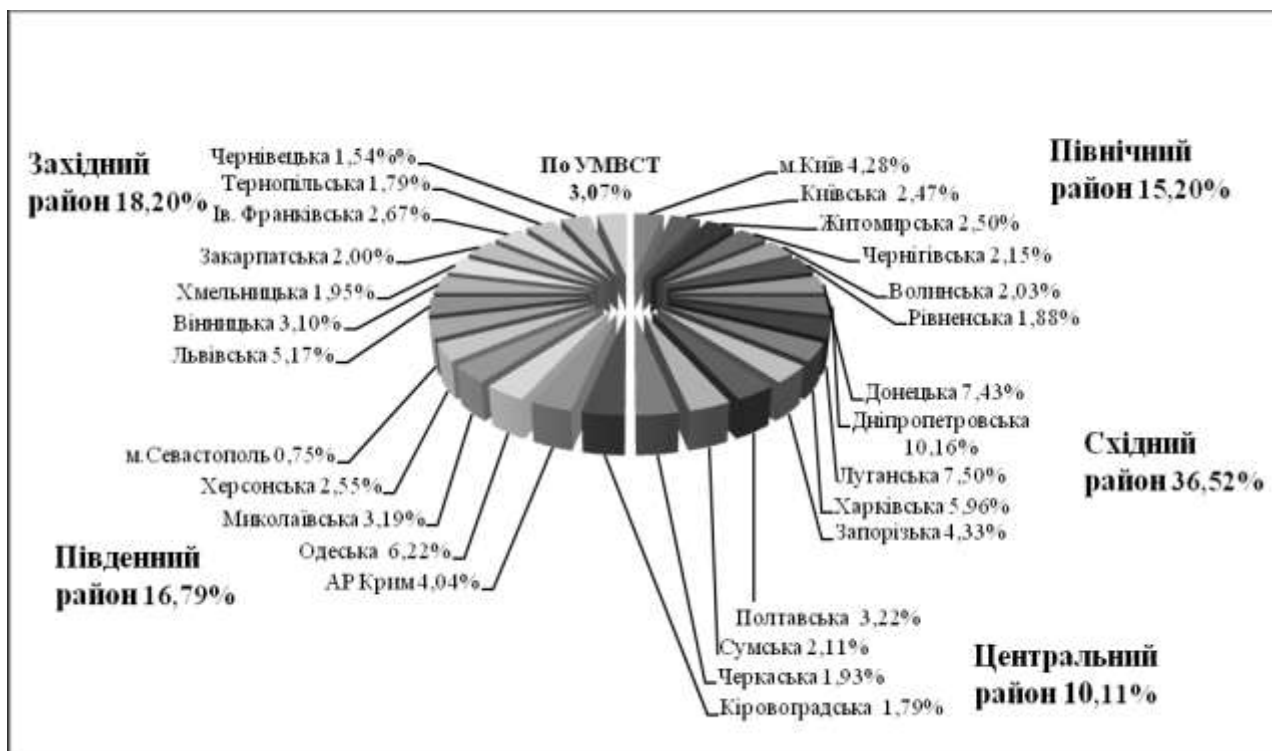

Рис. Д.9. Середні показники структурного розподілу службових злочинів за регіонами України, що фіксувалися у період 2001-2013 роки

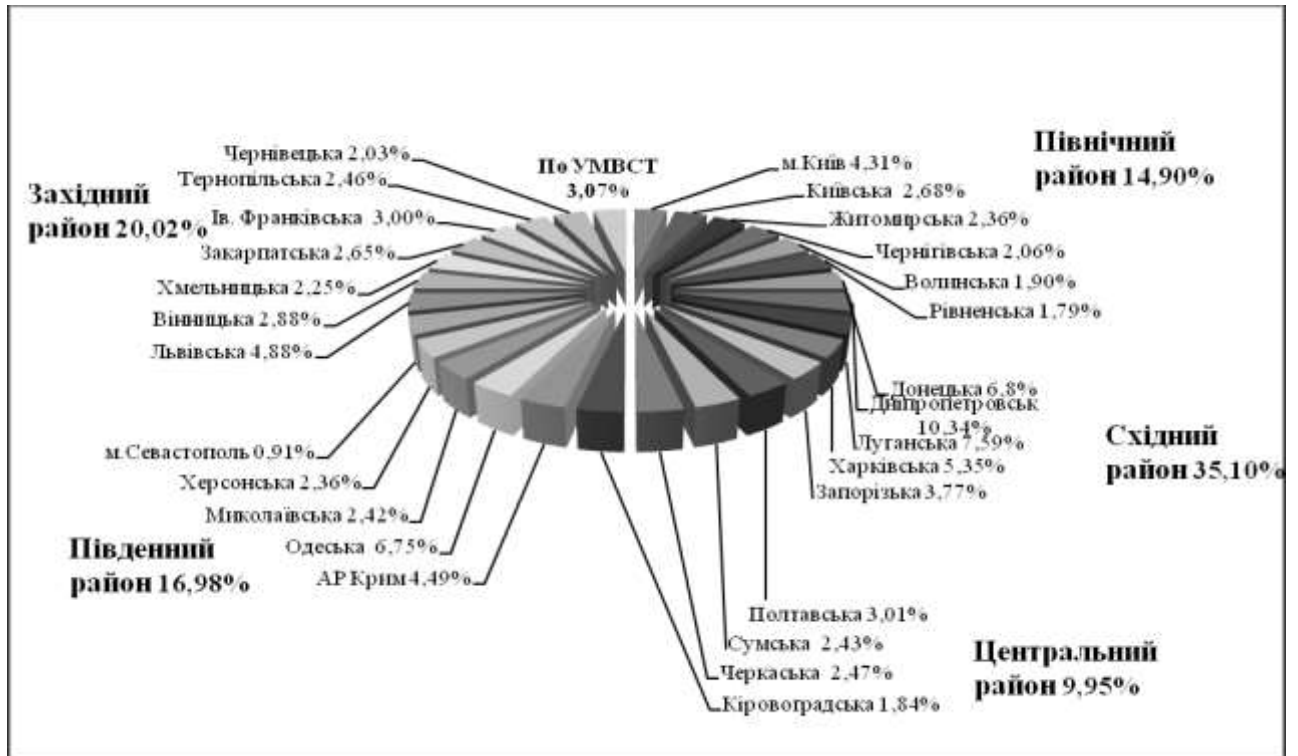

Рис. Д.10. Середні показники структурного розподілу виявлених організованих груп та злочинних організацій за регіонами України, що фіксувалися у період 2001-2013 роки

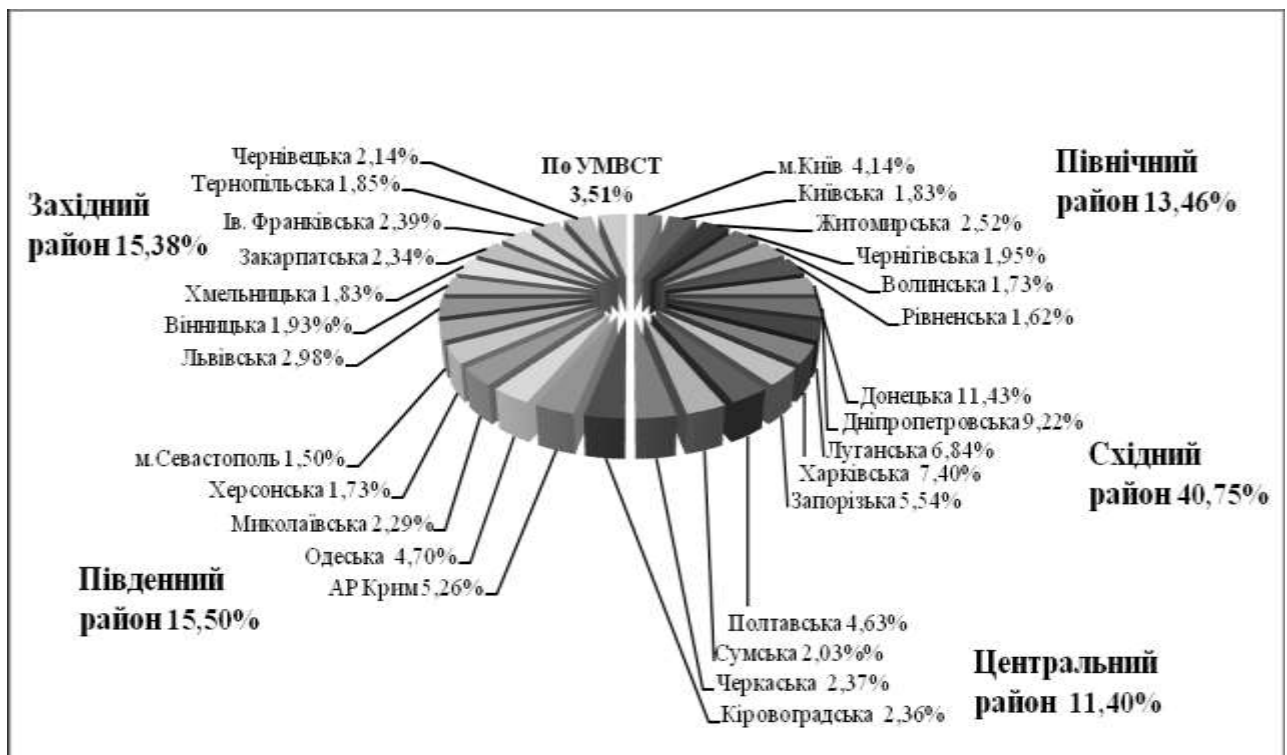

Рис. Д.11. Середні показники структурного розподілу вчинених умисних вбивств(та замахів) за регіонами України, що фіксувалися у період 2001-2013 роки

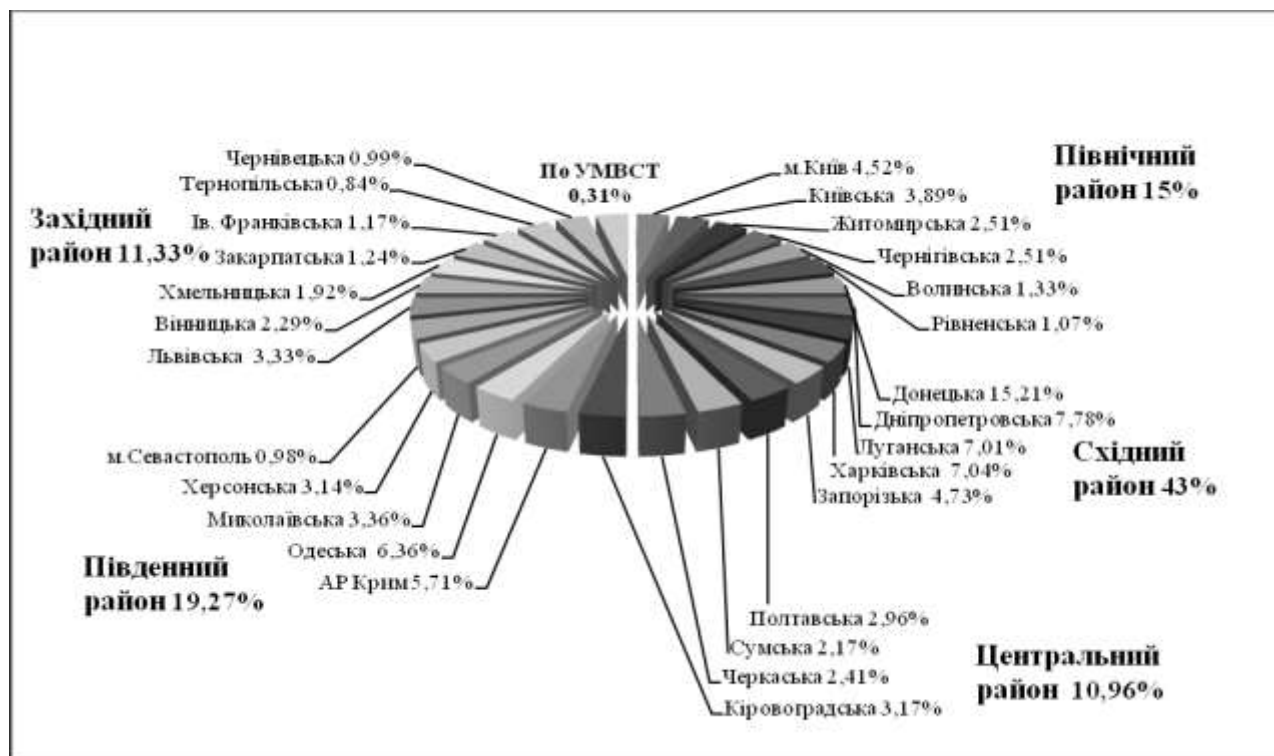

Рис. Д.12. Середні показники структурного розподілу умисних тяжких тілесних ушкоджень за регіонами України, що фіксувалися у період 2001-2013 роки

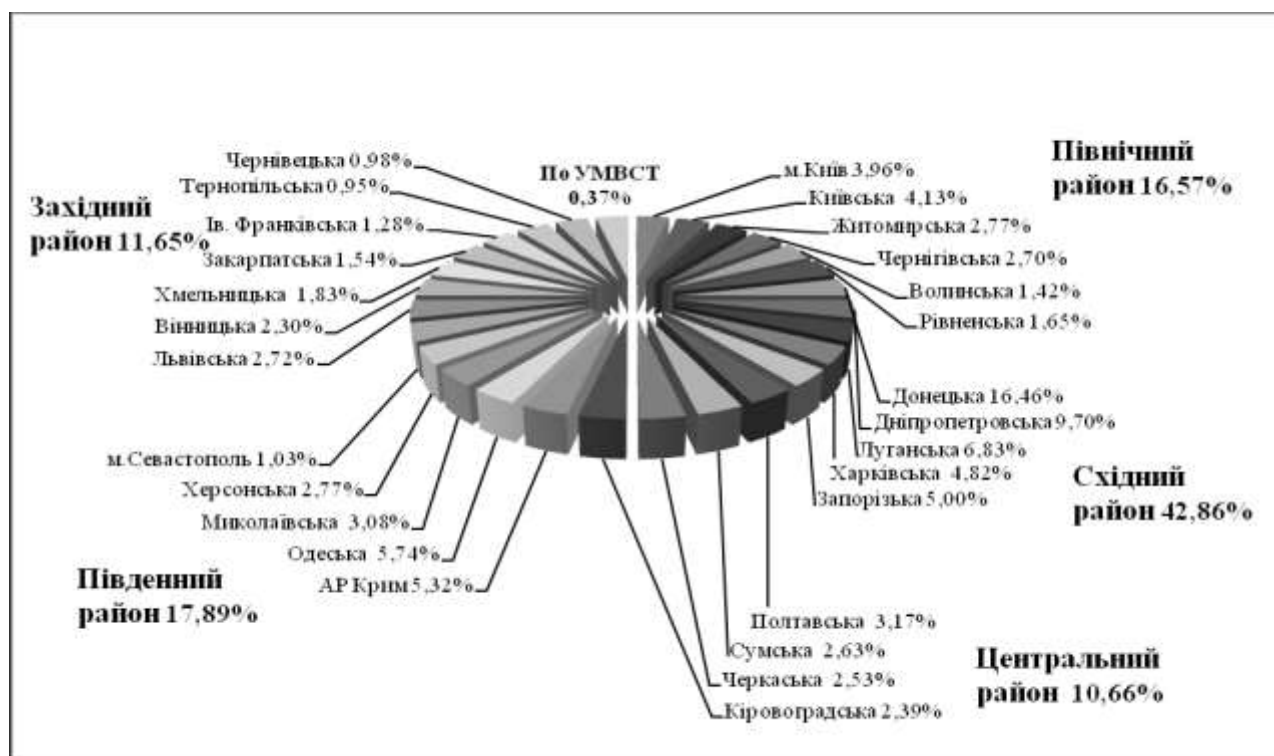

Рис. Д.13. Середні показники структурного розподілу згвалтувань за регіонами України, що фіксувалися у період 2001-2013 роки

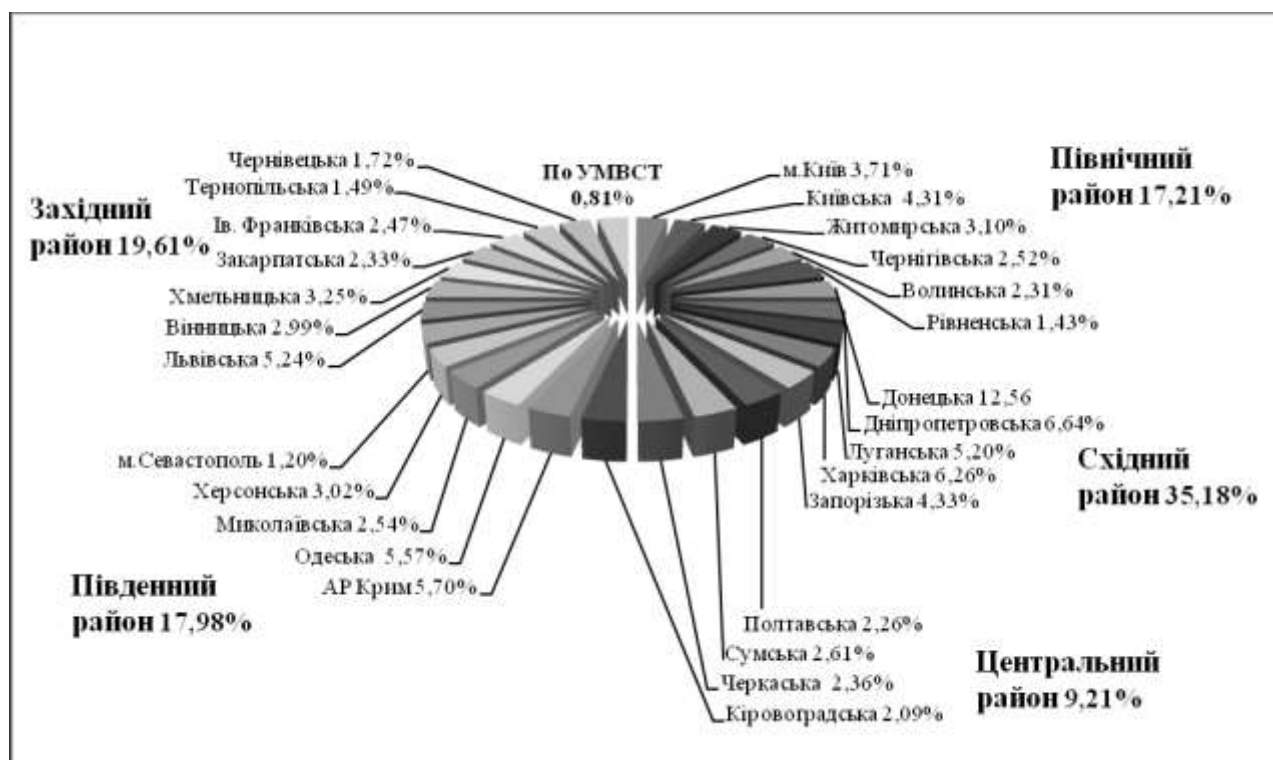

Рис. Д.14. Середні показники структурного розподілу крадіжок за регіонами України, що фіксувалися у період 2001-2013 роки

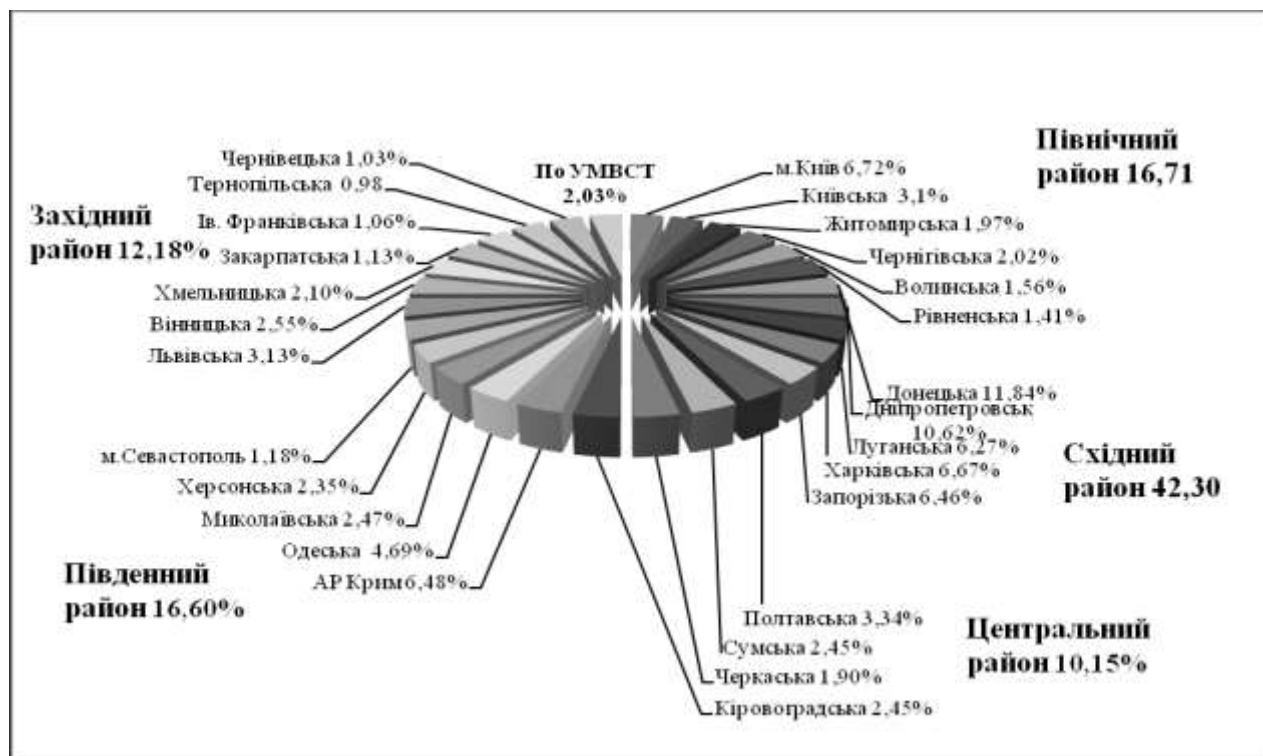

Рис. Д.15. Середні показники структурного розподілу грабежів за регіонами України, що фіксувалися у період 2001-2013 роки

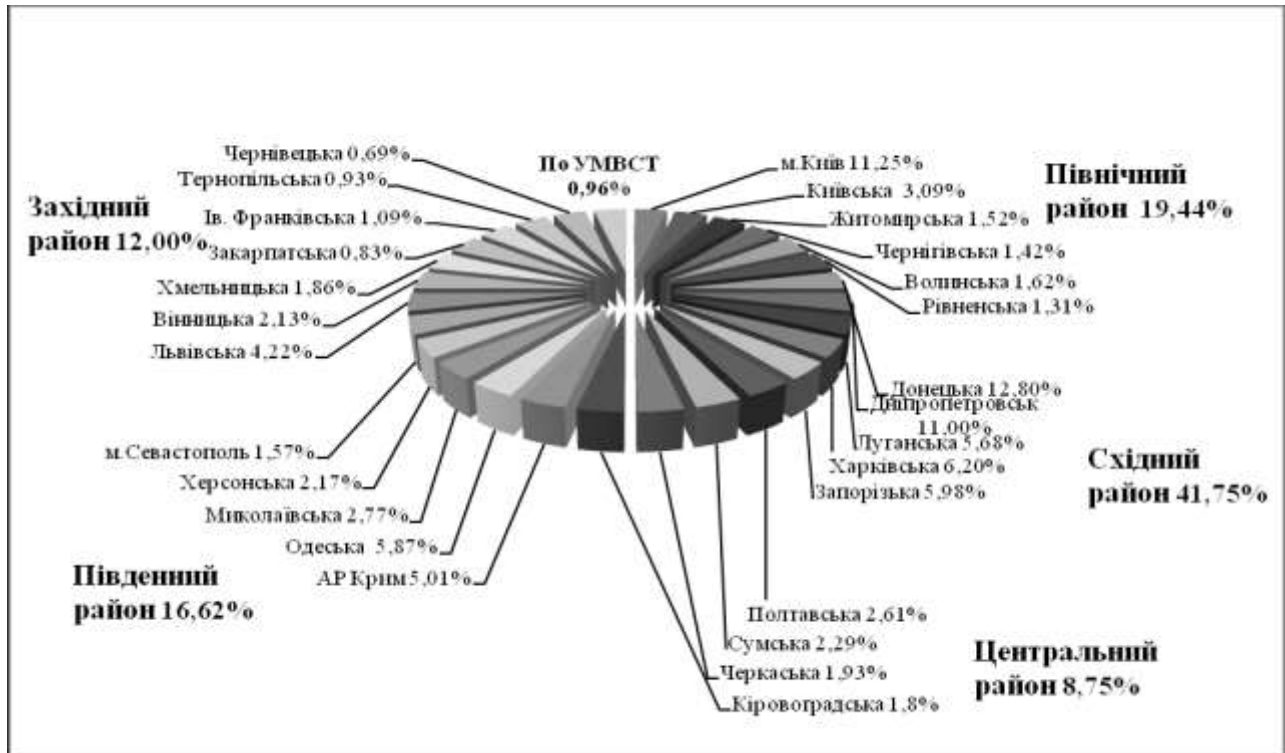
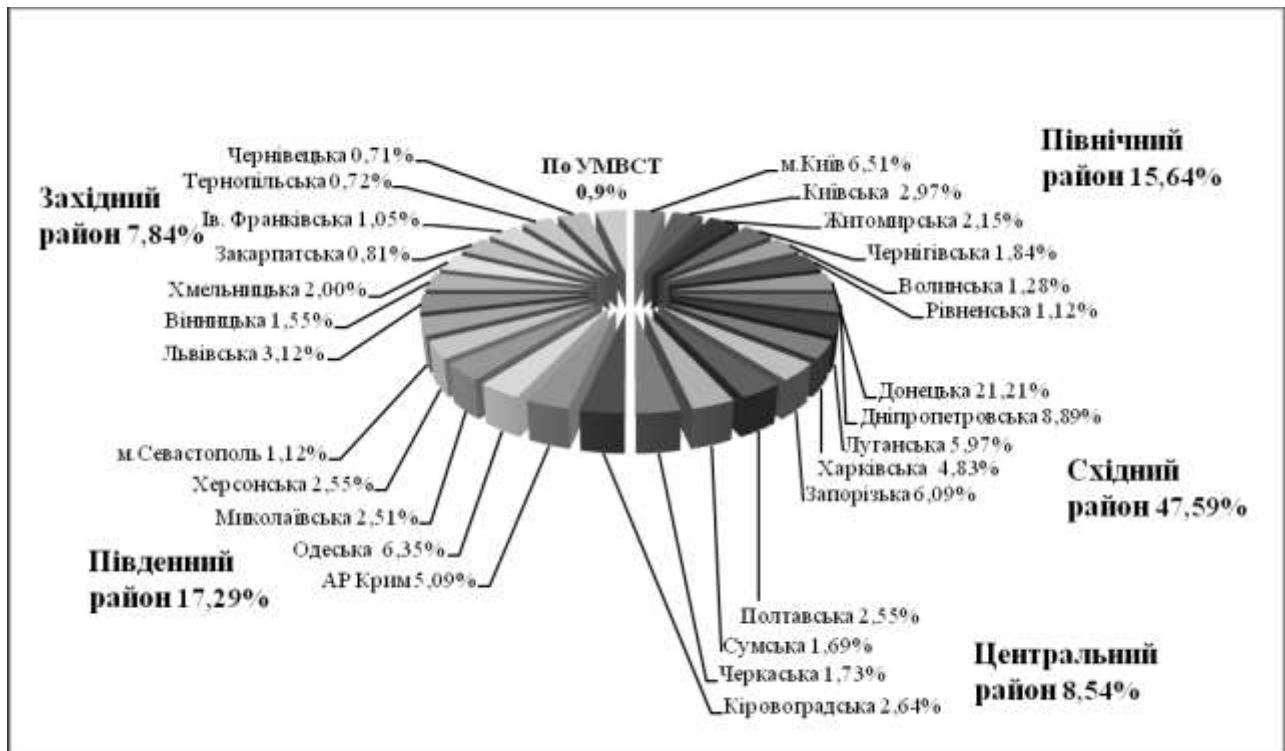

Рис. Д.16. Середні показники структурного розподілу розбоїв за регіонами України, що фіксувалися у період 2001-2013 роки

Додаток Е

Динаміка загальної злочинності в регіонах України з 2001 по 2013 рр.

Рис. Е.1. Динаміка загальної злочинності у Західних регіонах України з 2001 по 2013 рр.

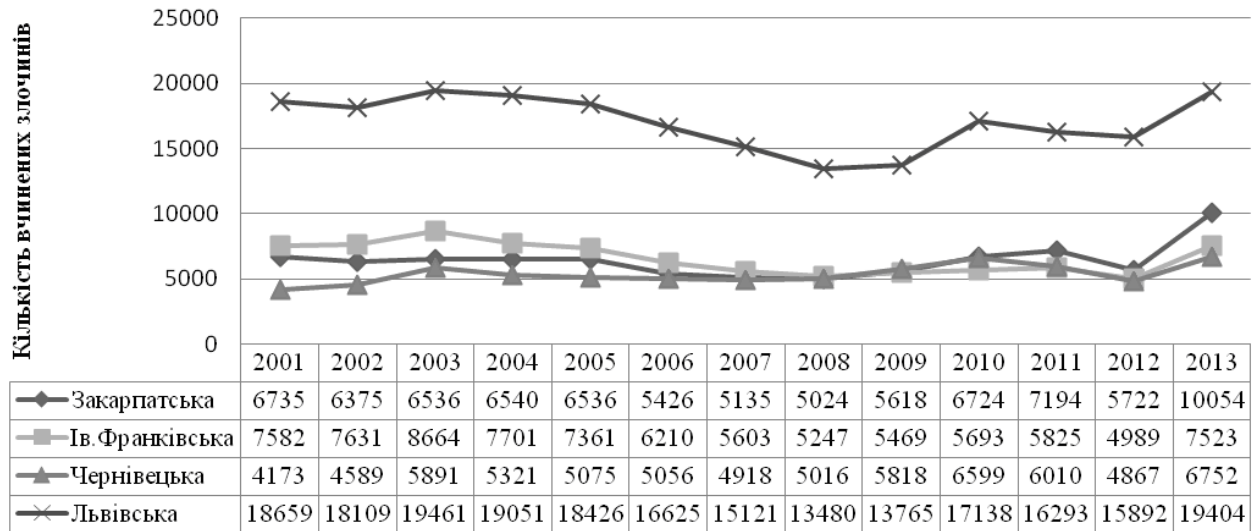

Рис. Е.2. Динаміка загальної злочинності у Східних регіонах України з 2001 по 2013 рр.

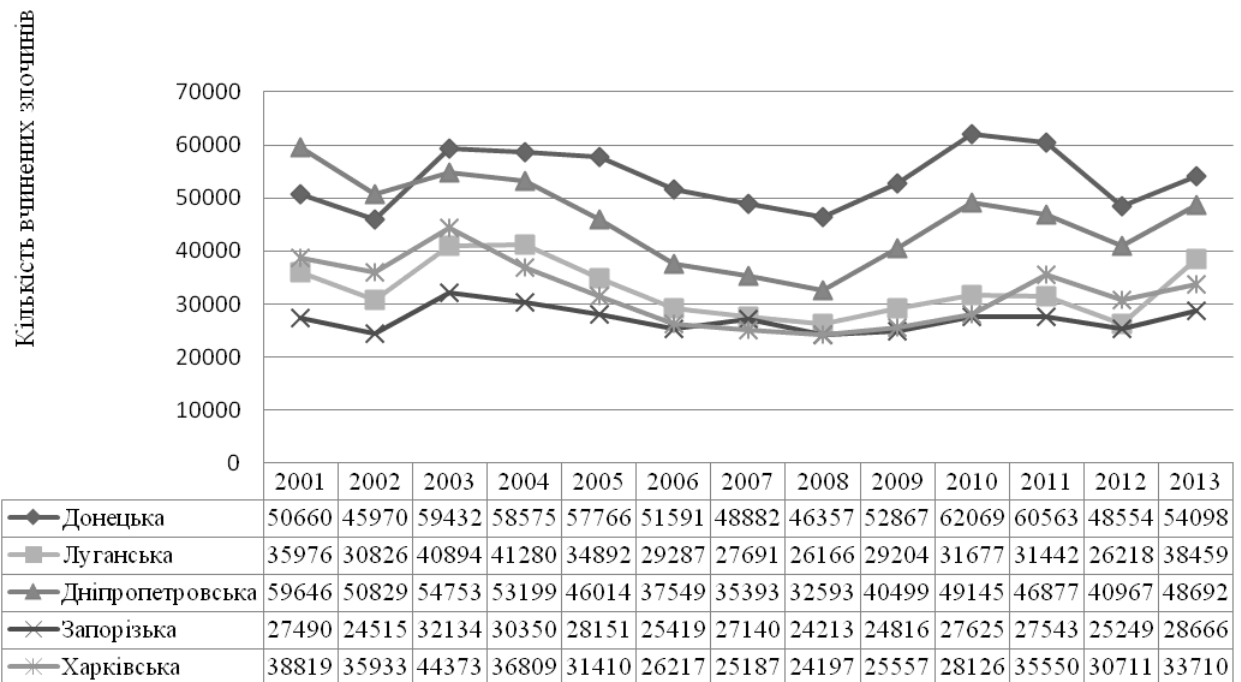

Рис. Е.3. Динаміка загальної злочинності у Північних регіонах України з 2001 по 2013 рр.

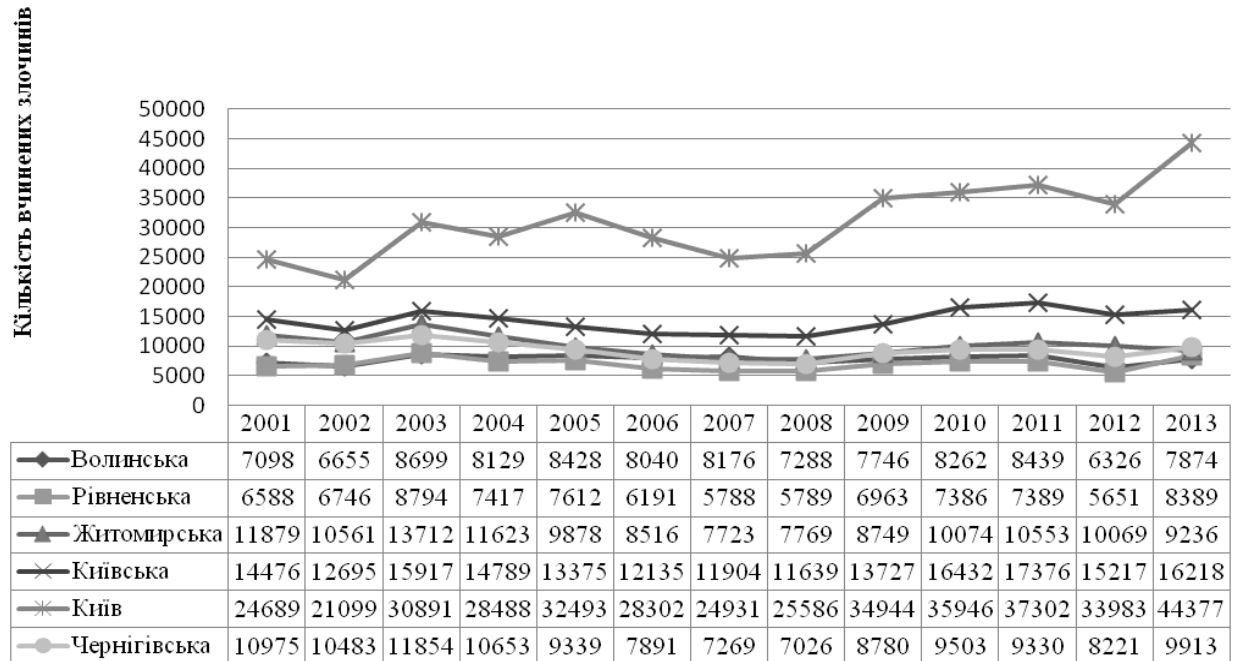

Рис. Е.4. Динаміка загальної злочинності у Південно-Західних регіонах України з 2001 по 2013 рр.

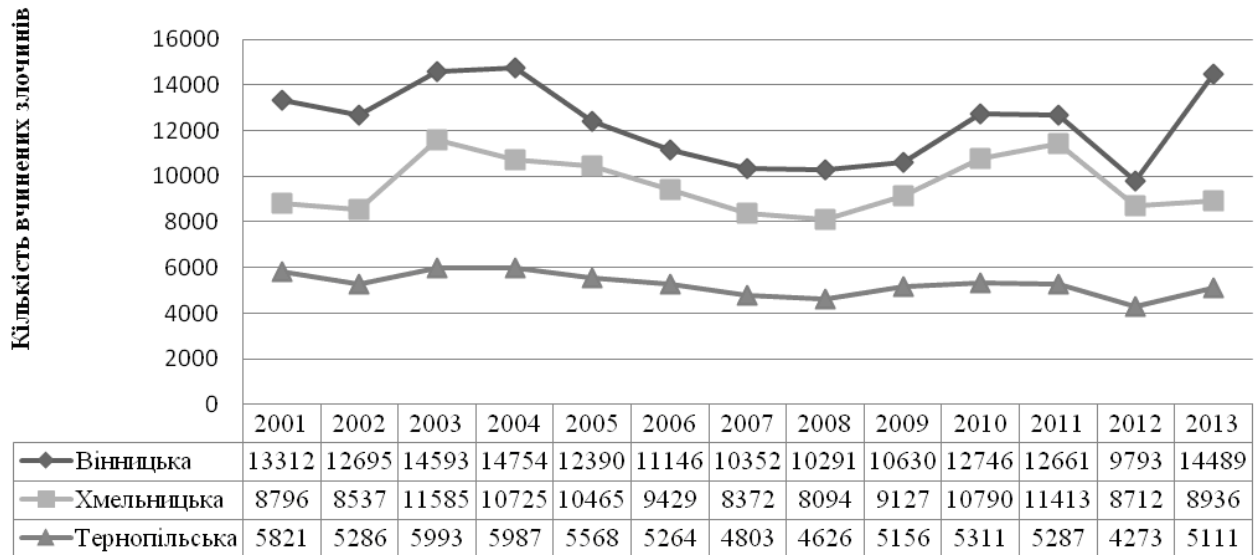

Рис. Е.5. Динаміка загальної злочинності у Центральних регіонах України з 2001 по 2013 рр.

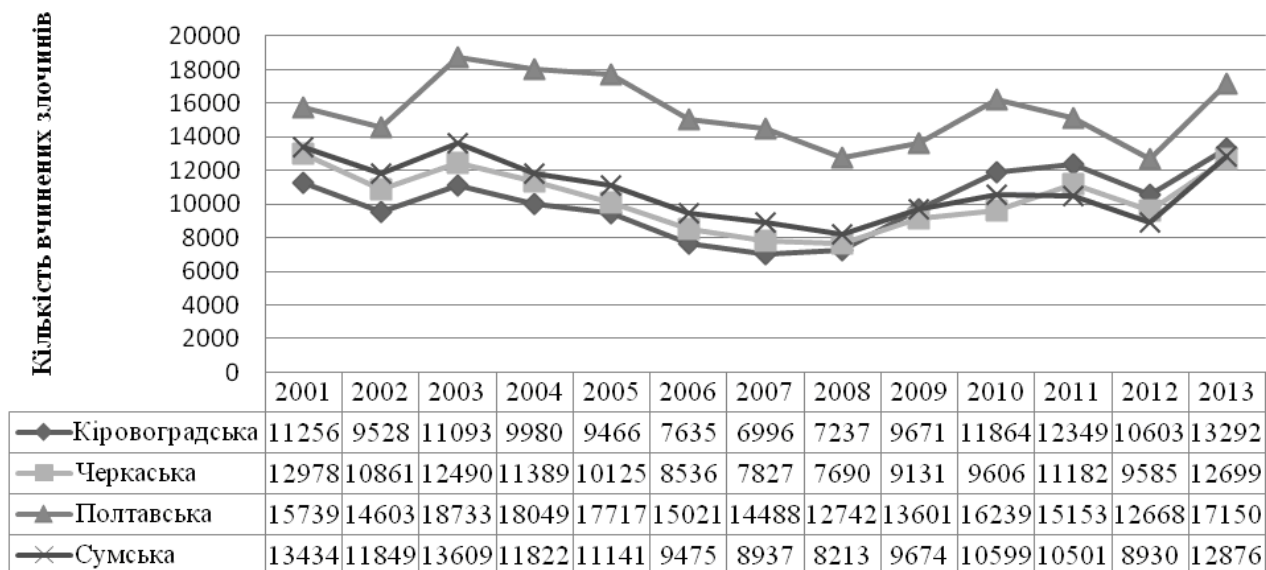
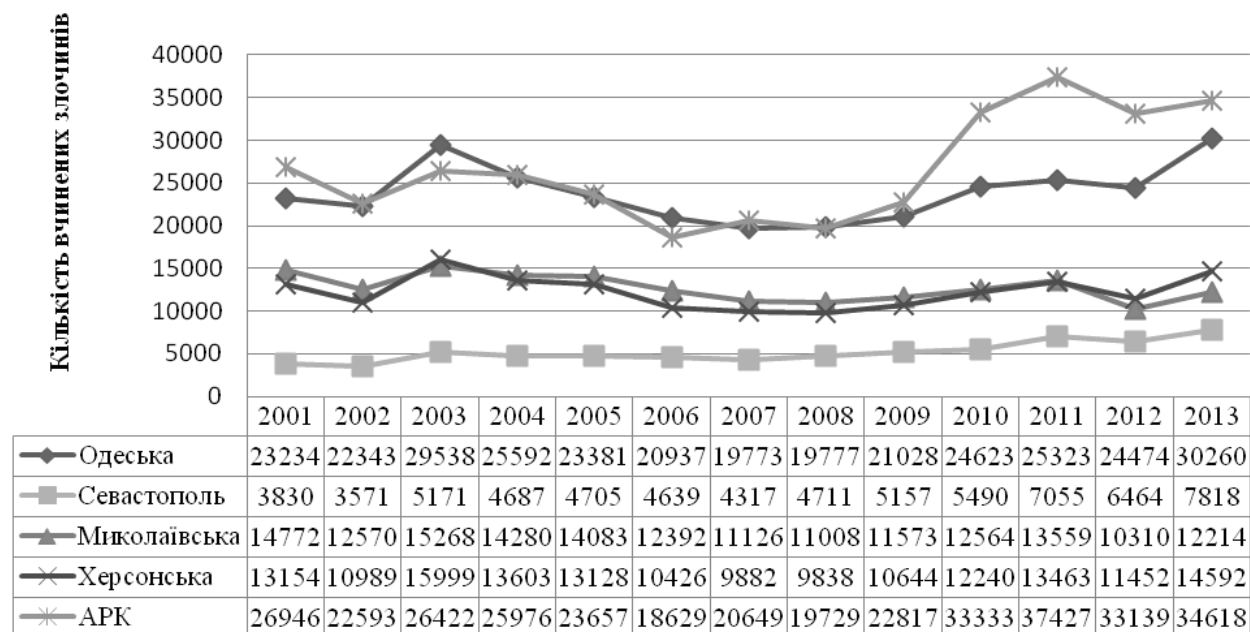

Рис. Е.6. Динаміка загальної злочинності у Південних регіонах України з 2001 по 2013 рр.

Додаток Ж

**Динаміка злочинності осіб, які вчинили злочини у регіонах України
з 2001 по 2013 рр.**

**Рис. Ж.1. Динаміка злочинності осіб, які вчинили злочини у Західних
регіонах України з 2001 по 2013 рр.**

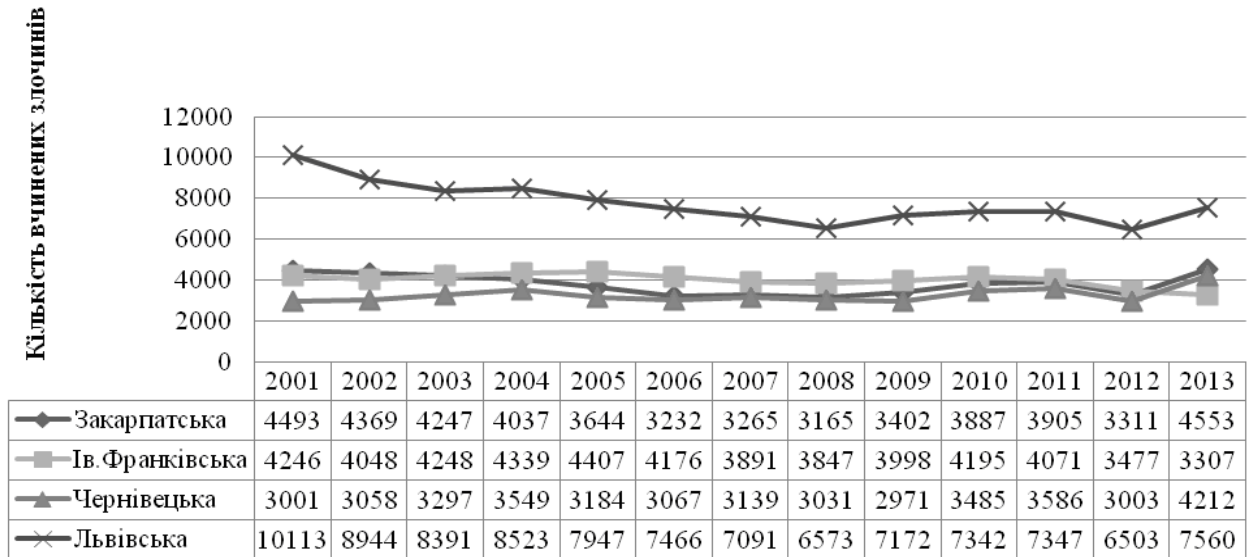

**Рис. Ж.2. Динаміка злочинності осіб, які вчинили злочини у Східних
регіонах України з 2001 по 2013 рр.**

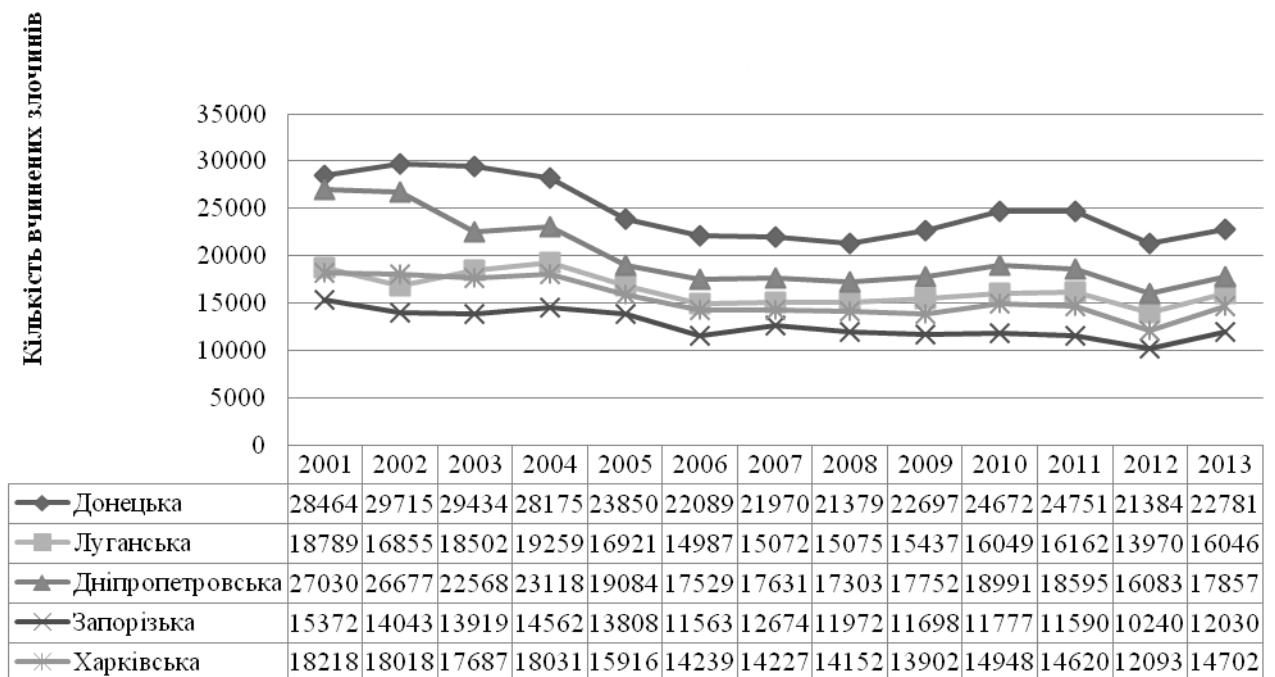

Рис. Ж.3. Динаміка злочинності осіб, які вчинили злочини у Північних регіонах України з 2001 по 2013 рр.

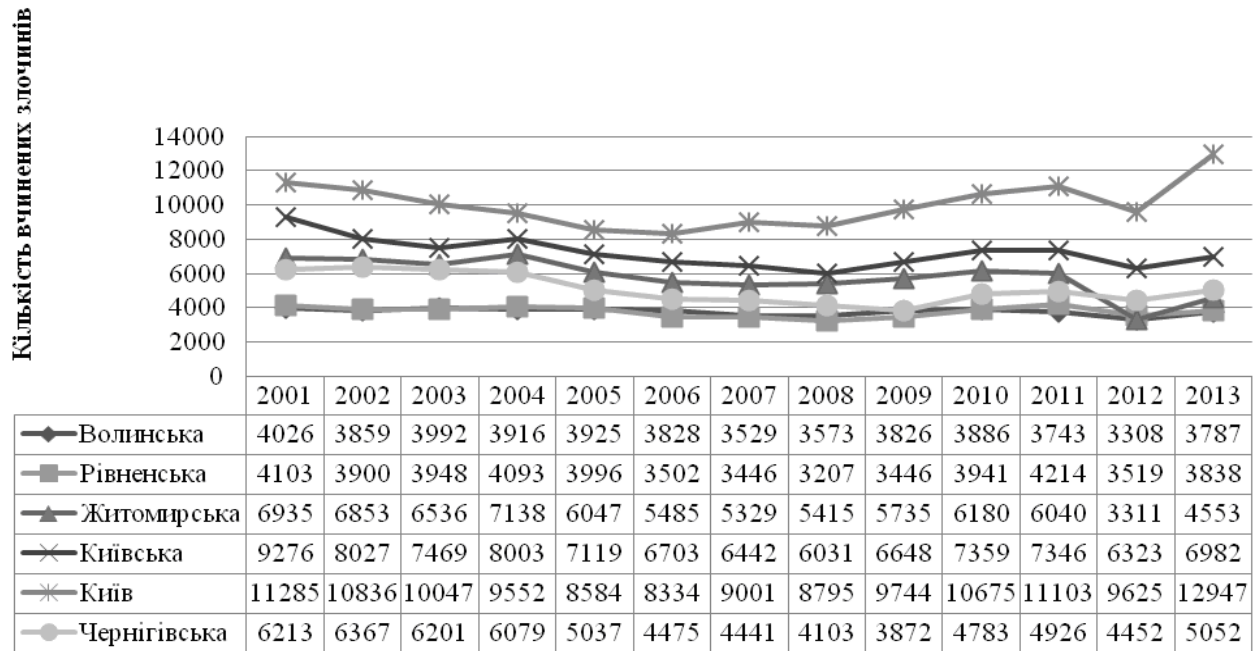

Рис. Ж.4. Динаміка злочинності осіб, які вчинили злочини у Південно-Західних регіонах України з 2001 по 2013 рр.

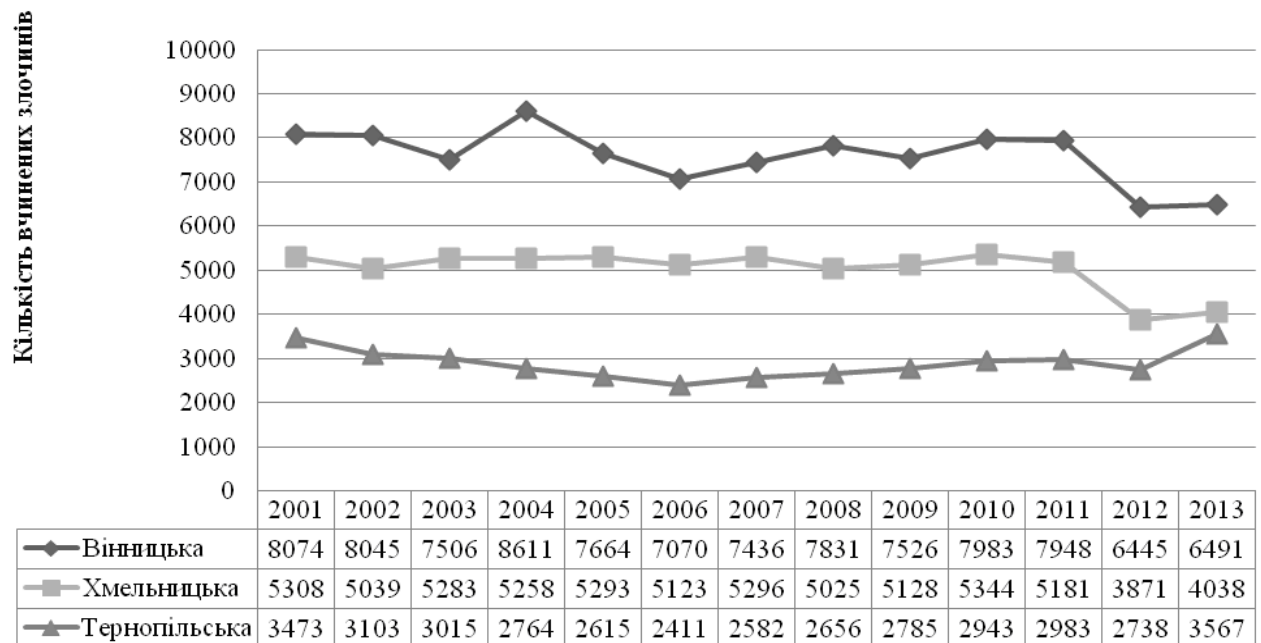

Рис. Ж.5. Динаміка злочинності осіб, які вчинили злочини у Центральних регіонах України з 2001 по 2013 рр.

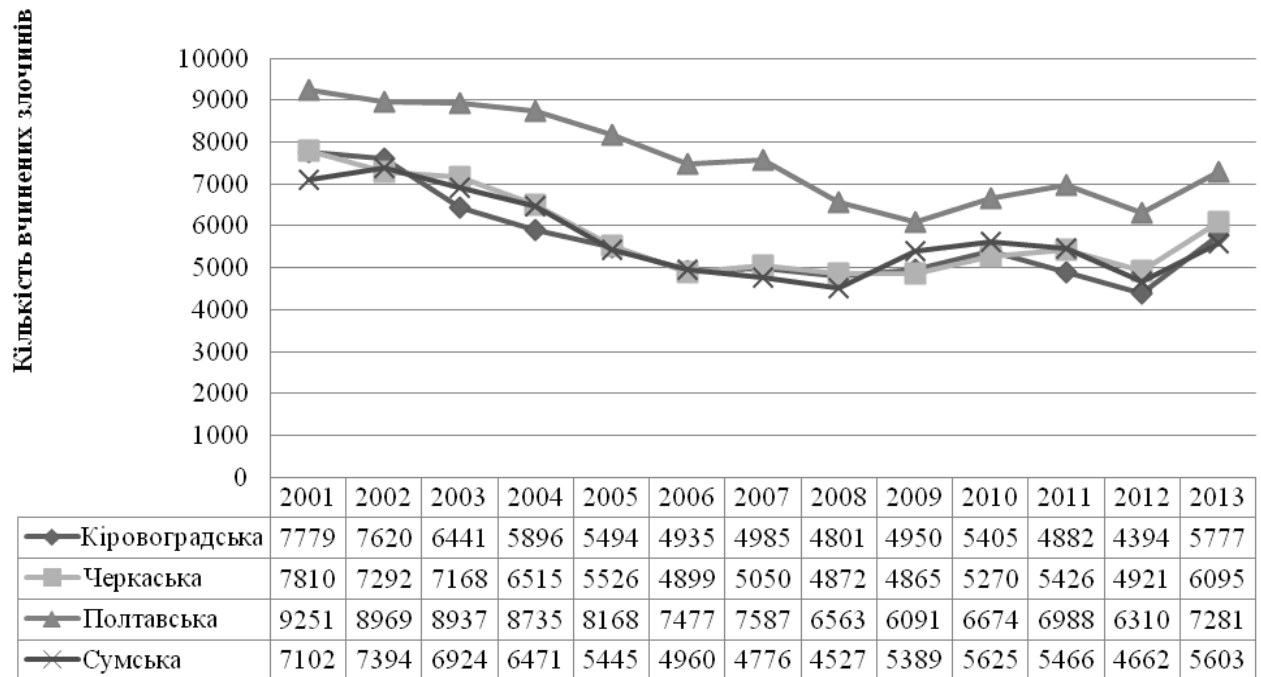
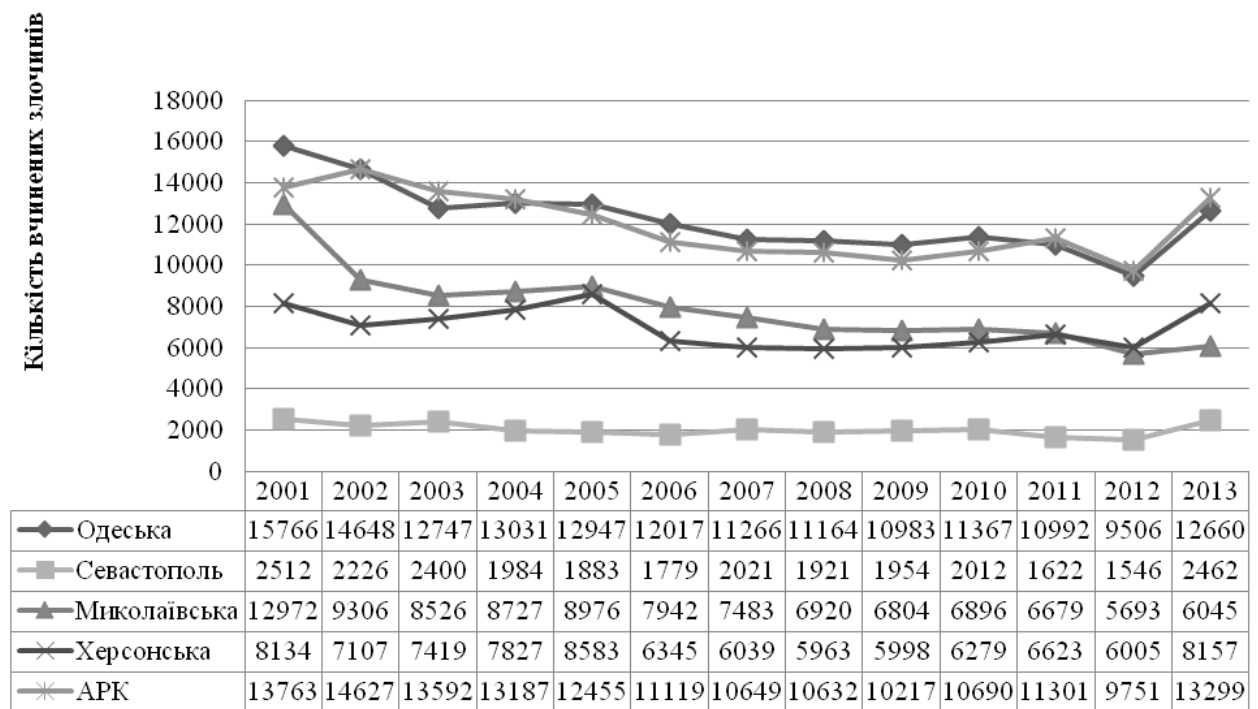

Рис. Ж.6. Динаміка злочинності осіб, які вчинили злочини у Південних регіонах України з 2001 по 2013 рр.

Додаток 3

**Динаміка умисних убивств (та замахів) у регіонах України
з 2001 по 2013 рр.**

**Рис. 3.1. Динаміка умисних убивств у Західних регіонах України
з 2001 по 2013 рр.**

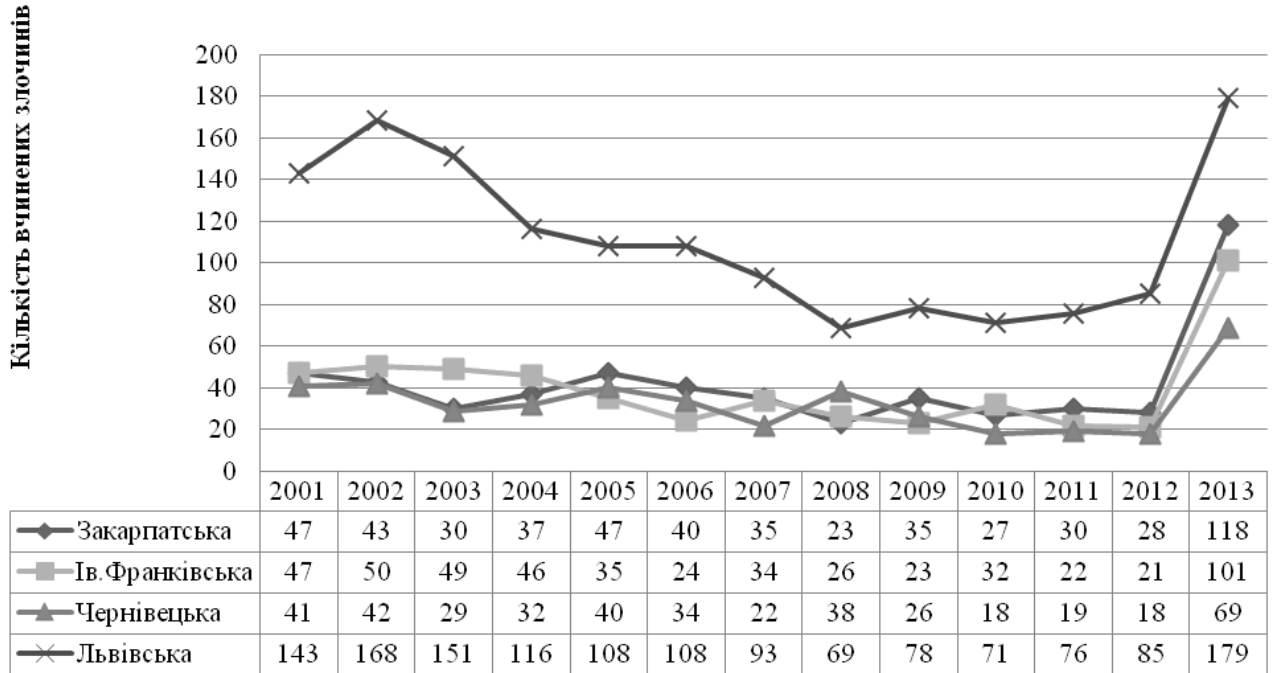

**Рис. 3.2. Динаміка умисних убивств у Східних регіонах України
з 2001 по 2013 рр.**

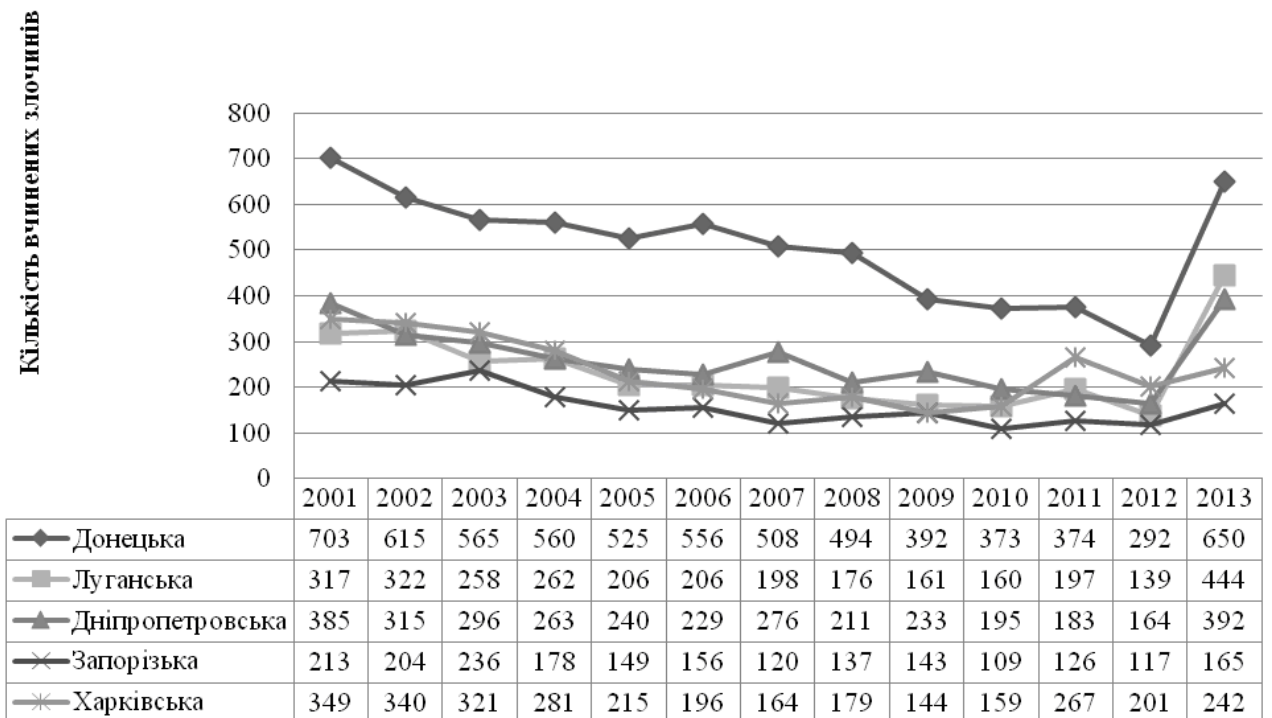

Рис. 3.3. Динаміка умисних убивств у Північних регіонах України з 2001 по 2013 рр.

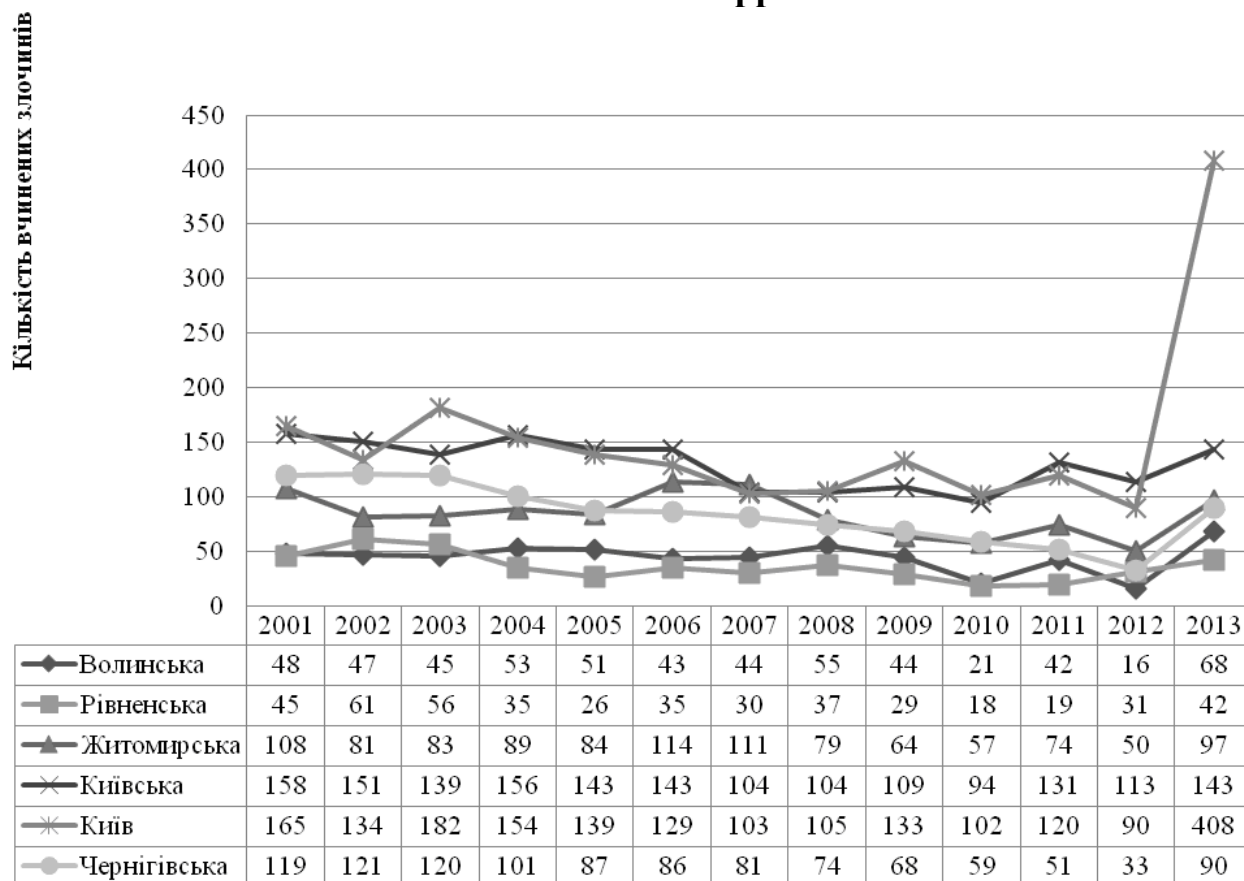

Рис. 3.4. Динаміка умисних убивств у Південно-Західних регіонах України з 2001 по 2013 рр.

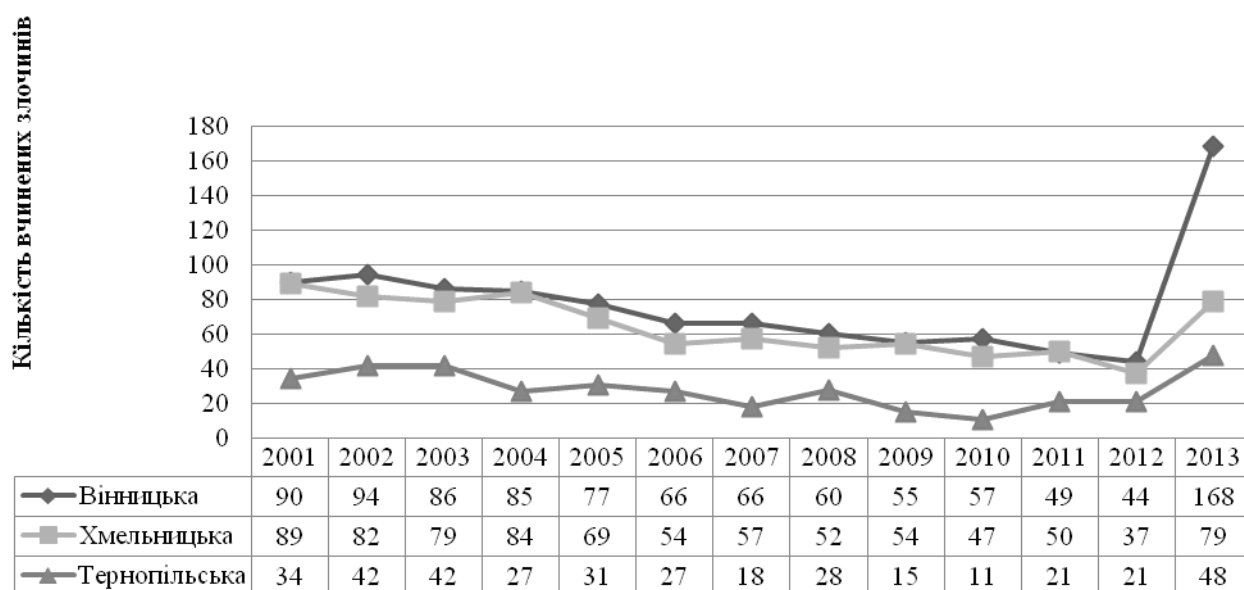

Рис. 3.5. Динаміка умисних убивств у Центральних регіонах України з 2001 по 2013 рр.

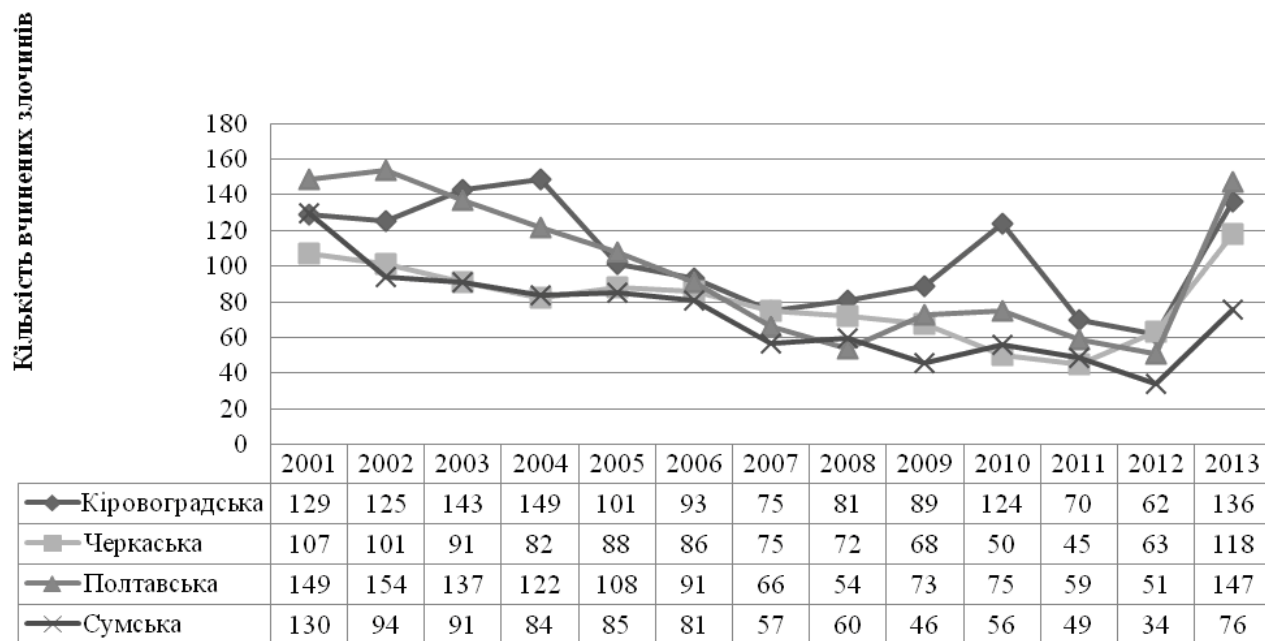
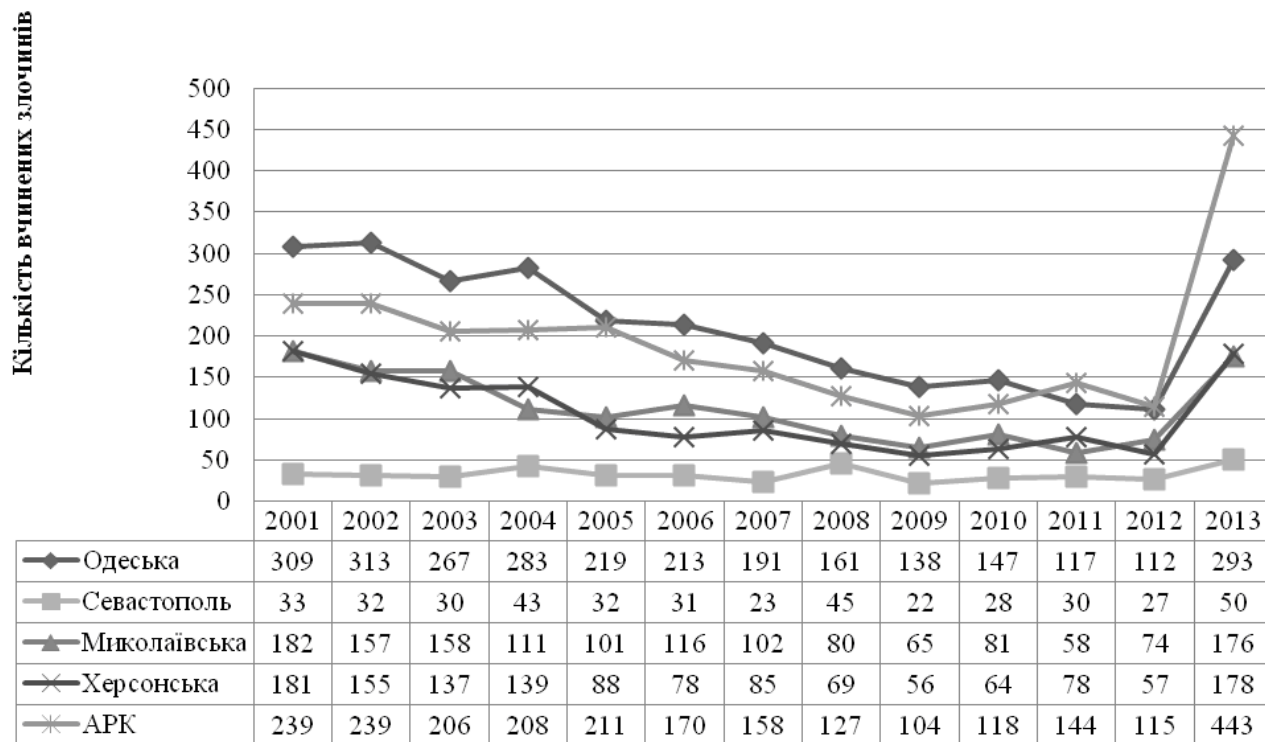

Рис. 3.6. Динаміка умисних убивств у Південно-Західних регіонах України з 2001 по 2013 рр.

Додаток II

**Динаміка умисних тяжких тілесних ушкоджень у регіонах України
з 2001 по 2013 рр.**

**Рис. II.1. Динаміка умисних тяжких тілесних ушкоджень
у Західних регіонах України з 2001 по 2013 рр.**

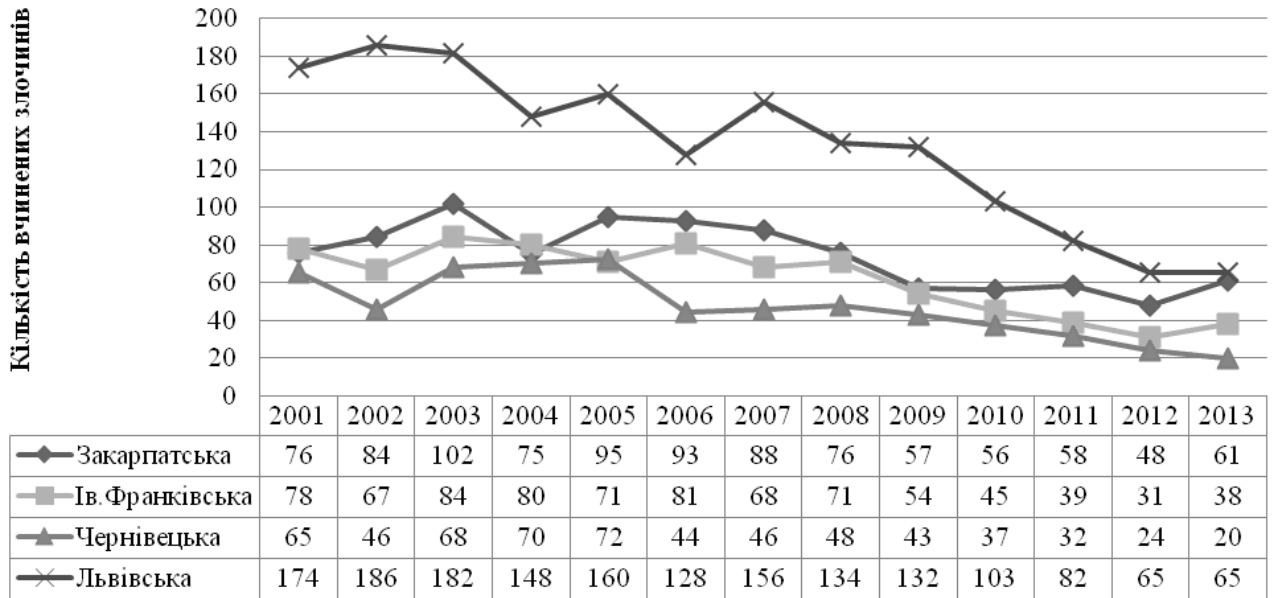

**Рис. II.2. Динаміка умисних тяжких тілесних ушкоджень
у Східних регіонах України з 2001 по 2013 рр.**

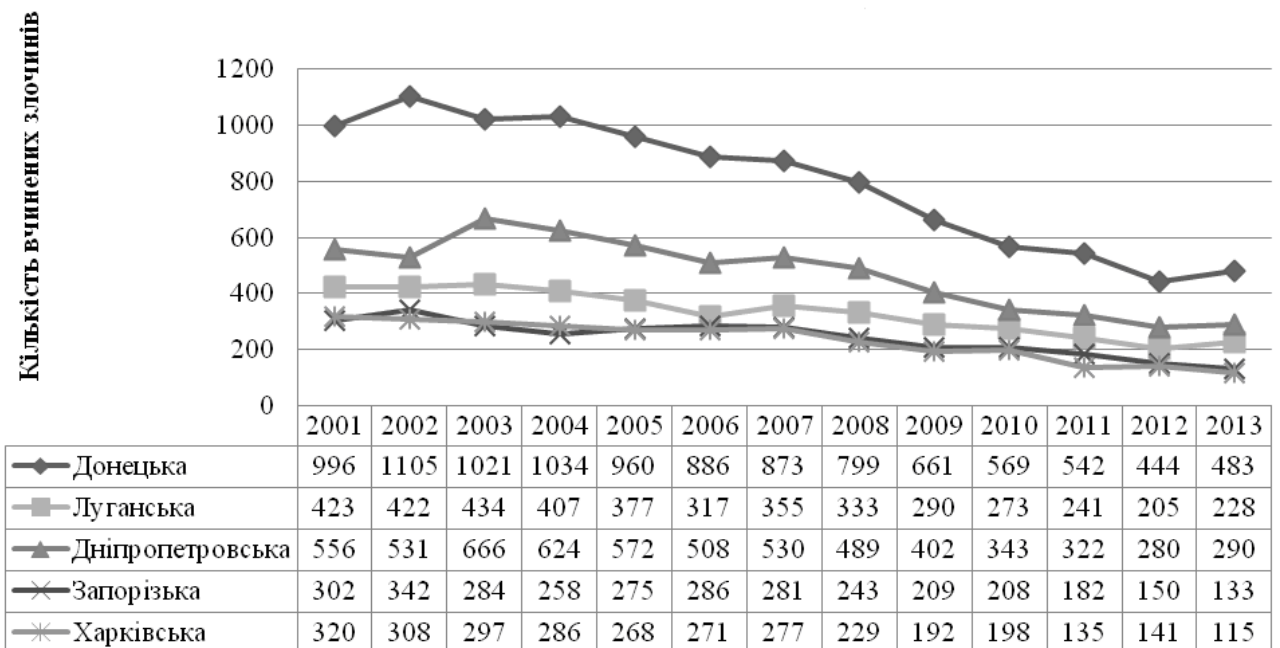

Рис. И.3. Динаміка умисних тяжких тілесних ушкоджень у Північних регіонах України з 2001 по 2013 рр.

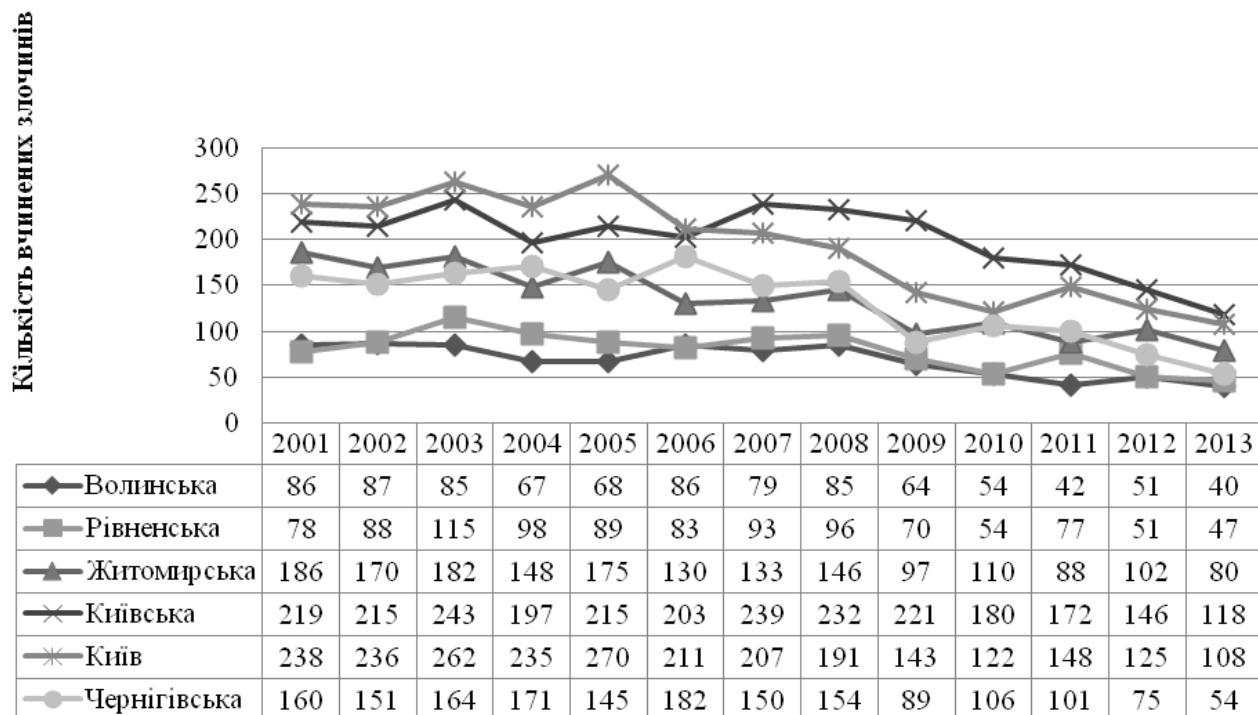

Рис. И.4. Динаміка умисних тяжких тілесних ушкоджень у Південно-Західних регіонах України з 2001 по 2013 рр.

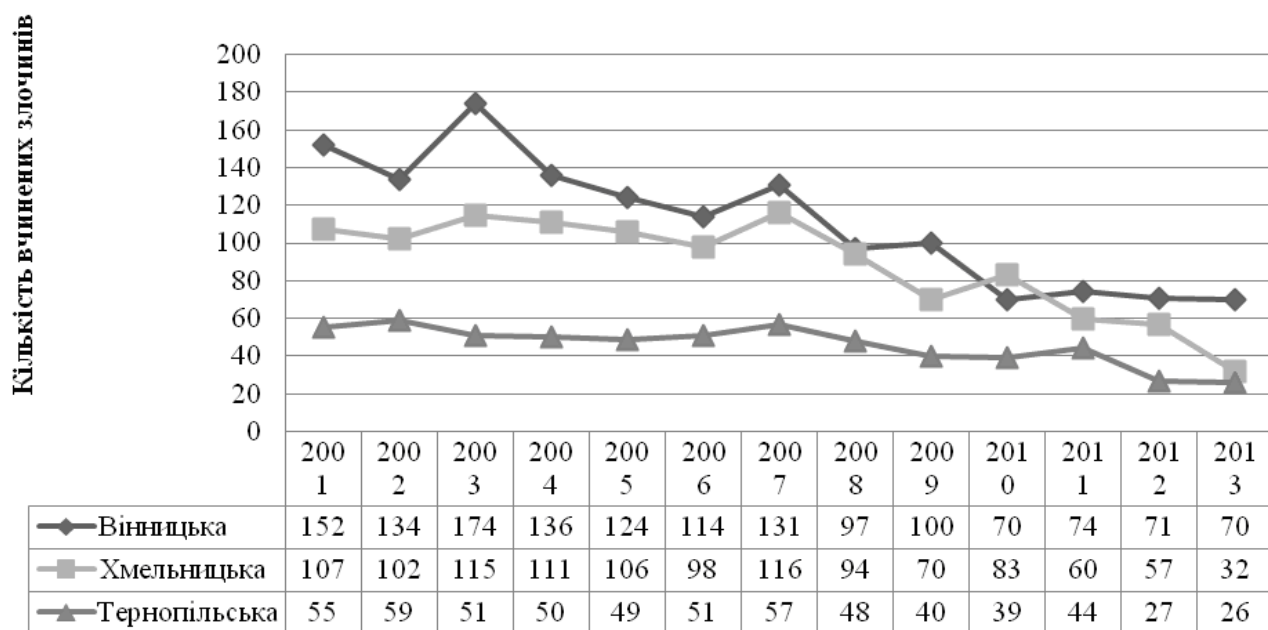

Рис. И.5. Динаміка умисних тяжких тілесних ушкоджень у Центральних регіонах України з 2001 по 2013 рр.

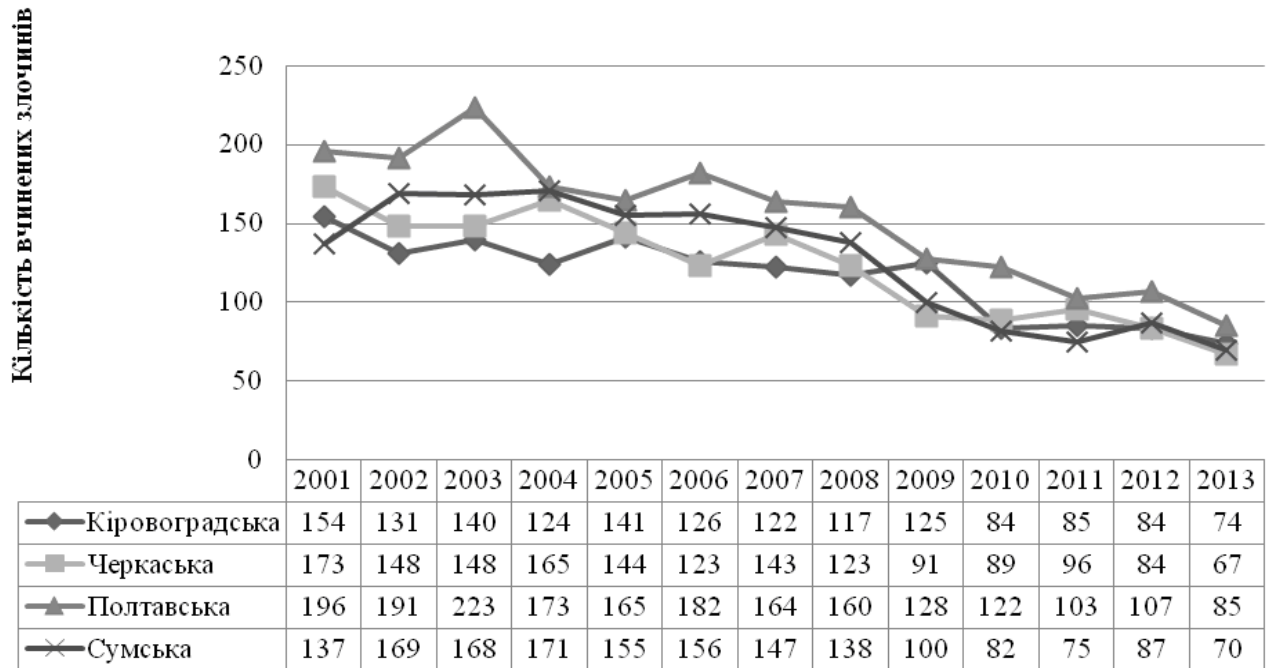
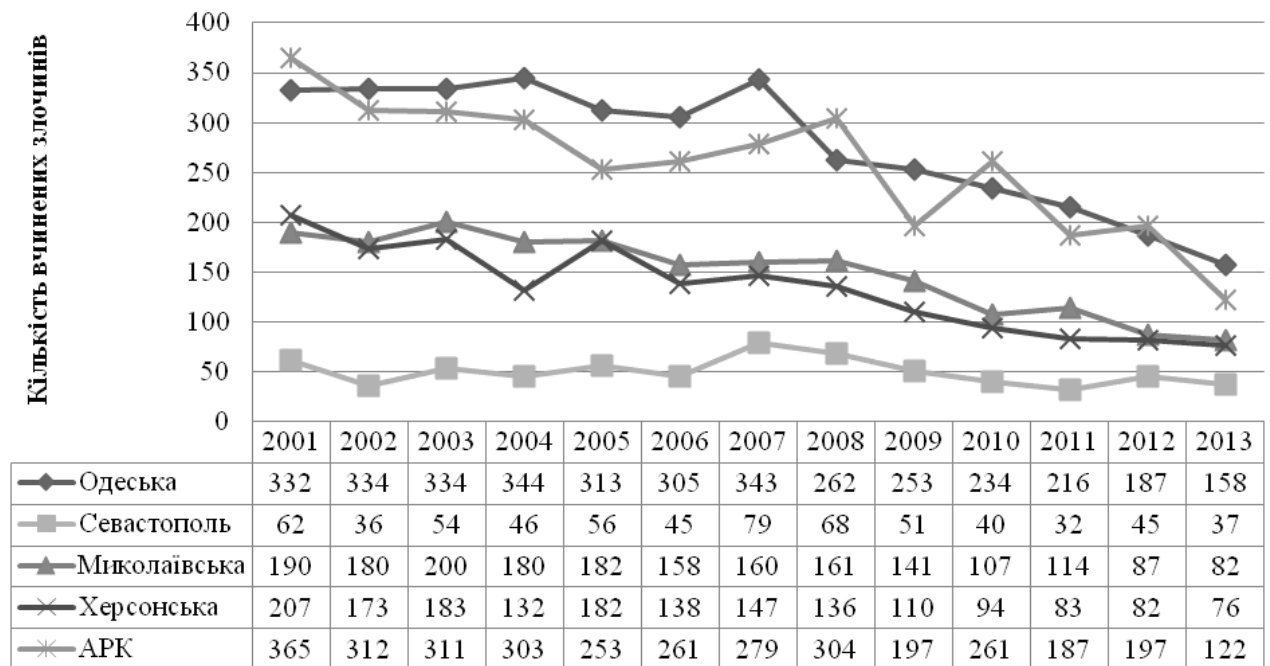

Рис. И.6. Динаміка умисних тяжких тілесних ушкоджень у Південних регіонах України з 2001 по 2013 рр.

Додаток К

Динаміка розбоїв у регіонах України з 2001 по 2013 рр.

Рис. К.1. Динаміка розбоїв у Західних регіонах України з 2001 по 2013 рр.

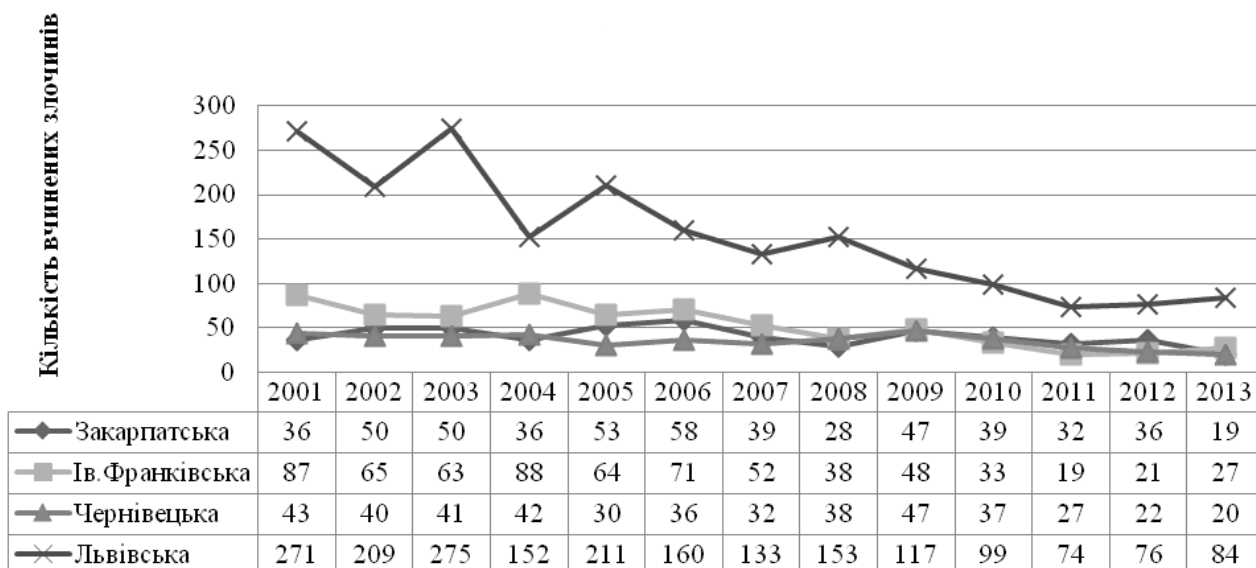

Рис. К.2. Динаміка розбоїв у Східних регіонах України з 2001 по 2013 рр.

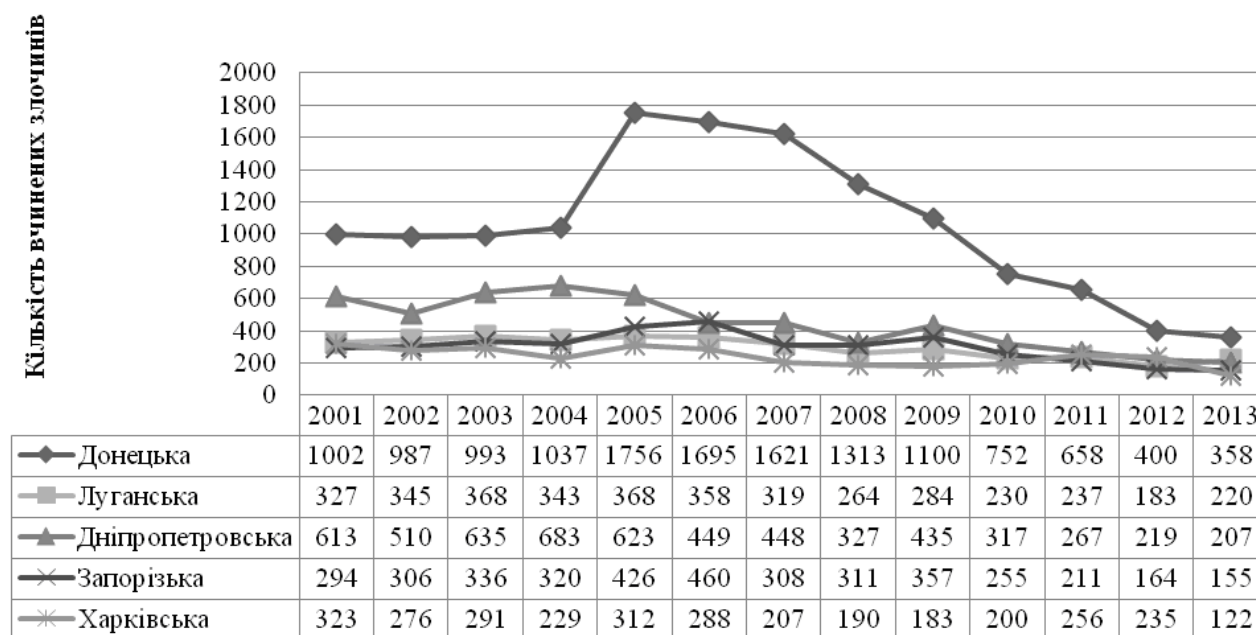

Рис. К.3. Динаміка розбоїв у Північних регіонах України з 2001 по 2013 рр.

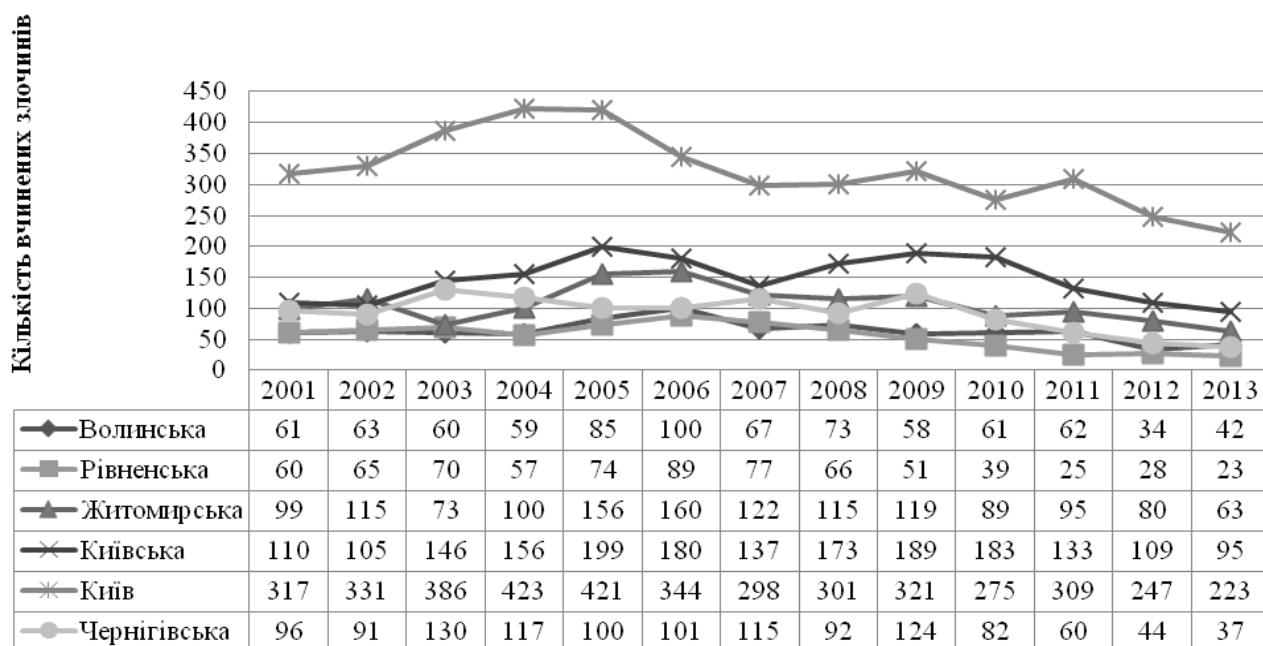

Рис. К.4. Динаміка розбоїв у Південно-Західних регіонах України з 2001 по 2013 рр.

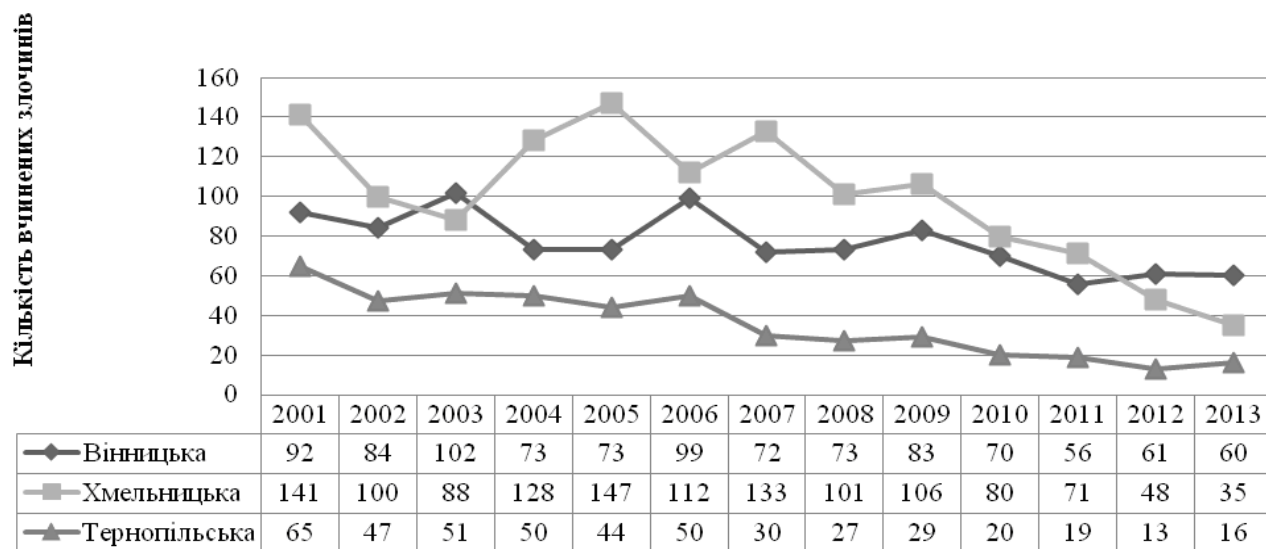

**Рис. К.5. Динаміка розбоїв у Центральних регіонах України
з 2001 по 2013 рр.**

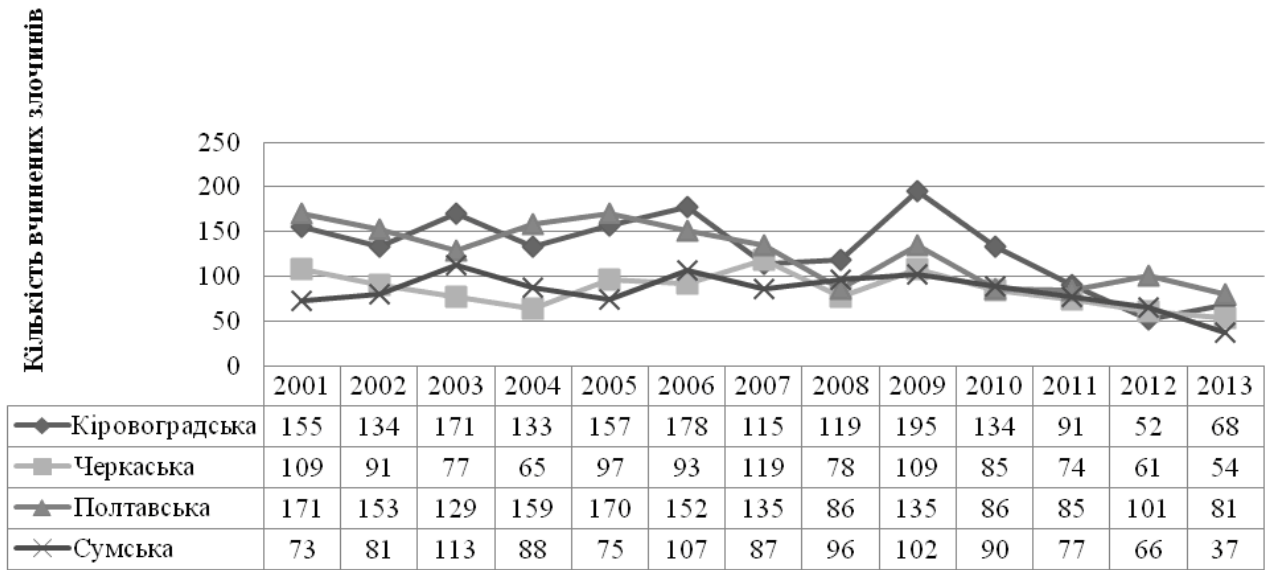
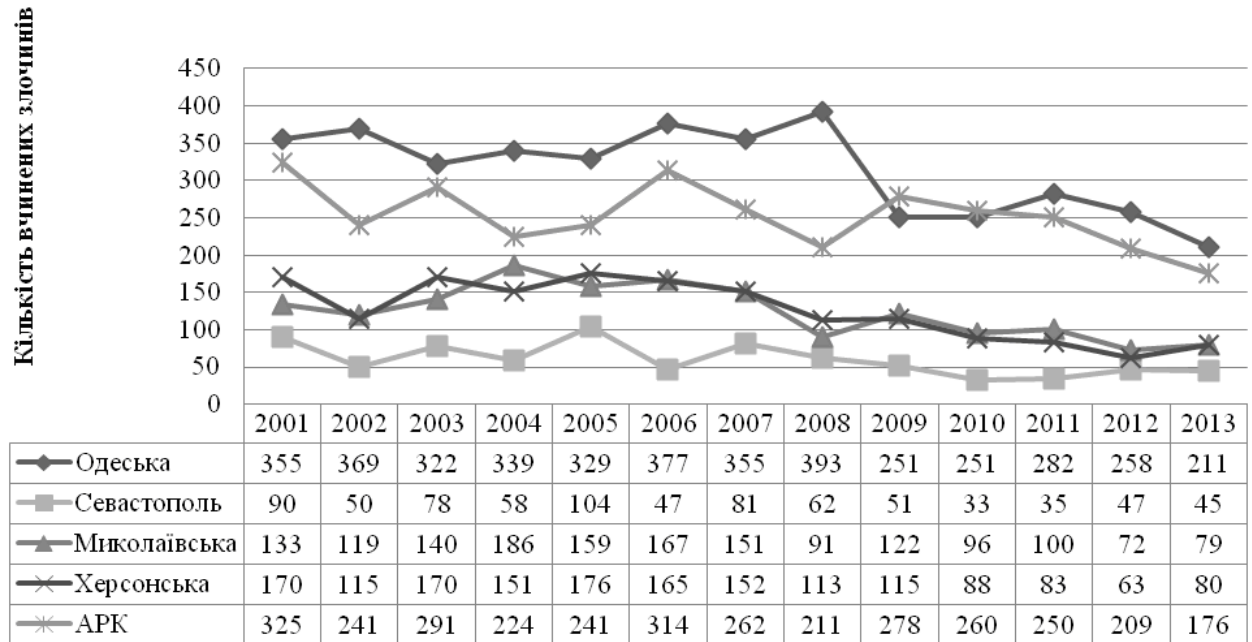

**Рис. К.6. Динаміка розбоїв у Південних регіонах України
з 2001 по 2013 рр.**

Додаток Л

Динаміка злочинності неповнолітніх у регіонах України з 2001 по 2013 рр.

Рис. Л.1. Динаміка злочинності неповнолітніх у Західних регіонах України з 2001 по 2013 рр.

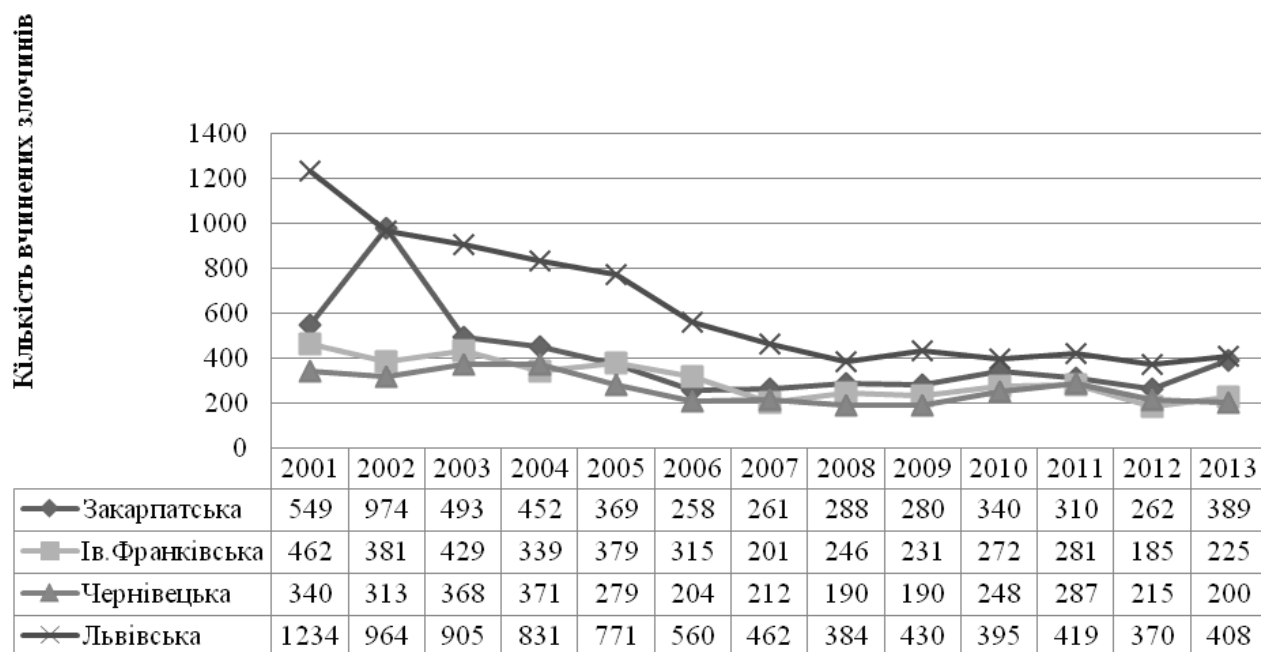

Рис. Л.2. Динаміка злочинності неповнолітніх у Східних регіонах України з 2001 по 2013 рр.

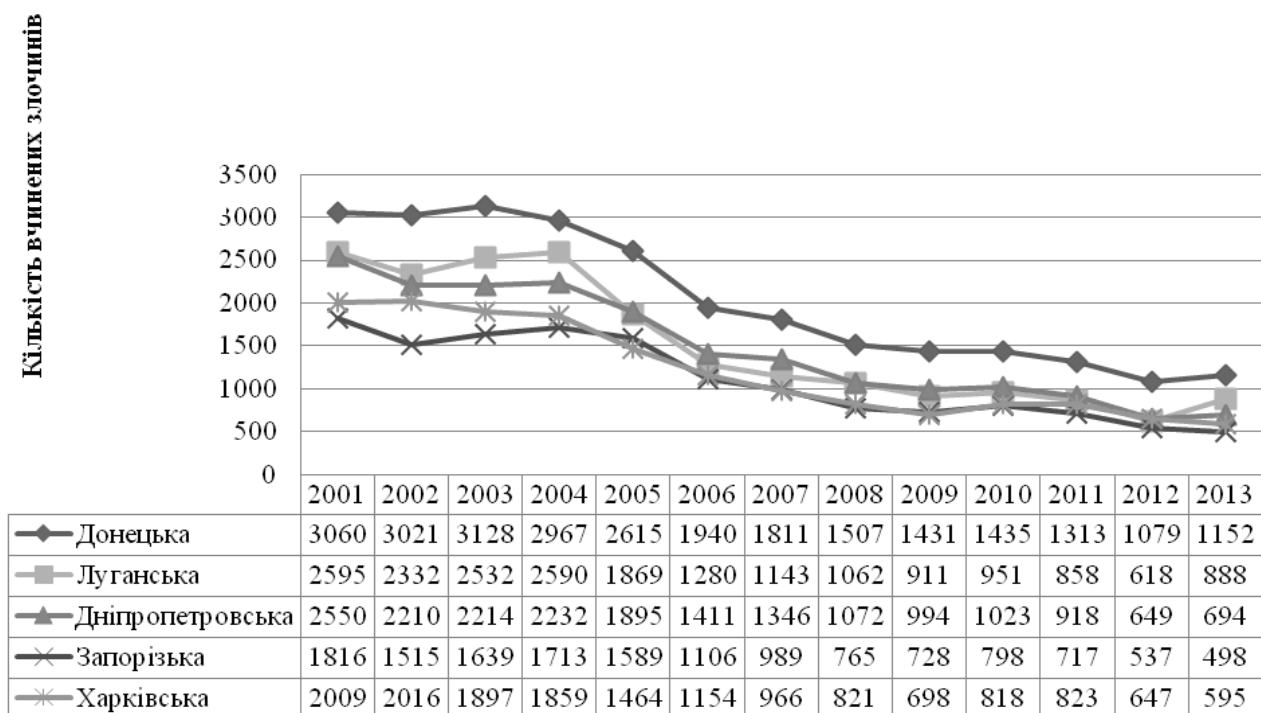

Рис. Л.3. Динаміка злочинності неповнолітніх у Північних регіонах України з 2001 по 2013 рр.

Кількість вчинених злочинів

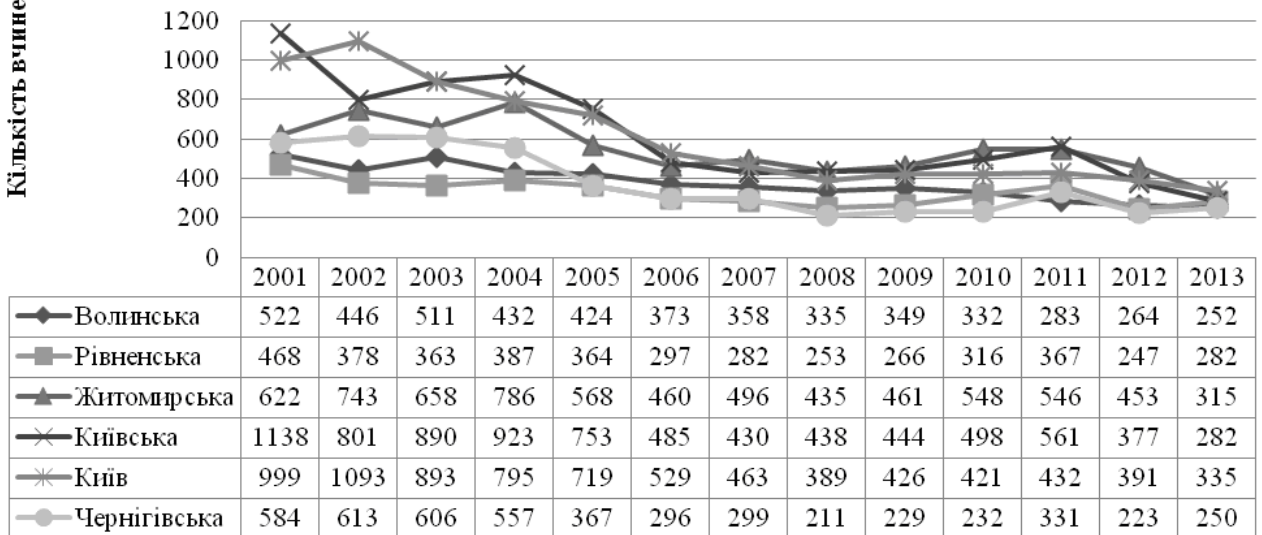

Рис. Л.4. Динаміка злочинності неповнолітніх у Південно-Західних регіонах України з 2001 по 2013 рр.

Кількість вчинених злочинів

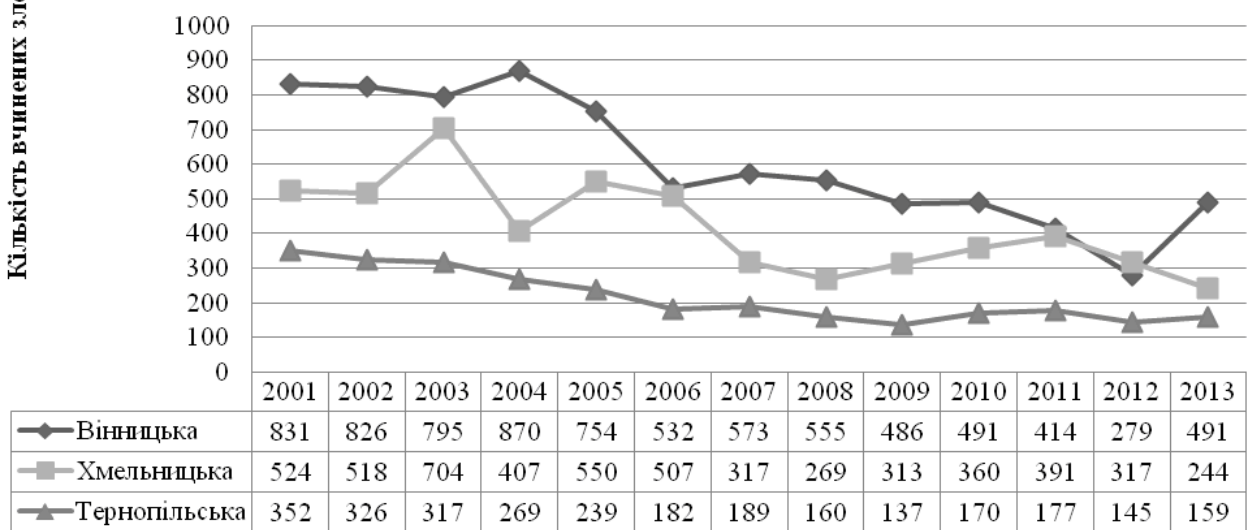

Рис. Л.5. Динаміка злочинності неповнолітніх у Центральних регіонах України з 2001 по 2013 рр.

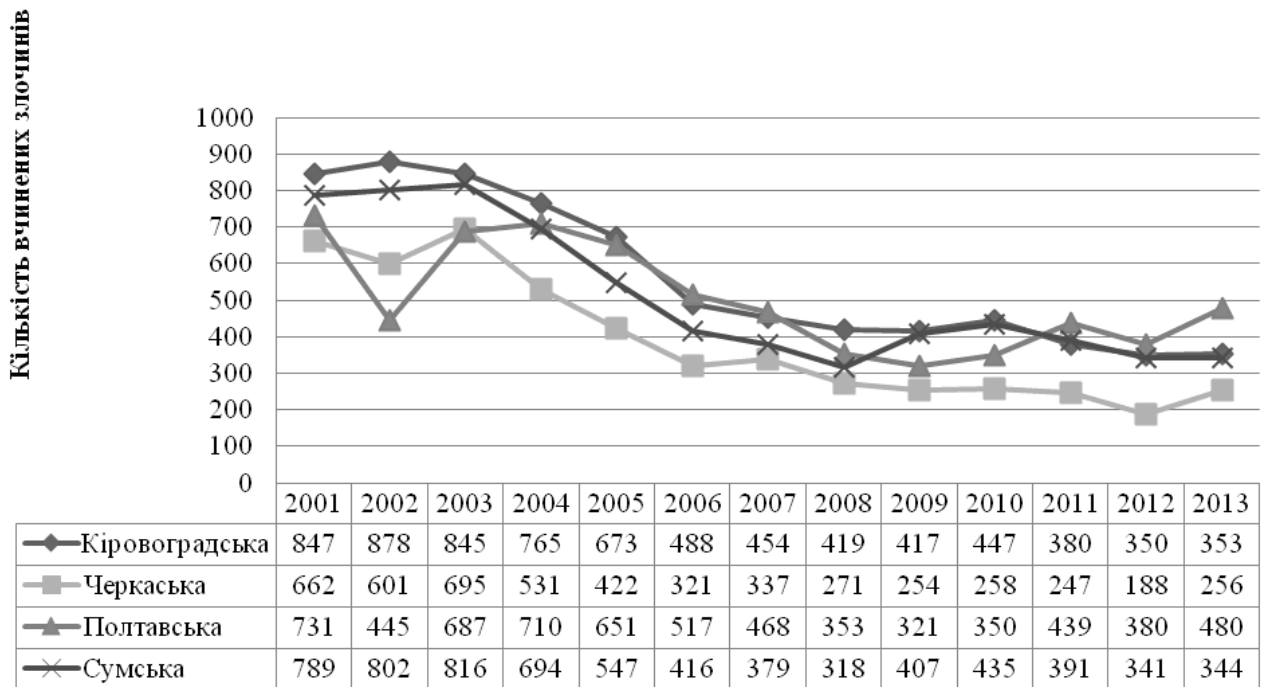
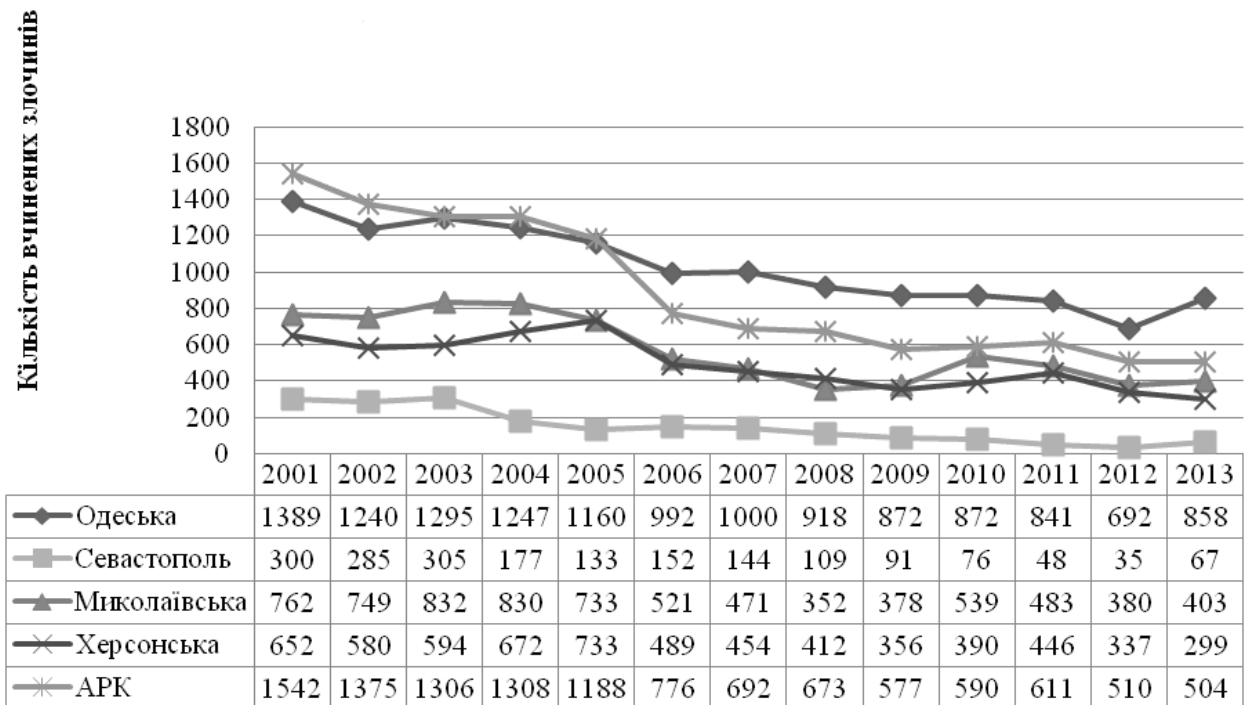

Рис. Л.6. Динаміка злочинності неповнолітніх у Південних регіонах України з 2001 по 2013 рр.

Додаток М

**Динаміка злочинності у сфері обігу наркотиків у регіонах України
з 2001 по 2013 рр.**

Рис. М.1. Динаміка злочинності у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів у Західних регіонах України з 2001 по 2013 рр.

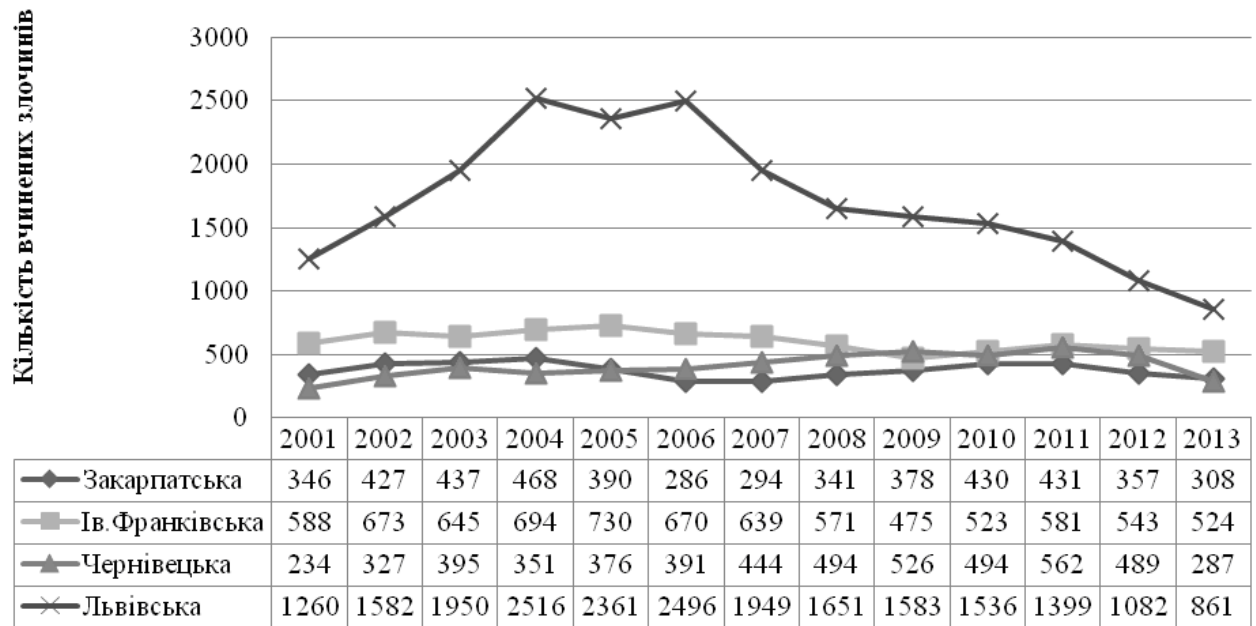

Рис. М.2. Динаміка злочинності у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів у Східних регіонах України з 2001 по 2013 рр.

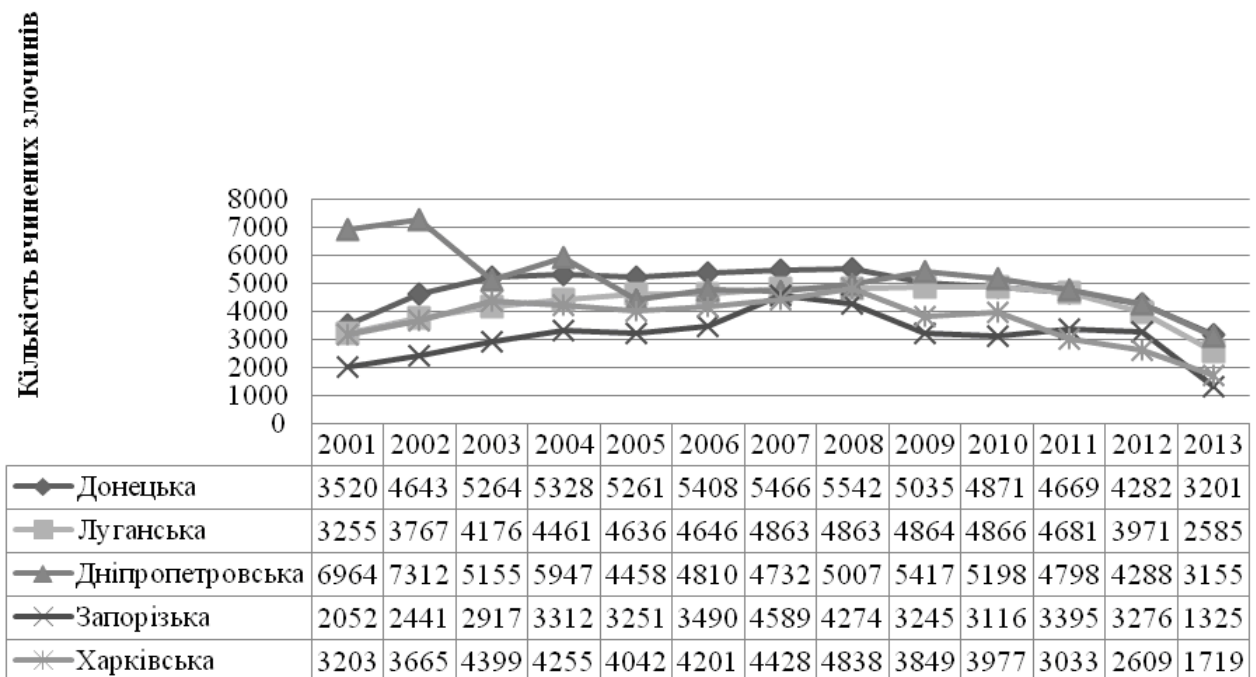

Рис. М.3. Динаміка злочинності у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів у Північних регіонах України з 2001 по 2013 рр.

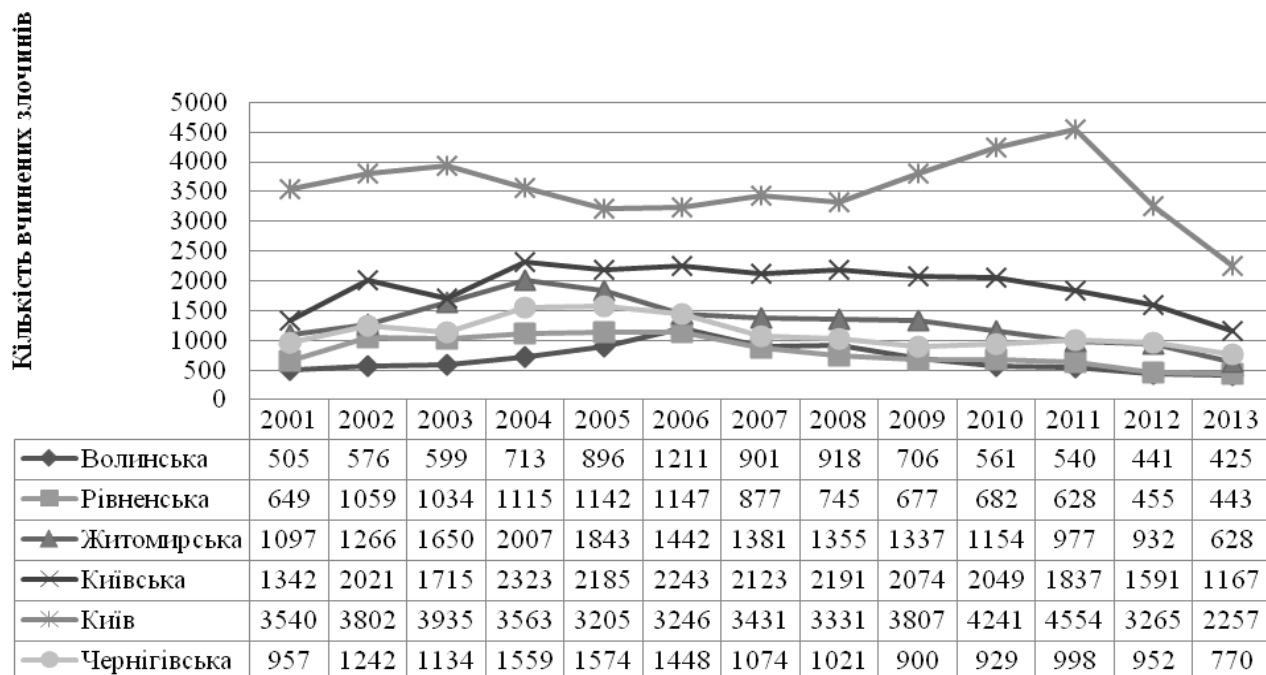

Рис. М.4. Динаміка злочинності у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів у Південно-Західних регіонах України з 2001 по 2013 рр.

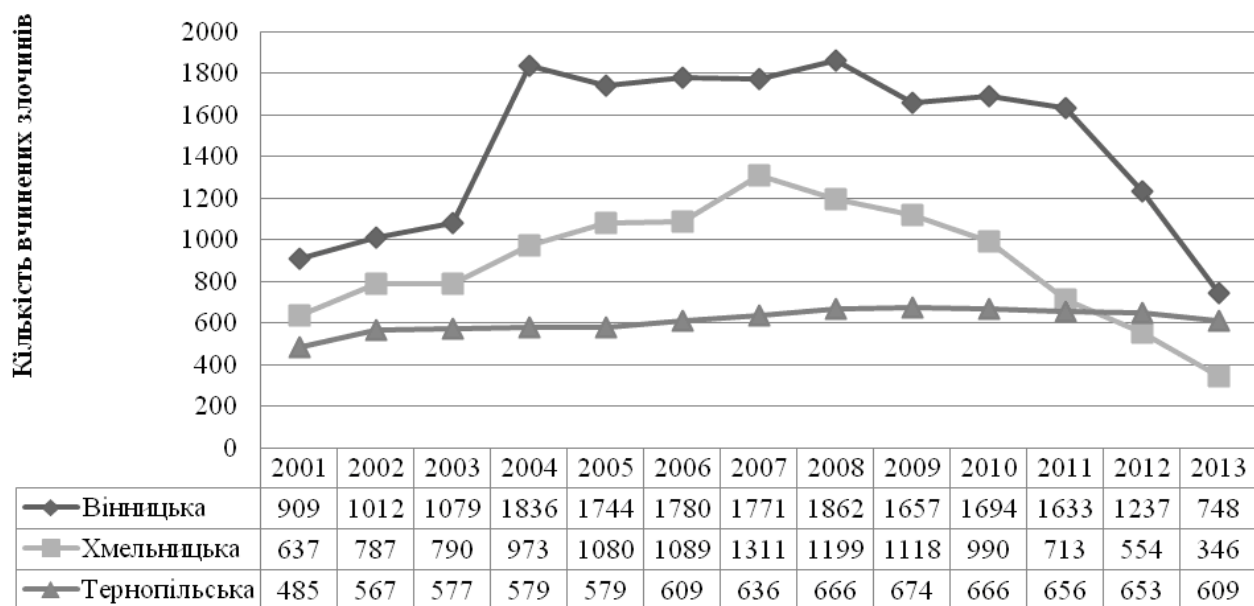

Рис. М.5. Динаміка злочинності у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів у Центральних регіонах України з 2001 по 2013 рр.

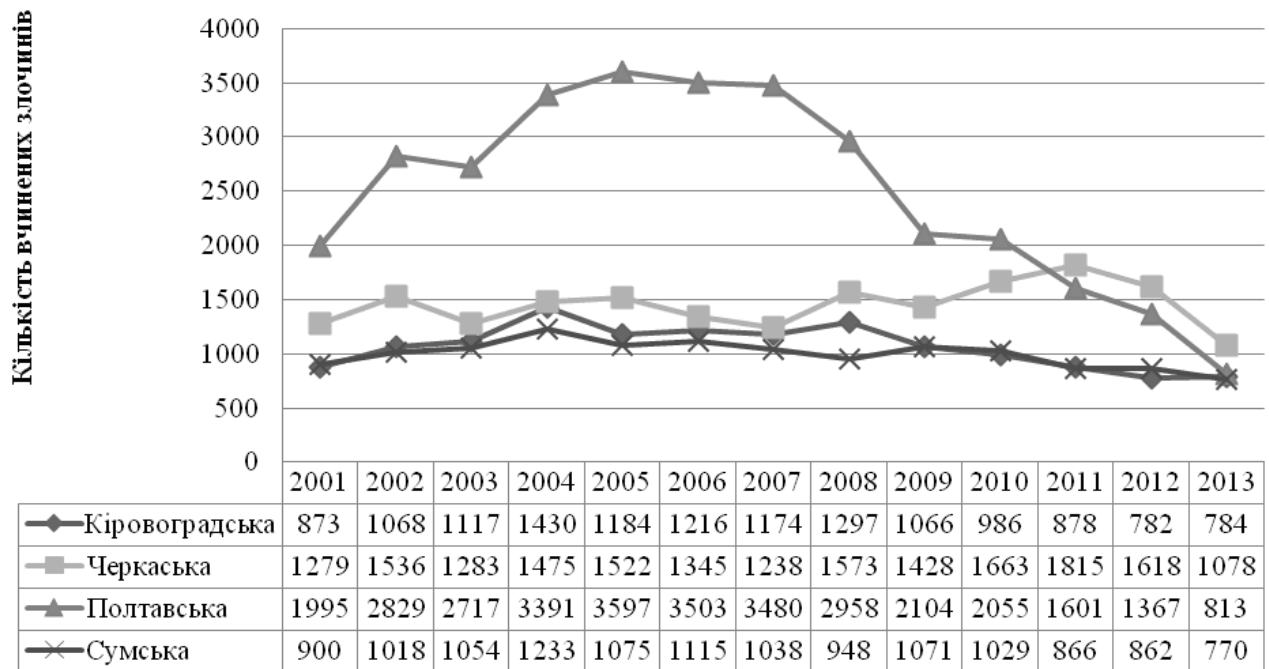
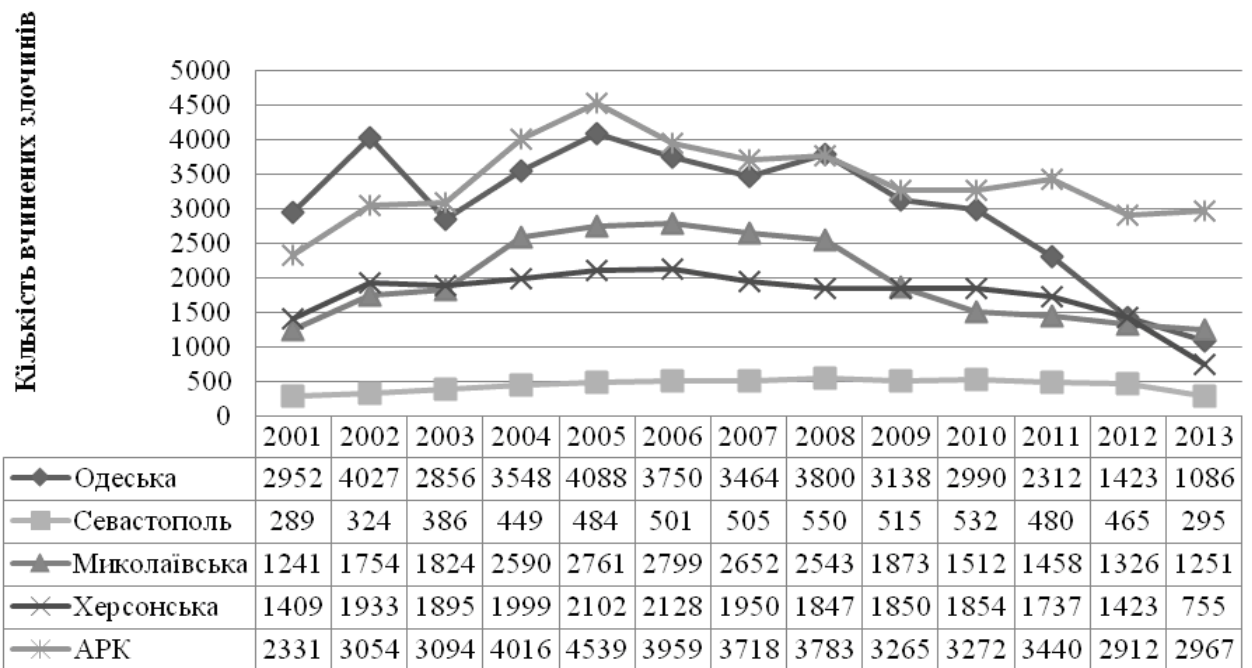

Рис. М.6. Динаміка злочинності у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів у Південних регіонах України з 2001 по 2013 рр.

Додаток Н

Динаміка рецидивної злочинності в регіонах України з 2001 по 2013 рр.

Рис. Н.1. Динаміка рецидивної злочинності в Україні з 2001 по 2013 рр.

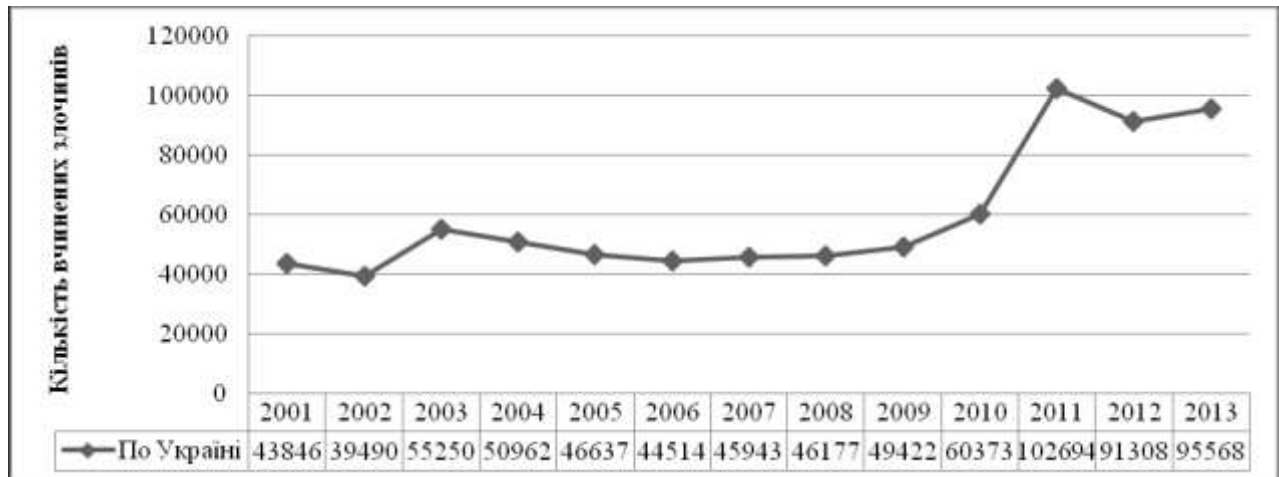

Рис. Н.2. Динаміка рецидивної злочинності у Західних регіонах України з 2001 по 2013 рр.

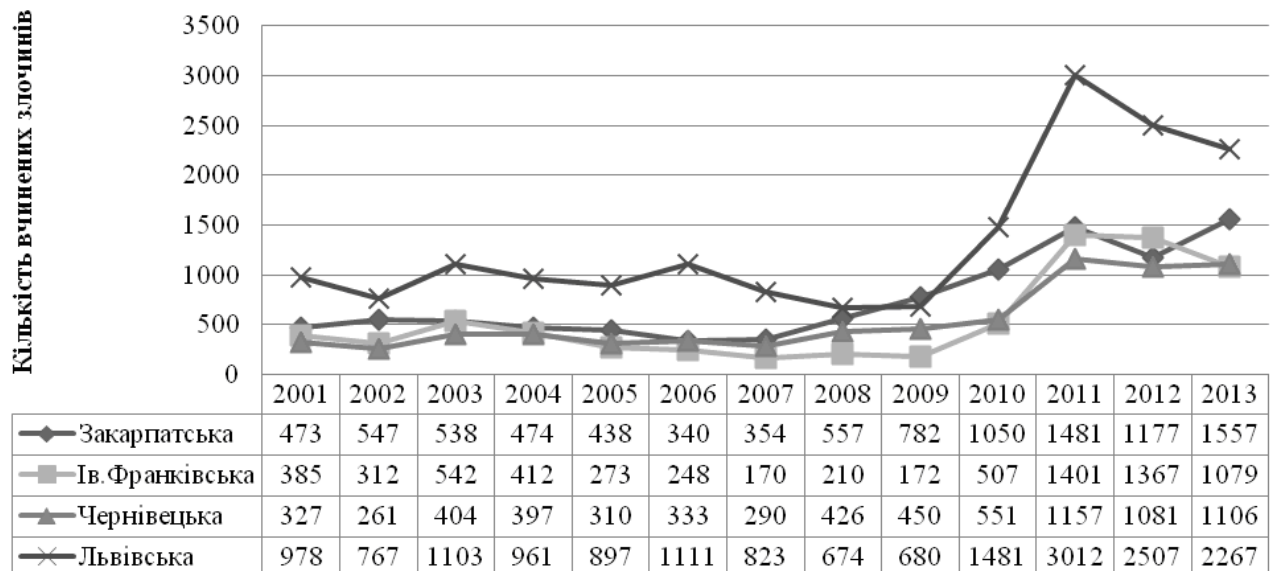

Рис. Н.3. Динаміка рецидивної злочинності у Східних регіонах України з 2001 по 2013 рр.

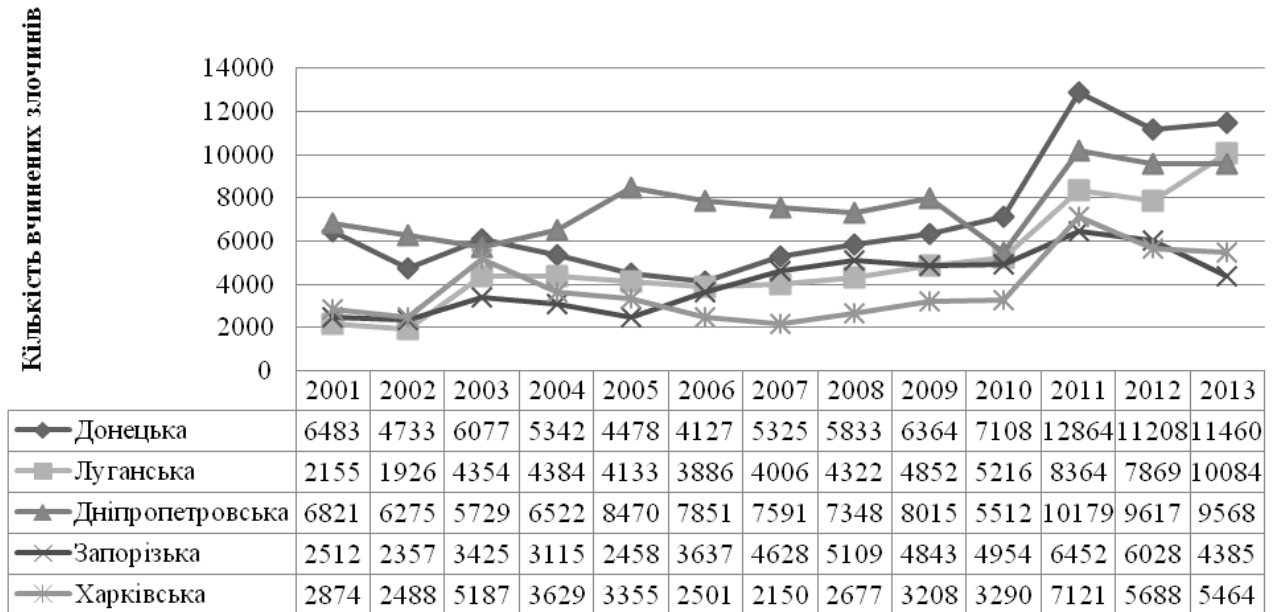

Рис. Н.4. Динаміка рецидивної злочинності у Північних регіонах України з 2001 по 2013 рр.

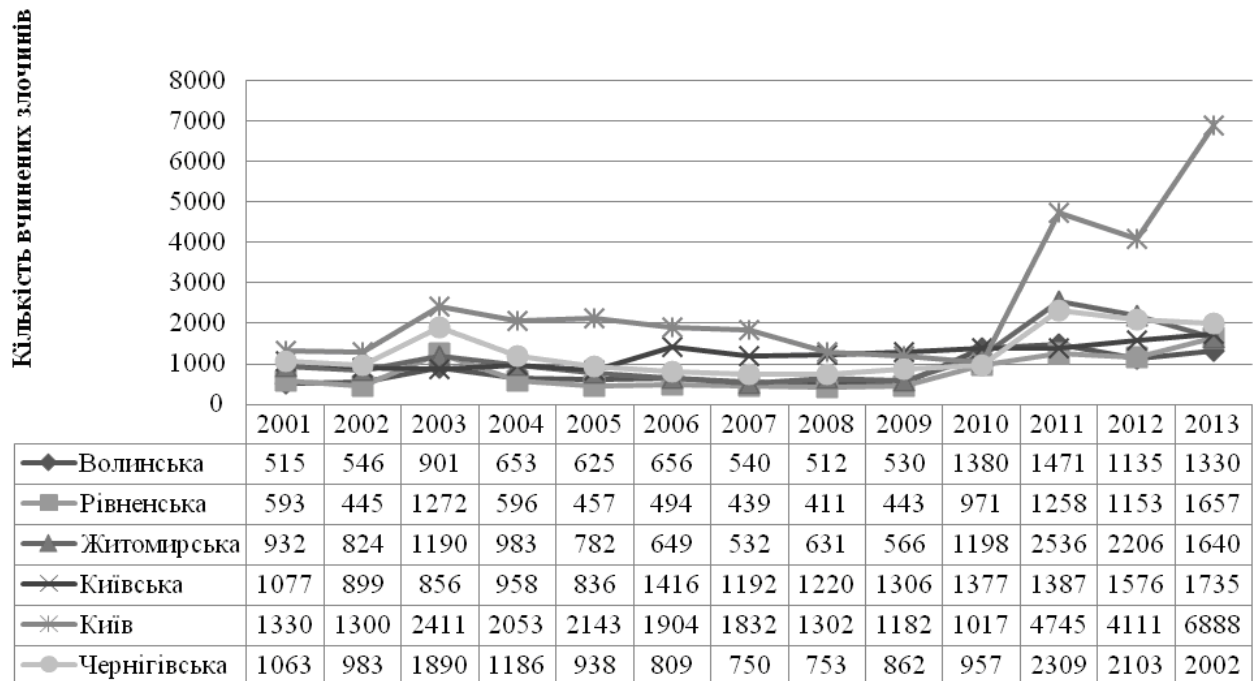

Рис. Н.5. Динаміка рецидивної злочинності у Південно-Західних регіонах України з 2001 по 2013 рр.

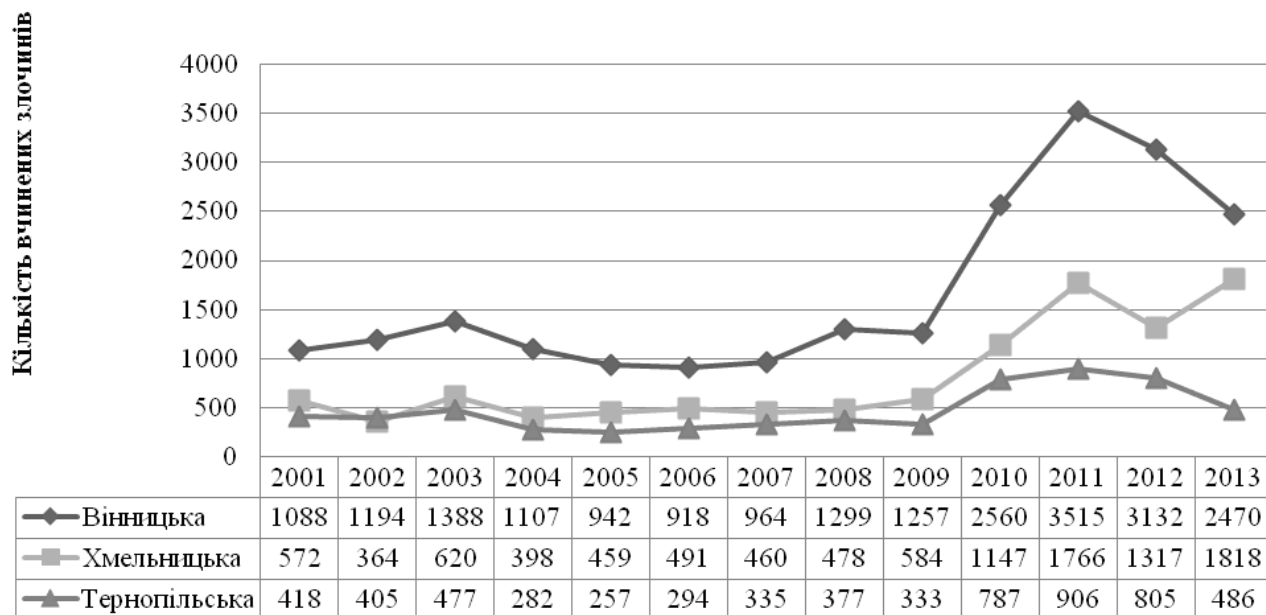

Рис. Н.6. Динаміка рецидивної злочинності у Центральних регіонах України з 2001 по 2013 рр.

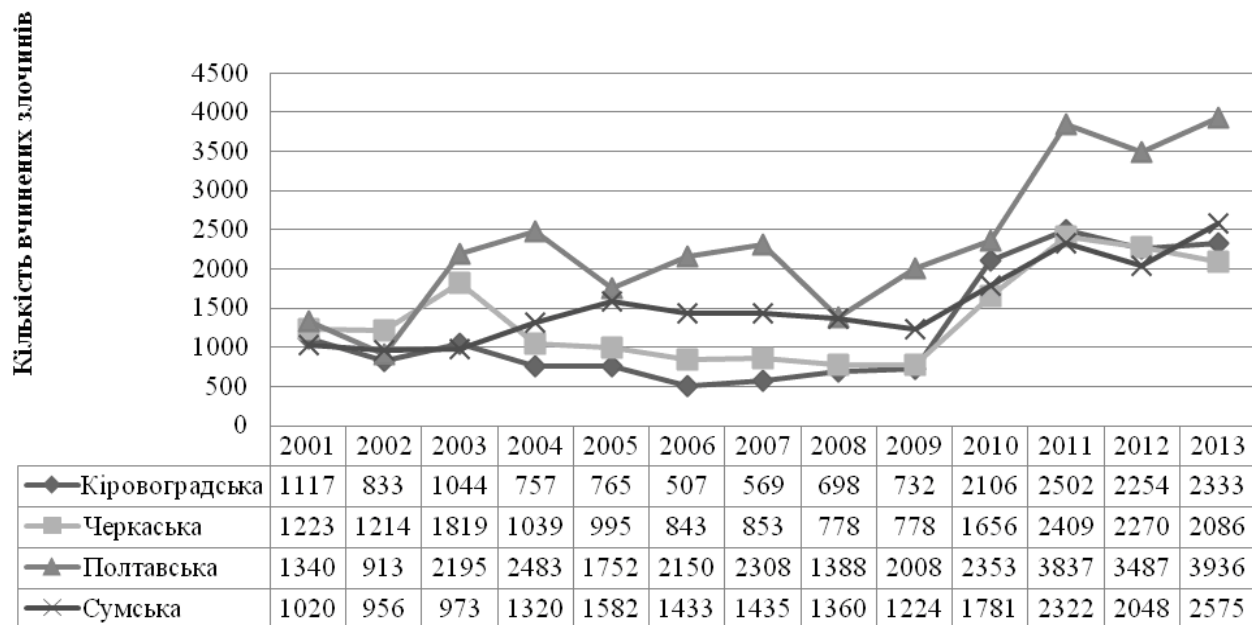
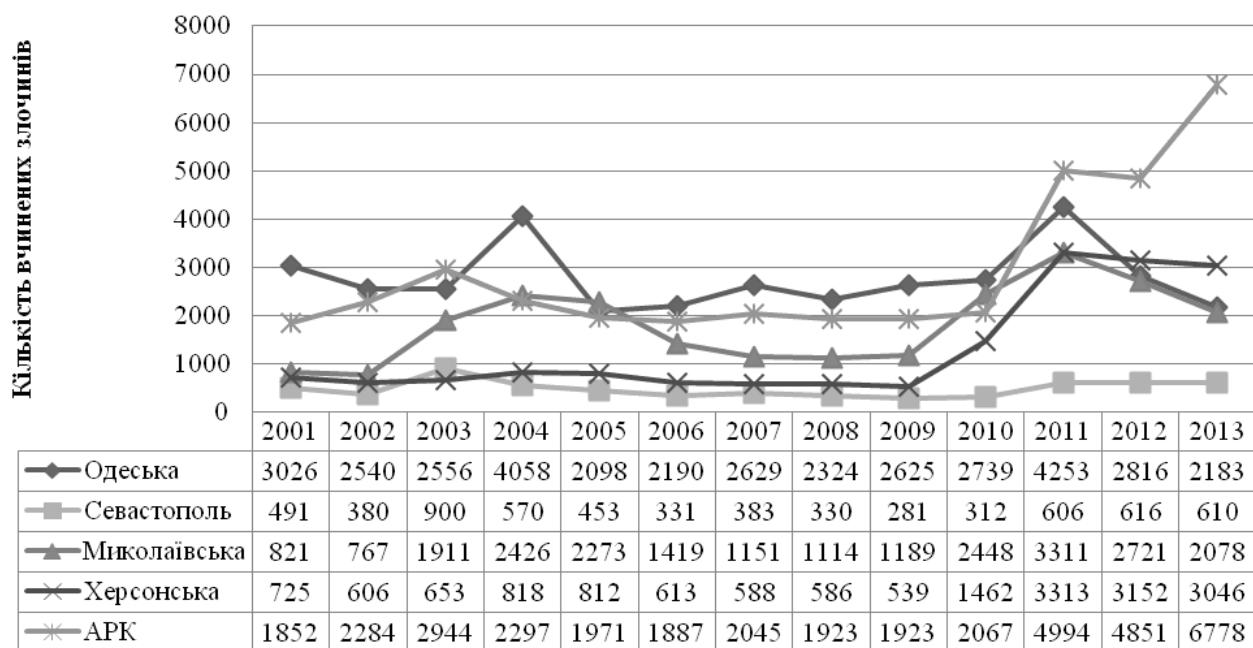

Рис. Н.7. Динаміка рецидивної злочинності у Південних регіонах України з 2001 по 2013 рр.

Додаток П

**Динаміка злочинності організованих груп і злочинних організацій у
регіонах України з 2001 по 2012 рр.**

Рис. П.1. Динаміка злочинності організованих груп і злочинних організацій у Західних регіонах України з 2001 по 2012 рр.

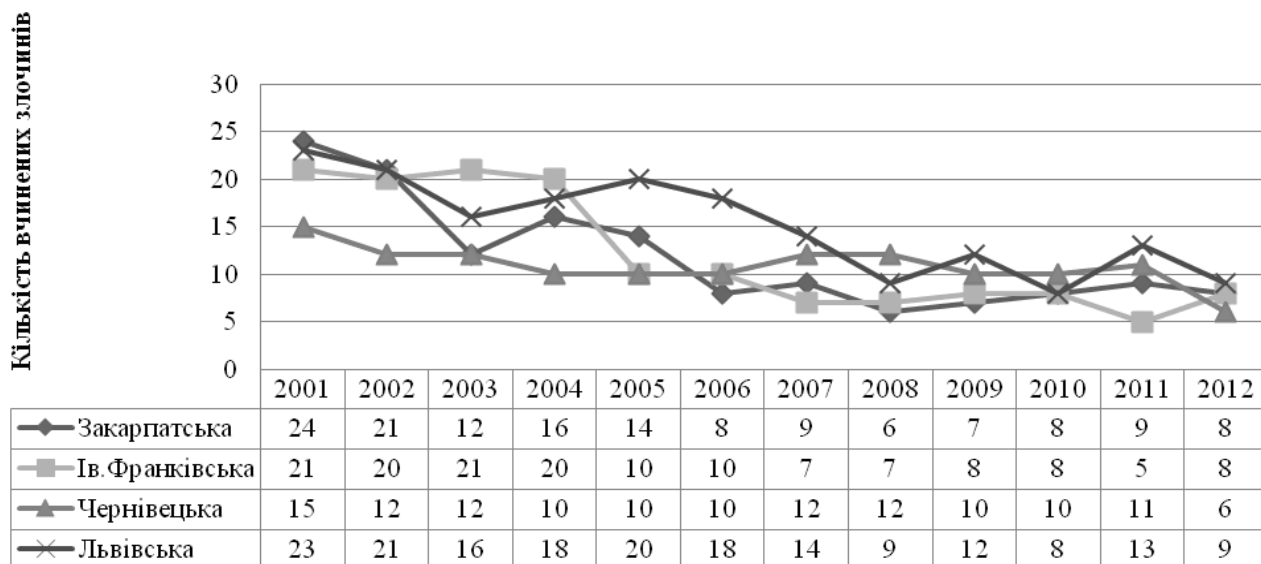

Рис. П.2. Динаміка злочинності організованих груп і злочинних організацій у Східних регіонах України з 2001 по 2012 рр.

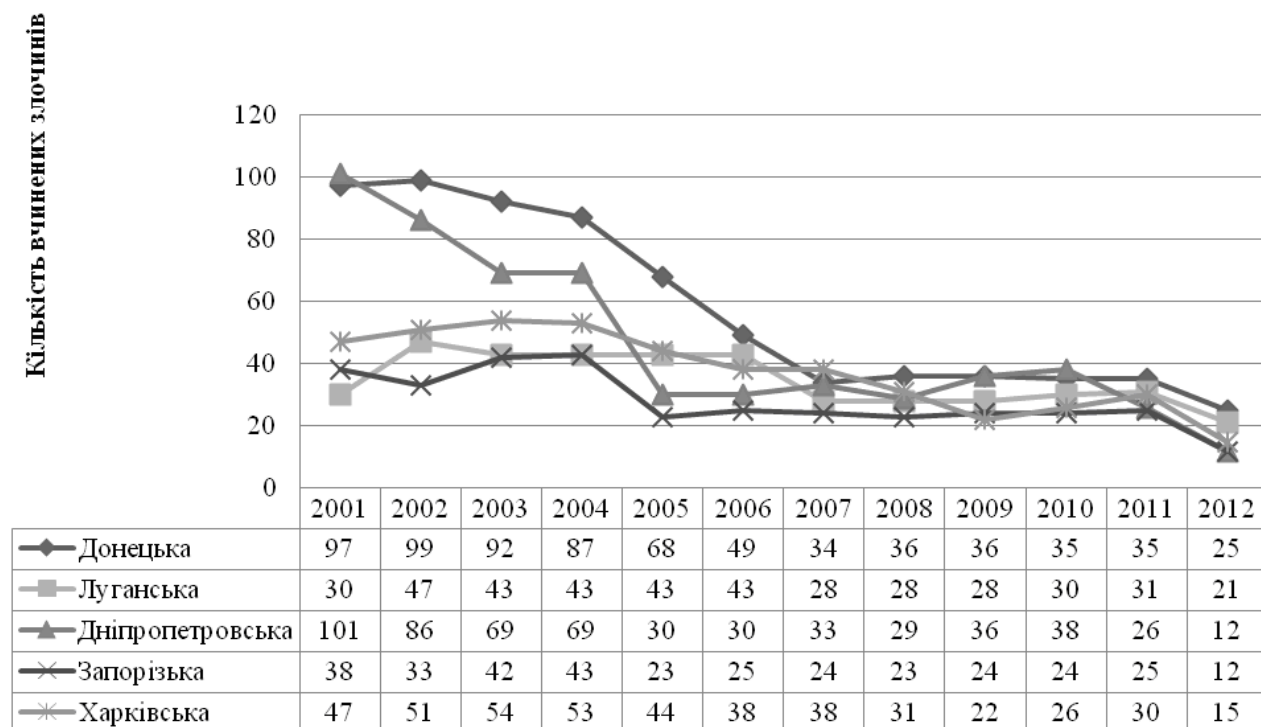

Рис. П.3. Динаміка злочинності організованих груп і злочинних організацій у Північних регіонах України з 2001 по 2012 рр.

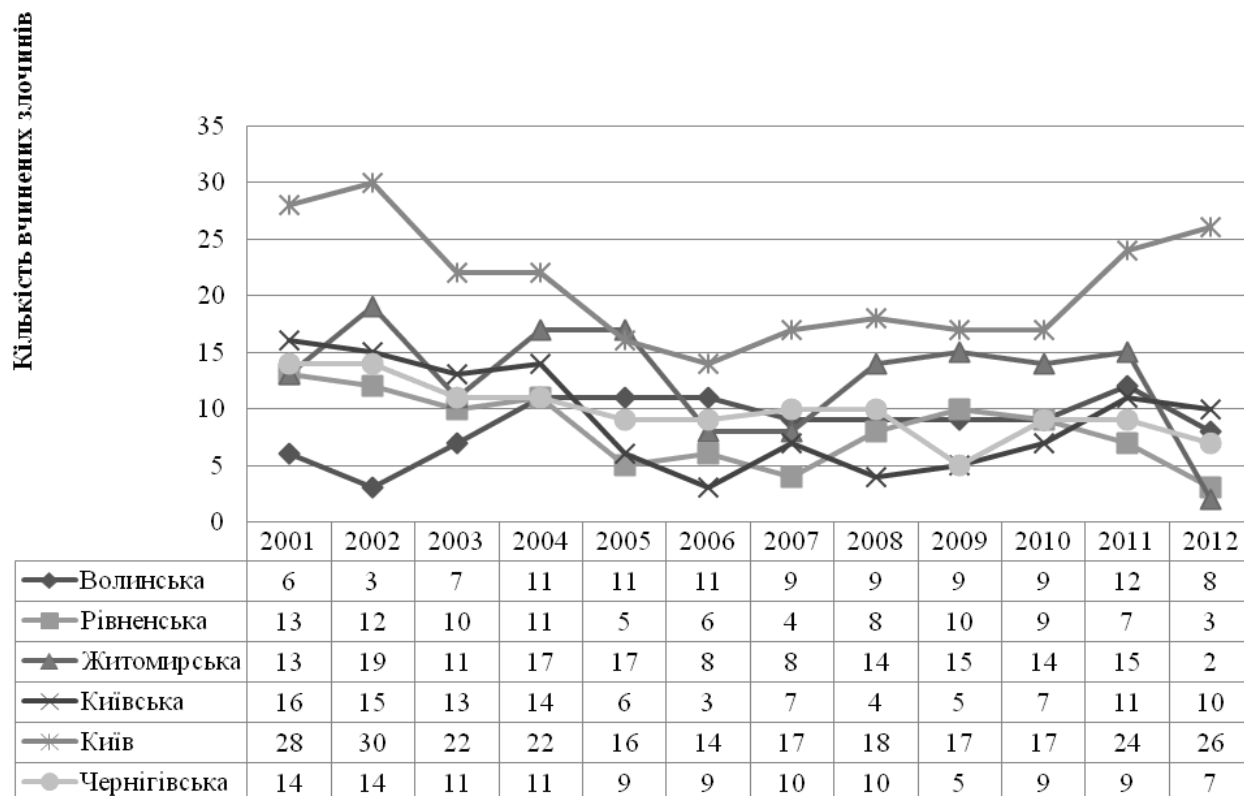

Рис. П.4. Динаміка злочинності організованих груп і злочинних організацій у Південно-Західних регіонах України з 2001 по 2012 рр.

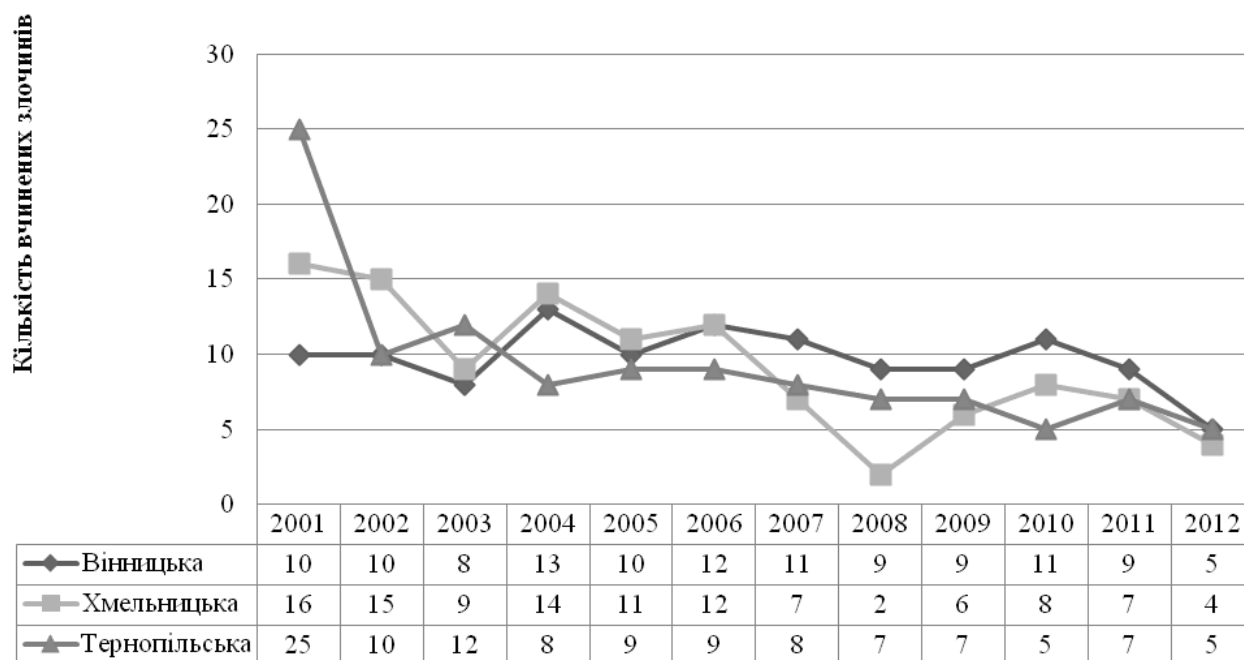

Рис. П.5. Динаміка злочинності організованих груп і злочинних організацій у Північних регіонах України з 2001 по 2012 рр.

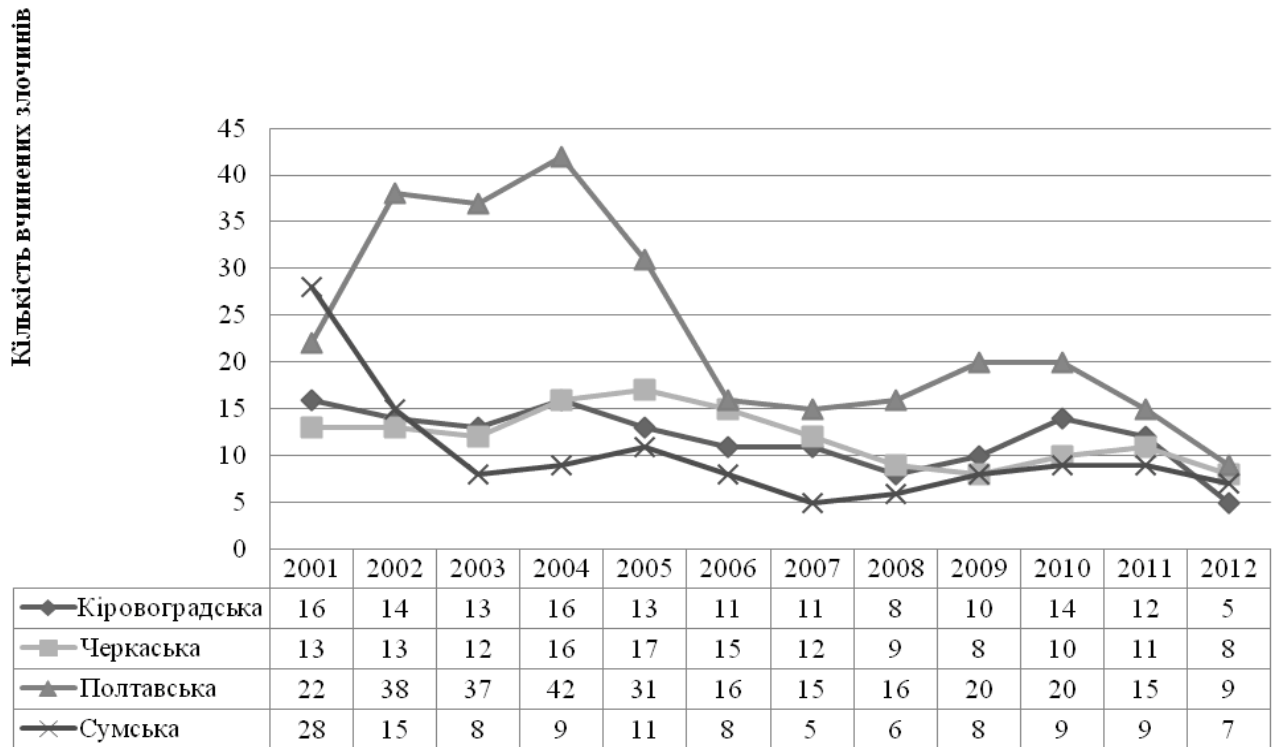
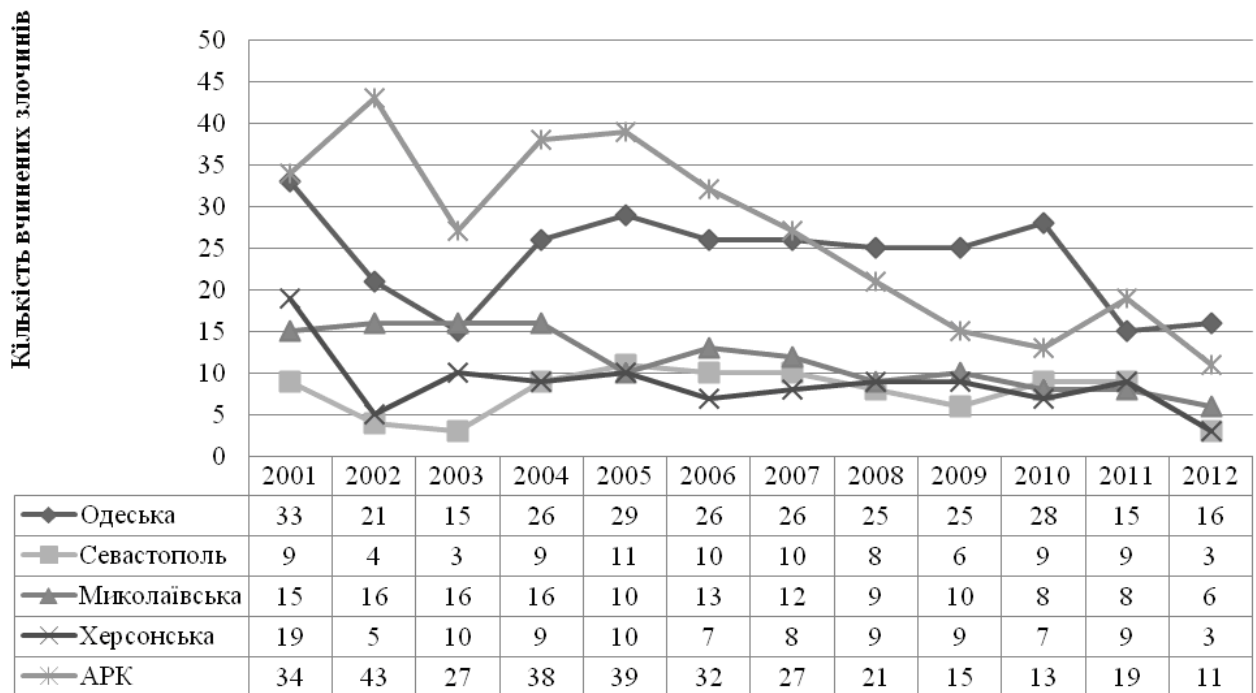

Рис. П.6. Динаміка злочинності організованих груп і злочинних організацій у Південно-Західних регіонах України з 2001 по 2012 рр.

Додаток Р

Динаміка коефіцієнтів інтенсивності злочинності у сфері службової діяльності у регіонах України з 2001 по 2013 рр.

Рис. Р.1. Динаміка злочинності у сфері службової діяльності у Західних регіонах України з 2001 по 2013 рр.

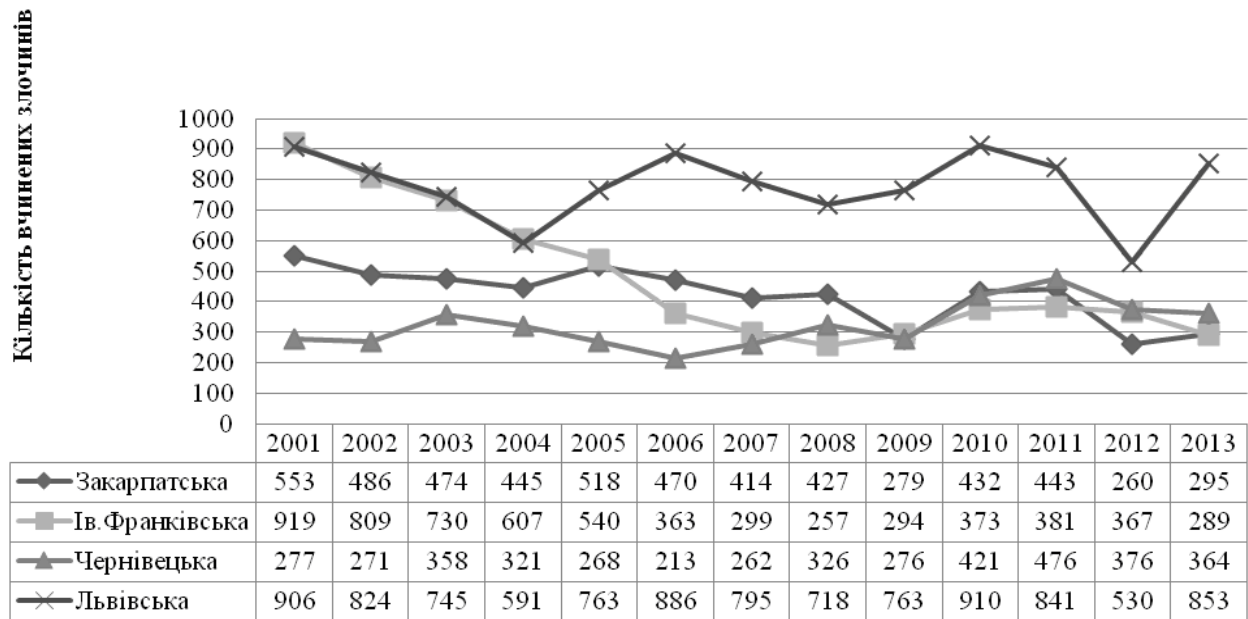

Рис. Р.2. Динаміка злочинності у сфері службової діяльності у Східних регіонах України з 2001 по 2013 рр.

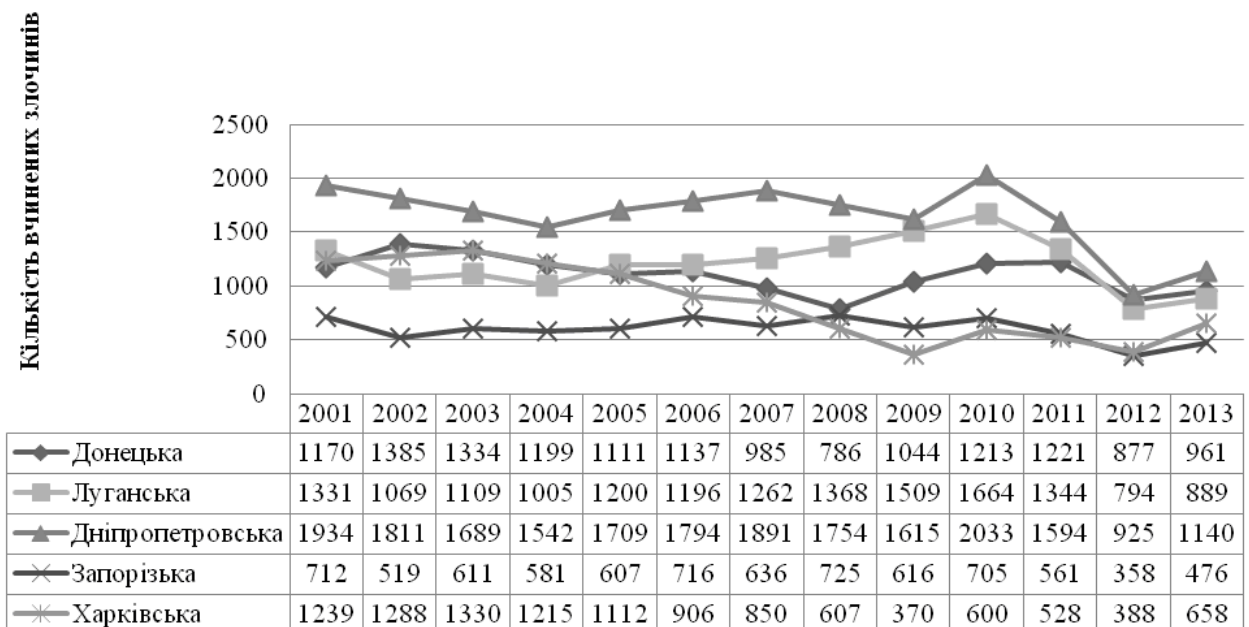

Рис. Р.3. Динаміка злочинності у сфері службової діяльності у Північних регіонах України з 2001 по 2013 рр.

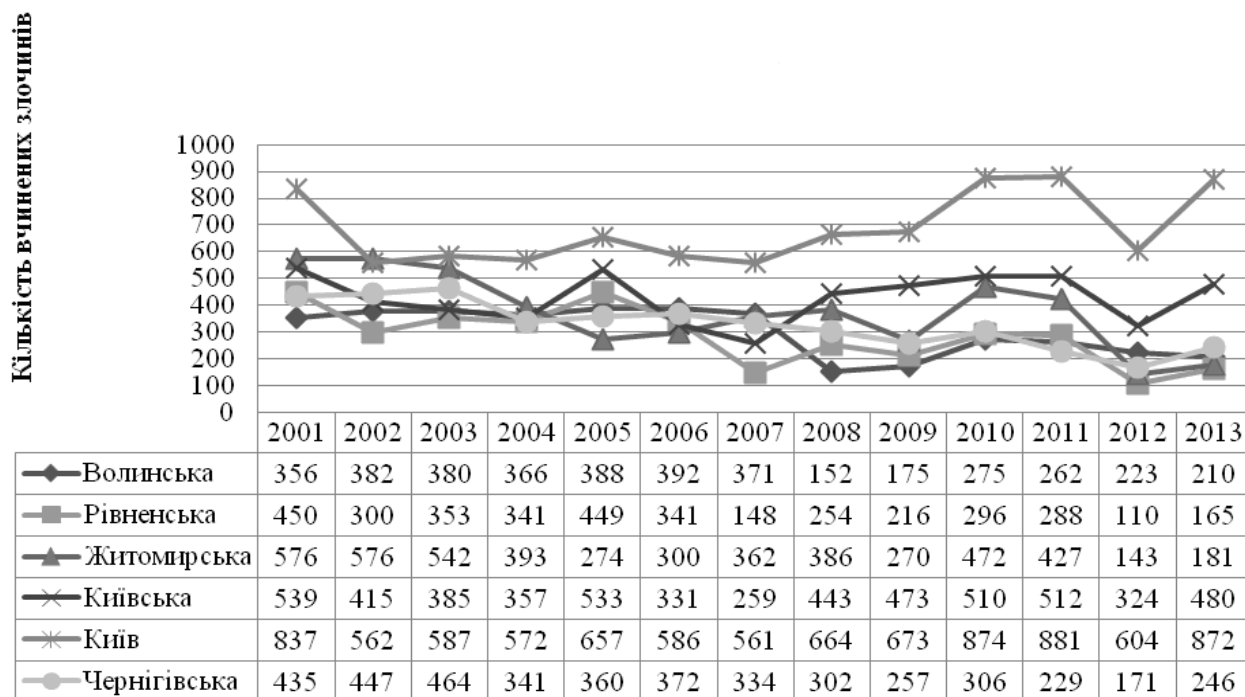

Рис. Р.4. Динаміка злочинності у сфері службової діяльності у Південно-Західних регіонах України з 2001 по 2013 рр.

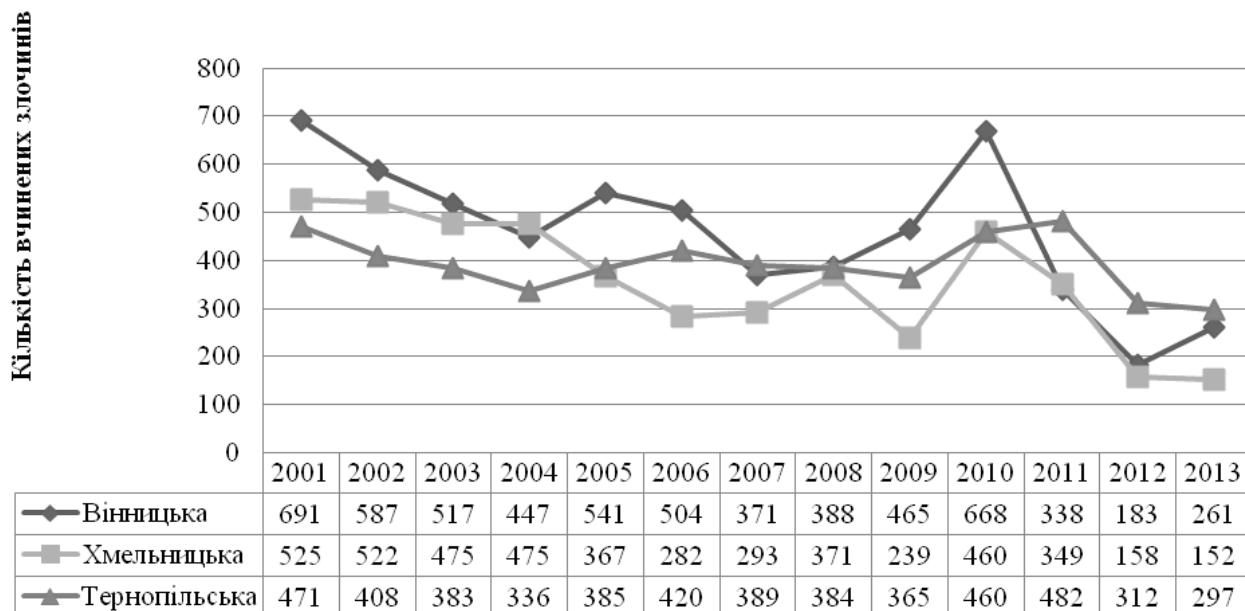

Рис. Р.5. Динаміка злочинності у сфері службової діяльності у Центральних регіонах України з 2001 по 2013 рр.

Кількість вчинених злочинів

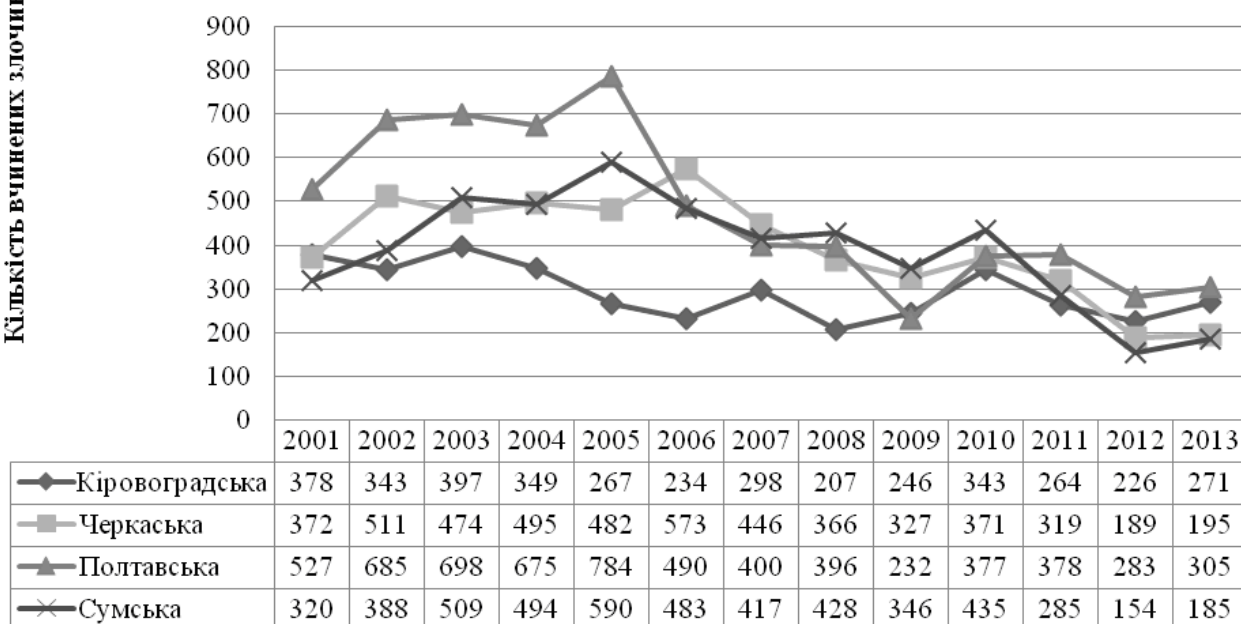
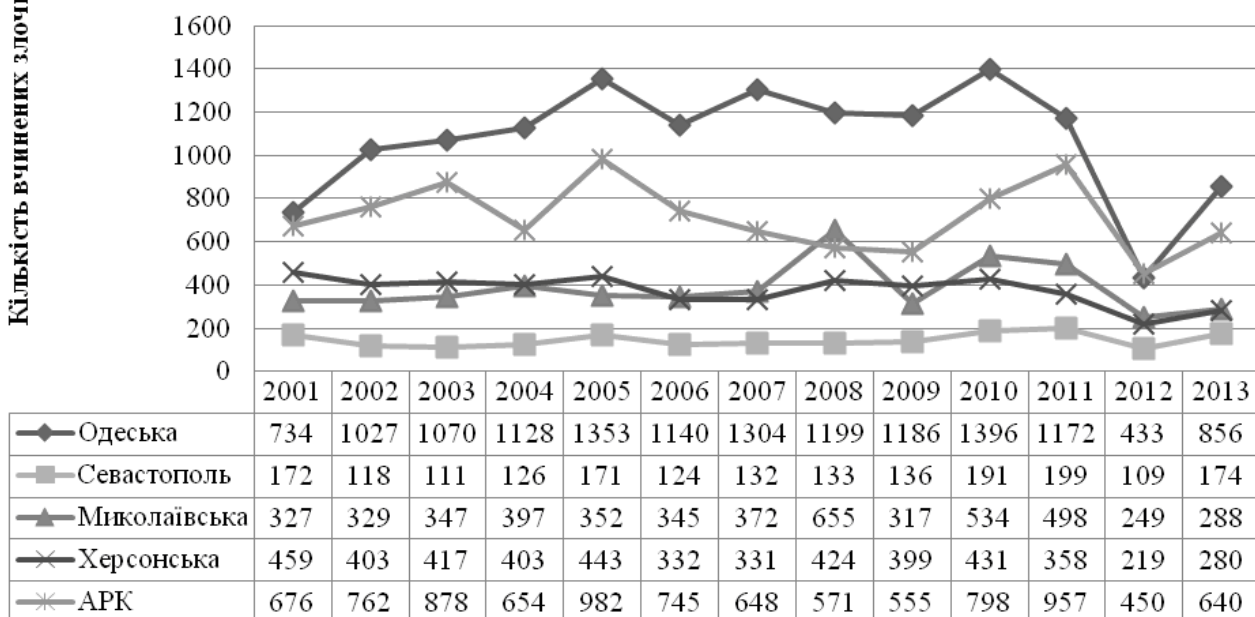

Рис. Р.6. Динаміка злочинності у сфері службової діяльності у Південних регіонах України з 2001 по 2013 рр.

Кількість вчинених злочинів

Додаток С

**Динаміка злочинності у сфері економіки у регіонах України
з 2001 по 2013 рр.**

Рис. С.1. Динаміка злочинності у сфері економіки у Західних регіонах України з 2001 по 2013 рр.

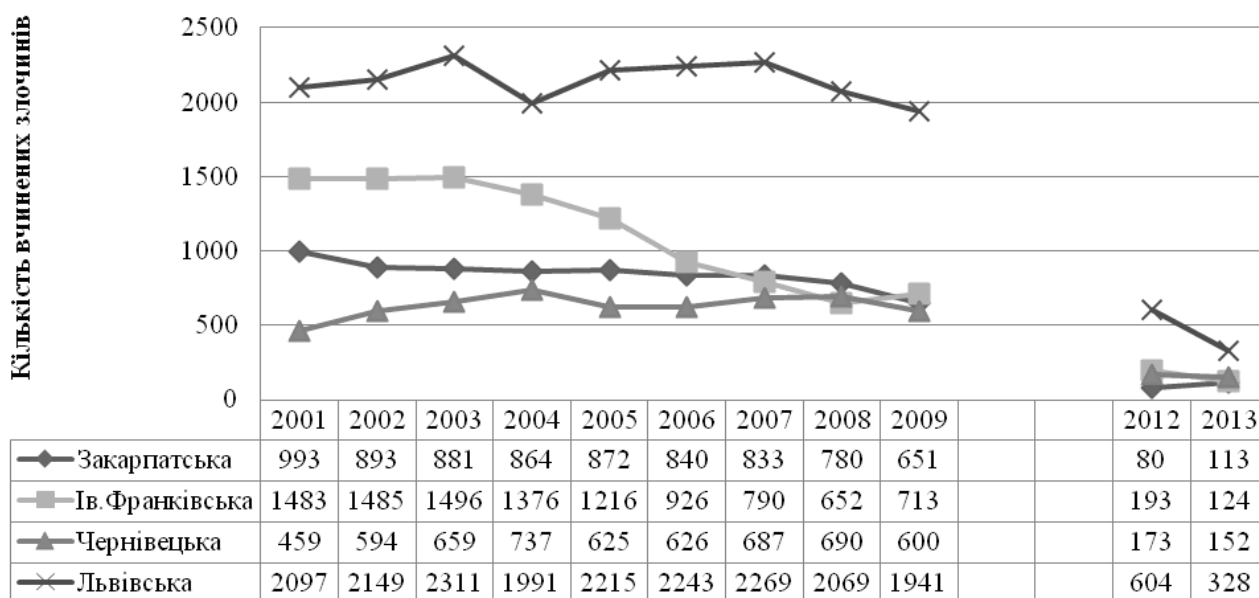

Рис. С.2. Динаміка злочинності у сфері економіки у Східних регіонах України з 2001 по 2013 рр.

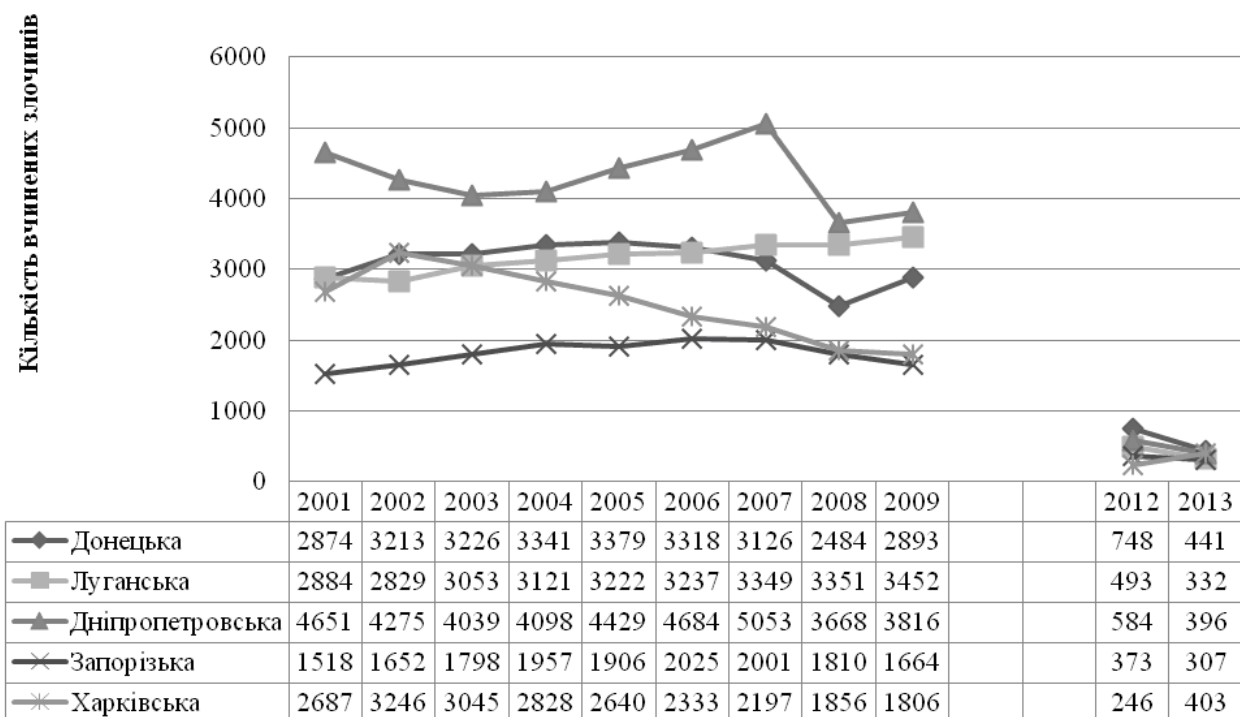
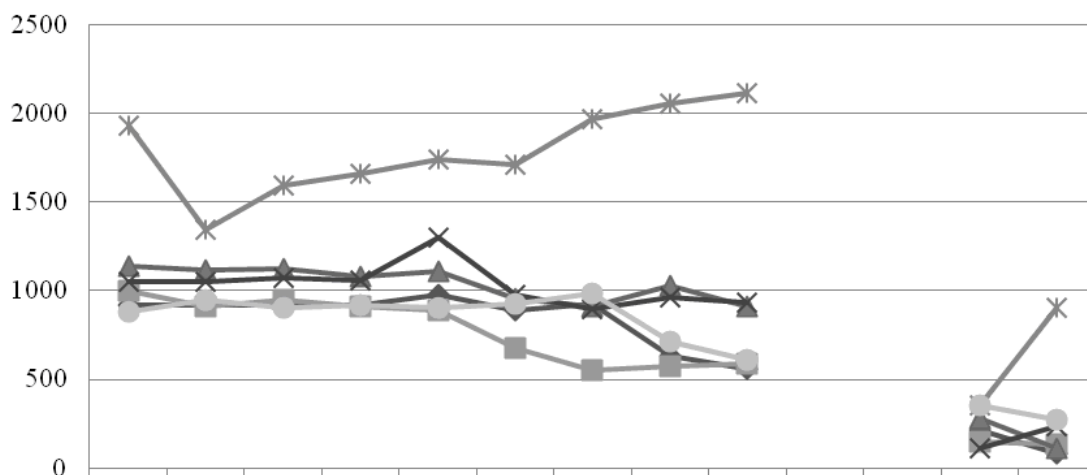

Рис. С.3. Динаміка злочинності у сфері економіки у Північних регіонах України з 2001 по 2013 рр.

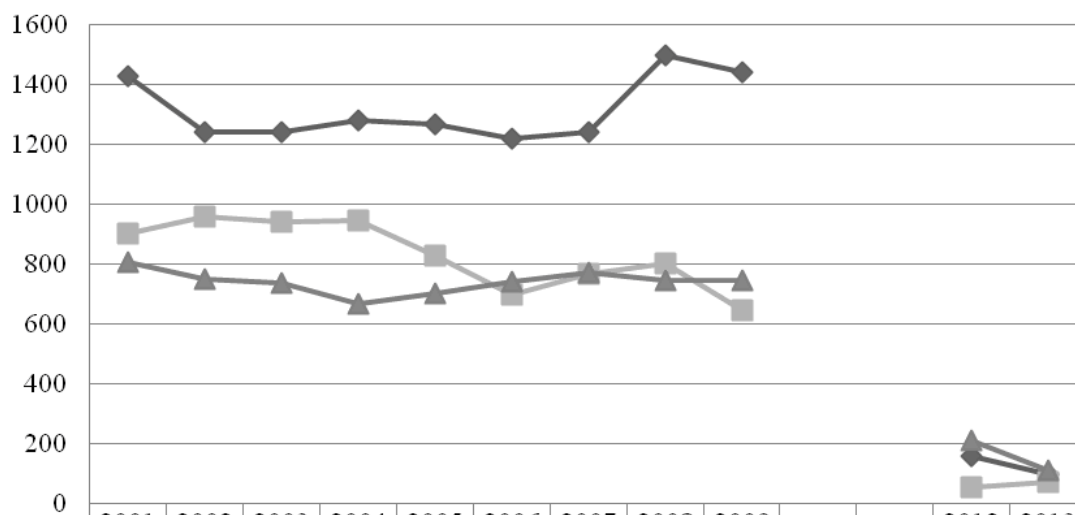
Кількість вчинених злочинів

	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009			2012	2013
◆ Волинська	919	919	919	920	980	891	927	630	556			211	80
■ Рівненська	1003	912	952	911	889	673	555	572	586			145	131
▲ Житомирська	1139	1114	1122	1079	1110	959	911	1028	911			280	113
✕ Київська	1054	1055	1073	1060	1304	975	894	961	932			109	233
* Київ	1931	1346	1593	1661	1739	1713	1971	2057	2119			354	902
● Чернігівська	880	947	902	921	908	926	984	716	613			353	271

Рис. С.4. Динаміка злочинності у сфері економіки у Південно-Західних регіонах України з 2001 по 2013 рр.

Кількість вчинених злочинів

	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009			2012	2013
◆ Вінницька	1427	1239	1239	1280	1264	1217	1242	1497	1440			160	98
■ Хмельницька	901	957	942	943	829	695	765	800	644			54	72
▲ Тернопільська	805	748	736	665	701	741	769	745	743			211	113

Рис. С.5. Динаміка злочинності у сфері економіки у Центральних регіонах України з 2001 по 2013 рр.

Кількість вчинених злочинів

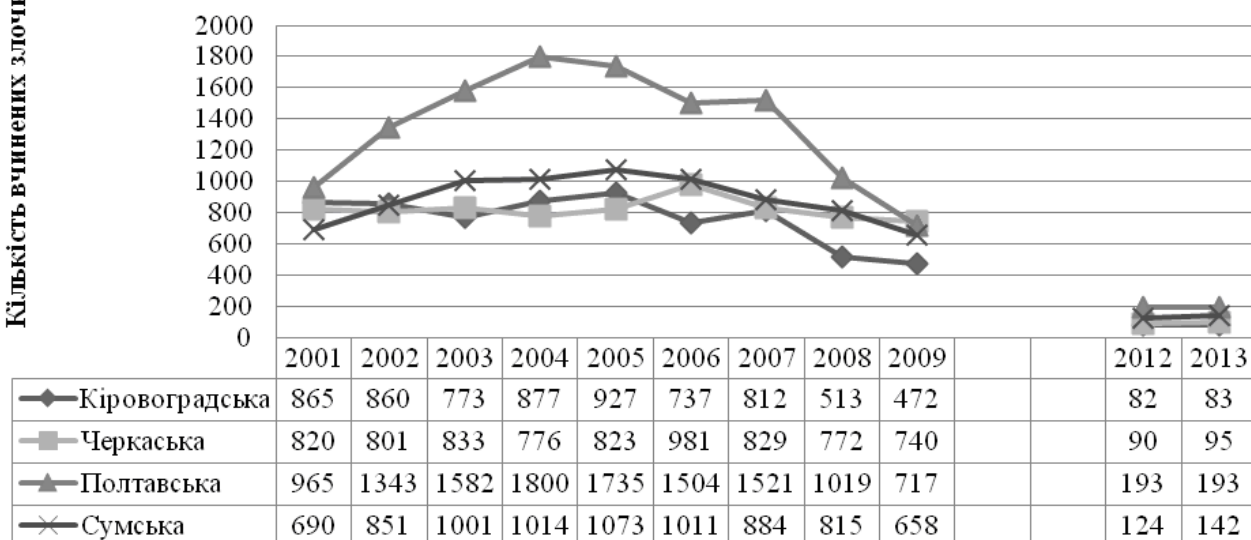
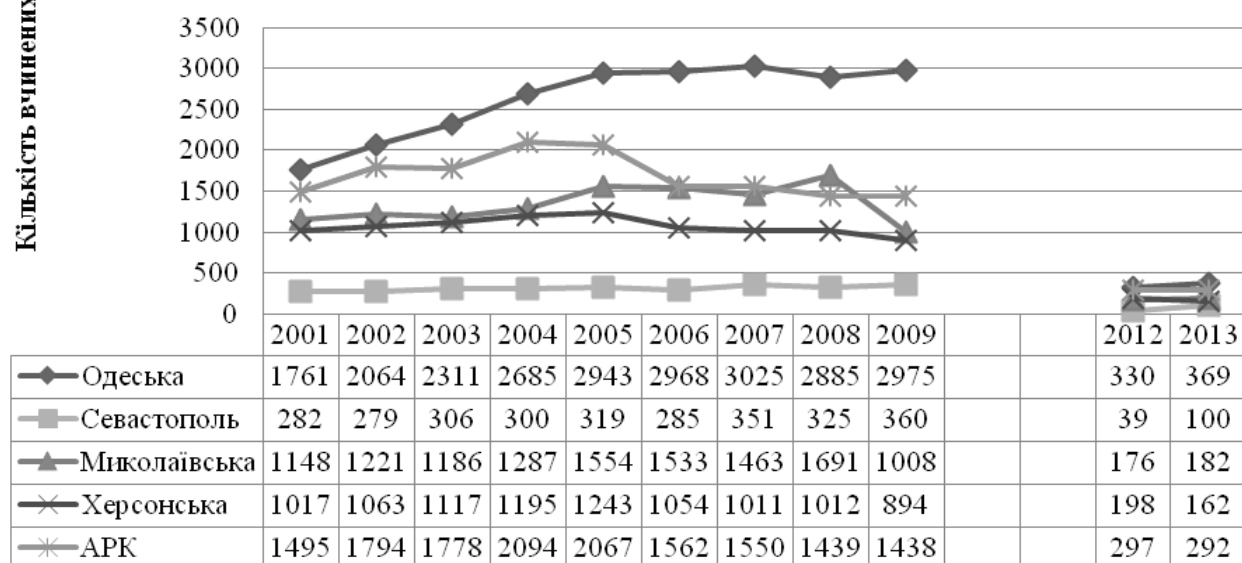

Рис. С.6. Динаміка злочинності у сфері економіки у Південних регіонах України з 2001 по 2013 рр.

Кількість вчинених злочинів

Додаток Т

Динаміка крадіжок у регіонах України з 2001 по 2013 рр.

Рис. Т.1. Динаміка крадіжок у Західних регіонах України з 2001 по 2013 рр.

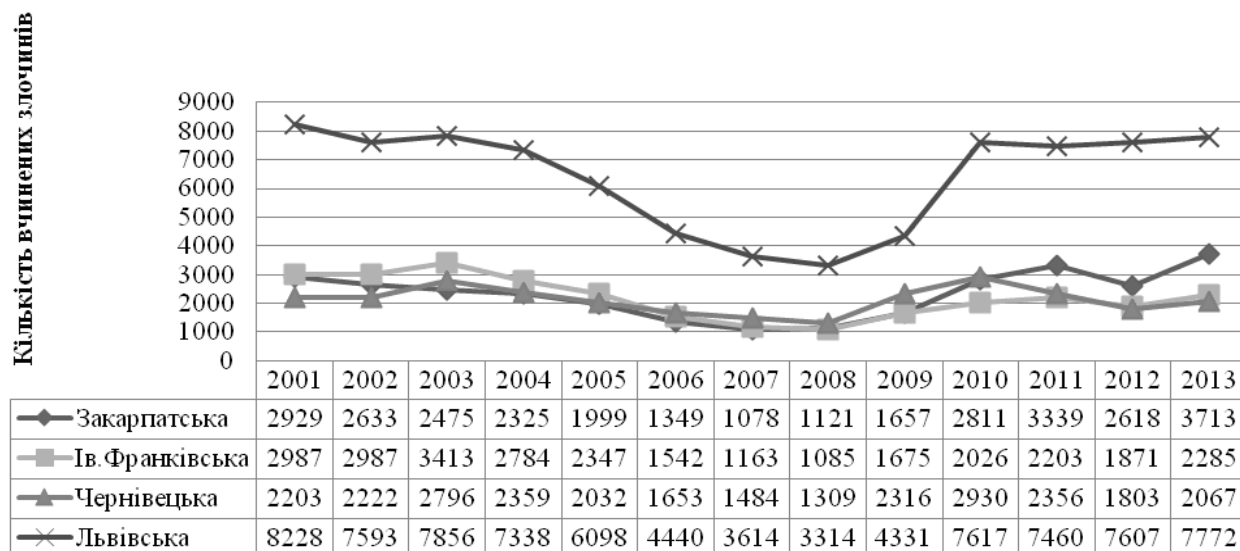

Рис. Т.2. Динаміка крадіжок у Східних регіонах України з 2001 по 2013 рр.

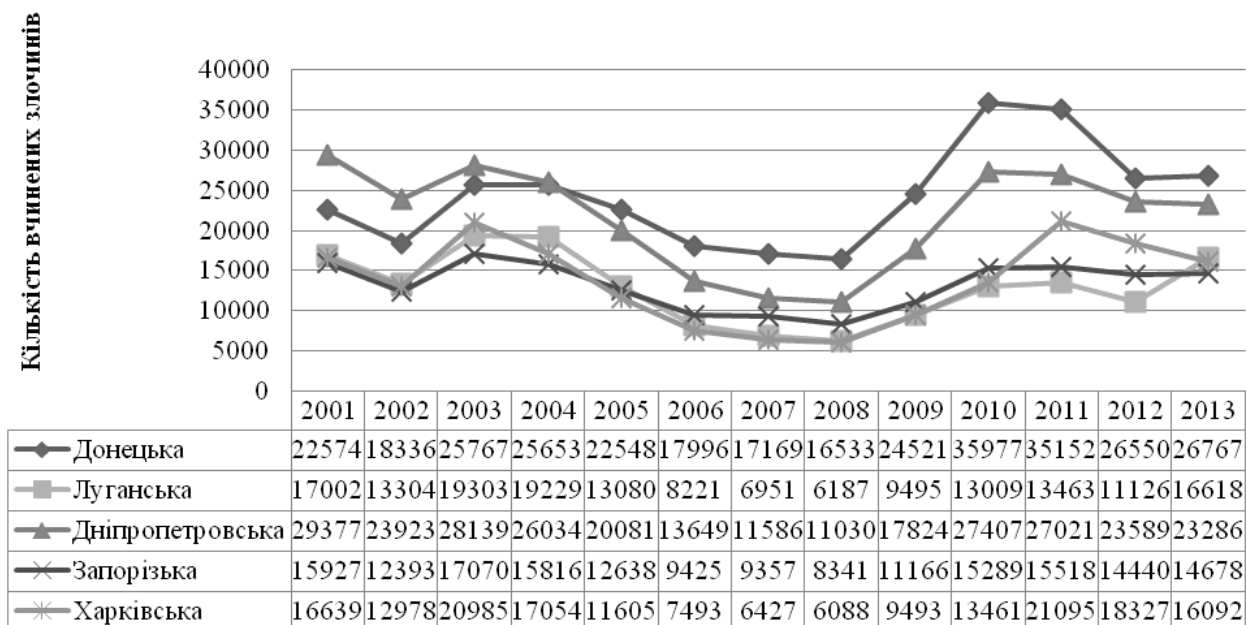

**Рис. Т.3. Динаміка крадіжок у Північних регіонах України
з 2001 по 2013 рр.**

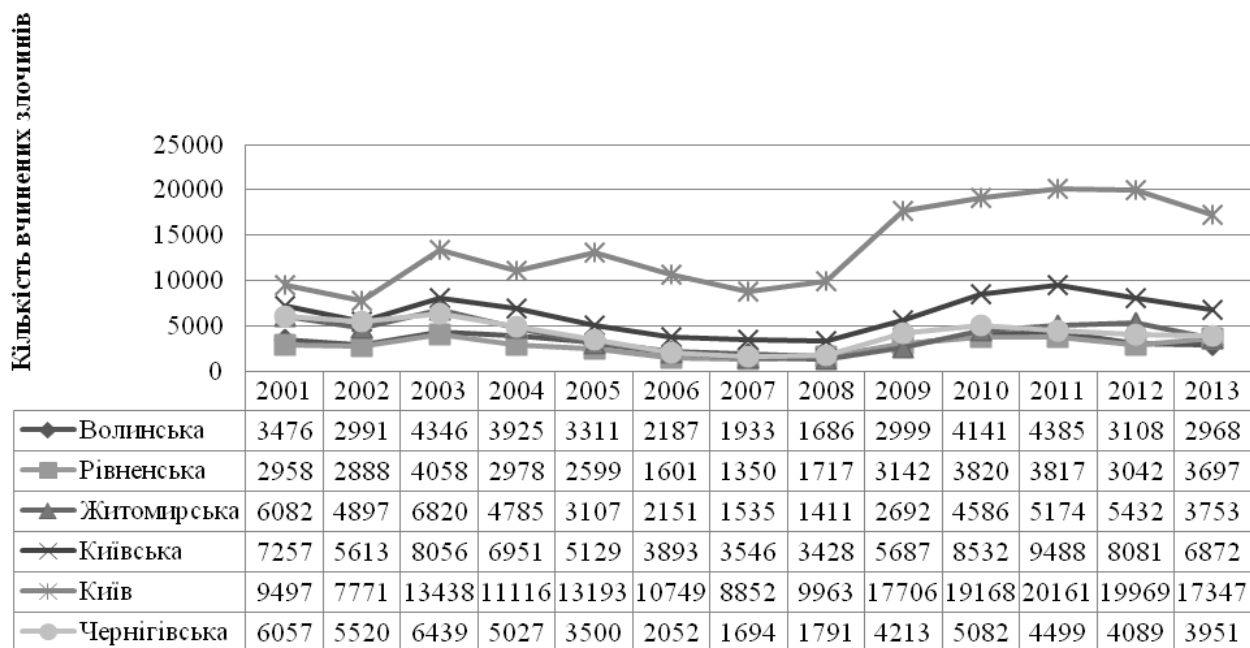

**Рис. Т.4. Динаміка крадіжок у Південно-Західних регіонах України
з 2001 по 2013 рр.**

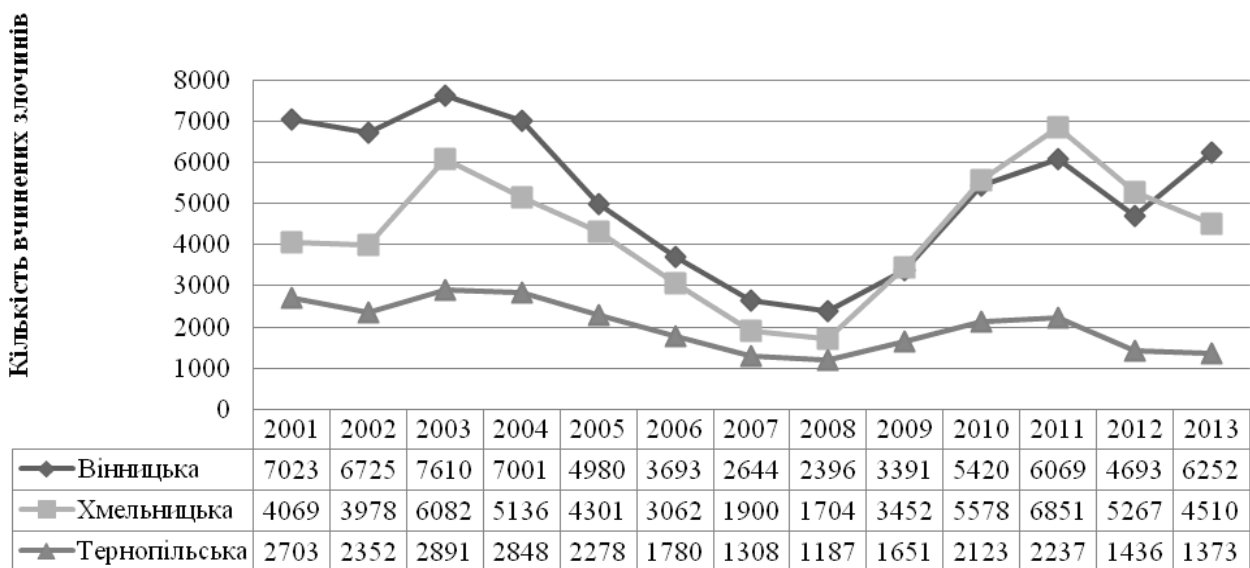

Рис. Т.5. Динаміка крадіжок у Центральних регіонах України з 2001 по 2013 рр.

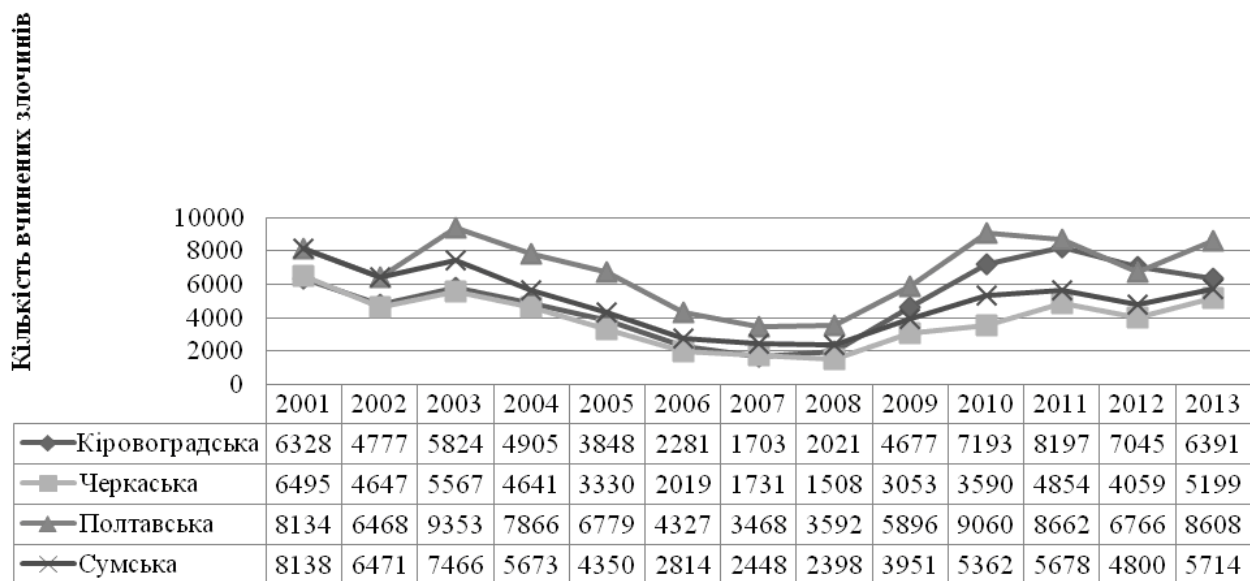
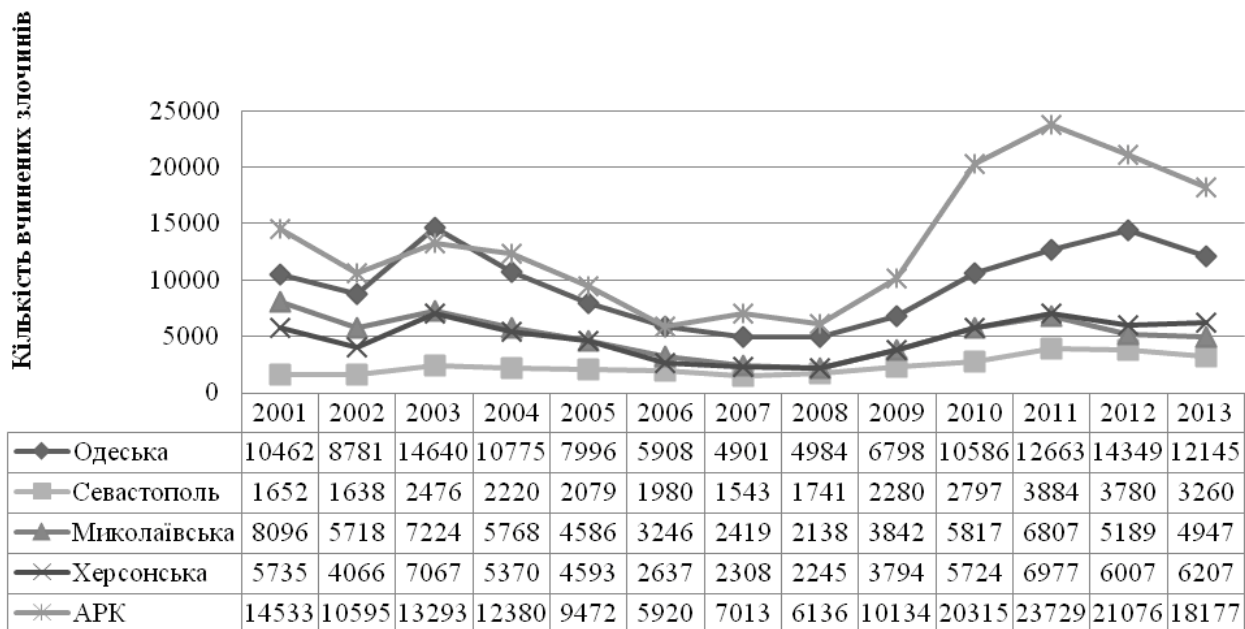

Рис. Т.6. Динаміка крадіжок у Південних регіонах України з 2001 по 2013 рр.

Додаток У

**Основні показники загальної регіональної злочинності в Україні
з 2001 по 2013 рр.**

Регіон	Загальна кількість зареєстрованих злочинів у 2013 р.	Середні коефіцієнти загальної злочинності в регіонах з 2001 до 2013 р	Середні темпи приросту загальної злочинності в регіонах з 2001 до 2013 р.	Базисний темп приросту загальної злочинності за регіонами (у %) у 2013 до 2001	Середня питома вага загальної злочинності регіону у загальній структурі загальної злочинності з 2001 до 2013 р.
АР Крим	34618	1343	+2,11%	+28,47%	5,56%
Вінницька	14489	728	+0,70%	+8,84%	2,57%
Волинська	7874	748	+1,00%	+10,93%	1,63%
Дніпропетровська	48692	1333	-1,70%	-18,37%	9,59%
Донецька	54098	1172	+0,50%	+6,79%	11,22%
Житомирська	9236	755	-2,10%	-22,25%	2,10%
Закарпатська	10054	515	+3,40%	+49,28%	1,34%
Запорізька	28666	1466	+0,30%	+4,28%	5,68%
Івано-Франківська	7523	472	-0,10%	-0,78%	1,38%
Київська	16218	816	+1,00%	+12,03%	2,99%
місто Київ	44377	1151	+5,00%	+79,74%	6,48%
Кіровоградська	13292	961	+1,40%	+18,09%	2,11%
Луганська	38459	1363	+0,60%	+6,90%	6,82%
Львівська	19404	664	+0,30%	+3,99%	3,56%
Миколаївська	12214	1047	-1,60%	-17,32%	2,67%
Одеська	30260	992	+2,20%	+30,24%	4,99%
Полтавська	17150	1009	+0,70%	+8,96%	3,25%
Рівненська	8389	602	+2,00%	+27,34%	1,46%
місто Севастополь	7818	1371	+6,10%	+104,13%	1,09%
Сумська	12876	891	-0,40%	-4,15%	2,27%
Тернопільська	5111	476	-1,10%	-12,20%	1,10%
Харківська	33710	1140	-1,20%	-13,16%	6,70%
Херсонська	14592	1092	+0,90%	+10,93%	2,56%
Хмельницька	8936	705	+0,10%	+1,59%	2,01%
Черкаська	12699	774	+0,20%	-2,15%	2,16%
Чернігівська	9913	810	-0,80%	-9,68%	1,95%
Чернівецька	6752	594	+4,10%	+61,80%	1,13%
По Україні	539218	1024	+0,60%	7,06%	100%

Додаток Ф

Бета-коефіцієнти крайм-ризиків загальної злочинності за 2001-2013 рр.

Регіон	Середній коеф. інтенсивності злочинності за 2001-2013 рр.	Крайм ризик за бетта-коефіцієнтом	y% (-) означає менше за середній по Україні, (+) більше
Івано-Франківська	472	0,46	-54%
Тернопільська	476	0,47	-53%
Закарпатська	515	0,50	-50%
Чернівецька	594	0,58	-42%
Рівненська	602	0,59	-41%
Львівська	664	0,64	-36%
Хмельницька	705	0,68	-32%
Вінницька	728	0,71	-29%
Волинська	748	0,73	-27%
Житомирська	755	0,74	-26%
Черкаська	774	0,75	-25%
Чернігівська	810	0,79	-21%
Київська	816	0,80	-20%
Сумська	891	0,87	-13%
Кіровоградська	961	0,93	-7%
Одеська	992	0,97	-3%
Полтавська	1009	0,98	-2%
По Україні	1024	1	1
Миколаївська	1047	1,02	+2%
Херсонська	1092	1,10	+10%
Харківська	1140	1,11	+11%
місто Київ	1151	1,12	+12%
Донецька	1172	1,14	+14%
Дніпропетровська	1333	1,30	+30%
АР Крим	1343	1,31	+31%
Луганська	1363	1,33	+33%
місто Севастополь	1371	1,34	+34%
Запорізька	1466	1,43	+43%

Додаток Х

**Середні показники неповнолітніх осіб, які вчинили злочини в регіонах
України, що фіксувалися з 2001 по 2013 рр.**

Регіон	Загальна кількість неповнолітніх осіб, які вчинили злочини в регіонах у 2013р.	Середній коефіцієнт злочинної активності неповнолітніх 2001-2013 рр.	Середні темпи приросту неповнолітніх осіб, які вчинили злочини в регіонах з 2001 до 2013 р.	Базисний темп приросту неповнолітніх осіб, які вчинили злочини за регіонами (у %) у 2013 до 2001	Середня питома вага неповнолітніх осіб, які вчинили злочини в регіоні у загальній структурі злочинності з 2001 до 2013 р.	Середня питома вага неповнолітніх осіб, які вчинили злочини у регіональній структурі злочинності, що фіксувалася з 2001 до 2013 р.
АР Крим	504	45	-8,90%	-67,32%	4,83%	7,50%
Вінницька	491	36	-4,30%	-40,91%	3,27%	8,01%
Волинська	252	36	-5,89%	-51,72%	2,02%	9,92%
Дніпропетровська	694	43	-10,30%	-72,78%	7,96%	7,38%
Донецька	1152	44	-7,80%	-62,35%	10,97%	8,23%
Житомирська	315	41	-5,50%	-49,36%	2,94%	9,13%
Закарпатська	389	32	-2,80%	-29,14%	2,17%	10,55%
Запорізька	498	60	-10,20%	-72,58%	5,97%	8,72%
Івано-Франківська	225	22	-5,80%	-51,30%	1,64%	7,55%
Київська	282	35	-11,00%	-75,22%	3,32%	8,56%
м Київ	335	23	-8,70%	-66,47%	3,27%	6,04%
Кіровоградська	353	53	-7,00%	-58,32%	3,03%	9,97%
Луганська	888	63	-8,50%	-65,78%	8,14%	9,21%
Львівська	408	24	-8,80%	-66,94%	3,37%	8,05%
Миколаївська	403	47	-5,20%	-47,11%	3,08%	7,22%
Одеська	858	43	-3,90%	-38,23%	5,55%	8,41%
Полтавська	480	33	3,40%	-34,34%	2,71%	6,60%
Рівненська	282	28	-4,10%	-39,74%	1,77%	8,69%
м. Севастополь	67	39	-11,70%	-77,67%	0,80%	7,30%
Сумська	344	42	-6,70%	-56,40%	2,77%	8,98%
Тернопільська	159	20	-6,40%	-54,83%	1,17%	7,50%
Харківська	595	43	-9,60%	-70,38%	6,54%	7,85%
Херсонська	299	44	-6,30%	-54,14%	2,66%	7,09%
Хмельницька	244	31	-6,20%	-53,44%	2,25%	8,32%
Черкаська	256	29	-7,60%	-61,33%	2,09%	6,66%
Чернігівська	250	32	-6,80%	-57,19%	1,99%	7,27%
Чернівецька	200	29	-4,30%	-41,18%	1,42%	8,02%
По Україні	11346	40	-7,60%	-61,26%	100%	7,95%

Додаток Ц

**Бета-коефіцієнти крайм-ризиків злочинності неповнолітніх осіб, які
вчинили злочини за 2001-2013 рр.**

Регіон	Середній коефіцієнт злочинної активності неповнолітніх 2001-2013 рр.	Крайм-ризик за бета-коефіцієнтом	у% (-) означає менше за середній по Україні, (+) більше
Тернопільська	20	0,50	- 50%
Івано-Франківська	22	0,55	-45%
місто Київ	23	0,57	-43%
Львівська	24	0,60	-40%
Рівненська	28	0,70	-30%
Черкаська	29	0,72	-28%
Чернівецька	29	0,72	-28%
Хмельницька	31	0,77	-23%
Закарпатська	32	0,80	-20%
Чернігівська	32	0,80	-20%
Полтавська	33	0,82	-18%
Київська	35	0,87	-13%
Вінницька	36	0,90	-10%
Волинська	36	0,90	-10%
м.Севастополь	39	0,97	-3%
По Україні	40	1	1
Житомирська	41	1,02	+2%
Сумська	42	1,05	+5%
Дніпропетровська	43	1,07	+7%
Одеська	43	1,07	+7%
Харківська	43	1,07	+7%
Донецька	44	1,10	+10%
Херсонська	44	1,10	+10%
АР Крим	45	1,12	+12%
Миколаївська	47	1,17	+17%
Кіровоградська	53	1,32	+32%
Запорізька	60	1,50	+50%
Луганська	63	1,57	+57%

Додаток Ш

**Середні показники осіб, які раніше вчиняли злочини в регіонах України,
що фіксувалися з 2001 по 2013 рр.**

Регіон	Загальна кількість осіб, які раніше вчиняли злочини в регіонах у 2013 р.	Середні коефіцієнти осіб, які раніше вчиняли злочини у регіонах з 2001 до 2013 р.	Середні темпи приросту осіб, які раніше вчиняли злочини в регіонах з 2001 до 2013 р.	Базисний темп приросту осіб, які раніше вчиняли злочини за регіонами (у %) у 2013 до 2001 р.
АР Крим	6778	147	+11,40%	+266%
Вінницька	2470	99	+7,10%	+127%
Волинська	1330	80	+8,25%	+158%
Дніпропетровська	9568	223	+2,90%	+40%
Донецька	11460	153	+4,90%	+77%
Житомирська	1640	85	+4,80%	+76%
Закарпатська	1557	60	+10,40%	+229%
Запорізька	4385	224	+4,80%	+75%
Івано-Франківська	1079	39	+9,00%	+180%
Київська	1735	69	+4,10%	+61%
місто Київ	6888	92	+14,70%	+418%
Кіровоградська	2333	118	+6,30%	+109%
Луганська	10084	211	+13,70%	+368%
Львівська	2267	52	+7,30%	+132%
Миколаївська	2078	149	+8,00%	+153%
Одеська	2183	115	-2,70%	-28%
Полтавська	3936	151	+9,40%	+194%
Рівненська	1657	68	+8,90%	+179%
місто Севастополь	610	127	+1,80%	+24%
Сумська	2575	127	+8,00%	+152%
Тернопільська	486	43	+1,30%	+16%
Харківська	5464	136	+5,50%	+90%
Херсонська	3046	116	+12,70%	+320%
Хмельницька	1818	59	+10,10%	+218%
Черкаська	2086	104	+4,50%	+71%
Чернігівська	2002	111	+5,40%	+88%
Чернівецька	1106	60	+10,70%	+238%
По Україні	95568	127	+6,70%	+118%

Додаток Щ

**Бета-коефіцієнти крайм-ризиків осіб, які раніше вчиняли
злочини за 2001-2013 рр.**

Регіон	Середній коефіцієнт інтенсивності рецидивної злочинності за 2001-2013 рр.	Крайм-ризик за бета-коефіцієнтом	у% (-) означає менше за середній по країні, (+) більше
Івано-Франківська	39	0,30	-70 %
Тернопільська	43	0,33	-67%
Львівська	52	0,40	-60%
Хмельницька	59	0,46	-54%
Закарпатська	60	0,47	-53%
Чернівецька	60	0,47	-53%
Рівненська	68	0,53	-47%
Київська	69	0,54	-46%
Волинська	80	0,63	-37%
Житомирська	85	0,67	-33%
місто Київ	92	0,72	-28%
Вінницька	99	0,78	-22%
Черкаська	104	0,81	-19%
Чернігівська	111	0,87	-13%
Одеська	115	0,90	-10%
Херсонська	116	0,91	-9%
Кіровоградська	118	0,93	-7%
місто Севастополь	127	0,99	-1%
Сумська	127	0,99	-1%
По Україні	127	1	1
Харківська	136	1,07	+7%
АР Крим	147	1,15	+15%
Миколаївська	149	1,17	+17%
Полтавська	151	1,18	+18%
Донецька	153	1,20	+20%
Луганська	211	1,66	+66%
Дніпропетровська	223	1,75	+75%
Запорізька	224	1,76	+76%

Додаток Ю

**Середні показники вчинених умисних вбивств(та замахів) в регіонах
України, що фіксувалися з 2001 по 2013 рр.**

Регіони	Загальна кількість вчинених умисних вбивств (та замахів) в регіонах у 2013 р.	Середні коефіцієнти вчинених умисних вбивств (та замахів) в регіонах з 2001 до 2013 р.	Середні темпи приросту вчинених умисних вбивств (та замахів) в регіонах з 2001 до 2013 р.	Базисний темп приросту вчинених умисних вбивств (та замахів) за регіонами (у %) у 2013 до 2001 р.
АР Крим	443	9,61	+5,30%	+85,36%
Вінницька	168	4,54	+5,34%	+86,67%
Волинська	68	4,26	+2,95%	+41,67%
Дніпропетровська	392	7,55	+0,20%	+1,82%
Донецька	650	11,04	-0,70%	-7,54%
Житомирська	97	6,32	-0,90%	-10,19%
Закарпатська	118	3,32	+8,00%	+151,06%
Запорізька	165	8,48	-2,10%	-22,54%
Івано-Франківська	101	2,82	+6,60%	+114,89%
Київська	143	7,38	-0,80%	-9,49%
місто Київ	408	5,61	+7,80%	+147,27%
Кіровоградська	136	10,01	+0,40%	+5,43%
Луганська	444	9,78	+2,80%	+40,06%
Львівська	179	4,32	+1,90%	+25,17%
Миколаївська	176	9,19	-0,30%	-3,30%
Одеська	293	8,81	-0,40%	-5,18%
Полтавська	147	6,37	-0,10%	-1,34%
Рівненська	42	3,07	-0,60%	-6,67%
місто Севастополь	50	8,64	+3,50	+51,52%
Сумська	76	5,90	-4,40%	-41,54%
Тернопільська	48	2,53	+2,90%	+41,18%
Харківська	242	8,35	-3,00%	-30,66%
Херсонська	178	9,28	-0,10%	-1,66%
Хмельницька	79	4,67	-1,00%	-11,24%
Черкаська	118	6,02	+0,80%	+10,28%
Чернігівська	90	7,21	-2,30%	-24,37%
Чернівецька	69	3,62	+4,41%	+68,29%
По Україні	5160	7,16	+1,00%	+12,89%

Додаток Я

**Бета-коефіцієнти крайм-ризиків вчинених умисних вбивств(та замахів)
за 2001-2013 рр.**

Регіон	Середній коефіцієнт інтенсивності вбивств за 2001-2013 рр.	Крайм-ризик за бета-коефіцієнтом	у% (-) означає менше за середній по Україні, (+) більше
Тернопільська	2,53	0,35	-75 %
Івано-Франківська	2,82	0,39	-61%
Рівненська	3,07	0,42	-58%
Закарпатська	3,32	0,46	-54%
Чернівецька	3,62	0,50	-50%
Волинська	4,26	0,59	-41%
Львівська	4,32	0,60	-40%
Вінницька	4,54	0,63	-37%
Хмельницька	4,67	0,65	-35%
місто Київ	5,61	0,78	-22%
Сумська	5,90	0,82	-18%
Черкаська	6,02	0,84	-16%
Житомирська	6,32	0,88	-12%
Полтавська	6,37	0,89	-11%
По Україні	7,16	1	1
Чернігівська	7,21	1,01	+1%
Київська	7,38	1,03	+3%
Дніпропетровська	7,55	1,05	+5%
Харківська	8,35	1,16	+16%
Запорізька	8,48	1,18	+18%
місто Севастополь	8,64	1,20	+20%
Одеська	8,81	1,23	+23%
Миколаївська	9,19	1,28	+28%
Херсонська	9,28	1,29	+29%
АР Крим	9,61	1,34	+34%
Луганська	9,78	1,36	+36%
Кіровоградська	10,01	1,39	+39%
Донецька	11,04	1,54	+54%